

Tanúságtevők

az ENSZ előtt – 1957

NAGY IMRE
ALAPÍTVÁNY

Fordította: Szilágyi-Gál Mihály
A bevezető tanulmányt írta,
a kötetet szerkesztette: Mink András
A jegyzeteket készítette,
a kötetet lektorálta: Sipos Levente

Tartalom

A forradalom tanúi az ENSZ-ben	9
„A szovjet fegyveres beavatkozás genocídiumnak nevezhető” <i>Kéthly Anna</i>	30
„Több ezer mérföld távolságról is leolvasható a keserű kérdés” <i>Kővágó József</i>	64
„Még az ÁVH sem tudott az első parancsra löni” <i>Kiss Sándor</i>	89
„A zsebéből gyufát vett elő, tüzet csiholt” <i>Antalóczi Sándor</i>	116
„Talán a világ folyása is más irányt vett volna” <i>Heltai György</i>	127
„A normázási bérrendszer elasztikus, mint egy gumihuzal” <i>Gosztonyi Pál</i>	149
„A rombolások legtöbbször az orosz katonák gyávaságából eredtek” <i>EE tanú</i>	158
„És a tankot is vigyük Ön elé?” <i>Szalay Dénes</i>	161
„Mindegyiket agyonlőtték” <i>Értékes József</i>	170
„Az oroszokat..., hát azok meghaltak” <i>AA tanú</i>	175
„Az a félelem vezette Kádárt, hogy a kommunista párt teljesen meg fog szűnni” <i>Forgács István</i>	178

„Csak Gerő, Hegedüs és Rákosi személye ellen volt szorosan véve ellenszenv” <i>Gyimesi Ferenc</i>	189
„Éktelen düh és szenvedély volt bennük” <i>Lengyel Antal</i>	195
„A fasiszta szót én is megértettem” <i>DD tanú</i>	200
„Ne féljetek, magyar fiúk, az orosz ifjúság is harcol értetek!” <i>FF tanú</i>	204
„Elismertük Nagy Imrét a forradalom vezetőjének” <i>Szöllősy Pál</i>	208
„Ha szabadon élhetnék, szívesen élnék akár ilyen körülmények között is” <i>PP tanú</i>	214
„Ha volt ebben tervezés, akkor ezt egyenesen Gerő Ernő szervezte” <i>SS tanú</i>	220
„Most már nem súlyos a sebesült állapota, mert agyonlőtték” <i>TT tanú</i>	224
„Még mindig azt hitték, hogy ki fognak menni” <i>VV tanú</i>	226
„Aki nem tudott elmenekülni, az meghalt” <i>YY tanú</i>	230
„Nem árulunk zsákbamacskát” <i>FFF tanú</i>	236
„Minden egyetemen produkálni kellett jobboldali elhajlót” <i>III tanú</i>	242

„Magyarországon még egy gyermek sem hinné el ezeket az állításokat” <i>Pálóczi-Horváth György</i>	247
„Ezekben nem lehet megbízni” <i>Ignotus Pál</i>	256
„Az irodalom nem része a programomnak” <i>Hódi Sándor</i>	266
„Kádárék folyton a magyar állam önállóságát hangoztatták” <i>Révész László</i>	272
„Így kaptuk azt a jelzöt, hogy láthatatlanok vagyunk” <i>Dr. Horváth Géza</i>	279
„Itt kellett hagyni éhezni és lenni 24 óráig” <i>Havas Gábor</i>	285
„Reggel mentek tovább az oroszokat piszkálni” <i>Oltványi László</i>	292
„Egy államminisztert mégsem illik tolmács útján beszervezni” <i>Szász Béla</i>	305
„Az egyetlen, aki közülük szabadon van: Kádár” <i>Magos Gábor</i>	315

A forradalom tanúi az ENSZ-ben

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlése 1957. január 10-én elfogadott, 1132 (XI) számú határozatával hozta létre a Magyar Kérdést Vizsgáló Különbizottságot (Special Committee on the Problem of Hungary), amelynek feladata az volt, hogy feltárja az 1956-os magyar forradalom eseményeit, a szovjet katonai beavatkozás tényeit, a Kádár János vezette ellenkormány hatalomra kerülésének körülményeit és ténykedését. A bizottságba öt ország delegált képviselőt. Ausztrália képviseletében K. C. O. Shann Fülöp-szigeteki nagykövet, Ceylon (Srí Lanka) képviseletében R. S. S. Gunewardene diplomata, Dánia részéről Alsing Andersen parlamenti képviselő, Tunézia részéről Mongi Slim diplomata, végül Uruguay képviseletében Enrique Rodriguez-Fabregat jogászprofesszor lettek a bizottság tagjai. Mivel öt tagból állt, akik országuk mellett egyszersmind a világ öt kontinensét is képviselték, a különbizottságot olykor ötös bizottságként is emlegették a korabeli kommentátorok.

A különbizottság összetétele bonyolult diplomáciai alkudozások eredményeképpen alakult ki. Az öt tag öt olyan országot reprezentált, amelyek egyike sem kötődött nyilvánvalóan vagy közvetlenül egyik vagy másik szövetségi rendszerhez. A tagoknak maguknak is olyan személyiségeknek kellett lenniük, akiket elfogulatlannak és a szélsőséges politikai eszméktől menteseknek lehetett tekinteni, és az is fontos szempont volt, hogy a testület összetétele a tagok politikai, világnézeti attitűdjei alapján is valamelyest kiegyensúlyozottnak legyen mondható. Ennek a kirakós játéknak a megoldása az adott történelmi pillanatban nem lehetett könnyű feladat. Ezen feltételek érvényesülésének egyik járulékos következménye az volt, hogy a bizottság tagjai semmilyen értelemben nem lehettek „szakértői” a kérdéses területnek, azaz semmilyen mély és átgondolt előismerettel nem rendelkeztek sem a magyar történelemről, sem a kommunista rendszerek működéséről, sem pedig a szovjet befolyás alatt álló Közép-Kelet-Európa akkori belső viszonyairól. A tanúvallomások anyagaiból, legfőképpen a bizottsági tagok kérdéseiből és a válaszokra adott reakcióiból az szűrhető le, hogy sok esetben első kézből, a tanúktól, illetve a vizsgálat során összegyűlt dokumentumokból szerezték első ismereteiket a sztálinista diktatúrák működési mechanizmusairól, a törvénytelen perekről, a szovjet hatalmi befolyásolás korabeli technikáiról. A különbizottság teljesítményének értékelésekor a relatív tájékozatlanság e tényezőjét sem árt figyelembe venni.

A bizottság 1957. január 17-én tartotta alakuló ülését. Elnökké Alsing Andersen választották, előadója pedig K. C. O. Shann lett. Az ENSZ főtitkára, Dag Hammarskjöld a bizottság első titkárává, azaz az operatív munkát végző stáb vezetőjévé William M. Jordant, az ENSZ politikai és biztonsági tanácsi ügyekkel foglalkozó osztályának vezetőjét nevezte ki, a testület másodtitkára pedig Povl Bang-Jensen dán diplomata lett, aki 1959-ben máig vitatott körülmények

között öngyilkosságot követett el. Héderváry Klára,¹ a különbizottság asszisztense és szakértője irányította az anyaggyűjtést, koordinálta a munkát, és részt vett a jelentés szövegezésében is. A forrásanyag fennmaradása az utókor számára az ő bátorságának és helyzetfelismerésének köszönhető.

A közgyűlési határozat a bizottság feladatát az alábbiakban rögzítette: „a Közgyűlést és valamennyi tagállamát a lehető legteljesebben és a lehető legjobban tájékoztassa egyrészt arról a helyzetről, amelyet a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége idézett elő azzal, hogy fegyveres ereje és más eszközök alkalmazásával beavatkozott Magyarország belügyeibe, másrészt a Közgyűlésnek e tárgyban tett javaslataihoz kapcsolódó fejleményekről... Ezennel Ausztrália, Ceylon, Dánia, Tunézia és Uruguay megbízottaiból a fentebb meghatározott szándékkal különbizottságot létesít annak érdekében, hogy az Magyarországon és másutt vizsgálatot folytasson, közvetlen megfigyeléseket kezdeményezzen és végezzen, a legmegfelelőbb módon tanúvallomásokat felvéve, bizonyító erejű anyagokat gyűjtve és értesítéseket szerezve, abból a célból, hogy megállapításairól jelentést tegyen a Közgyűlés tizenegyedik ülésszakán, majd ezt követően időszakonként további jelentéseket készítsen a tagállamok és a Közgyűlés ülésszaka számára.” A határozat felszólította a Szovjetuniót és Magyarországot, hogy minden területen működjenek együtt a bizottsággal, legfőképp, hogy engedélyezzék a bizottság tagjainak és tisztviselőinek beutazását és szabad mozgását az országban. A határozat ugyanakkor felkérte az összes tagállamot, hogy bocsásson a bizottság rendelkezésére minden olyan információt, amely a vizsgálat tárgyával összefüggésbe hozható, beleértve a diplomáciai csatornákon szerzett információkat, tanúvallomásokat, bizonyító erejű anyagokat, illetve működjön közre ezek megszerzésében.²

1. Héderváry Klára Budapestten született hévígyörki Héderváry Lehel, az Apponyi-féle Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt országgyűlési képviselője és Radó Klára gyermekeként. Anyai nagyapja, Radó Sámuel volt a Magyar Távirati Iroda egyik alapítója és tulajdonosa. Apja halála után anyja Párizsban lett francia és magyar lapok tudósítója, míg ő Brüsszelben végezte az iskoláit. Beiratkozott a louvaini egyetemre, ám a háború kitörése átmenetileg Franciaországba sodorta, majd az anyja révén kapott ösztöndíjjal az Egyesült Államokban végezte tanulmányait: a Harvard Egyetemen szerzett diplomát közgazdaságtanból és közigazgatási ismeretekből, majd a Columbia Egyetemen doktorált közgazdaságtanból és nemzetközi jogból. Ösztöndíját kiegészítendő, részmunkaidőben betanított munkásként dolgozott a Goodyear Gumigyárban. Tanulmányai befejezése után az ENSZ közel-keleti ügyekért felelős osztályán helyezkedett el. A magyar kérdéssel foglalkozó különbizottság megalakulásakor felajánlotta segítségét, és 1962-ig a bizottság, majd az annak a munkáját folytató ENSZ-különbizott tanácsadójaként és tolmácsaként dolgozott. A magyar kérdés lezárulta után is az ENSZ kötelékében, a Politikai Osztályon maradt: előbb a főtítkárság döntéshozó osztályának vezető munkatársa, majd a politikai egyeztetésekkel és konfliktuskezeléssel foglalkozó szekció vezetője volt. A Politikai Osztály egyik vezetőjeként ment nyugdíjba 1981-ben. Időközben rendszeres konzultánsa, szemináriumvezetője és oktatója volt az ENSZ Képzési és Kutató Intézetének (UNITAR). Társalapítója és elnöke volt az ENSZ-ben dolgozó női hivatalnokok előmenetelért felelős bizottságnak, és számos más testület, különbizottság elnökeként vagy tanácsadójaként is tevékenykedett. Nyugdíjazása után sem szakadt meg munkakapcsolata a világszervezettel, 1981 és 1984 között az ENSZ Közgyűlés egyik belga delegátusa volt, 1990–91-ben pedig a főtítkárság különbizottja Japánban. Közben a belga külügyminisztérium tanácsadóként foglalkoztatta nemzetközi jogi és emberi jogi ügyekben. Több más kitüntetés mellett Belgiumban megkapta a Commandeur de l'Ordre de Léopold II kitüntetést, idehaza pedig a Nagy Imre-emlékplakettet és a forradalom 50. évfordulója alkalmából kiadott köztársasági emlékérmét. Jelenleg Brüsszelben él, és a United Business Institutes menedzserképző főiskola elnöke.

2. Az ENSZ Közgyűlés 1132 (XI) határozata. In: Békés Csaba, Kecskés Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben*. Magyar ENSZ Társaság, 2006, 127. o.

A magyar kérdés nem a különbizottság felállításáról szóló határozattal került először az ENSZ-közyűlés napirendjére. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa amerikai, francia és brit kérésre már a forradalom alatt, 1956. október 28-án összeűlt a magyarországi helyzet megvitatására. Határozat elfogadására ebben a testületben nem volt esély, hiszen a Szovjetuniónak vétőjoga volt. Ráadásul a Nagy Imre vezette magyar kormány is úgy foglalt állást a kezdeményezésről, hogy az október 22-e utáni történések az ország belső joghatósága alá tartoznak, és határozottan tiltakozott az ellen, hogy Magyarország belügyeivel kapcsolatban bárminemű kérdés napirendre kerüljön a világ-szervezetben. Ez a szovjet nyomásra készűlt állásfoglalás abban a reményben is fogalmazódott, hogy sikerűl vele eloszlatni a szovjet vezetés bizalmatlanságát, és így lehetővé válik az első szovjet beavatkozás után kialakult súlyos helyzet békés rendezése. November első napjaiban azonban nemcsak ez a nyilatkozat hátráltatta a magyar ügy súlyának megfelelő kezelését a világ-szervezetben, hanem a szuezi háború kitörése is, amelyben Nagy-Britannia és Franciaország közvetlenül érintett volt. A világ-szervezet és a nyugati hatalmak így figyelmen kívül hagyták a magyar kormány november 1-jén tett semlegességi nyilatkozatát, majd az azt követő sürgető kéréseket a magyarországi helyzet érdemi megtárgyalására. A passzivitás legfőbb oka azonban az volt, hogy a nyugati hatalmak úgy ítélték meg, valójában sem politikai, sem katonai eszköz nem áll rendelkezésűkre, amellyel útját állhatnák a térségben a szovjet szándékok érvényesítésének. Így tehetetlenűl és tétlenűl nézték a szovjet hadsereg Budapest elleni támadását.

A november 4-i második szovjet beavatkozás, a forradalom leverése és a törvényes magyar kormány elűzése új helyzetet teremtett az ENSZ-ben. A beavatkozás napján az Egyesűlt Államok és más tagállamok kezdeményezésére az ENSZ rendkűvűli közgyűlésének napirendjére került a magyarországi helyzet. A szovjetek azt meg tudták akadályozni, hogy a Biztonsági Tanács határozatban ítélje el a beavatkozást, de azt már nem – hiszen erre a vétőjoguk nem terjedt ki –, hogy a kérdést a rendkűvűli közgyűlés elé terjesszék. November és december folyamán a közgyűlés többségi szavazással nem kevesebb mint hét határozatot hozott (további három a magyar menekűltek megsegítésére vonatkozott), amelyek felszólították a szovjet kormányt, hogy szűntesse be a magyar lakosság elleni katonai akciókat, és vonja vissza a csapatait, állítsa

3. A téma iránt érdeklűdők az alábbi forrásmunkákból tájékozódhatnak részletesebben:

Békés Csaba: A magyar forradalom és az ENSZ az újabb levéltári kutatások tűkrében. In: Békés Csaba, Kecskés Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben*. Magyar ENSZ Társaság, 2006, 7–26. o.; Király Béla: A kortárs történész vallomása: a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. In: uo. 37–50. o.

Békés Csaba: *Az 1956-os forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet, Budapest, 2006, 101–115. és 119–122. o. János Radványi: *Hungary and the Superpowers: The 1956 Revolution and Realpolitik*. Stanford, Hoover Institution Press, 1972. XVII.

helyre a magyar nép önrendelkezési jogát. A határozatok követelték a szabad választások megtartását, a deportálások leállítását, illetve az ENSZ megfigyelőinek beengedését az országba.⁴

Az amerikai kezdeményezésre elfogadott határozatoknak, amelyeket ebben az időszakban a közgyűlés rendre nagy többséggel támogatott, nem volt fogadtatjuk, hiszen kikényszerítésükre semmilyen eszköz nem állt rendelkezésre. A kezdeményezőik bizonyára nem is számítottak arra, hogy az ENSZ felszólítására a szovjet csapatok kivonulnak Magyarországról, Kádár-kormány pedig lemond, és visszaadja a hatalmat Nagy Imrének. A USA nézőpontjából a magyar ügy napirenden tartása mégsem volt céltalan: erkölcsi és politikai nyomást gyakoroltak a szovjetekre és a magyar bábkormányra, némiképp feledtetve a hidegháború első korszakában hangoztatott felszabadítási szövegek és a valóságos külpolitikai mozgásterük közötti látványosan megmutatkozó ellentmondást. Gátolták a szovjet befolyás növekedését a geopolitikai szinten, legfőképpen a harmadik világban. Végül, e határozatok folyamánként sikerült hosszú időre hátráltatni a Kádár-kormány nemzetközi elismerését, Magyarország ENSZ-tagságát évekre felfüggesztették. Mindazonáltal éppen a kérdéses határozatok sorozatos figyelmen kívül hagyása készítette az ENSZ közgyűlését a magyar kérdés vizsgálatával foglalkozó különbizottság felállítására 1957. január 10-én.

A különbizottság megalakításában azonban nem csak a nyugati hatalmak, főképp az Egyesült Államok politikai szándékai manifesztálódtak. A bizottság létrejöttében minden kétséget kizáróan komoly szerepet játszott az 1956-os politikai emigráció, elsősorban az 1956 novemberében Bécsben megalakult, majd rövidesen székhelyét Strasbourgba áttévő Magyar Forradalmi Tanács, amelynek számos vezető alakja részese volt az ENSZ magyar kérdéssel foglalkozó különbizottsága munkájának. A tanács elnökévé Kéthly Annát, alelnökeivé Király Bélát és Kóvágó Józsefet választották, főtitkára Kiss Sándor lett, akinek legközelebbi munkatársa és barátja, Horváth János fogalmazta a testület alapító nyilatkozatát.⁵ A tanács tagjai 1956 decemberében New Yorkban az ENSZ-nél lobbiztak azért, hogy az illegitimnek tekintett Kádár-féle bábkormány helyett Kéthly Annát, az utolsó Nagy Imre-kormány államminiszterét tekintsék Magyarország törvényes képviselőjének a nemzetközi diplomáciában, illetve hogy a tanács keretében felálló testületet ismerjék el Magyarország emigráns kormányának. A háttérből ők szorgalmazták a magyar forradalom leverésével és a szovjet beavatkozással foglalkozó ENSZ-vizsgálóbizottság felállítását is. Horváth János visszaemlékezése szerint Pöhl Bang-Jensennel, a különbizottság másodtitkárával is szorosan együttműködtek a dokumentumok összegyűjtésében

4. Az 1004 (ES-II) határozat, 1956. november 4., az 1005 és 1006 (ES-II) határozat, 1956. november. 9., az 1127 és 1128 (XI) határozat, 1956. november 21., 1130 (XI) határozat, 1956. december 4., 1131 (XI) határozat, 1956. december 12. In: Békés Csaba, Kecskés Gusztáv (szerk.): I. m. 117–127. o.

5. Horváth János közgazdászprofesszor 2010 őszén, a könyv megjelenésekor a Fidesz parlamenti képviselője, a parlament korelnöke. Az emigráció e korai időszakáról lásd Horváth János: Magyar kommunista titkosügynökök Amerikában. *Hítel*, 2008. március.

és rendszerezésében, a szakértői munkában – hiszen a bizottság tagjainak egyike sem beszélt magyarul, és nem is igazán ismerte a szovjet blokk belső viszonyait –, a bizottság elé kerülő tanúk válogatásában. És nem mellesleg mindannyian tanúként is szerepeltek a bizottság New Yorkban rendezett, 1957. január 28-án kezdődő meghallgatásain.

A különbizottság tevékenységét két időszakra oszthatjuk. Az első időszakban, 1957. januártól júniusig a bizottság elkészítette jelentését a magyar forradalom kitörésének okairól, lefolyásáról, a szovjet katonai intervencióról és a Kádár-kormány hatalomátvételéről. A jelentést az ENSZ közgyűlése 1957. szeptember 14-i ülésén nagy többséggel elfogadta, egyúttal határozatot hozott a jelentésben foglalt javaslatok érvényre juttatásáról.

A bizottság ezt követően nem oszlott fel. A feladata a továbbiakban a magyarországi politikai fejlemények, illetve az elfogadott határozatok teljesítésének figyelemmel kísérése volt. Külön figyelmet szenteltek a politikai jogok korlátozásának, a megtorlásoknak és a politikai pereknek. Ebben a munkában drámai fordulatot hozott a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott per, a miniszterelnök és társai kivégzésének híre 1958. júniusában. A kivégzések ellen a különbizottság nyilatkozatban tiltakozott. Ezután, 1958. július 14-én terjesztették a közgyűlés elé második, A/3849. sz. kiegészítő jelentésüket, amely a forradalom leverése utáni megtorlás folyamatát tekintette át.

A jelentést, és ezzel a magyar kérdést, az ENSZ 1958. őszi ülészakán tűzték újra napirendre. A testület 1958. december 14-én elfogadott határozata jóváhagyólag nyugtázta a különbizottság második jelentését is, és ismét elítélte Magyarországot és a Szovjetuniót a vonatkozó ENSZ-határozatok semmibevételeért, az országban zajló politikai terrorért és a szabadságjogok csorbításáért, valamint Nagy Imre és társai kivégzéséért.⁶

A határozat elfogadása egyidejűleg a különbizottság működésének végét is jelentette, legalábbis abban a formájában, ahogyan az eredetileg létrejött. Ebben több tényező játszott szerepet. Mindenekelőtt az, hogy Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után kül- és belpolitikai okoknál fogva – bár ezek az okok különbözőek voltak – a hidegháború mindkét vezető hatalmának érdekében állt a felfokozott hidegháborús feszültség csillapítása. A csigalassúsággal kibontakozó enyhülési folyamatban ugyan voltak nagyobb zökkenők és visszarendeződések, az 1956-os forradalom leverése, Nagy Imre és társai kivégzése vagy az 1961-es kubai rakétaválság, de maga a folyamat egyik alkalommal sem szakadt meg végérvényesen.

A magyar kérdés folyamatos napirenden tartása ez ellen a folyamat ellen hatott. 1958 végére az is érzékelhetővé vált, hogy a magyar kérdés kihűlt, veszített jelentőségéből a nemzetközi diplomáciában. Nagy Imréék kivégzése után végérvényessé vált, hogy az 1956. november 4-e előtti állapotok helyreállítása

6. Az 1312 (XI) határozat, 1958. december 12. In: Békés Csaba, Kecskés Gusztáv (szerk.): I. m. 132–133. o.

Magyarországon teljesen illuzórikus törekvés. Közrejátszott ebben a „bomlási” folyamatban, hogy a szovjeteknek egyre több országot sikerült politikai nyomással vagy a gazdasági diplomácia eszközeivel leválasztani a szovjet intervenciót eredetileg markánsan elítélő többségről. 1958 őszén a beígért szovjet gazdasági segélycsomag fejében Ceylon visszavonta képviselőjét az öttagú különbizottságból, amely ezzel működésképtelenné vált. Ezzel magyarázható, hogy az ENSZ közgyűlés 1958. decemberi határozata – miközben fönntartotta a korábbi határozatok értékelését és követeléseit – egyidejűleg sikeresen befejezettnek nyilvánította a különbizottság működését.

Ezzel azonban a magyar kérdés még nem került le automatikusan a napirendről. A közgyűlés Sir Leslie Munrót, Új-Zéland ENSZ-nagykövetét, aki a magyarországi szovjet intervenció egyik legélesebb bírálója volt, kinevezte az „Egyesült Nemzetek képviselőjévé” a magyarországi fejlemények további nyomon követésére, de a bizottságénál jóval szűkebb hatáskörrel és apparátussal.

1959 folyamán tovább folytak az enyhülés irányába tett kölcsönös puhatolódzások a két vezető nagyhatalom között. Ebben a játszmában a „magyar kérdés” az amerikai diplomácia egyik, ám egyre kevésbé fontos és hatásos ütőkártyája volt. A Kádár-rendszer fokozatos konszolidációja is azt jelezte – az első részleges amnesztiára 1960-ban került sor Magyarországon –, hogy a magyar ügy lezárása már csak idő kérdése. A következő két esztendőben Sir Leslie Munro több jelentése konstataulta, hogy a szovjet és a magyar kormány továbbra is negligálja az ENSZ-határozatokat. Eközben azonban a közgyűlésben, amint ezt a szavazati arányok változása tükrözte, a magyar ügy mellett kitartó országok száma egyre fogyatkozott, és a Munro-féle beszámolók ellenére a háttérben kölcsönös tapogatózások folytak arról, vajon milyen feltételek mellett nyerheti el a Kádár-rezsim teljes jogú tagságát a nemzetközi közösségben és a világszervezetben.

1962 márciusában új ügyvivő érkezett a washingtoni magyar követségre Radványi János személyében, aki a magyar kormány „békülékeny” szándékát közvetítette. Ekkortól rendszeressé váltak a zárt ajtók mögötti egyeztetések a megegyezés feltételeiről. Radványi 1962 szeptemberében találkozott az európai ügyekért felelős amerikai külügyminiszter-helyettestel, Richard Davisszel, aki a magyar ügyvivő későbbi beszámolója szerint egy aláíratlan, hivatalos iratnak nem tekinthető papírlapot nyújtott át neki az amerikai ajánlatról. Az amerikaiak fő követelése az általános amnesztia volt Magyarországon.⁷ 1962 vége felé körvonalazódott a hallgatólagos megállapodás, amely szerint a teljes körű amnesztia – erre Kádár 1962 novemberében kapott engedélyt Moszkvától –, a forradalom után elítélt politikai foglyok szabadon bocsátása fejében a magyar rezsim, legalábbis diplomáciai értelemben, feloldozást nyer. A magyar kormány

7. Lásd János Radványi, i. m. 115–120. o. Radványi, mivel nagyköveti szintű kapcsolat létesítésére nem volt lehetőség, ügyvivőként érkezett Washingtonba, ahol 1967-ig működött. 1967-ben szakított a magyar kormánnyal, és politikai menedékjogot kért az az USA-ban, amelyre a szovjet blokk addigi történetében még nem volt példa. Később Amerikában történészprofesszorként és külpolitikai tanácsadóként tevékenykedett.

a teljes jogú diplomáciai státusz visszanyerését, az utazási korlátozások feloldását várta el cserében. A kisebb tételek között szerepelt az ENSZ Magyarországra sugárzott rádióadásának beszüntetése, valamint a brüsszeli Nagy Imre Intézet amerikai pénzügyi támogatásának felfüggesztése.

A megállapodást, amelynek minden lényeges eleme teljesült, soha nem foglalták írásba. Mégis, a megegyezés jegyében amerikai kezdeményezésre az ENSZ közgyűlése 1962. december 20-án újabb határozatot fogadott el, amellyel lényegében végleg lezárták a magyar kérdést. A határozat szövegezése a dodonai fogalmazás egyik iskolapéldája: egyfelől kifejezte aggodalmát amiatt, hogy a szovjet és a magyar kormány nem működött együtt az ENSZ megbízottjaival, valamint megerősítette a két kormányt elítélő valamennyi korábbi határozat céljait (a nemzeti önrendelkezés helyreállítása, szabad választások, a szovjet csapatok kivonása s a többi). Egyúttal nagyrabecsülését kifejezve visszavonta Sir Leslie Munro megbízatását, és felkérte az ENSZ főtitkárát, hogy a továbbiakban „tegyen bármilyen, a magyar kérdéssel kapcsolatban hasznosnak ítélt kezdeményezést”.⁸ Ezzel a közgyűlés burkoltan arra hatalmazta föl U Thant főtitkárt, hogy a háttérmegállapodásnak megfelelően a magyar kérdést egyszer s mindenkorra levegye az ENSZ napirendjéről. A határozatot a közgyűlés 50 szavazattal 13 ellenében és 40 tartózkodással fogadta el. 1963. március 21-én Kádár általános amnesztiát rendelt el, amely azonban az ígéretekkel ellentétben nem jelentette minden ’56-os elítélt szabadon bocsátását. Több száz olyan elítélt maradt börtönben, akiket úgymond kiemelten súlyos bűncselekményeikért ítélték el. De ebből már senki nem csinált botrányt.

A BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE

A fenti vázlatos áttekintésből is látható, hogy a különbizottság ellentmondásos közegben végezte munkáját. Utólag nehéz elhessegetni azt az érzést, hogy a bizottság merőben a nagyhatalmi presztízsharc és a hidegháborús sakkjátszma egyik kisebb jelentőségű figurájának szerepét töltötte be. A különbizottság munkáján és annak végtermékén azonban ez egyáltalán nem mutatkozott meg. Az iratokból, valamint a nyilvánosságra hozott jelentésekből megállapítható, hogy a különbizottság az adott körülmények között nagyon is komolyan vette a feladát, lelkiismeretes és színvonalas munkát végzett. Az 1957 nyarán közreadott jelentésük néhány ténybeli tévedése ellenére (Nagy Imre a forradalom alatt egyszer sem volt az ÁVH foglya; Kádár János november 2-án már nem jelent meg az Országházban, és nem folytatott tárgyalásokat a forradalmi bizottságok képviselőivel, hiszen ekkor már Moszkvában volt, stb.) a magyar forradalom eseményeinek máig meglepően pontos és részletes összefoglalása. Munkájuk

8. 1857 (XVII) határozat, 1962. december 20. In: Békés Csaba, Kecskés Gusztáv (szerk.): I. m. 135. o.

szinte semmilyen hatással nem volt a nagyhatalmi politikára, de a jelentésük, amely több világnyelven és több emigráns magyar kiadásban is napvilágot látott, felbecsülhetetlen szolgálatot tett a világ demokratikus közvéleményének tájékoztatásában. Ez volt az első részletes és hiteles összefoglaló arról, mi is történt Magyarországon 1956-ban.

A bizottság teljesítményének értékét külön emeli, hogy első jelentésük elkészítéséhez alig fél év állt a rendelkezésükre, miközben minden autentikusnak tekinthető magyarországi információforrástól el voltak zárva. A bizottság több alkalommal kérte a Kádár-kormánytól, hogy az ENSZ határozatainak megfelelően engedélyezzék megbízottai beutazását az országba, hogy a helyszínen is tájékozódhassanak. Ugyancsak kérték, hogy kapcsolatba léphessenek Nagy Imrével és a forradalom más vezető politikusaival (a Nagy Imre-csoportot ekkorra már Romániába deportálták). A magyar és a román kormány ezeket a kéréseket természetesen elutasította. A bizottság így csak a forradalom idején közreadott nyilvános forrásokra (sajtó, politikai deklarációk, állásfoglalások), az egyes országok diplomáciai vagy egyéb úton megszerzett és a bizottság rendelkezésére bocsátott információira (a legkézségesebb ebben az angol, a holland, az olasz, a francia és az amerikai kormány volt), a forradalom leverése utáni hivatalos magyar közlésekre, végül a forradalom emigrációba kényszerült résztvevőinek, szemtanúinak tanúvallomásaira hagyatkozhatott. Bőséges dokumentációval segítették a bizottság munkáját a különböző nemzetközi szakszervezeti szövetségek, amelyek a forradalom alatt és után is igyekeztek nyomon követni a magyarországi munkástanácsok létrejöttét és tevékenységét. Ebben az időben a hágai székhelyű Nemzetközi Jogász Bizottság (International Commission of Jurists) is vizsgálatot folytatott az 1956-os forradalom ügyében. Ennek eredményeit Sir Hartley William Shawcross, a hágai testület tagja (1945-ben a nürnbergi perben ő volt a Nagy-Britanniát képviselő főügyész) genfi meghallgatásán ismertette a különbizottsággal.⁹

A különbizottság nem politikai elemző, hanem tényfeltáró testületként tekintett önmagára, már amennyire ez egyáltalán lehetséges volt az adott helyzetben és közegben. Tagjai nagy figyelmet fordítottak arra, hogy csak dokumentumokkal vagy szemtanúnak tekinthető személyek vallomásaival konkrétan alátámasztható tényeket és állításokat vegyenek számításba. Ezért hozták azt a szabályt is, hogy csak olyan tanút hallgatnak meg, aki személyes élményeiről, tapasztalatairól tud beszámolni. A tanúkat rendszerint figyelmeztették, amikor nem tényekről, hanem politikai véleményükről vagy hallomásból származó értesülésekről kívántak beszámolni, noha olykor ez nyilván elkerülhetetlen volt.

9. Lásd még az International Commission of Jurists összefoglalóját: *The Hungarian Situation and the Rule of Law* (The Hague, 1957). Shawcross 1957. március 13-án hallgatták meg Genfben, vallomása az OSA Archivum honlapjáról letölthető: http://www.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1544&Itemid=1518&lang=hu

A bizottság felhatalmazásának jogalapja a korabeli nemzetközi jogban érvényes normákon és szabályokon nyugodott, vizsgálódásának általános kereteit is ezek határozták meg. A vizsgálat tárgyát ezért alapvetően azok a kérdések képezték, amelyek döntően az alábbi két dokumentumban foglaltak megsértésének gyanúját vetették fel: egyrészt az ENSZ Alapokmányának a tagállamok szuverenitásáról, az államok által elkövetett agresszió meghatározásáról és a be nem avatkozás elvéről szóló passzusai, másrészt az 1949-es Genfi Konvenció, amelyet 1954-ben Magyarország és a Szovjetunió is ratifikált. Ez utóbbinak azért volt különös jelentősége, mert a nemzetközi jogban ez volt az első olyan egyezmény, amely nemcsak a harcoló felekkel kapcsolatban, hanem a harcoktól sújtott civil lakossággal szemben követendő magatartásról is előírt szabályokat, továbbá a nemzetközi jog hadviselésre vonatkozó szabályait az államközi konfliktusokon túl kiterjesztette a belső konfliktusokra, a polgárháborús helyzetekre is. Ez utóbbinak a jelentősége az 1956-os forradalom, majd annak leverése és a megtorlás vonatkozásában nyilvánvaló. Ennek megfelelően a különbizottság különös érdeklődéssel és alapossággal vizsgálta a Nagy Imre-kormányok legitimitását, és azt, vajon megfelelően széles körű belpolitikai támogatás állt-e Nagy Imre politikája mögött, és a kormány a döntéseit az érvényben lévő magyar alkotmányos szabályoknak megfelelően hozta-e. Ugyancsak aprólékosan vizsgálták a Kádár-féle ellenkormány felállásának és fellépésének körülményeit, az első és második szovjet intervenció előzményeit és körülményeit. A vizsgálat során a forradalom és annak leverése politikai aspektusain túl igen nagy hangsúlyt kaptak a magyar és a szovjet erőszakszervezetek, az ÁVH, illetve november 4-e után a kádárista karhatalom és a KGB által elkövetett atrocitások, a szovjet hadsereg hadviselési módja és a magukat megadó ellenállókkal szembeni bánásmód, a civil lakossággal szembeni fellépés, a szovjet hadsereg által végrehajtott deportálások, hiszen ezekben lehetett leginkább tetten érni a hatályos nemzetközi jog megsértését. Hasonló alapokon nyugodott a november 4-e utáni fejlemények vizsgálata, a megtorlás, a letartóztatások és a perek, az igazságszolgáltatás jogszerűségének vizsgálata, a sortüzek és a karhatalmi atrocitások feltárása, a munkástanácsok felszámolása, a politikai jogok és szabadságjogok csorbítása, a politikai pártok betiltása, a szólásszabadság korlátozása és a cenzúra. A különbizottság ebben az értelemben is némiképpen megelőzte korát, amikor a Kádár-kormány ténykedését a nemzetközi jogban igazán csak később gyökeret vert emberi jogi alapokon vette górcső alá. Ebben a vonatkozásban mindenképpen megemlítenéd, hogy a jelentésükben a forradalom alatt elkövetett lincselésekről és atrocitásokról viszont alig esik szó – még a Köztársaság teret sem nevesítik, holott az ott történetekről szóló képes beszámolók bejárták a világsajtót. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy bár a bizottság számos adatot, tényt és tanúvallomást gyűjtött össze és tett is közzé a jelentésében, amelyek a hatályos nemzetközi jog alapján is fölvetik a szovjet csapatok és a magyar hatóságok háborús és emberiségellenes bűncselekményeinek gyanú-

ját, konklúziói közül ennek a megállapítása feltűnően hiányzik. Annak megállapításától is tartózkodtak, hogy 1956 őszén háború folyt volna a Szovjetunió és Magyarország között, illetve hogy a Kádár-kormány polgárháborús viszonyok között szerezte meg a hatalmat, holott számos erre utaló adat is összegyűlt, a kérdésre vonatkozó tanúvallomások pedig kifejezetten erre próbálták kihegyezni a mondandójukat, a magyar emigráció később is érezhetően ambicionálta volna ezeknek a kimondását.¹⁰ Nyilvánvaló volt, hogy az események súlyosabb minősítése egész más potenciális következményeket vont volna maga után a későbbiekben a szovjet kormánnyal és Kádárékkal szemben.

A bizottság munkáját kisebb stáb segítette: szovjet- és Közép-Európa-szakértők, tolmácsok, emigráns magyar szakértők, akik jól ismerték a helyi viszonyokat. Ők végezték az anyaggyűjtést, az írott források és a tanúvallomások fordítását, elemzését, a jelentések háttéranyagainak elkészítését, a jelentés szövegvázlatainak és szerkezetének kidolgozását. A vázlatokat és szövegjavaslatokat több körben megvitatták, a bizottság végül egyhangú döntéssel fogadta el a végleges változatot, amely a közgyűlés elé került. A Héderváry Klára által megőrzött dokumentáció részletes betekintést kínál ebbe a munkafolyamatba.

A bizottság a források összegyűjtésével és elemzésével párhuzamosan már 1957. január végén megkezdte a tanúkihallgatásokat. Különböző szempontok alapján – ezek közül a legfontosabb az volt, hogy nem lehetett tanú, aki 1956. október 23-a előtt hagyta el az országot, vagyis nem tekinthető szemtanúnak, nem személyes élményeiről számol be – 111 magyar tanút válogattak ki. Három tanút, a magyar forradalom három prominens politikai szereplőjét, Kéthly Annát, az utolsó Nagy Imre-kormány szociáldemokrata államminiszterét, Király Bélát, a Nemzetőrség főparancsnokát és Kővágó Józsefet, Budapest kisgazdapárti főpolgármesterét nyilvános ülésen hallgatták meg New Yorkban. Szintén New Yorkban került sor Kiss Sándor, a Parasztszövetség egykori kisgazdapárti főtitkára, Horváth János kisgazdapárti politikus, közgazdász, Pongrácz Ödön, a Corvin közí csoport egyik vezetője és még sok más tanú meghallgatására. Király Béla beszámolója szerint a bizottság többsége barátságos jóindulattal és a magyar ügy iránt érezhető rokonszenvvel kérdezett, kivéve a ceyloni megbízottat: „A ceyloni Gunewardene rendkívül éles »keresztkérdéseket« tett fel, sokszor az volt az ember érzése, hogy provokál a szovjet vonal támogatására. Egy napon azonban az ENSZ egyik folyosóján a könyökömbe kapaszkodott, és azt mondta: »Bizonyára azt hiszi ön, hogy a magyar ügy ellensége vagyok. Nem vagyok! Higgyc el, sokkal nagyobb tekintélye lesz a végleges jelentésünknek azzal, hogy valaki élesen megkérdőjelez mindent, mintha az egész bizottság elejétől fogva bólogató Jánosként viselkedne.«”¹¹

10. Elég itt Király Béla híres tanulmányára, illetve az ő közreműködésével megszületett kötetre gondolni. Béla Király, Barbara Lotz and Nándor Dreisziger (eds): *The First War Between Socialist States: The Hungarian Revolution of 1956 and Its Impact*. Highland Lakes, Columbia University Press, 1984.

11. Lásd Király, i. m. 40. o.

Király hozzáteszi, hogy Gunewardene valóban meg is szavazott minden Szovjetuniót és Kádárt elítélő állásfoglalást és indítványt, amíg kormánya utasítására ki nem lépett a bizottságból. Ugyanakkor sokszor súlyosan provokatív és célirányos kérdései – pl. amikor azt kérdezte az egyik tanútól, aki sebész volt, hogy vajon ugyanakkora volt-e a keze alá került sebesült orosz katonák halálozási rátája, mint a magyar sebesülteké, vagy netán magasabb – némileg mást mutatnak.¹² A kötekedő ceyloni küldött számos olyan kérdést tett föl, amelyek olykor bántóan vonták kétségbe a tanúk szavahihetőségét, de gyakran politikai koncepciót is sejtettek. Több alkalommal firtatta a Nagy-kormány legitimitását, a kinevezések és intézkedések jogszerűségét, Nagy Imre jóhiszeműségét (azt sejtette, hogy a „kommunista párt miniszterelnöke” ugyanolyan köpönyegforgató volt, mint Kádár, csak rosszul számított, és veszített a hatalmi játszmában), kormánya képességét a rend helyreállítására, Kéthly Anna kinevezésének szabályosságát. Ezek mind olyan kérdések voltak, amelyek mögött a szovjet álláspont és a Kádár-féle „ellenforradalmi” argumentáció körvonalai ismerhetők fel. Gunewardene Királynak tett kijelentése így akként is értelmezhető, hogy jelezni akarta, legalábbis kényelmetlenül érzi magát a szerepében. Vonatkozó források híján egyelőre lehetetlen eldönteni, hogy valóban önszántából és jóhiszeműen játszott-e az „ördög ügyvédje” szerepét.

A bizottság tehát összesen 111 tanút hallgatott meg New Yorkban, Rómában, Bécsben, Genfben és Londonban. Az első tanú 1957. január 28-án Kéthly Anna volt New Yorkban, az utolsó XXX álnéven Magos Gábor Genfben, 1957. április 15-én. A 111 tanú közül 81 biztonsági okokból, például az otthon maradt rokonok, barátok, bajtársak védelme érdekében saját kérésére névtelenül tett vallomást. Ezek a tanúk a bizottság irataiban az angol ábécé betűit kapták növekvő sorrendben, először A-tól Z-ig, majd AA-tól ZZ-ig, végül AAA-tól XXX-ig. A kötetünkben viszont a megszólalók nagyjából fele a valódi nevén szerepel. Ez részben annak köszönhető, hogy a nevüket eleve vállaló tanúk vallomásaiból arányaiban több került a kötetbe, részben pedig annak, hogy számos névtelen tanú utólag azonosítható volt.¹³

A bizottság megszüntetése után a szovjetek követelték a tanúk listájának átadását (valószínűleg inkább magukra a tanúvallomásokra, illetve azok jegyzőkönyveire fáj a foguk). Bang-Jensen, a bizottság titkára ezt megtagadta. Ez az incidens és a vele járó zaklatás sokak szerint szerepet játszott a dán diplomata máig tisztázat-

12. Lásd BB tanú vallomásának jegyzőkönyvét (Róma, 1957. március 20.): http://www.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1593%3Awitness-testimonies-witness-bb&catid=84%3Ahedervary-collection&Itemid=1518&lang=en. A vallomás a kötetben nem szerepel, mert kivételesen csak töredékes hangfelvétel maradt róla.

13. A tanúkat olykor meglehetősen könnyen azonosítani lehetett (vagy lehetett volna) a vallomásaik alapján, hiszen óhatatlanul beszéltek arról, hogy hol, mikor és kikkel voltak kapcsolatban, illetve a névtelen tanúknak is röviden össze kellett foglalniuk addigi életpályájukat. Többeket akkor azonosítottak egykori bajtársak, családtagok, amikor a tanúvallomások hangfelvételeinek szemelvényei 2009 októberében fölkerültek az OSA Archivum honlapjára. Volt olyan egykori tanú is, aki 2009 őszén önmagát fedte fel, például a Venezuelában élő Kassa Péter (XX tanú, Bécs, 1957. március 27.).

lan halálában. Egyes vélemények szerint valójában politikai gyilkosság áldozata lett.¹⁴ Az biztosan tudható, hogy a szovjet és a magyar hírszerzés hozzájutott belső információkhoz a különbizottság működéséről és a tanúvallomásokról, legalábbis a Bécsben folyó meghallgatásokról. Pálffy József és Kazimir Károly 1970-ben színre vitt, propagandacélú „dokumentumdrámájának” szövegében egyértelműen felismerhetők Bécsben elhangzott tanúvallomások szövegrészletei, persze jócskán manipulált és kiforgatott módon. A bennfentes értesülésekhez a magyar belügy, majd az ő segítségével a mű szerzőpárosa minden valószínűség szerint Szabó Miklós révén jutott, aki a magyar állambiztonság megbízásából emigránsnak adva ki magát Bécsben beépült a magyar emigráns körökbe, és állítólag maga is ajánlott (szervezett?) tanúkat a bizottságnak. Szabó 1957 végén visszatért Magyarországra, ahol nagy hírverés közepette leplezte le az „ellenforradalmi” emigráció és az ENSZ-különbizottság mesterkedéseit. Felléptetése része volt az ENSZ vizsgálata ellen Magyarországon folyó politikai és propagandakampánynak.¹⁵

Az egyik New York-i tanú, Török István a kádári megtorlás áldozatává is vált. 1957. február 26-án jelent meg a bizottság előtt, majd, talán éppen a büntetlenséget ígérő kádári propaganda hatására, 1957 októberében hazatért. Azonnal letartóztatták. Török a győri forradalmi események résztvevője volt, kapcsolatban állt Szigethy Attilával, november 4-e után röpcédulákat másolt és terjesztett. 1958 májusában ítélték halálra, december 2-án, a másodfokú ítéletet követően kivégezték. Lehet, hogy az aránytalanul súlyos ítéletben – hiszen Török fegyveresen nem vett részt a harcokban sem november 4-e előtt, sem azután, sőt, október 29-én a győri vagongyárban ő akadályozta meg, hogy „tettelesen számoljanak le azokkal, akiket az előző rendszer vétkeseinek tartottak” – szerepet játszott, hogy a magyar hatóságok tudtak a különbizottság előtti fellépéséről.¹⁶ Az óvatosság mindenesetre semmiképpen sem volt indokolatlan.

A magyar forradalomról szóló jelentést a bizottság 1957 júliusában bocsátotta a közgyűlés rendelkezésére. A jelentés valójában egy meglehetősen részletes történeti áttekintés, amely igyekezett a nemzetközi jog kereteibe ágyazva értékelni a vizsgálat megállapításait, és ennek megfelelően állt elő politikai javaslataival. A nagyobb objektivitás érdekében a jelentés külön fejezetben tárgyalta az 1956-os eseményekkel kapcsolatos hivatalos szovjet verziót, illetve a Kádár-rezsim hivatalos értékelését, pontról pontra számba véve és cáfolva azt. Ebben az értelemben a jelentés a Nagy Imre és társai kivégzése után az emigrációban megjelentetett *Az igazság a Nagy Imre-ügyben* című könyv előképének is tekinthető, amely hasonló metodikát követett.¹⁷

14. L. Nagy András: *A Bang-Jensen ügy – '56 nyugati ellenszélben*. Magvető, Budapest, 2005.

15. Látványos sajtókonferenciák és egy újságcikksorozat után 1958-ban könyvben is kiadták Szabó „visszaemlékezéseit”. Szabó Miklós: *Foglalkozása: emigráns*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958. Ennél súlyosabban esik latba, hogy kint szerzett információi alapján több embert börtönöztek be és végeztek ki Magyarországon.

16. Lásd 1956 *kézikönyve*, III. kötet: *Megtorlás és emlékezés*. Szerk. Kende Péter. 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 141–142. o.

17. Kende Péter, Méray Tibor (szerk.): *Az igazság a Nagy Imre-ügyben*. Századvég Kiadó, Budapest, 1989. A kötet eredetileg 1958-ban jelent meg Párizsban franciául, majd kiadták németül, angolul, spanyolul, végül Brüsszelben a szerkesztők kiadásában magyarul is.

A jelentés a szovjet intervenciót a törvényes magyar kormány elleni külső katonai akciónak tekintette, amely sérti az ENSZ Alapokmányát és az államok szuverenitására épülő nemzetközi jogot.

Megállapította, hogy 1956 nem előre szervezett összeesküvés nyomán kirobbant lázadás, hanem „öszönös nemzeti felkelés volt, amelyet a népben régóta háborgó sérelmek okoztak”. A felkelés célja a nemzeti függetlenség és a demokratikus szabadságjogok helyreállítása volt. A felkelést elejétől fogva diákok, munkások, katonák és értelmiségiek vezették, nem pedig az ún. reakciós körök és a nyugati imperialisták. A forradalom győzött, a Nagy Imre-kormány élvezte a nemzet bizalmát, minden esély adott volt a helyzet normalizálódására. A szovjet beavatkozás a magyar nép törvényes képviselőjének tekinthető magyar kormányt mozdította el, és ültette a helyébe az illegitim bábkormányt. A bizottság értékelését és javaslatait a jelentést nyugtázó 1957. szeptember 14-i ENSZ-határozat elfogadta.¹⁸

A bizottság munkájának következő szakaszában, a forradalom leverése utáni időszak elemzésében már nem hagyatkozhattak szemtanúk vallomásaira, de a magyar és külföldi híradások, újságcikkek gyűjtése és elemzése szakadatlanul folyt. Ezek révén próbálták dokumentálni és rekonstruálni a forradalom utáni megtorlás folyamatát, jellegét és mértékét, bizonyítandó, hogy a szovjet megszállók és a Kádár vezette bábkormány folyamatosan és súlyosan megsérti az emberi jogokat, korlátozza a polgári szabadságjogokat. Ezzel kapcsolatos állásfoglalásukat 1958 júliusában tették közzé. Ezután a bizottság megszűnt, misszióját – mint említettem – Sir Leslie Munro folytatta, egészen 1962 decemberéig, midőn a magyar ügyet utoljára tárgyalták az ENSZ közgyűlésében.

A HÉDERVÁRY-GYŰJTEMÉNY TÖRTÉNETE

1957 januárjában, amikor eldőlt az ENSZ-en belül, hogy egy különbizottságot hoznak létre a magyar kérdés kivizsgálására, Héderváry Klára felajánlotta szolgálatait a bizottság munkáját segítő titkárságnak. A különbizottság négy éve alatt a munka valamennyi jelentős fázisában szerepet vállalt. Feladatai közé tartozott a magyarországi helyzettel kapcsolatos adatgyűjtés, helyzetelemzés és a források kiértékelése. Tolmácsként is közreműködött a meghallgatandó tanúk előszűrésekor és a tanúkihallgatások során, és részt vett az ENSZ közgyűlése elé terjesztendő jelentés egyes fejezeteinek előkészítésében. A különbizottság megbízatásának befejeződése után

18. A Különbizottság jelentésének teljes eredeti szövege on-line hozzáférhető: <http://mek.oszk.hu/01200/01274/01274.pdf> (Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. UN General Assembly, Official Records: Eleventh Session. Supplement No. 18 [A/3592] New York, 1957). A jelentés magyar fordítása: A forradalom tanúi: Az Egyesült Nemzetek Szervezete Különbizottságának jelentése az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról. Ford. Dr. Stankovich Viktor. *Nemzetőr*, München, 1981. A jelentés 1989-ben megjelent Budapesten is: 1956. Az Egyesült Nemzetek Szervezete különbizottságának jelentése. Hunnia Kiadó, 1989. Lásd még: <http://www.osaarchivum.org/images/stories/pdfs/hedervary/main/ensz-report.pdf>

Sir Leslie Munro tanácsadójaként dolgozott, egészen annak megbízatása végétéig.

Az ENSZ akkori iratkezelési szabályzata értelmében a különbizottságok dokumentációját három év után meg kellett semmisíteni. Ugyanez a sors várt a jelentés szövegezése kapcsán keletkezett vázlatokra, a tanúmeghallgatások eredeti hangfelvételeire, az összegyűjtött háttéranyagokra, de a hivatalos ENSZ-iratok másodpéldányaira is. 1962 után Héderváry Klára továbbra is a világszervezetben folytatta karrierjét, így alkalmá nyílt arra, hogy a megsemmisítésre ítélt iratok, hanganyagok jelentős hányadát megmentse. 1981-es nyugdíjazásakor akkori főnökének hozzájárulásával a gyűjteményt 22 whiskyládában szállíttatta el az ENSZ-ből, és először New York-i lakásában helyezte el.¹⁹ Évekkel később biztonsági okokból az iratokat a kaliforniai Stanford Egyetem Hoover Intézetébe vitette. Mivel azonban úgy gondolta, hogy a páratlan értékű dokumentáció a magyar nép tulajdonát kell, hogy képezze, az 1989–90-es rendszerváltást követően, 1998-ban az OSA Archivum²⁰ pénzügyi támogatásával hazahozta, és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának adományozta a gyűjteményt.

Az átadott iratokat Zichy Mihály történész-levéltáros, az OSZK Kézirattárának munkatársa rendszerezte, és a jegyzéküket is ő állította össze. Ezzel egy időben az OSZK állagmegőrzés céljából digitalizálta a szalagokon és lemezeken tárolt 77 órányi hangfelvételt, amelyen a bizottság előtt tett tanúvallomásokot és a bizottság belső tanácskozásainak egyes részleteit rögzítették. Rövidesen kiderült, hogy az iratok állaga erőteljes romlásnak indult. A digitalizálásban és az angol nyelvű iratanyag rendszerezésében az OSA Archivum kínált segítséget. Ekkor merült föl az is, hogy a könnyebb kutathatóság kedvéért az OSA Archivum honlapján egy online gyűjtemény jöjjön létre az állomány teljes digitalizálásával. A megegyezés alapján az OSA 2008–2009 között digitalizálta a 30 000 oldalnyi papír alapú iratanyagot, amelynek fontosabb dokumentumai fokozatosan váltak elérhetővé 2009 végéig. A tanúvallomások hangfelvétele, a bizottsági munka fennmaradt dokumentációja, valamint a bizottság munkája során összegyűlt háttéranyagok, a nemzetközi és a magyar sajtó-összefoglalók, korabeli jelentések, újságkivágások eredeti példánya jelenleg az OSZK Kézirattárában, a másolatok az OSA Kutatótermében, a digitalizált hanganyag és dokumentumgyűjtemény pedig az OSA honlapján kutatható.²¹

19. Héderváry az OSA Archivumban 2009. október 22-én rendezett nyilvános beszélgetésen erre úgy emlékezett vissza, hogy az iratok „kicsempészésére” akkor nyílt lehetőség, amikor szovjet elöljárója – az ENSZ osztályainak irányítását ugyanis paritásos alapon végezték, azaz mindegyiknek volt egy „keleti” és egy „nyugati” főnöke is, akik egyenrangúak voltak, és közösen irányították a munkát – éppen szabadságra ment.

20. Az OSA Archivum 1994 végén jött létre Budapesten, a Közép-európai Egyetem (CEU) mellett működő magánlevéltárként. Ma a világ egyik legnagyobb hidegháborús, kommunizmustörténeti és emberi jogi archívuma, amelynek magját a müncheni Szabad Európa Rádió és Szabadság Rádió Kutatóintézetének majd öt évtizeden át felgyűlt anyagai alkotják.

21. http://www.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1543&Itemid=1517&lang=en.

A TANÚVALLOMÁSOK

A Héderváry Klára által megmentett iratanyagban mind a 111 egykori tanúvallomásról található angol, néhány esetben francia nyelvű átirat és a New Yorkban történt meghallgatások, továbbá két másik vallomás kivételével eredeti, vágatlan hangfelvétel. A kötetben ebből a 111-ből 32 részletei olvashatók. A tanúkat előzetes szűrés, illetve ajánlások alapján válogatták ki. A válogatás során ügyeltek arra, hogy a politikai főszereplők és vezető értelmiségiek mellett diákok, felkelők, katonatisztek, munkások, parasztok, ápolónők, orvosok, vasutasok, munkástanács vezetői, a helyi forradalmi bizottságok vezetői is szót kapjanak, hogy a magyar társadalom egészének 1956-tal kapcsolatos élményeiről és attitűdjeiről minél teljesebb képet kapjanak. A kötet szerkesztése során mi is igyekeztük megőrizni ezt a sokszínűséget.

A meghallgatásokról hangfelvétel készült, ezek többségükben fennmaradtak. A tanúk – két kivétellel – magyarul beszéltek, illetve magyar nyelven válaszoltak a bizottság tagjainak kérdéseire. A hangfelvételeken a bizottság tagjai általában angolul, az uruguayi Rodriguez-Fabregat gyakran spanyolul, a tunéziai Slim pedig franciául kérdez vagy szól hozzá az elhangzottakhoz. A tanúk és a bizottság között szinkrontolmácsok közvetítettek, a vallomások idegen nyelvű átirataiban a tolmácsok által mondottakat rögzítették. Sajnos a New York-i meghallgatásokról egyetlen hangfelvétel sem maradt fenn, így azok esetében csak az angol nyelvű átiratok állnak rendelkezésre. New Yorkban több kulcsszereplő is beszélt, közülük Kéthly Anna, Kiss Sándor és Kővágó József vallomása szerepel a kötetben. Mindhárman magyarul beszéltek, de hangfelvétel híján az ő esetükben az angol átiratot kellett visszafordítanunk magyarra. További két vallomást közlünk fordításban, Ignotus Pálét és Pálóczi-Horváth Györgyét, ám ők mindketten eleve angolul beszéltek a bizottság előtt a londoni meghallgatás során.

A hanganyag hiánya azért okozott fejtörést, mert azokban az esetekben, amikor a hang és az átirat egyaránt rendelkezésre állt, és össze tudtuk vetni őket, egyértelműen kiderült, hogy az eredetileg elhangzottak nem jelentéktelen része elveszett a tolmácsolás során, és olykor félreértések, félrefordítások is előfordultak.²² Ezért a többi 27 vallomás esetében a magyar nyelvű hanganyagot tekintettük a hiteles forrásnak, annak alapján közöljük a szövegeket. A bizottság tagjainak kérdéseit is a hangfelvétel alapján reprodukáltuk. A fennmaradt hanganyag a legtöbb esetben teljes és vágatlan, ez a felvételek alapján egyértelműen megállapítható. (A hangfelvétel hiányos és töredékes volta miatt egyedül

22. Ez az oka annak, hogy a New York-i vallomások közül csak hármat adunk közre. E három esetében úgy gondoltuk, kisebb a kockázat, hiszen prominens politikusok szólnak meg, és ennek megfelelően a szöveget utólag valószínűleg ellenőrizték, így azok hívebben tükrözik az eredetileg elhangzottakat. Király Béla vallomását terjedelmi okokból hagytuk el, azt is szem előtt tartva, hogy ő történészként és a magyar emigráció egyik politikai vezetőjeként számtalanszor és számtalan formában megnyilatkozott 1956-tal kapcsolatban a későbbi évtizedekben, és ezek a publikációk, interjúk, memoárok régóta széles körben hozzáférhetőek. Ugyanez Kéthlyről, Kissről és Kővágóról kevésbé mondható el.

BB tanú és Várfalvi Lajos vallomásának közléséről kellett lemondanunk.) Az előbeszéd hangfelvételét leírtuk, és a leíratot az olvashatóság megkönnyítése érdekében ilyenkor elengedhetetlenül szükséges kisebb javításokkal, stílári és szórendbeli kiigazításokkal adjuk közre.

Mivel a bizottság többé-kevésbé előre elhatározott menetrend szerint végezte a tanúk meghallgatását, ezért a kötetben megtartottuk a meghallgatások eredeti időrendjét. A bizottság igyekezett egy-egy témakörben megszólaltatni a tanúkat, amennyire ezt a szervezés lehetővé tette, így a tanúvallomások valamelyest egymásra épültek, ezért úgy gondoltuk, ezt a logikát nem érdemes más szempontok alapján megtörnünk. A vallomásokat viszont egyetlen esetben sem közöljük teljes egészükben, ez meghaladná a kötet ésszerű terjedelmét. Döntöttünk kellett, vajon kevés tanú vallomását tesszük közzé nagyobb terjedelemben, vagy több tanút mutatunk be, de kihagyásokkal. Az utóbbit választottuk. A legtöbb kihagyás és húzás lényegtelen elemeket, ismétléseket érint, a szóbeli közlésből fakadó természetes egyenetlenségeket igazítja ki, vagy olyan részek veszte el, ahol különböző okokból, például a tolmácsolás pontatlansága miatt zavaros és félreérthető a szöveg. Természetesen érdemi részeket is ki kellett hagynunk, ezeket minden esetben a szokásos módon jelezzük, és ahol a szöveg belső logikája ezt megkívánja, a kihagyott rész tartalmát röviden összefoglaljuk.

A tanúvallomások kiemelkedő forrásértékét megítélésünk szerint a közvetlen élményszerűség adja, ami döntően érinti a hitelességük kérdését is. A legtöbb megszólaló – ez különösen a hangfelvételek alapján érzékelhető – mindenféle póz és manír nélkül, őszinte megrendültséggel és érzelmi fűtöttséggel adja elő a mondanivalóját. Kevés olyan közvetlen és az eseményekhez időben ennyire közeli személyes beszámolóval rendelkezünk az 1956-os forradalomról, amely arról ad számot, milyen gondolatokkal és érzelmekkel élték át a korabeli résztvevők a forradalom kitörését, a lezajló eseményeket és a forradalom leverését. A tanúvallomások nem évekkel, évtizedekkel később leülepedett, átszűrűt, utólag átértékelt gondolatokat és élményeket közvetítenek, és nem viselik magukon az emlékek elhalványulása és az utólagos átértékelés torzító jegyeit, ezért különös erővel és hitelességgel szólnak az 1956-os forradalom résztvevőinek akkori élményeiről, benyomásairól, gondolatairól.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a vallomásokban ne lennének tévedések, túlzások, olykor nyilvánvaló csúsztatások. Ezek egy része érthető. Az emlékezet egy ilyen felkavaró eseménysor esetén, mint egy forradalom és annak leverése, még viszonylag rövid időtávlatban is köztudottan sérülékeny. A tanúk a saját közvetlen emlékeikben is tévedhetnek, és természetes pszichológiai effektus, hogy a közvetlenség és a kiválasztottság hevében – hiszen ez a 111 ember úgy érezhette, egy egész országot kell képviselnie – olyasmiről is saját élményként számolnak be, ami valójában nem velük történt, anélkül, hogy szándékosan félre akarnák vezetni a hallgatóságot. És nem szabad kizárnunk az emberi hiúságot, önnön szerepünk túlértékelésére való hajlamunk tényezőjét

sem. Ugyancsak ismert jelenség, hogy az események résztvevői, különösen ha az esemény szokatlan, felkavaró és kaotikus, mint például egy tüntetés vagy fegyveres harc, a jelenlévők létszámát, a harcok súlyosságát, az áldozatok számát és az ellenfél veszteségeit is hajlamosak eltúlozni. Elég arra utalni, csak hogy a tévedés természetesnek mondható nagyságrendjét érzékeltessük, hogy a forradalom után évtizedekig tartotta magát a köztudatban az a becslés, hogy a harcok során tízezrek vesztették életüket mindkét oldalon, és a forradalom leverése utáni megtorlásnak is ezrek estek áldozatul. A későbbi történeti kutatások alapján ezek a számok a vélemezettnek nagyjából egytizedére tehetők.

Előfordultak az emberi lélek szokásos reakcióival kevésbé magyarázható túlzások és csúsztatások is a beszámolóokban. Ezek egyik föltehető motivációjára utaltunk már. A harcok súlyosságának, a szovjet hadsereg és a felkelők létszámának, valamint a veszteségeknek és a rombolásnak a túlzó ábrázolása mögött olyan megfontolás is lehetett, hogy a bizottság szemében mindenképpen egy valódi háborús konfliktus képét öltse magára 1956. Ennek komoly tétje lehetett volna, és a mai ismereteink alapján sem lett volna indokolatlan ezt a minősítést számításba venni. Az, hogy a bizottság tanúi igyekeztek a valóságosnál is drámaibb képet festeni a magyarországi eseményekről, talán nem róható föl nekik, noha a történeti kutatásnak elemi feladata e kép szükség és mérték szerinti korrigálása.

A kötet aprólékos forráskritikára nem vállalkozik. Úgy gondoltuk, meg kell őriznünk az eredeti képet, ezért nem szabad minduntalan közbeszólnunk: javítanunk, kiigazítanunk a tanúvallomásokat. Tartózkodtunk azon részek kommentálásától, ahol a szereplők politikai véleményükről, élményeikről, benyomásaikról adnak számot. Így látták akkor ők, az utókor számára ez is tanulságos, még ha a vallomásokból kirajzolódó kép nem is fedi teljesen az akkori világ komplexitását. Ahol mégis úgy éreztük, hogy a korrekció szükségszerű a legendákkal szemben, a félreértések és a tévedések kiszűrése, a pontosítás érdekében, ott ezt egy lábjegyzetben igyekeztünk megtenni. A vallomások részletes forráskritikai elemzése azonban mindenképpen érdekes és komoly kihívás lehet a későbbi elemzők számára.

Végezetül néhány szó erről a bizonyos forradalomképről, amely a vallomások alapján kirajzolódik. Részletes elemzésre most nincs mód, de egy feltűnő vonásra, a kép egyöntetűségére mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet. A beszámolók következetesen ragaszkodnak a forradalomnak a korabeli felfogás szerinti demokratikus képéhez, és határozottan utasítanak el minden ezt kétségbe vonó vagy megkérdőjelező fölvetést. Az egyöntetűség háttérében kézenfekvő azt föltételezni, hogy a megszólalók olyan elsőprő közös élményről adnak számot, amely mindegyikükben többé-kevésbé azonos gondolatokat és érzelmeket hívott elő. Bizonyára erről is szó van. De azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tanúk előszűrésen mentek keresztül, és ebben az előzetes válogatásban a magyar politikai emigráció is szerepet játszott a háttérben, bár nehezen rekonstruálható, hogy ez a szerep mekkora volt. Így a tanúk, vagy legalábbis jelentős részük, tisztában lehetett avval, hogy bizonyos értelemben politikai

küldetést is teljesít, azaz meg kell felelnie annak, amiről úgy vélhették, hogy hatásosan cáfolja a 1956-tal kapcsolatos szovjet és kádárista vádakat, rágalmakat az „ellenforradalom” reakciós, fasiszta jellegéről, és az akkori nyugati közvélemény – a bizottság tagjai – demokratikus felfogásával is egyezik. Nem szeretném azt a benyomást kelteni, mintha ezzel a tanúvallomások őszinteségét vonnám kétségbe, és azt sem állítom, hogy valakik előre kiiktatták volna őket. Ez nyilván sokkal bonyolultabb interferencia: a saját és a közös élmény együttállása, a forradalommal való azonosulás, a forradalmat leverőkkel szembeni őszinte felháborodás és a demokratikus értékekhez való jó értelemben vett igazodás együttes hatásából jöhetett létre a tanúk fejében összeálló 1956-kép.

Ez a kép, mint utaltam rá, a forradalom demokratikus mivoltának korabeli felfogását illusztrálja, amely nem föltétlenül vág egybe az ötven-hatvan évvel későbbi demokrácia-követelményeinkkel. Talán nem fedi teljesen sem azt, hogy mi történt Magyarországon 1956-ban, sőt talán még azt sem, amit a tanúk akkor vagy későbbi életük során 1956-ról gondoltak, de arról mindenképpen eklatánsan árulkodik, hogy mit tekintett és mit fogadott el a korszellem „demokratikusnak”, és melyek azok a vonások, amelyek a forradalom „tisztaságára” a beszélők és a hallgatók – a bizottság, és rajtuk keresztül az ENSZ (ne feledjük: benne az ún. harmadik világ, a befolyásos „antiimperialista-antikolonialista” diskurzus), a nemzetközi közvélemény – szerint is árnyékot vetettek volna. Külön figyelemre méltó, hogy a bizottság tagjai ebben a vonatkozásban mit tartottak fontosnak makacsul ismétlődően firatni. A mából visszatekintve önmagában már ez is hordoz tanulságokat.

A fentiek illusztrálására három témakört szeretnék itt kiemelni: a kommunizmus és a kommunisták kérdését; az 1945 után Magyarországon létrejött társadalmi rendhez (földosztás, államosítás, a háború előtti politikai rendszer, a privilégiumok és a politikai egyenlőtlenség felszámolása s a többi) való viszonyt; és végül az antiszemitizmus problémáját.

Az 1956 politikai attitűdjeiről kirajzolódó kép a kommunisták és a kommunizmus vonatkozásában kettősséget mutat. A tanúk nagyjából kétféle kommunistát ismernek: a tisztességeset, aki osztja (vagy osztotta) a kommunizmus eszmerendszerének erkölcsi és politikai célkitűzéseit, és éppen ezért fordult szembe a létező kommunista-sztálinista rendszer mindennapi gyakorlatával, valamint a rendszert érdekből, meggyőződés nélkül kiszolgáló funkcionáriust, bürokratát, a politikai rendőrség tagját, ávóst, aki a diktatúra, a rendszer kínálta kiváltságok haszonélvezője, a nép szipolyozója volt. A forradalom ez ellen a klikk ellen robbant ki, gyalázatos tetteik miatt, és nem a kommunizmus ellen általában. A forradalom nyomán kibontakozó politikai vízió nem irányulhatott általában a kommunisták ellen, így őket nem is üldözte (volna) senki, hiszen a reménybeli demokratikus rend mindenki számára értelemszerűen biztosította volna a politikai eszmék és a politikai cselekvés szabadságát. Ezt mi sem bizonyította jobban, mint a kommunista értelmiség és a kommunista politikusok kezdeményező szerepe a szovjet imperializmussal és sztálinista-rákosista diktatúrával

való szembefordulásban, részvételük a forradalomban, Nagy Imre támogatottsága és népszerűsége a forradalom alatt. A kommunizmus mint eszmerendszer célszerűségét és kivitelezhetőségét természetesen sokan vitatták – több esetben fölmerült az is, vajon az új rendszerben, ha létrejött és megszilárdult volna, mi lett volna a kommunisták és Nagy Imre helye –, de a bizottság előtt megjelent tanúk szinte egyöntetűen arról tettek bizonyosságot, hogy a kommunisták politikai nézeteik miatti üldözése elfogadhatatlan lett volna, a kommunizmus híve pusztán politikai meggyőződése okán nem rekesztődik ki a demokratikus politikai közösségből, közkeletűbb kifejezéssel élve, a nemzetből. A bizottság előtt megjelent egykori kommunisták, különösen Heltai György és Magos Gábor megszólalása ezért is váltott ki kiemelt figyelmet a bizottság tagjaiban. A kérdés részletes elemzésére itt nincs mód, de az mindenesetre megállapítható, hogy a kommunisták részvétele a forradalomban, illetve az egykori kommunisták megszólalása a bizottság előtt 1956 demokratikus jellegét hitelesítette a tanúk és a bizottság szemében egyaránt. Mint ahogy az is, hogy a kor politikai képzeletében a kommunizmus demokratikus potenciálja még határozatlan létező elem volt. A kommunizmust mint politikai eszmerendszert látványosan megvetni és elítélni nem volt ildomos és helyénvaló.²³

A bizottság tagjai, különösen Gunewardene, Shann és Rodriguez-Fabregat rendre visszatértek arra a kérdésre, vajon mi volt az 1956-os megmozdulás politikai tartalma. Ezen azt értették, mi volt a parasztság viszonya a földkérdéshez, és mi történt volna a korábban államosított magántulajdonnal, magánbirtokokkal, gyárakkal, bankokkal. Vagyis a kérdések arra irányultak, vajon 1956 az 1945 előtti állapotok restaurálása felé vette-e az irányt, és hogy volt-e egy effajta restaurációs kísérletnek társadalmi bázisa, politikai támogatottsága.

A tanúvallomások meglehetősen kategorikusan kizárták ezt a lehetőséget. Az erre irányuló kérdésekre válaszolva a legtöbben arra hívták fel a figyelmet, hogy a polgári (azaz nem-kommunista) politikusok is a nagyvállalatok és a bankok állami tulajdonának fenntartása mellett álltak ki, hogy a parasztság vágya a föld saját birtokba vételére nem jelentette volna sem a nagybirtokrendszer visszaállítását, sem az 1945-ös földreform érvénytelenítését, és hogy Mindszenty nevezetes beszédében nem az egyházi birtokok visszakövetelésére utalt. Többen, akik börtönélményeikről is számot adhattak, azt is megemlézték, hogy a nagybirtokok visszaszolgáltatását még azok az arisztokraták sem tartották reálisnak, akikkel együtt ültek a börtönben.

Ez természetesen nem meglepő, egybevág az 1956-os forradalomról alkotott eddigi ismereteinkkel. A meglepő inkább az, hogy a bizottság tagjait miért érdekelte ennyire ez a kérdés, hiszen mind egy többé-kevésbé kapitalistának tekint-

23. A Columbia Egyetem kutatócsoportja nagyjából ugyanebben az időben, tehát 1957–58-ban több száz interjút készített 1956-os menekültekkel. Az interjúk e tárgyban nagyon hasonló képet mutatnak. Ez alapján megkockáztathatjuk, hogy nem a bizottság tanúinak „kiokosításával” állunk szemben, hanem egy általánosabb érvényű politikai attitűddel. L. a Columbia Research Project Hungary (CURPH) interjút az OSA Archivum 1956-os Digitális Archivumában: <http://www.osaarchivum.org/digitalarchive/blinken/index.html>

hető (semmiképpen sem a köztulajdon dominanciáján alapuló szocialista) ország képviselői voltak. Vajon ha a tanúk nem így foglalnak állást, akkor meglehet, ellenforradalmat orrontottak volna? Úgy látszik, bizonyos értelemben igen. De nem azért, mert a bizottság tagjai osztották volna a szocializmus, a társadalmi tulajdon magasabbrendűségét hirdető marxista tézist, hanem azért, mert a nagybirtok, a klerikalizmus, a rendies társadalom az 1945 előtti, antidemokratikusnak tekintett politikai rendszer jellegzetességei, szimbólumai voltak a szemükben, amely rendszer nem mellesleg a náci Németország szövetségese volt a háborúban. Az 1945 előtti tulajdonviszonyokhoz való visszatérést firtató kérdések mögött politikai természetű aggodalom fogalmazódott meg: az 1945 előtti politikai rezsim újjászületése veszélyének mértékét próbálták fölmérni. Ha 1956 a Horthy-rendszer felé kanyarodott volna vissza, ha a megmozdulás mögött a „restauráció” erői álltak volna, az diszkvalifikálta volna a forradalom demokratikus jellegét.

Végül az antiszemitizmusról, amely szintén visszatérő kérdése volt a bizottság tagjainak, legfőképpen az uruguayi képviselőnek, Rodriguez-Fabregatnak. Ennek a kérdésnek a jelentőségét nem kell külön magyarázni: alig több mint egy évtized választja el a szereplőket a náci Németország rémtetteitől, a magyarországi zsidóság pusztulása és a nyilas uralom élő emlék (még akkor is, ha a kommunista historiográfiában ez torzítva jelent meg). A nyugati világ demokratikus identitását alapvetően meghatározó háború utáni közmegegyezés szerint a rettenetes háborút kirobantó fasizmus, antiszemitizmus és az iparosított népiirtás kéz a kézben járnak. Amennyiben 1956-ban az antiszemitizmus látványosan megmutatkozott volna, az lehetetlenné tette volna a forradalom pozitív értékelését. Ezzel egyébként a kádári ellenforradalmi propaganda éppúgy tisztában volt, mint a bizottság előtt megjelenő tanúk, és, amint erre éppen a tanúk utalnak gyakorta, a forradalom résztvevői, helyi vezetői is, nyilván nem függetlenül az e tárgyban közismert magyar történelmi előzményektől. Ismét nem meglepő, hogy a történeti igazságnak lényegében megfelelően a tanúk következetesen elutasítják, hogy a forradalom kitörését az antiszemitizmus lángra lobbanása kísérte volna, bár sokan nem tagadják, hogy a jelenség, még ha marginálisan is, de létezett, illetve a közelmúlt előzményei okán maguk is tartottak egy effajta fejleménytől. Feltűnő, hogy a bizottság nem korlátozta érdeklődését a forradalom idejére. Rodriguez-Fabregat rendszeresen idézett olyan nyugati sajtóhíradásokat, amelyek szerint a menekülttáborokban felütötte a fejét az antiszemita uszítás. Ezt a megkérdézett tanúk nem cáfolták, legfeljebb a mértékét igyekeztek kisebbiteni. Ennek a kérdésnek azért volt jelentősége, mert ha föltesszük, hogy a menekülttáborokban jellemzően a forradalom aktív résztvevői, vagyis a felkelők találhatók, és ha ők dokumentálhatóan antiszemiták, akkor kevésbé hihető, hogy 1956-ra nem volt jellemző az antiszemitizmus felszínre törése. Ezért több tanú is sejteni véli, hogy a táborokban megfigyelhető antiszemita izgatás hátterében esetleg éppen a kádári titkosszolgálatok állhatnak, hogy ezúton utólag is aláássák a forradalom renoméját. Idevágó kutatások híján ezt a feltevést sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudom.

Mindezek az elemek – a kommunisták szerepe, a politikai terror és a kommunistaüldözés vádjának elutasítása, a „társadalmi vívmányok” megőrzése és az antiszemita/fasiszta jelleg elutasítása – az 1956-os forradalom demokratikus imidzsének szerves részét képezték 1989-ig. Ezen vonások hangsúlyozása nemcsak a történeti igazsághoz állt közelebb, cáfolván a forradalmat leverők ellenforradalmi propagandájának fő téziseit, de e rágalmak és hazugságok perverz voltára is rá akart mutatni. A forradalom jobboldali, szélsőjobboldali revíziójában a rendszerváltás, de különösen a 2006 őszi zavargások után ezek a kérdések más fénytörésben mutatkoznak. Ezért is lehet tanulságos a mából visszatekinteni a korabeli kontextusra.

A könyv szerkesztője köszönettel tartozik elsősorban Héderváry Klárának, aki az itt közölt történelmi dokumentumokat megmentette az utókor számára. Köszönet illeti az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárát, mindenekelőtt Zichy Mihály történész-levéltárost az iratanyag rendszerezéséért és a hanganyag digitalizálásáért. Ugyancsak köszönet illeti az OSA Archivumot és munkatársait, elsősorban Ivacs Gabriellát, Krizbai Zoltánt, Szilágyi Csabát, Tamási Miklóst és Timári Károlyt, akik az iratok digitalizálásában, a digitalizált hanganyag rendszerezésében és online megjelenítésében pótolhatatlan munkát végezve megkönnyítették a szerkesztő dolgát. Kende Péter és Sipos Levente felbecsülhetetlen segítséget nyújtott a szövegek gondozásában, a jegyzetanyag készítésében és a tanúk, a szereplők azonosításában. Végül köszönet a Nagy Imre Alapítványnak, hogy vállalkozott a kötet megjelentetésére.

2010 szeptembere
Mink András

„A szovjet fegyveres beavatkozás genocídiumnak nevezhető”

Kéthly Anna

Az ENSZ New York-i székháza, 1957. január 28., 15.00 óra, február 1., 15.00 óra

Kéthly Anna (1889–1976) a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyik legnagyobb tekintélyű vezetője volt már 1945 előtt. 1945 után következetesen ellenezte az ún. párt-egyesítést, vagyis azt, hogy a kommunisták bekebelezzék a szociáldemokrata pártot. Ezért 1948-ban kizárták az SZDP-ből, megfosztották parlamenti mandátumától. 1950-ben letartóztatták, 1954 januárjában életfogytiglani börtönre ítélték. 1954 novemberében szabadult. Az 1956-os forradalom idején az újjáalakult szociáldemokrata párt elnöke lett. 1956. november 1-jén Bécsbe utazott a Szociáldemokrata Internacionálé ülésére. November 3-án távollétében a párt őt jelölte Nagy Imre újjáalakuló koalíciós kormányába. A szovjet beavatkozás híre hazatérőben, Sopronban érte. Visszafordult, és New Yorkba utazott, hogy az ENSZ-ben képviselje a törvényes magyar kormányt. 1956 decemberében a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács elnöke lett. Később az emigrációban újjáalakuló szociáldemokrata párt egyik vezetőjeként, az emigrációs Népszava szerkesztőjeként dolgozott. A hatvanas évek közepétől visszavonult életet élt. A belgiumi Blankenbergében halt meg.

ALSING ANDERSEN ELNÖK: – *Kéthly asszony, mielőtt szólítom, helyénvalónak tartom, hogy saját nyilatkozata alapján ismertessem tevékenységének egyes részleteit, hogy rögzíthessük ezeket. Gondolom, ha szükséges, kijavít engem. Ha jól tudom, ön 1889. november 16-án született. Magyarországon hosszú éveken keresztül az Egyházi és Közigazgatási Alkalmazottak Szakszervezetének helyettes főtitkára volt. 1922-ben a magyar parlament szociáldemokrata képviselőjévé választották, majd 1944-ig, Magyarország náci megszállásáig újra is választották. A náci megszállás idején aktívan részt vállalt a demokratikus erők földalatti megszervezésében. A felszabadulás után ismét a Szociáldemokrata Párt végrehajtó bizottságának tagja lett, és a párt azon tagjainak egyike volt, akik a pártba történő kommunista beszivárgás ellen harcoltak. Újra beválasztották a parlamentbe, és annak elnökhelyettesévé is megválasztották. 1948-ban kiutasították a magyar parlamentből, és minden hivatali tisztségétől megfosztották. 1950-ben letartóztatták. A titkosrendőrség heteken keresztül kihallgatta, majd három évig fogva tartották vád és per nélkül. 1954-ben életfogytiglani börtönre ítélték, ugyanazon év november 20-án szabadon engedték.*

A legutóbbi eseményekig a hivatalosan elismert Magyar Szociáldemokrata Párt elnöke volt. November 3-án Nagy Imre államminiszteri kabinetjének tagjává jelölték. November elsején Bécsbe ment, hogy részt vehessen a Szocialista

Internacionálé ottani irodájának találkozóján. A találkozó után óva intették attól, hogy visszatérjen Magyarországra, ahova bevonultak a szovjet csapatok. Most felkérem önt, Kéthly Anna asszony, hogy tegye meg vallomását a bizottságnak!

– Két hónapja érkeztem meg az Egyesült Nemzetek székházába, mint a Nagy Imre-kormány egyetlen törvényes képviselője. Több ízben is meghallgatást kértem az Egyesült Nemzetek illetékes szerveitől, hogy igazolhassam Nagy úr felhívását, melyet az Egyesült Nemzetekhez intézett, és hogy ennek alapján beavatkozást kérjek. Nagy türelemmel vártunk erre az alkalomra, és mialatt várakoztunk, kis országunk leigázása folytatódott. Fegyveres erő segítségével egy kis csoport vette át a hatalmat, amelyiknek semmilyen törvényes joga nincs ahhoz, hogy Magyarország kormányának tekintse magát. A továbbiakban mindezt elmagyarázom és bizonyítom.

Ez a várakozás nagy szenvedést okozott a magyar népnek; az ifjúság deportálását, ezrek tömeges menekülését, hogy elkerüljék a deportálást, szörnyű ítéleteket (sok esetben halálos ítéletet) azokkal szemben, akik otthon maradtak. Mindez olyan mentális és fizikai sérüléseket okozott, amelyekből kilábalni óriási erőfeszítésre lesz szükség. A menekültek ellátása és munkaügyi elhelyezése nagyon sokba fog kerülni a szabad országoknak.

Véleményünk szerint mindez a kár és szenvedés elkerülhető lett volna, ha az Egyesült Nemzetek idejében helyt ad Nagy Imre felhívásának, és annak megfelelően akcióba lép. Ez az akció annál is inkább szükséges lett volna, mert a magyar kérdés nem csak Magyarországot érinti. Ez az ügy felveti az Egyesült Nemzetekben a kérdést, hogy egy nagyhatalomnak, amely tagja az Egyesült Nemzeteknek, és elfogadta a kartában foglalt kötelezettségeket, jogában áll-e, hogy fegyveres erővel kényszerítsen egy kis országot, amely ugyancsak tagja az Egyesült Nemzeteknek, hogy az olyan politikai és gazdasági rendszert fogadjon el, amelyet nem akar. Az ENSZ előtt ott van a Nemzetek Szövetsége háború előtti sorsának elrettentő példája. A Nemzetek Szövetsége gyengének bizonyult abban, hogy egy diktátorral szembenézzen, és a második világháború rettenetes tapasztalata arra tanította a világot, hogy a nemzetek együttélése és a háború elkerülése csak akkor érhető el, ha a nemzetek jogai biztosítva vannak.

Ez a szervezet, az ENSZ, a diktatúrákkal szembeni védőbástyaként jött létre. Ha ez nem tartható, ha az ENSZ nem tudja biztosítani, hogy a kis nemzeteknek ugyanolyan jogai legyenek, mint a nagy országoknak, akkor nincs létjogosultsága, és a következmény nem lehet más, mint a bellum omnium contra omnes¹. Ez a hidrogénbomba korában a világ megsemmisítéséhez vezet. Ha az ENSZ nem tud eleget tenni feladatának, akkor az a négy lovas jön el, amelyről az apokalipszis beszél.

A magyar kérdés kapcsán bizonyos dolgokat le kell szögezni, és én arra törekszem, hogy bármennyire is heves érzelmeim vannak ezzel kapcsolatban, higgadtan tegyem

1. Mindenki harca mindenki ellen.

ezt meg. Úgy gondolom, hogy Magyarország igazságosság iránti igényét nem érzelmi alapon kell megközelíteni, ugyanis meggyőződésem, hogy a pusztán tények valóságos bemutatása elegendő bizonyíték lehet az ENSZ számára, hogy a magyar kérdés az egész világra tartozik, és ennek megfelelően kell itt szemügyre venni és megvitatni.

Tizenegy évvel a szovjet katonai megszállás után, 1956. október 23-án a magyar nép fegyveresen fellázadt a kommunista diktatúra gyarmati kizsákmányolása ellen. A magyar nép le akarta vetni magáról a koloncot, hogy visszaszerezze nemzeti függetlenségét, és megszabaduljon a nyomortól, amelynek a kommunista rendszer alávetette. A gazdasági és erkölcsi csőd, melyet a gyarmati kizsákmányolás és a totalitárius rendszer okozott, olyan volt, hogy a nép a történelemben példátlan egységben ragadott fegyvert.

Érdemes megjegyezni, hogy a nemzeti függetlenségért folyó harchoz néhány kommunista is csatlakozott, csatlakozott a fegyveres forradalomhoz, hogy harcoljon az idegen megszállás ellen és a kommunista egypártrendszer fanatikus, vak követőivel szemben. Valójában éppen a bitorló kommunista párt józanabb elemei vették észre a teljes holtponthoz, ahova a helyzet eljutott, és elsőként adtak formát annak a folyamatnak, amely végül is egy forradalomban fejezte ki a nép akarátát. Következésképp, ha ki akarjuk értékelni a forradalom igazolható és elkerülhetetlen jellegét és az orosz beavatkozás brutális és jogtalan formáit, elsősorban a kettő legfontosabb céljait kell megvizsgálnunk.

Kétségtelen tény, hogy a náci megszállástól terrorizált magyar nép nagy várakozásokkal tekintett a felszabadulás, valamint a politikai és gazdasági változások közeledtére. A szövetséges hatalmak által közreadott Atlanti Charta széles körben ismert volt Magyarországon. Nagy remény fűződött ahhoz, hogy az ebben foglalt jogok hazánkban is bevezetésre kerülnek, és ezáltal Magyarország elfoglalja helyét a szabad népek közösségében.

A magyarok teljességgel tudatában voltak annak, hogy a Szovjetunió közvetlen szomszédjuk lesz. Örömmel fogadták a szovjet megszálló erőket, mint felszabadítókat. Békés gazdasági és politikai együttműködésre törekedtek, amely kölcsönös megértésen alapszik. Ám nagy bánatunkra azt kellett látnunk, hogy a megszálló erők pusztán hadizsákmányként kezelik Magyarországot. A fosztogatásokon és a számtalan atrocitáson túl megfogalmazták azt a – többé-kevésbé helyénvaló – „baráti” kívánságot is, hogy az országban mindenfelé, még a legkisebb településen is emlékművek épüljenek a „hősies orosz katonák emlékére”. Ennek a dicsőítésnek a kierőszakolása nagy visszatetszést keltett a magyarokban. Ugyanakkor az ország összes kulcspozícióját azokkal a kommunistákkal töltötték be, akik annak ellenére is szívvel-lélekkel és feltétlenül követték a szovjet vonalat, miután a választások megmutatták, hogy a kommunista párt csak egy kis részét szerezte meg a szavazatoknak.

A megszálló erőkkel karöltve megjelent az NKVD, a Szovjetunió titkosrendőrsége. Módszereiknek megfelelően árulás vádjával kirakatperek egész sorát kezdeményezték. Vagyis a magyar titkosrendőrséggel együttműködésben meg-

kezdődött a megfélemlítés és a terror, amely a demokratikus pártok és egyéb intézmények megsemmisítéséhez vezetett. Ahelyett, hogy az emberi jogoknak az Atlanti Charta által előírt garanciáit tartották volna szem előtt, diktatúrát vezettek be. Magyarországon jól ismert tény – amit Farkas Mihály, a kommunista párt volt főtitkárhelyettese és Marosán György, Kádár jelenlegi bábkabinetjének tagja büszkén hirdet –, hogy a hűtlenségi perek hátterében meghúzódó hatalom nem más, mint az NKVD és Szviridov tábornok, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, és hogy a demokratikus pártok felszámolását A. Puskin, magyarországi szovjet nagykövet agyalta ki, Sztálin rendőrségével összhangban.²

1948 előtt az embereket azért tartóztatták le, mert ki merték mondani, hogy a kommunista párt célja a proletárdiktatúra bevezetése, az ipar teljes államosítása és a gazdák kolhozokba kényszerítése. Mihelyst a kommunista párt a megszállók fegyveres erejére hagyatkozva, a demokratikus pártok kiirtásával megtudta szerezni a teljes ellenőrzést a koalíció felett, bevezette a proletárdiktatúrát, teljességgel államosította a kereskedelmet és az ipart, és kierőszakolta a kolhozok létrehozását. Ez az államosítás a legkisebb iparágakra is kiterjedt.

A kommunisták szerint a népi demokrácia valójában nem más, mint a proletariátus diktatúrája. Viszont a gyakorlat megmutatta, hogy ennek a rezsimnek a legfőbb elszenvetői leginkább éppen a proletárok voltak. A forradalom napjaiban ezek a proletárok fordultak szembe a leghevesebben saját elnyomóikkal.

A „sztahanovista” rendszer felgyorsítása révén, „javító-nevelő munka” néven bevezették a kényszers munkát. Az ifjúság kényszers munkába állításával, a munkahelyváltoztatás tilalmával, vagyis mindezekkel a lépésekkel a gazdaság irányítói ipari rabszolgákká süllyesztették a proletárokat, akiknek a kommunista dogma szerint a diktatúra vezető erejének kellett volna lenniük.

A kolhozokba kényszerített parasztság elvesztette a földjét. Még azokat is üldözték és kulákoknak bélyegezték, akiknek csupán három, négy vagy öt hold földjük volt.³ A magas kötelező beszolgáltatási kvóták miatt a családoknak saját szükségleteik kielégítésére sem maradt elegendő gabonájuk. A kommunista bűnöket november közepén még a Kádár-rezsim hivatalos lapja, a Népszabadság is elismerte, amikor arról írt, hogy azok a gazdák, akik nem csatlakoztak a termelőszövetkezetekhez, elvesztették földjüket, cserébe rossz minőségű földet kaptak, futóhomokot, mocsaras területet vagy köves mezőket. A kormány hivatalos lapja szerint sem kétséges, hogy nem az egyes ember, hanem maga a rendszer a hibás, és ez a rendszer egész Magyarországot megkárosította. A Népszabadság a továbbiakban így ír a diktatúráról: beavatkoztak a termelésbe, a szervezésbe, a közigazgatásba; inkább rabszolgatartók voltak, mint irányítók. Leginkább a termelésre összpontosítottak, de anélkül, hogy az ahhoz szükséges technikai tudással rendelkeztek volna. A párt és az állam vezetésében, valamint a gazdasági élet vezetésében a párt egy dogmatikus politikát és egy zsarnoki

2. A pártok felszámolása semmiképpen sem kizárólag szovjet elgondolás volt, Rákosiék is szorgalmazták.

3. Az ilyen kis birtokkal rendelkező csak akkor számított „kuláknak”, ha pl. cséplőgépe vagy kocsmája is volt.

bürokratikus rendszert hozott létre. Romboló módszereik súlyos hibákhoz és helyrehozhatatlan tévedésekhez vezettek. Megakadályozták a párt demokratizálódását, és súlyosan vétkeztek a szocialista rend ellen. A politika, amelyet a népre kényszerítettek, nem vette figyelembe az ország gazdasági potenciálját, és egyre jobban lesüllyesztette az életszínvonalat. A termelőszövetkezeteket a gazdaközösségek nagy része előtt nevetségessé tették, megsértve ezzel Lenin tézisének az önkéntesség elvéről. Szolgamódra lemásolva a szovjet példát, és félreértelmezve a szovjet–magyar barátságot, súlyosan vétettek a magyar érdekek és hagyományok ellen. Mindez által súlyosan megsértették a magyar nép nemzeti és hazafias érzelmeit.

1948 után az egész ipart és az összes gyárat államosították. Az üzemek működésére, bizottságaik törvényes státuszára és jogaira vonatkozó törvény, amelyet a demokratikus koalíció kormánya 1945 és 1947 között meghirdetett, érvénytelennek lett nyilvánítva. Ehelyett a „demokratikus centralizmus” és hasonló jelszavak címén a kommunista párt káderosztálya valóságos gyárparancsnokokat nevezett ki, akik bevezették a sztahanovizmust, a normarendszert, a munkások közötti versengés és a kényszermunka formáit. A munkásokat az adott munkahelynél maradáshoz köthették, és rendkívül alacsony béreiket, amelyeket az állami tervhivatal szabott meg, tovább csökkentették az éves befizetések, amelyeket „önkéntes békekölcsönnek” neveztek. Véget vetettek az ingyenes oktatásnak, amelyet a demokratikus koalíció kormánya vezetett be. A tanulás-hoz való jog vagy a kommunista közigazgatás tagjainak privilégiuma volt, vagy pedig arra használták, hogy politikai zsoldosokat neveljenek.⁴ Folyamatosan csökkentették az ingyenes időskori biztosítást, ennek érdekében újabb és újabb sarcot vetettek ki a járandóságokra. Ezek után a „népi demokrácia” oda jutott a vívmányaival, hogy az országot aknamezőkkel és szögesdrótokkal zárták körül, hogy megakadályozzák a proletárt – aki állítólag hatalmon volt –, hogy megszökjön abból a kényszermunkatáborból, amely valamikor az ország volt. [...]

Semmi kétség, amíg a kommunista diktatúra fennmarad Magyarországon, ezek a bűnök folytatódhatnak. Ilyen főbenjáró bűnök a nemzet közös érdekei ellen csak akkor válhatnak tartóssá, ha az emberek nem élhetnek jogukkal, hogy kormányt válasszanak maguknak, és az országot diktatúra vezeti. A szovjet megszálló erők pusztán jelenléte elegendő volt ahhoz, hogy érvénytelenítse a régi alkotmányt, megdöntse a demokratikus pártokat, bevezesse és tovább építse a kommunista párt despotizmusát. Viszont ahhoz, hogy ez a rendszer érintetlen maradjon, arra volt szükség, hogy biztosítva legyen egy speciális terrorgépezet megalapozása. Magyarországon ez az intézmény az ÁVH, vagyis az állami titkosrendőrség.

Nem gazdasági, hanem tisztán politikai célok motiválták a kisebb műhelyek és a kereskedelem államosítását. A cél az volt, hogy minden egyéni kezdeményezést és gondolatot megsemmisítsenek. Fegyveres rendőrségre

4. Az ingyenes közoktatást a Rákosi-korszakban sem számolták fel, az más kérdés, hogy a felsőoktatásba az „osztályidegenek” és egyéb megbízhatatlannak minősített csoportok gyermekei nemigen kerülhettek be.

volt szükség ahhoz, hogy ezeket a parancsokat végre lehessen hajtani, mert a parancsokat a nép beleegyezése nélkül adták ki. Továbbá a kommunista párt azt remélte, hogy a tömegek tudatát is teljesen a maga ellenőrzése alá tudja vonni, hogy ne nagyon vonakodjanak elfogadni a rájuk erőszakolt zsarnokságot. Ezt azzal kezdték, hogy egy hármas szerkezetű állami apparátust építettek ki: először a gazdasági bürokráciát, mely nemcsak elviselhetetlenül költségessé teszi a termelést, hanem egyenesen akadályozza azt; másodsor az állami rendőrséget, vagyis az ÁVH-t, amelynek feladata a parancsok ellenőrzése és végrehajtása volt, illetve azok kikényszerítése; és harmadszor a propagandisták és ügynökök hálózatát, akiknek a feladata a nép indoktrinálása és szoros megfigyelése, ellenőrzése volt, és akik az ÁVH-nak jelentettek. A terrornak ez a hármas rendszere alapozta meg a rezsimit. A népi demokrácia, a proletárdiktatúra ezek által az intézmények által gyakorolta hatalmát a nép, a proletariátus felett.

Az „hűtlenségi” pereket „kirakatperek” követték. Az állampolgárokat semmi sem védte a terrorrendszer abszolutizmusával szemben. Letartóztattak és fogva tartottak embereket minden bírósági eljárás nélkül. A kihallgatások a közép-kori inkvizíció és a vallatások ősi kínai módszereit ötvözték. Ezrével deportáltak és tartottak fogva embereket, mindenféle vád vagy per nélkül. És amikor perre került sor, a bíró megkapta az utasításokat, és a kényszerítéletet a kommunista párt illetékes tagozatai hozták meg.

Most saját tapasztalatomból beszélek, melyet négy és fél éves fogva tartásom alatt szereztem. Olyan bírakat és ügyészeket zártak be, akik benne voltak a demokratikus pártok elleni korábbi perekben. Ott a börtönben vallották be fogolytársaiknak, hogy az ítéleteket „készre kapták”. Következésképp a bírósági eljárás egy tragikomédia volt. A vádlottaknak nem voltak jogaik. Alkalmam volt beszélni egy védőügyvéddel. Amikor megkérdeztem, hogy miért hagyta védenét védelem nélkül, azt válaszolta, hogy ha védte volna, akkor ő is a vádlottak padjára került volna. Amikor az én ügyemet tárgyalták 1954-ben – három évvel azután, hogy letartóztattak –, a védőügyvédemet csak akkor láthattam, amikor a bíróság elnöke felkérte, hogy mondja el a védőbeszédét. Azt megelőzőleg egyáltalán semmilyen kapcsolatban nem voltam vele, és semmilyen információ felől nem érdeklődött velem kapcsolatban. Semmilyen adata nem volt rólam.

A terrorapparátus több százezer embert hurcolt és kínzott meg: parasztot, aki szerette földjét, munkásokat, akik ellenszegültek a kényszymunkának, középosztálybelieket, állampolgárokat, akiket megfosztottak otthonuktól és vagyontürgyaiktól, értelmiségieket, akik ragaszkodtak a gondolkodás szabadságához. Csak a demokratikus forradalom idején nyerhettünk valamennyire betekintést a kínzókamrák és a cellák horrorjába. Csak akkor válhatott nyilvánossá a mészárlások hozzávetőleges listája. Korábban, még az úgynevezett rehabilitációs ügyek alkalmával, 1953-ban, Sztálin halála után, az első Nagy Imre-kormány idején az emberek már valamilyen tudomást szereztek arról,

hogy mi zajlott ezekben a kínzókamrákban. A brutálisan megkínzott áldozatok holttesteinek exhumálása sok esetben bizonyította, hogy megégették, majd útszéli árkokba hajították őket, gyakran arccal lefelé. Sok holttest annyira szét volt marcangolva, hogy még a rokonaik sem tudták felismerni őket. Tehát még ma is kérdéses, hogy a jelenlegi sírok valóban azoknak a testét takarják-e, akik számára eredetileg megásták őket. A kivégzett kommunista vezető, Rajk László újratemetésén tízezrek gyűltek össze tüntetni, nemcsak a néhai kommunista vezető miatt, hanem ismét az ÁVH brutalitása miatt is.

Ez a kétszázezer emberből álló terrorapparátus olyan mértékben teljesítette normáját, hogy Magyarországon alig volt család, amely közvetlenül vagy közvetve ne szenvedett volna az ÁVH kegyetlensége miatt. Szolgálatuk elismeréseként az ÁVH tagjai számos privilégiumot élveztek – olyan privilégiumokat, amilyenekben a proletariátus sosem részesült. Luxusban éltek, és még azokban az években is, amikor mások számára nagyon kevés fogyasztási cikk jutott, ők a luxusüzletekben nevetséges áron vásárolhattak meg bármit. Gyerekeiket speciális magániskolákban taníttatták.⁵

A demokratikus forradalom első és legfontosabb követelése a szovjet katonai erők kivonása volt Magyarországról, ugyanis ezek voltak a diktatúra legfőbb támaszai. Az volt a szándékunk, hogy a katonai erők kivonulása után új alapokra helyezzük Magyarország és a Szovjetunió közötti kapcsolatokat: a szabadság és a kölcsönösség alapjára. Amikor 1945-ben bevonultak Magyarországra, a szovjet erők meghirdetett szándéka a magyar nép felszabadítása és a barátság volt. Ám ez a barátság nem akadályozta meg őket abban, hogy gyáraink gépeit, a nyersanyagtartalékainkat és minden elraktározott élelmiszert, amire a kezüket rátehették, hadizsákmánynak tekintsék. Ebből a hadizsákmányból a magyar kommunisták „kérésére” néhány morzsa, a Szovjetunió kegyes ajándékaként, égbekiáltó áron vissza lett adva. Először kifosztották az országot, hogy aztán ajándékként adják vissza egy részét annak, amit elvettek.

A 300 millió dollárt, amelyet Magyarországnak a potsdami egyezmény értelmében hadi kártérítésként vissza kellett fizetnie, olyan árfolyamon számították ki és követelték meg, hogy több mint 1000 millió lett belőle. Denis Healey úr, a brit munkáspárt tagja, 1951-ben publikált egy könyvet, melynek az a címe, hogy *A függöny legördül* (The Curtain Falls). Ebben a könyvben a következő részleteket közli: „Jóllehet az egyes országok által fizetendő kártérítést 300 millió dollárban állapították meg, a becsléshez az 1938-as árakat vették alapul. Vagyis a kártérítés jelenlegi értéke minden esetben több mint 700 millió lett. Magyarországnak ezen felül még havi 5% késedelmi díjat kellett fizetnie. A kártérítések 1946-ra a nemzeti jövedelem egynegyedére rúgtak, és a fém- és gépipar majdnem teljes termelését felőlelték. A kártérítés teljes nemzeti büdzsében betöltött aránya különös fontossággal bírt. Orosz-

5. Voltak elkülönített iskolák, ahová többségében a magasabb rangú pártvezetők, ÁVH-s főtisztek stb. gyermekei jártak, de ezek nem voltak magániskolák a szó eredeti értelmében.

országnak joga volt megszabni, hogy milyen javakban kapja meg a kártérítést. Következésképp döntő mértékben meghatározhatta a teljes román és magyar termelési tervet. A kép teljességéhez még egy észrevétel szükséges, Oroszország saját gazdasági nyeresége érdekében gyakorolt hódítói jogának megértéséhez. A Vörös Hadsereg katonái által elkövetett fosztogatáson túl Magyarországon és Romániában az oroszok folyamatosan leszereltek gépeket és felszereléseket, és a Szovjetunióba szállították őket. Erről a hadizsákmányról nincs semmilyen pontos adatunk; Oroszország a kártérítést valószínűleg meghaladó értékben tulajdonított el javakat jóval azelőtt, hogy a kártérítés visszatérítése hivatalosan elkezdődött volna. Becslések szerint a javak teljes értéke, amelyeket Oroszország Románia és Magyarország megszállása nyomán közvetlenül elsajátított, több mint 4000 millió dollár – egészen becsületes összeg ahhoz képest, hogy ezt egy »anti-imperialista« hatalom szedte el a »népi« demokráciáktól.”

Nagy Ferenc, a koalíciós kormány volt miniszterelnöke azt írja könyvében [*The Struggle Behind the Iron Curtain*, idehaza *Küzdelem a vasfüggöny mögött* címmel jelent meg 1990-ben], hogy annak érdekében, hogy a jóvátételi kötelezettségeinek eleget tegyen és hogy megszabaduljon az 5%-os büntetéstől, a magyar kormány arra kényszerült, hogy eladja külföldi tulajdonait. A romániai Petrozsényben fekvő szénbányákat, amelyek értékét a nemzetközi szakértők 40 millió dollárra becsülték, 12,5 millióért kellett eladnunk a Szovjetunióknak azért, hogy a magyar kormány teljesíteni tudja háborús jóvátételi kötelezettségeit.

Bán Antal, a koalíciós kormány ipari minisztere *Magyarország* című munkájában arról tájékoztat, hogy a háború előtt Magyarországon számos kulcsfontosságú iparág német cégek tulajdonában volt. A potsdami egyezmény rendelkezései értelmében a szövetségesek felhatalmazást kaptak, hogy minden német javat elkobozzanak. Az oroszok így döntő befolyást szereztek a magyar gazdaság felett, miközben megtagadták, hogy kifizessék ezeknek a német vállalatoknak a korábban felhalmozódott adósságait. A német vagyonok elkobzásával Oroszország megörökölte a náci Németország gazdasági befolyását Kelet-Európa felett, ugyanis Németország a háború előtt mélyen gyökeret eresztett a legtöbb kelet-európai országban. Oroszország haszna ebből az átruházásból különösen erkölcsstelen volt. Az úgynevezett német vagyonok jó részét a helybéli zsidóktól és náciellenesektől kobozták el. De az eredeti tulajdonosok jogát megsértve német kézből egyenesen orosz kézbe adták át ezeket. Oroszország csak Magyarországon háromszáz céget vett birtokba. És Oroszország gyakran meg is duplázta az általa ellenőrzött vagyonok értékét azáltal, hogy a magyar állammal közös vállalatokat alapítottak, és ezekbe a német vagyonokat mint saját tőkehozzájárulásukat adták bele. Jóllehet ezekben a cégekben az orosz és a magyar részesedés egyenlő kellett volna legyen, ismeretes, hogy Oroszország gyakran elmulasztotta a tőke teljes elosztását. Viszont változatlanul magának követelte a posztoknak és a profitnak több mint felét.

Ezeknek a közös vállalkozásoknak a kialakítása ténylegesen azt jelentette, hogy szerkezetük révén a teljes magyar ipari vagyont (bauxit-, urániumbányák és olajmezők) szovjet tulajdonná vált. Az oroszok hasonlóképpen vonták ellenőrzésük alá a magyar hajózást, a légiközlekedést és a teljes exportkereskedelmet. Ezek miatt az egyoldalú egyezmények miatt Magyarország arra kényszerült, hogy minden alapvető nyersanyagot a Szovjetuniótól vásároljon meg, miközben az előállított termékeket csak a szovjet ellenőrzés alatt álló piacokon lehetett eladni. Természetesen az árak, amelyeket a Szovjetunió megállapított, semmilyen összefüggésben sem voltak a világpiaci árakkal.

(Kéthly itt ismét egy 1956. decemberi Népszabadság-cikket idéz, amely szerint az életszínvonal 1952-ben alacsonyabb volt, mint 1949-ben.)

Az az igazság, hogy a kommunista kormány soha semmilyen hivatalos tájékoztatást nem adott a nyilvánosságnak a véget nem érő kártérítési behajtásokról, ahogyan a fizetés módszereiről sem és a kereskedelmi megállapodásokról sem. Nem merték felfedni a tényeket. Minden ilyen információ államtitoknak minősült. A gazdasági kizsákmányolás okozta nyomorúságot tovább súlyosbította a Szovjetunió ragaszkodása ahhoz, hogy a fogyasztói termékek gyártását visszaszorítsák a nehézipar javára. Ez a nehézipar a Szovjetunió hadipotenciáljának növelését volt hivatott előmozdítani, viszont a nehéziparhoz nem állt rendelkezésre nyersanyag. Ez azt jelentette, hogy a nyersanyagért cserébe, amelynek híján volt, Magyarországnak könnyűipari termékekben kellett fizetnie.

A kezemben van a budapesti Ganz Művek jelentése, amelyből kiderül, hogy 1945 és 1950 között a gyár tevékenységét alaposan vissza kellett fogni, mert a gördülőállomány árát, amelyet a kártérítés részeként kellett gyártani, a magyar kormánynak kellett megfizetnie. 1950-re, a kommunista rezsim konszolidációs éveitől kezdve a Ganz Művek által készített gördülőállományt a Szovjetunióval kötött kereskedelmi megállapodás keretében gyártották. A leggyártott első öt villany-dízel motort és az első négy autót a gyárnak minden negyedévből le kellett szállítania. A szerződés szerinti ár alig fedezte a költségeket. Egyetlen külföldi leszállítás sem volt, amelyben az árakat pro forma számítások szerint állapították volna meg. Az ár a pro forma eredeti árnál általában 25%-kal volt magasabb. A nehézipari minisztérium arra kényszerítette a gyárat, hogy ezeket a tarthatatlan feltételeket betartsa. A számolás alapja az amerikai dollár volt. Viszont a cseretermékeket rubelben számolták el, és csak átadás után váltották át dollárra. A kereskedelmi egyezmény aláírása után a Szovjetunió kijelentette, hogy a rubel-dollár paritás megváltozik, és a rubel értéke 30%-kal nő. Ezen az egyszerű pénzügyi manipuláción a Szovjetunió 30%-os nyereséget szerezhethetett minden egyes kereskedelmi tranzakció alkalmával. Elfogadták a gördülőállomány átadását, de az 5%-os késedelmi díj miatt a parancsot még nehezebb volt teljesíteni. Következésképp az átadások újra meg újra jelentős késésbe kerültek, és a büntetés 5%-kal emelkedett. A Ganz hajógyára Oroszországnak gyártott hajókat, amelyeket Odeszában adott át, de a Budapesttől Odesszába való szállítás alatt széthordták a hajók bűtorzatát, majd visszaküldték őket avval, hogy nem felelnek meg az előírásoknak.

A magyar termelés, amelyet teljes mértékben a szovjet blokk érdekeinek szolgálatában mozgósítottak, kíméletlen kizsákmányolásra épült. Lehetetlen volt a parancsokat végrehajtani, mert a technikusok börtönben voltak, és az egyetlen kőolajszakértő is a börtönben volt. Gerő egyik kijelentése szerint a kőolajlelőhelyeket vízzel töltötték fel, és az olajtermelésünk összeomlott. Ez azt eredményezte, hogy legalább ötvenévnyi termelésnek megfelelő olajat semmisítettek meg. Stratégiai megfontolásokból építeni akartak egy vasútvonalat a Duna alatt, hogy a szállítmányok a Duna alatt haladjanak nyugat felé. Magyar technikusok és geofizikusok hosszas mérlegelés után elvetették a tervet. A terv kivitelezését ennek ellenére megkezdték, és több százmilliót fektettek bele. A kivitelezés félbemaradt, és most az alagutak fenntartása évente több mint tízmillióba kerül.

A mezőgazdaság terén bekövetkezett csődöt nemcsak a kolhozok erőszakos szervezése okozta, hanem a szovjet szakemberek erősködése is, hogy növeljék olyan termékek termesztését, mint a gyapot és a citrom, amire a magyar klíma nem alkalmas.

[Kéthly arról beszél, hogy mindeközben kötelező volt csodálni a Szovjetuniót, és hálálkodni a jótéteményeiért.]

Magyarország gyarmat lett. A magyar forradalom oka Magyarország gyarmatosítása a szovjet kormány által. Bár a forradalom csak 1956 októberében tört ki, már hosszú ideje megérett. Sztálin halálának idején, 1953 elején a magyar nép csalódottsága és elkeseredett dühe annyira elmélyült, hogy bármikor tartani lehetett egy robbanástól. Ennek megelőzése végett és a Kremlben bekövetkezett változások eredményeként a kormányalakításra Nagy Imre lett felkérve. Ez a kormány felszámolta a koncentrációs táborokat, véget vetett a deportálásoknak, szabadon engedte a bebörtönzött kommunistákat, és az ipar területén könnyített a kényszermunka terhén. A mezőgazdaság területén bevezette az önkéntes együttműködési mozgalmat, hogy lecserélje a kötelező kolhozrendszert. A kereskedelemben még az egyéni kisvállalkozásokat is engedélyezték. Hogy Magyarország gyarmati helyzetének véget vessen, a Nagy-kormány vissza akarta vásárolni a közös szovjet–magyar társaságokat. Ennek alapjaként bevezették az úgynevezett Hazafias Népfrontot. A kormány felszámolta a diktatúrát, és megtörte a titkosrendőrség mindenható erejét.

Ám mindezek a reformok kevésnek bizonyultak a magyarok vágyaihoz képest. Tízezrek maradtak börtönben, különösen azok, akiknek más volt a politikai hitvallása. Bár a gyárakban a teljesítmény folyamatos növelésének kikényszerítése kevésbé volt erőszakos, a szakszervezetek továbbra is pusztán a párt közvetítő szervezetei maradtak. Következésképp nem képviselték a munkásokat, nem segítették őket hozzá kedvezőbb munkafeltételekhez. A mezőgazdaságnak tett ígéretek pusztá ígéretek maradtak, mert a kommunista kormány meghíúsította megvalósításukat. A gazdasági függetlenségre, illetve a visszaszerzett vállalatokra sem lehetett építeni. Az árak, amelyeket ezekért a gépparkokért Magyarországnak az oroszok számára ki kellett fizetnie, olyan magasak voltak, hogy a kormány nem merte nyilvánosságra hozni.

Miközben a magyarok az egész nemzet valódi szabadságát keresték, a kommunista diktatúra felszámolása a kommunista párt belső ügye maradt. Miközben a magyar kommunista pártban a sztálinisták és az antisztálinisták közötti belső harc folyamatosan nőtt, a Szovjetunió propagandagépezete teljes lendülettel működött.

A magyar események a kritikus pontot Hruscsov híres titkos beszédével érték el, amelyet a kommunista párt huszadik kongresszusán tartott. Sztálin ezen elítélésének logikus következménye volt, hogy egyre több magyar érezte úgy, hogy mindazokat, akik Sztálin politikáját folytatták, akik végrehajtották parancsait, akik Magyarország sztálinista gyarmati kizsákmányolásában cinikusok voltak, ugyancsak el kell ítélni. Magyarországon ez a folyamat az írók forradalmával kezdődött. A vétkes múlt elítélésében és az új út megmutatásában az értelmiség játszotta a vezető szerepet. Hangsúlyozni kell, hogy az írók forradalmát a kommunista szerzők vezették. Az ő „önelemzésük” mutatta meg világosan, hogy Magyarországon a kommunista rezsim mély erkölcsi, politikai és gazdasági válságban van, és a rezsim talpon maradása csak a szovjet erők jelenlétének tulajdonítható.

Ha komolyan vesszük a szovjet orgánumok különböző alkalmakkor adott nyilatkozatait, vagy ha elfogadjuk a belgrádi nyilatkozat alapelveit, amelyek kimondták, hogy minden ország népének jogában áll megválasztani saját útját a szocializmus felé, akkor Magyarországnak minden oka meglehet arra, hogy feltételezze, joga van megerősíteni és újjászervezni belső ügyeit – és hogy ennek kezdeményezése teljesen jogos volt, és helyénvaló. Ám a helyzet az, hogy a kritikus magyar helyzet megoldásának keresését a szovjet intervenció a nép érdekeit súlyosan megsértő módon szakította félbe. A legmagasabb szintű szovjet vezetés egyik embere, Szuszlov, aki a csatlós államok ügyeivel volt megbízva, 1956 nyarán meglátogatta Magyarországot, hogy az egész helyzetet felmérje. Röviddel utána érkezett Budapestre Mikojan, egy másik szovjet miniszter, hogy felmentse Rákosi Mátyást a Magyar Dolgozók Pártja első titkári posztjáról. Mikojan Rákosi helyére saját emberét helyezte, Gerő Ernőt, a magyar születésű, szovjet gyarmati prokonzult. Ellenben az elégedetlen magyar kommunisták nem fogadták el az új felállást, amely teljesen ellentmondott a fenti szovjet deklarációkban kifejtett elveknek. Ellenálltak Gerő rezsimjének és a szovjet intervenciónak is. Ezeket az eseményeket a szovjet vezetők jugoszláviai látogatása követte, majd a jugoszláv vezetőké Moszkvában.⁶ A tárgyalások fő témája mindkét alkalommal a magyar kérdés megoldása volt. Ezeknek a megbeszéléseknek következményeként egy új orosz intervencióra került sor. Az oroszok egy adott pillanatban azt gondolták, hogy ha Nagy Imrét kinevezik miniszterelnöknek és

6. Kéthly valószínűleg keveri az időpontokat: Tito 1956 júniusában jár Moszkvában, azaz még Rákosi leváltása előtt, és arról győzködi vendéglátóit, hogy a magyarországi helyzetet ne Rákosi embereivel próbálják megoldani. Majd 1956 szeptemberében a Krímben nyaral, ekkor egyezik bele abba, hogy Rákosi utódját, Gerőt mégis meghívja jugoszláviai látogatásra. Erre a látogatásra éppen a forradalom kitörését megelőző héten kerül sor, Gerő csak október 23-án érkezik vissza Budapestre.

Gerőt a kommunista párt első titkárának – az utóbbit ezáltal az ország tulajdonképpeni vezetőjének –, akkor megtalálták a megoldást. Mindez világosan mutatott rá a folyamatos szovjet intervencióra. Ezek a szovjet mozgások egyben azt is megmutatták, hogy az orosz intervenció célja az volt, hogy magyarországi gyarmati „kormányzójukat”, Gerő Ernőt befolyásos posztban tartsák.

Ezek az intézkedések Magyarország gyarmati státuszát voltak hivatottak állandósítani, és azt, hogy a szovjet–magyar kapcsolatokat alapjában véve és ténylegesen változatlanul hagyják. Magyarországon senki sem értett egyet ezzel a megoldással, még a kommunisták sem.

A hazánk gyarmatosításának folytatására irányuló szovjet politika ellen tiltakozott a magyar fiatalok békés tüntetése 1956. október 23-án. A diákok, akik ezt a békés demonstrációt szervezték, azon kivételezettek⁷ közé tartoztak, akik számára ez a rezsim megnyitotta az egyetemek kapuit. Összeállítottak egy 16 pontos memorandumot, amely a rezsim megváltoztatását irányozta elő. Ezt a memorandumot át akarták adni az illetékes hatóságnak. Ezután a memorandumot elvitték a rádióhoz. Az volt a szándékuk, hogy az egész nemzetnek sugározzák. Az ÁVH fegyveres erői tüzet nyitottak a békésen tüntető diákokra. Ez a mézszárlás lobbantotta lángra a forradalmat. A harcok, amelyek addig a pillanatig a kommunista szervezeteken belül dúltak, most felszínre kerültek, az utcára. Ez megadta a lehetőséget a munkásoknak, hogy tisztázzák a rezsimhez való viszonyukat. A munkások csatlakoztak az ifjúság soraihoz, akik változást követeltek.

A munkások, akik addig gyanakvással követték a kommunista párt belső vitáit, úgy gondolták, eljött a pillanat, hogy aktívan részt vegyenek az eseményekben. De mivel az emberek a rossz gyökerét a szovjet megszállásban látták, valamint a kommunista egypártrendszeren alapuló zsarnoki rendszerben, nagyon helyesen azt követelték, hogy a szovjet megszálló erők azonnal vonuljanak ki. A szabad választások előkészítését is követelték. Ezeket a követeléseket előterjesztették a hatalmon lévő kommunistáknak, a munkások pedig azt sürgették, hogy a kommunisták tegyenek eleget ezeknek a követeléseknek.

Nagyon világosan és egyértelműen hangsúlyozandó, hogy Magyarország népe el volt szánva, hogy megvédje mindazt, amit az 1945–47 közötti időszakban már elért. De ők ezeket a vívmányokat a demokratikus alkotmány keretében akarták megtartani, az egész lakosság javára. A munkásoknak ezt a vágyát a legvilágosabban az igazolta, hogy a forradalmi munkástanácsokat maguk a gyárak munkásai választották, szabad, demokratikus választáson. Ezek a tanácsok az üzemek kompetens, tekintélyes vezetőségeiként cselekedtek, és átmenetileg még a munkások politikai vezetőségeiként is. Az a tény, hogy a forradalmi munkástanácsokba beválasztottak között alig akadt kommunista, azt bizonyítja, hogy a kommunista diktatúra nem rendelkezett és nem is rendelkezhetett a

7. Ezt nem kell szó szerint venni. Kéthlyhez hasonlóan több tanú említi, hogy a diákok (még a legmegbízhatóbbnak tartott moszkvai ösztöndíjasok is), akik abban a kivételes helyzetben voltak, hogy egyetemre járhattak, még ők is szembefordultak a rezsimmal.

tömegek támogatásával, illetve a proletariátus bizalmával. A munkástanácsokban csak itt-ott akadt néhány kommunista. Az ipari munkások nem bíztak a kommunistákban. Ezt még jobban igazolja az a tény, hogy a kommunista szakszervezeti vezetők önként mondtak le posztjaikról az új szakszervezeti vezetők javára, akiket szabad, demokratikus választásokon választottak, és akik a szabad szakszervezeti mozgalom bona fide elveit képviselték. Az ipari dolgozók jóváhagyták és nagy örömmel üdvözölték az úgynevezett Szakszervezetek Világszövetségével való szakítás deklarálását és a Szakszervezetek Nemzetközi Konföderációjához való csatlakozást. Egyetlen kommunista sem helyezkedett szembe ezekkel a változásokkal.

[Kéthly ezután említi, hogy a békés tiltakozást az ÁVH gyilkos sortűzei fordították fegyveres felkelésbe.]

Nagy Imre koalíciós kormányának megalakítására ezeknek a megkérdőjelezhetetlen követeléseknek a szellemében került sor. Miniszterelnökként maga köré és Maléter Pál, a fegyveres magyar forradalom vezetője, a hadügyminiszter köré gyűjtötte a demokratikus pártok összes vezetőjét. Ezek voltak azok a demokratikus pártok, amelyeket a Szövetséges Ellenőrző Bizottság az 1945-ös fegyverletétel után elismert, és amelyek részt vettek az ország háború utáni újjáépítésében. Hangsúlyoznom kell, hogy ezek a pártok minden kétséget kizáróan demokratikus pártokként működtek, nem pedig ellenforradalmiként. Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke hivatalosan feleskette a koalíciós kormány képviselőit. Következésképp a Nagy Imre-kormány demokratikus és alkotmányos legitimitását senki sem kérdőjelezheti meg. Bizonyára ezek a tények győzték meg a szovjet megszálló erők parancsnokát, hogy a Nagy Imre-kormányt elfogadja tárgyalópartnerként. Az új kormánnyal a rend helyreállításáról tárgyalt, a termelés újrakezdéséről és a szovjet erők kivonásáról. A szovjet erők kivonását elfogadták tárgyalási témaként. [...]

Hangsúlyoznom kell, hogy ezek a demokratikus pártok – a szociáldemokraták, a kisgazdák, a parasztpárt – nem feltétlenül vágytak miniszteri megbízatásokra. Nagy Imre és kommunista barátai, valamint Dobi István államelnök kérték a demokratikus pártok részvételét a kormányban. Ez a felkérés a forradalmi erőket országszerte képviselő ad hoc bizottságok kérésére történt. Viszont a kormányba lépés feltételeként az összes demokratikus párt vezetője kikötötte, hogy újjászervezhessék pártjukat, és hogy a kormány csak átmeneti legyen, célja az legyen, hogy a szovjet erők kivonulásában tárgyaló partner legyen, és csak erre legyen hatalma, mielőtt a szabad választások ki lesznek írva. Nem igaz, hogy ez a kormány vissza akarta állítani a kapitalista rendet. Célja az volt, hogy a diktatúra helyébe demokráciát állítson. Ami pedig a Szovjetunióval való viszonyt illeti, a jelenlegi kapcsolatot fel akarta váltani a baráti egyenlőség és együttélés kapcsolatával. Az afrikai és ázsiai gyarmati nemzetek függetlenségére való felhívás kapcsán ezek a törekvések teljességgel megfeleltek az érvényben lévő nemzetközi jognak, az ENSZ Alapokmánya elveinek, a magyar békeszerződés

biztosítékainak és még a szovjet kormány és az összes nemzetközi kommunista szervezet propagandajelszavainak, gyakorlatának és ígéretének egyaránt. Teljes összhangban az ország alkotmányával, a demokratikus forradalmi erők megdöntötték a diktatúrát, és a demokrácia elveinek megfelelően létrehoztak egy többpárti koalíciós kormányt. Megkezdődtek a szovjet megszálló erők kivonásáról folyó tárgyalások. Úgy tűnt, hogy a demokratikus forradalom elérte célját, és elkezdődhet az ország békés újjászervezése.

Ám a szovjet karhatalom minden nemzetközi törvénnyel ellentétben megszakította a tárgyalásokat, letartóztatta a meghatalmazott magyar tárgyaló feleket, és tankegységekkel rohanta le az országot. A törvénytelen szovjet katonai beavatkozás következtében Magyarország nagyobb veszteségeket szenvedett el, mint a második világháború csatáiban.⁸

Ezt a fegyveres beavatkozást három tényezővel indokolták: először is az ellenforradalom veszélyével, másodsorban a Varsói Szerződéssel és annak cikkelyeivel a kölcsönös katonai segítségről, és harmadsorban azzal az elvárással, amelyet ők úgy neveztek, hogy „kompetens magyar kormány”.

Amit az előbbieken elmondtam, bizonyítja, hogy a Nagy Imre-kormány az emberi jogok demokratikus elveire és az előző években már elért társadalmi és forradalmi vívmányokra, valamint az alkotmányos elvekre alapozva az ország törvényes kormánya volt. Azokból a demokratikus pártokból állt, amelyeket a Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a szovjet kormány 1945-ben elismert. Következésképp nem jelentett semmilyen ellenforradalmi veszélyt. Az érv nem is vehető komolyan, ugyanis az évek során többször megtörtént, hogy a szovjetek saját magasrangú hivatalnokaikat vádolták ellenforradalmisággal, hogy likvidálhassák őket. Az ilyen vádaskodások nem jelentenek egyebet, mint visszatérést a régi, elcsépelet klisékhez. Az ellenforradalmiság vádja ex post facto lett kreálva. A szovjet hatalom és a Nagy-kormány között folytatott megbeszélések során senkinek eszébe sem jutott, hogy a Nagy-kormányban ellenforradalmi veszélyt lásson.

A Varsói Szerződés sem igazol semmilyen külső katonai beavatkozást a magyar forradalomba. Ennek a szerződésnek a szövege ebben az értelemben nem értelmezhető. A Varsói Szerződés világosan kimondja, hogy a szerződés tagjai csak külső fegyveres beavatkozás esetén nyújthatnak egymásnak segítséget. A Varsói Szerződés erre vonatkozó bekezdése világos. A 4. cikkely így fogalmaz: „Abban az esetben, ha Európában a szerződés egy vagy több tagját egy állam vagy egy államcsoport megtámadja, az ENSZ Alapokmánya 51. cikkelye értelmében, egyéni vagy kollektív önvédelmi jogát gyakorolva, egyénileg vagy a szerződés más tagjaival egyezségben a megtámadott államot vagy államokat azonnal, minden szükséges eszközzel segítségben kell részesítenie, beleértve akár a fegyveres segítséget is. A nemzetközi béke és biztonság helyreállítása és fenntartása érdekében a szerződés tagjai azonnal konzultálnak a

8. Bár Budapest egyes kerületei nagyon súlyos károkat szenvedtek, ez igen erős túlzás. A második világháborús veszteségek és pusztítás mértéke nagyságrendekkel nagyobb volt.

szükséges intézkedések közös megtételéről. Az e cikkely alapján fogantatott intézkedésekről az ENSZ Alapokmánya előírásainak megfelelően kell a Biztonsági Tanácsnak beszámolni. Ezek az intézkedések azonnal felfüggesztődnek, mielőtt a Biztonsági Tanács elfogadja a nemzetközi béke és biztonság helyreállításához és fenntartásához szükséges intézkedéseket.”

Ez világos. A Varsói Szerződés értelmében a szovjet intervenció csak akkor lett volna jogos, ha idegen agresszor van Magyarország területén. Ezzel szemben az egyetlen idegen agresszor Magyarország területén maga a Szovjetunió volt. Egy ilyen külső beavatkozással szemben a szerződés többi tagja által nyújtott katonai segítség jogos lett volna. Olyan okokból kifolyólag, amelyek érthetőek, de nem fogadhatóak el, a többi aláíró hatalom semmilyen segítséget nem nyújtott Magyarországnak. Ellenkezőleg, támogatták a Szovjetuniót Magyarország ellen, szabadságszerető és demokratikus forradalma ellen irányuló törvénytelen és véres akciójában.

Nyilvánvaló, hogy az „ellenforradalom” vádjá gyerekes és a harmadik vádpont, miszerint mindez a munkások kérésére történt, téves. A tények a következők: az intervenció idején a Nagy-kormány volt az egyetlen legális kormány, amit az oroszok tárgyalópartnerként fogadtak el, a Nagy-kormány nem kérte az orosz csapatok bevonulását, ellenkezőleg, a csapatok kivonulásáról tárgyalt a Szovjetunióval. A Nagy-kormány számára ismert tény volt, hogy a Szovjetunió egyes katonai egységeit már 1956 októberének első heteiben mozgósította, amikor a magyarok elégedetlensége és neheztelése kezdett egyre világosabbá válni. Ezek a csapatok már október 20-án és 21-én pontonhidakat építettek Záhonynál, az orosz–magyar határon. 23-ról 24-re virradó éjjel egy óraker az első orosz motorizált egységek átkeltek a magyar határon.⁹ Ekkor még szó sem volt a Varsói Szerződésről. Ekkor még szó sem volt arról, hogy az egyezményből milyen szovjet kötelezettségek adódnak.

Miközben október 31-én folyamatban volt egyes szovjet erők kivonulása Budapestről, megbízható hírek jutottak el a kormányhoz, miszerint újabb szovjet csapatok léptek be az országba. Amikor ezek a hírek eljutottak Nagy Imréhez, ő hivatalosan tiltakozott a szovjet kormánynál. Ez a tiltakozás november elsején volt. A kormány először tagadta az új csapatok jelenlétét. Később azt mondták, hogy ezekre a csapatmozgásokra éppen a végső csapatkivonás miatt van szükség. Ezután a szovjet kormány azt indítványozta, hogy minden politikai kérdést Varsóban kell megbeszélni és rendezni, ezalatt a katonai tárgyalásoknak Budapesten kell zajlaniuk. 1956. november 2-án nyilvánvalóvá vált, hogy az orosz csapatmozgásoknak csakis egyetlen céljuk van: az időnyerés. Katonai akcióik csak a megszállást erősítették. Ekkor Nagy Imre külügyminiszteri minőségében elküldte a ma már híres üzenetét az ENSZ-hez. Felolvasom a levél eredeti szövegét:

9. Ez tévedés. A Kárpátalján a szovjet egységeket már valóban korábban mozgósították, de nem a magyar, hanem a lengyel események miatt. A szovjet vezetés a budapesti és debreceni tüntetések hírére október 23-án este rendelte el a szovjet csapatok beküldését Budapestre, ezek az egységek azonban nem kívülről érkeztek, hanem az országon belül állomásozó csapatokat vezényeltek Budapestre. Pontonhidakat Záhonynál sem akkor, sem később nem építettek, erre nem volt szükség. L. Horváth Miklós: *1956 hadikronikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003, 61–62. o.

„A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnökeként és megbízott külügyminiszterként abban a megtiszteltetésben lehet részem, hogy a következő pótlólagos információkat hozzam Excellenciád tudomására. November elsején keltezett levelemben már beszámoltam arról, hogy szovjet katonai egységek léptek be Magyarországra, és a magyar kormány értesítette erről a budapesti szovjet nagykövetet, és ugyanakkor felmondta a Varsói Szerződést, Magyarország semlegességét deklarálta, és azt kérte az ENSZ-től, hogy garantálja az ország semlegességét.

November másodikán további és pontos információ érkezett a Magyar Népköztársaság kormányához – főleg katonai forrásokból –, miszerint nagy szovjet katonai egységek keltek át az ország határán, és Budapest felé tartanak. Vasútvonalakat és vasútállomásokat foglalnak el, vasúti biztonsági berendezéseket foglalnak le. A beszámolók arról is beszámolnak, hogy Nyugat-Magyarországon kelet–nyugat irányú szovjet csapatmozgásokat figyelnek meg.

A fenti tények alapján a magyar kormány szükségesnek tartotta, hogy ezekről a Magyar Népköztársaság ellen tett lépésekről értesítse a Szovjetunió nagykövetségét és az összes többi diplomáciai kirendeltséget Budapesten. Ugyanakkor a Magyar Népköztársaság kormánya konkrét javaslatokat tett a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok kivonásáról, valamint a helyszínre, ahol a Varsói Szerződés felmondásának végrehajtásáról kellene tárgyalást folytatni, továbbá ismertette a kormánydelegáció tagjainak névsorát. Továbbá a magyar kormány javaslatot tett a budapesti szovjet nagykövetségnek egy vegyes bizottság felállítására, a csapatkivonások előkészítéséhez.

Azt kérem Excellenciádtól, hogy intézzenek felhívást a nagyhatalmakhoz, hogy ismerjék el Magyarország semlegességét, és kérjék a Biztonsági Tanácsot, hogy szólítsa fel a szovjet és a magyar kormányt a tárgyalások azonnali megkezdésére.

Arra is kérem Excellenciádat, hogy értesítsék a fentiekről a Biztonsági Tanácsot.

Excellenciád iránti legmagasabb elismeréssel: Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke, ügyvezető külügyminiszter.”

Kétségtelen tény, hogy a törvényes magyar kormány, amelyik hivatalosan tárgyalta a szovjet kormánnyal, nem kért orosz fegyveres beavatkozást. Ellenkezőleg, ez a törvényes kormány egyenesen tiltakozott, megszakította a kapcsolatát a Varsói Szerződéssel, bejelentette az ország semlegességét, és a szovjet agresszió ellenében az ENSZ-hez fordult segítségért.

Mindezek alapján elég világos, hogy ha bárki is beavatkozást kért, az csakis Kádár úgynevezett „forradalmi munkás-paraszt” bábkormányja lehetett. Ez a bábkormány orosz segítségért folyamodott, hogy leverjék a nemlétező ellenforradalmat. A felfegyverzett katonai erők, amelyek lerohanták Magyarországot, letartóztatták a törvényes kormány tagjait. A kádári bábrezsim felállítása nem volt más, mint szemfényvesztés: a szovjet fegyveres beavatkozás palástolása és a budapesti külföldi kirendeltségek megtévesztése. Ez a bábrezsim tette rá a Szovjetunió akciójára a törvényesség pecsétjét.

A magyarországi orosz katonai jelenlét bizonyítékeként szeretném önöknek felolvasni K. Grebennyik orosz vezérőrnagy, a budapesti szovjet egységek főparancsnoka egyik nyilatkozatát: „Meg kell érteniük, hogy itt nem a Kádár-kormány kormányoz, hanem a szovjet katonai diktatúra, amelyiknek megvan a kellő hatalma és ereje ahhoz, hogy kényszerítse a magyar munkásokat munkájuk folytatására.”

[Ezután Kéthly Grebennyik híres felhívásának szövegét olvassa fel.]

A külföldi agresszoroknak nem volt elég leverni a magyar szabadságharcot. Tűzszokat szedtek, és az elfogott szabadságharcosokat bebörtönözték. Hamarosan megkezdődtek a tömeges deportálások. Egy vasutas, aki a Budapest–Záhony-vonalon dolgozik, azt mondta, hogy egy nap alatt öt vonatot látott, amelyik deportált embereket szállított a Szovjetunióba. A deportáltak címeiket és üzeneteket dobtak ki a vonatablakon. Több ilyen levélnek vagyok a birtokában, amelyekben segítséget kérnek. Át fogom adni ezeket a bizottságnak. Egyikből idézek: „Kérjük honfitársainkat, akik ezt a tárcát megtalálják, hogy értesítsék családjainkat e szomorú hírről. Körülbelül ezerötszázan vagyunk ezen a vonaton. A Szovjetunióba visznek bennünket. Kérjük, értesítse családjainkat.” Ezt a levelet kilencen írták alá, akik megadták nevüket és lakhelyük pontos címét. Az összes többi üzenet hasonló szöveget tartalmaz, és mindegyik részletes, pontos címet ad meg. Ezeket az üzeneteket két vasutas találta meg 1956. november 13-án, a ceglédi vasútállomás sínei mellett. Birtokomban van továbbá egy lista a veszprémi egyetem 4 tanárával és 26 hallgatójával. Ezt a listát egy Ungvár mellett szabadon engedett csoport egyik fiatal tagja hozta el nekem. [...] Közismert, hogy Szirmai István egy külföldi újságírók előtt adott sajtókonferencián elismerte a deportálásokat. Viszont kihangsúlyozta, hogy mindazokat, akiket deportáltak, már vissza is hozták. Bár ezt a kijelentést egy nappal később visszavonták, ez nem változtat a tényen, hogy még a Kádár-rezsim is elismerte a deportálások tényét. [...]

Magyar hazaárulók segítségével a szovjet karhatalom hentergett a bosszúban. Érthető, hogy a fegyveres agresszorok teljes dühvel fordultak a magyar fiatalok ellen. Meg akarták őket büntetni – azokat a fiatalokat, akiket ők maguk, a kommunisták képezték ki gerillaharcokra, és akik most a nemzeti érzülettől feltüzelve és vezérelve saját kiképzőik ellen fordultak. A tömeges emberrablások és deportálások eredményeként a magyar fiatalok nagy része kényszerítve érezte magát, hogy elmeneküljön. A hozzávetőlegesen 160 ezer menekült¹⁰ 56%-a munkás volt, 26%-a állami iskolai diák és 5%-a egyetemi hallgató. A menekültek 70%-a harminc év alatti volt, 50%-a tizenhat és huszonöt év közötti.

Ha ezekhez az adatokhoz hozzáadjuk az áldozatok és a deportáltak számát, arra a következtetésre jutunk, hogy a szovjet beavatkozás a magyar belügyekbe nemcsak megfosztotta az embereket szabadságuktól és az önrendelkezés jogától,

10. A menekültek száma ennél nagyobb, 190-200 ezer volt.

hanem a nemzet jövőjét is bizonytalanná tette. A munkások és az egyetemi fiatalság megfogyatkozása nemcsak megbénította az ország gazdasági életét, de mivel azoknak a túlnyomó többsége, akik elhagyták az országot, férfi volt, az ország népességének növekedése is immáron kockán forog. A szovjet fegyveres beavatkozás tehát genocídiumnak nevezhető. A magyar nemzet létéért kell az ENSZ tagállamainak minden tőlük telhetőt megtenniük. Azért, hogy Magyarország visszaszerezze függetlenségét, és hogy a deportáltak és a menekültek, amilyen gyorsan csak lehet, visszatérhessenek saját országukba.¹¹

[...]

A magyar alkotmány értelmében nem lehet új kormányt választani, amíg az előző le nem mondott. Mivel a Nagy Imre-kormány nem mondott le, és nem is volt erre lehetősége (lévén, hogy a szovjet katonai egységek elrabolták őket¹²), a kádári vezetés nem tekinthető az ország törvényes kormányának. Következésképp Magyarországnak jelen pillanatban egyetlen törvényes, alkotmányos kormánya van, a Nagy Imre-kormány. A Kádár-kormány egy bábkonstrukció, melyet a fegyveres agresszorok azért helyeztek hatalomba, hogy a külföldi közvéleményt megtévezzék, és maguk vezessék Magyarországot.

Mindezen törvényes okokat figyelembe véve, az ENSZ Mandátumvizsgáló Bizottságának és a főtitkárnak benyújtottam tiltakozásomat az ellen, hogy az ENSZ elfogadja azt a magyar küldöttséget, amely nem képvisel mást, mint egy törvénytelen, alkotmányellenes kormányt. Most megismétlem tiltakozásomat ez előtt a bizottság előtt is, és azt kérem, ismerjék el az alkotmányos magyar kormányt – engem is – Magyarország hivatalos képviselőjének az ENSZ-ben.

[Kéthly további érveket sorol a Kádár-kormány illegitim voltának alátámasztására.]

A Kádár-rezsim nem csupán a szovjet erők bosszúkampányának elkendőzését szolgálja, hanem magának az erőnek a használatát is. A demokratikus munkástanácsokat feloszlatták, és a Kádár-rezsim megpróbálta saját embereit helyezni az újonnan megalakult munkástanácsokba. Azokat, akik ennek ellenálltak, letartóztatták, és be is börtönözték. A szakszervezetek, amelyeket a forradalom idején újjászerveztek, újra a kommunista állam rabszolgatartó ügynökségei lettek. A sztrájkokat már megint halálbüntetéssel sújtják. A Kádár-rezsim fenyegetéssel és a szabadságot és függetlenséget akaró lakosság elleni halálbüntetéssel félemlíti meg folyamatosan az embereket. Miközben az emberek ismét a kegyetlen és vad terrorral küzdenek, a régi sztálinisták újra színre léptek, hogy folytassák bűneiket, amelyek elkövetését maguk is elismerték, és új gyilkosságokat követesenek el, valamint hogy visszaállítsák a gyarmati státuszt.

Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy a Kádár-rezsim a kommunista diktatúrát akarja újjáépíteni. De a munkások sztrájkokkal és passzív ellenállással harcolnak ez ellen a szörnyűséges próbálkozás ellen. Ennek a diktatúrának a gondolatában

11. Kéthly vallomásának idején a deportáltak már visszakérültek Magyarországra.

12. Kéthly előzőleg beszélt a Nagy Imre-csoport elhurcolásáról a jugoszláv követségről.

az az elfogadhatatlan, hogy nem a dolgozó tömegek többségének a diktatúrája. A munkások elsőpró többsége teljes mértékben szemben áll ezzel az idegen beavatkozással, és eleinte senki sem merte azt állítani, hogy a magyar munkások fasiszták, hiszen a Kádár-rezsim is olyannak akart mutatkozni, mint amelyiknek a hatalma a munkásosztály széles támogatásán alapul. A munkásokat és a munkástanácsokat eleinte saját magukénak tartották, majd úgy alkalmaztak velük szemben erőszakot, mint egy fasiszta mozgalom képviselőivel szemben.

1956 novemberében a munkástanácsok vezetői a következő követeléseket fogalmazták meg a miniszterelnöknek. Először, a szovjet csapatok kivonulását Budapestről, valamint ezeknek az egész országból való kivonulását meghatározott időn belül; másodsor, az ÁVH (a politikai titkosrendőrség) teljes felszámolását, valamint azon ávéhások perbe fogását és megbüntetését, akik gyilkosságokat követtek el a nép ellen; harmadszor, egy szervezzék újjá a fegyveres erőket azokból, akiket a forradalmi erők erre kiválasztottak. Ezen erők támogatása érdekében állítsanak fel egy munkásmilíciát, amely a munkások érdekeit védené; negyedszer, szabad választásokat több párt részvételével; ötödször, nyilvános tárgyalásokat, melyek során Nagy Imre helye tisztázódik. Jelen pillanatban a hatodik követelés tűnik a legfontosabbnak, nevezetesen az, hogy engedélyezzék az ENSZ főtitkárának magyarországi látogatását. A hetedik követelés az volt, hogy biztosítani kell a feltételeket a termelés teljes körű megindításához. A nyolcadik a munkások sztrájkjogának biztosítása és a kilencedik egy nyugati kölcsön biztosítása ahhoz, hogy az országot újjá lehessen építeni. A fenti memorandum a széles tömegek vágyait fogalmazza meg, mivel a Kádár-rezsim – amely rezsim ezen tömegek valódi képviselőjének nevezi magát – valójában a következő politikát folytatja, és az alábbiak szerint működik:

1. A szovjet csapatok jelenléte, amely hatalmának forrása.
2. Az ÁVH – a politikai rendőrség – nemcsak hogy nincs feloszlatva¹³, ellenkezőleg, a megszálló csapatok kiegészítő erőiként vetik be. Egyetlen pert sem indítottak az előző korszak kommunista terroristái ellen, ellenben súlyos ítéletekkel, gyakran halálbüntetéssel sújtják a forradalom résztvevőit.
3. A forradalmi bizottságok követeléseinek megfelelően semmilyen fegyveres erőt nem állítanak fel, hanem csakis a külföldi beavatkozók előírásainak megfelelően. Semmilyen munkásmilícia nem jön létre. Ehelyett minden fegyveres dolgozó egység, amelyik nem teszi le a fegyvert, halálos ítéletet kap.
4. Semmilyen lehetőséget nem nyújtanak Nagy Imre pozíciójának tisztázására. Ehelyett állandóan denunciólják.
5. Megvetik és figyelmen kívül hagyják az ENSZ határozatát. Semmilyen lehetőséget nem adtak az ENSZ főtitkárának és megfigyelőinek, hogy ellássák feladatukat.

13. Nagy Imre 1956. október 28-i rádióbeszédében jelentette be az ÁVH feloszlatását, amelyet később sem szerveztek újjá. Más kérdés, hogy a volt ávéhások igen jelentős része csatlakozott november 4-e után a megalakuló kádárista karhatalomhoz és politikai rendőrséghez.

6. Ami a termelést illeti, fenntartják a diktatúra által bevezetett módszereket.

7. Ahelyett, hogy a sztrájkjogot megadnák, a sztrájkolókat halálbüntetés sújtja.

8. Ahelyett, hogy a Magyarország újjáépítéséhez szükséges kölcsönt kérnék a nyugati hatalmaktól, újabb kötelezettségeket rónak országunkra a szovjet tömb országaival szemben.

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a Kádár-rezsim kihirdette a statáriumot, hogy a Független Kisgazdapárt vezetőinek vissza kellett vonulniuk a politikai életből, és hogy a Petőfi Pártnak fel kellett magát oszlatnia, nyilvánvaló, hogy ezt a rezsimit sem a munkások, sem a parasztok nem támogatják.

Tekintettel arra, hogy az ENSZ Alapokmánya tartalmaz egy bekezdést a jogsértésre vonatkozólag, és az Alapokmány az elégtételre is biztosítékot nyújt, ezúton sürgetem, hogy ezeket alkalmazzák. Ennek megfelelően a következőket kérem:

1. Az ENSZ éljen befolyásával, és avatkozzon be a szovjet csapatok azonnali kivonulásért magyar területről, mert jelenlétük ellentmond a nemzetközi jognak.

2. Az ENSZ-nek biztosítania kell a Nagy-kormány tagjainak személyes szabadságát annak érdekében, hogy ez a kormány felkészüljön a szabad választásokra.

3. Amíg a szabad választásokra sor kerülhet, az egyiptomi helyzetben alkalmazott lépéshez hasonló megoldást kellene alkalmazni, amelybe még a Szovjetunió is beleegyezett: az ENSZ-nek béke- és rendfenntartó erőket kellene küldenie Magyarországra.

4. Az ENSZ intézzon felhívást, hogy a Nagy-kormányt kölcsönökkel és a támogatásokkal segítsék abban, hogy a kommunista diktatúra és az idegen fegyveres beavatkozás okozta károkat és veszteségeket helyrehozza, és megkezdje az újjáépítést.

Itt egy kis kitérőt kell tennem: olyan pusztítás volt Magyarországon, a városokban és vidéken egyaránt, hogy úgy véljük, megvan minden jogalapunk arra, hogy a Szovjetuniótól kártérítést követeljünk. Igényünk nemcsak a tönkretett tulajdon helyreállításához és rendbetételéhez szükséges költségekre vonatkozik, hanem arra az összegre is, amely elengedhetetlen a magyarok szenvedéseinek enyhítéséhez és egy rehabilitációs program finanszírozásához. Most folytatom kérésem utolsó pontjával:

5. Arra kérem az ENSZ-t, hogy amíg ezek az intézkedések életbe nem lépnek, zárja ki a jelenlegi magyar küldöttséget, amely egy fegyveres beavatkozással hatalomra került rezsimit képvisel, és hogy engem ismerjenek el Magyarországot képviselőjeként az ENSZ-ben, mint a törvényes magyar kormány egyetlen képviselőjét szabad földön. Kijelentem, hogy Király tábornokot és engem felhatalmaztak Strasbourghban, hogy Nagy Imre kormányát képviseljük. Következésképp a Nagy Imre-kormány hivatalos képviselőinek tekintjük magunkat, és kérésünket ennek megfelelően szeretnénk az ENSZ-szel elfogadtatni. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy nem száműzött kormány vagyunk, hanem a Nagy Imre-kormány külföldön tartózkodó képviselői. Kötelességünket azzal akarjuk teljesíteni, hogy hazánk felszabadításán munkálkodunk. Végül pedig

átadnám az elnöknek azoknak a barátainknak feljegyzéseit, akiket szeretném, ha az ország különböző pontjain történtek szemtanúiként meghallgatnának. Szeretném fenntartani jogomat, hogy további tanúk megjelenését kérhessem a jelen bizottság előtt.

[A meghallgatást 1957. február 1-jén 15.00 órakor folytatták.]

ELNÖK: – A bizottság mai ülését abból a célból hívtuk össze, hogy a bizottság tagjai kérdéseket tehessenek föl Kéthly Anna asszonynak. Dánia képviselőjeként a következőt szeretném tisztázni. Ha jól értettem az elhangzottakból, a Nagy Imre-kormány Magyarország államfője, Dobi úr előtt formálisan és törvényesen esküt tett. Úgy tudom, hogy elődje, Hegedüs miniszterelnök formálisan lemondott, így Nagy igénye a miniszterelnöki hatalomra teljességgel egybevág az előírásokkal és Magyarország alkotmányával. Az eljárás valóban a megfelelő procedúra szerint ment-e végbe?

– A Hegedüs-kormány lemondása után Nagy Imre kormánya a magyar alkotmányos szabályoknak megfelelően felesküdt. Ez egy pillanatig sem volt kétséges. És az a tény, hogy később az orosz hadsereg és a civil karhatalom elfogadták Nagy Imrét mint az orosz–magyar tárgyalások egyetlen partnerét, önmagában is azt mutatja, hogy Nagy kormányát Magyarország alkotmányos kormánya-ként ismerték el.

ELNÖK: – *Ez azt jelenti, hogy Nagy Imre és kormánya törvényesen nem is mondott le?*

– Igen, valóban. Nagy Imre úr kormánya hivatalosan le sem mondott. Amikor november 4-én az orosz csapatok támadása következtében Nagy Imre menedéket keresett a jugoszláv követségen, vagy később, amikor a Kádár-kormánnyal folytatott tárgyalások nyomán távozott onnan, és az orosz csapatok foglyul ejtették a Nagy-kormány tagjait, Nagy Imre kormányának lemondására nem került sor. Nagy úr sosem mondott le hivatalosan. A magyar állam törvényei és alkotmánya szerint, amíg egy kormány nem mond le, addig nem alakulhat új kormány. Mivel a Nagy-kormány nem mondott le, minden utána következő úgynevezett kormány alkotmányellenes. A magyar alkotmány értelmében mind törvénytelenek.

ELNÖK: – *És a következő kormány, Kádáré hol és hogyan alakult meg? Budapesten történt ez, vagy valahol másutt Magyarországon?*

– Értesítéseink szerint a Kádár-kormány Magyarországon alakult meg, de nem Budapesten, hanem Szolnokon, ahol az orosz csapatok főparancsnoksága volt. Szolnok nagyjából kétóránnyira van Budapesttől.

GUNEWARDENE: – *Az október 23-át megelőző időszakban egypárti kormányzati rendszer volt, a hatalmon lévő párt pedig a Magyar Dolgozók Pártja volt, nemde?*

– Igen, az volt.

GUNEWARDENE: – *A párt ügyeit pedig a Politikai Bizottság irányította. Akárcsak az összes többi kommunista országban, a pártnak óriási szava van a kormány ügyeit illetően, a kormány csupán a párt kreatúrája?*

– Igen, a politbüro az egész államot képviseli.

GUNEWARDENE: – Tudja, hogy az összecsapások kitörése után, 23-án éjjel a központi vezetőség megbeszélést tartott. 24-én reggel kiadtak egy közleményt, miszerint a központi bizottság megválasztotta az új politikai bizottságot, amely a következő tagokból állt: Apró Antal, Gáspár Sándor, Gerő Ernő, Hegedűs András, Kádár János, Kállai Gyula, Kiss Károly, Köböl József, Marosán György, Nagy Imre és Szántó Zoltán. Tehát az új Politikai Bizottságban Kádár János és Nagy Imre egyaránt benne volt?

– Így van.

GUNEWARDENE: – *Vagyis bárhogy nevezzük is, ami történt, az egész értelmezhető úgy is, mint egy pártszakadás...*

– Igen uram. De Nagy Imrét már 1953-ban kizárták a pártból.¹⁴

GUNEWARDENE: – *Nagy a párthoz tartozott, és a politikai bizottság tagja volt?*

– Igen, Nagy Imre úr a politbüro tagja volt, de a testületben ott voltak a régi sztálinisták, például Gerő. Október 23-án a politikai bizottságban a régi sztálinisták és az újak – az úgynevezett nemzeti kommunisták – közötti harc még nem dőlt el.

GUNEWARDENE: – *Kádár Jánost megválasztották pártfőtitkárnak?*

– Igen, Kádár Jánost megválasztották titkárnak. Akkor, október 23-án még Nagy Imre csoportjában volt. Biztos információnk van arról, hogy amikor Andropov úr, a Szovjetunió magyarországi nagykövete magához hívta Kádár urat, és megkérdezte, hogy tudna-e Münnich Ferencsel együtt kormányt alakítani Nagy Imre kormányával szemben, Kádár János szemtanúk előtt és Andropov úr előtt kijelentette, hogy pusztá kézzel is szembeszállna az orosz hadsereg csapataival, mert nem akar hazaáruló lenni.¹⁵ Ezen állítások egyes szemtanúi jelenleg Bécsben vannak. Miért változtatta meg Kádár a véleményét két nappal később? Ezt csak azok érthetik meg, akik Kádárhoz és hozzám hasonlóan megtanulták...

GUNEWARDENE: – *Sajnálom, de a vizsgálat nem folytatódhat ezen a módon, elnök úr. A kérdéseimre akarok választ kapni, nem pedig politikai beszédek hallgatni a témáról, amely önmagában is nagyon súlyos. Csak válaszokat akarok a kérdéseimre.*

ELNÖK: – *Arra kérem Kéthly asszonyt, hogy vegye ezt figyelembe.*

– Elnézést kérek, uram. Csak el akartam önnek magyarázni, Kádár miért változtatta meg korábbi álláspontját.

GUNEWARDENE: – *23-án éjjel Gerő Ernőt leváltották, és Kádárt nevezték ki első titkárnak, ugye?*

– Igen, ez így van.¹⁶

14. Kéthly Anna téved, vagy a fordítás során következett be félreértés: Nagy Imrét 1955 tavaszán (és nem 1953-ban) fosztották meg párttagságaitól, és 1955. december 3-án zárták ki a pártból, majd hosszas, kicsinyes huza-vona után csak 1956. október 13-án, a forradalom kitörése előtt mindössze tíz nappal vették vissza. L. Sipos Levente: Nagy Imre pártügyéről. *Múltunk*, 2006. 4. sz.

15. Kéthly összesen két különböző eseményt. A kérdéses jelenetről Heltai György részletesen és sokkal pontosabban beszél.

16. Tévedés, Gerő október 25-én mondott le első titkári posztjáról, ekkor vette át a helyét Kádár.

GUNewardENE: – *Gerő Ernő, Nagy és Kádár is beszélt a rádióban, igaz? Mindhárman szóltak a néphez, végig együtt.*

– A rádióban közvetített nyilatkozat a Gerő Ernőé volt.

GUNewardENE: – *Pont ezt szeretném tisztázni. Volt egy közvetítés délután 2 óra 18 perckor, amikor Kádár beszéde megelőzte a Nagy úrét. Őket együtt közvetítették a rádióban? Azt szeretném tudni, hogy együtt voltak-e a rádióban...*

– Nem emlékszem, uram. Ezúttal nem tudok válaszolni önnek.¹⁷

GUNewardENE: – *Hát, ha nem tudja, akkor bizonyára nem is tudhatja. Október 26-án a központi bizottság közzétett egy nyilatkozatot, miszerint a Nagy Imre által vezetett központi bizottság javaslatokat tett a kormány tagjaira. Más szóval Nagy Imre teljesen benne volt a központi bizottságban.*¹⁸

– Igen, ezekben a napokban Nagy teljes egyetértésben volt a központi bizottsággal.

GUNewardENE: – *Ez 26-án volt. Akkor hogyan lehetséges, hogy a központi bizottság 28-án tartott egy megbeszélést, melynek során a központi bizottság átadta a pártvezetés mandátumát, amelyet a harmadik kongresszustól kapott, egy hatagú elnökségnek?*

– Nagyon kevés információnk volt a kommunista párt központi bizottságának megbeszéléseiről. Csak annyiban volt, amennyiben annak egy vagy több tagja beszélt róla.

GUNewardENE: – *A bizottság tehát átadta a hatalmát egy elnökségnek, amíg a negyedik kongresszust meg nem szervezik. Mondhatni, elég furcsa: ez az elnökség olyan nevekből állt, mint Kádár János elnök, Apró Antal, Kiss Károly, Münnich Ferenc, Nagy Imre és Szántó Zoltán. Vagyis Nagy Imre és Kádár János egyaránt tagja volt az elnökségnek – ketten a hatból.*

– Igen uram. Így van. Viszont a magyar forradalom szervei és azok a pártok, amelyeket Nagy úr elevenített fel, hevesen és határozottan tiltakoztak az ellen, hogy a nemzet egész életét még mindig a központi bizottság egypártrendszerének kell irányítania.

GUNewardENE: – *Szeretném önt biztosítani afelől, hogy nagyon rokonszenvezek a nép törekvéseivel; csak próbálom rögzíteni a dolgokat, hogy bizonyos tények megalapozottak legyenek. Nem nézeteket fejtek ki; csak tényeket akarok. A következőt szeretném tisztázni: Nagy Imre részese volt ezen emberek hatalmának, a hatalomnak, amellyel hat embert ruháztak fel, beleértve őt magát is? Ennek Nagy Imre részese volt?*

– Igen, Nagy úr valóban tagja volt a központi bizottság elnökségének, és a kommunista pártnak is tagja volt, amely fenn akarta tartani az egypártrendszert, de

17. Gunewardene jól összezavarta a tanút: Gerő 23-án este beszélt a rádióban, Nagy Imre másnap délelőtt. 24-én este ¾ 9-kor Kádár is megszólalt. Közösén együtt nem tettek politikai nyilatkozatot. L. Kenedi János (szerk.): A forradalom hangja. Századvég Kiadó, 1989, 23., 31. és 54. o.

18. Valójában: központi vezetőség. A Magyar Dolgozók Pártjában hivatalosan Központi Vezetőség volt, amely szervezetiileg megfelelt a későbbi MSZMP Központi Bizottságának. Angolra mindkét testület elnevezését ugyanúgy fordítják, ezért használja Gunewardene is az utóbbi formulát. Egyébként Nagy Imre a kérdésben sugallt állítással ellentétben sohasem vezette a Központi Vezetőséget.

ugyanakkor már tárgyalt a feloszlott demokratikus pártokkal, beleértve a miénket is, a Szociáldemokrata Pártot. Vagyis tényleg két párhuzamos folyamat volt: az egyik, amelyet a párt elnöksége folytatott, és a másik, amelyre a forradalmi események kényszerítették rá Nagy urat, nevezetesen a többpártrendszer létrehozására.

GUNEWARDENE: – *Ha jól értem tehát, Nagy Imre meg akarta enni a tortáját, de meg is akarta tartani. Ez az, amit bizonyítani akarok. Azt próbálom mondani, hogy Nagy Imre állandóan azon igyekezett, hogy mindkét térfélen megtartsa helyét.*

– Igen, Nagy úr kommunista volt, és a vele folytatott megbeszéléseim alapján az az érzésem és a véleményem (hiszen magukról a tárgyalásokról, amelyeket a kommunista párttal folytatott, semmilyen információm nincs), hogy valamilyen igyekezett fenntartani az egypárti rendszert. Viszont a forradalmi erők és szervek, valamint a demokratikus pártok, amelyekkel tárgyalt, a vezetőik által világossá tették, hogy semmiképp sem vennének részt egy olyan megoldásban, amely egypártrendszeren alapszik.

GUNEWARDENE: – *Nem teljesen igaz tehát az, hogy október 30-án az egypártrendszer megdőlt?*

– De igen. Én magam jelen voltam, amikor ez megtörtént, és én magam tárgyaltam Tildy Zoltán úrral és Bibó István úrral, a Kisgazdapárt és a Parasztpárt vezetőivel, valamint Nagy úrral, amikor döntöttünk, és maga a miniszterelnök adott utasításokat telefonon, hogy ezek a pártok újjászerveződhetnek, és újrakezdhetik tevékenységüket.

GUNEWARDENE: – *Az egypártrendszer megdőlté nem csak Nagy Imre agyában született meg. Nagy, Tildy és Kádár János urak bejelentették a rádióban, hogy mély felelősségük tudatában, azért, hogy megmentse Magyarországot a vérontástól, a párt elnöksége egyetért ezzel a politikával. Az elnökség is felelősséget vállalt ezért. Így van?*

– Igen. Az ország nemzeti erőinek nyomása alatt a párt központi bizottsága kénytelen volt lemondani az egypártrendszerről.

[Gunewardene az egymás utáni Nagy Imre-kormányok összetételét és kinevezését firtatja.]

GUNEWARDENE: – *Ha jól emlékszem, egy korábbi válaszában azt mondta, hogy Dobi nevezte ki Nagy Imrét. Így van?*

– Nem így van. Csak azt mondtam, hogy Nagy Imre Dobi előtt esküdött fel. Azt nem mondtam, hogy ő nevezte ki.

GUNEWARDENE: – *Ki nevezte ki Nagy Imrét?*

– A forradalomban részt vevő forradalmi pártok és szervezetek nevezték ki Nagy Imrét. Ezek ugyanazok a pártok voltak, amelyeket a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945-ben demokratikus pártokként ismert el.

GUNEWARDENE: – *Emlékeztetnem kell önt, hogy ezek a pártok csak november elsején kerültek bele az ügybe. Én az azt megelőző időszakról, a november elseje előtti időszakról beszélek. Akkor, amikor a Magyar Dolgozók Pártja és annak elnöksége kinevezte a kabinetet, amelynek Nagy Imre volt a miniszterelnöke...*

– November elseje, vagyis a koalíciós kormány megalakulása előtt Magyarországon minden politikai hatalom a kommunista párt kezében volt.¹⁹ A kommunista párt a hatalmát az orosz megszálló erőktől kapta. Később a forradalom eseményei arra késztették Nagy Imrét, hogy tisztségét inkább azoktól a forradalmi szervektől kapja, amelyek akkor a magyar államot valójában képviselték, valamint az újonnan létrejött vagy újjáalakult demokratikus pártoktól, és ne a párt központi bizottságától. A koalíciós kormányt, amely ekkor létrejött, Dobi eskette fel.

GUNewardENE: – *Nagy Imre mint a Magyar Dolgozók Pártja képviselője fogadta el tisztségét?*

– Igen, azelőtt...

GUNewardENE: – *Persze, hogy azelőtt, hiszen csak ezen az egy módon juthatott egyáltalán erre a tisztségre...*

– Igen. Viszont október 30-án már nem a kommunista párttól kapta a felhatalmazást arra, hogy saját kormányt alakítson, amely az alkotmány szerint egyébként mint párt nem is adhatott ilyesmire felhatalmazást, hanem azoktól a demokratikus pártoktól, amelyek ugyanazon a napon alakultak meg.

GUNewardENE: – *Ha akarja, másként fogalmazok. Nagy Imre a Magyar Dolgozók Pártja megbízásából Dobi elnökségének idején lett miniszterelnök...*

– Igen. Az októberi forradalom első napjaiban Nagy úr a politikai bizottság felhatalmazásával lett miniszterelnök. A későbbi események következtében azonban Nagy úr mandátuma már a magyar népet képviselő demokratikus pártoktól érkezett, nem pedig a diktatórikus párttól. Ezt az Elnöki Tanács, amelynek Dobi úr volt az elnöke, elismerte, és feleskette a Nagy-kormányt.²⁰

GUNewardENE: – *Méltányolom és értem az álláspontját. Csak próbálok megérteni az akkori helyzetet. Nagy Imre, aki a kommunista párt miniszterelnöke volt, felkérte a többi pártot...*

– Miután Nagy Imre a kommunista párttól felhatalmazást kapott és miniszterelnök lett, rájött, hogy ezen az alapon nem lehet cselekedni. Tehát rákényszerült, hogy elkezdjen tárgyalni a demokratikus pártokkal és a munkástanácsokkal, és ennek az lett a kimenetele, hogy megalakította a demokratikus koalíciós kormányt.

GUNewardENE: – *Tehát a törvényes és alkotmányos pozíció, amelyet Nagy Imre bármikor is elfoglalt, a kommunista párton alapult.*

– A koalíciós kormány megalakítása nem a kommunista párt felhatalmazása alapján történt – az egy teljesen új fejezet volt.

GUNewardENE: – *Ezek a pártok egyik napról a másikra jöttek létre, október 29-ről 30-ra. És a pártok a kommunista párt miniszterelnökének, Nagy Imrének engedélyével alakultak meg. Nagy Imre kérte fel magukat, ő adott engedélyt maguknak arra, hogy pártokat alakítsanak. Senki más.*

19. Formálisan már Nagy Imre október 30-án megalakult kormánya is koalíciónak volt mondható, abban Tildy Zoltán mellett már Kovács Béla is szerepet kapott, igaz, *de facto* Kovács még nem vett részt a kabinet munkájában.

20. Nagy Imre miniszterelnök október 28-án a kormányülés előtt tett esküt Dobinál.

– Akkor, október 29-e körül a kommunista párt diktatúrája teljes ellenőrzést gyakorolt. Bármilyen új pártnak a megalakítása csakis a miniszterelnök engedélyével volt lehetséges.

GUNEWARDENE: – *Őn pedig a diktátor diktátumának megfelelően cselekedett. Én ezt mondtam: egy diktátor pártja volt, és ennek a bólintásával vagy engedélyével alakultak meg.*

– Ez egy nagyon érdekes kérdés, de ezt csak úgy tudom megválaszolni, ha pontosan értjük a csatlós országok ekkori rendszerét és belső viszonyait.

GUNEWARDENE: – *Értjük a rendszert. Helytelenítjük ezt a rendszert. Én csak azt állítom, hogy amit követtek, az maga a rendszer. Ennyi. Amikor november elsején a három párt képviselőjét behívták, és azt kérték tőlük, hogy csatlakozzanak a kormányhoz a kommunista párttal együtt, amely akkor az ellenőrzést kézben tartotta, ennek a három pártnak (szociáldemokraták, kisgazdák és a parasztpártiak) a képviselői erre a felkérésre csatlakoztak?*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Átvehették a tisztségüket? Mert a három párt azon képviselői, akiket felkértek, sosem foglalták el tisztségüket – önt is beleértve.*

– A szociáldemokraták képviselői távol maradtak, de a kisgazdák és a parasztpártiak képviselői november 1-je és 3-a között *de facto* hatalmat szereztek, és az alkotmánnyal összhangban teljesítették köteleességüket. Október 31-e körül a Nagy Imrével folytatott tárgyalások nyomán megkezdődött az orosz csapatok kivonulása. Én magam november elsején hagytam el Budapestet, hogy Nyugaton keressek segítséget a magyar gazdasági és újjáépítési programokhoz. Így hát telefonon értesítettek, hogy kineveztek a kormányba. Következésképp nem volt lehetséges felesküdnöm. De legjobb tudomásom szerint azok a szociáldemokrata képviselők, akik a koalíciós kormány képviselői lettek, felesküdték. Erről Kóvágó úr nyújthat részletesebb információt, aki Budapesten volt.

GUNEWARDENE: – *A következőt mondhatom önnek: a jelölés csak az első lépés. Sokunkat jelöltek mindenfelére. De egy tisztségbe való jelölés és annak elfogadása is más, és maga a kinevezés is más. Sokan vannak, akiket valamilyen tisztségbe jelölnek, de sosem lesznek ténylegesen kinevezve.*

– Biztosíthatom önt, uram, hogy megkaptam a kinevezésemet. Mielőtt Magyarországot elhagytam, elfogadtam a kinevezésemet, és az egyetlen oka annak, hogy formálisan nem esküdtem fel tisztségemre, az volt, hogy abban az időben elhagytam Magyarországot. November 2-án vissza akartam menni, hogy átvegyem tisztségemet. Valójában kétszer is megpróbáltam visszamenni, de az orosz megszálló erők megakadályozták. Következésképp nem tudtam felesküdni.

GUNEWARDENE: – *Én ezt méltányolom, de továbbra is tény, hogy nem esküdött fel.*

– De az is tény, hogy megkaptam kinevezésemet a kabinetbe, és egy olyan miniszterelnök által kerültem a kabinetbe, aki már felesküdt tisztségére. Következésképp tagja vagyok ennek a kormánynak.

GUNEWARDENE: – *Akinek joga van arra, hogy kinevezze a miniszterelnököt, ahhoz is joga van, hogy visszahívja, nem?*

– Igen uram. De Dobi István sosem kérte Nagy Imrét, hogy mint miniszterelnök mondjon le.

GUNEWARDENE: – *De megteheti. Felmenthet egy miniszterelnököt, és kinevezhet egy másikat.*

– Igen, de ez nem így történt, mert ezek az alkotmányos garanciák egyáltalán nem voltak figyelembe véve. Következésképp a Nagy-kormányt semmilyen alkotmányos szerv nem mentette fel.

GUNEWARDENE: – *De Kádárt nem Dobi István nevezte ki?*

– Kádár kormányát az orosz vezetőség alakította meg Szolnokon, az alkotmányos garanciák teljes figyelmen kívül hagyásával, és anélkül, hogy bármi jele lett volna annak, hogy az előző kormány lemondott volna, vagy bárki kezdeményezte volna a felmentését.

GUNEWARDENE: – *De Kádár úr felesküdt, és Dobi úr eskette fel. Ezt akartam tudni.*

– Értesüléseink szerint felesküdt. De szeretném hangsúlyozni, hogy ez Nagy úr lemondatása nélkül és a lemondás bármely nyilvános bejelentése nélkül történt.

GUNEWARDENE: – *Ön azért ment november elsején Bécsbe, hogy a szociáldemokrata pártot képviselje a Szocialista Internacionálé vezetőségének találkozáján.*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Beszélt ön fasiszta erőszakról a bécsi találkozón november elején? Beszélt ön az erőszakról, amely kirobbant az országban, annak veszélyéről?*

– Nem uram, erről nem beszéltem. Kaptam sajtóbeszámolókat, miszerint állítólag tettem ilyen kijelentéseket, de visszautasítottam ezeket. A találkozón arról beszéltem, hogy mi történt a magyar forradalmat megelőzően, és hogy mik a terveink. Írtam egy cikket, amely megjelent a pártom lapjában, és amelyben azt mondtam, hogy a forradalom gyümölcseit meg kell őrizni, és hogy amennyiben megjelenének fasiszta elemek, a munkásoknak nyilvánvalóan ellen kell állniuk ezeknek. Sem külföldön, sem Magyarországon nem állítottam soha olyat, hogy a forradalomban részt vettek volna fasiszta elemek.

GUNEWARDENE: – *Elfogadom a cáfolatát. Csak azt mondom, hogy a világsajtó közzétett ilyen beszámolókat.*

– Igen, én is olvastam ezeket a beszámolókat. De miközben sok hamis hír jelent meg a magyar forradalommal kapcsolatban, én csak a rám vonatkozó állításokat cáfoltam.

GUNEWARDENE: – *Mindkét oldalon sok hamis hír volt a magyar forradalomról. Ezt szeretnék ellenőrizni.*

– Uram, természetesen mindkét oldalon voltak hamis hírek. De én csak annyiban érzem kötelességemnek, hogy ezeket a híreket cáfoljam, amennyiben azt állítják, hogy a magyar forradalom fasiszta és ellenforradalmi elemeket tartalmazott. Ez egyértelműen nem igaz.

GUNEWARDENE: – *Ön ismeri az eseményeket, amelyek 23-a és 1-je között lezajlottak? Volt tűzszüneti parancs?*

– Igen, tudomásom van róla, hogy Nagy Imre több alkalommal is kérte azokat, akik harcoltak, hogy hagyjanak fel a harccal. De lévén, hogy az orosz megszálló csapatok Magyarországon voltak, sem a munkások, sem a diákok, akik a tüntetéseket kezdték, nem voltak hajlandóak letenni fegyverüket, mert féltek – és szerintem joggal –, hogy ha ezt teszik, meghajolnak az egypártrendszer előtt.

GUNEWARDENE: – *Nagy Imre elrendelte a tűzszünetet, de a diákok nem engedelmeskedtek, mert attól féltek, hogy folytatni fogja az egypártrendszert?*

– Így van. Mint mondtam, Nagy úr többször kérte rádión keresztül a harcolókat, hogy fejezzék be; arra kérte a munkástanácsokat, a hadsereget és más forradalmi szerveket – beleértve a mi pártunkat is –, hogy vessék latba befolyásukat a harcok beszüntetése végett. De ezek a forradalmi szervek – szerintem helyesen – attól féltek, hogy ha abbahagyják a harcokat, a sztálinista csoport visszatér az orosz hadsereg segítségével, és visszatér az egypártrendszer. Következésképp ezek a harci csoportok készek voltak befejezni a harcot, de arra nem voltak készek, hogy letegyék a fegyvert, amíg a teljesen felfegyverzett megszálló csapatok Magyarországon maradnak.

GUNEWARDENE: – *Hol volt október 23-a és november 1-je között?*

– Csak közvetve voltam kapcsolatban az egyetemi hallgatókkal, a hadsereggel és a rendőrséggel. Csak a munkástanácsokkal dolgoztam közvetlenül.

GUNEWARDENE: – *A munkástanácsok kivételével ezen csoportok egyikével sem volt közvetlen kapcsolata?*

– Így van, uram.

GUNEWARDENE: – *Ön akkor Budapesten élt?*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Akkor ebből az következik, hogy önnek semmi köze nem volt a diákokhoz vagy az írószövetséghez, akik október 23-án a forradalmat kezdeményezték?*

– Csak annyiban volt közöm hozzájuk, hogy barátaim és ismerőseim értesítettek arról, amit ezek a csoportok csinálnak. A kommunista párton belül világos szakadás következett be két különböző csoportra. Abban az időben, az első napokban Nagy Imrét még nem vették vissza a pártba. Annak érdekében, hogy saját pozíciójukat megerősítsék, a központi bizottság egyes tagjai a háttérből szervezték az írók, az újságírók, a diákok és a tüntetők megmozdulásait.²¹ A munkástanácsok, amelyek részt vettek a forradalomban, 23-án és 24-én még meg sem voltak alakulva.²² Ha szabad folytatnom, ez volt a helyzet a forradalom első napjaiban, és a munkások elég görbén nézték, hogy a forradalmárok talán

21. Mint láttuk, Nagy Imrét október 13-án vették vissza a pártba. A tüntetés szervezői között nem voltak központi vezetőségi tagok, de Nagy Imre hívei között sem volt egyetértés abban, vajon támogatniuk kell-e a diákok megmozdulását, vagy inkább mérsékletre intsenek. Kéthly talán arra gondolt, hogy az ún. pártellenzék bátorította az írók, értelmiségiek, diákok fellépését a forradalom kitörését megelőzően. Az angol szöveg félreérthető.

22. Az első munkástanács október 24-én alakult az újpesti Egyesült Izzóban.

csak egyszerűen egy másfajta diktatúrát akarnak, egy saját magyar diktatúrát az oroszok idegen diktatúrája helyett, és ebben ők, a munkások nem akarnának részt venni. A munkástanácsok csak két vagy három nappal később alakultak meg, majd 29-én és 30-án megkezdték tevékenységüket a demokratikus pártok; igazából csak akkortól sorakoztak fel a munkástanácsok teljes támogatásával a forradalom mögé.

GUNEWARDENE: – *Pontosan ezt akartam felszínre hozni. A forradalom tehát csak azért robbant ki, mert nem akartak mást, mint egy Oroszországtól független egypárti diktatúrát. Ennyi. Ők is egypártrendszer akartak, és ugyan csak diktatúrát...*²³

– Ez valóban egy nagyon fontos tényező, és nagyon hálásak vagyunk önnek, uram, hogy megadta nekem a lehetőséget, hogy ezt kiemeljem. Valóban, az első néhány napban, a régi sztálinista diktatúrát egy új diktatúrára akarták lecserélni. A mi vezetésünk alatt álló munkások, és a munkások elsöprő többsége, valamint a demokratikus pártok ezzel szemben ellenálltak. Ezeknek a munkáscsoportoknak és demokratikus csoportoknak a megjelenésével a forradalom egy diktatúraellenes és teljesen demokratikus forradalommá vált.

GUNEWARDENE: – *Az egész forradalom diktatúrára törekedett, egypárti kormányra és szocialista rezsimre, amely Marx és Lenin elvein alapszik, hogy a pontos szavakat használjam...*

– Ez az első néhány nap tüntetéseinek a kontextusa volt. Viszont hozzá kell itt tennem, hogy a Szociáldemokrata Párt is marxista párt, de nem diktatórikus, és céljait demokratikus eszközökkel, demokratikus úton akarja elérni.

GUNEWARDENE: – *Azok az emberek, akik ezt a forradalmat október 23-án kirobbantották, maguk a munkások, egy pillanatig sem akarták, hogy a gyárak visszakerüljenek a tulajdonosaikhoz? Sosem akarták, hogy gyáraik visszakerüljenek tulajdonosaikhoz, a kapitalista rendszerbe, amelyről a világnak ezen a felén álmodnak?*

– Nem, uram. Sem 23-án, sem később, amikor Nagy úr megalakította demokratikus koalíciós kormányát, egyetlen percig sem volt kérdés, hogy vissza akarunk-e térni az 1945 előtti állapothoz. Senki sem gondolt arra, hogy a földtulajdont vissza kellene adni a korábbi tulajdonosoknak, senki sem gondolt arra, hogy a kulcsfontosságú iparágakat és a termelőeszközök tulajdonlását vissza kellene adni azoknak a kezébe, akik ezeket a háború előtt birtokolták, és a kormány programjában világosan kimondták, hogy a kormány összes demokratikus pártja kiáll a demokratikus pártok 1948-ig létrehozott és megalapozott eredményei mellett.

GUNEWARDENE: – *A kommunista pártban voltak olyanok, akik a sztálinista szárnyhoz tartoztak, és voltak olyanok, akik egy liberálisabb diktatúrát akartak; más szóval, diktatúrát, de nem orosz.*

23. Ez nyilvánvaló csúsztatás, a reformkommunisták nem diktatúrát akartak, hanem demokratikus szocializmust, még ha nem is volt világos számukra, hogy ez pontosan mit is jelent.

– Igen, uram. A két csoport közötti harc volt a forradalom első tüntetéseirez vezető ok.

GUNEWARDENE: – *A Szociáldemokrata Párt csatlakozott a megmozduláshoz, de a Parasztpártnál és másoknál csak később, nem?*

– A kisgazdapárt és a szociáldemokraták alapfeltétele volt a diktatórikus rendszerrel és az egypártrendszerrel való szakítás, valamint azzal a terrorral való szakítás, amely ezeket kísérte. Mindkettő hangsúlyozta, hogy az állam életének valódi demokratikus alapokon kell állnia.

GUNEWARDENE: – *Október 23-a és november 1-je között a terror uralkodott? A kommunista párt kettészakadt, a diákok nem tették le a fegyvert, mások pedig saját jogaikat védték. Az eredmény a terror uralma lett.*

– Az október 23-a és november 1-je közötti időszakban egy hatalmi vákuum keletkezett, a kommunista pártban nem tudták, mit csináljanak. Az egypártrendszer diktatúrája, az úgynevezett centralizmus annyira elpusztította az autonóm cselekvés képességét, hogy amikor a sztálinista csoport elvesztette a vezetést, az ellenőrzés összes központi szerve megszűnt működni, és semmilyen hatalmat nem tudott gyakorolni. Ugyanakkor az orosz megszálló erők késleltettek minden továbblépést, szerintem azért, hogy erőiket mozgósítsák.

GUNEWARDENE: – *Október 23-a és november 1-je között minden szinten terror volt, és senki sem tudta pontosan, mi következik. Következésképp: terror uralkodott?*

– A kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Parasztpárt, valamint Nagy csoportjának az a része, amely készen állt a demokratikus fejlődésben való részvételre, nagyon is jól tudták, mit akarnak, amikor a rend helyreáll.

GUNEWARDENE: – *A diákok egészen addig nem tették le a fegyvert?*

– Nemcsak a diákok nem tették le a fegyvert, hanem a munkások sem.

GUNEWARDENE: – *Egyetlen csoport sem tette le. A kommunista párt úgy érezte, mármint november 1-jéig, hogy most keménynek kell lennie. Feltételezem, hogy a kommunista párt azt érezte, hogy elveszíti a hatalmát, és emiatt kell keménynek lennie.*

– Azokban a napokban a kommunista párt tulajdonképpen szinte nem is létezett. A párt felbomlott, és azok, akik a terrorszervezetekhez tartoztak, demobilizálódtak. Úgyhogy abban az időszakban nem létezett hatékony kommunista párt.

GUNEWARDENE: – *Nagy Imre pedig ebben a tudatállapotban jobb és bal között, a két világ között ingadozott?*

– Igen. Visszatekintve magatartására, úgy tűnik, hogy nem igazán tudunk vele egyetérteni. Viszont a forradalmi események tényleg igazolták a lépéseit, hiszen nem tehetett másként, mint hogy egyre jobban közelítse saját álláspontját a demokratikus gondolkodásmódhoz.

GUNEWARDENE: – *Értem, hogy ön mit mond. Valószínűleg én is valahogy így tettem volna. Nos, ön végig Nagy Imre ellen volt. Nem most, hanem úgy értem, korábban, ön ellenzékben volt?*

– Nem, uram. Sztálin halála után, Nagy úr első miniszterelnöksége idején oly sokat enyhített a diktatúrán, hogy nagy népszerűsége tett szert. Felemelte a munkások fizetését, visszavonta a kolhozmozgalmat, korlátozta a titkosrendőrség hatalmát. Sokak előtt megnyitotta a börtön kapuit, akik politikai okokból lettek elítélve, és azért zárták ki a pártból, mert túlságosan messze mentek jobbfelé. A népszerűsége olyan kitartó volt, hogy amikor kitört a forradalom, a kommunisták kénytelenek voltak őt visszahívni, és rábízták a miniszterelnöki posztot.

GUNEWARDENE: – *Csak azt próbáltam öntől megtudni, hogy a liberális nézeteivel szembenállt-e Nagy Imrével az előző kormány idején.*

– Nem, uram, mert úgy gondoltam, hogy a Nagy-kormány lépésenként meg lehet valósítani az ország liberalizálását, és az ő népszerűségének köszönhetően – és amiatt is, hogy volt mögötte egy kommunista csoport – Magyarország megszabadítható a kemény diktatúrától, és felszabadítható a gyarmati státusból, amelybe a korábbi sztálinista diktatúra juttatta. Hozzátenném, hogy 1945-től 1948 februárjáig én voltam a magyar Országgyűlés alelnöke. Annak az időszaknak az utolsó évében Nagy úr a magyar Országgyűlés elnöke volt, és én vele dolgoztam. Tudom – tapasztalatból mondom –, hogy nagyon becsületes, kvalitásos ember és nagy magyar hazafi. Meggyőződésem, hogy a kabinet vezetőjeként még mindig nagy hasznára lehetne a magyar népnek.

SHANN: – *Kéthly asszony, meglátása szerint az október 23-i események egy megtervezett forradalom eseményei voltak, vagy inkább maguktól alakultak a dolgok, minden terv nélkül?*

– Ahogy már korábban mondtam, a megmozdulások, amelyekkel a forradalom kezdődött, első körben a kommunista párt belső konfliktusaiból fakadtak, hiszen maguk a kommunisták is megértették, és azóta ezt a kádári vezetés is igazolta, hogy eljutottunk egy pontra, ahol a magyar politikai és gazdasági életet a diktatúra már nem tudja működtetni. Következésképp a magyar forradalom nem volt megszervezve és megtervezve; a magyar forradalom szervei a forradalomnak csak a későbbi szakaszaiban épültek ki. Ez a forradalom – még akkor is, ha politikailag és gazdaságilag egyaránt voltak előzményei – tényleg olyan volt, mint amikor valakinek van egy komoly sebe, és amikor ez a seb elfertőződik, senki sem mondhatja, hogy nem voltak előzményei. De az biztos, hogy az elején a kirobbanás spontán volt.

SHANN: – *Azt hiszem, Ceylon képviselője világosan bebizonyította, hogy a forradalom minden szakaszában magyar volt, mondhatnám, oroszellenes volt, de az első szakaszban alapjában véve kommunista.*

– A forradalomnak abban a részében, amely az oroszok ellen folyt, semmilyen ellenérzés nem volt a Szovjetunió népével szemben. Csak azt jelezte, hogy egy demokratikus kormány nem bontakozhat ki, amíg a megszálló erők magyar területen maradnak. A magyar nép nagyjából érett politikailag, és tudta, hogy mivel Magyarország annyira közel van az orosz határhoz, nem folytathat szovjet-

ellenes politikát. A demokratikus pártok egyike sem ellenezte a barátságon és egyenlőségen alapuló tárgyalásokat a Szovjetunióval.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Őn azt állította, hogy ön továbbra is tagja annak a kormánynak, melynek miniszterelnöke Nagy Imre. Értesüléseink szerint az Írószövetség elnöke hét pontban foglalta össze a szövetség elnöksége által jóváhagyott határozatot a forradalmi megmozdulással kapcsolatban. Ezen pontok egyike úgy beszél Nagy Imre úrról, mint tiszta szívű kommunistáról, aki a magyar nép bizalmát élvez. Nagy úr a kormányban a magyar népet képviselte? A nép érzéseinek tolmácsolója volt? Vagy a kommunista párt egyik szárnyát képviselte, amely párt ugyanakkor kettészakadt?*

– A miniszterelnök azért volt benne a kormányban kommunistaként, mert a koalíciós kormány biztos akart lenni abban, hogy a magyar népben uralkodó összes vélemény képviselve legyen a koalíciós kormányban. Nagy úr valóban kommunista, de 1953 óta bebizonyította magatartásával, hogy olykor talán még kommunista meggyőződésével ellentétben is mindig a magyar nép érdekeinek adott elsőbbséget. Voltak olyanok, akik készek voltak Magyarországot teljes mértékben a gyarmati elnyomók kezére adni.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Milyen kapcsolata van a jelenlegi magyar kormánynak saját népével? Tiszteletben tartják az emberi jogokat úgy, ahogyan mi ezt itt értjük? Milyen természetű a jelenlegi kormány? Milyen rezsim lett volna, ha Nagy Imre Magyarország miniszterelnöke maradt volna?*

– Ha megengedi, uram, kérdésének második részével kezdeném. A Nagy Imre-kormányba való belépésünk azon a feltételen alapult, hogy a kormány az ENSZ Alapokmányának és a magyar békeszerződésnek megfelelően szabad választásokat fog tartani. Ennek az volt az oka, hogy csökkenteni akartuk azt a gigantikus bürokráciát, amely a diktatúra alatt kiépült. A nagyobb Magyarországnak 9 minisztériuma volt, és a kisebbnek 25. Annak érdekében, hogy számukat csökkentsük, nem foglaltunk el minden tárcát. A nép akaratának megfelelően, ahogyan ezt a megtartandó szabad választások megmutatták volna, elosztottuk volna a tárcákat. A demokratikus forradalmi bizottságok ebben egyetértettek, és abban is, hogy az ENSZ Alapokmányába foglalt emberi jogok teljes mértékben tiszteletben lesznek tartva Magyarországon. Meg kell mondanom, hogy nagy kiábrándulás volt a magyar népnek, hogy mialatt Magyarországon diktatúra volt, az ENSZ a szakszervezeteket, a gazdasági helyzetet és különösen az emberi jogokat illetően semmilyen vizsgálatot nem kezdeményezett. Ami a kérdés első részét illeti, a nép és a kormány kapcsolatát, szeretnék utalni a magyar kormány hivatalos sajtójára, amely ismételten állítja, hogy egyelőre nincs béke és nyugalom, az iskolai vallási oktatáshoz való jogot eltörölték, az orosz nyelv oktatása kötelező az iskolában, a Kossuth-címert kivették a magyar zászlóból, és most a sarló és kalapács a magyar címer. Feloszlatták a munkástanácsokat, amelyeket a munkások választottak meg. Amikor a csepeli munkások ez ellen tüntettek, rájuk lőttek, és ötven meghaltak. Naponta kapok híreket, amelyek

ilyen összecsapásokról számolnak be, és azt bizonyítják, hogy a Kádár-rezsimnek nincs más támogatása Magyarországon, mint a megszálló orosz katonai erő és az újból felállított titkosrendőrség.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *A ceyloni képviselőnek adott válaszában tagadta egyes sajtóbeszámolók állítását, miszerint arról beszélt volna, hogy fasiszta elemek is színre léptek Budapesten. A következőt szeretném kérdezni: mennyire hitelesek azok a sajtóbeszámolók, amelyek az ausztriai magyar menekültek körében antiszemita megnyilvánulásokról számolnak be? A sajtóban láttuk, hogy ezek a menekültek antiszemita meggyőződésüknek adtak hangot. Szeretném, ha kifejténé véleményét erről a kérdésről.*

– Ennek a kérdésnek két oldala van. Az egyik oldala az, hogy volt-e antiszemitizmus a forradalomban. Igen, voltak néhányan, akik ilyen légkört akartak teremteni. Ellenben minden forradalmi szervezet és elsősorban minden munkás oly mértékben fojtotta el ezt a kis mozgolódást, hogy egyáltalán nem volt jelentőségük a forradalomban. Külön szeretném hangsúlyozni, hogy a náci megszállás alatt mindent elkövettek, hogy Magyarország erősen antiszemita legyen. Ez azonban nem sikerült. Ha Uruguay képviselőjét érdekli, ez után a megbeszélés után – mert kissé hosszú lenne – elmesélnék néhány eseményt a forradalomból, amely egyértelművé teszi, mennyire elutasította mindenki az antiszemita tendenciákat.

Ami a másik ügyet illeti, miszerint a bécsi menekültek köreiben vannak antiszemita érzelmek, csak azt mondhatom erre, hogy az osztrák kormány hivatalos vizsgálatot kezdeményezett ezekről az antiszemita tüntetésekről, és megállapította, hogy az antiszemita szórólapok, amelyeket a táborban terjesztettek, Londonban készültek. Bebizonyosodott, hogy a pamfletekre nyomott bélyeg hamis, és Budapesten készült. Következésképp az antiszemitizmus vádja Magyarországról jön, és azért terjed, hogy zavart keltsen azokban az országokban, ahova eljut. Ha 200 000 ember között kis számban akadnak is olyanok, akik antiszemita érzésekkel hagyták el az országot, ezek olyan kevesen vannak, hogy nem számítanak.

Azt szeretném még mondani, hogy itt az Egyesült Államokban megjelenik egy magyar lap, amely világos náci irányultságot mutat, és nyilvánvalóan nácik csinálják. A cikkekben a náci háborús bűnösök rehabilitálását és szabadon bocsátását követelik. A lap egyes példányai eljutottak a Kilmer táborba. Felhívtuk erre a Kilmer vezetőségének a figyelmét, és a terjesztést be is tiltották. Tudom, hogy ebben a szabad országban, az Amerikai Egyesült Államokban mindenkinek joga van a véleménye kifejezéséhez. De az, hogy még mindig létezik az antiszemitizmusnak ez a mérgező elegye, és hogy azoknak, akiket ez a mérgez megfertőzött, megengedett, hogy ilyen lapot megjelentessenek, súlyos ellentétben áll az én saját demokratikus meggyőződésemmel. Szeretném hozzátenni, hogy azok között, akik Bécsben rostálják a menekülteket, van egy személy, aki a zsidók deportálása idején Magyarországon magas rangú állami hivatalnok volt. Ő volt megbízva a zsidók deportálásával. Ez az ember egyike azoknak, akik a rostálást végzik Bécsben.

[Gunewardene arról faggatja Kéthlyt, hogy hol vannak jelenleg azok a magyarok, akik háborús bűnökkel vádolhatók.]

ELNÖK: – *A különböző kormányalakításokról kérdezném. Ha jól értettem, Nagy Imre a forradalmi megmozdulással összhangban vette át a miniszterelnökséget, olyan politikusként, aki a kommunista párton kívül is megnyerte az emberek bizalmát. Azokban a napokban, amikor miniszterelnök lett, történtek próbálkozások egy többpárti demokratikus rendszer újjászervezésére, a kommunista egypártrendszer leváltására. Pontos az a meglátás, hogy Nagy úr ekkorra már rendelkezett a magyar nép többségének bizalmával? Ezzel szemben a jelenlegi miniszterelnök, Kádár úr, nem lett volna képes az orosz csapatok segítsége nélkül átvenni a miniszterelnökséget? Más szóval: lehet azt mondani, hogy az orosz csapatok beavatkozása nélkül most nem lenne Kádár-kormány Magyarországon?*

– Mindkét kérdésére a válaszom: igen. Amint korábban mondtam, 1953-as kormányzása Nagy Imrét nagyon népszerűvé tette. Ami a másik kérdést illeti, Kádár János nem kerülhetett volna hatalomra az orosz csapatok segítsége nélkül. E nélkül a segítség nélkül sosem lehetett volna miniszterelnök, és nem is tarthatta volna meg hatalmát. Amikor a bizottságnak alkalma nyílik részletesen megvizsgálnia az oroszok jelenlegi helyzetét Magyarországon, láthatja majd, hogy Kádár úr csak egy bábu. A magyar határokon orosz őrök vannak, és minden minisztériumban oroszok a vezetők és az irányítók. Vallomásomban Grebennyik vezérőrnagy – ténylegesen Budapest katonai vezetője – egyik nyilatkozatát idéztem, amelyből egyértelmű, hogy nem Kádáré a hatalom az országban, hanem az orosz karhatalomé.

„Több ezer mérföld távolságról is leolvasható a keserű kérdés”

Kővágó József

Az ENSZ New York-i székháza, 1957. január 29., 15.30 óra, február 5.,
10.30 és 15.00 óra

Kővágó József (1913–1996) mérnök, a második világháborúban hadmérnök tisztként szolgált, majd a német megszállás után részt vett az ellenállásban, rövid időre letartóztatták. 1945 után a kisgazdapárt jelöltjeként parlamenti képviselő és Budapest főpolgármestere lett. 1948-ban neki is távoznia kellett a politikai életből, 1950-ben letartóztatták, 1956 szeptemberében szabadult. A forradalom idején részt vett a kisgazdapárt újjászervezésében, őt választották a párt főtitkárává, és ismét Budapest főpolgármestere lett. 1956. november végén elhagyta az országot, és az Egyesült Államokba emigrált, ahol nukleáris mérnöki képesítést szerzett, kutatómérnökként és egyetemi oktatóként dolgozott nyugdíjazásáig. Jelentős szerepet vállalt az 1956-os politikai emigrációban, többek közt társelnöke volt a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanácsnak. 1992-ben Budapest díszpolgárává választották. Halála után, 1997 januárjában Budapesten temették el.

ELNÖK: – *Kővágó úr, néhány önnel kapcsolatos adattal szeretném kezdeni. Úgy tudom, hogy ön Csömödéren született, Magyarországon, 1913. április 8-án. A második világháború idején 1944-ig a magyar hadsereg mérnöktestületének aktív tisztjeként szolgált. Legutolsó rangja aktív szolgálatban a századosi rang volt. Később tartalékos ezredes lett. 1942-ben megszerezte a gépészmérnöki oklevelet, és részt vett az antifasiszta ellenállásban Magyarországon. Börtönbe zárták, de a háborús események következtében kiengedték. 1945-ben az önkormányzati választások után Budapest polgármesterévé választották, és 1947-ig maradt ebben a tisztségben. Tagja volt a magyar parlamentnek. A kommunisták öntől is behódolást vártak, és miután erre nem volt hajlandó, lemondott a polgármesterségről és párttisztiségeiről is. 1950-ben letartóztatták, és három és fél évig szigorúan titokban tartották fogva. A magyarországi politikai enyhülés következtében, 1956. szeptember 18-án engedték szabadon. 1956. október 25-én¹ a kisgazdapárt újraalakult, és ön a párt Intéző Bizottságának tagja lett. November 2-án a párt főtitkárává választották. Október 31-én egyhangúlag újraválasztották Budapest polgármesterének. A szovjetekkel való tárgyalások lefolytatására a Nagy Imre-kormány november 2-án kinevezett egy politikai és egy katonai bizottságot, ön az öt politikai bizottsági tag egyike volt. 1956. november 30-ig maradt Magyarországon, amikor Ausztriába távozott. Most Budapest képviselőjeként van itt. Felkérem önt, Kővágó úr, hogy tegyen vallomást a bizottság előtt.*

1. Pontosabban október 30-án.

– Mélyen megilletődtem, amikor ennek az impozáns épületnek a küszöbét átléptem, amely a világ legjelentősebb politikai testületének ad otthont, mindazon tevékenységeknek, amelyek százmilliókban keltenek reményt. Mi, magyarok úgy érezzük, hogy az emberiség egy égető kérdésre vár választ az Egyesült Nemzetektől: alá kell-e magukat vessék kormányok morális megfontolásoknak (akár kicsi vagy nagy országok kormányai), vagy az erősebb törvényének dzsungelje zavartalanul uralkodhat? Az erre a kérdésre adandó válasz foglalkoztatja a számszerűleg kicsi, de szellemileg nagy nemzetet, melyhez tartozom.

Azért jöttem, hogy vallomást tegyek. Gyerekkorom óta az igazat és csakis az igazat mondom. Ez olykor igen nehéz, és gyakran súlyos következményekkel járhat. Ezt joggal állíthatom, mert e magatartásom miatt a náci és a kommunista börtönökbe egyaránt belekószolhattam. Életemnek egy jelentős részét nyirkos cellákban és penészes tömlőcökben töltöttem. Csak egy bűnöm volt: a belém oltott igazságérzettel a szabadságot védelmeztem a zsarnoksággal szemben. Örülök, hogy tanúságot tehetek népem harcáról. Tudom, hogy ebben a pillanatban több millió magyar hajol a rádió fölé, és ennek a bizottságnak az ülését hallgatja.² Szeretném a magyar nép köszönetét közvetíteni a bizottság tagjaihoz és ezáltal az Egyesült Nemzetekhez a lehetőségért, amelyet kaptam, hogy ügyüket képviseljem.

[Kövágó arról beszél, hogy a forradalom idején az egész világ Magyarországra figyelt, ám ez a figyelem végül nem nyilvánult meg tetteiben.]

Mielőtt vallomást teszek, szeretném tolmácsolni önöknek a magyar nép érzéseit és gondolatait. Minden magyar bízott az Egyesült Nemzetekben. Azt remélték, hogy a világ legtiszteletreméltóbb politikai szervezete rajtuk tartja szemét, és a nemzetközi jog elveinek és minden emberi lény erkölcsi érzésének megkövetelésével módot talál a szovjet csapatok kivonására Magyarországról. Elsőrendű kötelességemnek tartom, hogy tolmácsoljam népem csalódottságát, amiért három hónappal a magyar forradalom brutális leverése után, a tagadhatatlan tények ismerete ellenére, az időközben tizenegy határozatot meghozó ENSZ még mindig bizonyítékokat keres. Több ezer mérföld távolságból is leolvasható a magyarok összeszorított ajkairól a keserű kérdés: miért tudta az ENSZ Szuex esetében olyan gyorsan rögzíteni a tényeket, és miért habozik elfogadni a valódi tényállást a magyar kérdés esetében? Miért használ az ENSZ más mércét a közel-keleti ügyben, mint a magyar problémával kapcsolatban? Miért küld az ENSZ nemzetközi rendőri erőket Egyiptomba, és miért mulasztja el ugyanezt a magyar ügy érdekében megtenni?

A magyar forradalom azt bizonyítja, hogy a nemzetek sorsát az emberek maguk alakítják. Még ennek a nagyszerű intézménynek, az ENSZ-nek a létrejötte is milliók vágyának köszönhető, hogy egy olyan nemzetközi fórumra számsítsanak, amely képes a nemzetek közötti közvetítésre, és arra, hogy erkölcsi

2. Kövágó talán az ENSZ Svájból sugárzott magyar nyelvű adásaira utal. Elképzelhető, hogy a New York-i nyilvános meghallgatásokat vagy azok egyes részleteit közvetítették.

elvek alapján találjon megoldásokat. A magyar nép még mindig nagy várakozással tekint erre a fórumra, és reméli, hogy a tények elismerése eredményeket von maga után. [...]

Szeretném jelezni, hogy hat és fél év börtön után, 1956. szeptember 18-án szabadultam a kommunista politikai fogságból. Néhány hét pihenés után, amit a családommal vidéken töltöttem, október 22-én Budapestre utaztam, ahol november 30-ig tartózkodtam, amikor menekülésre kényszerítettek. Vagyis tanúja voltam ezeknek a történelmi eseményeknek, amelyek még frissek az emlékezetemben. Maguk az események ismertek már a világ számára, úgyhogy a következőkben a forradalomnak csak azokra a vonatkozásaira szorítkoznék, amelyek érthetőbb és teljesebb képet nyújthatnak.

A forradalmat valójában Gerő Ernő beszéde robbantotta ki. A békés szándékú egyetemisták, akik hittek a demokratikus elvekben, alig várták, hogy az írók számára válaszolva tüntetést szervezzenek október 23-ra. Először a belügy kommunista minisztere visszautasította a tüntetés engedélyezését, amivel nagy csalódást okozott a diákoknak. De a tüntetésre mégis sor került, és a közös cselekvés öröme előhívta azokat a hazafias érzéseket, amelyek nyolc éven keresztül el voltak fojtva. Fiatal fiúk és lányok örömteli könnyek közepette hirtelen rádöbbentek, hogy szabad magyarok, szabad nép lehetnek. Jelszavaikat hazafias érzések hatották át, és követeléseiket végig a társadalmi fejlődés és a szabadság iránti vágy ihlette.

Aznap éjjel Gerő Ernő Belgrádból tért haza. A nemzeti címerek alatt menekülő lelkes ifjúság látványa a félelem érzésével tölthette el. Félelme politikai gyilkosságra ösztönözte: az ifjúság szabadságkövetelését ellenforradalmi megmozdulásnak nevezte, és behívta a szovjet csapatokat, hogy leverjék. Egy órával a rádióban közvetített bejelentése után kitört a forradalom. A nyolc év kommunista elnyomás alatt felgyülemlett keserűség végre féktelen erővel tört ki. A fiatalok egy emberként lázadtak fel, egyetlen hangos felkiáltással utasították vissza a leninista-sztálinista tanokat.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a magyar forradalom nem volt előre kiterelve, és senki sem szervezte meg. A magyar ifjúság egy vulkánkitörés erejével, egy emberként lépett föl a kommunista iga ellen. Ennek a szent tűznek a lángjában percek alatt megolvadt a kommunista indoktrináció, paraszának fényénél mindenki előtt hirtelen feltárult az igazság, és a kommunisták émelyítő hazugságai lelepleződtek. Ugyanaznap este százezrek adtak hangot tiszta szívvel egyetlen vágyuknak: „Szabadok akarunk lenni”. Ez a vágy hirtelen minden lelket áthatott. Visszhangzott a munkások szívében, akikben a keserűség robbanásig felgyülemlett, és visszhangzott az ezernyi különböző területen dolgozó budapesti szívében. A forradalom néhány napon belül vidékre is áterjedt, és a mindent elsöprő szabadságvágy egy éjszaka alatt az egész nemzetet egyetlen szent egységbe kovácsolta. Eltűntek a vallási, foglalkozásbeli, politikai és társadalmi különbségek. A fiatalok a nemzeti címerekkel mentek a barikádokra, ahol a kemény munkában megedződött munkások együtt harcoltak az értelmiségiekkel.

Azoknak a napoknak egyes mozzanatai kitörölhetetlenül az emlékezetembe vésődtek. Magam előtt látom a szofisztikált, cinikus értelmiségit, amint az egyszerű, tanulatlan emberekkel karöltve együtt menetel. Magam előtt látom a tizennégy éves fiúkat harcolni. Magam előtt látok egy öregasszonyt, amint egy csoport élén zászlót tartva menetel, amely elfoglal egy orosz tankot. Magam előtt látom a magyar katonákat, amint letépi sapkájukról a kommunista jelvényt, és a harcoló diákokhoz csatlakoznak. Egész magyar katonai egységeket látok, amint a szovjet tankok ellen fordulnak.

Más csodákat is látok lelki szemeimmel. Mintha valaki megparancsolta volna, úgy vonták fel a nemzeti címert minden házra, és úgy került le a szovjet. Hallom, ahogy ezek fakadnak könnyre, és énekelnek ünnepélyesen, midőn egy hatalmas szovjet csillag lekerült egy épületről. Ott voltam. Nekem egy börtönben száradtak meg a könnyeim. De ezekben a felemelő percekben éreztem, ahogyan ismét lepörögnek arcomon.

[Kövágó ezután a tüntetésekről, az utcai harcokról, a felkelésről fest érzékeltes és drámai képet.]

A történelem legtisztább és legméltóbb forradalma a magyar fővárosban tört ki, és hatását mindenki megérezte. Ezt talán leginkább az a szovjet tiszt fejezte ki, aki a tüntetők láttán leszállt a tankról, és ezt mondta: „Nem lehet egy olyan ország ellen harcolni, ahol a gyerekek és az öregasszonyok is harcba szállnak a szabadságért. Fogják ezt a tankot, ugorjanak fel rá. Oda viszem magukat, ahova akarják.” A sok jellemző esemény közül még egyet el szeretnék mesélni. A több millió tagot számláló kommunista párt³ pár óra alatt esett szét. Százezrek voltak tele szabadságvágygal, akiket kényszerítettek, hogy belépjenek a pártba. Évekig érezték a felelősséget, amely párttagként hárult rájuk. Hosszú ideje érezték, hogy a kommunista dialektika rosszindulatú hazugságokat takar. Alig várták, hogy hátat fordítsanak a pártnak, amelyhez opportunizmusból csatlakoztak, szükségből, hogy megélhessenek, vagy félelemből és gyengeségből. Megvilágosító élmény volt a kommunista párt felbomlása utáni éjszakán találkoznom egy kommunista vezetővel az Országház folyosóján, aki érzelemtől elcsukló hangon beszélt hozzám: „Kevesen maradnak közülünk kommunisták, de talán elhiheti, hogy mi is magyarok vagyunk.” Valóban azt mondhatnók, hogy azokban a napokban még a vezető kommunisták szívébe is visszatért a patriotizmus, és meggyúlt bennük a szabadság iránti harc szent tüze. Ezt nagymértékben példázza Kádár János, a jelenlegi bábkormány vezetőjének november elsején elhangzott üzenete, melyet a rádió este 10-kor közvetített: „Népünk dicsőséges felkelése lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat, kivívta a nép szabadságát és függetlenségét, amely nélkül nincs és nem is lehet szocializmus.”⁴

Úgy gondolom, ez a beszéd önmagáért beszél, de szemtanúként és olyanként, aki ezekben a történelmi eseményekben aktívan részt vett, szeretném hangsúlyozni, hogy Magyarországon senki sem készült fegyveres felkelésre a kommu-

3. A legmagasabb taglétszám 900 000 volt.

4. L. A forradalom hangja, 370. o.

nista diktatúra ellen. Az általános elégedetlenség ellenére a nemzet örömmel vette tudomásul, hogy az írók sajtókampánya révén, akik többsége a kommunista párt-hoz tartozott, egy liberális trend van kialakulóban. Ez annyira előrehaladott volt már, hogy mindenki azt remélte, egy nagyobb fokú emberközelség intenzívebb, meghatározóbb szerepet játszhat majd az ország kulturális és gazdasági életében. Ezt a liberális trendet jól illusztrálja, hogy volt cellatársaim közül szabadulásuk után sokan álláshoz jutottak, és a börtönben eltöltött évek presztízst kölcsönöztek nekik. A liberalizálódási folyamat nagymértékben enyhítette a Rákosi-terror idején kialakult feszültséget. Az emberek megint elkezdtek reménykedni. Általános volt a hit, hogy a nemzet lassú, de békés fejlődése egy boldogabb korszakba vezet, és hogy elérhető egy olyan társadalmi szerkezet, amelyben a szabad világ gazdasági és politikai elvei érvényesülhetnek. Egy új rend konszolidációját remélték a fogságba jutott nemzetek között; olyan rendet, amelyben ismét érdemes élni. Senkinek sem volt konkrét elképzelése erről a sokat remélt rendről, de egy dolog biztos volt: a nemzet sosem vágyott a korábbi társadalmi rend visszaállítására; ahogyan a kommunista diktatúrára sem vágyott.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a nemzet sosem akart az 1945 előtti korszakhoz visszatérni. Az emberek mélyen meg voltak győződve arról, hogy bőven elég, ha egy fejlődés eredményeként Magyarország visszaállítja az 1945-ös rendet. Ugyanakkor a kommunisták soraiban uralkodó elégedetlenség olyan méreteket öltött, hogy a szellemi élet új pezsgése elegendő volt ahhoz, hogy felrázza az ifjúságot. Kommunisták, akiket mondvacsínált vádakkal zárt be a saját pártjuk – sokukkal volt alkalmam a börtönben beszélni –, megesküdtek, hogy ha egyszer kijutnak, véget vetnek Rákosi terrorjának. El voltak szánva, hogy egy olyan állam létrehozására fognak törekedni, amelyben az emberek szabadon kifejezhetik akarataikat.

A következő tények cáfolják az ellenforradalom vádját. A forradalmat nem külföldi rádióállomások provokálták ki, és nem is ezek irányították. Az emberek szabadságvágyának és függetlenségvágyának leértékelése lenne azt hinni, hogy külföldi rádióközvetítések egy egész nemzetet lázadásra tudtak késztetni egy jól felszerelt külföldi katonai erővel szemben. Magyarországon a forradalom vezető erői a hosszú ideig indoktrinált ifjúság és az úgynevezett proletariátus, a munkások voltak. Magyarországon a kommunista rezsim azon a fatálisan téves feltevésen alapult, hogy a fiatalok és a munkások döntő többsége meggyőződéses kommunista, a többi ember pedig aláveti magát a kommunista rendszernek. A szabad választások, valamint a nemzeti függetlenség és önrendelkezés követelményein túl a forradalom programja a szocializmus – a szó nyugati értelmében vett – vívmányainak megtartása. Végül hangsúlyozni kell, hogy a magyar forradalomból teljes mértékben hiányoztak az antiszemita hangok.

Most egy másik kérdésre térek rá. A világ azt kérdezi, hogy ha a nemzet egy jobb jövőre vágyott, és ez a forradalom nem volt kiterelve, akkor miért nem sikerült a nemzeti kommunizmusnak egy olyan formáját elfogadni, melynek

élére állhatna az egypártrendszer megreformált változata? A válasz egyszerű. A forradalom idején, amely Gerő beszéde miatt tört ki, az emberek gyökeres megoldásokra törekedtek. Elvesztették türelmüket. Gyűlöltek a kommunista hazugságok légkörét. Ráadásul az első orosz intervenció egy új terrorkorszaktól való félelemmel töltötte el őket. Ebből öt követelés született: a) az oroszok kivonulása, b) az egypártrendszer többpártrendszerre változtatása, c) a Varsói Szerződésből való kilépés, d) Magyarország semlegességének deklarálása, e) nemzetközileg ellenőrzött szabad választások, amilyen gyorsan csak lehetséges.

Minekutána az emberek akarata szerint Nagy Imre lett a kormányfő, a fő kérdés az lett, hogy a kormány képes lesz-e a gyorsan alakuló eseményekkel lépést tartani, és uralni a helyzetet. Nehéz feltűzött szenvedélyeket kontrollálni, amikor ezek elszabadulnak. Nagy Imre kormánya kezdetben bizonytalan volt. De rövidesen áthatotta a forradalom szelleme, és a Nagy Imre-kormány politikai realizmusában tudatosult, hogy a lázongó érzület csak akkor tartható ellenőrzés alatt, ha az 1945-ös korszak összes politikai pártja folytathatja munkáját. Ebben az értelemben a minisztertanács 1956. október 25-én⁵ jóváhagyott egy határozatot, és lépéseket tett a pártok mielőbbi elismeréséért. A forradalom rövidesen újabb autonóm szervezeteket hozott létre: munkástanácsokat, nemzeti bizottságokat és egyéb forradalmi szerveket. Ezek létrehozása által a vezetőség politikailag tapasztalt emberekkel vette körül magát, a forradalom tisztító hatása át tudta hatni a fennálló intézményeket a demokrácia szellemével. Ekkor alakult meg Budapest nemzeti tanácsa is.⁶

Magyarország szabadságharca bizonyos értelemben egyedülálló és példa nélküli a történelemben: az október 30-tól kezdve folyamatosan újraalakított kormány tökéletesen egybeforrt a forradalommal, és a nemzet összes legális vezetője elfogadta. A harc ellenére, a szovjet csapatok tartós jelenléte és egyre fenyegetőbb beáramlása ellenére, november elsejétől kezdve a kormány abszolút ura volt a helyzetnek. A forradalom olyan volt, mint egy nagy, hullámozó folyó, amelynek megvan a maga medre és nem árad ki. [...]

Az Országházban Maléter Pál, az összesített magyar haderő parancsnoka⁷ október 30-án az én jelenlétemben közölte a kormánnyal, hogy szovjet fegyveres egységek nagy számban keltek át az északkeleti határon. A kibontakozó beszélgetés során abban maradtunk, hogy amíg a kormánynak nem adatik meg a lehetőség, hogy a szovjet nagykövettel egyeztessen erről a kérdésről, addig ne fedjük ezt fel a sajtónak. Mindezt felelevenítve azt szeretném bizonyítani, hogy a Nagy-kormány akciói gondosan lettek végrehajtva, a Szovjetunió presztízsének figyelembevételével.

5. Valójában október 30-án.

6. Helyesen: forradalmi bizottság.

7. Ilyen poszt a magyar hadseregben nem volt. Maléter november 1-jén honvédelmi miniszterhelyettesé, november 3-án miniszterré nevezte ki Nagy Imre. A szovjet csapatok beözönléséről november 1-jén tett jelentést. Kővágó valószínűleg azzal keverte, hogy Maléter a hadsereg képviselőjében október 31-én részt vett a Nemzetőrség felállításáról szóló megbeszélésen, amelyen egyébként az új forradalmi karhatalom, a Nemzetőrség parancsnokává Király Bélát választották.

telével. A kormány minden szakadárságot el akart kerülni, és mindent békésen akart megoldani. Ennek érdekében a szovjet csapatok mozgásával foglalkozó hírt csak a következő napon tették közzé. Az új szovjet csapatok fenyegető magatartása arra készítette Nagy Imre kormányát, hogy az ENSZ-hez forduljon. Úgy gondolom, hogy Nagy Imre 1956. november 1-jei sürgőnye, melyet az ENSZ főtitkárának címzett, jól ismert a bizottság számára, ezért nem kell felolvasnom.

Az elnök engedelmével felfedek önök előtt egy tény, amelyről tudomásom szerint az ENSZ még nem ejtett szót. Jelen voltam, amikor október 30-án Mikojan, a szovjet Politikai Bizottság tagja felhívta Nagy Imre kormányának egyik miniszterét. Kifejezte szándékát, hogy a miniszterrel találkozzon. A találkozásra egy órával később került sor, és körülbelül hatvan percig tartott. Távozása előtt azt tanácsoltam az államminiszternek, hogy tudja meg Mikojan úrtól, mi volt a szovjet álláspont a többpártrendszerrel és a Varsói Szerződésből való kilépéssel kapcsolatban, továbbá azt is, hogy mi a Szovjetunió szándéka a csapatainak Magyarországról való kivonásával kapcsolatban, végül pedig azt, hogy elfogadják-e majd a Nagy-kormány döntéseit. Az államminiszter jókedvűen tért vissza a találkozásról, és ezt mondta: „Mikojan mindent elfogadott.” Ezt figyelembe véve kijelenthetem, hogy a kompetens szovjet körök nemcsak percre készen ismerték a magyarországi politika minden fejleményét, de ebben még előnyük is volt.

Szeretnék még egy jellemző részletet kiemelni, amely jól példázza azt, ahogyan a forradalom magáévá tette a demokratikus elveket, amelyről tudomásom szerint még nem esett itt szó. 1956. november 3-án a Nagy Imre-kormány koalíciós alapon lett újjászervezve. Részt vettem az előkészítő tárgyalásokon. Megegyezős született arról, hogy az 1945-ös koalíciós pártok vezető személyiségei legyenek a kormányban. Természetesen felmerült a kérdés: milyen számszerű arányban képviseltessék magukat az egyes pártok? Az 1945-ös szabad választások alapján a kisgazdapárt kaphatta volna a legnagyobb helyet. De a párt valódi politikai bölcsességről tett tanúbizonyságot, amikor egyenlő arányt kínált a kommunista pártnak és a szociáldemokratáknak. Vagyis az alakuló kormány nem kommunista pártjainak szándékukban állt demonstrálni, hogy nem akarják felszámolni a szocialista vívmányokat, és nem akarnak hozzányúlni a földreformhoz.

Amikor a szovjet csapatok 1956. november 3-án elkezdték megszállni Magyarországot, Nagy Imre kormánya – tárgyalási szándékának kinyilvánítása céljából – kinevezett két bizottságot: egy katonai bizottságot Maléter Pál honvédelmi miniszter vezetésével, aki az aktuális katonai kérdésekről tárgyalt volna, és egy öttagú politikai bizottságot. Az utóbbi feladata az volt, hogy megtárgyalja a Varsói Szerződésből való kilépést és Magyarország külkapcsolatainak megújítását. Mivel a kormány engem delegált ebbe a bizottságba, kötelességemnek érzem, hogy a következőket nyilatkozzam a szovjet intervencióról Magyarországon. A szovjet intervenció a nemzetközi jog értelmében törvénytelen volt. De érdekes lenne bebizonyítani, hogy még az agresszió Szovjetunió által is elfogadott fogalma értelmében is törvénytelen volt. Úgyhogy azt hiszem, nagyon hasznos

volna, ha a tisztelt bizottság venné a fáradságot, és megkérné a Szovjetunió képviselőit, hogy gondosan tanulmányozzák az agresszió szovjet meghatározása 1. cikkelyének d. paragrafusát, amely a következőket tartalmazza: „Szárazföldi, tengeri vagy légi erők felvonultatása vagy állomásoztatása egy másik állam területén az adott ország kormányának beleegyezése nélkül, illetve az engedély feltételeinek megszegése, különös tekintettel az állomásoztatás időtartamára és területi kiterjedtségére, agressziónak minősül.”

Most vegyük szemügyre a Varsói Szerződést. A Varsói Szerződés 4. cikkelyéből kiderül, hogy a „kölcsonös védelem” esete akkor áll fenn, ha valamelyik államot fegyveresen megtámadták. Semmi esetre sem vonatkozik az aláíró államok valamelyikében zajló népfelkelés leverésére. Ugyanennek a szerződésnek a 8. cikkelye kifejezetten kizár mindenféle beavatkozást a belügyekbe. Mivel a szovjet beavatkozás jogilag nem igazolható a „kölcsonös védelemre” való hivatkozással, világos, hogy ez a beavatkozás a szó szovjet meghatározásának értelmében agressziónak minősül, hacsak a magyar kormány nem engedélyezte volna a Szovjetunióknak a Varsói Szerződéstől függetlenül. Ünnepelesen kijelenthetem, hogy egyetlen alkotmányos magyar kormány szerv sem adott semmiféle engedélyt a szovjet intervencióra, és egyetlen kormány szerv sem fordult olyan kéréssel a Szovjetunióhoz, hogy az „rendet csináljon”. De azt hiszem, hogy a nemzetközi jog értelmében még egy idegen kormány kérésére sem igazolható fegyveres intervenció egy belső lázadás ellenében. Mindenesetre 1956. október 27-e és november 3-a között Nagy Imre miniszterelnök ismételt kérése a magyar kormány nevében, hogy a szovjet csapatok vonuljanak ki, automatikusan megsemmisít bármely engedélyt vagy kérést, ha egyáltalán volt ilyen. Mi több, az is tény, hogy 1956. november 1-jén Nagy Imre felmondta a Varsói Szerződést, és Magyarországot semleges államnak deklarálta. Ne felejtjük el, hogy ebben a pillanatban a Szovjetunió még hivatalosan Magyarország miniszterelnökének ismeri el Nagy Imrét. A további szovjet csapatok belépését a Nagy-kormány sosem hagyta jóvá, ellenkezőleg, teljes erővel ellenezte.

Ezek a kérdés jogi vonatkozásai. Ugyanezt mondtam volna, ha a magyar küldöttség tagjaként részt vettem volna a moszkvai konferencián, amely a Varsói Szerződésből való kilépéssel foglalkozott volna. De még akkor is tudatában lettem volna annak, hogy a politikában a jogi érvek nem mindig döntőek, amikor a dolgok békés rendezéséről van szó. Szeretném tehát hangsúlyozni, hogy az ügy jogi vonatkozásain túl politikai megfontolások is vannak, és úgy tűnik, hogy ebben az esetben ezek többet nyomnak a latba. A magyar nép nem jogi vitákat akar, csak egy elfogadható megoldást szeretne látni a problémáira. Odahaza gyakran úgy tűnt, hogy az európai politikai kérdések tisztázása zsákutcába jutott. Úgy tűnt, hogy az eddig követett politikai elképzelések félresiklottak, és nem hozták meg a kívánt eredményeket. Az is világossá vált, hogy a magyar kérdés az európai probléma szerves része volt; ettől elválasztva aligha megoldható. Odahaza az emberek azt remélték, és még most is remélik, hogy egy nagy, kelet-európai semleges tömb

felvázolásával az ENSZ új koncepciót tud a kormányok és a világ közvéleménye elé tárni. Hogy tehát a közel-keleti megoldással kapcsolatos ENSZ-állásponthoz hasonlóan az ENSZ ugyanolyan elvek alapján fog ajánlásokat tenni az európai probléma megoldására is. Általános remény, hogy egy ilyen koncepció visszaadhatja Magyarország és a hasonlóképpen rabigába került nemzetek szabadságát, hogy tehát ezek az országok megvalósíthatják vágyukat, a semlegességet. A jelenlegi helyzetben érdemes vállalni a kockázatokat.

Szemtanúként külön szeretnék foglalkozni a második szovjet intervencióval, amely borzalmas csapásként érte az egész nemzetet. A bevetett szovjet csapatok ereje messze meghaladta a rendelkezésre álló magyar erőket. Az áruló támadást november 4-én, vasárnap a kora hajnali órákban indították. Szovjet tankok keltek át a hidakon, és páncélozott harcjárművek robogtak végig az utcákon, válogatás nélkül lövöldözve házakra és emberekre. Az emberek keserű kétségbeesése elkecseregett ellenállásukban mutatkozott meg. A nemzet túlerővel szemben harcolt a szabadságáért. Biztosra vehető, hogy a fegyveres szovjet intervenció nyomán a budapesti házak 40 százalékát érte kisebb kár, és 10 százaléka majdnem elpusztult. A teljes kár felbecsülhetetlen, és nem is lehet pontosan kiszámítani. A várost zavarodottság és káosz kerítette hatalmába, és a lakosságot a félelem és a terror. Miközben a szovjet hadsereg végigsepert, a hírhedt titkosrendőrség előbújt rejtékhelyéről, és kezdetben titkon, de később többé-kevésbé nyíltan visszatért a hatalomba.

A szovjet fegyverek nemcsak lakóházakat romboltak le, hanem kórházakat is, iskolákat és könyvtárakat. Leégett az országos levéltár épülete⁸, helyrehozhatatlan kulturális kárt okozva az országnak. Külön említésre méltó az egyik központi kórház, ahova a feleségemet helyeztem biztonságba. Az épületet tankok vették körül, és az oroszok napokig lőtték. A kórház egyik szárnya teljesen elpusztult. A betegek napokig kimondhatatlan körülmények között voltak elszállásolva. Tekintettel arra, hogy a szabadságharcosok nem az épületben voltak, hanem az út másik oldalán, a kórház elleni támadás megbocsáthatatlan brutalitás volt.

A szovjet katonai vezetésnek óriási erőfeszítésébe került a forradalom levezése. A forradalom legnagyobb ereje a szervezettség hiánya volt. Kétségbeesetten elszánt felkelők kis csoportjai bukkantak fel a legváratlanabb helyeken. Majdnem egy teljes hétig tartott a szovjet tankoknak és a fegyveres erőknél, hogy halotti csendet teremtsenek az izzásig hevült fővárosban, ahol az éjszaka sötétjében csak az apokalipszis lovasai rótták fel s alá az utcákat. A halál szedte szörnyű sarcát, és a magyar fiatalokat szerelvények szállították a szovjet határ felé. A helyzet különösen veszélyes volt a fiatalokra nézve, akiknek ezrei indulnak útnak a nyugati határ felé, hogy a szabad világban találjanak biztonságot.

A forradalom aktív résztvevői, a munkások tartottak ki legtovább. A munkástanácsok kétségbeesett kitartással folytatták a harcot. Ugyanakkor a passzív ellenállás is kezdetét vette – egy olyan hadviselési mód, amelyben az ország-

8. A Magyar Országos Levéltár épülete valóban súlyos károkat szenvedett, de nem égett le.

nak nagy tapasztalata van. Szívszorító látvány egy heroikus nemzet, amely az elítélt rendíthetetlen elszántságával folytatja a harcot, szinte a nemzeti öngyilkosságig. És semmit sem lehet tenni. Nem jön segítség. Nyugaton az embereket mindez megrázza, a döbbenet hulláma seper végig a világon. És mégsem jön segítség. Kilenc és fél millió ember vár lélegzetvisszafojtva. Jön az ENSZ főtitkára? Az emberek csendben bátorítják egymást: majd holnap. De nem jön. Mit lehet tenni? Mi mit tehetünk? – kérdezik egymástól a hazafiak.

November 10-én a pártvezetők újra összegyűlnek. Ünnepelesen konzultálnak. Az emberek hívószavával teli a levegő: találjatok megoldást! Ne engedjétek meg a teljes összeomlást! A három párt (Kisgazdapárt, Petőfi Párt, Szociáldemokrata Párt) elhatározzák, hogy közös erőfeszítéssel keresnek megoldást. Általános vélekedés volt, hogy a szovjetek Kádár közvetítésével megpróbálnak megegyezni. Maga Kádár is reménykedett, hogy a többpártrendszernek valamilyen formája fenntartható. Ő is szeretne volna megőrizni a forradalom vívmányait. Nem akart egy újabb Rákosi-korszakot.

Az emberek feszülten várnak. Vannak napok, amikor felcsillan a remény. Pletykák terjedtek arról, hogy az ENSZ és a nyugati hatalmak megtalálták a módját annak, hogy a Szovjetuniót kedvező irányba befolyásolják. De akkor jött a tisztogatás. A munkástanácsok hősies vezetőit éjszaka összeszedték, és újra a terror érzése töltötte el az emberek szívét. Újabb kétségbeesett menekülés indul meg a nyugati országhatár felé. Hajtóvadászat indul a volt politikai foglyok ellen; egyeseket összeszednek, a titkosrendőrség újra jelen van. Kádár ellenforradalom-vádjai egyre erőszakosabbak. November végére világossá válik, hogy Kádár szimplán egy hazaáruló, aki csak az irányítói szavát szajkózza. Általuk egy új sztálinista korszak köszönt vissza Magyarországra.

November 4-e után maguk a szovjetek is bizonytalanok. A nyugati megdöbbenés ténye egy időre megállítja őket. Senki sem tudta, hogy milyen diplomáciai lépéseket válthat ki a világ népeinek megdöbbenése. De november végére a szovjetek megkönnyebbültek; rájöttek, hogy félelmeik megalapozatlanok voltak; nem történt semmi. Így ért véget a magyar forradalom. A halottakból, deportáltakból és menekültekből összeálló veszteségek az ország lakosságának 2%-át ölelik fel. Ez a nemzet virágait is magában foglalja, a fiatalokat, akik életüket adták a szent harcért.

Ez a kicsi nemzet, amely olyan sok hőst szült, jobb sorsot érdemelt. Egyvalamit talán mindenképp garantálni kellene neki, nevezetesen azt, hogy legendás vezetőit ne börtönözzék be. Friss hírek szerint Dudás Józsefet kivégezték, és lehetséges, hogy a bátor katonai vezető, Maléter tábornok ugyanerre a sorsra jut. A munkástanácsok és a diákok vezetői elkezdtek a börtön felé menetelni. Meg kell találni a módját annak, hogy ezt megelőzzük. Ugyanakkor itt a szabad világban szerető gondoskodás és segítő kezek nyúlnak minden magyar menekült után. Bátorítana, ha tudnánk, hogy a szabad világ figyelme a valódi hősökre is kiterjed, azokra, akik a Magyarországon maradt kilenc és félmillió ember között vannak.

Szeretném elmondani, hogy pontosan mit is remélt a magyar nép a második szovjet intervenció napjaiban. Nem ítélem meg, hogy a magyar ügy érdekében mit tehet meg az ENSZ, de azt elmondhatom, hogy a magyar nemzet mit várt. A következőt várták: 1) a főtitkár azonnal Magyarországra utazik; 2) az ENSZ ahhoz hasonló lépéseket tesz a rend helyreállítása érdekében, amelyeket a szuezi konfliktus esetében is megtett – egy nemzetközi rendfenntartó erő kiküldését; 3) az ENSZ latba veti befolyását, hogy a szovjet csapatok kivonuljanak Magyarországról; 4) az ENSZ garantálni fogja a Nagy Imre-kormány tagjainak személyes biztonságát, és ennek a törvényes kormánynak a kezébe helyezi a hatalmat, de legalábbis egy olyan koalíciós kormányéba, amely ugyanabból a platformból áll; 5) a magyar nép számára lehetővé válik a szabad választás joga, szovjet beavatkozás nélkül; 6) az aktuális választásokra való felkészülést ENSZ-megfigyelők felügyelik; 7) az ENSZ lépéseket tesz a Nagy Imre-kormány által deklarált semlegeség érvényesítésére; 8) Kádár törvénytelen bábkormányának ENSZ-képviselőitől elveszik mandátumukat, és Kéthly Annával helyettesítik, aki az alkotmányos kormány egyetlen képviselője a szabad világban; 9) az ENSZ lépéseket tesz Magyarország kárpótlásának érdekében a szörnyű károk miatt, amelyeket elszenvedett.

Nem hiszem, hogy ezek a vágyak az azóta eltelt hónapok alatt megváltoztak volna. És nem hiszem, hogy a magyar probléma bármilyen értelemben megváltozott volna. Következésképp a legnagyobb komolysággal fordulok az ENSZ-hez azzal a kéréssel, hogy vizsgálja meg a magyar nemzet kívánságait, és tegyen meg mindent ezek megvalósítása érdekében. Az emberek izgatottan várják az új gondolatokat, egy új kezdetet. Új terveket várnak az ENSZ-től, új megoldásokat, amelyek lehetővé teszik ennek a kicsi, szabadságszerető nemzetnek, hogy megtalálja helyét a szabad népek nagy családjában.

[A meghallgatás február 5-én 10.30 órakor a kérdésekkel folytatódik.]

ELNÖK: – Örülök, hogy ismét üdvözölhetem, Kővágó úr. Kimerítő vallomást hallottunk öntől a magyarországi eseményekkel kapcsolatban, de lennének még kiegészítő kérdéseink a polgármester úrhoz, aki – ha jól értem – az adott időszakban tanúja volt a budapesti eseményeknek. Ki szeretne a bizottság tagjai közül kérdéseket feltenni a polgármesternek?

GUNewardENE: – Tartozott-e valamilyen politikai párthoz az október 23-i események előtt?

– A kisgazdapárt tagja voltam 1945 óta.

GUNewardENE: – Az a párt évekig el volt nyomva, így van? Önt 1950-ben tartóztatták le és 1956. szeptember 18-án engedték szabadon, mindössze néhány nappal a forradalom előtt. Miért zárták önt börtönbe?

– Azért zártak be, mert antikommunista voltam.

GUNewardENE: – Igen, persze, ezt tudjuk. De mik voltak önnel szemben a konkrét vádak?

– Először is azzal vádoltak, hogy Budapest polgármestereként kulturális és gazdasági kapcsolatokat akartam fenntartani a nyugati világgal. Emiatt a kommunista diktatúra azt gondolta, hogy ez azt jelenti, hogy meg akarom buktatni a kommunista diktatúrát. De hangsúlyozni szeretném, hogy abban az időben, amikor én polgármester voltam, a kommunista diktatúra még nem volt hatalmon. Akkor még egy demokratikus elveken nyugvó többpártrendszer volt, következésképp a vád abszurd volt.

A vádak szerint agitáltam és kémkedtem. Ez a vád onnan eredt, hogy azokon a gazdasági konferenciákon, amelyek Budapest megsegítéséért szerveződtek, közöltem a budapesti gázfogyasztók számát. Ez az információ az összes technikai kiadványban benne van. Ezen kívül állítólag megadtam a Margitszigeten található artézi kutak helyét. Ezt az információt ugyancsak mindenki tudja. Ez volt a kémkedési vád lényege.

Állítólag összeesküvést szerveztem a kormány fegyveres megdöntésére. Állítólag olyan barátaimmal voltam kapcsolatban, akik akkor már nem is voltak Budapesten. Ez volt a lényege az ellenem megfogalmazott vádaknak. Ha szeretnék, szívesen írásba adom mindezt részletesen. Tényleg olyan, mint egy krimi.

GUNewardENE: – *Vagyis állítólag olyan barátaival szőtt összeesküvést, akik már nem is voltak Budapesten. Hol voltak a barátai?*

– Ha jól értem, szeretné tudni, hol vannak a barátaim, akikkel állítólag konspiráltam. Egyesek közülük már a szabad világban, emigránsként. Nem lehetett velük semmilyen kapcsolatom.

GUNewardENE: – *Értékelném, ha mondana neveket. A szabad világ melyik részében voltak?*

– Nem tudom megmondani, mert nem tudom, hol voltak akkor.

GUNewardENE: – *Tudja, hol vannak most?*

– Igen uram. Tudom. Néhánnyal találkoztam már itt, az Egyesült Államokban, de azt nem tudom, hogy akkor is már itt voltak-e.

GUNewardENE: – *Azt mondja, azért engedték ki a börtönből, mert politikai enyhülés volt. Mikor volt ez a politikai enyhülés?*

– Két ilyen kisebb mértékű enyhülés volt. Az első Sztálin halála után, amikor Nagy Imre miniszterelnök lett, és egy olyan programot jelentett be, amely a korábbihoz képest jelentős enyhülést hozott, különösen gazdasági, politikai és társadalmi téren. De volt még egy terrorhullám Rákosi idején, amely, ha jól emlékszem, egy évet tartott. 1954 végén vagy 1955 elején megindult egy lassú enyhülési folyamat, amelynek legjellegzetesebb eleme a politikai foglyok fokozatos szabadon engedése volt. Először is volt egy per, amely teljes mértékben rehabilitálta Rajk Lászlót. Ahogy Rajk úr barátait sorra kiengedték, mesélni kezdtek a titkosrendőrség Rajk úr és barátai ellen elkövetett bűneiről. Vagyis megkezdődött a politikai enyhülésnek egy korszaka, melynek során a Szociáldemokrata Párt és később az én pártom tagjai szabadon lettek engedve.

GUNewardENE: – *Volt a lengyelországi eseményeknek valamilyen hatása arra, hogy Magyarországon kezdetét vette egy ilyen enyhülési korszak?*

– Abban az időben börtönben voltam, és a legnagyobb bűn az volt, ha az ember híreket kapott a világ eseményeiről. Úgyhogy nem tudom azt mondani, hogy a lengyelországi és a magyarországi események között konkrét összefüggés volt, de természetesnek tartom, hogy országok, amelyek ugyanabba a hatalmi övezetbe tartoznak, befolyásolják egymás eseményeit. [...]

GUNewardENE: – *Önt 1956. október 31-én választották polgármesterré. Hogyan történt a megválasztása?*

– A következőképpen történt: Budapesten egy bizottság alakult, amelynek tagjai a városi tanács korábbi képviselői voltak. Ez a tanács találkozott, és távollétemben megválasztottak. Ezzel a döntéssel a tanács világossá tette, hogy tiszta múltú személyiségnek tekint, aki méltó arra, hogy Budapest polgárait képviselje.

GUNewardENE: – *Csak azért kérdezem ezt, mert akkor a szabad választásnak nem volt kialakult rendszere...*

– Nem egészen értem, mire akar ezzel célozni. Úgy gondolom, senkinek sem lehet kétsége afelől, hogy a francia forradalom idején megfogalmazódott követelések a nép akaratát fejezték ki, amiképpen a philadelphiai Függetlenségi Nyilatkozat is. Úgy vélem, ugyanez elmondható a magyar forradalmárok állásfoglalásairól is: azok is világos kifejeződései voltak a tisztán megmutatkozó népakaratnak, így egyenértékűek a szabad választás aktusával.

GUNewardENE: – *Tudom, hogy a szabad választásoknak nem volt kialakult rendszere, ezért akarom tisztázni, hogy az ön megválasztása hogyan történt. Úgy tudom, hogy önt a nemzeti bizottság választotta meg.*

– Igen uram, egyhangúlag voltam megválasztva a nemzeti bizottság által, ami a korábbi budapesti városi tanács utóda volt.

GUNewardENE: – *Tud valamit az október 23-a és november 1-je közötti eseményekről, amikor még nem volt polgármester? Ha jól tudom, akkor már nem volt a börtönben. Tudott Gerő Ernő érkezéséről Belgrádból?*

– Igen, akkor már Budapesten voltam. Október 22-én érkeztem Budapestre.

GUNewardENE: – *Azt mondja, hogy a forradalom egy órával az ő rádióüzenetét követően tört ki.*

– Be tudom bizonyítani. A beszéd este hangzott el, és én éppen egy barátomnál voltam Pesterzsébeten, Budapest mellett. Éjjélkor értem vissza Budapestre, és észrevettem, hogy a lakásomban házkutatás volt. Úgyhogy szemtanúként állíthatom, hogy a forradalom pár órával Gerő beszéde után tört ki.

GUNewardENE: – *Szeretném tudni, hogy hallotta-e Gerő beszédét.*

– Nem uram. Csak az utolsó néhány mondatát hallottam. Nem akartam halni, mert személyes ellenszenvet éreztem Gerővel szemben.

GUNewardENE: – *Látta a harcokat?*

– Léven hogy a feleségem kísért vissza Budapestre, nem akartam a harcok közelébe menni. De hallottam a csata zaját, emberek futottak az utcán, és azt

mondták, hogy a Mária Terézia Laktanya⁹ mellett már harcok folynak. Azon az éjszakán nem voltam szemtanúja a harcoknak, de másnap már igen. De engedelmével visszatérnék a kérdésre, melyet korábban feltett, mert azt hiszem, válaszom nem volt világos. Annak ellenére, hogy nem vettem részt a harcban, annak mindenképp szemtanúja voltam, hogy harcok folynak. Az, hogy harcok folytak, vitathatatlan, mert a harcok láthatók és érezhetők: ha valahol lőnek, az ember egész teste beleremeg, és majd kipukkad a dobhártyája. Úgyhogy azt mindenképpen mondhatom, hogy 23-án éjszaka egyértelműen harc volt.

GUNEWARDENE: – *A diákok három nap alatt három szovjet hadosztályt vertek szét?*

– Három szovjet regimentet.

GUNEWARDENE: – *Persze a diákoknak volt fegyverük, nem?*

– Az elején, azt hiszem, fegyvertelenek voltak. Kezdetben csak az akarat volt és a vágy. Fegyvereket később szereztek és osztottak szét – azután, hogy úgy döntöttek, fel kell fegyverkezniük a harchoz.

GUNEWARDENE: – *Hogyan tudták a szovjet tankokat másként, mint fegyverrel szétkergetni? Ez három nap alatt történt, nem egyetlen napon. Nem kergethettek szét három szovjet hadosztályt fegyver nélkül.*

– Ahhoz, hogy megítélhessük, mi történt, gondoljunk arra, hogy amikor felkelés van, az embereket nem lehet tankokkal megállítani. Csak azt mondhatom, hogy szemtanúja voltam az emberi harag erejének – az erőnek, mely lehetővé tette számukra, hogy többet érjenek el, mint amire normális körülmények között képesek lennének. Láttam nagyon csendes embereket, akik sosem gondolták, hogy az elnyomásnak fegyveresen fognak ellenállni – embereket, akik percek alatt átváltoztak, és csatlakoztak a harchoz.

GUNEWARDENE: – *Nagyon is értem. Nem vitatom ezt a hozzáállást, hanem csak tényekre lennék kíváncsi. Amikor ennyi indulat felgyűlt, a diákok természetesen erőszakban törtek ki. Nem ítélem el őket. Csak ténykérdéseket teszek fel.*

– Ami a tényeket illeti, szeretném hangsúlyozni, hogy a fiataloknak ekkor még nem voltak fegyvereik. A fegyvereket, melyeket később használtak, valószínűleg akkor szereztek a hadseregtől, amikor a tulajdonképpeni forradalom kitört.

GUNEWARDENE: – *Mindent megragadtak, ami a kezük ügyébe került?*

– Igen, eleinte bármit használtak, amit csak lehetett.

GUNEWARDENE: – *Első vallomásában azt mondta, az utcákon terjengett a löporfüst, de rendőröket sehol sem lehetett látni. Mit értett pontosan ez alatt, hogy sehol nem voltak rendőrök?*

– Valóban egy rendőrt sem lehetett látni, mert a rendőrséget a nép a kommunisták szervezetének tartotta, és ezért nem voltak túl népszerűek. Ezért senki nem volt az utcákon, hogy az életet és a vagyont óvja.

GUNEWARDENE: – *A rendőrök tartottak a tömeg dühétől? Népszerűtlenek voltak, ezért el kellett tűrniük a tömeg dühét?*

9. A Kilián Laktanya korábbi neve.

– A tömeg nem annyira dühvel fordult a rendőrök ellen, inkább egyszerűen megvetéssel. A tömeg nagy része méltósággal és önuralommal viselkedett. A rendőrök közül sokan átálltak a felkelők oldalára.

GUNEWARDENE: – *Van még valami, amiben pontosítást szeretnék. Azt mondta, hogy „a fiatalok egy emberként lázadtak fel, egyetlen hangos felkiáltással utasították vissza a leninista-sztálinista tanokat”.*

– Igen, én mondtam ezt és fenntartom. Pont így értettem.

GUNEWARDENE: – *Amikor a diákok 23-án összegyűltek, egy tanár memorandumba foglalta a programpontokat, amelyeket követeltek. Felolvasom önnek, és ha akar, megcáfolhat. „A diákok szocialista rendszert akarnak Magyarországon, amely Marx és Lenin elvein alapszik.” Tud róla, hogy a diákok ezt követelték?*

– Igen, elképzelhető, hogy a memorandum, amelyre utal, tartalmaz ilyen kijelentést. Én csak azt mondhatom, amit láttam és hallottam, és ez nem más, mint az, hogy a fiatalság megtanulta gyűlölni Marx és Lenin tanait, e nélkül ugyanis nem lázadtak volna fel a rezsim ellen.

GUNEWARDENE: – *Ugyanazon a napon, ugyanazon az estén az Írószövetség is közzétett egy hétpontos határozatot.*

– Igen, tudok erről, és nem gondolom, hogy ellentmond annak, amit én mondtam. A francia forradalom történetének tanulmányozása rávilágíthat, hogy ugyanazokat az eseményeket különbözőképpen látták.

GUNEWARDENE: – *Nem cáfolom önt, csak kérdem, hogy van-e erről tudomása. Joga van a saját nézeteihez, de amennyire látom, amit mond, azok nem igazán tények. A memorandum ezt mondja: „Igazi és őszinte barátságot akarunk szövetségeseinkkel, a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. Ez csak lenini elveken valósítható meg.”*

– Vallomásomat, melyet ez előtt a bizottság előtt tettem, nem úgy értettem, hogy minden gondolat, amit itt leírtam¹⁰, hirtelen született, és egyből világosan kifejezésre jutott. Az ön által idézettek a forradalom első stádiumát illusztrálják. Ha elolvassa a 23-án elhangzottakat, és ezeket összehasonlítja általános megállapításommal, melyet a forradalom eseményeiről tettem, akkor félrevezető képet kap. Én a teljes időszak fejleményeiről beszéltem, ezzel szemben ön napi szinten utal az eseményekre.

GUNEWARDENE: – *Szóval akkor így kezdődött? Csak azt idézem, ami az első nap történt? Későbbi stádiumokra is utalhatok, ha kívánja.*

– Igen. Minden forradalomban nyilvánvaló, hogy az első napokban a vezetők bizonyos mértékig nem tartanak lépést a forradalom eseményeinek tényleges irányával.

GUNEWARDENE: – *Amikor Nagy Imre miniszterelnök volt, ő is azt a nézetet képviselte, hogy a kommunista rezsim keretein belül kell maradni.*

– Igen. De akkor miért akarna Nagy Imre egy több pártból álló kormányt, és miért akart szabad választásokat?

10. Sok tanú készült írásos feljegyzéssel a meghallgatásra. A szövegből az is kiténik, hogy a bizottság tagjai ismerték a tanúk előzetes vallomásait, amelyek alapján kiválasztották őket tanúnak. Sok kérdés az előzetes meghallgatásokon tett kijelentésekre irányul.

GUNEWARDENE: – *Nagy Imre ezt mondta október 30-án: A Magyar Dolgozók Pártja teljes egységben arra az elhatározásra jutott, hogy az ország további demokratizálódásának érdekében megszünteti az egypártrendszert. Vagyis ez akkor megegyezett a kommunista párt álláspontjával...*

– Igen, de ez azt bizonyítja, hogy október 23-a és 30-a között a kommunisták – olyan meggyőződéses kommunisták is, mint Nagy Imre – elismerték, hogy Magyarországon nem tartható a kommunista rezsim. De nem hiszem, hogy bárki is vissza akarta adni a földtulajdont az egykori földbirtokosoknak, és a gyárakat az egykori tulajdonosoknak. Ismétlem, senki sem akart az 1945 előtti időkhöz visszatérni. Vagyis a forradalom még ezen a téren is megőrizte tisztaságát.

GUNEWARDENE: – *Igaz az, hogy a forradalom idején segítséget vártak az ENSZ-től? Miféle segítséget vártak az ENSZ-től?*

– Politikai segítséget, uram.

GUNEWARDENE: – *Milyen formában kellett volna ez a segítség?*

– Először is azt vártuk, hogy a főtitkár személyesen Magyarországra utazzék, hogy megfigyelje az ott zajló eseményeket. Továbbá a magyar nép azt várta, hogy az ENSZ részéről egy megfigyelő bizottság Magyarországra utazzék. A magyarok valóban azt remélték – amire meg is volt a lehetőség –, hogy Nagy kormányása idején a főtitkár és a bizottság egyaránt Magyarországra fog utazni.

GUNEWARDENE: – *Vártak bárhonnán is fegyveres segítséget?*

– Nem, senkitől sem vártunk fegyveres segítséget. De ha szabad megjegyezni, a magyarok azt várták, hogy az ENSZ egy rendfenntartó erőt is küldjön Magyarországra.

GUNEWARDENE: – *Tudtak akkor a forradalmárok ENSZ rendfenntartó erőiről?*

– Amikor rájöttünk, hogy az orosz csapatok veszélyeztetik Magyarország szabadságharcát, a magyar nép azt remélte, hogy megegyezés születik majd arról, hogy ugyanazokat az intézkedéseket teszik, amelyeket később a Közel-Keleten.

GUNEWARDENE: – *Értem. Nos, feltételezem, hogy a forradalom korábbi szakaszában erős ellenérzések övezték a belbiztonsági erőket. Nagyon népszerűtlenek voltak, nem?*

– Igen, az emberek egyhangúlag felláztak a titkosrendőrség ellen. Olyan mértékben tiporták sárba az emberi jogokat, hogy az már elviselhetetlen volt.

GUNEWARDENE: – *Megpróbálták a forradalmárok felkutatni a titkosrendőrség tagjait?*

– Nem, ez nem volt jellemző a forradalomra. Az emberek olyan haragot éreztek a titkosrendőrséggel szemben, hogy ez elegendő volt ahhoz, hogy a titkosrendőrség eltűnjön. A nemzetnek nem voltak olyan vérszomjas céljai, amelyeket ezeknek az embereknek a felkutatásával ki lehetett volna elégíteni. Egyetlen esetről sem tudok, amikor a vérszomj elég volt ahhoz, hogy keressék őket.¹¹ Nemcsak, hogy nem láttam, de nem is hallottam ilyet. Rendszeresen kaptam

11. Más tanúvallomásokból is egyértelmű, hogy a forradalmi karhatalom egyes egységei igyekeztek volt ávosokat felkutatni, és néhány súlyos atrocitásra, lincselésre is sor került.

híreket, és örömmel értesültem arról, hogy a forradalom alapvetően sehol sem volt bosszúálló és vérszomjas.

GUNEWARDENE: – *Mikor vált bosszúállóvá és vérszomjassá, ha egyáltalán azzá vált?*

– Nem neveznék valamit vérszomjas forradalomnak, melynek során az egyik fegyveres csoport, esetünkben az oroszok, egy másik fegyveres csoporttal harcol. Úgy tudom, hogy amikor a titkosrendőrségnek fegyveres tagjai elbújtak, senki nem indult felkutatni őket, és nem érte őket semmilyen megtorlás. Erre gondoltam, uram.

GUNEWARDENE: – *A titkosrendőrség nem volt felfegyverezve?*

– De természetesen voltak időszakok, amikor a titkosrendőrség csoportosan harcolt. Ez történt a Parlament előtt, ahol a fegyvertelen tömeg közé lóttek. Pár órával később saját szememmel láttam az Országház vérfoltos lépcsőit. Ezúttal a szabadságharcosok a fegyveres titkosrendőrséggel harcoltak. A háborús szabályoknak megfelelően harcoltak, és voltak áldozatok. De még ezt sem nevezném bosszúállónak és vérszomjasnak.

GUNEWARDENE: – *A fiatalok úgy érezték, hogy azzal, hogy azokat az embereket kivégzik, szolgálatot tesznek az országnak?*

– A fiatalok abban az értelemben érezték, hogy szolgálatot tesznek az országnak, hogy szabadságharcosként harcoltak.

GUNEWARDENE: – *Másfelől pedig az ő szemükben a titkosrendőrök a nemzet ellenségei voltak?*

– Igen, de nem hiszem, hogy demokratikus dolog az államot, a nemzetet és a kormányt a titkosrendőrség szemével nézni.

GUNEWARDENE: – *De én a diákok nézőpontjára gondolok, a fiatalokéra, nem az olyan érett állampolgárokéra, mint ön.*

– Azért, ahogyan a titkosrendőrség viselkedett, és amilyen gyilkosságokról tudok, hogy elkövetett, én azt hiszem, hogy inkább a diákok szemszögéből ítélem meg a forradalmat.

GUNEWARDENE: – *Volt tudomása a kormány október 24-i rendelkezéséről, amelyben statáriumot hirdettek a népköztársaság megdöntésére irányuló tevékenységek, valamint a törvénytelen fegyvertartás ellen?*

– Igen, volt erről tudomásom, és a budapestiek is tudták. Viszont azt is tudtam, és a budapestiek nemkülönben, hogy ha a kormány magyar lenne, ez a rendelkezés is hamar megváltozna.

GUNEWARDENE: – *A kommunista párt és a városi tanács hasonló felhívást tett.*

– Nem tudtam róla, hogy a városi tanács hasonló felhívást tett.

GUNEWARDENE: – *Tudott róla, hogy október 25-én arra kérték a lakosságot, hogy saját érdekében akadályozzák meg, hogy a felkelők behatoljanak a lakóházakba?*

– Abban az időben annyi felhívás történt, hogy lehetetlenség volt lépést tartani. Az emberek a rendkívüli helyzet alapján döntöttek, és tudni akarták, hogy a kormány elfogadja-e a nép akaratát.

GUNEWARDENE: – *Tudott róla, hogy lakóbizottságokat neveztek ki, hogy megvédjék a házakat a megszállástól?*

– Igen, tudtam róla, de azt is tanúsíthatom, hogy az emberek nem azért állították fel ezeket a bizottságokat, hogy a forradalmat leverjék.

GUNEWARDENE: – *Tud Nagy Imre 24-i proklamációjáról, miszerint minden lehetőség adott, hogy megvalósítsuk a kormány programját a magyar nép segítségével és kommunista vezetéssel?*

– Igen, tudok erről a proklamációról, és a mondat végétől eltekintve jó benyomást keltett.

GUNEWARDENE: – *Arról is tud, hogy 25-én Nagy Imre így fejezte ki nézeteit a harcok kirobbanásáról: Ellenforradalmárok és provokátorok fegyveres támadást intéztek a népköztársaság rendje ellen, melyet az ország helyzete okozta elkeseredés miatt a budapesti munkásoknak egy része is támogatott?*

– Azt hiszem, a történelemben Nagy Imrénél nagyobb emberek is követtek el hibákat.

GUNEWARDENE: – *Nevezheti hibának, de ezt a kijelentést tette. Én nem védek semmit, csak rögzíteni akarom ezt a tényt.*

– Ha megengedi uram, felhívnám figyelmét arra a tényre, hogy három nappal később Nagy Imre megváltoztatta véleményét.

GUNEWARDENE: – *Három nappal később, október 28-án Nagy Imre ismét hangsúlyozta az elmúlt tizenkét évben a Magyar Dolgozók Pártja által a munkások, a parasztok és az értelmiségiek támogatásával elért eredményeket, amivel nemcsak az adott időszakot vette védelmébe, hanem a párt elmúlt tizenkét évét is.*¹²

– Véleményem szerint ez csak azt mutatja, hogy amikor a pártpolitika fontos szerepet játszik a kormányban, akkor a pártvezetők nagy hibákat tudnak elkövetni. Igazából pár nappal később Nagy úr teljesen tisztában volt azzal, hogy a kommunista párt nem áll készen a magyar kormány vezetésére. Nemcsak Nagy úr, de Kádár úr is ezt fejezte ki valamelyik beszédében, amelyet, ha akarja, felolvashatok.

GUNEWARDENE: – *Volt tudomása arról az állásfoglalásról, amelyet Kossa István és Apró Antal írtak alá, és amelyet a magyar néphez intéztek nyílt levél formájában, miszerint az alulírottak november elsején megszakították a kormánnyal a kapcsolatot, és kezdeményezték a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakítását? A levél szerint „Nagy Imre kormánya semmit sem tesz az ellenforradalmi veszély ellen. A munkásmozgalom köztiszteletben álló*

12. Gunewardene itt nem egyszerűen pontatlanul idéz, hanem durván csúsztat, és elfedi a kérdéses beszéd lényegi mondanóját, amelyben Nagy Imre határozottan elvetette az események ellenforradalomkénti értékelését, „hatalmas népmozgalomnak”, „népünket eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalomnak” nevezte az eseményeket, és az elmúlt évtized szörnyű hibáiról és bűneiről beszélt. A kormányfő nem az MDP, hanem az elmúlt 12 év „maradandó, történelmi jelentőségű, eltörölhetetlen eredményeiről” szólt, amelyeket „ti magyar munkások, parasztok és értelmiségiek az MDP vezetésével kemény és áldozatos munkáttal hoztatok létre.” L. A forradalom hangja, 131–132. o.

*hőseit és a munkásosztály köztiszteletben álló fiait üldözik, kivégzik. Nem várhatunk tovább tétlenül, mert az egész nemzet hosszú időre az ellenforradalom igájába kerül, ezért elhatároztuk, hogy harcolni fogunk a fasizmussal, a reakcióval és a gyilkos bandákkal”? Nem arról beszélek, hogy ez igaz-e vagy sem, hanem arról, hogy tudott-e ön ilyen nyílt levélről?*¹³

– Nem tudok efféle nyílt levélről, és az aláírók őszintesége felől sem vagyok meggyőződve. Azok, akik ezt a levelet aláírták, nem voltak abban a helyzetben, hogy a magyar népet képviseljék.

GUNewardENE: – *Csak azt akarom hangsúlyozni, hogy Nagy Imre kabinetjének felállítása november 1-jén egybeesik mások kiválásával.*¹⁴

– Akkor nekem is legyen szabad hangsúlyoznom, hogy november elsején én magam konzultáltam a kommunistákkal az Országgyűlésben, és meggyőződtem arról, hogy a kommunista párt megmutatta, hogy a magyarok oldalán áll.

GUNewardENE: – *Tudott róla, hogy a különböző tűzszüneti felhívásokat az emberek nem tartották be? Ezeknek a parancsoknak nem engedelmeskedtek.*

– Ez igaz, uram, de másfelől az a helyzet, hogy a forradalmak történetében a kormányok és az emberek ellentétes oldalon állnak. A magyar forradalom egyik csodája éppen az, hogy a kormány legalább nem maradt le, hanem később felzárkózott az emberekhez.

GUNewardENE: – *Ezt nagyra értékelem. Csak azt kérdem, hogy ha ez nem is tükrözte az emberek véleményét, voltak-e ilyen felhívások, és engedelmeskedtek-e ezeknek. Ez minden, amit tudni akarok.*

– Ha a rendeletek és a határozatok ellentétesek az emberek érdekeivel, akkor a forradalomban részt vevőknek joguk van nem betartani ezeket.

GUNewardENE: – *Nem vonom kétségbe a jogot, csak kérdem öntől, hogy ténylegesen engedelmeskedtek-e vagy sem.*

– Nagyon sajnálom, elnézést kérek. Az ilyen rendeletek és határozatok hatásának megállapításakor figyelembe kell vennünk az indítékokat is. Még egy gyilkosság esetében is figyelembe vesszük az indítékokat. Ezért remélem, hogy egy ilyen nagyszerű intézmény, mint az ENSZ, szintén elemzés tárgyává teszi ennek az ügynek a körülményeit.

GUNewardENE: – *Tud Kovács Béla nyilatkozatáról, aki 27-én földművelésügyi miniszter volt, és 30-án államminiszter, miszerint senki se álmodjon a grófok, bankárok és kapitalisták birodalmába való visszatérésről?*

– Igen, nagyon is tudok Kovács úrnak erről a nyilatkozatáról, és azt is tudom, hogy a nép véleményét fejezte ki.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *[...] Kővágó úr, meg tudná magyarázni a pontos összefüggést Gerő Ernő beszéde és a tüntetések között? Vajon nem azt jelen-*

13. A nyílt levél Moszkvában íródott november 3-án. Négy aláírója közül csak Kádár és Münnich volt ott, Apró és Kossa nem. A kiáltványt az ungvári rádió sugározta november 4-én hajnalban a második szovjet támadás megindulása után.

14. A kabinet október 31-én állt fel, annak tagja volt Kádár és Münnich, akik másnap este tűntek el, de a kiválásukat csak november 4-én jelentették be a fenti kiáltvány útján.

tette a diákok liberalizálást követelő tüntetéseinek leverése, hogy Gerő Ernő beszédének célja éppen ezeknek a tüntetéseknek a felszítása volt Magyarországon további liberalizálása érdekében? Világos a kérdésem?

– A tüntetések megelőzték Gerő úr beszédét. Lehetséges, hogy jellegük felgyorsíthatta a liberalizálódást. Gerő úr beszéde váratlan pillanatban hangzott el, és tartalma is váratlan volt, mert a békés tüntetésekre mint ellenforradalomra utalt.¹⁵ Úgyhogy ténylegesen nem volt semmilyen összefüggés Gerő úr beszéde és a diákok tüntetése között. Valójában egy tragikus egybeesés volt.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Én ellenkezőleg értettem, és hálás vagyok, hogy ezt tisztázta. Azt mondta, hogy Gerő úr beszéde váratlan volt. Miért volt váratlan? Milyen jelentőséget tulajdonít a beszédnek?*

– Szerintem Gerő igazi történelmi jelentőségű változást idézhetett volna elő, ha nem ítélte volna el a diákok tüntetését, mint ellenforradalmat, hanem üdvözölte volna, mint a hatalom öntisztulását elősegítő fejleményt. De Gerő félt a hatalom elvesztésétől, és attól, hogy nem szolgálja eléggé a feljebbvalóit, ezért engedett meg magának egy olyan beszédet, amellyel valósággal rátámadt a magyar diákokra.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Milyen formát öltött a diákok tüntetése? Szembehelyezkedtek a kormányzó kommunista elittel? Szembehelyezkedtek a hivatalos kommunista rezsimmel? Ezek liberális, demokratikus tüntetések voltak?*

– Nehéz a tüntetések jellegét pontosan meghatározni, mert egészen mások voltak a végén, mint az elején. Azok után, hogy hosszú éveken keresztül nem fejthették ki véleményüket, a diákok örültek, hogy végre megtehetik. Az állam túl bürokratikus volt, de most eljött az ideje a megtisztulásnak, hiszen a jelenlegi rezsim csak szegénységbe sodorta, gazdasági és politikai csőd felé vitte az országot. Kezdetben ez volt a tüntetések szelleme. A diákok úgy érezték, végre kifejezést adhatnak hazafias érzelmeiknek, ezt a kommunista rezsim alatt nem tehették meg. Például a magyar nemzeti himnusz, amely valójában egy könyörgés istenhez, a kormány által be volt tiltva¹⁶, és ez bántotta a magyar nép érzelmeit. A diákok örültek, hogy ismét énekelhetik a nemzeti himnuszukat. Az eufóriának ebben a légkörében hangzott el Gerő beszéde, amikor még mindig a törvény keretein belül cselekedtek, és csak az állam megtisztulását akarták. A diákok a demokrácia érdekében akarták az állapotokat megváltoztatni, de realisták lévén, ennél többet nem akartak. Ezért sokkolta őket, hogy miközben ők bölcsen cselekedtek, úgynevezett vezetőjük, Gerő úr nem volt képes történelmi távlatokban és nagyvonalúan gondolkodni, ami pedig egy vezető kötelessége.

15. Gerő nem említett „ellenforradalmat”, csak azt, hogy elítéli azokat, aki az ifjúság körében „a sovinizmus mételjét igyekeznek terjeszteni”, és az alkalmat „nacionalista jellegű tüntetésre használták fel”. Felszólította a pártszervezeteket, hogy „fegyelmetten, teljes egységben lépjenek fel minden rendbontó kísérlettel, nacionalista kútmérgezéssel, provokációval szemben.” L. A forradalom hangja, 24., 25. o.

16. A Himnusz sosem volt Magyarországon betiltva, más kérdés, hogy a Rákosi-korszakban bizonyos helyzetekben és alkalmakkor az eléneklése retorziót válthatott ki.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Hogyan viselkedett a kormány ezek után az események után?*

– Nem igazán lehet a kormány álláspontjáról beszélni, mert napokon át egyik kormány jött a másik után. Az események olyan gyorsan alakultak, hogy a kormánynak kevés ideje maradt a helyzet megítélésére és annak eldöntésére, hogy mi számít fontosnak, és mivel kell mielőbb foglalkozni. Az első napokban a kormány nem mérte fel, hogy kitört egy forradalom, mint ahogy sokan közülünk sem, akik akkor otthon voltunk.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Ha jól értem, a fiatalság aktív szerepet játszott a kommunista diktatúra elleni magyar forradalomban.*

– Igen, és szerintem ezt az is bizonyítja, hogy később, amikor az új Kádár-kormány orosz fegyveres erők segítségével hatalomra került, a fiatalok nem fogadták el, és a Nagy-kormány újraalakítását követelték. Ha lehet, ebben az összefüggésben még hozzátenném, hogy a Kádár-kormány is egy bizonyos fokú változáson ment keresztül. Az első időszakban Kádár nem nevezte a forradalmat ellenforradalomnak, csak később, amikor a hatalma már megszilárdult.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Ön a kisgazdapártot képviseli? Nem akarom, hogy kérdésem támadó legyen, és ha ellenkezést vált ki önből, nem kell válaszolnia. De értékelném, ha válaszolna.*

– A párttal kapcsolatban szabad megjegyeznem, hogy 1945-ben a szavazatok abszolút többségét szerezte meg, és a párt meg volt győződve arról, hogy ha szabad választásokat tartanának, újra megszerezné a többséget. Szeretném hozzátenni, hogy saját hazám érdekében tanúskodva nem a pártomat képviselem, hanem a magyar népet.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Nagyra értékelem, hogy hitet tesz népe mellett. Annak ellenére, hogy az ön politikai pártja nem a kommunista párt, mégis úgy véli, hogy Nagy Imre, aki kommunista, a magyar nemzeti mozgalom vezetőjének tekinthető?*

– Az uruguayi képviselő kérdésének megválaszolásához különböző tényezőket kell figyelembe venni. Tanúsíthatom, hogy annak ellenére, hogy Nagy úr kommunista, a magyar nép a kormány jogos vezetőjeként fogadta el. Ebben az értelemben mondta nekem az Országházban egy országsszerte nagyra becsült magyar, hogy „biztos lehetsz benne, barátom, hogy mi magunk nem tudnánk olyan jól képviselni a magyar nép érdekeit, mint ahogyan azt Nagy Imre teszi majd”. Ezt a kijelentést egy Nagy Imrével folytatott másfél órás megbeszélés után tette nekem a barátom. Ami a képviselő úr kérdésének másik részét illeti, úgy látszik, a történelem új helyzeteket teremt. Azt hiszem, ez volt az első alkalom, hogy egy kommunista miniszterelnök a pártja érdekeit egy többpárti kormányon belül akarta képviselni.

SHANN: – *Kővágó úr, ön vallomásaiban azt mondta, hogy Gerő hívta be a szovjet csapatokat, hogy segítsenek a lázadás leverésében. Van önnek közvetlen bizonyítéka arra, hogy ezt valóban Gerő tette?*

– Ha jól emlékszem, Gerő a saját beszédében is mondta, hogy hívní fogja az orosz csapatokat. De utána kell nézmem, hogy ez benne volt-e a beszédben, mert nincs a kezem ügyében, úgyhogy nem tudom ezt teljes bizonyossággal kijelenteni.¹⁷

SHANN: – *Gerő nem volt tagja a magyar kormánynak: a párt első titkára volt. Honnan volt neki joga az orosz csapatok behívására?*

– Szerintem semmi joga nem volt az orosz csapatok behívására.

SHANN: – *Vallomásában azt is mondta, hogy a lázadás nem volt eltervezve. Na mármost bizonyos adataink arra utalnak, hogy a lázadás az ország különböző pontjain nagyjából egy időben tört ki, ami arra vallhat, hogy valaki egy ideje legalábbis gondolkozott egy ilyen akción.*

– Erre a következő a válaszom, uram. Annak az estének a feldúlt légkörében az emberek oly módon cselekedtek, ahogyan egy nappal korábban nem is gondolták volna magukról, hogy képesek lennének rá. Úgyhogy kitartok korábbi állításom mellett, miszerint egyetlen konkrét személy sem tervezte meg ezt a forradalmat, hanem az spontán tört a felszínre; országsszerte fokozódott a keserűség, ahogyan a tűzre öntött olaj is azonnal lángra lobban.

SHANN: – *Vallomásában ezt mondta: a kérdés az lett, a kormány képes lesz-e a gyorsan alakuló eseményekkel lépést tartani, és uralni a helyzetet. Nehéz a feltüzelt szenvedélyeket kontrollálni, amikor ezek elszabadulnak. Majd így folytatta: november 1-jétől kezdve a kormány abszolút ura volt a helyzetnek. Na mármost, azt hiszem, mindannyian tudjuk, hogy a kormány még november 1-je után is felhívást intézett a néphez, hogy hagyjanak fel a harccal, és őrizték meg a rendet. Hálás lennék, ha megmagyarázná ezt az ellentmondást.*

– Ellentmondásosnak tűnhet, mert, hogy ne vegyek igénybe túl sok időt, gondolataimat nem fejtettem ki elég részletesen, Ha szabad, most megteszem. Az első napoktól kezdve érződött – és nem csak a vezetők soraiban –, hogy a kormányrendeletek a kétségbeesésbe kergetik az embereket, és ha ez a helyzet folytatódik, kitör a forradalom. Én ezt 23-án és 24-én, amikor még nem vettem részt a főbb eseményekben, nem észleltem. A kormány sem látta ezt. Biztos vagyok benne, hogy ha ez a bizottság megkérdezhetné volna Nagy urat, hogy amikor átvette a hatalmat, tudta-e, hogy kitört a forradalom, tiszta lelkiismerettel azt válaszolta volna, hogy „igazán nem tudtam”. Következésképp látható, hogy a kormány döntéseit és határozatait illetőleg még mindig habozott, hogy mit tegyenek és hogyan. Ugyanakkor a fiatalok összegyűltek és kiabáltak, és az emberek vágyait felírták a házak falára. Ugyanakkor kitörték a harcok. A harcok csitulásával a követelések folytatódtak. Nekem végig az volt az érzésem, hogy ha ez egy forradalomba vagy egy ellenforradalomba torkollik, annak súlyos következményei lesznek. Attól féltem, hogy pogrom lesz, különösen a titkosrendőrség ellen. Úgy gondoltam, rettenetes katasztrófa lenne, ha az emberek magukhoz ragadnák az ítélezést. Ezért hát fokozott aggodalommal figyeltem a kormány akcióit, és azon

17. Gerő a beszédben nem utalt arra, hogy ez szándékában lenne.

töprengtem, lépést tud-e tartani a forradalommal. Lesz-e bátorsága kiállni az emberek által kitűzött célok mellett, vagy megpróbálja erővel leverni a forradalmat. De a kormány hozzáállásához nem fért kétség, ugyanis október 25-e, amikor a kormány engedélyezte a demokratikus pártok megalakítását és újjászervezését, valóban fordulópont volt. Világossá vált, hogy az emberek akarata ezeken a pártokon keresztül és a szervezett csoportokon keresztül kell majd kifejeződjön. Ettől kezdve a kormány fokozatosan összhangba került a nemzet törekvéseivel. A bizottságnak tett vallomásomban azt mondtam, hogy a kormány november elsejétől kezdve uralta a helyzetet. Ezen azt értem, hogy november elseje után egyetlen magyar sem volt, aki ne akart volna engedelmeskedni ennek a kormánynak, vagy aki ne úgy érezte volna, hogy ez a kormány Magyarország érdekeit képviseli. Ezzel, úgy tűnik, a látszólagos ellentmondás feloldódott.

SHANN: – *Mégis voltak olyanok, mint például Kádár úr, akik azt állították, hogy Budapesten és vidéken egyaránt voltak jelentős elemek, amelyek ellenforradalminak nevezhetők. Hálás lennék, ha erről elmondaná a véleményét.*

– Én nem találkoztam ellenforradalmárokkal. Sok ismerősöm van, és jól ismerem az ilyen forradalmak történelmét. Sem ellenforradalmi gondolatokat, sem ellenforradalmi módszereket nem láttam, és tiszta lelkiismerettel állíthatom, hogy még a legapróbb részletekben sem voltak ellenforradalmi elemek. Ezt bizonyítja, amit előző vallomásomból megismételnék, hogy Kelet- és Közép-Európában az ellenforradalmaknak általában vannak antiszemita felütései, míg ebben az esetben ilyen nem volt. Nem voltak antiszemita felütések, és ez egyértelművé teszi, hogy ebben a szabadságharcban az emberek nemes, méltó módon viselkedtek.

SHANN: – *Említette, hogy a kormány két bizottságot állított fel november 3-án azzal a céllal, hogy az oroszokkal tárgyaljon. Király tábornok beszélt a katonai bizottságról, ön pedig említett egy öttagú politikai bizottságot. Az utóbbi feladata a Varsói Szerződésből való kilépés kérdésének megvitatása volt, és új külügyi kapcsolatok kialakítása Magyarország számára. Ön tagja volt ennek a bizottságnak, és hálás lennék, ha elmondaná nekem, hogy milyen gyakran ült össze ez a bizottság, mit csinált, és volt-e bármilyen gyakorlati hatása az események alakulására ebben az időszakban.*

– Ahogyan vallomásomban már említettem, ezt a tárgyalócsoportot azért nevezték ki, hogy Magyarország Varsói Szerződésből való kilépéséről és külkapcsolatairól folytasson tárgyalásokat a Szovjetunióval. A kormány november 3-án nevezte ki ezt a csoportot, amikor már jól ismerte a szovjet erők mértékét. Ezt azért tette, hogy nyomatékosítsa, a jövőben sem akar szovjetellenes vonalat követni, hanem a demokratikus rendszert akarja stabilizálni, amely az egyenlőség alapján ápolna baráti kapcsolatokat a Szovjetunióval. Hogy jó szándékát ebben az értelemben kifejezze, ez a csoport fel volt hatalmazva arra, hogy a Szovjetunió kívánsága szerint bárhol folytathassa ezeket a tárgyalásokat. A kormány ily módon fejezte ki készségét, hogy az oroszokkal tárgyaljon, és ennek az

eseménynek számunkra történelmi jelentősége volt abban a pillanatban. Arra a kérdésre, hogy mi volt ennek a tárgyalóbizottságnak a tényleges hatása, a válaszem negatív. A magyar rádió a délutáni műsorban sugározta a tárgyalóbizottság tagjainak névsorát. Én a saját kinevezésemről november 2-án értesültem a kormány egyik miniszterétől. November 4-én, korán reggel a Szovjetunió fegyveres intervenciója új helyzetet teremtett, és a tárgyalócsoporthoz tagjai bujkálásra kényszerültek. Ha az ember valakivel összefutott az utcán, azt kérdezte, hogy „te jó isten, mit keresel te még itt?”

SHANN: – *Arról is beszélt, hogy a titkosrendőrség „újra jelen van”. Ez egy új titkosrendőrség volt, vagy a régi, amelyik előbújt rejtékhelyéről?*

– Ez ugyanaz a titkosrendőrség volt, amelynek tagjai kezdtek előbújni, és általában az orosz csapatokkal együtt jöttek vissza. November 14-e körül már megint nagyon bátrak voltak, eljöttek éjjel a lakásomra, és kérdezték, itt lakom-e.

SHANN: – *Szombaton kérdeztem Király tábornokot, hogy véleménye szerint november 4-e előtt és után Budapesten hány embert ölhetek meg mindkét oldalon. A tábornok nem volt felkészülve a válaszra, csak találgatott, de hátha önnek van valamilyen elképzelése a halálos áldozatok hozzávetőleges számáról Budapesten, netán az egész országban.*

– Nagyon nehéz erre a kérdésre választ adnom, uram, mert a forradalom kitörését követő napokban semmilyen lehetőségünk nem volt ilyen adatok megállapítására. Megkérdeztem a főpolgármesteri hivatal statisztikai irodájának munkatársait, tudnak-e valamit az elhalálozási statisztikáról, de a magyarok, akik a szabadságharc napjaiban meghaltak, nem lettek Budapest városi rendjének megfelelően eltemetve, úgyhogy semmilyen biztos adatot nem szerezhettem a városházán. Ezt a feladatot ezután kell elvégezni. Ezért reméltük, hogy rövidesen jön egy ENSZ-bizottság Magyarországra, és összeállít ilyen kimutatásokat.

GUNewardENE: – *Őn azt mondja, hogy a kisgazdapárthoz tartozik, ugye? Szeretném tudni, miben különböznek a Kisgazdapárt céljai a kommunista párt céljaitól.*

– Nem tudom, hogy a jelenlegi célokra gondol-e, vagy a korábbiakra, ugyanis ez a párt ellenzékben volt.

GUNewardENE: – *Hadd kérdezzem akkor először azt, hogy megváltoztak-e az eredeti célok?*

– A második világháború előtt, amikor egy enyhén diktatórikus jobboldali párt volt hatalmon Magyarországon, ez egy ellenzéki párt volt, amely földreformot akart. El kell hát magyaráznom, hogy abban az időben Magyarországon feudális viszonyok uralkodtak, amelyekkel szemben az Országgyűlésben a kisgazdapárt jelentette az ellenzéki pártot. Mivel a párt antifasiszta volt, és korábban ellenzéki, részt vehetett az 1945-ös választásokon. Ekkor a pártnak ismét lett demokratikus platformja; támogatta a földreformot, valamint a szociális és jóléti reformokat, a szó nyugati értelmében. Következésképp állíthatom, hogy a kisgazdapárt a tisztán demokratikus gondolatoknak az alapján alakult,

és ezekért harcolt. 1947-ben az oroszok által támogatott kommunista elnyomás alatt a párt széthullott. Egyik nap a párt ügyvezető elnökét az oroszok az utcán tartóztatták le.

Ezután a párt – az egypártrendszeri diktatúra idején – egyre kisebb lett, és a rezsim végére már csak a neve létezett. Körülbelül 50-100 emberből állt, akik névleges vezetők voltak. Ezek az úriemberek, akik akkor a kisgazdapártot alkották, úgy gondolták, hogy az egypártrendszeri vezetés a legjobb rendszer. Következésképp, szerintem a Kisgazdapártnak nem volt igazi képviselője. Ez volt a párt helyzete a forradalom kitörésekor. Abban az időben a párt úgy érezte, hogy tisztán demokratikus gondolatokkal kell visszatérnie a politikai küzdőtérbe, és egy új választás reményében ismét népszerűsíteni kell céljait és eszméit.

GUNEWARDENE: – *A kisgazdapárt tehát demokratikus párt, amelynek elvei szöges ellentétben állnak a kommunista párt nézeteivel?*

– Ha valaki a kommunista párt történetét olvassa, rájöhethet, hogy a kommunis-ták nevezik „antidemokratikusnak” ellenfeleiket...

GUNEWARDENE: – *Egyáltalán nem mondom, hogy a kommunisták demokra-ták. Viszont az ön pártjának egészen mások az eszméi és a nézetei.*

– Ezt sem mondhatom, mert gyakorlati megfontolásokból kifolyólag a pártok alapelve az, hogy nem kérdőjelezzik meg a modern fejlődés eredményeit; küldetésük egy olyan fejlődésben való szerepvállalást céloz, amelynek végkifejlete egy demokratikus és semleges Magyarország lehet.

GUNEWARDENE: – *Így igaz. Én is hiszek a demokráciában, maga is hisz a demokráciában. A maguk végcélja demokratikus pártjuk megerősítése és Magyarország demokratizálása. Ez minden, amit akarnak.*

– Igen. De meg kell jegyeznem, hogy Magyarországon az államosítás annyira általános lett, hogy még a fodrászatokat is államosították. Ezzel az elgondolással mi nem értünk egyet. Ezt hangsúlyozni akarom. Viszont gyakorlati megfontolásokból a párt még a középvállalkozások államosítását sem ellenezte. A párt csak annyit kért, hogy a kisműhelyek és a kisipar esetében állítsák vissza a magántulajdont. Ahhoz, hogy pártom nézeteit és céljait valóban ismertessem, jobban bele kell mennem a részletekbe. Csak azt akartam mondandómmal kiemelni, hogy ez a párt, amely valóban kiáll a magántulajdon ügye mellett, a fejlődés kíváncsú eredményeként ismerte el a szocialista vívmányokat, mint amelyek az ország fejlődésének érdekeit szolgálják. Következésképp nem akart ezeken változtatni.

GUNEWARDENE: – *Nem változtatták volna meg az akkori szociális rendszert?*

– Kissé nehéz válaszolnom, mert ez a szociális rendszer tele volt antiszociális elemekkel: a parasztok kolhozokba kényszerítése, a munkások munkába kényszerítése – ez mind-mind antidemokratikus volt. Azt hiszem, pártom abban az értelemben képviselte a demokráciát, hogy azt hirdette, a parasztságnak joga van eldönteni, hogy akar-e magántulajdont, vagy be akar-e lépni egy kollektív szervezetbe.

„Még az ÁVH sem tudott az első parancsra lőni”

Kiss Sándor

Az ENSZ New York-i székháza, 1957. február 15., 15.00 óra és március 5., 15.00 óra

Kiss Sándor (1918–1982) a háború előtt Debrecenben végzett filozófia szakon. A Kisgazdapárt tagja lett, a német megszállás idején részt vett az ellenállásban, a nyilasok letartóztatták, megkínózták, de sikerült megszöknie. 1945-ben a Kisgazdapárt parlamenti képviselője és a Parasztszövetség igazgatója lett. A Kisgazdapárt felszámolásakor, a Magyar Község-per folyományaként 1947-ben az ÁVH letartóztatta, kínvallatásnak vetették alá, és három év börtönre ítélték. 1949 és 1956 között rendőri felügyelet alatt állt, kubikosként, segédmunkásként dolgozott. 1956-ban részt vett a Kisgazdapárt újjáalakításában. A második szovjet beavatkozás után, 1956. november 9-én elhagyta az országot, részt vett az emigrációban megalakuló Kisgazdapárt újjászervezésében, alapítója és főtárgya volt a Strasbourgban megalakult Magyar Forradalmi Tanácsnak. Később az Egyesült Államokban élt, előbb a Szabad Európa Bizottságnál dolgozott, majd a New York-i Kelet-európai Intézet munkatársa volt, valamint a Kanadai Magyar Hírlap szerkesztője. 1971-től haláláig az Amerika Hangja washingtoni központjában dolgozott, és fontos tisztségeket töltött be az amerikai magyar református közéletben. 1982-ben autóbaleset áldozata lett, Vásárosnaményban temették el.

ELNÖK: – Örömmel üdvözlöm Kiss Sándor urat. A bizottság tagjai mind megkapták Kiss Sándor úr életének kivonatolt ismertetését, de rögzítés végett említenék néhány részletet. Kiss úr Magyarországon született, és 1943-tól Budapesten élt. Filozófia és neveléstudományi tanár. Különböző antifasiszta és náciellenes mozgalmakban vett részt. 1944 decemberében letartóztatta a Gestapo, majd három hét kínzás után halálra ítélték.¹ Szerencsére nem végezték ki, és később a Magyar Országgyűlés tagja lett, továbbá a Kisgazdapárt egyik vezetője és politikai bizottságának tagja. 1947-ben Kiss urat újra letartóztatták, összeesküvéssel vádolták, és három év börtönre ítélték. Miután kiengedték, ismét csatlakozott a demokratikus mozgalmakhoz, és 1956-ban már az elején csatlakozott a forradalomhoz. Nagyon aktív volt, és fegyveresen is harcolt. Kiss úr részt vett az általános politikai tárgyalásokban és a kormányalakítási tárgyalásokban egyaránt. Ugyanakkor Kiss úr a Kisgazdapárt egyik megszervezője volt, és a Parasztszövetség vezetője. Kiss úr szemtanúként ismeri a forradalom politikai történetét, részt vett az eseményekben, és a szovjet agresszió után ismét fegyveresen harcolt, amíg el nem szökött az

1. Ez nem teljesen vág egybe a publikus életrajzok adataival.

országból. A Magyar Forradalmi Tanács strasbourgi kongresszusán a tanács főtitkárává választották. Most érdeklődéssel hallgatjuk vallomását, Kiss úr, és reméljük, hogy amennyire lehetséges, a tényekhez tartja magát.

– Elnök úr, bizottsági tagok! 1944-ben², a második világháború végén a szövetséges országok fegyverletételi egyezséget kötöttek Magyarországgal, amelynek értelmében Magyarországnak demokratikus életet biztosítanak. Az antifasiszta pártok megkezdték munkájukat. 1945-ben a magyarok szabad választásokat tarthattak, melyeknek eredménye szerint 83%-uk antikommunistának bizonyult, és csak 17%-uk voksolt a kommunista pártra.

1945 és 1949 között az országot megszálló szovjet erőktől támogatva, a kommunista párt kegyetlen rendőri erőszakkal felszámolta a három nem kommunista pártot: a Kisgazdapártot, a Nemzeti Parasztpártot és a Szociáldemokrata Pártot likvidálták, és bevezették a kommunisták egypárti diktatúráját. Addigra már a demokrácia megszűnt. A titkosrendőrség segítségével felépítettek a politikai terror uralmát.

Ezerszám végeztek ki embereket, százezreket börtönöztek be és internáltak kényszers munkatáborokba. 99 munkatáborban körülbelül 120-150 ezer ember volt kényszers munkán, anélkül hogy bármilyen törvényes bíróság elítélte volna őket. Még a saját párttagjaikat sem kímélték. 1949-ben, az úgynevezett Rajk-perrel összefüggésben 597³ embert végeztek ki. Nevük listáját nem sokkal a forradalom kitörése előtt hozták nyilvánosságra az ügy túlélői. Alig volt család Magyarországon, amelyet valahogyan ne érintett volna ez a terror.

A magyar nép sosem szokta meg a szabadság és a függetlenség elvesztését; mindent megtett, ami az erejéből tellett, mindazt, amit hasznosnak és ésszerűnek talált e veszteség elleni harcban. A politikai terror rezsimje alatt ez az ellenállás passzív volt, mégis sok ember életébe került. E brutális zsarnokság következtében a kommunizmus teljesen elvesztette támogatottságát a magyar nép körében. Bár a pártot nem hagyhatták el, a korábban kommunista meggyőződésű munkások is a párt ellen fordultak, kiábrándultak. Csak opportunisták és karrieristák maradtak a pártban, egy maréknyi értelmiséggel, akik megpróbálták megszabadítani a pártot a szovjet pártnak való alárendeltségétől, és a pártnak és vezetőségének demokratizálását követelve 1953 és 1956 között a progresszív, radikális, nemzeti és demokratikus forradalom előfutárai lettek.

Röviddel a forradalom előtt az országban belül a következő volt a társadalmi helyzet. Az egyik oldalon állt a nemzet elsöprő többsége – körülbelül 98% –, amely passzív vagy nyílt ellenállással a rezsimmel szemben minden lehetőséget megragadott, hogy visszaszerezze szabadságát. A másik oldalon állt a párt, amit csak a titkosrendőrség és a magas rangú pártfunkcionáriusok támogattak, akiknek megbízhatóságát még nyugati szemmel nézve is magas éleletszínvonaluk biztosításával szerezték meg. Ezeknek a jövedelme, az egyéb juttatások-

2. Valójában 1945 januárjában.

3. Bár a szám attól is függ, mit tekintünk a Rajk-per mellékperének, ez mindenképpen erős túlzás.

kal együtt tíz-tizenötszöröse volt egy szakképzett munkásénak. A Szovjetunió Kommunista Pártjának alárendelt pártvezetés 1953 után egy maroknyi íróval, művésszel, értelmiséggel került szembe, akik, bár kevesen voltak, nagy befolyással bírtak az országban. Szilárdan Nagy Imre mögött álltak, akinek heroikus törekvéseit az egész nemzet támogatta, különösen az ifjúság. Ez volt az oka annak, hogy a forradalom alatt a magyar nép 90%-a szembehelyezkedett a párt diktatúrájával, és a többpártrendszeren alapuló demokratikus rezsimért, valamint egy szabad, független és semleges Magyarországért szállt harcba.

Egy forradalmat az igazol, ha az embereknek nincs semmilyen törvényes, alkotmányos lehetőségük a zsarnoki vezetés eltávolítására. Amikor, mint Marx írja, az emberek csak a „láncukat veszíthetik”. A magyar forradalom valószínűleg a legtisztább forradalom volt a világtörténelemben, mert az elnyomó és az elnyomott között még sosem volt ilyen aránybeli különbség. A régi Sztálin–Rákosi-csoporthoz tartozókat, akik akkor is és még most is az ellenforradalmat képviselték, csak a Szovjetunió katonai ereje és az ÁVH támogatta.

Ki vett részt a forradalomban? Mindenekelőtt a nemzet ifjúsága. A forradalom kezdeményezője és mozgatóereje a tanult és a kommunista rendszer indoktrinációjának, ideológiai agymosásának már több mint tíz éve kitett ifjúság volt. Az iskolákban és az egyetemeken a kommunista ideológia volt a legfontosabb tantárgy. Minden más ideológiai irányzat szigorúan tilos volt. Közismert, hogy a gyerekeket már az elemi iskolákban is társadalmi származásuk és a szüleik megbízhatósága alapján osztályozták. Azok, akik a munkásosztály ellenségeihez tartoztak – vagyis a korábbi vezető osztályok, illetve a politikailag megbízhatatlanok –, X-szel voltak megjelölve. Egy X-es fiú vagy lány, bármilyen tehetséges vagy intelligens volt, nem folytathatta tanulmányait a gimnáziumban, hacsak nem véletlenségből, vagy ha a szülők az árral úsztak. De egyetemre sosem mehettek. Mégis azok a diákok, akik munkások és parasztok gyerekei voltak, teljes egységben és félelem nélkül harcoltak a forradalomban.

Még a Zrínyi Katonai Akadémia többsége és a Petőfi Katonai Akadémia is támogatta a forradalmat. Ezek között a diákok között ott voltak az ÁVH apparátusa, a magas rangú állami hivatalnokok, vezető gazdasági emberek és magas rangú pártfunkcionáriusok gyerekei. Tízéves koruktól kezdve különleges bánásmódot élveztek ezekben a tanintézményekben. Jó ellátásban részesültek, és luxuskollégiumokban laktak. Őket tekintették a rezsím valódi támogatóinak. Emiatt lettek a szabadságharcosokkal szembeállítva, amikor a hadsereg és a reguláris rendőrség elbukott. De még ez az akció is hiábavaló volt. A Kilián laktanyánál, a Corvin köznél és a Ludovika Katonai Akadémián csatlakoztak a szabadságharcosokhoz. Október 23-án a munkások az Országház előtti nagy téren csatlakoztak a tüntetőkhöz. A diákok autókat használtak, hogy a tizenhat pontos nyilatkozatot gyorsan terjeszthessék a nagyüzemekben és kisebb gyárakban Budapest környékén. A fiatal munkások azonnal csatlakoztak, diák és munkás között nem volt különbség. A hadsereget és a reguláris rendőrséget

még a politikai tisztek sem tudták harcra kényszeríteni. Már október 23-án számos katona részt vett az Országház előtti tüntetésen. És nemcsak közkatonák, hanem a tiszti iskola tanulói is. [...]

Közismert, hogy Maléter Pál is csatlakozott a szabadságharcosokhoz, pedig ő a Vörös Hadsereg tisztje volt a második világháborúban. Az egész forradalom és szabadságharc alatt egyetlen magyar katona sem lőtt a szabadságharcosokra.⁴ A rezsim számára csak a fegyveres titkosrendőrség, az ÁVH bizonyult megbízhatónak. Megbízhatóságuk ugyanazon alapult, mint a magas pártfunkcionáriusoké: 9000–12 000 forint volt a havi fizetésük. Egy elfogott rendőrnél talált papírok bizonyították a fizetés mértékét.⁵ Ezzel szemben egy munkás fizetése 1000 forint volt havonta.

A történelemben egyedülálló, hogy a magyar forradalomnak nem voltak vezetői. Nem volt megszervezve, nem volt központi irányítása. Minden akciót a szabadság vágya vezérelt. A forradalom elején a vezető szerepet szinte teljesen a kommunisták játszották. De a harcosok között semmiféle pártállásbeli vagy társadalmi-származásbeli különbség nem számított. Magyarország korábbi vezető osztályai vagy kivándoroltak, vagy pedig nyomtalanul eltűntek. Azok, akik az országban maradtak – egy elenyésző hányad –, a megtorlástól való félelmükben nem mertek részt venni a harcokban, a vezetésről nem is beszélve.

Mindenki segítette a harcosokat. Amikor sorban álltak élelemért, előreengedték őket. A jelszó az volt: „ők a mi fiaink”. Becslések szerint a lakosság kevesebb mint 10%-a volt csak közömbös irántuk. Mindenki megtorlásoktól félt, de ezek az emberek azért csatlakoztak a forradalomhoz, mert gyűlölték az ÁVH-t, a szovjet csapatok kivonulását követelték Magyarországról, és az ország teljes szabadságát.

Ki felelős a forradalom kitöréséért, és miért? A forradalom 1956. október 23-án tört ki. A magyar kormány és a párt küldöttsége, Gerő Ernő első titkárral az élen, délelőtt 10-kor érkezett vissza egy Belgrádban tett állami látogatásról. 12 óra 53 perckor a Kossuth rádió a következő üzenetet sugározta: A belügyminiszter, Piros László elutasította a diákok kérését, hogy a lengyel nagykövetség előtt, a Bem-szobornál lengyelpárti demonstrációt tartsanak. Ezt az üzenetet délután 1 óra 15 perckor megismételték a budapesti rádióban. Viszont délután 2 óra 23 perckor engedélyezték a demonstrációt és a felvonulást. Este 7 óra 30 perckor a Kossuth rádió, a kormány hivatalos orgánuma a következőképpen jellemezte az eseményeket: „Magyar zászlót lengető és nemzeti színű kokárdát viselő fiatalok a Kossuth-nótát, a Marseillaise-t és az Internacionálét éneklik – ez a mai, októberi napfényben úszó budapesti utcakép, ahogyan az emberek az új március idusát ünneplik. Ma délután fiatalok óriási tüntetése zajlott fővárosunkban.”

Bár délben a Belügyminisztérium még minden tüntetést betiltott, a kommunista párt ezt megváltoztatta. Műegyetemisták, filozófia szakos diákok, jog- és közgazdász hallgatók, az egyetemi diákság egésze csatlakozott a tanáraik vezeté-

4. Ez – sajnos – nem igaz, de tény, hogy a magyar hadsereg túlnyomó többsége tétlen és semleges maradt, egy részük pedig a forradalom oldalára állt.

5. Nem volt ekkora fizetésük, noha valóban az átlagbér többszörösét kapták pénzben és különböző juttatásokban.

sével az egyetemi pártszervezetek által vezetett felvonuláshoz. Eleinte csak pár ezer ember volt, de ezekhez csatlakoztak fiatal munkások, járőkelők, katonák, idősök, gimnáziumi tanulók. A tömeg több tízezresre nőtt. Az utcák harsogtak a jelszavaktól: „Kossuth követői, vonuljatok kéz a kézben! Új vezetést akarunk! Bízunk Nagy Imrében! Éljen a néphadsereg!” A tömeg kiabált, nemzeti színek csíkozták be a levegőt. Budapest utcáit a szabadság új levegője hatotta át.

Az előttem fekvő dokumentumból a következő figyelemre méltó mondatot kell felolvasnom: „A tényekből nyilvánvalóan kiderül, hogy a politikai bizottság délelőtt 10 órától délután 2 óra 23 percig ülésezett, és a tüntetéseket ezen az ülésen engedélyezték.” Délután 4 órakor Székesfehérvárnál és Kecskemétnél mozgósították és Budapestre küldték az orosz hadsereget. Este 8-kor a budapesti rádió felvételtől sugározta Gerő Ernő, a párt első titkára beszédét, melyben a fiatalokat sovinizmussal, fasizmussal és ellenforradalmisággal vádolja, megbotráncoztatva Budapest népét, amely lelkesen tüntetett az Országház előtti téren nemzeti és demokratikus vágyainak kielégítését és a diákok tizenhat pontos beadványának elfogadását követelve. Ugyanakkor az ÁVH legfanatikusabb tagjaiból álló különleges egységét, amely ilyen típusú helyzetekre szerveződött, a rádió épületéhez vezényelték.

A következők órák eseményeiről szemtanúként számolok be, és önök majd eldöntik, ki volt a felelős. Egészen addig, amíg az ÁVH be nem vetette fegyvereit, a magyar nép nem gondolt véres forradalomra, de Gerő beszéde olajat öntött a tűzre. A rádió székházánál férfiak és nők teherautókról skandálták követeléseiket, és szembetalálták magukat az ÁVH különleges egységével. A tömeg zárt sorokban vonult, fegyvertelenül. A rendőrség először könnygázt használt, a tömeg visszavonult, de ismét előretört. Az ÁVH szolgálatos tisztje tüzet parancsolt, de egyelőre nem lőtt senki. És akkor elővette a revolverét, és lelőtte a hozzá legközelebb álló ÁVH-st. Erre a többiek tüzet nyitottak. Kiáltásokkal és halálordításokkal telt meg a levegő, és az emberek elkezdtek visszafelé futni. A halottakat és a sebesülteket pár perc múlva elszállították az egyetem közeli orvosi fakultásának egyik termébe. Nyolc ember halt meg, hét megsebesült. A nyolc halott közül öten az egyetem kommunista szervezetének tagjai voltak. Az emberek döbbenete és keserősége elképzelhetetlen mértéket öltött; elkezdtek az ÁVH autóit és teherautóit felgyújtani. Valaki felugrott az egyik teherautóra, és azt kiabálta, hogy „engedjétek bennünket Csepelre és Újpestre fegyverért és munícióért. Az ÁVH megölte polgártársainkat. Felhívást kell intéznünk Csepel és Újpest munkásaihoz. Katonák, mondjátok meg az embereknek, hogy hova menjenek fegyverért és munícióért!” Az első fegyver- és muníciószállító teherautó körülbelül kilencven perccel később érkezett, este 11 óra 45 perc körül. A teherautó a Soroksári úti fegyvergyárból hozott fegyvert és muníciót. Miután a fegyvereket kiosztották, megkezdődött a rádió épületéért folyó harc.⁶

6. A harc és a lövöldözés már a fegyverszállítmány megérkezése előtt elkezdődött.

A hadsereget riadókézsültségbe helyezték, de a katonák vagy átadták fegyvereiket az embereknek, vagy maguk is a szabadságharcosok oldalán harcoltak. Éjjel 2 óra 30 perckor elfoglalták a rádió épületét.

Éjjel 2 óra körül szovjet tankokat láttak Budapest felé tartani Székesfehérvár irányából. A Kálvin tér tele volt tüntetőkkel. Éjjel 3-kor páncélozott harcjárművek mentek végig a Rákóczi úton. A tömeg védtelen volt. Zömmel fiatal emberek voltak ott, akik azt mondták: ne féljünk; nincs fegyverünk, nem fognak ránk lőni. A tömeg nem mozdult. Az első harckocsi a tüntetők felé fordult, és rájuk lőtt. A haldoklók és a sebesültek kiáltásai és a tömeg pánikja töltötte meg a levegőt. Egy trolibusz sofőrje beugrott a buszba, és elindította a buszt, majd kiugrott belőle. Követte őt egy tizenégy év körüli fiú, aki egy másik trolit indított el. A két busz beleszaladt az egyik orosz tankba, az egyik teljesen összetört, a másik kisiklott, és elállta az utat. Az oroszok minden irányba lőni kezdtek, leginkább a házakra. A forradalmárok kijöttek a rádió épületéből, és a Nemzeti Múzeum kertjéből tüzeltek.

Ezzel elkezdődött a szabadságharc Magyarorszáért. Ez volt a második világháború óta az első alkalom, hogy a Szovjetunió nyíltan háborúzott, és ez a háború a magyar nép ellen folyt. A rezsim gyengesége nyilvánvaló volt. Az ÁVH kivételével nem volt erő az országban, amelyre a párt ténylegesen támaszkodhatott. A magyar hadseregnek és a rendőrségnek egyetlen nap elég volt, hogy összeomoljon; egyesek közülük csatlakoztak a forradalomhoz, mások dezertáltak. A szabadságharcosoknak sikerült elfoglalniuk a rádió épületét. Néhány óra elég lett volna, hogy megsemmisítsék az ÁVH városi központjait, ha az oroszok nem léptek volna közbe.

Az újjáalakult Egyetemi Forradalmi Bizottság éjjel 4-kor találkozott az egyetem központi épületében.⁷ A vezetők egyike telefonált Hegedüs úrnak, az akkori miniszterelnöknek, és ezt kérdezte: „Az istenért, miért kért orosz intervenciót? Tudatában van annak, hogy mi vette kezdetét?” A válasz ez volt: „Az elvtársak nagyon idegesek. Egy órán belül mindenki megnyugszik.” Erre a következők történtek. A rádió körül és az Üllői út szomszédságában folytatódtak a harcok. 8 óra 13 perckor bemondta a rádió, hogy a Központi Vezetőség új Politikai Bizottságot választott, és Nagy Imrét miniszterelnöknek jelölték, Hegedüs András miniszterelnök-helyettes lesz. Később a bejelentést így ismételték meg: „Figyelem, figyelem! Megismétljük a bejelentést. Nagy Imrét kinevezték miniszterelnöknek, és Hegedüs Andrást miniszterelnök-helyettesnek.” 8 óra 45 perckor az egész országra kihirdették a statáriumot. A rendeletet állítólag Nagy Imre mint miniszterelnök írta alá. Kevéssel 9 óra után a rádió bejelentette a szovjet erők behívását, Nagy Imre nevét nem említették.

7. Nem tudni, Kiss pontosan mire utal. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság október 25-én alakult meg az ELTE-n, a különböző egyetemi forradalmi bizottságok pedig jellemzően október 28-a és 30-a között álltak föl. L. Borsodi Csaba: Forradalom az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1956-ban. In: *Nagy Imre és kora. V. kötet. A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban.* Szerk. Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István. Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 52–70. o. Továbbá: Beck Tibor – Germuska Pál: *Forradalom a Bölcsészkaron.* 1956-os Intézet, Budapest, 1997.

Nagy Imre 12 óra 10 perckor beszélt először az országhoz. Felszólította az embereket, hogy tegyék le a fegyvert, és amnesztiát ígért. Lassan beszélt, és amikor elhallgatott, hallani lehetett egy hangot a háttérből: „Folytassa!” Ki hívta az oroszokat? Nagy úr miniszterelnökként először 24-én délben beszélt a rádióban. Az orosz csapatok előző nap délután 4-kor indultak el Budapest felé. Másnap hajnali 3 órakor már beavatkoztak. Nyilvánvaló, hogy csak Gerő vagy Hegedüs hívhatta őket, a minisztertanács döntése nélkül, hiszen addig a pillanatig semmilyen erről szóló dokumentumot nem hoztak nyilvánosságra. Hajnali 3-kor az Országház épületét és a párt közeli központját orosz tankok vették körül, amelyek a pártközpontot és a politbürót védték. A kormány valójában a szovjet karhatalom foglyául esett, miközben az a kormány nevében lépett fel.

Október 24-én az emberek azt hitték, hogy maga Nagy Imre működött közre az oroszok behívásában, és gyűlölettel ellene fordultak. Október 31-én este a berlini és a bécsi rádió képviselői interjút készítettek Nagy Imrével. Kérdés: „Ön pár perccel ezelőtt azt mondta, hogy nyomást gyakoroltak önre, hogy behívja az orosz csapatokat, és hogy az orosz csapatokat valójában Gerő hívta be. Ki hívta őket?” Válasz: „Nem én voltam. Ezt határozottan mondhatom. Én akkor nem voltam miniszterelnök, nem voltam tagja a párt Központi Vezetőségének.” Kérdés: „Hogyan terjedt el az a vélekedés, hogy ön hívta be az orosz csapatokat?” Válasz: „Nem tudom. Én akkor nem voltam tagja a vezetésnek. A következőképpen történhetett: először azt mondták, hogy a kormány volt. Két vagy három nappal később én lettem a miniszterelnök.”⁸ Az emberek nem tudták megkülönböztetni egymástól a két nappal korábbi és későbbi eseményeket.” Kérdés: „Nem hagyta jóvá később az orosz csapatok behívását?” Válasz: „Nem.” Kérdés: „Mondott olyat később bármikor, hogy ez szükségszerű volt a törvény és a rend visszaállítása érdekében?” Válasz: „Nem, nem. Sose tettem ilyen kijelentést, és most azt kell mondanom, hogy ez a beavatkozás határtalan kárt okozott.”

Október 25-én a forradalom lapjai továbbra is hevesen érdeklődtek: „ki felelős az orosz csapatok behívásáért?” A támadás ténylegesen a sztálinisták ellen irányult, de Nagy felelősségének a kérdése is felmerült. A Nagy Imrénél megjelent küldöttségek képviselői október 26-ra egyöntetűen azt tudatták a közvéleménnyel, hogy neki semmi szerepe nem volt az oroszok behívásában. Bizonyos, hogy kedden este nem ő, hanem Hegedüs hívta az orosz csapatokat. Gerő áruló klikkje osztogatta a parancsokat Nagy Imre nevében. Nem értesítették a forradalom pillanatnyi helyzetéről. Amikor megtudta az igazságot, el volt szigetelve. Azt, hogy miniszterelnök lett, csak október 24-én reggel 6-kor tudta meg, amikor felhívta az Írószövetséget, és megkérdezte tőle, hogy milyen utasításokat akar adni. Ekkor már köztudott volt – bár ő maga ezt még nem tudta –, hogy amikor

8. A vallomás angol nyelvű jegyzőkönyvében ez áll, de ezt Nagy Imre így biztosan nem mondta, hiszen közismert volt, hogy október 24-én már ő volt a miniszterelnök. Félreértés vagy félrefordítás esetével állunk szemben. Talán Kiss arra akart utalni eredetileg, hogy Nagy Imre ténylegesen csak két-három nappal kinevezése után vette át az irányítást, hiszen addig úgymond az ÁVH „foglya” volt, amint azt sokan gondolták akkor is, később is, egyébként alaptalanul.

ő miniszterelnök lett, nem hívhatta az orosz csapatokat, mert az orosz csapatok már több órája Budapesten voltak. Az ő nevében közvetített utasításokat a rádió, miközben neki fogalma sem volt ezeknek a tartalmáról.

A Kossuth-díjas Zelk Zoltán október 30-án beszámolt egy megbeszelésről, amelyen harmadmagával vett részt magas beosztású kormánytagoknál, hogy ismertessék az Írószövetség követeléseit, miszerint olyan kormánytagokra van szükség, akikben az emberek megbíznak, és hogy a továbbiakban minden körülmények között meg kell akadályozni ártatlan emberek lelövését. Zelk elmesélte, hogy miután egy darabig vártak, bekísérték őket egy kis szobába, ahol Hegedüssel találkoztak. Hegedüs azt hazudta, hogy ellenforradalom tört ki, melyet csak fegyveres erővel lehet leverni, és ha a magyar kormány nem tudja elfojtani, akkor kénytelen lesz az orosz csapatok segítségéhez folyamodni. Hegedüs mosolyogva beszélt, mint akinek sátáni terve van. Az Írószövetség képviselőinek nem engedték meg, hogy Nagy Imrét lássák, aki ekkor gyakorlatilag fogva volt tartva. Zelk Zoltánt azóta letartóztatták.

[...]

A forradalom ifjúsági mozgalmának lapja, az Igazság megírta, hogy Nagy Imrét kész helyzet elé állították. A Gerő–Hegedüs-klikk megpróbálta Nagy Imrét pénteken⁹ rávenni, hogy írjon alá egy korábbra dátumozott levelet, miszerint ő hívta a szovjet csapatokat, hogy verjék le a magyar forradalmat. Nagy Imre ezt természetesen visszautasította. Ugyanazon a napon az egyetemi forradalmi ifjúság nevében egy röplap jelent meg Budapest utcáin, amely kinyilvánította, hogy „Hiszünk Nagy Imrében”. A szöveg úgy folytatódott, hogy október 23-át követően két-három napig megrendült a bizalmuk, de most jobban hisznek Nagy Imrében, mint azelőtt bármikor. Megtudták, hogy Nagy két napja a titkosrendőrség foglya, és hogy első bejelentését a rádióban rászegezett pisztollyal tette meg. Friss bejelentése megmutatta, hogy a hadiállapot kihirdetését és a szovjet csapatok beavatkozását nem ő rendelte el, hanem Rákosi és Gerő csirkefogói próbálták ráháritani a felelősséget, hogy tönkretegyék befolyását, és bukását okozzák. Nagy Imre nevében adtak ki parancsokat, de őt magát nem hívták el a megbeszéléseikre. Ez mutatja, hogy Nagyt népszerűsége okán bábként akarták használni. Ezért jelölték Hegedüst, Rákosi hú követőjét miniszterelnök-helyettesnek, és ugyanakkor meg akarták erősíteni Gerőt a párt első titkári posztján.

[...]

A forradalom fordulópontja október 25-e volt. Az oroszok akkor azt hitték, hogy uralják a helyzetet. Néhány ellenállási ponttól eltekintve a hadsereg egységei ellenőrzésük alatt tartották az utcákat. Parancsot adtak a munka felvételére. De váratlan dolog történt. Az eredmény pont fordított lett: az emberek elszántabbak lettek. Az Astoria Szállónál tíz orosz tank átállt a szabadságharcosok oldalára. Az emberek szóba elegyedtek az orosz katonákkal, és szemükre vetették, hogy micsoda pusztítást vittek végbe: Miért tettétek ezt? – kérdezték.

9. Valójában már október 24-én, szerdán.

A katonák azt válaszolták, hogy ők úgy tudták, hogy az embereket fasiszták támadták meg, de most már látják, hogy igazából a szabadságért harcolnak. Megjelent a magyar zászló. Az emberek körülvették a tankokat, és összeölelkeztek az orosz katonákkal. „Gyertek, menjünk az Országház elé!” – mondták, „Le Gerővel! Le a gyilkos ÁVH-val! Nem vagyunk fasiszták, a szabadságért és a függetlenségért harcolunk!” – ezek voltak a jelszavak. A tankokkal az Országházhoz indultak tüntetni. A földművelésügyi minisztérium előtt gépfegyverállások voltak, részben orosz, részben ÁVH-s lövészekkel. Megvárták, amíg a nagyjából 15 ezres tömeg összegyűlik a téren, majd löni, gyilkolni kezdtek, amíg egy élő ember is talpon volt. A végére hat-nyolcszáz halott volt.¹⁰ Az orosz tankok visszalóttek az épületek tetejéről tüzelők irányába. Ettől kezdve nem volt megállás. Világossá vált, hogy a támadó orosz csapatok szabotálják a harcot, mert tudták, melyik oldalon áll az igazság.

Emiatt politikai tisztakat helyeztek a páncélosokra, hogy irányítsák és felügyeljék őket. Az oroszok még ekkor sem lőttek maguktól. Magyar zászlókat tűztek a tankokra. Moszkva látta ezt, és rájött, hogy ezek a csapatok nem tudják legyőzni a szabadságharcosokat és Magyarország népét. Ettől kezdve meghallgatták a munkástanácsokat. A diákoknak és a munkásoknak ezek a forradalmi tanácsai Gerő elé járultak. Mikojan és hóhérai számára nyilvánvalóvá vált, hogy ilyen bátor emberekkel szemben az ő csapataik tehetetlenek.¹¹ Nagy Imrén keresztül tárgyalni kezdtek a küldöttekkel. A rádió még mindig az ellenforradalomról közvetített híreket, miközben Budapesten az összes betört kirakat érintetlen maradt. Sokan feliratokat festettek, hogy „Így cselekednek a magyarok.” [...]

A forradalom céljai kezdtek lépésről lépésre megvalósulni. Nem lehetett már másképp, mert túl messze mentek. Támogatni kellett a négy-öt koalíciós pártot. Mikojan és emberei elismerték vereségüket. Úgy döntöttek, kivonják az orosz csapatokat. Ezzel egy időben – október 30-án – megjelent a moszkvai nyilatkozat. Ebben a nyilatkozatban a Szovjetunió elismerte a csatlós államokkal kapcsolatban elkövetett hibáit, és kijelentette, hogy a szocialista országok egymás közti viszonya csak a kölcsönös egyetértésen alapulhat, és tiszteletben tartják a nemzeti szuverenitást, nem avatkoznak bele a belügyekbe. Ez állt a moszkvai nyilatkozatban.

[Kiss a továbbiakban az ellenforradalom vádját cáfolja, azt állítván, hogy a forradalmárokat a megrögzött sztálinisták és az ÁVH provokációi készítették fegyveres harcra.]

Október 23. és 30. között a pártközpont az ÁVH bástyája volt, ahol sok embert megöltek és megsebesítettek. Egyeseket a szabadságharcosok megmentettek. A pártközpont nagyon hírhedt hely volt. Amikor az oroszok október 30-án beszünt-

10. Ez túlzás, de ez a vélekedés akkoriban közkeletű volt, amin a korabeli hangulatot figyelembe véve nincs mit csodálkozni.

11. Ez nagyrészt legenda vagy inkább illúzió volt, amelyben akkor sokan hinni akartak. A szovjet hadsereg nem állt át tömegesen a felkelők oldalára, a katonák nem szabotálták a parancsok végrehajtását. Az más kérdés, hogy az október 23-án Budapestre rendelt csapatok nem tudták leverni a felkelést, és október 30-án kivonták őket a fővárosból. De naivitás azt állítani, hogy Mikojanék beismerték vereségüket.

tették a harcokat, a Dudás József vezette csoport felszólította őket, hogy adják meg magukat. Visszautasították, és ismét harcolni kezdtek. De mivel nem volt fegyverük és ágyújuk, és érkeztek a tankok, később az ablakban megjelent a fehér zászló. A szabadságharcosok, akik sok bajtársat elveszítettek, sok ávéhást megöltek.

Azután, hogy a forradalom győzedelmeskedett, ismertté vált, hogy mi folyt a pártközpontban. Kiderültek a kínzókamrák és a krematórium. Mi fel tudtuk mérni ennek a szadisztyikus szervezetnek a funkcióját. Ha e bizottság csak ezt megvizsgálná, az is hónapokig tartana, és borzasztó adatok és tények derülnének ki. Tény, hogy a lincselést és a vérontást, amennyire lehet, el kell ítélni, de világosan kell látni, hogy a szabadságharcosok senkit sem támadtak meg, aki nem ragadott fegyvert a forradalom ellen.¹²

Másodszor, amint az oroszok visszavonulásakor, 30-án és 31-én megtörténtek a lincselések, a külföldi tudósítók fényképezhettek. De ki lehetett jelen október 25-én az Országház terén, amikor 600-800 embert öltek meg, és még a mentéseket végzőket is legépfegyverezték? Október 24-én korán reggel a szovjet csapatok bevonultak a Vörösmarty térre, ahol vagy 300 gimnazista fiú és lány volt. Bekerítették őket, és addig lőttek rájuk, amíg életjelt láttak. Tizenhárom-tizennégy éves gyerekek emelték fel ingüket, a megadás jeleként, de az ÁVH-t ez hidegen hagyta.¹³ Mindennek ellenére a Magyar Forradalmi Bizottság, a szabadságharcosok és a forradalmi szervek a kormánnyal együtt mindent megtettek október 30-án, hogy megállítsák a tömeggyilkosok elleni megtorlásokat. Október 28-án a rendőrség és a szabadságharcosok, a miniszterelnökkel, Nagy úrral együtt részletes tervet dolgoztak ki, hogy biztosítsák Budapesten a törvényt és a rendet. Az eredmény az lett, hogy a személyek és csoportok elleni megtorlások 31-én véget értek, a letartóztatott ávéhásokat a Markó utcába vitték, és bezárták őket.

A Kádár bábkormányát képviselő ENSZ-küldöttség Dudás Józsefet ellenforradalmi vezetőnek minősítette. Dudás úr valódi, elkötelezett forradalmár volt, és élettörténetének részletei pontos képet adhatnak a tevékenységéről. Negyvenöt év körüli gépészmérnök, a háború előtt az illegális Román Kommunista Párt tagja volt, Romániában kilenc évig volt börtönben, 1942-ben jött Magyarországra. Ott is csatlakozott az illegális kommunista párthoz. 1944-ben Moszkvába ment a Független Bizottsággal, hogy Molotovval tárgyaljon. A Rákosival és a moszkovitákkal szembeni ellentétei miatt 1945-ben elhagyta a pártot. Ebben a történelmi pillanatban meglátta, hogy Magyarország leendő függetlenségét leginkább a Kisgazdapárt biztosítja. A budapesti városi tanács tagja lett, de Rákosi emberei továbbra is szemmel tartották. Emiatt 1947-ben letartóztatták, majd 1948-ban szabadon engedték. Három hónappal később újból letartóztatták, és bírósági tár-

12. Kiss Sándor a Köztársaság téri vérengzésről beszél, de azt rendkívül pontatlanul adja elő. Nem a Dudás-csoport hajtotta végre a támadást, a támadók különböző felkelőcsoportokból verbuválódtak. A pártház nem volt ávéhás központ, és nem voltak benne kazamaták és kínzókamrák. Ez a legenda azonban azóta is szívósan újra- és újraéled. Az sem igaz, hogy a pártház védői lövöldöztek volna, és embereket hurcoltak volna el, és ez lett volna az oka a támadásnak. L. Eörsi László: *Köztársaság tér – 1956*. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

13. Ez teljesen légből kapott információ, az égvilágon semmi nem támasztja alá.

gyalás nélkül hét év kényszermunkatáborra ítélték. Szabadulása után, 1954-ben munkás lett egy gyárban. A forradalom idején ő alapította meg a Magyar Forradalmi Bizottságot, és az egyik legerősebb harci csoportot is ő hozta létre. Elfoglalta az egyik kommunista lap szerkesztőségét, ahol saját lapot alapított.

Az oroszok második támadásakor, november 4-én megsebesült. A kőbányai munkások elbújtatták. Egy küldöttség közbenjárt az érdekében a kormánynál. Úgy tűnt, hogy a Kádár-kormány elfogadta ezt, és üzent Dudásnak, hogy beszélgetni szeretnének vele a forradalom lehetséges kimeneteléről. Dudás csapdába esett: ahogy megérkezett, Kádár fogságba ejtette, és megölték.

Hogy Dudás úr forradalmár volt, vagy inkább ellenforradalmár, kiderül egy lapból. Át szeretném adni a bizottságnak az általa írott cikket, amellyel a tömeges megtorlásokat akarta megállítani. A cikk a szabadságharcosokhoz szólt. A következőt írta: „Ha csak egyetlen védtelen ember értelmetlenül meghal, mi is gyilkosok leszünk.” Ezt mondta Dudás József.

A forradalom céljait és követeléseit az egyetemi ifjúság fogalmazta meg október 22-én, tizenhat pontban. Az egész program hangsúlyozta, hogy a majdani külpolitika nemcsak egyenlőséget és függetlenséget jelent, hanem barátságot a népi demokráciákkal, elsősorban a Szovjetunióval, valamint az összes többi országgal. A semlegesség vágját Svájc és Ausztria semlegességéhez hasonlították, amely biztosítaná a békét a dunai térségben; a korábbi rezsim bármilyen restaurációját visszautasította, és az összes új társadalmi vívmányt elismerte; kiállt az ipar államosítása és a földreform megőrzése mellett.

Kádár bábkormányának küldöttsége hazudott, amikor azt mondta, hogy a kisgazdapárt visszatért 1931-es programjához: Hadd idézzek a kisgazdapárt vezetőjének egyik beszédéből: „Senki sem álmodhat a birtokok, a kapitalisták és a földbirtokosok visszatéréséről. Annak az időnek vége. Ha valaki a Kisgazdapárt követője, tovább kell menjen, és haladóbbnak kell lennie, mint a Kisgazdapárt 1939-es és 1945-ös programjai. Mi a legkisebb parasztság jogait is meg fogjuk védeni, azokét is, akik termelészövetkezetben akarnak maradni.”

[A tanú a továbbiakban a Magyar Függetlenségi Párt programjáról is szót ejt, majd a második szovjet intervenció előtti konszolidáció sikereiről beszél.]

A szovjetek arra számítottak, hogy az orosz csapatok kivonulása után a kormány képtelen lesz a helyzetet ellenőrzése alatt tartani. Két nap alatt bebizonyosodott, hogy a forradalom nem folytatódott, és teljesen alaptalan volt az a feltételezés, hogy Magyarországon ellenforradalom van. Budapest utcáin az volt az egybehangzó jelszó: senkinek nem adjuk vissza a földet és a gyárat. Ez a helyzet sarkallta a szovjeteket egy újabb beavatkozásra, November 1-jén szovjet egységek foglalták el a repülőtereket. Amikor a kormány tiltakozott, Moszkva azt válaszolta, hogy „biztosítani kell a szovjet állampolgárok szabad beutazását Magyarországra”. Szovjet tankok kezdték bekeríteni Budapestet.

Ekkor Maléter tábornok közzétette, hogy a szovjet csapatokkal mindenféle harcot el kell kerülni, kivéve akkor, ha ők támadnak. Magyarország kilépett a Varsói

Szerződésből,¹⁴ és bejelentette semlegességét. Semlegessége elismerése végett és azért, hogy az ENSZ egy bizottságot küldjön Magyarországra, az ENSZ-hez és a nagyhatalmakhoz fordult. A magyar kormány többször is kifejezte tiltakozását a szovjet csapatok beözönlése ellen. Azt kérte, hogy kezdjenek el tárgyalni az október 30-i moszkvai nyilatkozat alapján. November 3-án a Szovjetunió katonai missziót küldött magas rangú tisztekből, hogy tárgyaljanak a szovjet csapatok kivonulásának menetéről. Hat és fél óra tárgyalás után a szovjet küldöttség azt kérte, hogy a kivonulás technikai részleteinek megvitatása érdekében a tárgyalások este 10-ig tarthassanak. A megbeszélésről kiadott tájékoztatás a béke érzését keltette a városban. A budapestiek napok óta most először tértek békésen nyugovóra.

Régel 5-kor heves lövöldözésre ébredtek. Budapest felett lángok voltak. Ez volt a legnagyobb támadás a berlini támadás óta. Mindössze két hét leforgása alatt a Szovjetunió másodszor indított háborút a magyar nép ellen. Nagy úr beszédet mondott, segítséget kérve az ENSZ-től. A minisztertanács összeült az Országházban. Andropov szovjet nagykövet azt kérte a kormány kommunista tagjaitól, hogy találkozzanak vele. A katonai küldöttséggel folytatott tárgyalást berekesztették. Nagy és Losonczy elment tárgyalni a szovjet nagykövettel, de a tárgyalás célja nem volt számukra világos. Később megtudtuk, hogy nem a szovjet nagykövetségre mentek, hanem a jugoszlávra.¹⁵

[...]

Ami az oroszok taktikáját és harcmodorukat illeti: kész tervvel érkeztek, és megkezdtek a támadást, még mielőtt a magyarok megszervezhették volna magukat. Az egyetlen lehetőség az oroszokkal szembeni ellenállásra a gerillaharc volt. November 4-én, a Margit híd felől érkezve, a Dunán átkelve, tíz harckocsi érte el Széna téri állásunkat. Ágyúik az utca egyik, majd másik oldalát vették célba. Másfél kilométeres körzetben lőtték a házakat, sokat romba döntve, emberek sorát ölték meg, nőket és gyerekeket is. Órákon keresztül lőttek, és senki nem lőtt vissza. Ugyanez történt Budának egy másik pontján is, de ott valaki egy iskolából dobott bombát az egyik harckocsira. Egy másik orosz harckocsi elment a Móricz Zsigmond körtérig, és löni kezdett a házakra. Az egyik lakásban meghalt egy kétéves gyerek az anyjával és egy hatvanöt éves férfival. A szabadságharcosok középületekbe vonultak vissza, és saját központjaikba, hogy a civil lakosság ne szenvedjen miattuk kárt. Három nap után rájöttek, hogy ez nem segít, mert a szovjet harckocsik visszavonultak azokról a pontokról, ahol ellenállást tapasztaltak, viszont válogatás nélkül mindenfelé lőttek. Emiatt csoportunknak vissza kellett húzódnia a Budapest körüli hegyekbe.

A genfi egyezményt minden országnak szem előtt kell tartania: mindenkinek kímélni kell azok életét, akik nem harcolnak; szigorúan tilos túszoikat ejteni; tilos megölni vagy megsebesíteni azokat az ellenséges fegyvereseket, akik már

14. Helyesebben: bejelentette kilépési szándékát.

15. Ez meglehetősen zavaros összegzés, amely szinte semmiben nem stimmel. Nagy Imre nem kért segítséget az ENSZ-től, ezt utóbb Kádárék híresztelték. A katonai küldöttséget a szovjetek már előző este letartóztatták Tökölön, Nagyot és Losonczyt Andropov nem hívta november 4-én tárgyalni.

megadták magukat. A genfi egyezményt a Szovjetunió is aláírta. Október 24-e és 27-e között a mentési munkálatokban részt vevő orvosok nem tudták kórházba kísélni a járni képes sebesülteket, mert a szovjet katonák már elvitték és lelőtték őket. A vérontás azért lett olyan borzasztó, mert az oroszok nem engedték be a vöröskeresztes autókat a csataterekre. November 6-án behatoltak a házakba a Móricz Zsigmond körtér környékén, kirángatták az embereket, és lelőtték őket. Egész Budapesten egyetlen kórház nem maradt, amely ne lett volna részben lerombolva, vagy amit ne ért volna találat. Én magam láttam, milyen kárt okoztak a Misericordia és a József Attila Kórházban.

Végül Kádárról szeretnék szót ejteni. Ő valóban a Rákosi-féle terrorgépezet áldozata volt. Belügyminiszter volt, amikor letartóztatták. Kiverték a fogait és kiherélték.¹⁶ A forradalomban ugyanazon az oldalon állt, mint Nagy Imre. Ezt igazolják beszédei, melyeket a rádióban tartott (az egyiket október 30-án délután 2 óra 28 perckor, a másikat november 1-jén, este 10-kor). November 2-án, 11-kor Andropov, a szovjet nagykövet behívta őt. November 3-án, a szovjet intervenció előestéjén Moszkvába akarták küldeni, hogy értesére adja az ottani vezetésnek, hogy egy támadás fatális csapás lehet a kommunizmus számára Magyarországon. A kommunista pártot fel lehetett építeni erővel, de az emberek lelkét nem lehet megváltoztatni. [...] ¹⁷

Elnök úr, bizottsági tagok, engedjék meg, hogy néhány szót szóljak a magyar népről. Kérem, ne gondolják azt, hogy fegyveres beavatkozást akartunk. Mi csak az ENSZ Alapokmánya előírásainak teljesítését akartuk. Semmi alapja nem volt a szovjet fegyveres intervenciónak, még a Varsói Szerződés értelmében sem. Az ENSZ-nek október 30-a és november 4-e között öt nap állt a rendelkezésére, hogy tegyen valamit. A tétlenség érthetetlen volt az emberek számára, akik otthon harcoltak, és szenvedtek az orosz támadás következtében. ENSZ-bizottság utazhatott volna Magyarországra, hogy megfigyelje az ott zajló eseményeket. Azt gondoljuk, hogy ez elegendő lett volna forradalmunk győzelméhez. Az emberek életében vannak pillanatok, amikor átszakadnak a gátak, és az áradatot már nem lehet megállítani. A történelem logikája túlmegy az értelemmel felfogható dolgok körén. A szabadság vallássá lesz. Az emberek arra a meggyőződésre jutnak, hogy jobb meghalni, mintsem szolgaságban élni.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Tanár úr, megengedi, hogy néhány részlet kapcsán feltegyek önnek kérdéseket? A magyarországi harcokról szóló beszámolójában utalt az áldozatok nagy számára. Van becslése a külföldi csapatok magyarországi akciója nyomán keletkezett veszteségekről?*

16. Ez nem igaz, Kádárt 1951-es letartóztatása után egyáltalán nem kínozták meg, bár ez a legenda is évtizedekig tartotta magát. L. Varga László (szerk.): *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent, 1949–1956*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

17. Kiss Sándor bizonyítékként e helyütt felolvassa Kádár november 1-jei rádióbeszédét, amelyben az új párt, az MSZMP elnöke kiáll a forradalom vívmányai mellett. A beszéd közismert, újraközlése ebben a kötetben szükséges. A tanú november 2-i és 3-i eseményekre vonatkozó értesülései viszont tévesek, bár érdekes, hogy Kádár november 2-án Moszkvában hasonló érveket használva még valóban arról igyekezett meggyőzni a szovjet pártvezetést, hogy álljanak el az intervenciótól. Ez csak évtizedekkel később, már jóval Kiss Sándor halála után derült ki.

– Sajnos nincsenek pontos adataink. Az események gyors lefolyása, ami a harcokat követte, nem hagyott időt az adatok összegezésére. A kormány csak négy napig tartotta ellenőrzése alatt a helyzetet, és ezekben a napokban folyamatosan a létéért küzdött. Azt el lehet mondani, hogy több mint 20 000 embert megöltek, de ennél pontosabb adat nincs. A teljes szám éppúgy lehet 40 000, mint 22 000. Egyszerűen nem tudjuk.

Ami a külföldi csapatok veszteségeit illeti, hivatalos jelentések szerint ez 3500. A valódi szám valamivel több lehet, de mivel a szovjet csapatok tankokban ültek, nem érhatték őket túl nagy veszteségek. A sebesültek nagyrészt Molotov-koktélok és repeszek áldozatai lettek, amelyek persze, ugyancsak okoztak valamennyi veszteséget.¹⁸

A szovjet támadásban állítólag tizenhat hadosztály vett részt, de ez csak becsült adat, amit nem vehetek biztosra. Az általam ismert jelentések szerint a tizenhat hadosztály magában foglalja a Budapestet támadó erőket is. A Magyarországon összevont hadosztályok számát hadi szakértők negyvenre becsülték.¹⁹ Az ország lapjaiban közzétett adatok és a menekültek által nyújtott információk alapján, miközben a Kádár-kormány igyekezett megszilárdítani a hatalmát, és letartóztatások és kivégzések révén a forradalmi tanácsok és a forradalmi ifjúsági mozgalom írmagját is eltiporta, a szovjet gyalogsági erők végig Budapesten maradtak. Értesüléseim szerint Budapesten már nincsen számottevő szovjet erő, de a város körül most is ott vannak az erdőkben és a főutak közelében.

[A meghallgatás március 5-én 15.00 órakor folytatódott.]

ELNÖK: – *A bizottság nevében örömet fejezem ki, hogy második alkalommal is üdvözölhetem önt. Ugyanakkor bocsánatot kell kérnem amiatt, hogy kétszer fáradt ide hiába. Várnia kellett, mert más tanúink is voltak, így ön nem tudott megjelenni a bizottság előtt. Örülünk, hogy újra láthatjuk önt, és biztos vagyok benne, hogy a bizottságnak kimerítő és részletes vallomása után is maradtak még kérdései. Egy olyan részlettel szeretném kezdeni, amelyet más tanúk is említettek. Ez a kérdés nagyon érdekli a bizottságot, és hozzásegíthet bennünket a tények pontosításához. Ön azt mondta, hogy Hegedüs András és Gerő hívta az oroszokat segítségül. Többször megismételte, hogy még csak nem is az előző kormány – a Nagy Imrét megelőző kormány –, hanem csak két konkrét személy, Gerő és Hegedüs hívták az oroszokat. A bizottság nagyon hálás lenne, ha konkrét tényeket tudna megnevezni, és ezeket egyértelművé is tudná tenni.*

18. Évtizedekig hasonló nagyságrendű adatok forogtak közszájon, holott a Statisztikai Hivatal már 1958-ban viszonylag pontos, a későbbi kutatások által nagyjából megerősített adatokat közölt az áldozatok számáról. Más kérdés, hogy nem lehet azon csodálkozni, hogy ezeket az adatokat akkor nem sokan ismerték, és még kevesebben hitték el. Mai ismereteink szerint az elesett felkelők és civil áldozatok száma 2500-ra tehető, a sebesültek száma 20 000 körül volt. A szovjet csapatok vesztesége kb. 650 fő volt. L. Horváth Miklós, i. m. 441–443. o.

19. A második szovjet intervencióban 59 000 szovjet katona és tiszt vett részt, 17 hadosztály. A hadműveletekben részt vettek azok a szovjet csapatok is, amelyek már 23-a előtt is Magyarországon voltak, és nem vonták ki őket.

– Az egyetemi Forradalmi Bizottság vezetői Nagy Imre táborához tartoztak. Október 23-án este Nagy Imrével megszakadt a személyes kapcsolat, mert amint bement az Országházba, az ÁVH őrizetbe vette. Csak pár nap múlva engedték szabadon. Miután szabadon engedték, elmesélte, hogy mi történt vele a letartóztatása alatt.

Másfelől egyike azoknak a magyar minisztereknek, akik részt vettek ezen a megbeszélésen (az illető nem volt tagja a kommunista pártnak, de folyamatosan kabinetminiszter volt, és Maléter tábornokkal együtt benne volt abban a küldöttségben, amellyel én is beszéltem)²⁰, azt mesélte, hogy Hegedüs és Gerő a politikai bizottság egyetlen rekonstruálható megbeszélésén sem tájékoztatta még a politikai bizottságot sem arról, hogy ők hívták az orosz csapatokat. Az orosz csapatok este 7-kor indultak, de a minisztertanács tagjaival csak október 24-én közölte a két kommunista vezető, hogy jönnek az orosz csapatok. Nyilvánvalónak tűnik, hogy csak ők ketten tudtak erről.

A forradalmi győzelem után valamelyik lapban megjelent egy cikk Háy Gyulától. Ebben leírja, hogy 23-án délből bement a kommunista párt székházába, ami az Országház szomszédságában, az Akadémia utcában van. Egy másik magyar íróval ment oda, hogy elsőként kérje meg Gerőt, ne alkalmazzon erőszakot a békésen tüntető fiatalokkal szemben. Ez a beszélgetés nagyon röviden és színesen volt megírva a lapokban. Azt, amikor arra kérte, hogy jelentse ki, nem fog lőni a fiatalokra, így rekonstruálta szó szerint: „ördögi vigyorral azt mondta, hogy nem, én nem fogok lőni rájuk.”

Ez azt bizonyítja – és az orosz csapatok jelenléte nemkülönben –, hogy ők kérték, hogy jöjjenek. Tökéletes bizonyítékot persze csak akkor kaphatnánk, ha a kabinet összes tagját megkérdeznénk, de akkor még nem is volt kabinet; csak a politikai bizottság működött, és az új minisztertanács csak 24-én reggel állt fel, amikor az oroszok már magyar területen harcoltak. Bár Magyarországon az volt a szokás, hogy minden döntést a párt hoz, az alkotmány szerint a végső döntés a minisztertanácsé volt. De persze az események hevében ezt nem tartották be.

SHANN: – *Korábbi vallomásaiban azt mondta, hogy az emberek 98 százaléka kiábrándult a Rákosi-rezsimből, és a párt ellen fordult. Úgy érti ezt, hogy az emberek általában erősen antikommunisták lettek? És ha így érti, akkor hogyan lehetséges, hogy a forradalom elején megjelent szórólapokon sok szó esik a szocialista szolidaritásról és a Szovjetunióval való szolidaritásról stb.?*

– Mint már említettem, a magyar nép elvesztette illúzióit a kommunizmussal kapcsolatban, amelyet Moszkvából irányítottak, és amely a magyar politikát az orosz kommunizmus érdekei szerint szervezte meg. Ugyanakkor maradt Magyarországon egy értelmiség, még a kommunista párton belül is, amely nem veszítette el illúzióit a kommunizmust illetően. Ennek a rétegnek a nézetei szerint

20. Kiss Sándor valószínűleg Tildy Zoltán kispárti politikusra, korábbi köztársasági elnökre gondol, aki október 26-án már benne volt Nagy Imre kormányában, és valóban annak a katonai küldöttségnek volt a tagja, amelyet november 3-án este Tökölnön a szovjetek fogságba ejtettek.

a Szovjetunió nem szocialista állam, hanem államkapitalizmus, amely még jobban kifosztotta a magyar népet, mint a korábbi liberális kapitalizmus. Ezek az emberek nem a szocializmus ellenségei lettek, hanem az államkapitalizmuséi, és elvesztették illúzióikat azokkal az irányelvekkel kapcsolatban, amelyek a Szovjetunió gyarmatosító politikájához vezettek, és azokkal az emberekkel kapcsolatban is, akiket árulónak tartottak, akik úgymond a szocializmus árulói lettek. Magyarországon a rendszer sorsát a lakosság két baloldali rétege döntötte el. Azok, akik hűségesek maradtak a szocializmushoz, egyben a Szovjetunió gyarmati politikájának az ellenségei is kellett, hogy legyenek. Ez az oka annak, hogy még ők is az államkapitalizmust képviselő erők ellen fordultak, akár fegyveresen is.

SHANN: – *Ez azt jelenti, hogy miközben maga a kommunizmus rendkívül népszerűtlen lett, alapjában véve az emberek még mindig egy szocialista gazdasági formára vágytak, amely azonban független, azaz a Szovjetunió és a hozzá kötődő kommunista blokk közvetlen beavatkozásától mentes?*

– Azt nem lehet mondani, hogy ez az egész nép kívánsága volt. De az nem kétséges, hogy a kommunista párt köreiben ezt kívánták. Az is kétségtelen, hogy a magyar nép két kérdésben teljes mértékben egyetértett: először is abban, hogy a magyar mezőgazdasághoz nem kell hozzányúlni, és ha mégis valamit változtattunk, annak javulást kell hoznia; másodszor abban, hogy a kulcsfontosságú iparágak államosítását nem kell visszacsinálni. Vagyis a magyar munkások szerették volna az államosítást társadalmasítássá változtatni, márpedig ezek különböző dolgok. Vagyis a magyar nép a szocializmusnak egyfajta megreformálását akarta. Egy olyan szocializmust szerettek volna, amely megengedi az egyénnek a szabad vállalkozást, ugyanakkor viszont a jövedelmek kiegyenlítését is akarták, nyilván csak bizonyos határok között. Ami a gazdasági rendszert illeti, népünk ideálja a skandináv országok gazdasága. Különösen Svédországra, Norvégiára és Finnországra gondolok. Az emberek figyelemmel kísérték a változásokat, amelyek ezekben az országokban végbementek, és ezek nagy egyetértésre találtak nálunk.

SHANN: – *Október 23-án ezerszám osztogattak szórólapokat Budapest utcáin. Ezeknek a megírását és nyomtatását elő kellett készíteni. Hálás lennék, ha valamit el tudna nekünk árulni ezeknek a szórólapoknak a szerzőiről, és arról, hogy miként nyomtatták őket, vagyis hogy hol és hogyan lehetett egyáltalán ilyen szórólapokat nyomtatni.*

– A Műegyetem hallgatóinak volt egy megbeszélése október 22-én este. Hajnali öt óráig tartott. A megbeszélésen a diákok bemutatták a forradalom alapkövetelései 16 pontjának könyomatos másolatait. A 16 pont előzményei a Szegeden tartott megbeszélésekre nyúlnak vissza, ahol 12 pont már el lett fogadva, amelyet ugyancsak litográfiával sokszorosítottak. A nyomtatott szöveg csak az Országház előtt tartott 23-i tüntetés után jelent meg. Egészen addig csak multigrafált, duplikált és litografált szövegek voltak.

Amikor Nagy Imre úr az Országház erkélyéről megtartotta beszédét, a tömeg egy része a közeli nyomdaüzembe, a Szikrába ment, egy másik része a Szabad Nép

nyomdájába. Kétórás munka után – vagyis este 11-kor – megjelentek az utcán az első nyomtatott szövegek, amelyek az ifúság 16 pontját tartalmazták. Október 24-től kezdve a kisebb nyomdaüzemek kezdték a munkát, és bár az utcai harcok folytatódtak, a különböző nyomdai egységek továbbra is gyártották a szórólapokat.

SHANN: – *A tüntetéseket Gerő először betiltatta, majd a döntését megváltoztatta. Van elképzelése arról, hogy miért?*

– A döntés a Politikai Bizottság október 23-án az Akadémia utcában tartott megbeszélésén változott meg. A megbeszélés alatt kétszer hangzott el a rádióban, hogy a tüntetés be van tiltva. Ennek ellenére a tüntetést 12 óra 30 perckor jóváhagyták. A politbűrónak ezen a nagyon rövid megbeszélésén részt vevő személyek utólag semmilyen nyilatkozatot nem tettek közzé. De tény, hogy a tüntetést délután 2 óra 23 perckor engedélyezték. Ez egy fél órával azelőtt történt, hogy két fegyveres egység elindult Székesfehérvárról és Kecskemétről. Ez a tény valóban takar valamilyen szándékosságot. A forradalom győzelme után az egész magyar nép – közöttük mindenekelőtt a Nagy Imre oldalán álló volt kommunisták, vagyis írók, újságírók és értelmiségiek – ugyanígy ítélték meg a helyzetet: azzal, hogy engedélyezte a tüntetéseket, Gerő arra számított, hogy a tüntetőkre rá lehet majd fogni az ellenforradalmiságot.²¹ Mivel az ő pártbeli ellenzéke készítette elő, a felelősség rákenhető erre az értelmiségre, valamint a párton belüli ellenzékre, következésképp Gerő maga az egészet kezelésbe veheti. 1953 és 1956 között a párt két tábora között végig jelen volt ez a harc. Az egyik az ország demokratizálódását akarta, a másik a sztalinizációját. Hol az egyik csoport volt az élen, hol a másik.

SHANN: – *Annak ellenére, hogy a tüntetés délután fél háromra lett engedélyezve, a szovjet csapatok már korábban megindultak Budapest felé? Ez vajon azt jelenti, hogy maga Gerő érezte, hogy a tüntetés elfajulhat, ahogyan meg is történt?*

– Semmi esetre sem számolt azzal, hogy elveszíti az ellenőrzést. Teljességgel számított az ÁVH-ra, a rendőrségre és a hadseregre. A rendőrség és a hadsereg nem volt felkészülve arra, hogy beavatkozzon. Nem csak, hogy egyet sem lőttek, de egyszerűen átálltak a tüntetők oldalára, és együtt vonultak velük. Ezt nem lehetett előre látni. Azt sem látták előre, hogy a csata az oroszok megjelenése után is folytatódik. Ezt mutatja, amit előző megbeszélésünkön mondtam önöknek, amikor az egyik kérdésre Hegedüs azt válaszolta: „egy órán belül minden elcsendesedik.”

SHANN: – *Elmondta, hogy amikor Nagy úr a rádióbeszédében szünetet tartott, maga hallott egy hangot, hogy „folytassa, folytassa”. Egészen biztos benne, hogy ezt hallotta?*

21. A tanú itt némi ellentmondásba keveredik, hiszen korábban azt mondta, hogy a szovjet egységeket csak délután 4 órakor mozgósították. Az, hogy a tüntetés engedélyezése körüli huzavona mögött Gerő vagy a sztálinista szárny tudatos provokatív megfontolása állt volna, rendre visszatérő és sokáig élő spekuláció volt. A történeti kutatások nem találtak arra utaló adatot, hogy Gerőék a tüntetést akarták volna felhasználni egy későbbi keményvonalas, megtorló politika igazolására. Gerőnek nem volt érdeke a helyzet elfajulása, 23-án este elmondott beszéde, bár tökéletes melléfogás volt, nem arról tanúskodik, hogy tudatosan provokálni akart volna.

– Ezt nem csak én hallottam. Természetesen százak és ezrek hallották, akik a beszéd rádiós közvetítését ugyancsak hallották. Még téma is volt, bár a dolog háttere nem volt érthető, és csak később vált világossá, a forradalom győzelmekor. Ennek az elfojtott hangnak a hallatán észre lehetett venni, hogy azok a szavak valahonnan a háttérből jöhetnek. Ezek a szavak szalagon vannak, tehát meghallgathatók és ellenőrizhetők.²²

SHANN: – *Említette a sortűzet a földművelésügyi minisztérium tetejéről. De nem mondta el, hogy a csapatok, amelyek a minisztérium tetejéről lőttek, szovjet csapatok voltak-e vagy az ÁVH alakulatai. Lehetett azonosítani a személyeket, akik a minisztérium tetejéről a tömegbe lőttek?*

– Éppen most érkezett Bécsbe valaki, és bizonyára lesz alkalma megjelenni a bizottság előtt. Szabadságharcos volt, aki 30-án vagy 31-én másokkal együtt foglyul ejtett egy ávéhást. A foglyul ejtett személy azt mondta, hogy ott volt a földművelésügyi minisztérium tetején, ahol az ÁVH-nak gépfegyverállásai voltak. Ugyanaz történt, ami a rádió előtt, vagyis az, hogy még az ÁVH sem tudott az első parancsra lőni. Azt állította, hogy az ÁVH tisztjei három ávéhást lelőttek, mert senki sem akarta a parancsot végrehajtani.

[...]

GUNewardENE: – *Milyen egészségügyi ellátást kaptak az emberek a forradalom előtt?*

– A Közegészségügyi Intézet 1930-ban kidolgozott egy társadalombiztosítási rendszert. A magyar törvényhozó elég gyorsan jóváhagyott egy kötelező társadalombiztosítási rendszert, különösen a munkásokra nézve. Az első törvény 1935-ben jelent meg. Kiváló magyar orvosok dolgoztak ki terveket, hogy a kiskorúak betegségei kezelhetők legyenek, és hogy létezzen egészségügyi biztosítás. Ezeket a terveket több ország is átvette. Az intézet igazgatója Johan Béla volt. Egyesek közülük 1934-ben egyetemi tanárok lettek külföldön. A mezőgazdasági munkásoknak nyújtott társadalombiztosítás elhanyagolható volt az ipari dolgozóknak nyújtotthoz képest.²³

GUNewardENE: – *Hány egyetem volt Magyarországon?*

– Négy egyetem volt Magyarországon, továbbá számos iskola, amely különböző technikai képzést nyújt egyetemi szinten. Például voltak mezőgazdasági kereskedelmi iskolák, művészeti iskolák, zeneakadémiák stb.

GUNewardENE: – *Magyarország mindig ismert volt a zene területén. Megőrizték a magyarok zenei tehetségüket?*

– Azt mondhatom, hogy régebben, amikor az emberek teljes politikai elnyomásban és személyi jogaiktól megfosztva éltek, a tömegek sokkal többet foglalkoztak művészettel, zenével és irodalommal. Budapesten két opera van, és már hetekkel az előadás előtt lehetetlenség volt jegyet kapni. A zenei kultúra nagyon

22. Az október 24-én reggel elhangzott rádióbeszédéről van szó. Ezt a legendát azóta semmilyen adat nem erősítette meg.
23. Kiss nyilvánvalóan félreértette a kérdést, hiszen Gunewardene a Rákosi-korszak egészségügyi ellátásáról akart kérdezni. További kérdéseiből kirajzolódik, hogy azt az állítást akarja megengatni, miszerint a Rákosi-korszak annyira elviselhetetlenül szörnyű lett volna, hogy az indokolta volna a forradalom és a fegyveres felkelés kirobbanását. A kérdező és a tanú tökéletesen elbeszélnek egymás mellett.

fejlett volt, és amint nem lehetett politikai célokat megvalósítani, az emberek a művészetek felé fordultak. Ugyanakkor a megrendelt művészet teljesen céltalan volt. Amikor politikai propagandaelemek lettek előírva a színházaknak, az emberek egyszerűen nem mentek el. Az előírt zene ugyanígy kudarcot vallott.

GUNEWARDENE: – *Tehát Magyarország népe megőrizte kultúráját?*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *A vallásosságukat is megőrizték?*

– Megtartották vallási meggyőződésüket. Viszont az ifjúságot megfosztották a vallásos neveléshez való jogtól. Elnyomták őket. Üldözték a munkahelyükön azokat a szülőket, akik a kormány politikája ellenére vallásra tanították gyerekeiket. Akiről ez kiderült, azoktól megtagadták a felsőoktatásban való továbbtanulás lehetőségét, rátermettségüktől függetlenül. A kortárs irodalom ellehetetlenült. A zenébe különösebben nem szóltak bele. De ami az irodalmat illeti, abba beleszóltak, különösen 1948 és 1953 között. Az írók nem írhattak szabadon, és a legtöbb író inkább a hallgatás mellett döntött, semhogy azt írja, amit diktálnak neki.

GUNEWARDENE: – *Az emberek továbbra is ugyanúgy jártak templomba?*

– Az emberek jártak templomba, különösen a parasztság és a munkások, mert őket kevésbé fenyegette az a veszély, hogy emiatt kirúgják őket. Másfelől a hivatalosságok, a magasabb osztályok és az értelmiség ezt nem tehették meg, mert őket az állásuk elvesztésének veszélye fenyegette. Volt egy ideológiai irányvonal, és ez teljességgel egyházellenes és vallásellenes volt.

GUNEWARDENE: – *Közvetlenül a forradalom előtt kik voltak a Politikai Bizottságban? Emlékszik nevekre?*

– A Rákosi bukása utáni újjászervezés hatékony volt. A tagok a következők voltak: Gerő Ernő, Hegedüs András, Kádár János, Marosán György, Révai József, Kovács István, Rákosi Mátyás – ő tag maradt²⁴. Ha van egy kis gondolkozási időm, pontosan utána tudok nézni.

GUNEWARDENE: – *Ők mind Magyarországon vannak?*

– Ezt most nem igazán tudom, mert augusztusban Rákosi elment a Szovjetunióba. Gerőt és Hegedüst 27-én szovjet tankokban vitték el Budapestről, és ők is a Szovjetunióba mentek.²⁵ Ami a többieket illeti, nem tudom, hol vannak.

GUNEWARDENE: – *Évek óta jelen volt már egy bizonyos fokú nyugtalanság az országban, ahogyan ön is mondta, elégedetlenség. Már több éve. Pár hónappal a forradalom kitörése előtt az emberek már nyíltabban kifejezték nézeteiket a dolgok állását illetően, igaz? Különböző csoportok alakultak, amelyek arról tárgyaltak, hogy mit lehetne jobban csinálni.*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Részt vett ön valamelyik csoportban, amelyik arról cserélt eszmét, miként lehetne az országban javulást elérni?*

24. Rákosi nem maradt a PB tagja, leváltása után, 1956. július 26-án a Szovjetunióba ment, ahonnan soha többé nem tért vissza.

25. A kompromittált kommunista vezetők, köztük Hegedüs és Gerő október 29-én menekültek a Szovjetunióba.

– Igen, én a Petőfi Körhöz tartoztam, de nem név szerint és nem nyíltan, mert a kommunizmus alatt börtönben voltam.²⁶ Viszont voltak barátaim, akik a körben felszólaltak, és én kapcsolatban voltam velük.

GUNEWARDENE: – *A Petőfi Kör nagyon fontos szerepet játszott ebben a mozgalomban.*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Nagy Imrét e mozgalom vezéralakjának tartották?*

– Igen, Nagy Imrében bizonyosságot láttak, olyan valakit, aki még a pártban is megőrzött egyfajta erkölcsi tartást, aki mindig igazat mondott. Ő volt a Rákosi-rezsimben a legkevésbé szervilis, és emiatt bíztak benne az emberek, gondolván, hogy ő az, aki a leginkább képes egy politikai újjászervezésre.

GUNEWARDENE: – *Nagy Imre szoros kapcsolatban állt az egyetemistákkal és az értelmiséggel is?*

– Abban az időben gyakorlatilag ő volt az egyetlen, akinek ilyen kapcsolata volt az egyetemekkel és az értelmiséggel.

GUNEWARDENE: – *Tehát a különböző reformokkal kapcsolatos megbeszélések és tanácskozások már hosszú hónapokkal a forradalom kitörése előtt is folytak?*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Voltak önnek az efféle csoportokkal magán- vagy nyilvános jellegű találkozásai?*

– Találkozásokat két helyen tartottak: az Írószövetségnél, ahova csak ennek tagjai mehettek el, és a Petőfi Körben. A kör esti találkozóit Rákosi bukása után kezdődtek, és öt vagy hat ilyen találkozás volt nyilvános.²⁷ Ezeken a találkozásokon a Rajk-féle kommunisták fontos szerepet kaptak. Általában Rákosi politikáját támadták, és annak különböző következményeit – a terrort és a brutalitást. Például az egyik estén a kivégzett Rajk László özvegye megmutatta a hátát, amely tele volt varratokkal, amelyeket a börtönben szerzett. Egy idős munkás is jelen volt, aki kivette hamis fogait, és azt mondta: „Nyolc évig voltam Horthy börtönében, de csak Rákosi börtönében jártam úgy, hogy minden fogamat kiverték.” Százával voltak ilyen incidensek. A találkozón eléggé felhevült légkör uralkodott.

GUNEWARDENE: – *Akkoriban ezek a megmozdulások csak Budapesten voltak, vagy az ország más pontjaira is kiterjedtek?*

– Inkább Budapesten voltak. A Petőfi Kör beszélgetéseit mind Budapesten tartották. Az Írószövetség számos találkozóját vidéki kisvárosokban tartották, ahol budapestiek is részt vettek. Viszont az írók lapja, amelyben ezeknek a beszélgetéseknek a témái megjelentek, nagy példányszámban kelt el.²⁸ Nem lehetett elegendő példányhoz jutni, és emlékszem, hogy parasztok szekérrel jöttek az

26. Mint életrajzából kiderül, 1949-ben szabadult, de végig rendőri felügyelet alatt állt.

27. Kiss rosszul emlékszik, a Petőfi Kör legnagyobb hatású nyilvános vitáinak többsége, pl. a sajtóvita, a történetészvita már Rákosi leváltása előtt lezajlott.

28. Az Irodalmi Újság.

egyik könyvárushoz, és száz forintot ajánlottak fel egy lapért, amely egyébként egy forintba került, és elvitték a falujukba, hogy ott kézzől kézre adogassák.

GUNEWARDENE: – *Utalt egy egyetemi megbeszélésre október 22-én, amely hajnalig tartott, és előkészítette a 23-i tüntetést. Hány nappal korábban haltott ön erről a megbeszélésről?*

– 22-én este tudtam meg, hogy az irodalom szakos hallgatók délután 3-kor találkoztak az egyetemen.²⁹ A találkozás oka a lengyelországi események híre volt, amely, mint már említettem, nagy visszhangot keltett Magyarországon. Az egész egy szimpátiatüntetéssel kezdődött a lengyelekért, amelyet a Bem-szoborhoz hívtak össze. Ez volt a találkozó célja.

GUNEWARDENE: – *A lengyelek iránti szimpátián kívül elkészítettek egy 16 pontos nyilatkozatot a kívánt reformokról?*

– Igen. Az első változat a szegedi 12 pont volt. Ezek enyhébb követelések voltak, Szegeden készültek 20-án.

GUNEWARDENE: – *Honnan eredtek ezek a szegedi követelések?*

– Szinte a teljes diáktestület találkozott Szegeden, és bejelentette, hogy szakítanak a kommunista párttal, kifejezték törekvésüket az autonómiára és a függetlenségre. Egy független diákszervezetet akartak alapítani, amelynek programja ez a 12 pont volt, és amely az ország jólétének növelését tűzte ki céljául.

GUNEWARDENE: – *Husadika előtt volt tudomása ilyen követelésekről a lakosság köreiben, az ország különböző részeiről?*

– Máshol nem szedték pontokba a követeléseket, de egyéni szinten megfogalmazódtak követelések Budapesten kívül is. Ilyesfajta követelések budapesti lapokban jelentek meg, és párttalálkozókon – hiszen másfajta találkozó nem volt megengedve; így kerültek felszínre a követelések. Nem pontokban voltak megfogalmazva, hanem javaslatokként, amelyeket a pártnak kell megvitatnia ahhoz, hogy megújítsa kapcsolatát az emberekkel.

GUNEWARDENE: – *Mikor kezdték el a követeléseket a pártösszejöveteleken megvitatni? Mennyivel október 23. előtt?*

– Fizikai értelemben a viták 1953-ban kezdődtek, Sztálin halála után néhány hónappal, mivel a Szovjetunióban ekkor nyitás volt, és ehhez hasonlóan a csatlós országokban és Kelet-Európában is. Különös hangsúlyt adott ennek a berlini lázadás. A berlini lázadás megijesztette a Szovjetuniót és a magyar vezetőket is, és képet adott nekik arról, hogy milyen erők lappanganak a mélyben. Ez vezetett Nagy Imre első miniszterelnökségéhez. Akkor kezdődtek el a demokratizálódási folyamatok és a demokratizálódásra tett kísérletek. Két héttel az után, hogy Nagy Imre miniszterelnök lett, Rákosi máris elkezdett áskálódni ellene, és ettől kezdve, 1953 júliusától 1954 őszéig tartott a kettőjük harca, amikor is Rákosi győzött, és Nagy Imrének le kellett mondania. De ez a győzelem csak a felsőbb szinten történt meg. Az alsóbb szinteken még nagyobb szakadás következett be, mert ez a győzelem

29. A kérdés a Műszaki Egyetemen tartott megbeszélésre vonatkozott.

azokat is eltávolította, akik korábban még úgy gondolták, hogy talán a Rákosi-féle vezetés is meg tud változni. A párton belüli ellenzék számára bebizonyosodott, hogy szó sincs semmilyen változásról. És így is lett, mert amikor 1956 nyarán Rákosi bukása elkerülhetetlenné vált, Gerőt tették a helyére. Másnap a buszokon, az utcán mindenfelé azt kérdezték egymástól a szomszédok: „Hogy érzed magad? Milyen érzés csöbörből vödörbe kerülni?” Van egy magyar mondás: a zsíros tálból a tűzbe.

GUNEWARDENE: – *Mikor kezdtek a diákok követeléseit megfogalmazódni?*

– Az egyetemi hallgatók követeléseit hirtelen váltak nyilvánossá. Váratlan pillanat volt ez, mert a megbeszélések nem annyira az egyetemeken folytak. Azok, akik ezeket a követeléseket megfogalmazták, tényleg vagy az Írószövetséghez tartoztak, vagy a Petőfi Körhöz. De 1956 őszén az a hangulat vált uralkodóvá az egyetemeken, hogy annak ellenére, hogy a helyzet egy kicsit jobb, valamit tenni kell. [...] Az egyetemi megmozdulás valószínűleg 1956 őszén kezdődött el lassan, de hirtelen tört ki. Az Írószövetség és a Petőfi Kör készítette elő a terepet. És amikor tíz-tizenöt embernél nem lehetett megállítani ezt a folyamatot, hiszen teljes egyetértés volt, akkor az ifjúságot már nem lehetett visszatartani.

GUNEWARDENE: – *Részt vett az október 23-i tüntetésen?*

– Igen. Október 23-án éppen munkából mentem haza, ötökor csatlakoztam a tüntetéshez.

GUNEWARDENE: – *Látott ön hangosbeszélővel ellátott katonai kocsikat, amelyeket a diákok szereztek?*

– Ahogyan vallomásomban már elmondtam, nem a diákok, hanem a hadsereg tisztjei szereztek ezeket a katonai iskolából, és az Országház terére vitték őket.

GUNEWARDENE: – *Biztos abban, hogy egyetlen katona sem lőtt a szabadságharcosokra?*

– Igen, amennyire tudom, sehol.

GUNEWARDENE: – *Említett egy piliscsabai hadosztályt, amely parancsot kapott, hogy október 24-én foglalja el a Duna feletti Margit hidat. Ez magyar egység volt, vagy orosz?*

– Magyar egység volt. Október 24-én reggel 7 és 8 óra között érkezett Piliscsabáról, amely Budapesttől északra van. 8 óra körül elfoglalta a Margit hidat.

GUNEWARDENE: – *Igaz az, hogy nem engedték át az oroszokat a hídon?*

– Igen, igaz.

GUNEWARDENE: – *Tudja, kitől kapott parancsot ez az alakulat?*

– Nem, nem tudom.

GUNEWARDENE: – *Hallotta a párttitkár Gerő aznapi budapesti beszédét a rádióban?*

– Igen. Sértő volt, és azzal, hogy a tüntetőket „fasiszták bábjainak” nevezte³⁰, nagy visszatetszést keltett az egyetemi ifjúság képviselői között, a munkások között is, és azt lehet mondani, hogy az egész lakosság soraiban.

30. Gerő ezt a kifejezést nem használta, általánosságban beszélt „népünk ellenségeinek” törekvéseiről. L. A forradalom hangja, 24. o.

GUNEWARDENE: – *Olyan beszéd volt, amely sértette a fiatalok önbecsülését?*

– Kétségkívül igen. És az ő válaszuk volt az, hogy „irány a rádió, olvassuk be a rádióba a 16 pontot!” Addig senki sem mondta, hogy a rádióhoz akar menni, hiszen nem hallották a beszédet.³¹

GUNEWARDENE: – *Igaz az, hogy a rádiónál a szolgálatos tiszt lelőtte a legközelebbi ávéhást, mert az nem teljesítette a parancsot?*

– Igen. Ezt sokan látták, és híre azonnal elterjedt a tömegben, 300 méteres körzetben.

GUNEWARDENE: – *Az emberek nyilván annyira megdühödtek, hogy kezdték felgyújtani az ÁVH személygépkocsijait és teherautóit, amelyek az utcában parkoltak, ugye? A vér látványától még jobban feldühödtek?*

– Igen, amikor lőni kezdtek rájuk, és nyolc ember meghalt.

GUNEWARDENE: – *Sok személygépkocsi és teherautó állt lángokban?*

– Vagy kilenc teherautó volt az utcán, és három vagy négy személygépkocsi, mind olyan 300 méteres távolságon belül. Ezeket felgyújtották.

GUNEWARDENE: – *A tömeg pedig felugrott a teherautókra, és elindult fegyvert és muníciót keresni?*

– Itt a tömegnek még nem volt fegyvere. Átmentek a szélesebb utcára. Ott indultak el a teherautókkal Budapest külvárosába fegyverért, és ez csak két órával az után történt, hogy a fegyveres erők megérkeztek Budapestre.

[...]

GUNEWARDENE: – *Hajnali 2-kor látta a városban a szovjet tankokat? Az emberek annyira dühösek voltak, hogy buszokkal mentek neki a tankoknak?*

– Igen. Ahogy már mondtam, amikor az első tankok kezdtek megérkezni, a Kálvin téren az emberek álltak és vártak. [...]

GUNEWARDENE: – *Mekkora tömeg gyűlt össze a rádió szomszédságában?*

– A Kálvin téren körülbelül 1000 ember volt. Tekintettel arra, hogy már hajnalodott, és egyesek hazamentek, este sokkal nagyobb volt a tömeg.

GUNEWARDENE: – *Október 31-én Nagy Imre tagadta az orosz csapatok beavatkozása miatti felelősségét. Igazam van, ha azt mondom, hogy bár Nagy Imrét kinevezték miniszterelnöknek, ő csak egy bábu volt a szovjetpárti kommunista szárny kezében?*

– Egészen biztos, hogy még a tárgyalásokon sem engedték részt venni. Ahogyan később ő maga mondta, fogva tartották, és nem engedték el.

GUNEWARDENE: – *Ő volt a név szerinti vezető, de Hegedüs és Gerő irányították a színjátékot saját embereikkel a politbüro-ból?*

– Így van.

GUNEWARDENE: – *23-ától meddig tartott ez az állapot?*

– Ez az állapot 23-ától vasárnapig tartott, vagyis október 28-ig.

GUNEWARDENE: – *Meg tudja magyarázni, hogy 28-a és 31-e között Nagy Imre*

31. A diákok a Gerő-beszédétől függetlenül is be akarták olvastatni a rádióban a követeléseket.

miért nem tartotta szükségesnek, hogy elmondja a világnak, semmi köze a szovjet csapatok beavatkozásához?

– Ember. És az erkölcsi presztízse ezt követelte. Azoknak a hite készítette erre a vallomásra, akik bíztak benne. Tekintettel arra, hogy Nagy Imre nagyon szerény ember, és ekként ismerjük, ha a körülmények ezt nem tették volna szükségessé, nem szívesen beszélt volna arról, hogy akkor milyen helyzetben volt.

GUNEWARDENE: – *Vagyis az ön álláspontja szerint Nagy Imre tanácsadói valószínűleg azért biztatták erre a vallomásra, mert úgy vélték, ellenkező esetben megrendülhet benne a nép bizalma?*

– Akik azokban a napokban mellette álltak, és akik az ő oldalán állnak, tőle függetlenül tették ezeket a kijelentéseket. Például Losonczy Géza és Donáth Ferenc, akik az ő hívei voltak, és akik körülötte voltak 24-én és 25-én is.

[...]

ELNÖK: – *Volt valaha is alkalma Nagy Imrével személyesen beszélni?*

– Ahogy vallomásomban már említettem, 30-án az Országház épületében a helyreállítandó rendről beszéltünk, ahol a szabadságharcosok képviselői is és a rendőrség képviselői is jelen voltak. Nagy Imre úr volt az elnök. Több alkalommal is beszéltem Nagy úrral a koalíciós kormány megalakításáról, arról, hogy minden pártot vonjunk be a kabinetbe.

ELNÖK: – *Nem beszélt ekkor Nagy úrral első rádiós beszédeiről?*

– Nem, nem beszéltem vele ezekről, mert az azonnal megoldandó problémák jobban érdekeltek. Ami a másik helyzet tisztázását illeti, azt a sajtó már megtette. Nem volt szükséges, hogy ezt én magam személyesen kérdezzem meg tőle.

GUNEWARDENE: – *Vallomásában azt mondta, hogy a Hegedüs–Gerő-klikk még 1956. október 26-án is kényszeríteni próbálta, hogy egy olyan visszadátumozott dokumentumot írjon alá, amelyben állítólag a magyar felkelés leveréséhez kéri a szovjet hadsereg segítségét.*

– Igen, ő ezt megtagadta.

GUNEWARDENE: – *Látta Gerőt, amint Nagy Imrét kényszeríteni próbálja az aláírásra?*

– Nem. Ő és a környezetében lévők nyilatkoztak erről egy újságban, én ebből idéztem.

GUNEWARDENE: – *Egy újsághírből tudta meg?*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Említette, hogy az Astoria Szállónál az orosz tankok átálltak a szabadságharcosok oldalára, vagy a szabadságharcosok elfogták őket? Pontosan hogyan is történt ez?*

– Ott ők önkéntesen csatlakoztak, mert ahogy mondtam, az emberek megszólították őket, és megkérdezték: Miért teszitek tönkre a várost? Az orosz katonákra mély benyomást tettek a lakosság szavai, és átmentek a szabadságharcosok oldalára. Az Astoriánál tíz tank jött át a szabadságharcosok oldalára. Emiatt az orosz parancsnokság politikai tisztet helyezett a tankokban ülők

közé, és ők irányították a csatákat. Ott, ahol ilyen politikai tiszt nem volt, az orosz katonák nem harcoltak.

GUNEWARDENE: – *Ha november 4-e táján az orosz katonák nem akartak harcolni, a rendőrség nem akart harcolni, a magyar katonák nem akartak harcolni, akkor miért kellett a lakosságnak fegyver?*

– Ez az októberi harcokra érvényes. Október 30-án este 9-kor az orosz csapatok egy része már elhagyta Budapestet. Ez volt az a pillanat, amikor Mikojan és kísérete látta, hogy ezekkel az orosz csapatokkal nem tudják megtörni a magyar nép ellenállását. Viszont november 4-én teljesen új csapatok érkeztek. A korábbi csapatokat az oroszok internálták, az új csapatok pedig körülvették Győr, Székesfehérvár és más városok laktanyáit.³² Én magam láttam Győrben, hogy az új orosz csapatok teljesen bekerítették a barakkokat.

GUNEWARDENE: – *Október 30-án a Dudás-csoport elfoglalta a kommunista párt székházát. A tömeg az ÁVH embereinek fehér zászlaját sem tartotta tiszteletben? Megtámadták őket?*

– Ebben az esetben igen. Ez a Tisza Kálmán téren [a Köztársaság tér korábbi neve – *a szerk.*] történt, ahol értesülesem szerint az ÁVH sok embert – járőrelőt – lőtt le, és nagyon nagy károkat okoztak.

GUNEWARDENE: – *Az ÁVH emberei voltak a leggyűlöltebbek az országban, ugye?*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *És amikor a forradalom győzött, vadászni kezdtek az ÁVH embereire, hogy leszámoljanak velük?*

– Igen, megpróbálták elfogni őket.

GUNEWARDENE: – *Meg tudja mondani, hogy ebben az időben az ÁVH embereinek hány százalékát fogták el, és hányat hagytak menekülni?*

– Minimális számú áldozat volt, leszámítva azt, hogy a Tisza Kálmán téren körülbelül harmincat vagy negyvenet elfogtak.³³ A többiek szétszóródtak mindenfelé a városban. Nem voltak sokan. Valamivel többen voltak azok, akiket elfogtak, és a Markó utcába vittek, de nem tudom, pontosan hányat.

GUNEWARDENE: – *Voltak lincselések október 30-án és 31-én?*

– Október 31-ig voltak.

GUNEWARDENE: – *Van tudomása az elfogottak kegyetlen felakasztásáról, arról, hogy fákra akasztották és felnégyelték³⁴ őket? Nem azt akarom mondani, hogy meglep.*

– Igen, hallottunk effélékről. Ezért erősítettük meg a rendőrség székházát, mint már említettem. A szabadságharcosok meg akarták fékezni ezeket a lincseléseket, amelyek az emberek hosszas szenvedéseinek következményei voltak.

32. Kiss Sándort kissé elragadja a hév. A kivont szovjet csapatokat nem internálták, részt vettek a második intervencióban is, a kívülről érkezett erősítésekkel együtt. A „régi” és az „új” csapatok szembeállítását az 1956-ot övező mítoszok egyik fontos eleme volt, amely éppen a forradalom igazságos és nemes voltát akarta érzékeltetni, amely még az ellenség katonáit is magával ragadta.

33. A pártház őrségéből 23-an haltak meg a harcban és az azt követő lincselésben.

34. Felnégyelés nem volt.

GUNEWARDENE: – *Ön mikor hagyta el az országot?*

– November 12-én.

GUNEWARDENE: – *Hol volt november 4-én? Mit csinált a második orosz intervenció idején?*

– Budán voltam, a lakásomban. Amint az orosz fegyverek tüzelni kezdtek, és a fegyveres harc megkezdődött, azonnal megpróbáltam kapcsolatot teremteni az Országgyűléssel Budapesten, de már nem lehetett. Később részt vettem a harcokban.

GUNEWARDENE: – *Hol vett részt a harcokban?*

– Budán, a Duna nyugati partján. Különböző csoportok megszervezésében vettem részt gyárakban, gépparkokban és a dombokon. Buda nagyon dombos vidék. Voltak ott ellenzéki csoportok, és én részt vettem a szervezésben, a csoportok felfegyverzésében.

GUNEWARDENE: – *Volt olyan csoport, amelyet maga irányított?*

– Nem. Különböző csoportokat látogattam, és szervezői munkát végeztem. Ugyanakkor próbáltam kapcsolatot létesíteni vezetőinkkel, hogy a fejleményeket megbeszéljem velük, és azt, hogy mi lesz még. Nagy figyelemmel kísértük, hogy milyen reakciót vált ki Nyugaton a második orosz támadás, és hogy milyen beavatkozást várhatunk az ENSZ-től – ha egyáltalán –, a tűzszünet elérése érdekében. Hittünk abban, hogy a második támadás után a szabad világ az ENSZ segítségével sokkal erőteljesebben beavatkozik, hogy mielőbb kikényszerítsen egy tűzszünetet, és a problémák békés megoldása érdekében politikai megbeszéléseket kezdeményez főtítkári szinten. Ahogy a napok teltek, ki kellett ábrándulnunk a reményeinkből.

GUNEWARDENE: – *Hallotta a Szabad Európa adásait? Annak alapján, amit hallott, mondaná, hogy az emberek joggal várhattak katonai segítséget a nyugati országoktól?*

– Különböző vélemények voltak erről. Általában a józanabbak és politikailag tájékozottabbak figyelembe vették a magyarországi belpolitikai helyzetet, az osztrák semlegességet, Jugoszlávia helyzetét, és nem reménykedtek abban, hogy belátható időn belül csapatokat fognak küldeni. De azt azért remélték, hogy az ENSZ állást foglal – tesz egy határozott és egységes állásfoglalást –, és mindent megtesznek majd a tűzszünet érdekében.

GUNEWARDENE: – *A forradalmat megelőző időszakról beszélek. Gondolja-e, hogy ezek az adások kissé felerősítették a magyar nép tettvágyát?*

– Sokkal kevésbé, mint gondolnánk, mert a társadalom belső mozgása – a magyar nép szabadságvágya – volt az események első oka és első számú kiváltója. A magyar nép azt gondolta, hogy mivel Magyarország tagja az ENSZ-nek, és ők megmutatták egy forradalomban, hogy milyen ország ez, és milyen típusú rendet akar, azokat a szabályokat és törvényeket, amelyek a szuezi ügy esetében alkalmazhatók voltak, a magyar esetben is alkalmazni lehet. Ezt kivétel nélkül mindenki így gondolta.

GUNEWARDENE: – *A szuezi kérdés egyáltalán nem létezett még ekkor. A forradalom előtti adásokról beszélek. Felbátorították ezek az adások az embereket? Csak ez a kérdésem.*

– A forradalom előtt nem volt ilyesmi. Én a mostani helyzetről beszélek. A forradalom előtt a magyar nép éveken keresztül hallott felelős vezetőktől olyan kijelentéseket, hogy egy nép lázadjon fel, és harcolja ki szabadságát és függetlenségét, és a szabad világ minden segítséget megad egy ilyen népnek. Ilyen kijelentésekre minden magyar emlékezhet, aki ezeket évek múltával is megjegyezte.

GUNEWARDENE: – *Hallott olyan kijelentéseket, amelyek a tájékozatlanabb embereket felbátoríthatták?*

– A forradalom alatt ilyen kijelentések nem hangzottak el, és az eseményeket nem a külföldi rádió irányította. Az eseményeknek megvolt a maguk belső logikája. Ha 23-án éjszaka nem hangzott volna el Gerő beszéde, az események másként alakulnak. Ha az ÁVH nem használt volna fegyvert a rádiónál, a magyar ifjúság beérte volna azzal, hogy a 16 pontját felolvassa, és boldogan énekelte volna a Himnuszt reggelig. Budapest boldog lett volna, és senkinek eszébe sem jutott volna, hogy fegyvert ragadjon.

„A zsebéből gyufát vett elő, tüzet csiholt”

Antalóczi Sándor (W tanú)

Palais des Nations, Genf, 1957. március 11., 15.00 óra

A bizottságnak név nélkül tanúskodó férfi orvos, a Corvin közti felkelőcsoportozhoz tartozott. Anonimitást kért, mert félt, hogy családját otthon retorziók érik. A vallomásában közölt adatok és információk alapján utólag megállapítható, hogy Antalóczi Sándorról (1915–1983) van szó, aki 1945-ben tagja volt a szociáldemokrata pártnak, majd rövid ideig a Magyar Kommunista Pártnak is, de az MDP-be már nem lépett be. 1951 és 1955 között Dunaszekescsön élt, az ÁVH kétszer is letartóztatta. 1955-ben Budapestre költözött, 1956-ban tudószanatóriumban kezelték. Orvosként csatlakozott a Corvin köziekhez, majd alparancsnokként tett szert tekintélyre, Pongrátz Gergely támogatója volt. A harcokban mindkét combján megsebesült. A forradalom leverése után Svájcba emigrált, Bázelen telepedett le, később éveken át dolgozott Marokkóban. Számos orvosi és filozófiai témájú publikációja jelent meg.

ELNÖK: – *Tudomásunk szerint ön Budapest különböző kerületeiben részt vett a harcokban, mindenekelőtt a Corvin közti csoport tevékenységében. Ismerte Maléter tábornokot, továbbá részt vett a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásokon, amelyek során a harcban kivívott eredményeket kívánták biztosítani. Írásban benyújtott feljegyzésében az áll, hogy az összes harcoló csoport elismeri Király Bélát a magyar forradalom vezetőjének. Arra kérem, röviden számoljon be a bizottságnak azokról az eseményekről, amelyeknek aktív részese volt.*

– Igen, megpróbálom röviden összefoglalni. Tuberkulotikus beteg vagyok, tüdőbeteg, és mint tüdőbeteg feküdtem egy szanatóriumban Budapest mellett. A 23-i eseményekről csak rádión keresztül értesültünk, és 24-én még mindig nem akartuk elhinni, hogy ez egy fegyveres harc, valódi fegyveres harc, és inkább hittünk a kormánynak, amelyik azt állította a rádión keresztül, hogy ezek a fegyveres ellenálló csapatok már mind le vannak verve. Nem tudtuk elképzelni, hogy valóban kitaró harc menjen. Azonban két nap múlva nem tudtam nyugodtan maradni, mert hallottuk, hogy a harcok még mindig folynak, és az én családom közel lakik az Üllői úthoz, közel a Maléter-féle laktanyához, a Corvin mozihoz, ahol a harcoknak a centruma volt. És természetesen izgultam a családomért. Akkor elmentem, de már csak gyalog tudtam menni, mert hiszen az autóbuszok leálltak, nem közlekedtek, gyalog végigmentem egész Budakesz-be Budapestig és a belvároson át, ahol aránylag rend és nyugalom volt, csak ablakserepek hullottak az utcára, és azokat takarították össze. Az Akadémiai utcai párházat körülvették az orosz páncélosok. Egyébként semmi nyoma nem volt annak, hogy itt komoly harcok lettek voltak. Azonban amikor beértem az Astoria Szálloda elé, ott már komoly tüntetések voltak, és tanúja voltam annak...

– *Ez melyik napon történt?*

– Ez 25-én volt. Tanúja voltam annak, hogy ezek az oroszok kiszálltak a páncélcocsiból, megölték a magyarokat, és mondták, hogy mi ellenetek nem harcolunk. Ti munkások vagytok, és ez egy népi forradalom. Minket becsaptak a parancsnokaink. Itt vannak a páncélcocsik, vigyék, csináljatok velük, amit akartok, vagy ha akarjátok, mi segítünk vinni. És tanúja voltam annak, mikor ezek a páncélcocsik óriási tömeggel előtte és mögötte is elindultak a Parlament felé. Csak később értesültem, hogy a Parlamentnél csúnya események történtek, ott az ÁVH és az ott lévő orosz csapatok tüzeltek a tömegre több órán keresztül.¹ Ezt én nem láttam, csak hallottam délután, mikor visszafelé jöttem. Mi ettől az eseménytől természetesen nagyon el voltunk ragadtatva, és azonnal motorbiciklire szálltunk, és végigszaladtunk a Rákóczi úton a Nemzeti Színház előtt, és ordítottuk, hogy az oroszok nem harcolnak a magyarok ellen. A rendőrök kék egyenruhában általában mindenütt látszólag a nép mellett voltak, és mikor ezt hallották, akkor ők is, a rendőrök eldobták, illetve átadták a fegyvereiket a fegyvertelen magyar tüntetőknek, és mondták, hogy ők is harcolnak most már ez ellen az átkozott rendszer ellen. Az volt a legmeglepőbb nekem, hogy ez a fegyveres alakulat, a rendőrség a szemem előtt hogyan állt át.

Akkor így kerültem el az Üllői útra, ott szabályos erős harc volt. Orosz páncélcocsik tüzeltek a Corvin mozi környékére az Üllői úton végig, a Kilián kaszárnyát természetesen támadták, és ott volt a centrum. Sikert a családomat megtalálnom, azok életben voltak, és én attól a naptól kezdve igyekeztem felvenni a kapcsolatot. Az már este sikerült, az úgynevezett IX. kerületi csoporttal, de másnap, vagyis 27-én sikerült a Corvin-csoporttal felvenni a kapcsolatot. Ez az úgynevezett Corvin-csoport a Corvin mozi körül és annak a környékén harcolt, mert igen jól fedett hely volt, és nagyszerűen lehetett védeni. Mi meg voltunk győződve, amíg nem kerültem be a harcok közepébe, hogy ezt egy zseniális valaki csinálja, mert ez egy oly szép, harcászatiilag oly szép valami volt, hogy nem tudtuk elhinni, hogy ez egy spontán valami. Én mint orvos kezdtem először ott dolgozni, de hamarosan át kellett vennem [a szót]. Azok a munkások nem tudtak tárgyalni, hiszen harcolni tudtak, de természetesen az elért eredményeket meg kellett őrizni, és aránylag kevés entellektüel volt a Corvin-csoportnál. Kérdeztem, ki szervezi ezt az ellenállást? Akkor csak nevettek ezek a harcosok. Senki nem szervezi, mi itt lakunk a környéken, ez is barátom, az is barátom. És hát ki nevezte ki a parancsnokokat? Senki. Aki ügyesebb volt, az csoportokat alakított, és úgy önmaguktól lettek parancsnokok. Természetesen az ügyesebbet elismerte a gyengébb, és így volt nekünk kb. négy parancsnokunk az egész Corvin-csoportban. Többek között Pongrátz², aki végül főparancsnok lett.

1. A Parlament előtti sortűz nem tartott órákig, és ma sem teljesen világos, hogy a szovjet tankokból kire lőttek. Egyes beszámolók szerint az oroszok a minisztérium teteje felé lőttek, ahonnan a sortűz érkezett, mások szerint a tüntetőkre.

2. Pongrátz Gergely

A Pongrátz testvérek összesen négyen voltak, nem tudom pontosan, négyen-öten³, és csaknem mind ott volt, és ott harcolt, illetőleg az egyik jogász volt, inkább diplomáciai szolgálatokat végzett, ő is ott volt az első tárgyalásnál, amit a Nagy Imre-kormányval folytattunk. [...]

Őn kíváncsi volt, Maléter tábornokot ismertem-e. Természetesen ismertem. Maléter volt először a hivatalos parancsnok a Kilián kaszárnyában. Először, mint a kormány embere, lövett ránk, felkelőkre. De mivel látta, hogy ez egy népi megmozdulás és nem egy ellenforradalom, nem egy banda, nem egy elszigetelt jelenség, hanem az egész nép részt vett benne, akkor telefonozott a hadügyminisztériumba, és bejelentette, hogy ő nem hajlandó tovább lövetni a felkelőket, mert ez a magyar nép megmozdulása. És attól kezdve a mi szövetségesünk volt, és mint képzett katona, sokat tudott segíteni. A Maléter-laktanyát is eleinte nekünk kellett védeni, mert ez egy komplikált nagy épület, és nem foglalta el egészen a katonaság, voltak úgynevezett munkásszállások, bal felől és jobb felől, tehát a Nagykörút felől. Azt a két részét a felkelők védelmezték, mert bent a katonák vagy megbízhatatlanok voltak, vagy mert a hivatalos kormánycsapatok először ellenünk harcoltak. Később természetesen a dolog megváltozott. Egy pár szóval akarom jellemezni, hogy kik vettek részt ebben a harcban. Hogy mennyire az egész nép harcolt. Kénytelen vagyok elmondani valamit, ami talán egy kicsit viccesnek hangzik, de nagyon jellemző. Tanúja voltam annak, amikor a Nagykörúton egy öreg bácsi, a saccolásom szerint lehetett 70 éves, mert egészen hajlott és ősz volt, odacsoszogott az egyik páncéloshoz, szerencséje volt, az orosz nem tudta lelőni, és már 3-4 vagy több [benzines] üveget dobta hozzá, de nem gyulladt meg, és ő a zsebéből gyufát vett elő, tüzet csiholt, és odatartotta a reszkető kezével, úgy gyújtotta meg a páncélost, és úgy robbant fel. Sikerült meggyújtani. Ez is csak egy jellemző példa, az öreg. Fiatalok 11-12 éves korban – nem tudom, hol szerezték – elvették a katonáktól a géppisztolyokat, és azzal harcoltak. Harcoltak nálunk zsidók. Harcoltak jampecok. A jampec minálunk furcsa divatmajom volt, ez a jampec-típus, nem szerettük. A rendszer kegyeltjei voltak ezek, sportemberek vagy ilyesmik, nem dolgoztak, kaptak ilyen-olyan jutalmat a rendszertől valami sporteredményért, és hát nem szerettük őket. Ezek különös ruhákban jártak, és *moral insanity*-nek számítottak. Ezek az ő szeretőikkel együtt ott harcoltak közöttünk. Ezek a rendszer kegyeltjei voltak. Azok az egyetemisták, akik már megszűrve kerültek az egyetemre, mert hiszen entellektüeleknek a gyermekei alig kerülhettek egyetemre, inkább csak a megbízhatók. Ezek fordultak a saját rendszerük ellen.

Vártunk segítséget, természetesen vártunk külföldről segítséget, de nem voltunk derűlátók. Tudtuk azt, hogy körül vagyunk véve. Ausztria semleges, Svájc semleges, Jugoszlávia kommunista ország, nincs lehetőség, hogy küldjenek valamit, de vártunk egy erkölcsi erőt, egy erős hangot vártunk legalább, gon-

3. Egész pontosan hatan voltak testvérek.

doltuk, hogy talán Amerika erőt mutathat. Mi az orosz nagyon jól ismerjük, csak az erőt, kizárólag csak az erőt ismeri el, neki a különböző ígéretek nem számítanak.

Még egyet el kell mondanom: hogy mennyire tudta a munkás, azonnal, hogy mit kell csinálnia, ez teljesen spontán ment. Nem igazgatta őket senki. Magyarországon, el kell mondani, az utóbbi időben erős antiszemitizmus volt. Mert hiszen nagyon jól tudjuk, hogy a pártközpont és általában ezek a bevándorolt moszkovita emberek, hát a legtöbbje zsidó volt, és a nép szemében körülbelül úgy számított, hogy zsidó, kommunista, ávós, azt a munkás körülbelül egy kalap alá vette. Nagyon feszült volt a hangulat. El kell azt mondanom, hogy megértsék, mégis milyen lelkiereje volt a mi munkásságunknak, amikor megmondtuk nekik, hogy ha zsidó pogromot csináltok, vagy zsidót üldöztök, akkor ezzel az oroszoknak nyújtotok segítséget, mert azt tudja állítani, hogy ez egy zsidó pogrom vagy kontrarevolúció. Éppen ezért megjelentek öreg Horthy-tisztek is, és akartak ott parancsnokolni, de érdekes módon egyik napról a másikra eltűntek. Senki nem engedelmeskedett nekik. A munkásoknak csak annyit kellett mondani, hogy ez nem jó, ez veszélyes, rögtön megértették.

A fegyveres csoportok elfogták az ávósokat, a titkosrendőröket, akiket természetesen az egész ország rettenetesen utált és gyűlölt, mert hiszen a titkosrendőrség viselkedése volt az, ami tulajdonképpen kiprovokálta a rádió előtt az egész forradalmat. És megmondtuk nekik, hogy ez nem illik, ez nem való egy fegyveres katonához, hogy hadifoglyot bántotok. Az ávóst, és éppúgy az orosz, aki megadta magát, becsuktuk fogdába, és ott őrizték őket, semmi bántódásuk nem volt. Mikor már nagyon sok ávós összegyűlt, akkor elküldtük őket a Deák térre, és ott különböző nagyobb helyiségekbe elzárták őket. De bántódásuk nem volt. Amiről én tudok, hogy atrocitások történtek, azok a civil lakosság részéről történtek. A fegyveres erők tudomásom szerint betartották a *fair play* szabályait. Katonák voltak.

Azon a gyalázatos november negyedikei napon, amikor az orosz újból megtámadott minket – szörnyű volt –, mert ezek kicserélték a régi csapatokat, azok nem voltak megbízhatók, ezekkel a kirgizekkel. Ezek nekiálltak, és lőtték szemtől szembe az épületeket, addig, amíg egy étázs sem maradt épen, egy ablaküveg sem, és le nem omlottak épületek, megsemmisültek épületek. Barbár, szörnyű, kegyetlen lövetés volt, rengeteg sebesültünk volt. Mi akkor elhatároztuk, hogy az úgynevezett Corvin közt kiürítjük, mert a lakosság már páni félelemben élt, hiszen szétlőtték azt a negyedét. Elhatároztuk, hogy gerillaharcot folytatunk. Tehát elvonulunk, és csak nyugtalanítjuk az orosz. Ezt a lakossággal közöltem. Amikor a Corvin parancsnokságot, ahol addig harcoltunk, elhagytuk, a maradék ávós foglyokat, hogy ne legyen bántódásuk, hét katonámmal kísértettem föl az Üllői út felső része felé, és előzőleg közöltem velük, hogy mi sajnos ezt a területet fel kell adjuk, mert a lakosság lakásait teljesen tönkre lövik. De önök közül, aki bűnös, úgyis bíróság elé fog kerülni, menjenek, most elmehetnek haza.

Ezt magam csináltam, de egyébként így viselkedett mindenki a hadifoglyokkal, úgy oroszsal, mint ávóssal szemben.

Van egy dokumentáció a kezemben: ez volt az első pecsét, az úgynevezett Corvin-pecsét, mert hiszen a Corvin-csoport nagyságánál fogva is, és mert a centrumban volt, lassan egy egész híres csoporttá nőtte ki magát, és amikor nemzetőr igazolványokat kaptunk, illetőleg ezeket csináltattuk, mert hiszen később a szervezéshez kerültem, és közvetlen kapcsolatba Király Bélával, akkor még nem volt pecsét. Ezt az én barátom, Bornemissza Tibor, egy mérnök csináltatta, és az első pár száz, talán ezer nemzetőr-igazolvány ezzel a pecséttel volt lepecsételve. Ha önök kívánják, itt hagyom, de szeretnék visszakapni, mert nekünk is egy történelmi dokumentáció.

A Nagy Imre-kormány szerepéről akarok még valamit mondani. Mert talán nem voltam következetes az időrendi sorrendben. Állandóan kellett a kormánnyal alkudozni. Végül az a szerep jutott nekem, hogy csak ültem a telefonnál. Nekünk volt egy fürdőszobánk és egy szobánk, összesen ez volt az egész főhadiszállás. Onnan intéztünk mindent. És oda hívtak minket telefonon. Ez egy főorvosnak a telefonja volt, és tudtak minket hívni. Mindennap alkudozott a kormány. Szerették volna átmenteni a bőrüket. Tele volt sztálinistával, hiszen október 27-én milyen nemzeti kormány alakult? Ez még tele van sztálinistával. Ez a tárgyalás ment a Corvin-parancsnokság és az akkori hadügyminisztérium között. Odajöttek, úgy tudom, hogy az Váradi [Gyula] vezérőrnagy volt, meg Janza [Károly] tábornok szintén. Ez egy honvédelmi miniszter volt, azt hiszem, akkor, és egy Kovács [István] nevű tábornok. 29-étől 30-ig is folyton hívtak, hogy most már ne harcoljunk tovább, adjuk meg magunkat, nem lesz semmi bántódásunk. És most már mi csak dezavualjuk a kormányt. Mi mondtuk, hogy nem adjuk meg magunkat, mi győztünk, mi egy forradalom vagyunk, és mi követelünk. Mi nem megyünk haza. Azt mondták, hazamehetünk, nem lesz semmi bántódásunk. Ez nagyon szép volt, de mi mondtuk, hogy ez minket nem érdekel, minket az érdekel, hogy az orosz hagyja el Magyarországot, ez volt a feltételünk.

Én a munkások nevében tárgyaltam. Így alkudoztunk a kommunista kormánnyal sokáig, míg végül már csak Nagy Imre maradt, és egy pár államminiszter. Köztük Kádár is ott volt, de nem gondoltuk, hogy Kádár ilyen aljas szerepet fog majd játszani. Mindenesetre nekünk Nagy Imre tetszett, mert láttuk, hogy dacára annak, hogy ő 25 éves kommunista múltra tekint vissza, mégis magyar ember. Én 31-én találkoztam vele, és természetesen akkor találkoztam először Király Bélával is, akit a mieink szabadítottak ki a fogságból. Teljesen ősz, de aránylag fiatal ember volt, aki elmondta, hogy abba őszült bele, hogy négy év óta halálra volt ítélve, és ez nem egy kellemes érzés. Mi egyedül csak Király Bélában bízunk. Tulajdonképpen ő volt a számunkra egyedüli megbízható katona, akivel együtt elmentünk Nagy Imréhez a parlamentbe, és ott be lettünk mutatva. Akkor még láttuk Nagy Imrét, meg láttuk Tildyt mellette, és Vas Zoltánt is láttam, felismertem. A Parlamentben akkor voltam először.

Be lettünk mutatva, és akkor bízta meg tudomásom szerint Nagy Imre Király Bélát azzal, hogy vegye föl velünk, fegyveres csoportokkal, tehát a magyar néppel a kapcsolatot és ő igenis hajlandó belemenni abba, amit mi kívánunk, hogy szabad választások útján egy demokratikus kormányforma alakuljon ki.

Mi Nagy Imrében ekkor megbíztunk. És hogy nemhiába bíztunk Nagy Imrében, azt a későbbi események is bizonyították. November 4-én, amikor jött a második orosz agresszió, megtehetette volna azt, hogy kijelenti a rádióban: ja, én kérem, kényszerítve voltam, csak fegyverek hatására nyilatkoztam eddig, azonban most természetesen azt mondom, hogy ezek a mi felszabadítóink. Nem. Pontosan azt nyilatkozta, amit mi vártunk tőle. Az orosz megtámadott minket. Mi semlegesek, neutrálisak akarunk maradni, demokratikus életformát akarunk élni. Az orosz fölvette velünk a harcot, és mi harcolunk, és kérjük a Nyugat segítségét. Én azt hiszem, ennél döntőbb bizonyíték Nagy Imre jóindulata mellett nem kell. De különben is, mi azt tudtuk, hogy benne lehet bízni.

Aztán 31-én jött a fegyverszünet, akkor az oroszok végleg elhagyták Budapest területét. Miután a kormány látta, hogy velünk nem lehet alkudozni, ekkor jöttek hozzánk az úgynevezett megtisztított katonaság képviselői. A Corvin-főparancsnokság szobájába ültünk szemben négy tábornokkal, akkor már Maléter is természetesen átjött, hiszen Maléter akkor már a mi szövetségesünk volt. De a Honvédelmi Minisztérium megbízottjai, akikre visszaemlékszem, Váradi vezérőrnagy, Kovács, egy piros képű szemüveges, én gondolom, hogy ez volt a Kovács, szintén tábornok, és talán Janza, nem tudom pontosan, de három tábornok volt, és a negyedik egy ezredes volt, páncélos ezredes, valószínűleg zsidó ember. Ők azt állították, hogy ők megcsinálták az öntisztulási folyamatot a honvédségen belül, tehát ők már a nép által küldött vezetők. Mert mi azt kívántuk, hogy minden egységnél, a katonaságnál is és a rendőrségnél is a legénység, a nép szórja ki azokat az elemeket, akik sztálinisták, csináljon egy tisztítást, és akikben ő megbízik, azokat a tiszteket küldje hozzánk. Tehát ezt a rendőrség megcsinálta, így került a rendőrség élére Kopácsi ezredes. Az rendesen viselkedett. Azonban megtudtuk, hogy a Honvédelmi Minisztériumban ez a tisztulási folyamat nem történt meg. Ezek szerették volna a bőrüket és a szerepüket átjátszani, mert látszólag a forradalom győzött, és szerettek volna akkor is természetesen a Honvédelmi Minisztériumban maradni. Mi nem bíztunk bennük. Király Bélával azt terveztük mi, fegyveres csoportok, hogy mindaddig, amíg Budapesten a szabad választások meg nem történhetnek, tehát pártok alakulnak, és ezek a pártok elindulnak, addig egy nyolctagú fegyveres bizottság fog, mint egy überkomité, őrködni Budapest rendje fölött, hogy demokratikus formában történjék a választás. Ez a nyolctagú bizottság pedig delegálva lett volna, ez volt az eredeti terv. 50%-ig a fegyveres csoportoktól, miután a tényleges hatalom a mi kezünkben volt, 25%-ban a már megtisztított rendőrségtől, és 25%-ban a már állítólag megtisztított honvédségből. Így alakult volna ki egy nyolctagú csoport. Azonban amikor ez a választás végre esedékessé vált szombaton, november

3-án, az utolsó szabad napunkon, láttuk, hogy nem megbízható a honvédség. Ha mi kiadjuk a kezünkéből a fegyvert, a hatalmat, akkor nem vagyunk bizonyosak abban, hogy két nap múlva ismét nem sztálinisták fognak-e uralkodni. Javaslatunkra csak a fegyveres csoportokból alakult a nyolctagú überkomité, a fő fegyveres karhatalmi bizottság. Mi rögtön elkezdtünk dolgozni. Szervezni kellett, és természetesen a nemzetőröknek fizetést kellett volna adni, mert hiszen már a családjuk éhezett.

Sajnos erre nem került sor, mert november 4-én, mint tudjuk jól, az orosz óriási fegyveres erővel ránk tört, és az ellenállást sokáig nem tudtuk csinálni. Még tartott a harc. Tartott a harc, el kellett vonulnunk a csoportunkkal, a VIII. kerületbe, mindig észak felé, Vác felé, Észak-Magyarország felé, persze még Budapesten, de mindig északi irányban, mert mind tarthatatlanabb lett a helyzetünk. Végül is a csoportunk, és a többi csoport is belátta, hogy a további fegyveres harcnak sok értelme nincs. A fiúk el is voltak keseredve. A fiúk talán bíztak a nyugati segítségben. Semmi segítséget nem kaptak. Ők azt mondták, fegyveresen elindulnak Nyugat felé. Én az utolsó előtti napon sajnos megsebesültem, géppisztolygolyóval átlőtték mind a két lábamat. Így nem tudtam velük menni, bár ők följánlították, hogy hordággal visznek. Természetesen megmondtam, hogy ez lehetetlen, mert ők maguk is olyan kényes helyzetben lesznek, hogy futniuk kell esetleg. Így csak annyit tudok a corvinisták sorsáról, hogy kb. 600-700-an elindultak észak felé, Vác felé.⁴

Én pedig így átlótt lábbal vissza egy klinikára Bornemissza Tibor mérnök barátommal, és a klinikán vártuk az eseményeket. Ott látható volt az, hogy nem várhatunk. Most már biztos, nem várhatunk semmit. Az orosz bestiális módon lőtt a mi mentőkocsijainkra. Mint klinikai alkalmazott tudok erről beszélni, hiszen azért segítettem ott mint orvos, ezekben a napokban. A mentőkocsijainkat telibe lőtték ágyúval. Két napig feküdtek a sebesültek az utcán, mert lehetetlen volt őket behúzni. Mindenki lőtt az orosz. Mintha megőrült volna. Teljesen megbolondult.

És akkor egy csütörtöki napon tűzszünet jött.⁵ Láttuk, kiszálltak a páncélcsovikból, de nem a régi oroszok, hanem egész fiatal, alacsony tatárok, kirgizek voltak. Láttuk, hogy megdöbbenve nézik ezek a tatárok, hogy mit műveltek, szétlőtték azt a pár utcát, a szó gyakorlati értelmében szétlőtték. És a lakosság gyűlölettel ugyan, de egy-két szót váltott az oroszokkal. Én hallottam azt, hogy hol van, hol van a Szezi-csatorna?⁶ Hát mi nem látunk itt semmi vizet. Kérdeztük, milyen Szezi-csatornát keresel? Nekünk azt mondták, hogy megüink a Szezi-csatornához önkéntesnek, mert ott az imperialisták megtámadták az arab nemzeteket. Egy másik kijelentette, hogy én nem látok itt sem papokat, sem fasisztákat, de

4. 600-700-an biztosan nem lehettek.

5. November 4-e után hivatalosan nem deklaráltak tűzszünetet.

6. Az, hogy az orosz katonák a Szezi-csatornát keresték, mindmáig visszatérő és szívós motívuma 1956 emlékeztetének, de nehéz megállapítani, mennyi lehetett a valóságalapja.

látok munkást, és nekünk azt mondták, hogy el kell menni Ausztriába, mert kitört a fasizmus. Csak nagyon kevesen tudták, hogy Budapesten vannak. A lakosság – mondom, gyűlölettel, mert szörnyű volt, mit végeztek, de mégis – szóba állt ezekkel. És ezek a katonák megdöbbenve hallgatták, hogy hol vannak.

Végül, nagyon fontosnak tartom, hogy állítólag mi Nyugatról fegyvereket kaptunk volna. Ez természetesen orosz propaganda. Ez nem igaz. Mert mi sajnos nem kaptunk fegyvert, elég baj volt az. Erre vonatkozólag nagyon fontos adatokat tud közölni Szöllősi Árpád, aki Bázelen lakik most, aki a győri Forradalmi Tanács tagja volt, és pontosan el tudja mondani, hogy Győrben mik történtek: hogy mennyire el volt zárva a nyugati határ, hogy mennyire lehetetlen volt fegyvereket becsempészni. Éppen úgy állt a határzár, mint azelőtt.⁷ Szigorú igazoltatások történtek, mert hiszen a katonaság ott volt, és ahol nem volt ott katonaság, ott a fegyveres felkelők igazoltattak, és természetesen ott volt Ausztria a maga hadseregével, illetőleg határőrségével. Ez nevetséges. Győrben egyébként a volt győri párttitkár, Farkas Mihály indította meg az úgynevezett ellenforradalmat, az verte le először a vörös csillagot a Győri Nemzeti Színházról. A saját párttitkársaik utálták őket.

ELNÖK: – *Köszönjük! A bizottság tagjainak van-e kérdésük? Srí Lanka küldötté a szó.*

GUNEWARDENE: – *Mikor hagyta el Magyarországot?*

– November 12-én hagytuk el a budapesti Sebészeti Klinikát. Úgy álcáztuk magunkat, hogy a klinika részére élelmiszert szállítunk. Így tudtunk egy teherautóval három felkelőt vinni, én és a barátom, Bornemissza Tibor. Evvel az álcázással tudtunk előrejutni a már eléggé erős Kádár-rendőrség között, és öt napig menekültünk. Az országot november 17-én hagytam el a társaimmal együtt. Ekkor léptem Ausztria területére, Burgenlandba, és 18-án érkeztem Bécsbe.

GUNEWARDENE: – *Kinek a teherautója volt?*

– A teherautó? A klinika részére akkor mindenhol jöttek élelmiszerek, teherautók, mi adtunk engedélyt, hogy a fegyveresek elmenjenek, és a garázs-ból papírra kivegyenek teherautókat, mert érdekes módon a hatalom még mindig nagyjából a kezünkben volt, de már azért az oroszok voltak az urak. Természetesen mi tudtuk, hol vannak teherautók. Közöltem a klinika tanársegédjével, aki nekem ott jó barátom, hogy számunkra most már veszélyes maradni, mert mind a ketten a nyolctagú bizottság tagjai voltunk, és a lakásomon már keresett a rendőrség. Az angol rádió bementa, hogy sajnos nem tudnak segíteni. Ekkor elhatároztuk, hogy szökünk. Ez a klinikai tanársegéd a rendelkezésemre bocsátotta a tehergépkocsit. Bornemissza Tibor mérnökkel és a három munkásnak öltöztetett szabadságharcossal együtt mi szállító részlegnek voltunk öltözve. Nekünk erre papírunk volt. Hivatalos papírunk. Ez sikerült is, elég sokáig így utazni. De Sárvárnál az ávósok elfogtak minket, és elvették tőlünk a teherautót.

7. Ez nem teljesen igaz, a határzár nem állt fenn ugyanúgy, de a fegyverek becsempészését Ausztria is megakadályozta volna.

GUNewardENE: – *Legyen szíves, csak a kérdésre válaszoljon: kié volt a teherautó?*

– Akkor a Sebészeti Klinikáé volt. Mi bocsátottuk még annak idején a rendelkezésükre, hogy legyen nekik élelmiszeres autójuk. Tehát tulajdonképpen a klinika teherautója volt.

GUNewardENE: – *Ön azt mondta, 12-én indult útnak. Mikor sebesült meg?*

– Néhány nappal korábban, 6-án vagy 7-én.

GUNewardENE: – *Sebesülten dolgozott?*

– Egy éjszakát fekvőbeteg voltam vele, a többi napokon jártam. Szerencsés sebesülés volt, átment mind a két lábamon, de nem érintett nemesebb szerveket, és meggyógyult, csaknem magától. A jele természetesen megvan most is. Dolgoztam vele.

GUNewardENE: – *Mit csinált 6-a és 12-e között?*

– Azt hiszem, 8-án kerültem a Sebészeti Klinikára. Itt volt elegendő orvos, de természetesen amit tudtam, segítettem. Ezzel a lábammal, amit ők kötöttek is egyúttal, tehát beteg is voltam és orvos is voltam. És egy pár röpcédulát még gépeltünk, mert már más lehetőségünk nem volt. Ezt csináltam kb. 8-ától 12-ig.

GUNewardENE: – *6-a és 12-e között csak irodai munkát végezett, vagy orvosként is tevékenykedett?*

– Nem, csak 7-étől vagy 8-ától dolgoztam, 6-án sebesültem.

GUNewardENE: – *Akkor fekvőbeteg volt?*

– Nem. Nem. Jártam vele és csináltam a munkát, amit tudtam.

GUNewardENE: – *Nem akarom ellentmondásba keverni, de Ön azt mondta, hogy egy éjszaka ágyban fekvő volt.*

– Azon a hatodikai éjszakán, akkor aludtam. Egy éjszaka volt az, amit pihentem. Na és természetesen 8-a után normális klinikai éjszakáim voltak. Tehát nappal dolgoztunk. Éjszaka a klinikán tudtunk pihenni, de nappal dolgoztam, mert én nem éreztem ezt túl súlyosnak.

GUNewardENE: – *Amennyire vissza tud emlékezni, mit csinált 7-én?*

– 7-én éjszaka tudtommal különöset nem csináltam, mert 7-én éjszaka, tehát 7-éről 8-ára virradó éjszaka elbúcsúztam a csoportomtól. Ez a csoport akkor már a VIII. kerületben volt. És így 8-án reggel kerültem a klinikára, gyalog.

GUNewardENE: – *Hogyan sebesült meg?*

– A Víg utcai rendőrkapitányság hátsó részén, úgynevezett titkos részén voltak a titkos telefonkészülékek. Amikor bizonyosnak látszott, hogy nem tudjuk magunkat tartani, akkor elmentünk, és ezeket a telefonkészülékeket megsemmisítettük, hogy ne tudja később az ellenség se használni. Azonban sok minden olyan dolog volt ott, amit orvosként tudtam használni, ezért 6-án este egy katonámmal elmentünk elhozni villanyégőket, mert a segélyhelyet a fogdában rendeztük be, a rendőrkapitányságnak a fogdája mélyen volt, és lehetett belőle orvosi segélyhelyet csinálni, de sötét volt. Ezért elmentem villanykörtékért, mert tudtam, emlékeztem még délelőtről, hogy ott van bőven erős villanykörte. És mikor oda átmertünk, este a sötétben csak furcsa hangokat hallottam, és hirtelen keresztül-

lőttek. El tudtuk oltani gyorsan a villanylámpánkat, és én futottam, mondtam a barátomnak, keresztüllőttek, de próbálok futni, gyere te is. És tudtam futni. Szerencsém volt. Abban a hátsó részben – mint utólag kiderült – voltak ávósok, tele voltunk általában ávósokkal, beépített ügynökökkel. Nem tudtuk meg, hogy ki lőtt át, de kb. sejtettük, hogy az ávós ügynök lehetett. Én kényelmetlen voltam nekik, az érzésem az volt, mert hiszen mellbe is lőhetett volna, megölhetett volna, az volt az érzésem, hogy csak foglyul akartak ejteni. Ez volt 6-án este.

GUNEWARDENE: – *Fel tudták számolni a titkos telefonállomást?*

– Belelőttünk, szétromboltuk.

Gunewardene: – *A szovjet csapatok 4-én indították meg a támadásukat. Azt hallottuk, mi történt Önnel 6-án. De harcolt 4-én és 5-én is?*

– 4-én volt vasárnap, kora hajnaltól az orosz a Corvin-négyszöget úgy körülvette, hogy rengeteg halottunk volt. Én sosem harcoltam természetesen. Én orvos voltam, és fegyvert nem viseltem. Akkor más szerepem nem volt, mint az eszemmel irányítani, hogy hogyan lehetne ezeket a páncélcsoportokat kipiszkálni onnan, mert ellenőrzés alatt tartották az egész négyszögünket. Az egész délelőtt ezzel telt el, hogy egy különösen veszélyes páncélost kilőjünk, megsemmisítsünk. Délután 2 óráig sikerült csak nagy áldozatok árán. Ezt csináltam tudomásom szerint 4-én délelőtt. 4-én délután és este helyet néztünk a csoportunknak, új helyet, mert tudtuk, hogy ezt nem lehet tovább tartani, és ezért mentem el a másik barátommal a VIII. kerületbe, a jelzett Víg utcai kapitányságon is volt egy olyan fegyveres csoport, mint mi, de kisebb, és annak a környékén, úgy láttam, nincs akkora veszély, így oda telepíthetjük a csoportunkat. Ezt csináltuk 4-én délután és késő éjszaka. Egész éjszaka az áttelepítés, illetőleg 4-én este az ávósok szabadon bocsátása volt.

GUNEWARDENE: – *Hogyan nézett ki a Corvin közű csoport november 4-én? Hány tagja volt?*

– Körülbelül kétezer...⁸

GUNEWARDENE: – *Úgy látszik, 4-e és 6-a között nagyon elfoglalt volt. Hol és hogyan hallotta akkor az orosz katonák megjegyzéseit arról, hogy ők a Szezei-csatornához jöttek, vagy hogy Ausztriában a fasiszta ellenforradalmat kell leverniük?*

– Azt 8-a után hallottam, mikor én már a klinikára kerültem, és mint sebesült, napközben ott járkáltam, beszélgettem, és amit tudtam, dolgoztam. Ekkor hallottam ezeket. A Szezei-csatornát azt az én fülem hallatára mondta egy tatár...

GUNEWARDENE: – *Milyen nyelven beszélt az oroszral?*

– Oroszul.

GUNEWARDENE: – *Ért oroszul?*

– Nem, de hát 12 év alatt az ember fölvesz annyit, hogy megértettem. Ezt katonától hallottam.

8. 1000–1200 körüli lehetett a felkelőcsoport létszáma. L. Eörsi László: *Corvinisták, 1956*. 1956-os Intézet, Budapest, 2001.

GUNEWARDENE: – *Azt mondta, a fiúk nagyon csalódottak voltak, hogy nem jött nyugati segítség. Mely országokból vártak segítséget? Hiszen azt is mondta, tudták, Ausztria és Jugoszlávia nem tud segíteni. Akkor melyik országtól vártak valamit?*

– Az ENSZ-től. És miután tudtuk azt, hogy az Egyesült Államoknak ereje van, fegyveres ereje van, és tudtuk, hogy nem fog beavatkozni, de ha egy erős öklöt mutat, egy fenyegetést mutat, elképzeltük, hogy talán önkénteseket küld, vagy ezzel fenyegetődzik. A mi elképzelésünk szerint ez elég lett volna ahhoz talán, hogy az orosz visszavonuljon. Így ismertük az orosz.

GUNEWARDENE: – *Erős volt a fiatalok körében a várakozás, hogy Nyugatról segítség érkezik?*

– Nem olyan nagyon. Nem nagyon. Bízta benne, de nem voltak meggyőződve. Nagyon várták, csak kiábrándultak, hogy semmit se csinálnak.

GUNEWARDENE: – *Említette, hogy a Corvin köziek nevében tárgyalt a Nagy Imre-kormány képviselőivel, és az volt a benyomása, hogy a bőruket akarják menteni. Pontosan mikortól folytak ezek a tárgyalások?*

– Az volt a benyomásom, hogy a sztálinisták szerették volna átmenteni magukat, és minekünk ez nem kellett. Nekünk Nagy Imrén kívül nemigen kellett más. Tildy eléggé gyenge ember volt. Lehet, hogy a börtön megviselte, de a benyomásunk az volt, hogy gyenge ember, Nagy Imre határozott benyomást keltett, és benne bízunk. Azért tárgyaltunk a kormánnyal, mert a kormány azt akarta, hogy korábban tegyük le a fegyvert, de így természetesen akkor az eredményeket nem tudtuk volna kicsikarni. Mi úgynevezett demokratikus kormányt akartunk, ők pedig továbbra is kimondottan kommunista kormányt akartak. Mi szocialista kormányt szerettünk volna.

GUNEWARDENE: – *Kérem, próbálja felidézni, mikor voltak ezek a tárgyalások!*

– Ez kb. 29-én, 30-án, és azt hiszem, 28-án is. Kb. 3 napig alkudoztak.

GUNEWARDENE: – *Tudott a kommunista párt székháza [a Köztársaság téri pártház – a szerk.] elleni támadásról?*

– Tudok. Ezt, azt hiszem, corvinisták hajtották végre.

GUNEWARDENE: – *A Corvin köziek több támadást hajtottak végre ávéhások ellen?*

– Tudomásom szerint többet. A Corvin-csoport végezte azt a pártszékház elleni támadást, amely székház a Mátyás [helyesen: Köztársaság] téri színház [Erkel Színház] mellett volt. Az egy titokzatos valami volt, mert olyan pincével rendelkezett, hogy nem tudtuk mi se napokon keresztül megközelíteni, és ott foglyok voltak abban a pincében, és mi le tudtuk hallgatni rádióval, de nem tudtuk megtalálni a kaput. Ezt a székházat fönt, magát a házat megostromolta a Corvin-csoport, és szétverte. Ott természetesen halálesetek is voltak, de a foglyoknak bántódásuk nem történt. Már az ávós foglyoknak, akiket mi ejtettünk foglyul.⁹

9. A támadásban Corvin köziek is részt vettek, de nem a csoport hajtotta végre. Antalóczi válasza tele van valótlan állításokkal és konfabulációval. L. még a Kiss Sándor vallomásaához fűzött 12. sz. jegyzetet.

„Talán a világ folyása is más irányt vett volna”

Heltai György (X tanú)

Palais des Nations, Genf, 1957. március 12., 14. és 15.

A bizottság előtt név nélkül, X tanúként tett vallomást Heltai György (1914–1994) jogász, diplomata. A háború előtt a budapesti egyetem jogi karának tanársegédje volt, a háború idején bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, 1945-ben belépett a kommunista pártba. A háború után a Külügyminisztérium politikai főosztályának vezetője lett, majd 1949-ben a Rajk-ügy kapcsán őt is letartóztatták, és tíz év börtönre ítélték. 1954-ben, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején szabadult. Szabadulása után visszament az egyetemre tanítani. Az 1956-os forradalom utolsó napjaiban a Nagy Imre-kormány külügyminiszter-helyettese volt, ő fogalmazta a semlegességi nyilatkozatot. A forradalom leverése után családjával Bécsbe emigrált, majd egyik alapítója és igazgatója lett az 1958-ban amerikai támogatással felállított brüsszeli Nagy Imre Intézetnek. Az intézet 1964-es megszűnése után az Egyesült Államokba költözött, a New York-i Columbia Egyetemen, majd a dél-karolinai Charleston Egyetemen tanított. 1990-ben a Budapesten megalakított 1956-os Intézet kuratóriumának tiszteletbeli elnökévé választották. Charlestonban hunyt el.

Meghallgatása, amelyre a vizsgálat első időszakában került sor, a leghosszabb volt: három napon összesen több mint három órát beszélt. Beszámolója nagy hatást tett a bizottságra. E helyütt a vallomást terjedelmi okokból csak erősen megkurtítva tudjuk közölni. A vallomás eredeti hanganyaga és angol nyelvű jegyzőkönyve az OSZK-ban vagy az OSA Archivumban tanulmányozható.

[Heltai vallomása elején a forradalom politikai előzményeire utalva a magyar pártküldöttség 1953. májusi moszkvai útjáról beszél.]

– Nagy Imre, mikor a miniszterelnöki tárcát átvette, először is meg akarta szüntetni a nyilvánvaló törvénytelenégeket. Éppen ezért elkezdte a bűnperek revízióját, megszüntette az internálás rendszerét, kinyitotta az internálótáborok kapuit, és megszüntette az ún. belső deportálást, azaz a polgári családok vidékre történő száműzését. Gazdasági téren nyomban óriási könnyítéseket adott a parasztságnak azzal, hogy megtiltotta a korábbi kollektivizálást¹, lehetőséget adott arra, hogy a parasztok kilépjenek a meglévő kolhozokból.

Természetesen ezek az események Rákosi ellentámadását váltották ki. Rákosi rögtön az első hónapokban elment Moszkvába, és bepanaszolta Nagyot, hogy Nagy ellenforradalmat készít elő Magyarországon.² Közbevetőleg jegyzem meg, hogy természetesen ezek nem személyes tapasztalataim, ezeket jórészt Nagy

1. A kormány nem tiltotta a kollektivizálás folytatását, csak a korábban bevett erőszakos eszközök alkalmazását kívánta megakadályozni.

2. Rákosi ennél ravaszabb volt, ilyen súlyos váddal ekkor még nem állt elő, hiszen tudta, hogy Nagynak vannak még támogatói Moszkvában.

Imrétől, jórészt pedig még Magyarországon lévő újságíróktól tudom, mert ezekben a napokban vagy hónapokban én még börtönben voltam. A Rákosi-féle támadás középpontjában az állott tehát, hogy Nagy ellenforradalmat készít elő. Rákosi szerint Magyarország népe ellenforradalmi, sőt fasiszta, a magyar népet nem lehet másként, mint csizmával vagy korbáccsal kormányozni. Nagy meglehetősen egyedül volt. Talán öt-hat ember állott körülötte, szemben az egész apparátussal. Sokat tenni nem tudott, a rendeleteket kiadta, a rendeletek végrehajtását ellenőrizni már természetesen képtelen volt. A parasztságban, sőt az egész magyar népben mégis hallatlan bátorságot ébresztett ez az új éra. Bizalmat elsősorban Nagy személye iránt, másodsorban valami lehetőség látszatát arra, hogy szabad véleménynyilvánítással egy szabadabb életformát is teremtsenek az emberek. Ez volt az a tény, amely Rákosiékat és az egész pártapparátust a legjobban aggasztotta. [...]

1954-ben, talán egy júniusi vagy augusztusi moszkvai látogatás során, fölvetették újra az oroszok, hogy mi van a magyarországi politikai perekkel, mire Rákosi azt válaszolta, hogy az ő véleménye szerint ez csak Berija ügye volt, és csak Berija mondta Nagynak, hogy ki kell engedni az embereket, tehát ők ezt az egész Nagy-féle politikát Berija politikájának tartják. Berija akkor már nem volt. Ezért igyekeztek meggátolni Nagy ilyen irányú tevékenységét. Az oroszok ekkor kijelentették, hogy Nagynak van igaza, ki kell engedni az embereket. Azt is mondták, hogy Rákosi személyesen felelős az emberek lefogásáért, ő informálta úgy a szovjet hatóságokat, hogy ezek bűnösök.

(Heltai ezután a Slánsky-per és a Rajk-per összefüggéseiről, illetve a Nagy Imre elleni rákosista áskálódásokról beszél.)

1955 elején Rákosiék újra Moszkvába mentek, és azzal vádolták Nagy Imrét, hogy letérítette az országot a nehézipar fejlesztésének útjáról, külföldi kölcsönöket vett föl, és ezzel romba döntötte a magyar gazdaságot. Azt követelték, hogy Nagy ismerje be, hogy ezzel nagy károkat okozott az országnak. Nagy, ahogy később elmondta, hajlandó lett volna elismerni, hogy gondot jelent a gazdaságnak a drága kölcsönök felvétele, amelyek révén emelni tudta az élet-színvonalat, és segítette a könnyűipar fejlesztését, de ragaszkodott ahhoz, hogy nyilvánosan vitassák meg az ország gazdasági helyzetét. Ezt nem fogadhatták el. Végül 1955 márciusában³ leváltották a miniszterelnökségről, megint szovjet utasításra. Szuszlov állítólag eljött Budapestre, a hírek szerint, ez nem biztos, személyesen fogalmazta azt a határozatot, amely Nagyot megfosztja tisztségétől és párttagságától is. Erre 1955 áprilisában került sor.

Persze ezek az események mégsem múltak el nyomtalanul az ország életében. Szabad levegő áramlott a politikai fórumokba, ami ebben az időben természetesen mást nem jelenthetett, mint a kommunista párt összejöveteleit, és nagyon sok kommunista, akik jóhiszeműen, becsületes szándékkal vezetve álltak egy

3. 1955. április 14-én.

időben a kommunista párt mögött, ebben az időben erkölcsileg mindenképpen szakított a párttal. A párttagságáról természetesen lemondani nem tudott, ez életveszélyes volt, formális lehetőség erre nem is volt.

Nem akarok részletesen foglalkozni ezekkel az időkkel, azt hiszem, az előző tanúk már úgyis beszámoltak róla, csak nagy vonalakban, mert a dolgok megértéséhez ismertetnem kell ezt a hangulatot Magyarországon. Valami friss levegő tört be az országba. Elsősorban azzal, hogy a kiszabadult politikai foglyok többé nem féltek semmiféle retorziótól, és elkezdtek szabadon beszélni. Érdekes volt, hogy az ország gazdasági romlása, a megélhetés nehézsége, a munka egyre fokozódó intenzitása nem indította meg annyira az embereket, nem keltett olyan országos felháborodást, mint a kiszabadult foglyok beszámolóí. Igen sok ember, aki hajlandó volt elhinni, hogy Koestler könyve vagy a Kravcsenko-beszámoló egyszerűen nyugati propaganda, a mi beszámolóink alapján, a közvetlen élmények meghallgatása után rájött arra, hogy mit szolgál, hova került erkölcsileg. És nagyon sok emberben támadt Magyarországon elég erkölcsi bátorság ahhoz, hogy ki is álljon a megváltozott elvei mellett. Elsősorban a magyar írók és a magyar egyetemi ifjúság tűnt ki ezen a téren. [...]

Amit elsősorban elvileg és nem a személyesen tapasztalt tények alapján szeretnék kiemelni, az a forradalom vagy ellenforradalom kérdése. Éppen azért, mert az egész magyar propaganda ma erre az ellenforradalmi elméletre támaszkodik, és elég sajnálatos módon ez a propaganda még itt Nyugaton is tért hódít. Ez az októberi magyar forradalom minden tekintetben megérdemli a forradalom elnevezést. A célkitűzései világosan forradalmiak voltak. Mit akartak? Azt hiszem, a bizottság előtt ismeretesekek a pontok, ismeretes a munkástanácsok intézménye, ismeretesekek a sajtószabadság iránti követelések. Ezek a követelések világosan forradalmi és nem ellenforradalmi követelések. Kétségtelen azonban, hogy a november utáni időben, tehát az orosz megszállás, az újabb orosz megszállás idején mindezeket a forradalmi vívmányokat eltörölték, ma a munkástanácsoknak csak látszata van, a sajtószabadságnak nyoma nincs, tehát az ellenforradalom november 4-én valóban megkezdődött Magyarországon. Meg kell nézni az emigrációt, ezt a 180 000 embert, hogy kik jöttek ki. A 180 000 ember túlnyomó többsége, talán 90%-a munkás vagy paraszt. Egyetlenegy ellenforradalmi jelszó ezekben az időkben nem hangzott el. Munkás, paraszt vagy értelmiségi küldöttségek százaival tárgyaltunk ezekben a hetekben a Parlamentben. Nem volt egyetlenegy olyan követelés sem, amelyet ellenforradalminak lehetett volna nevezni.

Én nem vagyok kommunista, sőt, megtanítottak az évek arra, hogy antikommunista legyek, de nem szeretnék humanista elveimből engedni, és őszinte szívvel mondom, hogy ha lett volna ellenforradalmi követelés ezekben az időkben, akkor otthagytam volna a posztomat, mert nem tartottam volna összeegyeztethetőnek a magam meggyőződésével. Tucátjával jöttek vidékről munkások, akik azt mondták, az egész gyár itt áll az új kormány mögött. Nem félünk semmiféle

reakciós kísérlettől. Még senki nem akarta visszavenni a földeket nálunk. De ha akarná, hát kimegyünk, és megvédjük azokat. Egyébként a régi polgári pártok új vezetőivel is találkoztam ezekben az időkben. Nem akadt egy sem, aki az alapvető intézményeket, tehát a földreformot, a bankok államosítását vagy a nagyipar államosítását ellenezte volna. Ellenben mindenki azt mondta, egyet-értve Nagy Imrével, hogy meg kell adni a lehetőséget arra, hogy a kisemberek magánvállalkozásokkal jobb életkörülményeket teremtsenek maguknak.

Meg kell nézni azt, hogy ellenforradalmárok címén most kiket tartóztat le például a Kádár-rezsim. Munkásokat, diákokat, a magyar értelmiség legjobbjait. Letartóztatott olyan írókat, mint például Háy Gyula, aki Európa-szerte ismert drámaíró, Nyugat-Európában is mindenütt játszották az *Isten, császár, paraszt* vagy a *Tiszazug* című drámáját. Moszkovita volt, de 1954-ben a moszkoviták ellen fordult, és ő volt az, aki a magyar írók utolsó segélykiáltását beolvasta a rádióban november 4-én reggel. Ma börtönben ül.

Letartóztatták Zelt Zoltánt, költő volt, húsz éve kommunista, 1951-ben még himnuszt írt Sztálinhoz, 1955-ben mégis a kommunisták ellen fordult. De letartóztatták azokat az újságírókat is, akik 1949-től 1954-ig a kommunista párt hivatalos lapjában mindent leírtak, amit a párt kívánt tőlük. De 1954-től vagy 1955-től kezdve, amikor rájöttek, hogy hazudtak, nem egy közülük igyekezett jóvátenni a bűneit. Egyről biztosan tudom – kijövelelem előtt néhány nappal beszéltem vele –, hogy tudatosan vállalta is a börtönt. Gimes Miklós néhány nappal az én kiszökésem előtt, november közepén meglátogatott. Már akkor illegálisan élt, tudta, hogy keresik. Kérdeztem, miért nem szökök ki, amíg a határ nyitva van. Azt felelte: annyi disznóságot írt az elmúlt tíz évben, annyi-szor írt barátai ellen, annyi-szor írt minden ellen, amit most tisztességesnek tart, hogy kötelességének tartja, hogy addig, amíg lehet, itthon világosítsa föl az embereket, és várja azt, hogy lefogják. Szóval ezeket nevezik ma ott ellenforradalmároknak.

Az orosz beavatkozás Magyarországon. Itt szeretnék a konkrét eseményekre szorítkozni, amelyekben magam is részt vettem. Az orosz kormány október 30-i nyilatkozata után valóban azt hittük, hogy az oroszok vissza fogják vonni a csapatokat. Azt hiszem, az orosz kormánynyilatkozat ismeretes a bizottság előtt. A következő napok azonban azt bizonyították, hogy ez a kormánynyilatkozat csak a magyar kormány félrevezetésére szolgált. Újabb csapatok jöttek be az országba. Az országban maradt, de Budapestről kivonult csapatok Budapest körül helyezkedtek el, atrocitásokat követtek el. Nagyjából ostromlott városhoz hasonlított továbbra is a főváros.

Ezért november 1-jén reggel Nagy miniszterelnök magához hívta Andropov szovjet követet, ismertette vele a tényeket, és közölte, hogy ha az orosz csapatokat nem vonják tényleg vissza Magyarországról, ha az újonnan beküldött erősítések azonnal nem mennek vissza a támaszpontjaikra, felmondja a Varsói Szerződést. Andropov nagykövet azzal távozott, hogy jelenti a kormánynak a történeteket, és

választ ad. 12 órakor délben telefonon válaszolt, jelen voltam a telefonbeszélgetésnél. Oroszul beszélt, Nagy Imre rögtön mondta magyarul, én írtam le a magyar választ. Az orosz kormány válasza ez volt: Teljes mértékben fenntartja október 30-i deklarációját. Kész tárgyalni az orosz csapatok visszavonásáról, éppen ezért, elfogadván a magyar kormány javaslatát, kéri, hogy két delegációt küldjünk ki. Az egyik delegáció megtárgyalja az elvi, politikai kérdéseket egy általunk megjelölt helyen, a másik delegáció Magyarországon tárgyalhat, legyen ez egy tisztán katonai delegáció, amelynek célja a technikai kérdések megoldása.

Nagy Imre válasza az volt, hogy nem tartja kielégítőnek a szovjet kormány magyarázatát. Reggel 10 órakor azt közölte, hogy szovjet csapatok jönnek továbbra is Magyarországra. Ez ellentétben áll minden nyilatkozattal, ezért a magyar kormány az Egyesült Nemzetekhez fog fordulni. 2 órakor újra behívta Nagy miniszterelnök Andropovot, közölte vele, hogy katonai szakértőink megállapították, hogy újabb szovjet csapatok jöttek be a határon az elmúlt három óra alatt is, tehát a szovjet kormány saját deklarációját is meghazudtolva Magyarország elfoglalására törekszik. Ezért azonnali hatállyal felbontjuk a Varsói Szerződést. A vonatkozó jegyzékeket elkészítettem, ugyanakkor elkészítettem a követjegyzékeket, note verbalokat, és azokat elküldtük az érdekelt követeknek. Ezzel párhuzamosan Nagy miniszterelnökkel újra felvetettük a semlegességi deklaráció kérdését.

Mint a tisztelt bizottság valószínűleg olvasta, Nagy Imre az alatt az idő alatt, amíg első számúzetésben élt Magyarországon, több beadványt intézett részben a magyar párthoz, részben az oroszokhoz. Ezekben felvetette az egész magyar problémát. A gazdasági élet nehézségeit és a politikai élet visszasságait. Egyik nagyobb tanulmányában már rámutatott arra, hogy meg kell vizsgálni, vajon nem lenne-e helyes Magyarország semlegességét deklarálni oly módon, ahogy az Ausztria esetében történt. Ezekről a kérdésekről egyébként az elmúlt évek folyamán több ízben beszélgettünk is.

A november 1-jei események arra indítottak, hogy *ultima ratió*ként, anélkül hogy időnk lenne megbeszélni a nyugati nagyhatalmakkal, meg kell fogalmaznunk a semlegességi deklarációt, bízván abban, hogy ezzel az oroszok előrenyomulását megakadályozhatjuk, és biztosíthatjuk az ország számára a további demokratikus fejlődést. Délután 4 órakor elfogadta a kabinet a semlegességi nyilatkozatot. 5 órakor Nagy miniszterelnök behívta ismét a szovjet nagykövetet, Andropovot, és informálta az újabb lépésről. Közben a nyugati nagyhatalmak köveit tájékoztattuk, természetesen semmi érdemleges választ adni még nem tudtak.

A semlegességi nyilatkozat ismertetésénél az első hozzászóló éppen Kádár volt, a jelenlegi kormányfő, aki maga is támogatta a semlegességi nyilatkozatot, sőt, könnyes szemekkel odafordult Andropovhoz, mondván, hogy én tudom, hogy ez a nyilatkozat a magyar kommunista párt végét jelenti, egyben ez az életem végét is jelenti, mert én együtt nőttem fel ezzel a párttal, de nemcsak kommunista vagyok, hanem magyar is vagyok, és ha kell, egy szál pisztollyal kimegyek,

és harcolok a maguk tankjai ellen, mert ha Magyarországon ellenforradalom lesz, akkor azt maguk csinálják csapataikkal és tankjaikkal. Ezt mondta 5 órakor, és este tízkor átment az oroszokhoz.

2-án és 3-án folytatódott az orosz csapatok áramlása. A szovjet nagykövet azt a felvilágosítást adta, amikor behívtuk, hogy újra a kormányhoz fordult. A kormány megnyugtatja a magyar kormányt, hogy semmiféle ellenséges szándékkal nem viseltetik, szokásos csapat-visszavonási mozdulatokról van szó, nagyobb haderők visszavonulása mindig nagyobb mozgással jár. November 3-án reggel azt az értesülést kaptuk, hogy a szovjet csapatok Magyarország keleti határától mintegy 150 km mélységben nyomulnak előre, elfoglalták az összes vasúti állomásokat, elkergették az állomásfőnököket, az összes váltókat ők kezelik, magyar vonat Szolnoktól Nyíregyházáig már nem közlekedhetik. Katonai jelentések szerint több mint 3500 harckocsi érkezett Magyarországra. Közben megjelent az orosz tárgyalóküldöttség. Az előző napok ugyanis élénk jegyzékváltással teltek el, több táviratot küldtünk az Egyesült Nemzetek főtitkárának, javaslatot tettünk a szovjet kormánynak is, hogy a csapatok visszavonásáról és a Varsói Szerződés felbontásáról tárgyaljon egy magyar–orosz delegáció Varsóban. A technikai lebonyolításról pedig egy katonai delegáció Budapesten.

Andropov 3-án reggel közölte velünk, hogy a szovjet kormány elfogadja a javaslatainkat. Még nem tudja megnevezni őket, de máris elküldi a katonai delegáció névsorát, azzal a kéréssel, hogy a két delegáció mielőbb üljön össze, és beszélje meg a szovjet csapatok kivonásának technikai módozatait. Elfelejtettem megemlíteni, pedig talán fontos, hogy november 1-jén délután Andropov nagykövet azt közölte velünk, hogy a szovjet kormány visszavonja a csapatokat, de ez esetben mi is vonjuk vissza az ENSZ-nél tett panaszt. Nem kérte azonban sem ő, sem a szovjet kormány, hogy vonjuk vissza a semlegességi deklarációt. Ebbe mi bele is egyeztünk, hogy amennyiben a csapatokat kivonják, mi táviratot küldünk ismét az Egyesült Nemzetek főtitkárának, és elállunk a panasztevéstől.

November 3-án tehát megkaptuk a tárgyalódelegációkra vonatkozó szovjet választ, összeállítottuk a magyar tárgyalódelegációt, amely emlékezetem szerint 11 vagy 12 órakor délelőtt össze is ült a Parlament helyiségében. A tárgyalás 4 óráig tartott. Az orosz követelések kb. 40 pontból állottak. A 40 pontból harminc-egynéhány lényegében technikai volt: üzemanyag-ellátás, üzemanyag-biztosítás, élelem-ellátás a visszavonulás idején. Volt néhány politikai követelményük is, mint például a szovjet csapatok ünnepélyes búcsúztatása, a megrongált szovjet emlékművek helyreállítása. A magyar delegáció 4 órakor azzal vált el a szovjet delegációtól, hogy a kérdéseket megvizsgálják. Lényeges nehézségek valószínűleg nem lesznek, és a szovjet vezérkar meghívására elfogadta, hogy a tárgyalásokat este 10 órakor a szovjet vezérkar székhelyén, a Budapesthez közel eső kis községben, Tökölön folytatják.

Nagy miniszterelnökkel személyesen ekkor beszéltem utoljára. Kérdezte, hogy mennyiben bízhatunk most a szovjet ígéreteken, és vajon a semlegességi deklarációnak Nyugaton milyen volt a visszhangja. Mi a minisztériumban akkor már

megkaptuk a válaszokat. A nyugati követek személyes örömüknek adtak kifejezést, de semmiféle támogatásról bennünket biztosítani nem tudtak. Én azt mondtam a miniszterelnök kérdésére, hogy remélem, hogy az utolsó pillanatban azért az Egyesült Államok legalább tárgyalásokat kezdeményez a szovjettel. November 3-án éjjel kiment a magyar delegáció Tököltre. Mint ismeretes, ezeket elfogták.

November 4-én hajnalban lakásomon kaptam egy telefonüzenetet a miniszterelnöktől, hogy menjek a jugoszláv követségre. Néhány perccel később megtudtam, hogy Budapest ellen megindult a támadás. Közvetve megpróbáltam még lebeszélni néhány barátomat arról, hogy bemenjenek a jugoszláv követségre, nem sikerült, magam nem mentem. Majd néhány nappal később és a következő napok során újabb üzeneteket kaptam a jugoszláv követségen tartózkodó Nagy Imrétől. Részben személyes, részben általános jellegű üzenetek voltak. A lényegük az volt, hogy legszívesebben itt maradna az országban, ha a körülmények azonban rosszabbra fordulnak, kénytelen lesz elmenni Jugoszláviába.

Felajánlották neki azt, hogy egy másik országba távozzon, ezt a leghatározottabban visszautasította. Nem akart Romániába menni vagy Csehszlovákiába menni. A helyzet akkor olyan volt, hogy a nálam járt jugoszláv ügyvivőnek azt javasoltam, próbáljanak meg ők tárgyalást kezdeményezni a Kádár-kormány-nal, hátha megoldható lenne Nagy Imrének az a kívánsága, hogy Magyarországon maradjon. A jugoszláv ügyvivő közölte néhány nap múlva, hogy az egyik jugoszláv külügyminiszter-helyettes tárgyal Kádárékkal, és Kádárék hajlandók garantálni Nagy Imrének és társainak – azt hiszem 17 asszony és 15 gyerek volt velük a jugoszláv követségen – a szabad hazatérését és sértetlenségét. Azt hiszem, az már ismeretes, hogy amikor elhagyták a jugoszláv követség épületét, szovjet harckocsik vették körül az autóbust, és az egész társaságot asszonyostul, gyerekestül bevitték az egyik szovjet katonai parancsnokságra.

Már itt kint kaptam közvetve hírt, azaz Budapesten élő rokonaim kaptak hírt Rajk özvegyétől, hogy ugyanolyan jól van, ugyanolyan helyzetben, mint amikor együtt voltunk egy bizonyos kishotelben. Ez a kishotel a szleng-neve volt annak a fogháznak, ahol mindannyian be voltunk zárva. Ebből kétségtelen, hogy mindezeket ma is fogva tartják Romániában. Leveleznek a román Külügyminisztériumon keresztül, de érintkezni nem érintkezhetnek senkivel. Tekintve, hogy a magyar kormány, és úgy tudom, a szovjet kormány is nyilatkozatot tett közzé, hogy szabad elhatározásukból és szabad emberként mennek mindannyian Romániába, nem tudom, nem lenne-e lehetőség arra, hogy akár egy hivatalos szervezet, esetleg az ENSZ, akár a sajtó magánkezdeményezésként beszélgetést vagy interjút proponáljon a lefogottakkal, leleplezván ezzel a tényleges helyzetet.

[Heltai itt befejezte mondandóját, a továbbiakban a bizottság tagjainak kérdéseire válaszolt.]

ELNÖK: – *A New York-i meghallgatások során egy tanú személyes tapasztalatai alapján úgy vélte, hogy néhány keményvonalas kommunista ezekben a napokban szintén azt tanácsolta Nagy Imrének, hogy adják ki a semlegességi*

nyilatkozatot, és lépjenek ki a Varsói Szerződésből. Úgy vélték, hogy az oroszok számára ez remek ürügy lesz a Nagy-kormány eltávolítására és egy hozzájuk közelebb álló kormány hatalomba segítésére. Elolvastam az önnel készített interjút,⁴ amelyben viszont az áll, hogy Nagy Imre már 1955-ben beszélt önnel a semlegességről. Ez alapján a tanú állítása alaptalannak látszik, ezért arra kérem, mondjon még néhány részletet a semlegességi nyilatkozatról és a Varsói Szerződésből való kilépésről.

– Úgy vélem, a tanú meglátása téves. Amikor november 1-jén Nagy Imre felhívott, hogy beszéljünk a semlegességi nyilatkozatról, először a kabinet ülésén akarta megtárgyalni a kérdést, és a kabinet kommunista tagjaival akart egyeztetni, valamint a párt új vezetőjével.⁵ Kádár, Münnich, Apró, Kiss [Károly] és természetesen Donáth és Losonczy volt ott ezen a zárt körű egyeztetésen. Utóbbi kettő ma letartóztatásban van Romániában. Az első négy mind keményvonalas kommunista. Nos, nem ellenezték, de nem is támogatták, és nem is javasoltak semmilyen más lehetőséget.

ELNÖK: – *Éppen erre célszók...*

– Csendben voltak. Azt hiszem, Kádár akkor és még délután is támogatta, de a többiek nem szóltak egy mukkot sem, elfogadták a javaslatot.

ELNÖK: – *Tehát az ön véleménye szerint a semlegességi nyilatkozatot Nagy Imre kezdeményezte?*

– 26-án és 27-én nem tudtam elérni, csak a feleségén keresztül üzentem neki, mivel szomszédok voltunk. Nem emlékszem pontosan, de talán 27-én lehetett, hogy üzenetet tudtam neki küldeni, amelyben figyelmeztettem, hogy fel kell készülnünk a semlegesség kinyilvánítására, mert eljött az ideje, hogy tárgyalásokat kezdjünk a nyugati hatalmakkal. A veje,⁶ aki vele volt, azt mondta nekem, hogy Nagy mielőbb szeretné megbeszélni velem ezt a kérdést. Nem hiszem, hogy a Kádár-féle társaság bármit is javasolni akart volna. Borzasztóan féltek akkoriban, és semmivel sem mertek előállni. [...]

SHANN: – *Ön számos alkalommal volt együtt Nagy Imre miniszterelnökkel. Érdekelne a bizottságot, mi volt a benyomása, a miniszterelnök maga miként vélekedett a dolgok alakulásáról. Biztos volt-e abban, hogy képes kézben tartani a kormányrudat? Biztos volt-e abban, hogy az oroszok nem jönnek vissza? Egyáltalán: valóban ellenőrzése alatt tartotta a kormányzást, miután a pártközpontból átkerült a parlament épületébe?*

– Előbb az utolsó kérdésre válaszolnék, mert az némileg megvilágítja a problémát. Nagy Imre akkor vált igazán népszerűvé az emberek körében, amikor megszabadította magát a kommunistáktól, és azokra hagyatkozott, akiket a közvélemény nem tekintett a párt embereinek, illetve ténylegesen nem is voltak

4. A meghallgatott tanúk többségével előzetesen is készítettek interjút, ez alapján választották ki azokat, akiket a bizottság személyesen is meghallgatott. Az elnök erre utal. Ezeknek az interjúknak a szövege egyelőre nem került elő.

5. Ekkor már a Rákosi-féle MDP feloszlatta önmagát, és október 31-én megalakult az új párt, az MSZMP, amelynek Kádár János lett az első titkára.

6. Jánosi Ferenc

tagjai a pártnak. Úgy gondolom, teljes egyetértésben volt a kormány nem kommunista tagjaival.

Ott voltam, amikor Kovács Béla, a kisgazdapárt vezetője, aki sok évet töltött orosz börtönben, először vett részt a kormányülésen. Eleinte érezhető volt a feszültség kettejük között, ami alig tíz perc alatt meleg baráti légkörre alakult át, az embernek az volt az érzése, hogy itt két magyar parasztember találkozik, akik ugyanazt a nyelvet beszélik. Hosszú ideig, legalábbis napokig tartott, amíg Nagy a szentimentális kapcsolatokat le tudta győzni magában. Kötődött a szovjethez. Életének jelentős részét töltötte ott. Hitt abban, hogy vannak gazemberek és vannak tisztességes emberek, de a szovjet kommunista párt, mint olyan, valami tisztességes dolgot akar csinálni, és hagyja, hogy Magyarországon is az történjen. Az utolsó napokban azonban, 28-ától kezdve, amikor látta, hogy minden hazugság, amit neki mondanak, hogy közben mindenki ellene dolgozik ott kint is, az ígéretek ellenére is, akkor, hogy úgy mondjam, megvadult.

Voltak esetek, amikor Tildynek vagy a parasztpárti Farkas Ferencnek kellett visszataratania, hogy ne legyen túl éles a szovjettel szemben. Ezek persze nem jelentős dolgok, inkább jellemzőek. Elkészítettem a Varsói Szerződés felmondására vonatkozó jegyzékeket. A javaslatom az volt, hogy először hívjuk be a szovjet nagykövetet. Közöljük vele, azután küldjük ki, vagy hívjuk be az érdekelt államok képviselőit, és azután közöljük a nyugati államokkal. A diplomáciai udvariasság ezt követeli meg. Nagy élesen felugrott: szó sem lehet róla, először meg kell mondani a nyugatiaknak, majd a sajtóból úgymint megtudják. Percekbe tellett, amíg rá lehetett venni arra, hogy fogadja el az eredeti javaslatot, nem érdemes provokálni, nincs értelme.

Ugyanez volt a semlegességi deklaráció kihirdetésével kapcsolatban. Itt abba sem ment bele egyébként, hogy egyidejűleg értesítsünk. Azt mondta: rendben van, behívom Andropovot, és közlöm vele, hogy megteszem a semlegességi deklarációt, mert a független magyar kabinet hozzájárult, de előbb a nyugati követeket kell értesíteni. Ehhez ragaszkodott is, és ez így is történt. A nyugati nagyköveteket behívtuk a minisztériumba. Csak jellemző apróság, hogy az a Mód Péter, aki ma Magyarországot, vagyis a Kádár-rezsimet képviseli az ENSZ-ben, akkor egyik segítőtársunk volt, ő adta át a vonatkozó jegyzékeket az angol, a francia és az amerikai követeknek, és teljes mértékben támogatta a magyar semlegességi nyilatkozatot. Nemcsak szóban, hanem írásban is, mert eljuttatott hozzánk egy memorandumot, amelyben a minisztérium több tisztviselője vagy forradalmi tanácsa nevében kéri, hogy szerkesszük meg és proklamáljuk a magyar semlegességet.

Ahogy mondtam, Nagyra nem az a jellemző, hogy politikus, hanem az, hogy tisztességes ember. Nehezen ment az elszakadás. De amikor elszakadt, akkor már nem voltak sem politikai, sem diplomáciai megfontolásai, akkor élesen szembefordult. Most a másik kérdés, hogy miben bízott? Ez az utolsó lehetőség volt, az utolsó szalmaszál. Késő volt, sajnos, Nagy egyik hibája talán éppen az előbb

említettekől folyt, hogy mindig egy picit késve intézkedett. Talán ha van három napunk előtte, és a semlegességi deklarációt 30-án meg tudjuk hozni, akkor nem jön közbe a szuezi ügy, és akkor egészen másképp lehetett volna föllépni a mi érdekünkben. Azt hiszem, nem túlzás, hogy talán a világ folyása is más irányt vett volna. Ha akkor sikerül ez a közbelépés, ez egyébként a magánvéleményem természetesen, nem lett volna sikertelen november elseje után sem.

Nem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha a háborút propagálnám: semmitől nem féltünk jobban. De hogy háború nélkül, csak tárgyalásokkal – abban az atmoszférában, amikor a szovjet érezte a saját csapatai megbízhatatlanságát, amikor határozott defenzívában volt egy olyan kis országgal szemben, mint Magyarország, amelyiktől régebben erkölcsi, politikai, sőt, mondhatom, katonai vereséget szenvedett –, szóval, ha abban az atmoszférában a nagyhatalmak leülnek tárgyalni a szovjettel, akkor hallatlan engedményekre kényszerült volna nem csak a magyar kérdésben. Hiszen a magyar kérdés felvetette volna nyomban a lengyel kérdést, amely egyébként, azt hiszem, úgyszólván felvetődik néhány hónapon belül. Talán annak a megoldása majd éppen a bizottság munkája alapján könnyebb lesz, mint a mienk volt.

A harmadik kérdésre, hogy Nagy bízott-e abban, hogy az oroszok nem térnek vissza, a válasz benne van az előzőben is. Remélte, hogy megállítja őket a semlegességi nyilatkozat. Nem bízott már abban, hogy a szovjet politikai vezetés hajlandó visszavonulni.

SHANN: – *Erre rövidesen visszatérünk, de hadd vessek közbe egy kérdést. Utalt a szuezi válságra. Úgy gondolja, hogy a közel-keleti események elterelték a világ figyelmét arról, ami Magyarországon történik, és ez lehetővé tette az oroszok számára, hogy megtegyék azt, amire egyébként nem lett volna módjuk?*

– Igen. Nemcsak hogy a figyelmet terelte el, de erkölcsi és fizikai támogatást is adott az orosz törekvéseknek. Meg kell mondjam, az az érzésem volt kezdettől fogva, hogy a katonai vezetés hajlandó visszavonulni. A szovjet politikai vezetés fölmérte azt az erkölcsi veszteséget – ami gyakorlati veszteséggel is jár természetesen –, amit az összes ázsiai országban és az európai kommunista pártokban elszenved, ha leveri a magyar szabadságmozgalmat. Én azt hiszem, hogy a szovjet politikai vezetés elég világosan látta, hogy többet árt magának a szovjet terveknek, különösen Ázsiában, ha elnyomja a magyar törekvéseket, mint ha elengedi Magyarországot, esetleg azon az áron is, hogy a többi csatlósok is előbb-utóbb erre az útra lépnek.

SHANN: – *Még nem fejezte be a választ az előző kérdésemre, nevezetesen, hogy milyen alkalmakkor és milyen sűrűn volt együtt a miniszterelnökkel?*

– Ezekben a napokban nagyon gyakran voltam vele együtt. Az első három napon, szóval elsejéig vagy másodikáig külön szobám sem volt. Nagynak két előszobája volt, az egyik előszobában, fogadószobában volt az én íróasztalom is. A Külügyminisztérium, mint apparátus, használhatatlan volt, nagyrészt sztálinistákból, jórészt aktív ávos tisztekből állott. Ezekben a napokban átnéztem pl. a személyzeti állományt: a nyugati követek és követségi beosztottak több-

sége, a Washingtonban, Londonban, Párizsban dolgozó beosztottak többsége nemcsak a titkosrendőrség megbízottja, hanem tényleges tisztje volt. Éppen az ENSZ előtti képviselő kérdésével kapcsolatban külön megnéztem a washingtoni képviselőt, ahol, ha jól emlékszem, 16 beosztott közül 12 tényleges tisztje volt a titkosrendőrségnek. A párizsi követ a rendőrség alezredese volt, ma is az. A brüsszeli követ ávós főhadnagy korában jött át a Külügyminisztériumba. Szóval ezek a jelentősebbek, amikre ma is emlékszem, de itt százával voltak a nevek, és ott voltak az adatok, hogy előtte ez és ez volt.

Ott, ezekben a napokban, ebben az előszobában ültem, és sok mindennel foglalkoztam, nem csak a külügyekkel. A hangulatot kell megint érzékeltetnem: dolgozni nehéz volt, mert küldöttség küldöttség után jött, és fontosabb is volt, hogy ezekkel beszéljünk, mint az, hogy papírmunkát végezzünk. Így lényegében naphosszat együtt voltam Naggyal. Arra nagyon ritkán került sor, hogy egymással beszélni tudjunk, mert reggeltől éjfélig mindig jöttek, és mindenki Nagy Imrével akart beszélni. Ha megkértük, hogy beszéljenek mással, például Tildy Zoltánnal, beszéltek vele, utána visszajöttek Nagy Imréhez. Csak látni akarták, hogy megvan-e. A nép utolsó reménysége volt.

Amikor a külpolitikai kérdések kerültek előtérbe, akkor létesítettünk egy minisztériumot a szomszéd szobában, ami azt jelentette, hogy négy megbízható embert találtunk, akik segítettek jegyzékeket szövegezni, és valamit értettek hozzá. Legalább kettő közülük külügyi szolgálatban állt – valamikor az én lefogásom után dobták ki őket is. Ez a négy ember volt lényegében a külügyminisztérium, valamint a Duna túlsó partján álló óriási épület, amelyik még a technikai apparátusával, tehát a gépirónókkal és a rádióval szerencsére rendelkezésünkre állt.

Természetesen elsején reggel megbeszéltük a Varsói Szerződést. Először kedden a Varsói Szerződés visszavonását, illetve ennek alaki körülményeit, amit az előbb már említettem. Majd egy órával később, amikor Andropov elment, 10 óra vagy fél 11 lehetett, behívott, és elmondta, hogy Andropovnak mi volt a válasza a mi tiltakozásunkra az újabb szovjet csapatok beözönlése ellen. Másfél óra múlva ismét behívott, hogy telefonál a szovjet követségre, legyünk jelen Losonczy Géza és én, mert ez a szovjet kormány válasza a tiltakozásra: ekkor üzenték, hogy fenntartják az október 30-i deklarációt. Közben elkészítettem egy kis blokkclapon a semlegességi nyilatkozat tervezetét. Megbeszéltünk némi stílárius módosítást, egy-két szót súlyosabbá tett rajta, majd talán egy óra múlva, mikor a szöveget elkészítettem végleges formában, újra behívott. Előzőleg volt ez a pártgrémiummal történt megbeszélés, azután kabinetülés. A kabinetülés elé vittük ezt a javaslatot, ekkor is bent voltam. Mikor délután Andropov jött, ismét behívott a tervezettel, a kabinet ült együtt és Andropov, és akkor már csak kíváncsiságból maradtam csak bent. Szerettem volna látni, hogy mit szól hozzá a szovjet nagykövet.

A következő napokban aztán ismét naponta többször voltunk együtt. Egy alkalommal külföldi újságírók törtek be Nagy szobájába, és ezt a beszélgetést végigasszisztáltam. Fontosabb küldöttségeknél rendre behívott. Újabb küldöttségek is jöttek ezek

ben a napokban, amikor publikussá vált a semlegességi szándékunk, nem egészen akaratumk ellenére persze, és a gyárok és az egyetemi ifjúság is elkezdett foglalkozni vele. Jó volt látni, hogy nem áll egyedül a kormány ezzel a szándékkal, valójában az egész nép támogatja. Már elsején távoli megyékből érkeztek delegációk, és mondták, hogy igen, legyünk semlegesek. Ezekben a napokban az együttlétünk kb. ilyen volt.

A semlegességi nyilatkozat után pedig jegyzékváltás és táviratözön. Félóránként voltam a miniszterelnökkel, hiszen ha a táviratainkat megírtam, például Hammarskjöld⁷ úrnak, akkor ő meg akarta nézni. Fordítás után még egyszer átnézte. A kontaktus gyakori volt, de beszélgetésre idő nem volt. Másfajta kapcsolatunk volt, amikor ő már a jugoszláv követségen volt. Akkor a követségi titkáron keresztül érintkeztünk.

SHANN: – *Úgy gondolja, a magyar kormánynek joga volt egyoldalúan kilépni a Varsói Szerződésből, ahogyan azt tették?*

– A Varsói Szerződés nem tartalmazott semmiféle külön záradékot a felmondásra vonatkozóan. Alaposan átnéztem a Varsói Szerződést, már azt, ami a rendelkezésünkre állt. Jellemző, hogy a szerződés teljes szövege a Külügyminisztériumnak meg sem volt, csak a honvédségnek. Ebből a szövegből nem tűnt ki az, hogy közös megegyezést kíván a felbontása. Szóval *expressis verbis* nem volt benne az, hogy a szerződést nem lehet felmondani. A nemzetközi joggyakorlat az, hogy ilyen esetben nem szokás egyoldalúan lépni, de a gyakorlatban voltak ilyen egyoldalú felmondások.

SHANN: – *Jól értem, hogy azért léptek ki a Varsói Szerződésből, hogy ennek alapján a magyar kormánynek joga legyen arra, hogy kérje az orosz csapatok azonnali kivonását magyar területről?*

– Nem, erre valóban nem volt joga a kormánynek, hogy valamennyi csapat azonnali visszavonását követelje. De arra joga volt, hogy a Varsói Szerződésen kívül Magyarországra érkezett új csapaterősítések azonnali visszavonását követelje. Egyébként a Varsói Szerződés egyik záradéka értelmében az egyes országok területén állomásozó idegen katonai egységek mindig az illető ország honvédelmi miniszterének parancsnoksága alatt állanak. Tehát ezen az alapon a magyar honvédelmi miniszter parancsot adhatott az egységek azonnali kivonására. De hangsúlyozom, hogy mi hajlandók voltunk tárgyalni, mi hajlandók voltunk néhány hetet, esetleg hónapokat adni a teljes visszavonásra. Természetesen azzal a kikötéssel, hogy a pluszt azonnal visszavonják. Tudniillik az arány olyan volt, hogy a Varsói Szerződés értelmében, azt hiszem, két vagy három hadosztály állomásozott Magyarországon, ezeket a hadosztályokat napok alatt szétverte a magyar forradalom. A harcoksiállományuk 60%-a elpusztult, a 12-14 éves gyerekek tényleg tönkretették a szovjet haderőt.⁸ A másik rész, az a közben beözönlött közel négyezer harcoksi mindenképpen illegálisan tartózkodott Magyarországon. Annak a kontingensnek semmi köze nem volt a Varsói Szerződéshez.

7. Dag Hammarskjöld, az ENSZ akkori főtitkára.

8. Ez bizonyára túlzás.

SHANN: – *Valóban hitte, hogy az oroszok beleegyeznek a Varsói Szerződés felmondásába?*

– Ha alkalmuk lett volna arra, hogy ezzel megóvják a hitelüket, akkor talán megtették volna. Világosan látták, hogy sok értelme nincs a csapatok ott tartásának. Vagy megszállják ténylegesen és nyíltan az egész országot, és akkor temetői rendet tudnak tartani, vagy otthagyják a Varsói Szerződés értelmében ott állomásozó csapatokat, és ezeket szétveri a magyar nép.

SHANN: – *Kádárral kapcsolatban futólag említett egy momentumot. Azt mondta, hogy Kádár a megbeszélésen a semlegesség mellett foglalt állást, és támogatta a Nagy-kormány többi döntését is, majd, ahogy mondta, este tíz-kor fogta magát, és átment az oroszokhoz. Hallhattuk, amint nyilvánosan is kiállt Nagy kormánya mellett, majd három nappal később hallhattuk, amint nyilvánosan ellenforradalminak bélyegzi Nagy kormányát, és elítéli azokat a döntéseket, amelyeknek maga is részese volt. Önnek van valami magyarázata erre a nem mindennapi fordulatra Kádár nézeteiben?*

– Sosem kedveltem, letartóztatásom előtt és szabadulásom után is voltak vele összezördüléseim. A szabadulásom után azt mondta, hogy a pártban van egy klikk, azok csináltak mindent. Az első hónapokban Rákosi ellen volt. Aztán kapott egy pozíciót, az egyik budapesti kerület párttitkára lett, és akkor a pártegységről kezdett el beszélni, ami egy régi moszkovita szólam. Azután támogatta Nagy Imrét, majd miután Nagy Imrét megbuktatták, ellene fordult. Szóval nem nagyon kedveltem, de emlékszem, hogy november 1-jén, amikor hazaértem, azt mondtam a feleségemnek, hogy tévedtem Kádárt illetően. Elmondtam neki, mi történt, és hogy ez nagy benyomást tett rám, és úgy éreztem, egy becsületes ember.

SHANN: – *Hasonló nézetváltozásra Nagy Imre esetében is látunk példát, amely talán azzal magyarázható, hogy 23-a és 26-a között semmiképpen sem volt szabadon cselekvőnek tekinthető, és esetleg kényszer alatt tett bizonyos kijelentéseket, és csak 27-e után volt módja arra, hogy a valóságos nézeteinek hangot adjon. Ön szerint így történt? Milyen nyomásnak lehetett kitéve október 27-ig, amíg a pártközpontban volt?*

– 28-án vagy 29-én egy nyilvános beszédben, amit a Parlament erkélyéről tartott az egybegyűlt tömegnek, ő maga mondta el, hogy az ő nevében olvastak be a Magyar Rádióban olyan rendeleteket, amelyeket vagy nem is látott, vagy pedig rájuk írta, hogy ellenzem, például a statáriális törvényt. Ez az egyik része. A másik része az, hogy az első öt napban, amikor a pártközpontban kvázi fogva tartották, az információkat is csak szűrve kapta. Őt úgy informálták akkor, ott bent telefonon, illetve jöttek be hozzá ilyen álküldöttségek, amelyek azt mondták, hogy ellenforradalmi erők garázdálkodnak az utcán, és öldösik a kommunistákat, tekintet nélkül arra, hogy ki az illető. Ő később azt mondta, hogy nem hitte ezeket, de hát folyton ilyesmivel jöttek, és azt képzelte, hogy elvégre egy népben mindig vannak forradalmi erők és ellenforradalmi erők is. És Magyarországon élhetnek még reakciós tendenciák. Szóval elképzelhetőnek tartotta az

első két vagy három napban, hogy akkor, amikor a fiatalság és a magyar nép tisztességes elemei kimennek az utcára, hogy szabadságot építsenek maguknak, akkor melléjük csatlakoznak reakciós elemek is.

Ez egyébként számomra is meglepő volt, hogy nem így történt. A természetes valóban az lett volna, hogy ilyen tíz év után ellenforradalmi jelenségek is történnek. A csodálatos valóban ez a soha nem tapasztalt egysége volt az egész népnek, valami demokratikus életforma. Történtek kilengések – valóban akasztottak ávosokat, agyonverték embereket –, de meglepően kevés ahhoz képest, ami történni szokott. A harmadik-negyedik napon ez megszűnt. Tanúja voltam annak, amikor a lakásomról befelé menet a Parlamentbe az egyik kis szűk budai utcában valaki kézigránát dobott az emeletről a lent békésen sétáló, de karszalogos forradalmárookra. Körülvették a blokkot, kiemelték az ávos tiszteket, ketten voltak. A tömeg üvöltött, őrzöngött, de nem azt, hogy akasszák föl őket, hanem hogy vigyék őket a bíróságra, törvényes ítéletet akarunk. Ez a negyedik napon volt. Meggyőződésem, hogy egy hét alatt a tökéletes törvényes rend helyreállt volna. Ez egyébként a katonák véleménye is. Nem tudom, biztos meghallgatták önök ebben a kérdésben Király Bélát, aki éppen szervezte ezeket a rendfenntartó közegeket. Látszott, óráról órára látszott, hogyan áll helyre a rend.

SHANN: – *Előzőleg utalt arra, hogy úgy érezte, valamiféle segítséget elvárhattak volna az ENSZ-től. Azt mondta, hogy sajnálatos, hogy nem érkezett több segítség innen. Fölteszem, az ENSZ-re gondolt. Milyen jellegű segítségre számított, és számított-e az ENSZ-en kívül másoktól is valamiféle segítségre?*

– Meggyőződésem volt akkor is és ma is, hogy ha a nagyhatalmak kiállnak a magyar semlegesség mellett, ha tárgyalásokat kezdenek a szovjettel, de komoly tárgyalásokat, akkor megállíthatók lettek volna az oroszok.

SHANN: – *És az ENSZ-szel kapcsolatban?*

– Ugyanezt gondolom. Az ENSZ tekintélye, legalábbis előttünk, igen nagy volt.

SHANN: – *De az ENSZ kifejezte erkölcsi támogatását a forradalom iránt. Ön szerint ennek nem volt semmi hatása?*

– A lineáris befolyását érezte az ENSZ, és ezzel táplálta azt a hitünket, hogy érdemes kitartani, mert kapunk fizikai segítséget is. Nem fegyveres segítségre gondolok, de valami többet, erkölcsi támogatást.

SHANN: – *Pontosan mit ért azon, hogy „valami többet”?*

– Úgy, ahogy november 4-én rögtön kitűzték és rendkívüli ülésre tűzték ki a magyar ügyet, az orosz támadás ügyét. Ugyanígy november 1-jére ki lehetett volna tűzni a semlegesség ügyét.

SHANN: – *Említette, hogy a sofőrjétől tudható, hogy Kádár a szovjet nagykövetségre hajtatott. Ezt a sofőr mesélte, miután visszatért onnan. Ön beszélt a sofőrrel?*

– Helyesebben nem én beszéltem, hanem négyen beszélünk, behívtuk a sofőrt az egyik szobába, nevezetesen Losonczy Géza szobájába, és ott mondotta el, hogy este tízkor ment Kádárért Münnichhel, közös kocsin. Ezek közös gépko-

csik voltak, mivel alig volt gépkocsi. A miniszterelnökségnek talán öt gépkocsija volt. A sofőr telefont kapott Münnichtől, hogy menjen érte. Elment Münnichért. Münnich parancsot adott, hogy menjenek Kádár lakására.⁹ Münnich fölment, néhány perc múlva lejöttek Kádárral. Parancsot kapott, hogy hajtson a szovjet nagykövetség elé. A szovjet nagykövetség előtt megállították, kiszálltak. Ahogy kiszálltak, az ő megérzése szerint néhány másodpercig vitatkoztak, álltak a kocsi mellett. Akkor hirtelen megfordultak, mögöttük állt egy ilyen orosz Pobeda gépkocsi. Neki azt mondták, hogy hazamehet, ő indított, nem látta, hogy a mögötte álló kocsi elindult-e vagy sem.

SHANN: – *Ha jól értem, Önnek sok köze volt a semlegességi nyilatkozat megfogalmazásához. El tudná mondani egész pontosan, miként történt a nyilatkozat szövegezése? Részt vett azon a kabinetülésen, ahol a nyilatkozatról tárgyaltak?*

– Mikor délben Nagy miniszterelnök szólt nekem, hogy most már bejelentjük semlegességünket, akkor vettem egy blokkot, jegyzetömböt, és beszaladtam az egyik üres tanácsterembe, hogy megfogalmazzak valamiféle deklarációt. Szerettem volna közben megnézni az osztrák semlegességi deklaráció szövegét, azonban nem volt rá mód, mert a Parlament archívumában természetesen nem volt, a Külügyminisztériumból meg nem tudtuk áthozatni. Nem volt éppen gépkocsi. Így elkezdtem fogalmazni. Mire a szöveggel készen voltam, néhány bécsi újságot szereztek ebből az időből, úgyhogy megnézhettem az osztrák kormánynyilatkozatot, azonban a mi helyzetünk egészen más volt, a szövegezésnél figyelembe nem vehettük. Egy néhány soros elvi deklarációt írtam, ezt még ugyanazon a blokkapon bevitettem a miniszterelnöknek, aki néhány szót javított, talán 2-3 szót, hogy ünnepélyesebb legyen az egész hangzása. Úgy állapodtunk meg akkor, hogy ezt felolvassa, és utána a saját szavaival még néhány mondatot fűz hozzá. Most már nem emlékszem pontosan, mert a rádióközvetítést nem tudtam hallgatni, de akkor következett a jegyzéközön, akkor táviratoztunk az Egyesült Nemzeteknek, ezt nem tudom már biztosan, hogy végül kommentálta-e ő, vagy valaki más olvasott be kommentárt ezután. Hazavittem egyébként történelmi emlékül, de az oroszok bevonulásakor elégett. A kabinet ülésére bevitettem a már legépelt tervezetet. A kabinetülésen először Nagy elolvasta, helybenhagyta, és odaadta a mellette ülő Tildy Zoltán-nak, aki azt felolvasta hangosan is. Senkinek ellenvetése nem volt, akkor már ott ült Andropov is, aki a kabinetülés nyitása után néhány perccel érkezett. De előzőleg, amikor még nem volt legépelve a deklaráció, sorra bejöttek az én szobámba a kabinet többi tagjai részben sürgetni, hogy mi lesz már, részben megnézni, hogy a szöveg megfelel-e az ő elképzeléseiknek is.

(A továbbiakban Shann a forradalom kitöréséről és a rádió ostromáról kérdezi Heltait, aki elég pontatlanul tudja csak rekonstruálni az eseményeket. Később hosszas vitába bonyolódna, vajon az osztrák kormány mindent meg-

9. Kádár ekkor a Parlamentben volt, Münnich oda ment érte.

tesz-e a magyar menekültekért. A vita kiindulópontja a menekülttáborokban felbukkanó antiszemitizmus, amelyet Heltai többek között azzal is magyaráz, hogy a menekültek kilátástalan helyzetben vannak, és a reménytelenség sarkall egyeseket szélsőséges kijelentésekre.)

SLIM: – *A Varsói Szerződésből való kilépésről szóló fogalmazványt is Ön állította össze a miniszterelnöknek. Mi volt a javaslat jogi indoklása? Nem a politikai indoka érdekel, hanem a jogi érv...*

– Az legfőbb érvünk az volt, hogy a Varsói Szerződést maga a Szovjetunió szegte meg, amikor a magyar kormány tiltakozása ellenére újabb csapatokat küldött Magyarországra. A magyar kormány ismételt felszólításai és követelései ellenére ezeket a csapatokat nem volt hajlandó visszavonni. Így szólt a nyilatkozat szövege, ha jól emlékszem, amit a magyar sajtóban is közzétettünk.

SLIM: – *Azt mondta, hogy amikor Nagy Imre ismertette a Varsói Szerződésből való kilépésről szóló nyilatkozatot, Kádár támogatásáról biztosította. Ön személyesen ott volt ekkor?*

– Igen, támogatta, ahogy a többiek is.

SLIM: – *És mondott valamit?*

– Erre nem emlékszem pontosan, de senki nem szólt ellene.

SLIM: – *Ön azt mondta, hogy nagy hatást tettek Önre Kádár szavai, és nagyon meg is lepték...*

– Az nem ekkor volt, hanem a semlegességi deklaráció kapcsán...

SLIM: – *De Kádár azt is támogatta...*

– Ó hogyne, nagyon határozottan és erőteljesen. Nem emlékszem pontosan, de valahogy a már idézett szavakkal. Nagyon megindító volt, szinte sírva fakadt, ahogy beszélt.

SLIM: – *Ha jól értem, ezt a szovjet nagykövet jelenlétében mondta...*

– Egyenesen neki címezte.

SLIM: – *És azokon, akik úgymond „az ellenforradalmat csinálják”, az orszokat értette?*

– Így van, ezt mind direkt Andropov nagykövetnek mondta.

SLIM: – *Azt mondta, hogy Kádár nagyon megindult volt. Ha annyira megindult volt, vagy legalábbis annak látszott, hogyan magyarázza, hogy alig néhány órával később, miután elhagyta a szovjet követséget, máris megváltoztatta a véleményét?*

– Itt két magyarázatra nyílik alkalom: az egyik, hogy egyszerűen megjátszotta előttünk, többiek előtt ezt az egész megindultságot. Ez lenne az egyszerűbb. Én azonban azt hiszem, hogy nem ez az egyszerű magyarázat a kulcsa Kádár viselkedésének, és nagyon bonyolult is lenne megmagyaráznom, hiszen itt Nyugaton lépten-nyomon találkozom azzal, hogy sajnos nagyon messze vagyunk egymástól. Nem érti meg és nem is értheti meg a józanul gondolkodó nyugati ember ezt a furcsa gondolkozást, ami legfeljebb a középkor katolikus szerzeteseinek a gondolkozásmódjához hasonlít, és ami igen sok kommunistára jellemző, nem-

csak a szovjetben, hanem a csatlós államokban is. Nem tudom, kitérjek-e erre, nem tartozik szorosan a tárgyhoz egyébként, de talán nem haszontalan. Igyekszem egész röviden, ha érdekli.

Tehát az én meggyőződéseem az, hogy a legfelsőbb vezetés a Szovjetunióban és a szomszéd államokban is – ahogy nálunk Magyarországon is ez volt a helyzet – teljesen cinikus. Elsősorban szovjet vezetésre értem, ahol nincsenek olyan problémák, hogy a kommunizmus vagy a szocializmus elvi kérdéseit tisztázni kell, vagy egy bizonyos erkölcsi alapot, amit ezek a tanok magukban foglalnak, meg kell őrizni. Ezek a tanok, ezek az elméletek a tömegek számára szólnak. A vezetőket semmi nem korlátozza, a vezetők hite nem az elméletben, hanem a hatalomban van. Az egyetlen tényleges célja a vezetők többségének a hatalmat megtartani. Részben a saját hatalmát, tehát saját pozícióját, részben pedig a Szovjetunió világhatalmi pozícióját. Ugyanakkor nagyon sok ember dolgozik mellettük a második, a harmadik vagy tizedik sorban, akik ebben a cinizmusban nem osztoznak. Nem is látják természetesen. Vak hittel engedelmeskednek mindennek, ami felülről jön, mert fiatalokuk óta, amióta ebben a mozgalomban részt vesznek, rászoktak arra, hogy gondolkodni nem szabad, a gondolkodás az nem helyes. *Expressis verbis* mondják ezt nekik, de a párt gyakorlata, különösen azokban az országokban, ahol illegálisan működött a párt, ahol a szabad véleménynyilvánításra mód sem volt, az volt, hogy fölül mód van mindent megbeszélni, fölül jobban ismerik az elméletet, fölül mindent tudnak. Alul engedelmeskedni kell, hinni kell!

Az első kérdés: hiszel-e abban, hogy a párt tudja, mit csinál? Elvont fogalom a párt. Aki nem hisz abban, hogy a párt tudja, mit csinál, az nem is alkalmas semmiféle vezető állásra. Ez kiderül egyébként az első hónapban: ha valaki akcióképes helyen van, és ellenvéleménye van, akkor rövidesen ejtik, vagy átteszik más vonalra. Tehát mondom, a második garnitúrában rengeteg ilyen ember van, akinél egy cél a világforradalom, a világ kommunizálása, amihez ott fönt jobban értenek. Én tévedhetek, a hibáimat be kell vallanom, vezekelnem kell értük, ha engedik, magam jóváteszem.

Kádár többé-kevésbé ebbe a típusba tartozott. Szóval elképzelhető az, hogy amikor néhány órával ez után a kifakadása után, hiszen öt óra sem telt el, elment hozzá Münnich, aki idősebb ember is volt – hetven-egynéhány éves –, és régebbi kommunista is volt, mint ő, nagy pártmúltja van, Moszkvában élt, és megmagyarázta neki, hogy teszem azt Moszkvában az a vélemény, hogy ő rossz úton jár: hogy ő most elárulja ezzel a pártot, mert nem igaz az, hogy az orosz csapatok jelenléte készít elő ellenforradalmat. Mert már Moszkvában megállapították, hogy itt az ellenforradalom már működik Magyarországon. Akkor ez a fajta ember, ha ezzel fordultak hozzá, biztos megnyugodott. Nem vagyok ebben biztos, de talán ez a magyarázat az, ami megvilágíthatja Kádár álláspont-változtatását.

És ha Münnich rávette arra, hogy elmenjen a szovjet nagykövetségre, és ott volt valaki, akit tisztelt, mint felettesét, mint idősebb kommunistát, és az is ezt

mondta, vagy esetleg kaphatott egy telefont valahonnan Moszkvából, akárhonnan, olyasvalakitől, akiben ő hinni tartozott – az egyházi hierarchiára tessék mindig gondolni –, akkor ő a saját józan esze, esetleges tisztességérzete, ellenérzete ellenére vállalta és vállalja azt, amit tett.

SLIM: – *Korábban említette, hogy a letartóztatása után beismerő vallomást tett. Ez nem egészen világos. Olyasmit ismert be, amit valóságosan is tett, vagy olyasmit, ami egyáltalán nem volt igaz? Kérem, magyarázza el, hogyan történt ez. Nyilván belátja, számunkra mennyire fontos kérdés ez, ha világosan akarjuk látni, hogyan működött az igazságszolgáltatás Magyarországon?*

– Engem 1949 augusztusában fogtak le, és 1949 augusztusától a következő év októberéig, tehát majdnem 15 hónapon keresztül teljesen egyedül voltam. Egyedül egy kb. másfél-két emelet mély pincében egy egy méter ötvenszer két méter területű helyiségben, néha bokáig vízben. Amikor az egészségi állapotom nagyon megromlott, akkor áttettek egy jobb zárkába, és valamivel bőségesebb ennivalót is adtak. De mindig egyedül. Kivételt néhány nap képezett, amikor betettek mellém valakit, érzésem szerint azért, hogy kipuhatolják a véleményemet. Közben kihallgatások folytak, különösen az első hónapokban. Lent ebben a zárkában éjjel-nappal egy reflektor égett, az éjjelt vagy a nappalt megkülönböztetni csak arról lehetett, hogy mikor adtak enni. Feltehetően az volt a nappal, amikor enni adtak. Most az éjszakai időszakban – tehát amikor azt gondoltam, hogy éjszaka van, mert nem akkor adták az ennivalót (néha egyébként kiderült, hogy tévedtem) –, akkor folytak a kihallgatások. Ezeknek a kihallgatásoknak az első pillanatoktól kezdve az volt az iránya, hogy én valljam be, hogy az angolok ügynöke voltam, hiszen mély barátságban voltam a budapesti angol követtel, és több ízben meglátogatott egy angol újságíró, Seton-Watson. Második vádpontként valljam be, hogy a jugoszlávok ügynöke voltam, hiszen a jugoszláv követ gyakran volt vendégem. Harmadik vádpont, hogy a francia titkosszolgálat ügynöke voltam, mert a francia kulturális attaché családi barátunk volt. Negyedik vádpont volt, hogy 1948-ban, amikor az Egyesült Államokban jártam hivatalosan, az Egyesült Államok kémszervezete megbízott azzal, hogy robbantsam szét, már nem fizikailag, hanem szellemileg a magyar Külügyminisztériumot.

Én ezeket nem voltam hajlandó aláírni. A szokásosnál enyhébb fizikai tortúrákon mentem keresztül, ez már utána volt a nagy időszaknak,¹⁰ hiszen Rajkot és a vádlottak zömét június–július folyamán tartóztatták le. Mire az én letartóztatásomra sor került, azokból már kiszedték a vallomásukat jórészt, úgyhogy a fizikai kényszer alábbhagyott. Nem a fizikai kényszer volt a legborzalmasabb ezekben az időszakokban, hanem az egyedüllét. Kicsit paradoxul hangzik, nem akarom azt mondani, hogy örültem, de jobb volt, ha fölvittek és megpofoztak, mert emberekkel láttam, emberi közelség volt, vissza próbáltam

10. Heltai a főper vádlottjainak letartóztatását érti ez alatt. Az ún. mellékperek vádlottainak többségét csak 1949 augusztusa után vették őrizetbe.

ütni, szóval éltem. Lent az egy kriptá volt, nem volt élet. És nagyon érdekes, később, amikor néhány évvel később összekerültünk emberekkel, mindenkinek ez volt az érzése, hogy a verés az semmi nem volt, az volt ezekben az időkben a szórakozás. A vallomásokat általában azzal érték el – ne felejtsek el, én és sokan mások is ebbe a bizonyos második garnitúrába tartoztunk, akik hittünk –, tehát a vallomás aláírását úgy érték el sokaknál, nálam nem, hogy azt mondták: a párt megkívánja. „Végeredményben látnia kell önnek – mondták –, hogy nem rendőrségi eljárás ez, hiszen a törvények szerint a rendőrség kezében nyolc napnál tovább nem lehet senki. Ez egy pártügy. A pártnak most nehézségei vannak. A pártban árulók voltak: tudjuk, hogy maga nem, de hát látja, Rajk vagy Pálffy vagy ez vagy az áruló. Maga azzal lépett be a pártba, vagy az ellenállási mozgalomba a német harcok idején, hogy az életét is feláldozza azért, hogy az országa egyszer szabad legyen. Ez a szabadság csak a kommunista párt uralmával lesz biztosítható. Hát most itt az alkalom.”

Ugyanakkor kijelentették, persze nincs szó arról, hogy az életét fel kell áldoznia, majd megbeszéljük közösen, hogy a bíróság milyen ítéletet mondjon ki. És az ítélet után eltesszük egy villába. Feltűnés nélkül érintkezhet a családjával, írhat vagy tanulhat. Szóval a szabad mozgáson kívül mindenem meglesz az égvilágon. Ha nem, akkor ezzel nyíltan bevallotta, hogy a párt ellensége, mert nem teszi meg a párt kérését vagy parancsát. És a párt ellenségeivel szemben minden eszköz meg van engedve.

Személyes élményem nekem az: „nézze, ha nem írja alá, nem írja alá, nem érdemes, másfél éve vesződünk, vannak ennél még rosszabb pincék is, beteszem oda, egy hét múlva hullá. De ha akarom, akkor itt rögtön tarkón lövöm.”

Szóval ez volt az a módszer, hogy másfél év után aláírtam. De nem ezzel a megfontolással. Ez a másfél év magány nekem elég volt ahhoz, hogy fölélredjek. Én meglehetősen cinikusan írtam alá, mondván, ezt tovább nem bírom. Nincs értelme. Egy kicsit el is hittem, hogy például írhatok egy levelet. Azt nem hittem, hogy nagyon jó körülmények közé tesznek, nem hittem, hogy a családomat láthatom, de legalább egy levelet engednek írni, amire egyébként ígéretet is tettek. Mindegy, vagy itt elpusztulok, vagy fölakasztanak, vagy elítélnék, talán jobb lesz. Embereket fogok látni, ha másutt nem, akkor a tárgyaláson.

És akkor kijelentettem, mondom, akkor már némi cinizmussal, kérem, rendben van. Ha a párt ezt akarja tőlem, akkor aláírom. És akkor természetesen úgy is történt: sokkal jobb zárkába kerültem, kitűnő ennivalót kaptam, két hét volt a tárgyalásig, igyekeztek felhizlalni, könyveket is kaptam, addig olvasnivalót sem adtak. Írtak, megígérték, hogy a tárgyalás után írhatok a családomnak. És megbeszéltük valóban, hogy a bíróság majd milyen ítéletet hoz. Ideadták a forgatókönyvet kérdés-felelet alakban, hogy a bíró mit fog kérdezni, és mit válaszoljak. És figyelmeztettek arra, hogy a bíró, akit valószínűleg ismerem, mert az utolsó hat hónapban a lefogásom előtt az Igazságügyi Minisztériumban dolgoztam, meglehetősen gyöngye kvalitású ember, valószínűleg össze fogja keverni a kérdéseket, de én azzal ne törődjek, szépen sorrendben mindig azt válaszoljam,

ami az én válaszom a sorrendben, és nem azt, amit kérdez. Végül egészen burleszkszerű volt a tárgyalás. Igen gyakran mást kérdezett a bíró, és mást válaszoltam én, úgyhogy a vádlott-társaim ebben az elég kínos helyzetben képtelenek voltak visszatartani a nevetést, vagy ugyanúgy én is, mikor mástól kérdezett valamit, és arra, hogy ön hány éves, azt mondta, hogy igen, angol ügynök voltam. Mindegy, ez volt az előírás. [...]

GUNEWARDENE: – *Ez a terror, a jogellenes bebörtönzés, a vallomások kikényszerítése és hasonlók 1948 óta folytak?*

– Igen, 1949-re már teljesen adoptálták a szovjet rendőri módszereket, de az alkalmazásuk, ha nem is annyira durván, már 1947-ben elkezdődött.

GUNEWARDENE: – *És meddig tartott ezeknek a módszereknek az alkalmazása, mikortól jött enyhülés?*

– Amennyire tudom, ezeket a módszereket, ha nem is ennyire intenzíven, de 1953 júniusáig alkalmazták. Mikor Nagy először miniszterelnök lett, akkor megtiltotta az ÁVH-nak az erőszakos eszközök alkalmazását. Kis enyhülés is állt be, valóban nagyon nem merték verni az embereket, mert félték, hogy nyoma lesz, és megtudja a miniszterelnök. De azért akkor is volt gumibotozás vagy pofozás, ilyesmi. Csak nagyon titokban és borzasztóan vigyázva, hogy a külvilág ne tudja meg. A börtönökben megszűnt. Tudniillik az elítélteket is verték. Bennünket a sétán több ízben is, ha észrevették, hogy beszélünk egymással, mert beszédtilalom volt évekig. Ezt nem lehetett megállni. Sétán a három méterre előttem levőnek természetesen legalább egy szót odakiáltottam. Botokkal voltak az örök, ezek odasóztak. Ezek a verések megszűntek 1953 júniusában.

GUNEWARDENE: – *Azután, hogy Nagy miniszterelnök lett, alapvető változások történtek?*

– Kétségtelenül. Sokakat leváltottak, de átfogó reformra nem volt szükség. Elég volt annyi, hogy az ottaniak tudták, most már nem követhetik el szabadon a korábbi atrocitásokat. A legfontosabb változás az volt, hogy Nagy lehetővé tette, hogy hírt adjunk magunkról. Amint később elmondta nekem, hat hónapba telt, míg ezt a kormányon sikerült keresztülvinnie. Először 1953 decemberében írhattunk haza levelet, és 1953 karácsonyán fogadhattunk először látogatókat, persze csak a rácsokon keresztül.

GUNEWARDENE: – *A rendőrállami terror persze félelmet és gyűlöletet keltett az emberekben...*

– Azt nehéz ecsetelni, hogy milyen gyűlölet volt az, ami a legegyszerűbb magyar embert is ebben az időben az egész Rákosi-rendszer ellen eltöltötte. Nem volt jóformán család, amelyet valamiképpen ne érintett volna az ávó, tehát a titkosrendőrség terrorja.

GUNEWARDENE: – *Az ÁVH-t tehát mindenki gyűlölte. Az ÁVH 1953 után, Nagy Imre miniszterelnöksége alatt is működött?*

– A vezetőit lecserélték, sokakat, akik kínzással csikartak ki hamis vallomások, elbocsátottak. Nagy bíróság elé akarta állítani őket, de ezt nem sikerült

elérnie. Az utolsó hónapokban valami hat ÁVH-s tisztet tartóztattak le. De Nagy elérte, hogy változzon a vezetés és a módszerek, és végül sok embert szabadlára helyeztek. Ezért már nem volt akkora a nyomás, mint korábban. [...]

GUNEWARDENE: – *1955-ben, Nagy leváltása után a régi módszerekhez való visszatérést lehetett érzékelni, vagy inkább javulást?*

– Megpróbálták visszaállítani a régi rendet, de ez már nem ment. Még az ÁVH-sok is féltek, és azok, akiket korábban letartóztattak, sokkal bátrab-
bak lettek. Az az ötven ember, aki túlélte a Rajk-ügyhöz kapcsolódó pereket, beszélni kezdett, és ez óriási hatást tett az írókra, például. 1955 nyarától kezdve egészen 1956 őszéig egyre fokozódó tempóban erősödtek a szabadságot kívánó hangok. A magyar írók legjobbjaival régi barátságban voltunk. Azért említem az írókat, mert az egész szellemi forradalom vagy változás magva a magyar Írószövetség volt. Az írókban rettenetes lelkiismereti válságot keltett a valóság megismerése. Mint többen közülük elmondták, ők elhitték, amit a bíróság előtt vallottunk, mert nem tudták elképzelni, hogy milyen körülmények között lehet kiszedni ilyen vallomásokat. Tudták, hogy ennek a társaságnak a java része már többször ült börtönben, a fasiszta időkben is, és nem lehetett belőlük semmiféle vallomást kiszedni. Tehát ha most vallottak, akkor nyilván valamit elkövettek, hiszen a mi módszereink – gondolták – még csak nem is erőszakosak. A kommunista börtönben, a kommunista rendőrségen nyilván nem vernek meg senkit. Tehát ők, mint mondták, hittek, és ilyen értelemben írtak is.

Kivétel volt egy-kettő, nem tudom, a legnagyobb prózaíró, Déry Tibor, aki nem hitte el, és '49-ben ellenzékbe vonult, vagy Illyés Gyula, a legnagyobb élő magyar költő. Ők kezdetől fogva ellenzékben voltak. De az írók többsége együtt ment ezzel a pártvonallal. De a mi kiszabadulásunk után már közvetlen és megbízható baráti szájakból hallották mindezt, és akkor, a lelkiismereti válság eredményeként beszélni, írni kezdtek. Az írók voltak az elsők, akik ki is álltak azért, hogy véget kell vetni az ilyesfajta üzelmeknek, és felelős mindenki, és nemcsak az az ávós főhadnagy a felelős, hanem Rákosi is.

Ez a vízbe dobott kő azután tovább hullámozott. Az egyetemi ifjúság, akik között ebben az időben dolgoztam, 1955 nyarától forradalmi ifjúság volt. Persze ennek a hangulatnak csak a párton belüli fiatalság adhatott hangot, mint egyetlen fórum. De ott egymás után álltak föl ezek a fiatal gyerekek – parasztgyerekek vagy munkásgyerekek, szóval nem csak a polgárság –, és azt mondták, hogy ezt nem: itt mindenki hazudik, bennünket félrevezetnek, mondják meg, mi az igaz, és állítsák bíróság elé a bűnöst. Jellemző, hogy ez a hangulat még azokat a diákokat is magával ragadta, akik a Szovjetunióban voltak ösztöndíjasok.

Az '56-os év, különösen a lengyel események, Magyarországon óriási szabadságmozgalmat indított meg. A sajtó kezdett szabadabban írni, de főleg a nyilvános összejövetelek voltak fontosak. Elsősorban a Petőfi Kör, amelyet Nagy

Imre néhány fiatalabb barátja szervezett, eredetileg az egyetemista ifjúság számára. Természetesen a hallgatóság zöme nem az egyetemi ifjúság volt, hanem a felnőttek. De ezek a szabad viták – kezdődött a gazdasági helyzet megvitatásával, majd a sajtószabadság fölötti vitában kulminált – az egész országon végigsöpörtek. Két nap múlva az ország legtávolabbi kis falujában is beszéltek arról, hogy mit mondott X. Y. Ott nem tartottunk, hogy a sajtó objektív ismertetéseket közölhetett volna az ilyen nyilvános vitákról. De erre nem is volt szükség. Lehetett beszélni. Tíz év múltán lehetett. Nem hiszem, hogy van politikailag olyan egységes ország ma Európában, mint Magyarország. Természetes, hogy vannak ellentétek felfogásokban, de ez mind későbbi kérdés, ezt mutatta meg '56 októbere, amikor minden ellentét elsimult. Majd a választások után mindenki kifejti az álláspontját. De most egyetlen kérdés van: független lesz-e? [...]

„A normázási bérrendszer elasztikus, mint egy gumihuzal”

Gosztonyi Pál

Palazzo dei Congressi, Róma, 1957. március 18., 15.00 óra

Gosztonyi Pál földbirtokos, a szintén 1956-ban emigrált Svájcban élt történész, Gosztonyi Péter édesapja. 1945 után elvesztette birtokait, és gépészmérnökként dolgozott a cinkotai Autóalkatrész Gyárban. 1956-ban elhagyta az országot, Olaszországban élt. Gosztonyi Pál névvel vállalta a bizottság előtti szereplést.

– Gosztonyi Pál gépészmérnök vagyok. 1945 előtt földbirtokos voltam, 1945 után vagyonomtól a kommunizmus megfosztott. Tekintettel arra, hogy gépészmérnöki oklevelem van, állást kellett változtatnom, hogy a családom megélhetéséről gondoskodni tudjak. Így kerültem be, tekintettel arra, hogy autóspecialista vagyok, a cinkotai Autóalkatrész Gyárhoz mint főmérnök. Később pedig a 17-es Autóközlekedési Vállalathoz, ugyancsak mérnöki beosztásban. Két fiam van, mind a kettő aktívan részt vett a felkelésben, mindkettő a felkelés oroszok által történt leverése után disszidálni kényszerült, miután nagyobbik fiam végig a Kilián laktanyában állt szolgálatban, és Maléter tábornok adjutánsa volt. A kisebbik fiam az egyetemi zászlóaljban a budaörsi harcokban harcolt. Én Budapestről 1957. március 8-án jöttem el. Nem kívánok kitérni az 1956. november 4-e előtti eseményekre, mert azoknak az eseményeknek a történetét a bizottság valószínűleg már autentikusabb forrásokból ismeri. Úgy gondolom, hogy a november 4-e után történt eseményekről és a magyar népnek a mostani kommunista kormánnyal szembeni állásfoglalásáról, már állásomnál fogva is, aki a munkásokkal állandóan érintkezésben voltam, egyet-mást, felvilágosítást tudok adni. Kezdem legelőször, mint legeslegfontosabb momentumot: a Nagy Imre-kormány megalakulásakor mint szocialista vívmányt legelőször is a munkások érdekeinek komoly és érdemleges érdekképviselése céljából a munkástanácsok felállítását tűzte maga elé célul.¹ Ezen munkástanácsok működése és célkitűzése az volt, hogy az eddig a rendszer szerinti fölülről jövő, diktatórikus gyárvezetést lebontva, az alulról való kezdeményezés útján olyan vezetőket válasszanak a gyár vezetésére, akik a munkások érdekeit egyrészt, másrészt pedig a helyi viszonyoknak megfelelő munkafolyamatokat és munkamethodikát a gyárakban bevezessék. Ezek a munkástanácsok Nagy Imre kormányának elgondolása szerint a munkások által választott autonóm testületek lettek volna. Akkor, amikor a felkelés orosz csapatok által történt leverése után a már megalakított munkás-

1. A mondat félreérthető: a munkástanácsok spontán szerveződtek, nem a Nagy Imre-kormány hívta őket életre. Gosztonyi nyilván arra utal, hogy a munkások tekintettek igazi szocialista vívmányként önmaguk érdekképviselőiknek a megszervezésére.

tanácsok nem voltak megfelelőek a Kádár-kormánynak, mivel azok a munkások igazi érdekeit képviselték, és mint ahogy a munkások tevékenyen és aktívan részt vettek a forradalom teljes ideje alatt a harcokban is, terhes volt nekik a gyárvezetésben olyan embereket megtérni, akik a munkások által választottan és nem a kormány intenciói szerint dolgoztak volna. Ezen célból a munkástanács tagjaira koholt vagy provokatív vádak alapján olyan hibákat, olyan intenciók hazugságokat találtak ki, amelyek által a munkások által választott munkástanácsokat, illetőleg azok tagjait diszkreditálhatják. Miután ez több kísérlet következtében nem érte el a célját, a munkástanácsoknak a munkások által választott tagjait hivatalosan leváltották, és az újonnan megalakított munkástanácsokban a kormány által hivatalosan delegált párttagokat neveztek ki munkástanácsstagokká. Így a munkástanácsok hatáskörét, ami a Nagy Imre-kormányzat által széles körű autonómiát biztosított volna minden vonalon a munkások szociális helyzetének javítását szolgáló lépések bevezetésére, teljesen mellőzték, és a kinevezett munkástanácsstagok tulajdonképpen a kormányzat bábjaiként a kormányzat utasításait vakon követő tisztviselők, adminisztratív és gyakorlati emberekké váltak. Így tehát a még mindig munkástanácsnak nevezett munkástanács tulajdonképpen nem a munkások, hanem a kormányzat diktatórikus intézkedéseit hajtotta végre. A munkástanácsok hatáskörének leépítése tovább folyik, és végső célja az, hogy a munkástanácsok teljes működési körét diszkreditálja, végén a munkástanácsok megszűnésével a régi igazgatók által vezetett és a kormány intencióit vakon követő egyszemélyes vezetés legyen a gyárban a munkások fölött a bérezés, a munkafegyelem stb. szempontjából élet és halál ura.

A Kádár-kormánynak a második orosz intervenció után a karhatalom megszerzése volt egyik fő és kimagasló célja. Mert egyrészt kifelé akarta dokumentálni azt, hogy a kormányzat nem idegen állam szuronyaira támaszkodik, hanem az úgynevezett belső rend fenntartására elegendő megfelelő fegyveres erővel rendelkezik. Amíg ez a fegyveres erő nem volt, illetve nem állt a rendelkezésére, addig a kormányzat amnesztiát, bűnbocsánatot, magas munkabéretet ígért a munkásoknak azért, hogy a munka megkezdését és az élet normalizálását elősegítse. A karhatalom szervezése azonban nem úgy történt, ahogy azt a kormányzat óhajtotta. A karhatalomba visszatértek a rossz emlékezetű ávó tagjai, és ezeket fölhígították azokkal az elemekkel, amelyek minden országban pénzért minden cselekedetre mindig kaphatók. Ez az a karhatalom, amelyikre a kormányzat ma támaszkodik, és amilyen arányban nő és tudják növelni a karhatalom erejét, olyan arányban faragják le a beígért amnesztia, bűnbocsánat és a többi rendelkezések érvényességét. A bevezetett gyorsított eljárás, statáriális bíróság működése és az általa végrehajtott ítéletek mind olyan arányban növekednek és növekedhetnek, amilyen arányban a karhatalmat a Kádár-kormány megerősíteni tudja. Ugyancsak foglalkoztak azzal a gondolattal, és ezt széles vonalon próbálták bevezetni, hogy minden egyes gyárban a gyári munkásság körében belső fegyveres munkásőrséget szervezzenek. Ennek a szervezésnek

a sikere politikai célból a Kádár-kormány kifelé való megerősödését jelentette volna. Azonban tekintettel arra, hogy a munkásórségbe való jelentkezés kisszámú volt, és a jelentkezők a rendszer szempontjából sem voltak megbízhatók, feltételezhető, hogy a mindenütt háttérben lévő orosz parancsnokság nem találta ezt a munkásórséget megbízhatónak, és így részükre fegyvert nem utalt ki. Így a belső munkásórség fölállítása nem sikerült.²

A Nagy Imre-kormányzat a bevezetendő szocialista vívmányokkal egyben elrendelte és tervbe vette a legtöbb iparágban a bérezések felülvizsgálatát. Tudott dolog az, hogy Magyarország ipari munkássága mélyen a Nyugat ipari munkásságának bérezési és életszínvonala alatt áll. Ezen akart segíteni Nagy Imre kormánya, hiszen [...] magát a forradalmat és a forradalomnak minden kivívott vívmányát a munkásságnak köszönhetette, mert a munkások álltak harcban az ellenséggel, úgy a belső, mint a kívülről rátörő külső ellenséggel szemben. A munkásság tudta, hogy miért harcol, tudta, mit akar, és tudta, hogy mit követel. És tudta, hogy a harca által kivívott sikereiért az ígéretek nem maradnak falra hányt borsóként csak pusztá szónak. Így Nagy Imre kormánya az összes iparágban elrendelte a bérezés revideálását. 1956. november 3-án, azon a bizonyos szombati napon már úgy nézett ki a helyzet, hogy Budapest a harcok után megnyugodva teljes erővel hozzálát nemcsak az ország és a főváros újjáépítésének, hanem minden egyes munkás felveszi jókedvvel, bizakodva, a jövőbe vetett hittel a termelőmunkát. Az ismert események azonban rácaffoltak erre. És akkor, amikor másodszor elcsendesült Budapesten a harc, a magát forradalmi munkás-paraszt kormánynak nevező rendszer a munkásokkal szemben, ahogy a munkástanácsokkal is, a karhatalmának erősödésével egyidejűleg fokozatosan megkezdte a Nagy Imre által beígért és már részben meg is kezdett revideált bérezéseknek a felülvizsgálatát. Ez természetesen nem terjedhetett ki az energiát szolgáltató üzemek alapanyaga, a szén és a szén körüli bányászat munkásaira. Ezek voltak a szalonemberek. Ezek megkapták a havi 3000 forintos fizetést azzal, hogy dolgozzatok, mindennel el lesztek látva, az országnak szénre van szüksége, mert ha szén van, majd kényszerítjük az ipari munkásokat arra, hogy fölvegyék a termelőmunkát. Így a szénbányászok kivételével viszont a többi iparágakban felvett munkások bérében a már behozott darab-bér helyett fokozatosan visszaállították az úgynevezett normázási bérrendszert. Tudjuk, hogy a normázási bérrendszer elasztikus, mint egy gumihuzal. Ezt úgy lehet alakítani, ahogy azt a kormányzat, illetőleg a rendszer akarja. Természetesen ebben az esetben a kormányzatnak az volt a célja, hogy minél kevesebb pénzért minél több és termelőbb munkát tudjon a munkásoktól elérni. S részben elérte azért a célját, mivel a munkások a forradalom ideje alatt bérhez teljes egészében nem jutottak, lassanként teljesen elpénztelenedtek, s a családjuk eltartása végett

2. A Kádár-féle Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957 februárjában rendeletben állította fel a Munkásórséget. Az első egységek éppen 1957. március 15-én tartottak demonstratív felvonulást Budapesten. A Munkásórség kapott fegyvert. A tanú azt akarja érzékelteni, hogy a Munkásórség toborzása nem felelt meg a kormányzat várakozásainak, a munkások közül csak kevesen csatlakoztak.

rákényszerültek bármilyen bérért és fizetésért a termelőmunkát felvenni. Így ma Magyarországon a gyáriparban, az építőiparban az a helyzet, hogy a régi normák visszaállításával a munkások ugyanott vannak elért harci sikereik dacára, ahol a Rákosi–Gerő idejében voltak. Hogy ez a helyzet a munkásság és a rendszer közötti viszonyban miképp alakul és miképpen viszonylik, ehhez, azt hiszem, kommentár nem szükséges. Mielőtt kijöttem Magyarországról, tervbe volt véve, hogy a műszaki értelmiség, tehát mérnökök, technikusok fizetését revideálják, és csodák csodájára ez a revideálás felfelé induló tendenciával lett betervezve. Ennek nem humanizmus és nem megértés az oka, hanem az, hogy Magyarországról több mint ezer mérnök, ezer technikus távozott el nyugati országokba. Úgyhogy ma Magyarországon szakemberhiány van. Ez a szakemberhiány minden vonalon érezteti a hatását, mert hiszen a régi és az úgynevezett polgári csökevényekkel, tehát polgári gondolkodással felruházott régi szakembereknek a beállítását is minden körülmények között szükségessé tenné. Így tehát, mondjuk, csalogatva az értelmiséget, a műszaki értelmiséget, a mérnököket, technikusokat, a kormányzat minden eszközt megragad arra, hogy akár még bérjavítás útján is elejét vegye annak, hogy még több mérnök és műszaki értelmiség távozzon el az ország területéről.

Még egy kérdésről szeretnék nyilatkozni, és ez talán mondjuk egy bizonyos fokig kényes, és ez a felekezeti kérdés. Én magam zsidó vallású vagyok, tehát mondjuk így, ha antiszemitizmusról beszélnek Magyarországon, érdekelt vagyok egy bizonyos fokig. A kormányzat úgy állítja be a dolgot, hogy amennyiben az úgynevezett ellenforradalom győzött volna, abban az esetben Magyarországon jobboldali elhajlás, tehát egy bizonyos fokú vallásüldözés lépett volna fel. Végig ott voltam az egész idő alatt a gyárban, az utcán, a fiaim mind a ketten aktív, felkelő harcosok voltak, amennyiben csak gondolatban is vagy másképp elhangzott volna egy ilyen megjegyzés, szó vagy irányzat, magától értetődik, hogy ők lettek volna az elsők, akik otthagyják azt a harcot, amelyet a nemzet felszabadításáért végeztek, és nem azért, hogy a felszabadítás eredményeképpen őket bántalmazták. De itt megint egy ilyen mellébeszélés van. A kormányzat azt mondja, tekintettel arra, hogy sajnos az ávosok között voltak és vannak zsidó vallásúak, hogy ezeket a néptömeg népitélet formájában nem azért állította gyors ítélőszéke elé, mert ávosok, mert hiszen az ávosokat a nép nagyon szerette, hanem kizárólag azért, mert zsidó vallásúak voltak. Tehát így akarják kifogni a szelet a vitorlából. Határozottan állítom: Magyarországon a felkelés teljes ideje alatt az a szó, hogy valaki katolikus, evangélikus vagy zsidó, fel sem merült. Magyarország ezeréves történetében annyira egységes nem volt, mint volt ezekben a sorsdöntő őszi napokban. És ha ez a felkelés, ez a forradalom eléri a célját, és eléri azt, amiért tulajdonképpen spontán, nem megszervezetten, hanem a nép teljes érzékével, lelkiületével tört ki egy emberként, akkor ma Magyarország épp olyan Kánaánja lett volna Európának, mint amilyen a többi országok, például Ausztria és a Nyugat. Magyarország népének, még annak a még nem teljesen intelligens munkásnak, hogy így fejezzem ki magamat, a köztudatában is él azonban az az érzés, hogy

Magyarország nincs és nem lesz elveszve, mert a világnak a szeme rajta kell legyen egy olyan nép szabadságküzdelmén, amely maroknyi sokasága dacára is dacolt és dacol ma is az őt elnyomni akaró vörös kommunista rendszerrel.

ELNÖK: – *Rendkívül érdekesnek találom mindazt, amit a munkások helyzetéről itt részletesen előadott a számunkra. Ha jól értem, a szakszervezetek, illetve a most létező munkástanácsok a többi kommunista vagy népi demokratikus rendszerhez hasonlóan nem a munkások érdekeit képviselik, hanem a kormányhatalom eszközei a munkások ellenőrzésére és korlátozására, a munkások önálló törekvéseinek az elfojtására. Valóban így van? Kérem, erősítse meg, vajon a mostani helyzet valóban ugyanolyan, mint 1948 után, a kommunista diktatúra létrejöttekor!*

– A szakszervezeteknek, az új szakszervezeteknek, amelyeket a mostani rezsim állított be, és amelyek kizárólag csak párttagokból állanak, a helyzete teljesen ugyanaz, mint azelőtt, Rákosi és Gerő idejében a szakszervezeteké volt. Magamról tudom azt, hogy amikor arról volt szó, hogy sérelem ért engem különböző felsőbb hatóságok részéről, és segítségért a szakszervezethez fordultam, ilyen esetben, és még más számos esetben is, a szakszervezet semmilyen segítséget érdemlegesen nem adott, de nem is tudott volna adni, tekintettel arra, hogy a szakszervezetek tulajdonképpen csak a kormányzat végrehajtó eszközei. A szakszervezetek nem képviselik ma a munkásságnak az érdekeit, és ezért a munkásság sem fordul bizalommal a szakszervezetek felé. A munkásság az általa megválasztandó és megválasztott munkástanácstagokat tartja, most is és a jövőben is, érdekei igazi képviselőjének. [...] Ezek nem azonosak viszont azokkal a munkástanácstagokkal, akiket a kormány az előbbiek leváltása után önhatalmúlag diktatórikusan kinevezett.

SHANN: – *Őn azt mondta, hogy a munkástanácsokat a Nagy Imre-kormány hozta létre. Az én benyomásom szerint viszont a többségük spontán alakult meg, még azelőtt, hogy a Nagy Imre-kormánynak hatalmában állt volna rendelkezni a felállításukról, vagy bármit is tenni...*

– Erre a kérdésre vonatkozóan a következőt tudom mondani. A forradalom kitörésekor, illetőleg az utána következő napokon tudva volt már, hiszen a levegőben lógott az, hogy Magyarország szociális átalakulása egy bizonyos fokig hasonló kell legyen a jugoszláv szocialista állam berendezéséhez. Ez a berendezés ott a munkástanácsok hatáskörét már régen megállapította, és ott a munkástanácsok azok, amelyek a gyárak aktív vezetését az igazgatóval együtt közösen intézik. Úgy-hogy amennyiben a forradalom, illetőleg a felkelés után egyes gyárakban még a munkástanácsok megalakítására vonatkozó rendelkezések kiadása előtt meg is alakultak a munkástanácsok, ezek csak megelőzték a kormánynak azt a rendelkezését, amely hivatalosan kormányrendelettel is elismerte és szankcionálta a munkástanácsoknak a megalakulását és hatáskörét.³ Hogy mennyire komolyan

3. Ilyen rendelet Nagy Imre kormányzása idején nem született. Október 27-én a SZOT elnöksége nyilatkozatban üdvözölte a munkástanácsok létrejöttét, és Nagy Imre kormányának támogatására szólította fel őket. Az alacsonyabb bérek felemelését is kilátásba helyezték. L. A forradalom hangja, 101. o.

és kizárólag a munkások érdekeit célzóan alakította meg a rendelkezés a munkástanácsot, erre jellemző az, hogy a Nagy Imre-kormány rendelete alapján a vállalat igazgatója, főmérnöke és főkönyvelője, tehát az a három foglalkozási ág, amely a miniszteri kinevezéstől függött, nem választható meg munkástanács-tagga. Később ezt a rendelkezést módosították, miután a munkások nagy része több gyárban komoly bizalommal fordult a vállalat főmérnöke felé, miután az volt az a személy, aki egy pár esettől eltekintve tényleg a munkások érdekeit képviselte, és nem volt aktív párttag, és nem volt hajcsárja és a kormány kiszolgálója. Úgyhogy később engedélyezték már a főmérnöknek munkástanács-tagga való kinevezését [megválasztását], az igazgatóét azonban nem. Azért, mert az igazgató kinevezése és az igazgató jogkörének a politikai meghatározása párttagsággal volt egybekötve.

SHANN: – *Vagyis azt állítja, hogy a munkástanácsok többsége már azelőtt megalakult, hogy a kormány ténylegesen szabályozta volna a működésüket?*

– Ezeket a munkástanácsokat tényleg már azelőtt állították fel, mielőtt a kormány a munkástanácsok felállítására vonatkozó rendelkezést kiadta. De a munkástanácsok hatáskörének megállapítása, azok pontos körülírása és rendeletben való meghatározása a kormányzatnak a munkástanácsok a budapesti munkástanácssal való közös és egyetértő megbeszélésén és megtárgyalásán alakult.⁴

SHANN: – *A tanúk egy része munkástanácsokról beszélt, míg más részük forradalmi tanácsokat emlegetett. Volt valami különbség e között a két szervezet között?*

– A munkástanács és a forradalmi tanácsok között van különbség, sőt óriási különbség van. A forradalmi tanácsok adminisztratív közigazgatási szervek voltak. A munkástanácsok pedig nemcsak a gyár belső életének adminisztratív gazdasági és műszaki irányítását, hanem az irányítás felülvizsgálatát és felülbírállását voltak hivatva elvégezni. A forradalmi tanács az kimondottan adminisztratív tanács, például egy kerületnek forradalmi tanácsa volt, egy gyárnak pedig munkástanácsa.

SHANN: – *Volt kapcsolat a munkástanácsok és a forradalmi tanácsok között? Választottak a munkástanácsok tagokat az adott terület forradalmi tanácsába?*

– A munkástanácsok és a forradalmi tanácsok között kapcsolat természetesen volt, meg is kellett, hogy legyen. Azért, mivel a munkástanácsoknak a gyár életének minden egyes mozzanatáról, a munkások helyzetéről, anyagkérdésről, gépkocsiigénylésről, esetleg talán a gyárnak a védelméről is a kerületi forradalmi tanácsokkal szorosan együtt kellett működni. Most az, hogy a forradalmi tanácsban lehetett-e egy munkástanács-tag vagy fordítva, természetesen adódhatott, mert arra a munkásra, akire a bizalom a gyárban mint munkástanács-tagra esett, arra abban a kerületben is eshetett a bizalom, ahol lakott, így a forradalmi tanácsban, az adminisztratív szervben is aktívan részt vehetett.

4. Ez már a Kádár-kormány idején történt. Gosztonyi fejében keverednek a dátumok és az események. Mint később utal rá, a rendeletről a kormány a Nagy-budapesti Központi Munkástanácssal egyeztetett, amely azonban csak november 14-én, tehát a második szovjet intervenció után alakult meg.

SHANN: – *Hogyan alakultak meg a forradalmi tanácsok?*

– A forradalmi tanácsok megalakításáról én nem tudok felvilágosítást adni, tekintettel arra, hogy gyakorlati adminisztratív vonalon én nem dolgoztam, én csak a munkástanácsoknak a megalakítását tudom a gyár életéből. De a forradalmi tanácsét nem tudom, az adminisztratív dolog. Arról, amit csak hallottam, nem beszélhetek, én csak azt tudom mondani, amit magam láttam és hallottam. Tudom, hogy hogyan alakították őket, de nem tudok róla nyilatkozni.

SHANN: – *Rendben, akkor térjünk vissza a munkástanácsokra. El tudná nekünk mondani, hogy választották meg a munkástanácsok tagjait, és hogyan küldtek képviselőket a regionális és a központi tanácsokba? Hogyan dőlt el, ki képviseli az adott gyár munkástanácsát a budapesti központi munkástanácsban?*

– A munkástanácsok megalakítása a következőképpen történt. Egy gyárban volt kb. 600 munkás. Ezt a 600 munkást összehívta a gyár vezetősége, és legelőször egy jelölőbizottságot alakítottak meg. A jelölőbizottság, mondjuk, tegyük föl, a 600 létszámú munkáshoz jelölt 20 vagy 30 munkástanácsjelöltet. Mikor ezeknek a jelölteknek a nevét felírták egy táblára, akkor kiosztottak 600 db cédulát. Minden cédulára felírták, hogy ez melyik munkásnak a kezibe kerül. Nem azért, hogy ellenőrizzék, hogy ki kire szavaz, hanem azért, hogy a 600 db cédula az urnában, a szavazás után is 600 db cédula legyen. Az illető dolgozó ráírta, én munkástanácsagnak ezt és ezt jelölöm, mert a bizalmam őhozza van, Kiss Ferenc, Nagy Péter. Utána vagy egy kalapba, vagy egy dobozba, vagy egy ládába tették be, a bizalmiak kibontották a ládát, megszámozták, Kiss Péterre esett ennyi, Nagy Sándorra ennyi. Egy ilyen 600-as munkáslétszámnál összesen 8-10 munkástanács tagot jelöltek. Nem volt megállapítva, hogy mennyi legyen az. Az attól függött, hogy hány munkás volt, aki iránt fokozottabb bizalommal fordult a munkásság. Akkor kijelentették, hogy ez a 10 vagy 12 fő lesz ennek a gyárnak a munkástanácsa. Erről egy kis jegyzőkönyvet vett föl a már megalakított bizottság, és ez a bizottság maga közül választott munkástanácselnököket. Mikor így megalakult a gyári munkástanács, az elnök vezetésével ülést tartott, és a saját kebeléből a kerületi munkástanácshoz jelölt ugyancsak a létszámhoz viszonyítva két vagy három tagot. Hogy a kerületi munkástanács a központi munkástanácsba hogy jelölt, erről megint nem tudok felvilágosítást adni.

SHANN: – *Hogyan működött a munkástanács az egyes üzemekben? Pontosan milyen jogosítványokkal rendelkezett, mi állt hatalmában? A fizetések, juttatások és jutalmak megállapítása?*

– A munkástanácsok jogairól és kötelességéről, amint már említettem, a kormányzat rendeletet adott ki. Ez a rendelkezés úgy született meg, hogy a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal egyetértve beszéltek meg a munkástanácsok hatáskörét.⁵ A gyárnak továbbra is a vezetője az igazgató, gazdasági vonalon. Műszaki vonalon a főmérnök, pénzügyi vonalon a főkönyvelő. Azonban

5. Lásd az előző lábjegyzetet!

úgy, ahogy eddig a gyár a termelés, a bérezés, a termelés értékesítése, az anyagbeszerzés terén felülről jövő miniszteri vagy közbeeső szervek útján kapta meg az utasításokat, ezeket az utasításokat a jövőben nem a felső szervektől diktatórikusan kellett volna, hogy megkapja, hanem azokat az igazgató, főmérnök, főkönyvelő a munkástanáccsal beszélte volna meg, illetőleg kellett hogy megbeszélje. A munkástanács hatásköre az életbevágó kérdésekben volt nagy súlyú. Amíg eddig bérezési eltéréseknél, fizetési kategória-besorolási panaszoknál a munkás csak a szakszervezet útján tudott eredményt elérni, most a rövidebb úton, a munkástanács útján tudta a gyárvezetőség elé terjeszteni panaszait, sérelmeit, illetőleg a követeléseit is. A bérezést, a munkafegyelem kérdéseit, a munkaidő betartását, a termelés metodikáját mindig a gyár és a gyár működési körét legjobban ismerő, lokális viszonyokkal tisztában lévő munkástanács a vállalat főmérnökével beszélte meg. Így a munkástanács egy komoly közvetítő szerv volt a gyár vezetősége és a munkások követeléseit és kérelmeit között.

SHANN: – *A munkástanácsok nyilvánvalóan ma is léteznek, és korábban módunkban állt megismerni a Kádár-kormány munkástanácsok működésére vonatkozó új rendelkezéseit. Ebből az derül ki, hogy bár a kerületi munkástanácsokat megszüntették, a gyári munkástanácsok még mindig jelentős jogosítványokkal rendelkeznek. El tudná mondani, hogy a gyakorlatban miként korlátozta a munkástanácsok hatáskörét a Kádár-kormány?*

– A munkástanácsok működését, hatalmi körét és befolyását semmilyen kormányrendelet nem csorbította – hivatalosan.⁶ De ezzel szemben mi történt? A bérek ügynevezett rendezése, a normák újbóli bevezetése a munkaidő önkényes megállapítása a mostani munkástanácsok jóváhagyásával történt meg. Ez a munkástanács nem vette figyelembe a munkások kérelmét és az ellenkezését, mert hiszen ez a munkástanács nem a dolgozók által választott munkásokból áll, hanem a kormány által kinevezett pártemberekből. Így kifelé a látszat megvan, hogy a munkástanács jóváhagyta a kormány intézkedését, a munkástanács mint a munkások állítólagos megbízottja egyetért a kormány rendelkezéseivel. Holott ennek éppen az ellenkezője az igaz. A munkások által választott igazi munkásképviselekkel szemben a kormányzat ezeket a diktatórikus rendelkezéseket nem tudta végrehajtani, mert azok ennek gerincesen ellenálltak, ezért választotta a Kádár-kormány azt az utat, hogy a régi munkástanács tagjait lemondatta, illetőleg funkciójuktól megfosztatta, és olyan embereket ültetett a munkástanácsba, akik a kormány rendelkezéseit szó nélkül, engedelmesen, a munkások érdekeit nem tekintve végrehajtják.

SHANN: – *A magyarországi antiszemitizmussal kapcsolatban szeretnék föltenni egy kérdést. Érték-e Önt sérelmek korábban, a múltban az antiszemitizmus miatt? Említette, hogy a forradalom idején egyáltalán nem bukkant fel színre az antiszemitizmus, de vajon mondhatjuk-e, hogy a múltban igenis jelen volt, sőt meglehetősen szokványos volt az antiszemitizmus Magyarországon?*

6. Ez tévedés, a Kádár-kormány több rendeletben, fokozatosan számolta fel a munkástanácsok jogosítványait.

– A múltban, a fasiszta megszállás ideje alatt észlelhető volt az antiszemitizmus. 1945-ben, az úgynevezett fölszabadítás után a megmaradt zsidóság teljes erővel nekiállt, és segítette az ország újjáépítését. Megjegyezni kívánom, hogy Magyarországon a zsidóknak majdnem 80%-a erősen magyar nacionalista beállítottságú. Így tehát ők voltak azok, akik 1945-ben a legagilisabban hozzáálltak az ország helyreállításához, talpra állításához és a kereskedelem megindításához. Az úgynevezett „fordulat” évében, amikor a kommunista hatalom átvette Magyarországon az uralmat, természetesen a kommunizálás minden tekintetben a zsidó magántulajdont, a zsidó kereskedelmet is 100%-osan érintette. Én magam sem 1946–47-ben, sem később, amíg eljöttem Magyarországból, nem éreztem és nem tudtam, elfelejtettem azt, hogy valahogy zsidó vagyok. Ebben a tekintetben a rendszer nem mutatott semmilyen formában sem jobbra, sem balra kilengést. Annak, hogy a forradalom után bedobták a köztudatba a felekezeti kérdést, ahogy említettem már, az volt a célja, hogy kifogják a szelet a vitorlából, és rákenjenek a még megmaradt budapesti zsidóságra egy olyan lehetőséget, hogy igenis ők azt érezzék, hogy a kommunista párt és a rendszer az, amelyik az ő életüket védi, tehát legyenek a rendszer barátai és a kommunista elveknek hű támaszai. Mert ha győzött volna az állítólagos ellenforradalom, akkor ezek és ezek az esetek következtek volna be. Sajnos, a vidéki zsidóságnak nagy része bedőlt ennek a mesének, és ennek tulajdonítható az, hogy Magyarországról ma tömegesen, különösen a vidékről emigrálnak a zsidók, mert félnek attól, hogy esetleg egy úgynevezett ellenforradalom győzelme esetén az állandó szajkózás következtében esetleg kár, sérelem vagy halál érheti őket. Én a magam részéről mondhatom, mind a két fiam ott harcolt, én magam végig az egész forradalmi időket kinn jártam az utcán, a gyárban, az emberek között, de azt a szót nem hallottam, hogy zsidó. Újból mondom: ezer éve olyan egységes nem volt az ország, mint azokban a napokban. És fel sem tételezhető az, hogy a forradalom vívmányait ilyen célokra esetleg még egy kis csoport kihasználhatta volna, mert Nagy Imre kormánya vaskézrel azonnal megakadályozta volna, ha csak ilyen kilengésekről vagy kísérletekről is tudomásul bírt volna.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Ezzel kapcsolatban azt kérdezném a tanútól, volt-a tudomása antiszemita megnyilvánulásokról, tapasztalta-e az antiszemitizmus újjáéledését akár az ausztriai, akár más országokban található menekült-táborokban?*

– Tudomásom van erről, nem Budapesten hallottam, hanem mióta már itt vagyok. Beszéltem a fiammal is telefonon, aki Bécsben van, és említette azt, hogy az ausztriai táborokban, a Salzburg környéki táborokban antiszemita kilengésekre került sor. Budapesten a forradalom alatt antiszemita kilengés nem volt, de még célzás sem történt semmiféle antiszemita megmozdulásról. Hogy Ausztriában, a táborban mi történik, és hogy történik, ennek a megokolását én csak abban látom, ahogy ezt a fiamnak is mondtam, hogy annak idején a „magyar hazafi és disszidens” cégére alatt sok kétes egzisztencia is elhagyta az országot, aki kint nem találta meg a megélhetését, s egy ilyen esetleg népszerű jelszó alatt akart volna maga köré csoportot gyűjteni.

„A rombolások legtöbbször az orosz katonák gyávaaságából eredtek”

EE

Palazzo dei Congressi, Róma, 1957. március 19., 10.00 óra

EE tanú anonim módon tett vallomást. A feltehetően értelmiségi tanú a forradalomban munkahelye forradalmi bizottságának tagjaként vett részt.

– 1956. október 25-én 11 óra körül a budapesti Astoria Szállónál indultam el azzal a tömeggel, amelyik birtokba vett négy orosz tankot és két páncélautót. A menetet hatalmas fegyvertelen tömeg kísérte, hogy a Parlament elé vonuljon, és a közismert sztálinisták leváltását követelje. Én magam úgy kerültem bele ebbe a tömegbe, hogy a gyülekező és határozatlanul álló szovjet páncélosoknak a megindításához több helyütt orosz tolmácsot kerestek. Magam öt és fél éves oroszországi hadifogságom alatt jól megtanultam oroszul, azon kívül a páncélautó és a harckocsi vezetéséhez is értek, és az első szovjet harckocsin magam ültem be a vezető mellé, és mutattam a Parlamenthez vezető utat. A tankok fegyvereiből, úgy a nehézfegyverekből, mint a kézifegyverekből, az indulás előtt kivettük a lőszert. Amikor a felvonulás elérte a Földművelésügyi Minisztérium magasságát a Parlament előtt – ez az épület a Parlamentet szegélyező tér jobb oldalán van –, a téren már az előzőleg összegyűlt majdnem kizárólag nőkből és gyermekekből álló csoportra a környékbeli háztetőkön elhelyezkedett ávósok és szovjet katonák géppuska- és géppisztolytűzet zúdítottak. A velem egy időben a térre érkezett szovjet páncélosok egy része a benne ülő magyarok sürgetésére lőtte szét a minisztérium kapuját és a Parlament egyik bejáratát, hogy a fedezék nélkül lévő emberek oda bemenekülhessenek.¹ A tömegmészárlás helyére siető mentőkre is tüzet nyitottak, és a szemem láttára lőttek le egy orvosnőt és két ápolót, akik a több száz főnyi sebesült és halott tömeg között segítő munkát akartak végezni. Körülbelül egy óráig nem lehetett megközelíteni az áldozatokat, és utána is a mentési munkálatok csak életkockázattal voltak megkezdhetők.

Most egy másik tény. 1956. november 8-án késő délután, a budapesti Duna Szálló előtt, ahol a külföldi újságírók voltak a forradalom alatt megszállva, a szemben lévő garázsból egy amerikai zászlóval letakart személygépkocsi jött ki. Én a szemben lévő házban lakom, úgyhogy a történeteket egész közelről láttam. Kb. 100 vagy 150 méterre a garázs bejáratától egy szovjet tank nehézgéppuskatűzet nyitott az amerikai zászlóval letakart gépkocsira. A benn ülő két férfi közül az egyiket megsebesítette, a másik férfi kiugrott a kocsiból, és viasszaladt a szállodába. A sebesültet az orosz katonák a gépkocsiból kilökték, és a gépkocsi-

1. Ez kissé valószínűtlenül hangzik.

val elhajtottak. Velem együtt a ház lakói siettek a sebesült segítségére, és később én vittem el a budapesti amerikai követségre a két újságírórt, akik közül az egyik a névjegyét is odaadta nekem: a Life fotóriportere, Rougier (?)², a másik pedig a Paris Match egyik újságírója. A tank számát feljegyeztük, és így a követség intervenciójára másnap a gépkocsit vissza kellett adniuk.

Következő tény. 1956. november 15-én a Közlekedési Minisztérium³ egyik főosztályvezetője közölte velem, hogy előző éjjel Záhonymál – ez a magyar határ-állomás a Szovjetunió felé – egy szerelvény magyar foglyot, nagyrészt fiatal fiúkat és lányokat vittek ki a Szovjetunióba. Kimentem a saját gépkocsimmal több barátom kíséretében Záhonyra, ahol a második szállítmányból kiszabadított emberekkel beszéltem, akik úgy menekültek meg, hogy a magyar vasutasok felszedték a síneket, és a vesztegelő szerelvényeket megrohanták, és kiszabadították a bennülőket. Az orosz szállítmányok ezután teherautón történtek, Cseh-Komáromba vitték teherautón az összeszedett fiatalokat, és ott vagonírozták. Ezt a trükköt különben saját magam részéről ismerem, hiszen velem együtt 1945-ben ugyanezzel a trükkel vittek el sok százezer nem harcoló magyart a Szovjetunióba néhány évre mint hadifoglyot.

Ugyanezen a napon, november 15-én a Múzeum körúton a központi egyetem előtt délben 12 óra körül egy nyitott szovjet páncélautóról leugráló katonák öt fiút és három lányt ragadtak el. Több alkalommal volt alkalmam beszélni szovjet katonákkal, akik abban a hitben voltak, hogy Berlinben vannak, fasiszták ellen harcolnak, és ezt az információt a magasabb rangú tisztektől kapták. Többen érdeklődtek tőlem, hogy merre van a híres Brandenburgi kapu.

1956. november 21-én a budapesti szovjet városparancsnokságon jártam, az Ajtósi Dürer sor 21. szám alatt, ahol a gépkocsimra engedélyt akartam szerezni, és akkor az ottani MVD-osztályon láttam működni a letartóztatott magyarok között tanácsadóként Andics Erzsébetet és Farkas Vladimirt, a hírhedt ávos tisztet, akiről a Kádár-kormány azt állítja, hogy felelősségre vonta gaztettei miatt.⁴ Ugyanennek a napnak délutánján a belvárosban egy Erdős László nevű barátommal tejért mentünk két üres üveggel a gyerekeink részére. Barátom nem volt elég óvatos, az üveget nyíltan vitte a kezében, és ez az éle-tébe került. A mellettünk levő utcából beforduló orosz páncélos a kezében lévő üveg miatt keresztüllőtte.

Számos esetet lehetne még felsorolni. Általánosságban kell megjegyezni azt, hogy a rombolások, amelyek a városban történtek, legtöbbször ok nélkül, az orosz katonák gyávaságából eredtek, akik, ha egy házból puskával lőttek rájuk,

2. A név nem érthető. A Life magazin három tudósítója is megfordult Budapesten a forradalom alatt: John Sadovy, aki a Köztársaság téri fotókat készítette, amelyek aztán bejárták a világsajtót, Tim Foote, aki szintén jelen volt a Köztársaság téren, és könnyebben megsebesült, valamint Georgette D. Chapelle, akit a szovjet hadsereg hetekig fogva tartott november 4-e után. L. Molnár János: *Külföldi tudósítók az 1956-os forradalomban*. Letölt-hető az 1956-os Intézet honlapjáról: http://server2001.rev.hu/msite/display_item.asp?id=2&act=tu

3. Hivatalos nevén: Közlekedési és Postaügyi Minisztérium

4. MVD – a szovjet Belügyminisztérium. Andics Erzsébet ekkor a családjával már Moszkvában volt, Farkas Vladimirt pedig már a forradalom előtt letartóztatták, 1960-ban szabadult.

nem bementek a házba, hogy elfogják a tettest, hanem az egyszerűbb módot választották, és ágyúval szétlőtték az épületet. Nem felel meg a valóságnak az sem, hogy a forradalmat ellenforradalmi erők indították volna el, hiszen ha ennek a legkisebb nyoma lett volna, már október 23-án beavatkozott volna úgy a rendőrség, mint az Államvédelmi Hatóság, hiszen ellenforradalmárok letartóztatása már október 23-án is jó pontnak számított volna. Miután azonban elsősorban a saját tömegeik, a munkások, az általuk nevelt fiatalság indította el ezt a forradalmat, erre nem volt mód.

SHANN: – *Mikor hagyta el Magyarországot?*

– November 26-án.

SHANN: – *Miért hagyta el Magyarországot?*

– Tagja voltam a saját szakmám forradalmi bizottságának, és azonkívül részt vettem a Népművelési Minisztériumban a káderanyag lefoglalásában. Azonkívül öt és fél évet töltöttem már egyszer orosz hadifogságban, nem volt kedvem még egyszer odakerülni.

SHANN: – *Van-e valamilyen elképzelése arról, miért hagyta el olyan sok magyar ember Magyarországot, olyanok is, akik közvetlenül nem vettek részt a harcokban, ahelyett, hogy otthon maradtak volna, hogy folytassák esetleg titokban a harcot a forradalom sikeréért?*

– Ez egy komplikált kérdés, amire nem lehet olyan röviden válaszolni. Különböző kategóriák vannak a kijött emberek között az én véleményem szerint. Van egy kategória, amelyik már évek óta el akart jönni Magyarországról, külföldi rokonság, ismerősök és a rendszerrel való elégedetlensége miatt. Erre most egy aránylag könnyebb és veszélytelenebb módjuk volt, és ezek ezért hagyták el az országot. A fiatalok közül nagyon sokan kalandvágyból hagyták el véleményem szerint az országot. És azután van egy igen nagy rész, amelyik ha nem is volt közvetlenül belekeveredve, de félt esetleg még az ok nélküli bosszútól is. A további harc pedig egy külső segítség nélkül, azt hiszem, most már mindenki számára reménytelennek látszott.

SHANN: – *Tagja volt valamikor a kommunista pártnak?*

– Sem a kommunista pártnak, sem semmiféle politikai pártnak életemben nem voltam tagja.

ELNÖK: – *Ha jól értem, ön személyesen látott magyar vonatokat a határállomáson Záhonynál elhagyni Magyarországot, tehát ön személyesen tudja bizonyítani, hogy a vonatok Budapestről és más helyekről foglyokkal hagyták el Magyarországot Oroszország felé.*

– Átmenni a határon a vonatot nem láttam, mert egyrészt átrakodás van a határnál a sántávolsági különbség miatt Záhonynál. A széles nyomtáv nincsen bevezetve Magyarországra. Az előző vonat éjjel egy szállítmánnyal száz szemtanú vasutas szerint kiment. Én a második szállítmányhoz érkeztem ki, amely nem tudott átjutni azért, mert fölszedték a síneket már jóval a határ előtt. Ha valakit zárt vagonban Záhonyba visznek, akkor biztos nem Londonba akarják szállítani.

„És a tankot is vigyük Ön elé?”

Szalay Dénes

Palazzo dei Congressi, Róma, 1957. március 19., 15.00 óra

Szalay Dénes építész a Budapest, XIV. kerületi forradalmi bizottság vezetője volt. 1957-ben 45 éves volt, három gyermek apja. Korábban egy üzemben dolgozott. Vallomásának első részében elmondta, hogy apja 1919-es kommunista volt, aki 1945-ben felújította a párttagságát. Ő maga 1945-ben a kisgazdapártba lépett be, és 1948-tól Budapest XIV. kerülete szakszervezeti vezetője lett. 1954-ben mérnökként egy hadiüzemben dolgozott. A forradalmat megelőző napokban Miskolcon és Nyíregyházán volt, 24-én reggel érkezett vissza Budapestre. Vallomásának hanganyaga nem maradt fenn teljes egészében.

– November 4-én hajnalban a tankok zajára ébredtünk fel, majd rádióból értesültünk Nagy Imre proklamációjáról. Reggel 6 órakor azonnal az előljárásságra mentem, és az üzemőrségek felé kiadtam az utasításokat, illetve megkérdeztem, hol került a kerületünkben harcokra sor. Az üzemőrségek általában azt jelezték, hogy a Kerepesi úton hatoltak be a szovjet csapatok. Mivel ott nagyobb üzemek nem voltak, és az ottani munkásőrség száma ügyeletben 3-4 fő volt, azokat utasítottam, hogy kerüljék el az összetűzést, és vonuljanak be sűrűn lakott területre, és ott fogjuk felvenni a harcot, megkeresve az összeköttetést a többi csapatokkal.

A kerületünk határán a legerősebb harcok a Dózsa György út és Thököly út kereszteződésénél kezdődtek. Apró lövöldözések a Bonyhádi út sarkán voltak, ahol minden provokáció nélkül három családi házat lőttek össze a szovjet tankok. Majd a Kerékgyártó utcában egy egész utcasort, ahol semminemű ellenállás nem volt, kis apró családi házakat lőttek halomra. Itt a Rákos-pataktól az Öv utcáig úgyszólván minden ház elpusztult. Ez a csoport haladt tovább a Gervai és Gyarmat utcán, és itt is főleg földszintes kis családi házakat pusztítottak el. Majd az Uzsoki utcába érve a Gyarmat utcán föl, az Uzsoki utcai kórházat, mely feltűnően meg volt jelölve vöröskeresztes zászlókkal, elkezdték ágyúzni, és a kórház egyik szárnyát súlyosan meg is rongálták.

Az első napok súlyos harcaiban részt véve a forradalmi bizottság munkája teljesen szünetelt. Mikor kerületünkben már a harcok [alábbhagytak] – a lőszer kifogytán, és mert nagyobb ellenállási gócotak ezekben a kertvárosszerű részekben nem lehetett kialakítani –, a harcoló csoportok a VII. kerületbe vonultak főleg, és részben igyekeztek átmenni a Kilián laktanya és a Corvin köz környékére, ahol a legerősebb ütközetek voltak. November 7-én a XIV. kerületi előljárásság épületébe visszatért szovjet páncélcsoportok a volt tanácselnök, aki a forradalomig az előljárásság vezetője volt. S vele együtt ért oda a kormány megbízottjaként egy Hidas Ferenc nevű egyén, aki napokon keresztül, tehát eljövetelemtől, még november 20-ig szovjet páncélcsoportok közlekedett és jött a hivatalba.

Összehívtam a forradalmi bizottságot, s itt közölték már velünk, hogy a forradalmi bizottságot a kormány nem engedi működni, csak mint tanácsadó szervet a tanács mellé beosztva. Az irányítást a régi tanács vezetősége vette át, és ő, mint a Kádár-kormány megbízottja. És bejelentette azt, hogy 8-án a szovjet városparancsnok kíván a munkástanácsok és a forradalmi bizottság elnökével tárgyalni.

A tárgyalásra első ízben 8-án került sor. A szovjet városparancsnok, aki ugyan nem mutatkozott be, és a nevét nem mondotta meg, de utólagos közlés alapján Grebennyik vezérezredes volt, számon kérte tőlem, mint a forradalmi bizottság elnökétől, hogy miért nem dolgoznak az üzemekben a munkások. Én közöltem vele azt, hogy a magyarságnak egy követelése van: szabadon akarnak dolgozni, és mindaddig, míg szovjet csapatok tartózkodnak az országban, addig nem hajlandó a magyar munkásság felvenni a munkát. Feltette a kérdést, hogy mik azok a követelések, és milyen követeléseket kell a kormánynak, illetve a szovjet csapatoknak teljesíteni. Én felolvastam neki azt az öt pontot, mely köré csoportosult már az országban alakulóban lévő munkás kerületi és országos nagybudapesti munkástanácsok követelése. Elmondottam neki azt, hogy a munkásság azt követeli, hogy vegyék vissza a kormányba Nagy Imrét és Maléter Pált, és ismerjék el az 1956. október 23-án proklamált 16 pont alapján a forradalom törvényességét.¹ A szovjet csapatokat vonják ki Budapest területéről, és kezdődjék meg a tárgyalás a szovjet csapatoknak december 31-ig történő kivonására. Magyarországot jelentsék Ausztria mintájára semleges, független államnak, és a Varsói Szerződést haladéktalanul mondják fel. A szovjet csapatok kivonása után haladéktalanul tartsanak az országban titkos választásokat a demokratikus pártok részvételével. Ötödször, a szabadságharcban részt vett hazafiakat, akiket részben a szovjet csapatok, részben az ÁVH ejtett foglyul, haladéktalanul bocsássák szabadon, valamint azokat a munkástanácstagokat és forradalmi bizottsági tagokat is, akiknek az elfogásáról értesültünk. A szovjet parancsnok felindultan hallgatta végig követeléseket, majd egyenként tolmács útján – aki valószínű szovjet egyenruhába bújtatott ávós volt, tökéletesen beszélt magyarul is és oroszul is – a következő választ adta. Amennyiben a munkások nem veszik fel a munkát a gyárakban, akkor a munkástanácsok tagjait és a többi fasiszta forradalmárt majd ő megtanítja, és azokat a munkásokat, akik nem jelentkeznek, kizárják a gyárból, és olyan helyre viszik, ahol lesz idejük majd gondolkodni a munka felvételéről. Nagy Imrét és Malétert nem fogják visszavenni a kormányba, mert elárulták a szocializmust, imperialista ügynökök, majd más-hova kerülnek, nem a kormányba. A szovjet csapatok kivonására vonatkozóan kijelentette, hogy azok sohasem hagyják el az országot, mert Magyarországon szovjet vér folyt, és így joguk van hozzá, és ők nem felejtik el soha, hogy mit csináltak a magyarok Voronyezsnél a II. világháborúban. Majd egy szovjet példabeszédet idézett a csapatok kivonására vonatkozóan. Azt mondotta, idézőjelben,

1. A MEFESZ 16 pontjáról van szó, amelyet október 22-én öntött végleges formába és fogadott el a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége. Az október 23-i tüntetésen a diákság a 16 pont követeléseivel vonult az utcára.

majd akkor mennek ki Magyarországról a szovjet csapatok, ha a rák a torony tetején fog énekelni. Negyedszer: nem lesznek titkos választások Magyarországon, majd úgy választanak továbbra is, mint a Szovjetunióban. Nem engedik újra a reakciót uralomra jutni. Ötödször: kereken tagadta, hogy a szovjet csapatok bárkit is elhurcoltak volna, vagy az ávéhások, és arra a bejelentésemre, hogy a dolgozók ismételten bejelentették azt, hogy míg ők távol voltak az ott-honuktól, főleg Pest környéken, addig a lakásaikat szovjet katonák kirabolták, és feleségeikkel és lányaikkal erőszakoskodtak, úgy válaszolt, hogy azok csak szovjet ruhába bújt magyarok voltak, és nem szovjet katonák. És fogjuk el őket, és adjuk át nekik. Én mosolyogva jegyeztem meg: „És a tankot is vigyük ön elé?”

A jelenlétében volt ott két civil személy, akiket addig nem ismertem, és nem láttam a kerületünkben, ezek természetesen igyekeztek a forradalmat befeketíteni, és úgy állították be a dolgokat, mint hogyha ártatlan kommunistákat is hurcoltak volna el magyarok a forradalom alatt. Erre kereken kijelentettem azt, hogy ez valótlan. Jelentkezett nálam olyan ÁVH-nál dolgozó műszerész, aki a szikratávíró-nál dolgozott, hogy őt a házban figyelmeztették, hogy ne bujkáljon, mert elfogják, úgys ki fogják végezni, és akkor az egész házat az ő rejtegetése miatt felelősségre fogják vonni. S ő feladja magát, mert felőrölték az idegeit a bujdosás napjai. Megkérdeztem tőle, hogy ölt-e embert, és végzett-e törvénytelen dolgot vagy művelt egyáltalán? Azt mondotta: nem. Akkor mitől fél? Őneki azt mondták. Telefonon utasítottam a rendőrkapitányt, azonnal állítson ki neki egy igazolványt, hogy mindenütt nyugodtan és szabadon közlekedhet, és ő ezt meg is kapta, és nyugodtan eltávozott anélkül, hogy bárki bántotta volna. És ilyen eset számtalan volt. Remélem, ezek az emberek, ha rá kerülne a sor, ezt nyíltan így el is mondanák.

Ki kell, hogy jelentsem, mi nem voltunk hivatásos politikusok, mi egyszerű magyar iparosemberek, dolgozók voltunk, akiket a forradalom szele állított oda a helyünkre. Mi szabadságot akartunk, és mert tudtuk azt, mi az elnyomás, és sok magyar honfitársamat láttam a szögesdrót mögött, így tiszteletben is igyekeztünk tartani mindenkinek a szabadságjogát. Sajnos túlzottan elnézőek is voltunk, mint ezt utólag meg kell állapítanunk, mert talán eredményesebb lett volna a harcunk is, és kevesebb vér folyt volna, hogyha jobban őrizetbe vettünk volna mindenkit, aki szembehelyezkedett velünk.

A szovjet parancsnok még közölte velem, hogy elvárja, hogy a munkástanácsok odahatnak a forradalmi bizottság tagjaival együtt, hogy a munkát két-három napon belül fölveszik, mert ellenkező esetben őket fogja majd őrizetbe venni és munkára kényszeríteni.

Mikor a forradalmi bizottságok hatáskörét megnyirbálták,² akkor a munkástanácsokra igyekeztük áthárítani a forradalom továbbvitelét. A munkástanácsok szilárdan álltak a lábukon, s magam is a XIV. kerületi munkástanácsot megszer-

2. A Kádár-kormány november 7-én tette le az esküt a Parlamentben. A kormány egyik első intézkedése volt, hogy a forradalmi bizottságokat megfosztották mindennemű intézkedési jogkörüktől, és visszaállították az október 23-a előtti államigazgatási rendszert.

vezve annak az elnökségébe kerültem. Itt ezeket az üléseket a XIV. kerület, Hungária körúti Telefongyár helyiségeiben tartottuk meg. Innét kezdtük kiépíteni a Nagy-budapesti Központi Munkástanács, majd az országos munkástanács megszervezését november 12-én. Telefonon felvettük a kapcsolatot az összes budapesti nagyüzemmel, és az Egyesült Izzó, illetve előzőleg az újpesti városháza közgyűlési termébe hirdettük meg az alakuló ülését a budapesti munkástanácsoknak. Gépkocsin, teherautón, ki hogy tudott, kerékpáron jöttek össze az újpesti városháza elé a munkástanácsok tagjai. Itt meglepetéssel láttuk, hogy az épületet megszállták a szovjet katonák, és vagy húsz tank vette körül az épületet. Az épületbe már be se engedtek menni minket. Ekkor az Egyesült Izzó Váci úti gyártelepén lévő kultúrterembe vonultunk át, és ott tartottuk az első megbeszélésünket. Én ezen a megbeszélésen ismertettem a szovjet városparancsnok által elmondottakat. Tárgyalásokat kezdtünk a vidéki nagyüzemek, Dunapentele, Diósgyőr bevonására is. A tárgyalások közben érkezett meg erre az értekezletre váratlanul Dunapentele, a kommunisták által Sztálinvárosnak nevezett gyártelep munkásbizottsága is. Itt összefoglaltuk a munkástanácsok jogkörére vonatkozó szempontokat és irányelveket, és a következő napra egyeztünk meg egy szélesebb körű értekezlet tartásáról. Ezen ugyanis sok nagy gyár még nem volt képviselve.

13-án össze is ült ez a bizottság, melyen már a munkástanácsok jogkörét és feladatát is meghatároztuk. A legfontosabb problémák közé tartozott a munka felvétele. Tél előtt állottunk. Sok-sok ezer magyar otthon volt romokban. Dönteniünk kellett, hogy részlegesen felvegyük-e a munkát, vagy pedig folytassuk a sztrájkot és ezen keresztül az ellenállást tovább. A munkástanácsstagok általában arról számoltak be, hogy a dolgozók az üzemekben a harc, a sztrájk végéig való folytatásához ragaszkodnak. Arra hivatkoztak, hogy ha ezt az utolsó fegyvert is kiadjuk a kezünkől, akkor a Kádár-csoport és a szovjet csapatok azt csinálnak az országgal, amit akarnak. Ezért egy 16 tagú bizottság alakult azzal, hogy kezdjen tárgyalásokat, és vegye föl a kapcsolatokat a Kádár-csoporttal. Ezen az értekezleten az Írószövetség is képviseltette magát, és ismertették az Írószövetség felhívását és az álláspontját, mely teljesen egyezett a magyar dolgozók kívánságaival.

November 15-én ült össze újra a Nagy-budapesti Munkástanács az Akácfa utcában, a villamosvasút székházában. Az értekezlet megkezdése után az épület-tömböt körülvevtek szovjet csapatok ágyúkkal és tankokkal, s az épületet is megszállták. Ahogy itt ez a tárgyalóterem van, a sorokban az elnöki asztallal szemben ültek a munkástanácsstagok, s két oldalról vonultak be a szovjet géppisztolyosok. Így folyt az értekezlet. Vagy 3 órai ott-tartózkodás után egy szovjet tiszt jött az elnöki emelvény elé, félreértésre hivatkozva bocsánatot kért, és elvonultak. Ez a jelenet még csak fokozta a hangulatot és az elkeseredést. Délután 5 óráig tartott az értekezlet, melyen a munkásság követeléseit, melyek egyúttal az egész magyarság követelései is voltak, öt pontban foglaltuk össze, melyet este 7 óra-kor kellett Kádár elé terjeszteni, mint tárgyalási alapot. 18 tagú bizottság volt

kijelölve, az országos munkástanács elnökségének a tagjai, melynek én is tagja voltam, hogy tárgyalásokat folytasson. Ismertetem az öt pontot, melyet a Kádár-kormány, illetve általunk csak Kádár-csoportnak nevezett társaság elé terjesztettünk. A szövegezés kb. így szólt. (Én nem készültem fel, csak tegnap délelőtt értesültem arról, hogy ilyen nagy megtiszteltetés ért, és a világ ítélőszéke előtt tehetek vallomást.) A nyilatkozat szövege így hangzott: az országos munkástanács békés alkotómunka megindítása érdekében javasolja a hatalmat gyakorló Kádár-csoportnak az alábbi öt pont alapján a tárgyalások felvételét. Első pont: a kormányzást ideiglenesen irányító Kádár-csoport ismerje el a munkástanácsok, valamint az azok megbízottaiból alakult városi, illetve országos munkástanácsok jogkörét, az üzemek gazdasági irányítása terén és mint legfelsőbb érdekvédelmi szervet. Jelentse ki törvényesnek a munkásság sztrájkjogát. Második pont: Nagy Imrét és Maléter Pált vegyék be az ideiglenes kormányba, és a forradalmat az 1956. október 23-i 16 pont alapján ismerjék el törvényesnek. Harmadik pont: haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat a szovjet csapatok 1956. december 31-éig történő fokozatos kivonására és a rend fenntartása érdekében üzemekénti munkásörségek szervezésére. Negyedszer: a szovjet csapatok kivonása után haladéktalanul írják ki a titkos választásokat, az 1945-ben részt vevő pártok részvételével. Ötödször: a szabadságharcban részt vett hazafiakat, akiket a szovjet csapatok segítségével őrizetbe vettek, és egy részüket az ország területéről elszállítottak, az azóta letartóztatott nemzeti bizottsági és munkástanácstagokkal együtt engedjék szabadon, és hirdessék ki az általános amnesztiát.

Miután az utcán csak este 6 óráig volt szabad tartózkodni, és a gyalogos közlekedés egyébként sem volt biztonságos, a csoportokat, a bizottság tagjait autóval vitték, illetve mentek át a képviselőházba. Mivel nem állott elég autó a rendelkezésre, én ígéretet kaptam, hogy visszajön értem az egyik személygépkocsi. Addig átmentem egy közeli ismerőshöz, közölni azt, hogy hova indulok, és amennyiben nem térek vissza, tudják, hogy hol keressenek. A Huszár utca sarkán haladtam a Rákóczi úton, mikor a másik oldalon tőlem mintegy 70-80 méterre hangos kiabálásra lettem figyelmes: „ne hagyjatok elhurcolni, elvisznek az oroszok, segítsetek”. Mire a közelbe értem – a közvilágítás az egész Rákóczi úton szünetelt –, már csak egy elrobogó szovjet páncélkocsit láttam. A közelben tartózkodó személyek közölték, hogy egy páncélkocsiból szovjet katonák ugráltak le, és három vagy négy személyt erőszakkal fölraktak a páncélkocsira, és elrohantak, elhajtottak. Visszaérve az Akácfa utcába, vártam a gépkocsit, azonban az nem jött értem, és így én, sajnos, ezen a Kádárnál tartott értekezleten nem vettem részt.

Következő nap reggel 8 órakor közölték a társaim az értekezőlet lefolyását. A 7 órára megbeszélte értekezőletet éjjel 1 órakor kezdték meg Kádár nagy elfoglaltságára való hivatkozással. A bizottság tagjai előterjesztették az öt pontot. Kádár kijelentette, hogy egy országos munkástanácsot nem ismerhet el, és annak a létezését vagy létrehívását teljesen feleslegesnek tartja, mert Magyarországon munkásuralom van, és nincs szükség arra, hogy a munkáskormány fölött egy munkástanács

gyakoroljon ellenőrzést vagy hatalmat. Ellenben az üzemi munkástanácsok hatáskörét elismeri, és az üzemi munkásörsegek szervezéséhez is hozzájárul. Nagy Imre és Maléter Pálnak a kormányba történő visszavételére vonatkozóan kijelentette, hogy Nagy Imrét ő bevinné a kormányba, azonban ő nem óhajt abban részt venni. Mikor a munkástanácsok tagjai bejelentették azt, hogy amennyiben Kádár nem ismeri el az országos munkástanácsot, úgy ők sem ismerik el Kádárt mint miniszterelnököt tárgyalófélnek, azt mondotta, akkor egyenesben vagyunk: ti nem ismeritek el, hogy én miniszterelnök vagyok, én meg nem ismerem el azt, hogy ti vagytok a munkástanács képviselői. A választásokra vonatkozóan kijelentette, hogy ilyen körülmények között, mikor még harcok folynak, erről még kár tárgyalni. Először meg kell teremteni a béke alapfeltételeit azzal, hogy a munkások fölveszik az üzemekben a munkát, és majd ha a termelő munka megindult, majd akkor tárgyalhatunk a szovjet csapatok kivonásáról és a választások megtartásáról.

Arra vonatkozóan, hogy bocsássák szabadon a szovjet csapatok és az ÁVH által elhurcolt szabadságharcosokat, valamint az újpesti forradalmi bizottság tagjait és az időközben letartóztatott nemzeti bizottsági tagokat, Kádár azt mondotta, ezt azért nem teheti meg, mert ilyen nincsen. Megneveztük azt az újpesti textilgyárat, ahol tudomásunk szerint munkástanács tagok és szabadságharcosok voltak összegyűjtve azzal a céllal, hogy onnét fogják őket elszállítani. Megneveztek két olyan személyt is, akik Záhonyból jöttek vissza, ahol sikerült a vasutasok segítségével a vasúti kocsikból kimenekülniük. Kértük, hogy ezeket hallgassák ki, és kértük azt is, illetve kérték azt is, hogy üljön gépkocsiba Kádár a bizottság tagjaival, és menjenek ki oda a helyszínre, és ott győződjék meg róla, hogy ez valóban így van. Ő elfoglaltságára való hivatkozással ezt megtagadta. A bizottság reggel 4 óráig volt Kádárral, és tárgyaltak. Kádár azt kérte a munkástanács-tól a kibontakozás érdekében, hogy hassanak oda, hogy fölvegyék a munkát, ő vállalja ezzel szemben azt, hogy ha a munka megindult, haladéktalanul odahat, hogy a szovjet csapatokat Budapest területéről visszavonják, és a munkástanács képviselőinek a bevonásával a kormány tárgyalásokat kezd a szovjet csapatok kivonására vonatkozóan a Varsói Szerződés tagállamaival való tárgyalás útján. A munkástanács tárgyaló tagjai írásbeli nyilatkozatot kértek Kádártól, hogy azt felmutathassák a munkásság felé a feltett kérdésekkel kapcsolatban, és garanciát arra vonatkozóan, hogy a forradalom jogosságát elismeri, a szovjet csapatok kivonására vonatkozó tárgyalásokra kötelezettséget vállal, és az elfogott szabadságharcosokat szabadon bocsátják. Azt mondotta, az ő szava elég garancia kell hogy legyen a munkástanács tagjainak arra, hogy ezeket ő meg is fogja tenni.

Következő nap a munkástanács elnöksége összeült újra, és megvitatta Kádár nyilatkozatát. Úgy döntött, hogy ezt a kerületi munkástanácsokon keresztül az egyes üzemek munkástanácsai felé is közli, és meghallgatja a dolgozók véleményét. De egyes tagjai a bizottságnak egyidejűleg tettek egy olyan értelmű ígéretet Kádárnak, hogy amennyiben ezekre a pontokra vonatkozó ígéretét fenn-

tartja, úgy a munka felvételére a munkástanácsok kiadják az utasítást. Ezen az alapon jelent meg kerületenként és nagyüzemenként az általam itt eredetiben is bemutatott, sokszorosított példány, egy felhívás a munkának november 19-én történő beindítására vonatkozóan, melyet a budapesti rádióban is beolvastak. Szabadjon ezt a felhívást felolvasnom. Ezt a XIV. kerületi forradalmi bizottság munkástanácsa adta ki.

„A XIV. kerületi forradalmi munkástanács. Felhívás. A Nagy-budapesti Munkástanács folyó hó 15-én Kádár János miniszterelnökkel tárgyalásokat folytatott a magyar nép jogos követeléseinek biztosítása, valamint a munkástanácsok jogkörének elismerése érdekében. Miután a kormány elismerte a munkástanácsok hatáskörét az üzemek gazdasági irányítása terén, és komoly ígéretet tett az 1956. október 23-i forradalmi követelések belátható időn belüli teljesítésére, beleértve a szovjet csapatoknak az ország területéről történő fokozatos kivonását is, az ország rendkívüli súlyos gazdasági helyzetére, valamint a fővárosunkat ért súlyos épületkárok s a munkásotthonok mielőbbi helyreállítása érdekében a XIV. kerületi forradalmi munkástanács elrendeli a kerület összes üzeimében a munkának legkésőbb 1956. november hó 19-én reggel 8 óráig történő felvételét. A közlekedés célját szolgáló vállalatok, a fővárosi villamosvasút, a fővárosi autóbuszüzem azonnal vegyék fel a munkát. Amennyiben a kormány adott szavát nem teljesítené, úgy ismét alkalmazni fogjuk a sztrájk fegyverét. XIV. ker. forradalmi munkástanács elnöksége.”

Ezt a felhívást én magam fogalmaztam. Ezt a határozatot természetesen külön megtárgyaltuk még az egyes kerületi munkástanácsokon belül, sőt részt vettem a Telefongyár, a Danuvia, az Alumíniumáru Gyár munkástanácsülésén, és később azon az értekezleten, melyen az összmunkásságot összehívták. A munkásság nem fogadta egységesen ezt a határozatot. Többségében ellenezte a munka felvételét. Sokan nem értették meg azt, hogy a munka felvétele főleg a lakosság és a magyarság létérdeke a jövőre való tekintettel. Sok ezer lakásban még a bútorok is teljesen megsemmisültek, egész embertelen körülmények között éltek emberek pincékben, apró odúkbán. Jóllehet mint forradalmi bizottsági elnök, a párthelyiségek 80%-át lakások céljaira azonnali hatállyal kiutaltam, mégis az ostrom következtében és a harcok következtében tönkrement lakásoknak csak egy kis hányadát tudtuk pótolni. Azonkívül a mindennapi keresetéből máról holnapra tengődő munkásoknak nem volt tartalékuk. Negyedike után az összes üzletek árukészletét – ismerve a szovjet csapatoknak a módszerét, s hogy ne legyen azok zsákmánya – személyazonossági igazolványok bemutatása alapján kiosztottuk a lakosság között. Tartalékok jelentős mértékben sehol sem voltak, és ezek 15-e után már eléggé fogytán voltak. Nehezítette a helyzetet az, hogy a szovjet csapatok egyes áruházakat formálisan kifosztottak.

Bizonyára erről már mások is tettek vallomást, én csak az egyik VII. kerületi állami áruház kifosztásáról akarok pár szóval megemlékezni. A Thököly út és Murányi utca sarkán volt ez az áruház. Este 11 órakor négy szovjet tehergép-

kocsi állt meg, szovjet katonák leugráltak, üvegeket nem kellett betörni, mert hisz egyetlen kirakata sem volt, s a benne lévő árut a kocsira hordták. Utána az áruház – ami még benn maradt – felgyújtották. Nem egy esetben fordult elő az ilyen áruházaknál az, ha nappal történt a kirablása, hogy utána az utcán tartózkodó embereket behajtották az áruházba vagy üzletbe, és fényképfelvételeket készítettek az emberekről a maradékot odaadván nekik, úgy fényképezték őket, dokumentálni akarván azt, hogy a magyarok fosztották ki az üzleteket.

November 19-én a kerületi szovjet katonai parancsnok újból maga elé rendelt a XIV. kerületi elöljáróság épületében. Számon kérte tőlem azt, hogy az elmúlt idő alatt még mindig nem tudtam megszervezni azt, hogy az üzemekben dolgozzanak. Miért nem intézkedünk, hány felhívást adtunk ki a munkásság felé a munka felvételére, hány helyen kértük a szovjet csapatok segítségét a fasiszták erőszakoskodásaival kapcsolatban? Én bejelentettem, hogy ez egy esetben sem történt meg, mert a gyárakban nem fasiszták dolgoztak Magyarországon, hanem egész egyszerű magyar munkások, akiknek a 70%-a, ha nem is egészen önkéntesen, de párttag volt. Hivatkozott arra, hogy az egyik legnagyobb kerületi üzemben, amikor bementek szovjet katonák ávósok kíséretében, és onnét két munkástanács tagot – az egyik egy 18 éves lány volt, a másik egy 21 éves fiú – el akartak vinni azzal az ürüggyel, hogy az ifjúsági szervezet újjáalakítása miatt egy értekezletre viszik, természetesen szovjet páncélkocsival, a munkástanács elnöke és a munkástanács tagjai szembeszálltak velük, és a munkásőrség fegyvert fogott a szovjet katonákra. Miért nem jelentettük ezt mi a szovjet parancsnokságnak? Mi közöltük azt, hogy a magyar ember megszokta azt, hogy önkéntesen megy valahova. Ez alatt a pár nap alatt. Mert a forradalomba se hívtak senkit, mindenki tudta, hogy ott a helye, mert a szabadságjogáról van szó. És azért nem ment senki sem erőszakkal. És mert éppen előtte való éjjel vittek el abból a gyárból három munkástanács tagot, akiket csak a mi közbelépésünkre engedett szabadon a szovjet parancsnokság.

És közöltem, hogy egyébként sincs meg az előfeltétele a munka felvételének. Ugyanis Budapesten nincs szén, a bányák nem dolgoznak, és szén nélkül az elektromos művek energiát nem tud termelni. Ami áram van, amennyi elektromos energiát tudnak termelni, az a közvilágításra, illetve lakóházak és a közüzemek, középületek és kórházak világítására szükséges. A többi tartalék szén pedig a kórházak fűtésére lett igénybe véve. S hogyan látom én a kibontakozást, azt kérdezte. Azt mondtam, csak azt tudom mondani, amit az egész magyar munkásság mond: fegyverrel a hátában senki sem fog dolgozni. Először nyugodtan, biztonságban akarja érezni az otthonát, majd akkor elhagyja azt.

Mondjunk konkrétumokat otthonok kirablásával vagy házkutatásokkal kapcsolatban! Az egyik telefongyári munkásbizottsági tag (sajnos nem készültem fel erre a mai napra, az adataim a jesolói táborban és részben Budapesten maradtak, csak a véletlen nálam lévő igazolásokat tudom felmutatni, nem tudom a nevét megmondani) elmondotta, hogyan folyt le nála éjjel a házkuta-

tás. Két szovjet fegyveres katona kíséretében két magyar egyenruhás ún. karhatalmista jelent meg, és követelte, hogy menjen velük a szovjet parancsnokságra. Dulakodás kezdődött köztük, s ő megtagadta az elmenetelt. S mivel a házban, mely laktanya volt a Kerepesi úton, hogy elkerüljék a feltűnést, nem vitték el, de megfenyegették, hogy ha bárhol meg fogják találni, el fogják hurcolni. Ezt szóról szóra elmondtam ennek a katonai parancsnoknak. Ő jegyzőkönyvbe vette, és ígéretet tett ennek a kivizsgálására. November 15-én reggel is – bocsássanak meg, hogy dátumoknál vissza-visszatérek távolabbi időpontokra –, azon az éjszakán, mikor Kádár-kormányánál folyt a tárgyalás, a kerületi munkástanács három tagját vitték el a lakásáról. Reggel a felesége keresett fel a lakásomon, és közölte, hogy a férjét az éjjel szovjet páncélkocsival elhurcolták. Azonnal telefonon érintkezésbe léptünk a szovjet katonai parancsnokkal, s hosszas alkudozások és tárgyalások után félreértésre hivatkozva szabadon bocsátották őket. Ott közölték, hogy még vagy harmincan voltak benn, akiket nem engedtek szabadon, és a sorsuk ismeretlen előttük.

[...]

„Mindegyiket agyonlőtték”

Értékes József

Palazzo dei Congressi, Róma, 1957. március 19., 15.00 óra
és március 20., 9.00 óra

Értékes József csepeli munkás, a csepeli nemzetőrség tagja volt. Részt vett a Csepel környéki harcokban 1956. november 4-e előtt és után egyaránt. Vallomásának hanganyaga csak részben maradt fenn.

[...]

– November 6-án dél körül a 19 főből álló csapatunk harcálláspontot foglalt el Erzsébetfalvánál, volt köztük egy 17 éves lány. Az oroszok megpróbálták áttörni, de a szabadságharcosok feltartóztatták őket. Nem sokkal később elfogyott a lőszerük. Két ávós, akik az oroszokkal voltak, odajöttek, és megadásra szólították fel őket azzal, hogy semmi bántódásuk nem lesz. A 19-ből 17-en megadták magukat. A 17 éves lány és az egyik fiú sikeresen elrejtőztek a kövek között, és a rejtékhelyükről tanúi voltak 17 társuk sorsának. Miután letették a fegyvert, és felemelték a kezüket, az oroszok körülvették, és a híd lábához kísérték őket, és ott tüzet nyitottak rájuk. Mindegyiket agyonlőtték. [...]

Futáraink, a kiküldött őrsök jelentették, hogy kb. 300-350 páncélos vonult 9-én estére föl ellenünk, hogy megsemmisítsen bennünket. Ekkor már láttuk, hogy most már tovább tartani nincs értelme azt, hogy még egy nappal vagy egy fél éjszakával tovább húzzuk az időt, és még egy pár páncélost megsemmisítsünk az oroszoknak. Ez nem ér annyit, amennyit ezek a barbárok a testvéreinkben, a békés lakóházakban fognak végezni, ha mi tovább ellenállunk. Ezeket a körülményeket figyelembe véve föladtuk délután 5 órakor, vagyis este, mert akkor már besötétedett Csepel.

A szabadságharcosok illegalitásba vonultak, mi is elbujdostunk, egy pincében húzódtunk meg éjszakára. Ezek az oroszok, amikor összeértek – mert négy irányból jött a támadás –, nem ismertek egymásra, mert nem tudták, hogy ki honnan jött, egész hajnalig lőtték egymást. Úgyhogy azt, amit mi csinálhattunk volna, sokkal jobban elvégezték maguk között. Reggel, hogy a bőrünket menteni tudjuk, hogy valamerre el tudjunk ideiglenesen húzódni, parancsnokkal úgy beszél-tük meg, hogy elmegyünk az RM kórházba¹, ahol ismerőseink vannak, orvosok, s megpróbáljuk beköttetni magunkat úgy, hogy ismeretlenek legyünk s befeksztünk a többi sebesültek közé, addig, amíg kilátásunk lesz arra, hogy valamire változik a helyzet. Amikor az RM kórház közelébe érkeztünk, már a kórházhoz nem tudtunk elmenni, mert a szovjet katonák páncélosokkal, gépkocsikkal vették körül, és ott

1. A kórház nevét a tanú rövidítve mondja, nem érthető. A francia nyelven fennmaradt gépiratos fordításban pszichiátriai klinikaként azonosították a kórházat. Az RM valószínűleg a csepeli Rákosi Mátyás Művek rövidítése, és ennek az egészségügyi központjáról van szó.

kellett végignéznünk azt, amit emberileg nem is tudja az ember kifejezni, hogy ezekre a gazemberekre mit mondjon. A kórházból, akiket fölfedeztek, hogy őnekik egy kicsit értékes, vagy valami szándékuk van vele, kihurcolták, dzsip-kocsira és teherautóra rakták őket, a többieket pedig a szó szoros értelmében kiszórták a kórházból, a sebesült harcosokat. Dehogy harcosokat, még csak nem is harcosokat, mert ők azt nem nézték, hogy harcosok vagy nem.

Csepelt 8-án és 9-én egész nap aknával és katyusával verték. Nekünk Csepelen sokkal több volt az áldozatunk és a sebesültünk a civil lakókban, mint a harcosok között. Ezek a civil emberek voltak a kórházban, de akin egy kis sebesülést találtak, azt rögtön kidobták, mint szabadságharcost a kórházból.

Én négy héttel ezelőtt újra bent voltam Magyarországon, menekülés közben bent maradt a 13 hónapos kisfiam. Ezért innen Olaszországból visszaszöktem, és kihoztam. Öt napig voltam bent Magyarországon. Szombathelyen egy nap és egy éjszakát, vagyis egy fél éjszakát tartózkodtam. Ott több közös ismerőssel beszéltem, többek között a szombathelyi kórház főorvosával. [...] Így elég sok emberrel beszéltem Szombathelyen, és érdekelt, hogy mi Magyarország helyzete, tudjak igazodni, ha beljebb megyek, hogy mihez tartsam magamat. Itt elmesélték nekem, amikor Magyarországon leverték a forradalmat az oroszok, Szombathely még a forradalom kezében volt. Ezt nem merték az oroszok bántani, mert bent voltak a családtagjaik, gyerekeik, asszonyaik a szovjet tiszteknek. Cselhez folyomodtak, kikönyörögték, hogy adják ki a családtagjaikat, a szombathelyi lakosoknak, vagyis már a szabadságharcosoknak nem lesz semmi bántódásuk, hiszen ők is ugyanezt akarják, ezért küzdenek, amiért ők. Ezek a szerencsétlenek bedőltek, kiadták a szovjet tiszteknek a családtagjait, elszállították, következő éjszaka lerohanták Szombathelyet, kit ahol értek, a tanácsházán vagy a laktanyában, aludva, pihenve vagy otthon az ágyban vagy az utcán, ahol érték, ott lőtték agyon ezeket az embereket. Ez játszódott le Szombathelyen.²

Október 24-én délután 3 órakor Soroksáron keresztül, a Soroksári úton vonultak befele a szovjet tankok Budapestre. Soroksáron kb. ötödikéig nem volt egyetlenegy fegyveres ember se, aki harcolt volna. Egyetlenegy forradalmi puskalövés vagy géppisztolylövés a szabadságharcosok részéről nem hangzott el. De mivel 24-én rendkívülien megrázta az egész országot, hogy mi van, mindenki bizonytalanul, tanácsatosan az utcán tartózkodott, Soroksáron is kint volt mindenki egy szálig a főúton, s ökölbe szorított kézzel, száját rágva nézte azt a hatalmas felvonulást, amelyet a szovjet erők a páncélosaikkal csináltak Budapest felé. Ahogy így álltak az emberek, én is ott álltam a feleségemmel – akkor jöttem volna haza, Soroksáron találkoztam a feleségemmel –, és ahogy jönnek ezek a páncélosok, közben az emberek hullámoztak egyik oldalról a másikra, s egy ilyen hullámvás közben az egyik páncélos

2. Ez kissé regényesen hangzik. Szombathelyre, mint kiemelt jelentőségű városba a nyugati határszélen a szovjet csapatok november 4-én hajnalban betörték, és a várost nagyobb ellenállás nélkül elfoglalták. A támadásnak 19-en estek áldozatul, többségükben azok a rendőrök és nemzetőrök, akiket a megyei rendőrkapitányság épületében leptek meg és lőttek agyon a támadók. A tanú talán erre utal, amikor álmukban lerohant áldozatokról beszél.

megnyitotta a tüzet a tankon lévő nehéz géppuskájával, ott rögtön 6 embert agyonlőtt, 4 súlyosan megsebesült. A közvetlen közelemben hullottak el ezek az emberek. Kapu alá ugrottunk be, majd kerítéseken átmászva menekültünk ellenkező irányba, a főútvonalra már kimenni nem mertünk. Ugyanígy cselekedett mindenki. Ez történt Soroksáron, ahol a szovjetek fegyvertelen emberekkel végeztek.

Én evvel befejezem a tanúvallomásomat. Befejezésül a tisztelt bizottságot szeretném megkérni arra, amíg a bizottság be nem fejezi a vizsgálatot, amíg az ENSZ nem hoz a magyar ügyben végleges döntést, tegyenek meg minden lehetőséget arra, hogy odahaza a rögtönítélő bíróságot szüntessék meg, és a gyorsított eljárást függeszték fel addig, amíg Magyarország ügyében nem fog történni végleges döntés. Százazrek vannak kitéve annak, hogy börtönbe hurcolják, s a legjobb fiainkat otthon minden alap nélkül akasszák fel sorban. És kínozzák és gyötrik őket. Kérem a tisztelt bizottságot, amit meg tudnak tenni, hogy legalább meglassítani vagy megállítani ezt a barbár munkát, ami jelen pillanatban odahaza folyik, tegyenek meg minden lehetőt. Köszönöm.

[...]

GUNEWARDENE: – *Említett egy incidenst, amikor 19 fiú és lány védett egy hidat...*

– Ez Pestszenterzsébetnél volt, a Gubacsi hídnál, amely Csepelre vezet be Pestszenterzsébet felől.

GUNEWARDENE: – *Hogyan voltak felfegyverezve?*

– Kevesebb részinél szál puska, kézfegyver, géppisztoly és kézigránát volt náluk. Ez volt az összes fegyverük.

GUNEWARDENE: – *Egy fiú és egy lány túlélte?*

– Egy lány és egy 30 körüli fiatalember maradt életben. A többi mind agyonlőtték a híd lábánál, mikor megadták magukat. Ennek a kettőnek, a fiúnak és a lánynak sikerült, mert nem fenn a híd előtt, hanem lenn a mélyedésben voltak egy szikla mögött meghúzódva, és onnan nem jöttek elő. Így menekültek meg.

GUNEWARDENE: – *Ön hallgatta ki őket?*

– Mikor ők bejöttek a csepeli kapitányságra jelenteni, hogy mi történt, akkor azonnal a parancsnokommal, mert én parancsnokhelyettesként szerepeltem Csepel város területén, gépkocsira ültünk, s fegyverekkel, 30 fegyverrel rohantunk azonnal a helyszínre. Esetleg még azt is gondoltuk, hogy talán még tudunk valakin segíteni, úgy sérült, hogy esetleg életben maradt, de élve nem találtunk egyetlenegy sem, s ott elmesélték, megmutatták, hogyan történt, hol adták meg magukat, hogy merre hajtották le a híd lábához őket az oroszok, akik között két magyar ávós volt. Na, azok szólították fel őket a megadásra.

GUNEWARDENE: – *Csepelen volt a legerősebb a helyi lakosság ellenállása?*

– Csepel, az a Csepel, amelyet a kommunisták Vörös Csepelnek híreszteltek az egész világon, a legelső éjszaka, mikor meghallotta, hogy Budapesten baj van, lövik a diákságot, az egész éjszakai műszak leállt, s rögtön mentek a Soroksári úton lévő fegyverraktárba, azt kiürítették, amennyi lőszert és fegyvert tudtak magukhoz szedni, és mind egy szálig elvonultak Budapestre. Utána pedig folyamatosan,

ahogy a csepeli munkások és lakosság fegyvert tudtak szerezni, mert hisz nyilván az első, akik bementek, ott is maradtak, ott harcoltak tovább, ahogy a csepeli kapitányságot lefegyverezték, már megint összeálltak csoportokra, és mentek Budapest segítségére. Ez így ment egészen 28-ig. Ahogy fegyverek jöttek, egy kicsit Csepelen próbáltak rendet teremteni, és mindenki ment Pest segítségére. A csepeli munkások. Mindenki harcolt volna, azt mondhatnám, majdnem egy szálig, csak fegyverünk nem volt elegendő, hogy mindenkinek tudtunk volna adni. Sokszor majd megvasadt a szívünk, mikor komoly, beleváló emberek jelentkeztek, hogy adjatok valamit, ha mást nem, egy kézígránátot, de nem bírtunk adni.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Tegnap azt mondta, hogy miután elhagyta Magyarországot, egy idő múlva sikerült visszatérnie. Beszélne erről a második útjáról? Az egyik New York-i újságban olvastam, hogy az ausztriai menekülttáborokból sokan hazatértek. Tud erről valamit?*

– Január 31-én léptem át Rechnitznél a határt. Amíg bent tartózkodtam, öt napon keresztül, senkiről nem hallottam azt, hogy rengetegen hazatértek volna Ausztriából. Itt kint hallottam Nyugaton: hírek keringenek, hogy egypáran hazamentek, megunták a lágeréletet, hisz nyilvánvaló, hogy a kijött 170 ezer vagy 200 ezer ember egy 20%-a, akinek nem volt oka elhagyni Magyarországot, nem volt kompromittálva a forradalom alatt – nem is ezért jött ki, hanem szerencsét próbálni, világot próbálni –, hogy ezek ezt a száműzetés keserves kenyerét meg fogják unni, és innen-onnan, mindenhol haza fognak menni, ki hogy tud. Vagy illegálisan, vagy pedig a követségek útján, evvel tisztában vagyunk. De így odahaza erről nem értesültem, hogy valaki hazament volna.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Amíg odahaza volt, hallott az otthoniaktól a lakosságot ért rendőrállami üldöztetésekről, vagy arról, hogy bárkin bosszút álltak volna, amiért részt vett a forradalomban? Hallott arról, hogy bárkit is kivégeztek volna? Minden ezzel kapcsolatos információ nagyon hasznos lenne.*

– Amíg odahaza voltam Magyarországon, mindenki a legnagyobb kétségbeeséssel van odahaza, mert állandóan házkutatásokat tartanak, hozzák a törvényerejű rendeleteket. Akkor, amikor én otthon voltam, csak egy ilyen előrevetett árnyéka volt annak a terrorhullámnak, amit később most már itt kinn hallunk, hogy végre fognak hajtani. Akkor még csak próbálkoztak, szervezték az ő – úgy mondjam – karhatalmi alakulataikat. Próbálták erősíteni, de akkor már érezhető volt, hogy hol itt, hol ott állandóan letartóztatások voltak. Beszéltem azokkal a munkásokkal, ahol én dolgoztam 19 éves koromban Csepelen, hogy akik vezető emberek voltak, már nem mint forradalmárok, hanem az utólag alakított tanácsokban voltak benn a gyárban, amit már kommunista módra iparkodtak beállítani, tehát olyan egyéneket engedtek előre, akik se nem feketék, se nem fehérek, de azokat is letartóztatták, vagy pedig arra kényszerítették, hogy a gyárakat hagyják el. Így kimondottan kivégzésről név szerint nem tudok, noha beszélnek róla odahaza az emberek, hogy ezt is kivégezték, azt is kivégezték, de én nem mondhatom, amit nem láttam, és nem tudok. Az általános hangulat ez: rengeteg embert cipelnek el, hurcolnak el, csuknak be, börtönöznek be, és mindenkit

üldöznek, és minden áldott nap jelennek meg a rendeletek a tanácsházán, ki mihez tartsa magát. Ha egyszerű menekülésről van szó, a menekültet éppen úgy büntetik 5 hónaptól 5 évig, mint azt, aki hozzásegíti a menekültöt ahhoz, hogy ki tudjon jönni a határon, s ehhez tesznek egy olyan szép kis dolgot a végére, amivel próbálják szépíteni, hogy a családtagot, aki segíti a másikat szökni, azt nem büntetik – mondják ők. Szóval így megy odahaza.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Hallott arról, hogy a forradalom egyes vezetőit halálra ítélték volna?*

– Halálos ítéletekről csak arról tudok, amiről itt kint Nyugaton értesültem már. Benne van a sajtóban is, hogy kiket végeztek ki. Ugye, odahaza az öt nap alatt én jóformán szántóföldön és mellékutakon kellett, hogy közlekedjek, mert visszafelé, aki Szombathely irányába közlekedett, és budapesti igazolványa van, az oroszok leszedték a vasútról. Tehát nyilvánvaló, hogy nyilvános helyeken nem nagyon mozoghattam. A kivégzésekről, a Dudásékról és társairól már csak itt kint értesültünk.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Miután újból eljött Magyarországról, továbbra is állandó kapcsolatban maradt a forradalmárokkal. Hallott a menekülttáborokban olyasmit, amit antiszemita megnyilvánulásként lehet értelmezni?*

– [...] Antiszemizmusról mint olyanról nem tudok. Egy-két ember azonban mindenütt akad, aki elfogult, de hát egy-két ember nem jelenti az általánosságot, s ha általánosságban nincs, akkor nem érdemes, nem lehet róla beszélni. Egy-két embert talán meg is tudnék név szerint is nevezni. De ez olyan dolog, hogy erről könnyen le lehet beszélni, mert elszigetelt jelenség, egymagában van. A forradalomban magában odahaza mi magunk is olyan örömmel és boldogan vettük részt, hogy nemhogy antiszemizmus lett volna, hanem sokkal nehezebb és komolyabb dolgokat is keresztül tudtunk vinni, hogy a forradalomnak a tisztaságát és a becsületét meg tudjuk őrizni. A fosztogatást, mint olyant, Budapesten a diákok és a forradalmárok a legrövidebb úton megakadályozták. Vagy pedig, amikor ki volt adva a parancs, hogy nem engedni magunkat kompromittálni az oroszoktól, hogy ne hogy egy puskalövés eldőrdüljön, azt a legbecsületesebben, a száz százalékig végrehajtotta mindenki. Ilyen becsületes és egységes a magyar nép még soha az életben nem volt, mint ebben a szabadságért küzdő harcban. Úgyhogy ilyesmi még véletlenül se hangzott el sehol se Magyarországon.

Nekem magamnak is az RM Művekben, ahol utoljára dolgoztam, két évig egy kommunista zsidó volt a barátom, aki védett engemet, én védtem őt. Szóval ezt ékesen alá tudom evvel támasztani. Most, amikor el kellett hazulról tűnnöm, akkor ő – Spitz Istvánnak hívják, és az RM Motorkerékpárgyárban dolgozik –, rögtön ment a feleségemhez, hogy mit tud rólam, ment a rendőrséghez, mindehova keresni, nem vagyok-e valahol becsukva vagy deportálás alatt, hogy meg tudjon menteni, hogy ki tudjon hozni. Mert hisz őnekik is nagy részüket belekényszerítették a kommunizmusba, nekik se tetszett, a zsidóknak. Mert itt nem kimondottan zsidó dolgokról volt szó odahaza a 11 év alatt.

„Az oroszokat..., hát azok meghaltak”

AA

Palazzo dei Congressi, Róma, 1957. március 20., 15.00 óra

| AA fiatal lány, orvostanhallgató volt, név nélkül tett vallomást.

– Egyetemi hallgató vagyok, a forradalom alatt kórházban dolgoztam mint első-segélynyújtó. Október 27-től november 15-ig voltam kint, állandóan nyitott teherautókkal jártunk sebesülteket összeszedni. Az autókon feltűnően lehetett látni, hogy mentőkocsikról van szó, annak ellenére, hogy teherautó volt: több helyen el volt helyezve a kocsin hatalmas nagy fehér lepedő, amelyen nagy vöröskereszt volt. Mi is mind fehér köpenyben voltunk, s a karunkon vöröskeresztes karszalaggal. Ennek ellenére lőttek ránk az oroszok elég gyakran. Ezt például tudom bizonyítani, a vezető orvosnőmet mellőlem lőtték ki, súlyos tüdőlövést kapott, nem tudom, hogy meggyógyult-e. Azt tudom, hogy négy napig feküdt benn a kórházban, és ugyanilyen körülmények között lőtték agyon az egyik jó barátnőmet is, és egyik évfolyamtársamnak a lábát lőtték szét.

Mi parancsot kaptunk, hogy tekintet nélkül arra, hogy az illető sebesült orosz katona vagy ávéhás, mindenkit egyformán kell elsősegélyben részesíteni, mivel sebesült. Így került aztán hozzánk a kórházba több ávós és orosz katona is. Egyik éjjel a kórházban pihenésképpen bementem egy kórterembe, és ott segítettem az orvosoknak és az ápolóknak. S az egyik orosz katonával elbeszélgettem, mert tudok, értek egy kicsit oroszul, és ő is tudott valamit magyarul. Többek közt megkérdeztem tőle azt, mi az oka annak, hogy a vöröskeresztes kocsikra is lőnek? Pedig úgy tudom, hogy erre nemzetközi megállapodás van, hogy nem lehet lőni a vöröskeresztes kocsikra még akkor se, ha az ellenséges. Erre az orosz katona azt válaszolta nekem, hogy ennek az az oka, hogy ők mindenkit ellenségnek tekintenek, aki ellen harcolnak, így a vöröskereszteseket is. Ők, akit megsebesítenek, azt azért sebesítik meg, mert ellenségük, illetve agyon akarták lőni. Ha nem sikerült, az pech. És aki ezeken akar segíteni, ezeket meg akarja gyógyítani, azt is ugyanolyan ellenségnek tekintik, mint azt, aki fegyverrel harcol ellenük. Erre mintegy parancsuk van, hogy vöröskeresztesekre is lőjenek. Ezért volt az, hogy lőttek. Ezt én saját fülemmel hallottam, mivel én beszéltem az orosz katonával, de aztán több helyről is hallottam ugyanezeket, többen is beszéltek orosz katonával. És ezt mondták.

A másik eset: egyik nap két magyar szabadságharcos hozott be a kórházba eszméletlenül egy 16 éves kislányt. Én vettem át, mivel én voltam pont akkor a portán, s megkérdeztem, hogy mi történt vele. Mondták, hogy egy kapu alól vetették el három orosz katonától, a katonák kezéből, akik megerőszakolták. Mikor a kislány jobban lett, egyszer beszéltem vele, és elmesélte, hogy ment az utcán, egy ismerősükhöz akart elmenni, és elkapta őt három orosz katona, becipeltek a

kapu alá, és kettőnek sikerült megerőszakolni. Közben jöttek a magyar szabadságharcosok, és azok vették el az oroszoktól. S aztán két magyar fiú hozta be a kórházba. Az ávósok és az oroszok mindenütt, mindenütt nagyon kegyetlenek voltak azokkal szemben is, akiknek nem volt fegyverük, és akik fegyverrel nem harcoltak. Így például az Ady mozi előtt Pesten kenyérért sorban állt a tömeg, és az ávósok nyugodt lélekkel belelőttek a tömegbe, csak ott egyszerre 15 halott lett. És ugyanez történt aztán a Kálvin téren.

Voltak oroszok, akik úgy döntöttek, hogy többet nem fognak harcolni a magyar szabadságharcosok ellen, mondták, belátják, hogy nekik van igazuk, és ők csak a szabadságért harcolnak, és kitűzték a tankokra a nemzeti színű zászlót. Közben jött egy parancsnok, visszaszálltak a tankba, leszedték a zászlót, és a tömeg közé lőttek.

Ugyancsak szemtanúja voltam október 24-én reggel fél 9 és 9 óra között, hogy a Honvédelmi Minisztérium előtt rengeteg ember volt az utcán, és barikádokat építettünk. Az oroszok minden szó nélkül belelőttek a fegyvertelen tömegbe. Ezt nem lett volna szabad, mert azok végső fokon akkor még nem harcoltak fegyverrel a kezükben.

Most történt még, volt egy nagyon jó barátom, azt az ávósok nagyon kikészítették, úgyhogy őt én vittem be a kórházba. Csupán azért [tették], mert elfogták, és a kabátján nemzeti színű szalag volt, és megkérdezték tőle nagyon gúnyosan, hogy nem szégyelli ezt a szalagot viselni? Azt mondta, nem szégyellem, mert nekem ezt egy munkás tűzte a mellemre, erre letépték a szalagot, földre tiporták, és utána gumibottal, puskatussal ütötték és rugdalták, úgyhogy utána kórházba kellett vinni, mikor kiszabadították őt a szabadságharcosok. A deportáció teljesen helytálló, mert deportáltak. Pl. az én öcsém is ezek közt volt, csak őt sikerült megszabadítani a szabadságharcosoknak.

ELNÖK: – *Az öccsét melyik állomáson szabadították ki?*

– Nem állomáson szabadították ki, hanem nyílt területen állították meg orosz katonaruhába öltözött magyar szabadságharcosok a vonatot, mivel a szerelvények csak orosz katonáknak álltak meg. Csak ott, a nyílt területen engedték ki őket a vagonból. S mindenki arra ment, amerre éppen látott. Ezt tudom.

ELNÖK: – *Honnan vitték el?*

– Pápa és Csorna között szedték le a vonatról az ávósok és az oroszok. És Pápán vagonozták be őket.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Kisasszony, ön azt mondta, hogy egyetemi hallgató. Milyen egyetemen tanult?*

– Orvostanhallgató voltam, és épp ezért mentem akkor egészségügyi szolgálatra.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *A forradalmárok között dolgozott egy kórházban, és az volt feladata, hogy a sebesülteket összeszedje és kórházba szállítsa? Orosz sebesülteket is bevitték?*

– Hoztunk orosz sebesülteket is a kórházba, így aztán volt alkalmam beszélni azzal az orosz sebesülttel is többek között, akitől megkérdeztem, hogy miért lőttek a mentőautókra és az elsősegélynyújtókra.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Hallott valamelyik orosz sebesülttől olyat, hogy nem is tudják, pontosan hol vannak, illetve hogy azt hiszik, nem is Magyarországon vannak?*

– Igen, hallottam. Ők nem tudták elképzelni, hogy hol vannak, s egész furcsa dolgokat kerestek Magyarországon: például keresték az amerikai katonákat, és a Dunát Nílusnak nézték. Azt gondolták, hogy a Duna Nílus, és fogalmuk nem volt arról, hogy tulajdonképpen hol vannak. És ezért volt aztán szükséges az, hogy időnként cseréljék az orosz katonákat, mert nagyon sok közülük rájött, hogy hol van, és hogy tulajdonképpen miért kell neki harcolni. Azok nagymértékben – ha nem is mindegyik teljes mértékben, de nagymértékben igazat adtak a magyar fiataloknak.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Sok olyan esetről tud, amikor az idegen katonák brutálisan bántak a civil lakossággal? Említette annak a fiatal lánynak az esetét. Sok olyan eset fordult elő, hogy a szovjet katonák nőket, gyerekeket bántalmaztak?*

– Tudok, de ezeket mind csak hallomásból tudom. A kórházban beszéltek, a sebesültek mondtak el ilyen eseteket, én személy szerint evvel a kislánnyal beszéltem, és valószínűleg tartom, hogy ha eggyel megcsinálták, akkor többel is megcsinálták, és nem ez volt az egyetlen esetük.

[...]

GUNewardENE: – *Ez az a 16 éves lány, akit a szabadságharcosok szabadítottak ki?*

– A magyar szabadságharcosok szabadították ki az oroszok kezéből, ők vették észre, és ők mentek be hátulról a kapu alá, és támadták meg az oroszokat, s a kislányt kiszabadították.

GUNewardENE: – *És mi történt azzal a három oroszral?*

– Az oroszokat..., hát azok meghaltak.

„Az a félelem vezette Kádárt, hogy a kommunista párt teljesen meg fog szűnni”

Forgács István

Palazzo dei Congressi, Róma, 1957. március 20., 15.00 óra
és március 21., 9.00 óra

Forgács István, Tildy Zoltán titkára és asszisztense a forradalom idején, korábban hivatásos repülő tisz volt, részt vett a második világháborúban. 1946-ban leszerelték, és különböző üzemekben dolgozott mérnökként, majd 1951-ben koholt vádak alapján letartóztatták, és 12 év börtönre ítélték. 1956 augusztusában szabadult. A forradalom alatt Tildy Zoltán államminiszter titkáráként dolgozott, a forradalom leverése után emigrált. Vallomását két részletben, március 20-án este és 21-én reggel rögzítették.

– 1924. július 13-án születtem, édesapám a régi hadseregben tiszthelyettes volt, én az iskolai tanulmányaim elvégzése után Repülőakadémiára kerültem, és 1944-ben hadnaggyá avattak. A háború utolsó fázisában vettem csak részt, mint vadászpilóta. A háború befejezése Németországban ért, onnan 1946-ban tértem haza Magyarországra. A háború után mint hivatásos tisztet elbocsátott a hadsereg állományából a rendszer, és polgári pályafutásomat egyszerű munkásként kezdtem el újra. 1948-tól '49 közepéig a budapesti MÁVAG gyárban dolgoztam mint gyártástervező. 1949 júliusában ismét katonai szolgálatra hívtak be, és 1951. április 3-áig szintén mint vadászpilóta főhadnagy szolgáltam. Ezen a napon az államvédelmi hatóság letartóztatott. És 1951. május 24-én a Budapesti Katonai Bíróság 13 vádlott-társammal együtt elítélt. A vádhatóságnak semmiféle bizonyíték nem állt rendelkezésére, mégis három elsőrendű vádlottat halálra ítélték, és az első, a második világháború legeredményesebb magyar vadászpilótáját, kivégezték. Én 12 évi börtönt kaptam. És 1956. augusztus 16-áig börtönben is voltam, amikor az enyhültebb politikai légkörben büntetésem 6 hónapra felfüggesztették. Az elmúlt év szeptember 5-től kezdve ismét mint gyártástervező dolgoztam a Kohó- és Gépipari Minisztérium tervezőirodájában. A börtönben 1952 óta Kővágó Józseffel, Budapest volt polgármesterével újszólván éveken keresztül egy cellában is voltunk. Szoros barátság fejlődött ki közöttünk, és mivel politikai véleményünk teljes egészében megegyezett, a forradalmat megelőző politikai tárgyalások menetében úgy látszott, Magyarországon előbb-utóbb sor kerülhet egy első ízben talán csak látszólagos [változásra], mi bízunk abban, hogy lényegében igen lassú, de szívós munka árán talán sikerül evolúciós úton visszatérni a tökéletes demokráciához. Ezeknek a beszélgetéseknek az eredményeképpen a kitört forradalomnak már egy késői dátumán, október 30-án Kővágó József üzenetet küldött a lakásomra, hogy azonnal beszélni óhajt velem. A beszélgetés még 30-án le is zajlott, ennek a

lényege az volt, hogy ő már megbeszélte Tildy Zoltánnal, a forradalom államminiszterével, hogy én mellette politikai titkári teendőket fogok ellátni. Így azután október 31-étől november 3-án éjjelig, illetve pontosabban 4-én egy óráig a Parlamentben tartózkodtam.

Mivel a forradalom első napjaiban Nagy Imre miniszterelnöknek a szerepe nem teljesen tisztázódott, illetőleg többféle véleményre adott okot, ezért szeretném megjegyezni, hogy 1956. november 1-jén Nagy Imre akkori miniszterelnök Tildy Zoltán titkárságán délelőtt egy kb. 4-5 főnyi csoport előtt beszélgetett. Én csak arra a kissé emelkedett hangon megjegyzett mondatára szeretnék kitérni, hogy „már mondtam nektek, hogy az első beszédemnél géppisztolyos ávások álltak mögöttem”. A beszélgetésnek az előző részét nem volt alkalmam figyelni.

Hogy a forradalom milyen mértékben volt ellenforradalom, vagy milyen mértékben – legalábbis a kommunista sajtóban hallani ilyen hangokat –, milyen mértékben szolgált idegen imperialista célokat, kérem szépen, erre csak azt tudom, hogy a nagyüzemi munkástanácsok, az egyszerű falusi dolgozók küldöttségei, a pártok, volt régi és újjáalakuló szervezetek küldöttségei reggel 8-tól éjjel 2 óráig jártak be a Parlamentbe, és nem tájékoztatást kértek, hanem határozott magatartást követeltek a Nagy Imre-kormánytól a magyar nép nevében, Magyarország semlegessége, a szabad választások érdekében, és általában – mondjuk így – az azonnali visszatérést a teljes demokráciához. Ezek közül a munkástanács-tárgyalások közül talán kiemelkedik a november 1-jén egész éjjel, majd pedig november 2-án este 6 órától éjjel 11 óráig tartott értekezlet, amelynek az eredményeképpen a nagyüzemi munkástanácsok összküldöttsége november 2-án este elismerte a Nagy Imre-kormányt, és a munka azonnali felvétele mellett döntött. Ez igen nagy jelentőségű volt, mert hiszen ez volt az első lépés a visszatéréshez a normális életre. Ezt egyébként a rádió aznap este nyilvánosságra is hozta.

Sajnos, a forradalom alatt háromszor is megváltozott magyar kormány kommunista tagjai november 1-jén, sőt valószínűnek látszik, hogy esetleg már az előző napokban is felvették a kapcsolatot a szovjet erőkkal. Erre utal az a körülmény, hogy november 2-án délelőtt 8 és 10 óra között Apró Antal és Mekis József volt magas rangú kommunista állami funkcionáriusok szinte ötpercenként kértek a Tildy-titkárságtól autót.

Itt közbevetőleg szeretném megjegyezni, hogy a forradalom alatt a budapesti Parlament épületében székelő magyar kormány miniszterei közül egyedül csak Nagy Imrének és Tildy Zoltánnak volt működő titkársága. A többi miniszterek a lakásukról naponta gyalog – általában gyalog – jártak be a minisztertanácsokra, mert kérem forradalom volt. A gépkocsiállomány nagy része elveszett, megsérült.

A kommunistáknak a szovjet erőkkal való összműködésére vonatkozólag legyen szabad megjegyeznem egy eddig még nyilvánosságra nem került adatot. November 3-án este 18 órakor a budapesti Deák téri Evangélikus Egyházközségnek két lelkésze kért sürgős ügyben kihallgatást. Tildy államminiszter elfoglaltsága miatt a beszélgetést én folytattam le az előbb említett két lelkésszel.

Ők előadták, hogy ezen a napon délután, tehát november 3-án délután, megjelent az egyházközség hivatalában Eörsi Nagy Lajosné budapesti lakos (sajnos közelebbi címét már elfelejtettem), aki előadta, hogy a budapesti Köztársaság térre vezető egyik utcán elhelyezett reklámoszlop bejáratán keresztül Münnich Ferenc kommunista belügyminiszter állandó kapcsolatot tart a tér alatt létesített csatornahálózatban szorult ávéház legénységgel.¹ Ezt a jelentést én legépeltem, és este 20 órakor Maléter tábornoknak átadtam személyesen. Ő csak annyi megjegyzést tett rá, hogy sajnos az idő nem engedi meg, hogy most foglalkozzon evvel, mert neki az este 22 órakor Tökölön kezdődő tárgyaláson kell részt vennie. Egyébként a november 3-án déli 12 órától 14 óráig tartott szovjet–magyar tárgyalás előszobájában tartózkodtam, és amikor délután 2-kor ennek befejezésével az orosz katonai küldöttség eltávozott, Maléter tábornokhoz siettünk, aki röviden a következőképpen informált minket. Minden rendben van, az oroszoknak egy kikötésük van, hogy az 1945 óta Magyarországnak adott fegyverek árát térítsük meg. Egyébként ennek a bizottságnak a kormány részéről delegált másik miniszter tagja, Erdei Ferenc ugyanaznap este kb. fél 9 óra tájban megkért, hogy a magyar kormány által kiállított megbízólevelét, amelyet tévesen november 2-ával dátumoztak, javíttassuk ki 3-ra. Ennek során láttam, hogy a megbízólevélben szerepel az a kitétel, hogy az este 22 órakor kezdődő tárgyalás a déli tárgyalás eredményeképpen jön létre, és az orosz csapatok kivonulásának műszaki részleteit fogja megtárgyalni.

November 4-e után igen sok támadás éri a forradalmat a volt ávós legénységgel szemben tanúsított magatartás miatt. Evvel szemben kijelentem, hogy november 1-től 3-ig úgy telefonon, mint személyesen igen sok ávós tiszt érdeklődött a titkárságon, és tanácsot kért tőlünk, hogy mit csináljon. Mi minden esetben azt mondtuk, hogy nyugodtan jelentkezzen a legközelebbi rendőrkapitányságon, ahol valószínű írásbelileg fogják tudomásul venni a jelentkezését, egyébként azonnali fogva tartásukra semmilyen néven nevezendő intézkedést a kormány ki nem adott.

Egyébként a Magyar Távirati Iroda első jelentését a szovjet csapatok újbóli bevonulásáról október 31-én kb. este 23 órakor közölte. Ezt azonban már megelőzte két nappal, 29-én a tököli repülőtérnek szovjet páncélos erőkkel való körülfogása. Annak ellenére, hogy október 30-án és 31-én a szovjet kormány szóbeli jegyzékeiben közölte, hogy hajlandó Magyarországgal tárgyalásokat kezdeni a szovjet csapatok kivonásáról Magyarországról, mégis például október 31-én a Budapesten átvonuló egyik szovjet alakulatnak utolsó négy vagy öt páncélosa a budapesti Parlament, tehát a kormány székhelye előtt leállt, és az ágyúit beforgatta a Parlament épületére. A kormány azonnal telefon-összeköttetésbe lépett a szovjet nagykövetséggel, amely húszpercnyi várakozás után közölte, hogy sajnálatos félreértésről van szó, mert ennek az öt harckocsinak elfogyott a ben-

1. Az információ teljesen légből kapott.

zinje, azért álltak le. Utána pár perccel később, anélkül hogy töltötték volna őket üzemanyaggal, a harckocsik elvonultak. November 1-jén kb. szinte ugyanebben az időpontban, délután 16 óra tájban egy szovjet felségjelű helikopter jelent meg, amely kb. fél órát körözött a Parlament felett. Ennyit óhajtottam az Egyesült Nemzetek Szervezete kivizsgáló bizottságának tudomására hozni.

ELNÖK: – *Első kérdésem arra a kijelentésére vonatkozik, miszerint Nagy Imre azt mondta a Parlamentben, hogy az ÁVH foglya volt. Hasonlóan tanúskodtak mások is. Tegnap azt állította, hogy Nagy Imre Önnek azt mondta: „Az első beszédem elhangzásakor géppisztolyos ávósok álltak a hátam mögött.” Ön személyesen jelen volt akkor, és látta a fegyveres ávósokat, amint fenyegetőleg mögötte állnak az első beszéde alatt?*

– Én magam nem voltam jelen Nagy Imre miniszterelnök első emlékezetes beszédénél, csak amikor november 1-jén délelőtt Tildy államminiszter titkárságának szobájában több jelenlévő előtt tette ezt a kijelentést.

ELNÖK: – *Vagyis Nagy az Ön és mások jelenlétében tette ezt a kijelentést...*

– Kérem szépen, pontosan. Arra biztosan emlékszem, hogy Vas Zoltán államminiszter² ebben a 4-5 főnyi csoportban jelen volt. Ez a beszélgetés, ha nem csálódok, egy minisztertanács után zajlott le, amelyiknek az előzménye valószínűleg a tanácskozás során került szőnyegre. Én csak erre az emelkedett hangon mondott mondatra figyeltem fel, mert nekem akkor éppen más teendőim voltak.

SHANN: – *Azt mondta, hogy a forradalom előtt már megbeszéléseket folytatott Kővágó úrral. Elmondaná, milyen jellegű megbeszélések voltak ezek? Beszéltek a politikai rendszer megváltozásának lehetőségéről? Láttak bármiféle reményt arra, hogy Magyarországon más kormányzati forma jön létre?*

– Kérem szépen, 1951-től voltunk politikai foglyok. Természetes, hogy ha politikai foglyok vannak együtt, szinte naponta folytattak ilyen eszmecseréket, amelyekben a szabadság lehetőségeit taglalták. Ezek a beszélgetések lényegében éveken keresztül folytak. Nem csak az egyes pártokon belüli nézeteket cserélték így ki, mert hiszen nemcsak a Független Kisgazdapárt, hanem a Szociáldemokrata Párt, a volt Parasztpárt vezető politikusai is a börtönben voltak³, és bár az ÁVH szisztematikusan igyekezett meggátolni minden kis érintkezési formát, ezek a beszélgetések általában az eljövendő Magyarország társadalmi, gazdasági felépítésével foglalkoztak, valamint időnként felvetődött a folytatandó külpolitikai irány is. Azonban ezek a beszélgetések csak gondolatokat termeltek, amelyek ugyan többé-kevésbé termékenyek voltak, azonban végeredményben a politikai élet lehetetlensége okán, illetőleg azért, mert hiszen erre módunk nem volt, gyakorlati eredményeket nem szült. Azonban az, hogy az 1956 októberében Magyarországon lezajlott forradalom az alatt a pár szabad nap alatt a nemzet csodálatos egységét bizonyítja, szerintem arra vezethető vissza, hogy a vezető politikusok a börtönben is lényegében teljesen azonos elvi sítot foglalhattak el.

2. Vas Zoltán nem volt államminiszter Nagy Imre kormányában, de a miniszterelnök köréhez tartozott, úgyhogy elvileg jelen lehetett.

3. Az 1945-ös Nemzeti Parasztpárt vezetői közül senki nem került börtönbe 1948 után.

Az alapvető kérdés a következő volt: Magyarország a jövőben semleges ország óhajt maradni, és kizárólag az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmánya szellemében óhajtja a társadalmát berendezni és politikáját folytatni.

Kővágó Józseffel legutolsó hosszabb politikai beszélgetésem 1956. augusztus 15-én, szabadulásom előestéjén volt. Ő később, szeptember hónapban szabadult, utána egy hónapig vidéken tartózkodott, és a forradalom előestéjén tudtunk egy pár szót beszélni egymással. Kővágó Józseffel folytatott utolsó beszélgetésünk az előbb említett napon, augusztus 15-én lényegében a kibontakozás lehetőségeivel foglalkozott. Igen nehéz kérdésben kellett állást foglalni, mert hiszen ekkor a nemzet – legalábbis a politikusoknak a véleménye – nem egyezett. Egyesek a teljesen merev ellenállás álláspontját képviselték, míg másoknak az volt a véleménye, hogy minden lehetőséget ragadjunk meg arra, hogy a kommunisták mellett nem-kommunisták is szerepet kapjanak akár a közéletben, akár pedig állami funkciókban, mert evvel állandóan tudjuk tágitani a rést. És az 1956. nyári események arra engedtek következtetni, hogy Magyarország egy lassú, evolúciós úton talán vissza tudja a szabadságát is teljes mértékben nyerni. [...]

SHANN: – *Ismerte Heltai [György] urat?*

– Igen. [...] A személyt, akire én gondolok, pontosan a budapesti Gyűjtőfogházból ismerem szintén. Az illetőről csak annyit tudok, hogy tudomásom szerint a Rajk-ügy kapcsán tartóztatta le 1949-ben vagy 1950-ben az Államvédelmi Hatóság, és az 1954-es amnesztiáig⁴ börtönben volt. Általában a mi beszélgetésünk nem kizárólag politikai kérdésekkel foglalkozott, de ezek is felvetődtek. 1954-ig, ameddig tudomásom szerint utoljára beszéltem vele, ő kommunistának vallotta magát. És mivel 1954-ben, legalábbis a börtönben még nem született meg ez a kommunistáknak – mondjuk – az az udvarképesebb jelzője, hogy leninisták, ő magát éppen olyan kommunistának tartotta, mint az uralmon lévő Rákosi Mátyás. Ugyanazokat a nézeteket vallotta.

SHANN: – *Látta őt a Parlament épületében ezekben a napokban?*

– Nem láttam, ez egészen biztos, mert hogyha láttam volna, akkor valószínűleg üdvözöltük volna egymást, és beszélgetést is folytattunk volna.

SHANN: – *Tudomása szerint beszélt arról Tildy és Nagy Imre, hogy Nagy esetleg személyesen megy el az ENSZ-be?*

– Erről nem tudok, csak arra emlékszem, hogy, valószínűleg november 1-jén, Tildy Zoltán kijött a dolgozószobájából, és a következő utasítást adta. Írd fel a jegyzetfüzetedbe a következő mondatot: Kéthly Anna megy-e az ENSZ-be?

SHANN: – *A Parlamentben látta Kádár Jánost?*

– Ha jól emlékszem, november 2-án láttam utoljára.⁵

4. 1954-ben nem volt amnesztia, a politikai foglyokat, elsőként inkább a koholt vádak alapján elítélt kommunistákat, később lassacskán a nem kommunista politikusokat is 1954 és 1956 között fokozatosan engedték szabadon.

5. Kádár János november 1-jén este elhagyta a Parlamentet, a szovjet követésre ment, majd a tököli repülőtérrel Moszkvába vitték. A tanú tehát biztosan eltévesztette a napot, a bizottság jelentése pedig részben erre a tévedésre alapozva valószínűsítette később, hogy Kádár november 2-án még Budapesten volt. Mentségükre szóljon, hogy ezután még évtizedekig nem lehetett pontosan tudni, mi történt Kádárral ezekben a napokban.

SHANN: – *Van tudomása arról, hogyan és mikor hagyta el a Parlamentet?*

– Arról nem tudok, azonban kétségtelen, hogy Münnich Ferencet november 3-án déli 12 órától éjjel 12 óráig kb. nyolc-tíz ízben kerestem telefonon, az úgynevezett titkos telefonvonalon keresztül, azonban egyszerűen nem lehetett sehol megtalálni. Az utolsó két ízben a titkára vette föl a telefont, mondván, hogy Münnich Ferenc nem tartózkodik sem a lakásán, sem pedig bent a hivatali helyiségében a Parlamentben.

SHANN: – *Tildy úrral együtt mikor hagyták el a posztjukat?*

– November 4-én éjjel egy órakor mentem haza avval, hogy másnap reggel fél 8-kor értem jön egy gépkocsi, és 8 órára bemegyek.

SHANN: – *Benyomása szerint beszélhetett-e Tildy Kádárral egy, a Nagy Imre-kormányt leváltó koalíciós kormány megalakításáról?*

– Ezt én elképzelhetetlennek tartom, több okból kifolyólag. A kisgazdapárt vidéki funkcionáriusai október 30-án, 31-én tömegével keresték fel a budapesti Semmelweis utcai országos székházban a párt ideiglenes intéző bizottságát. Ezek a régi kisgazdapárti funkcionáriusok ezekben a napokban kizárólag Kovács Bélában és Kóvágó Józsefben látták a párt vezetésére alkalmas férfit. És több alkalommal tanúja voltam olyan megjegyzésnek, amelyek kifogásolták már magának Tildy Zoltánnak is a jelenlétét a kormányban. Ezek után én elképzelhetetlennek tartom, hogy Tildy Zoltán Nagy Imre háta mögött Kádár Jánossal tárgyalásokat kezdjen. Ilyen tárgyalás az én tudomásom szerint a Parlament épületében le nem zajlott, és erről semmiféle néven nevezendő hírt vagy értesítést nem kaptam.

SHANN: – *Utolsó kérdésem egyik megjegyzésével kapcsolatos. Mivel magyarázná Kádár viselkedésének megváltozását, hiszen november 1-jén még nyilvánosan tanújelét adta, hogy egyetért Nagy Imre politikájával, majd alig néhány órával később már árulással vádolta őt, és a forradalmat ellenforradalomnak bélyegezte?*

– Ennek a változásnak véleményem szerint az az oka, hogy október 29-én és október 30-án és a következő napokban is Budapesten – sajnos 12 évi elnyomatás után lényegében teljesen még lélektanilag is indokolható – a fölkatartott ávosokkal szemben a felizgatott tömeg haladéktalanul igen élesen eljár. És kétségtelen, hogy rendkívül kínos jelenetek zajlottak le, amikor közismert ávos tiszteket a felizgatott tömeg a helyszínen egyszerűen ítélet nélkül kivégezt. Én azt hiszem, hogy elsősorban az a félelem vezette Kádárt, hogy esetleg a kommunista párt teljesen meg fog szűnni Magyarországon. És ezért – mint egyetlen kivezető út – kénytelen volt a szovjet segítséghez folyamodni⁶, s pusztán kizárólag a saját maga és kompromittált barátai védelme érdekében. A nép ezekben a napokban egységes gyűlölettel fordult mindenkivel szembe, aki ez alatt a 12 év alatt csak kint és szenvedést hozott az országra.

6. Ismert, hogy Kádár nem maga kezdeményezte a kapcsolatfelvételt a szovjetekkel, ezért a magyarázatnak ez az eleme sántít, bár ezt akkor sem a tanú, sem a bizottság nem tudhatta.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *A kérdésem az utolsó válaszával kapcsolatos. Kérem, magyarázza el részletesebben, mire gondol, mert válasza félreértésekre adhat okot. Említette, hogy több ávéház tisztet kivégeztek. Voltak tömeges kivégzések, vagy a harcok során bekövetkezett incidensekről volt szó az ÁVH kegyetlenkedései által kiváltott népharag kitörése következtében?*

– Ezt a kérdést ketté kell választani. A kormány hivatalos álláspontja, hivatalos intézkedése csak [az volt, hogy] az Államvédelmi Hatóság összes szerveit feloszlatta. Csak feloszlatta. Semmiféle intézkedés nem történt, hogy ezeket a személyeket törvényen kívül helyezték, vagy pedig kollektíve bírósági eljárás alá vonják. Azonban mivel a forradalom napjaiban az államapparátus rendfenntartó szervei nem funkcionáltak, az óráról órára összeverődő és felizgatott tömeg, amennyiben ilyen személyeket megtalált vagy felismert – a felismeréshez rendszerint elegendő volt a ruházat vagy a megfelelő igazolvány, tehát az ÁVH igazolványa –, ez általában [elegendő volt] ahhoz, hogy elfogják. Tudomásom szerint népítéletyszerű kivégzés talán egy-kettő volt Budapesten. Ezekről én is csak hallomásból értesültem. Ellenben a Tildy-államtitkárságot kb. 6-7 ávos tiszt kereste fel teljesen szabadon, és tőlünk kért tanácsot, milyen magatartást tanúsítson. Mi minden egyes esetben azt mondtuk, hogy forduljon a legközelebbi rendőrkapitánysághoz, ott jelentse be, hogy ávos tiszt volt, és a további intézkedést a rendőrkapitányságon fogja megkapni. Minden egyes esetben a nevét felírták, tudomásul vették a jelentkezését, és elbocsátották. Senkit azért nem tartóztattak le csupán, mert ő ávos tiszt volt.⁷

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Igaz, hogy sok menekült hazatért Magyarországra? Tudomása szerint hányan tették ezt?*

– A mi táborunkból ötven tértek vissza. Ez kérem szépen annak a ténynek tulajdonítható be, hogy február hónap első vasárnapján egy magyar menekült Rómába való utazásra kért engedélyt. Látogatásának a célját úgy jelölte meg, hogy Róma nevezetességeit óhajtja látni. Amikor visszajött, kiderült, hogy a római magyar követségre bement, ott bejelentette hazautazási szándékát, és a követség megfelelő papírokkal látta el. Ugyanakkor kb. 30 000 líra készpénzt adott át neki avval, hogy ez az ő költségeinek a fedezését szolgálja, egyúttal megkérték arra, hogy lehetőleg csendben, nagyobb feltűnés nélkül beszéljen rá embereket a hazatérésre. Így többek között pontosan Dobi Istvánnak, a Magyar Népköztársaság jelenlegi elnöke fiának, a táborban tartózkodó ifjabb Dobi Istvánnak a következőt mondta: a magyar követségen azt mondták nekem, hogy ha te hazamennél, akkor a kormányzat ezt igen jó néven venné, és egész biztos, hogy a jövődet nagymértékben elősegítené otthon, Magyarországon. [...]

SHANN: – *Jól értettem, hogy Dobi fia jelenleg egy itteni, olaszországi menekülttáborban van?*⁸

7. Voltak, akiket védőőrizetbe vettek, éppen az atrocitások megelőzése érdekében, és voltak, akiket a felkelők, a nemzetőrök ejtettek foglyul.

8. Az interjúból korábban kiderült, hogy Forgács az olaszországi Follonica melletti menekülttábor elöljárója volt.

– Igen, abban a táborban van, amelynek én vagyok a vezetője.

SHANN: – *Ez esetben Kádár meghatározása szerint a népköztársaság elnökének a fia egy ellenforradalmár...*

– Dobi fiának a kérdése ennél bonyolultabb. Dobinak a fia 1943-ban, 13-14 éves korában Németországba szökött, a háború befejezése után pedig az idegenlégióban teljesített szolgálatot 1948-ig. 1948-ban az apja, aki akkor már államminiszter volt, a francia kormányzaton keresztül el tudta érni, hogy a fiát soron kívül leszerelték, és visszaküldték Magyarországra. A fia visszatérése után három hónap múlva már a magyar honvédség hadnagya lett. Innen másfél évvel később sorozatos verekedései és botrányos magatartása miatt elbocsátották, illetőleg rövid időre le is tartóztatták. Utána a Műszaki Egyetemen járt két évet, de ezt abbahagyta, és végül az újságíró egyetemet fejezte be. Állítása szerint a forradalom alatt ő az Igazság című magyar forradalmi lapnak volt munkatársa, azonban később egy Olaszországban szerzett nyilatkozat szerint, amelyet az Igazság Olaszországban élő szerkesztője írt alá, ő nem is találkozott a forradalom napjaiban Dobi fiával. Dobi 1956. november 24-én lépte át az osztrák–magyar határt, és a mi táborunkban nyert elhelyezést. Sajnos azonban állandó botrányos magatartásával annyi kellemetlenséget és annyi szégyent okozott nekünk, hogy a tábor egységes követelésére avval a kéréssel fordultunk az olasz hatóságokhoz, az olasz vöröskereszthez, hogy helyezték át más táborba, ami meg is történt.

GUNewardENE: – *Becslése szerint az első szovjet beavatkozás alkalmával mekkora erővel vonult fel az orosz hadsereg?*

– Tudomásom szerint hét szovjet hadosztály tartózkodott ebben az időben Magyarországon, én még a forradalom első fázisában, a harcok folyamán négy szovjet hadosztály jelenlétéről értesültem, illetőleg a szovjet csapatok különböző hadrendi jelzéseiből láttam azt, hogy kb. 4 hadosztály – és az erőből, mint volt katonatiszt, ezt én meg tudom becsülni –, tehát a budapesti harcokban kb. 4 szovjet hadosztály volt bevetve.

GUNewardENE: – *Hány katonából állt ez a négy hadosztály?*

– Kérem szépen, ha nem csalódom, akkor egy szovjet páncélos hadosztály kb. 120-150 harckocsi.

GUNewardENE: – *De ez hány embert jelent?*

– Nos, a páncélos hadosztályok ún. műszaki csapatait, tehát az utánpótlást, amelyik lőszer, bomba és benzin anyagutánpótlást jelentett – ezeket a csapatokat láttam én a forradalom első fázisában a harckocsikon kívül. Gyalogságot nem láttam.

GUNewardENE: – *Tehát nem tudja megbecsülni, hány szovjet katonát vetettek be?*

– Erre nem akarok számot mondani, mivel nincsen pontos értesülésem. [...]

GUNewardENE: – *Hány orosz katona esett el az első beavatkozás során?*

– Erre vonatkozólag nem tudok még hozzávetőleges számot sem adni, mert az események forgatagában ez valahogy elkerülte a figyelmemet. Én a budapesti Nagykörút és az Üllői út, tehát a Kilián laktanya környékén összesen kb. 60-70 szovjet halottat láttam, azonban ez Budapestnek csak egy igen kis része volt.

GUNEWARDENE: – *Részt vett valamelyik minisztertanácsi ülésen?*

– November 2-án a minisztertanácson nem vettem részt. November 2-án a minisztertanács befejezése után tartózkodtam a minisztertanács tárgyalótermében.

GUNEWARDENE: – *Látta Heltai urat november 1-jén vagy 2-án a tárgyalóteremben?*

– Nem láttam.

GUNEWARDENE: – *Jelen volt akkor, amikor a semlegességi nyilatkozatról tárgyaltak?*

– Nem voltam jelen.

GUNEWARDENE: – *Beszélt személyesen Nagy Imrével?*

– A beosztásomból kifolyólag talán két vagy három alkalommal kerestem fel Nagy Imrét a dolgozószobájában, de egészen lényegtelen üzeneteket kellett vinnem. Nem politikai természetűek voltak.

GUNEWARDENE: – *Találkozott személyesen Kádárral?*

– Nem.

GUNEWARDENE: – *Volt kapcsolata Münnichhel?*

– Nem volt. November 3-án fel akartuk venni vele a kapcsolatot, mert az összes útlevélngedélyeket ő adta ki. És mivel november 3-án egyre több magyar állampolgár keresett fel minket útlevéligénnyel, ennek érdekében akartunk Münnichhel kapcsolatba kerülni. De mint már az előbb vallottam, Münnichet már nem lehetett megtalálni sehol sem.

GUNEWARDENE: – *Mi célból akartak az emberek útlevelet?*

– Például fölkeresett három budapesti volt autókereskedő, akik Svájcba akartak azonnal kiutazni, hogy tárgyalásokat kezdjenek nagyobb nyugati autóvállalatok képviselőivel. Ugyanakkor felkeresett három magyar művész, akiknek Svédországba már szerződésük volt. Azonban a forradalom eseményei következtében – egyébként ez nagyon érdekes – a velük utazó nem művész, hanem a hivatalos művészszevetség kommunista tisztviselője, a forradalom napjaiban egyszerűen eltűnt az ő útlevelelükkel, sőt pénzükkel is. S ezért fordultak hozzánk segítségért, hogy egyrészt új útlevelet tudjanak kapni, másodsorban pedig, hogy a nemzetközi vöröskereszt révén egyáltalán valamilyen élelmiszert juttassunk nekik.

Vallomásomat szeretném egy fontos részlettel még kiegészíteni. Az utóbbi időben Mindszenty József hercegprímás személyét egyre sűrűbben érik támadások a kommunista sajtóban. A támadások alapját Mindszenty Józsefnek a forradalom alatti és a forradalom utáni magatartása szolgáltatja a kommunista sajtó szerint. Ezzel kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy Mindszenty József november 3-án este a magyar rádióban tett nyilatkozata előtt és után Tildy Zoltán államminiszterrel folytatott beszélgetést. A beszélgetés négyszemközt zajlott le, azonban föltehető, hogy Mindszenty József hercegprímás egyáltalán nem akarta a magyar kormányt olyan értelemben befolyásolni, hogy a 1945. évi földreform során a római katolikus egyház birtokát képező földbirtokokat ismét visszakapja. Tudniillik, november 3-án du. 14 óra 30 perckor

Bázelből Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnök, aki 1947-ben menekült el Magyarországról – illetőleg nem tért vissza Svájcba, mert a kommunisták le akarták tartóztatni –, telefonon felkereste Tildy Zoltán államminisztert. A telefonbeszélgetésnél jelen volt Tildy Zoltán, Maléter vezérőrnagy úr, Tildy Zoltán felesége, a gépírónöje és én. Az üdvözlés után Nagy Ferenc hosszasan beszélt a telefonon keresztül, amit Tildy Zoltán szó nélkül hallgatott. Utána éles hangon a következőket mondta: „Kedves Feri, addig szó sem lehet arról, hogy te visszatérjél Magyarországra, ameddig nem tisztázod politikai véleményedet és magatartásodat a forradalommal kapcsolatban. Ez a forradalom a magyar ifjúság és a munkások forradalma, akik nem akarják visszaállítani a régi rendszert. Tehát amíg te meg nem szünteted a kapcsolataidat ezekkel a körökkel, addig nem térhetsz vissza Magyarországra”. Ugyanakkor Nagy Ferencen keresztül megköszönte Auer Pálnak, a Magyar Köztársaság párizsi követének azokat a jószolgálatokat, amelyeket a nemzet érdekében hosszú éveken keresztül folytatott. Ugyanakkor megkérte Nagy Ferencet, hogy hasson oda, hogy a Szabad Európa Rádió szüntesse meg azt az uszító hadjáratot, amely Nagy Imre kormánya ellen folyik. Körülbelül ez volt a beszédnek a lényege, az előbb említetteket igyekeztem szó szerint mondani. A beszélgetés nem tartott tovább 3-4 percnél, a beszélgetés befejezése után Maléter tábornok a következőket mondta Tildy Zoltánnak: csütörtökön nálam járt a Szabad Európa Rádió egyik tudósítója, akivel hosszasan beszélgettem, és tudomásom szerint a Szabad Európa Rádió már a Nagy Imre-kormányt támogatja adásaiban.

Itt meg kell jegyeznem egyrészt, hogy Tildy Zoltán annyira el volt foglalva ezekben a napokban, hogy annyi ideje sem volt, hogy rádiót hallgasson. Nyilvánvaló, hogy a forradalom első időszakában Magyarországon senki sem tudta pontosan, hogy Nagy Imre lényegében kit képvisel, a kommunista rendszert vagy pedig a magyar nemzetet. Ebben az időben még az ország lakossága is bizalmatlanul nézte Nagy Imrét.⁹ És nyilvánvaló, hogy Tildy Zoltánnak ebből az időből származott ez a véleménye a Szabad Európa Rádió adásaival kapcsolatban.

És most össze szeretném foglalni a kettőt. Ha Tildy Zoltán délután fél 3 órakor Nagy Ferencnek, volt politikai barátjának, aki ugyanannak a pártnak a vezetője, amelyiknek ő, azt mondja, hogy addig nem térhetsz haza, ameddig meg nem szünteted a kapcsolataidat azokkal a körökkel, akik bizonyos restaurációt akarnak végrehajtani Magyarországon, akkor nem tartom valószínűnek, hogy Mindszenty hercegprímással folytatott beszélgetései, amelyek megelőzték és követték a rádióbeszédet, olyan értelműek lettek volna, hogy Magyarországon bizony pedig vissza fogjuk adni a nagybirtokokat. Tehát véleményem szerint a kommunistáknak ez a vádja minden alapot nélkülöz. Ugyanakkor, kérem szépen, ma már a kommunisták ellenforradalomnak bélyegzik a magyar nép nagy szabadságharcát. Sőt, már azt is mondják, hogy faji ellentétek is mutatkoztak

9. Ez így nem igaz, a lakosság körében Nagy Imre végig népszerű volt, de a helyi forradalmi bizottságok, a felkelőcsoporthoz tartozók jelentős részében október végéig valóban volt iránta egyfajta bizalmatlanság.

a forradalom alatt. Kérem, november 2-án Tildy Zoltán államminisztert felkereste a Budapesti Zsidó Hitközségnek a vezetősége. Az államminiszter elfoglaltsága miatt én fogadtam a küldöttséget, és nekem személy szerint nyújtották át azt a deklarációt, amelyben leszögezték először is azt, hogy a zsidó hitközség elnökét – elnézést kérek, a neve nem jut eszembe – az államvédelmi hatóság évekig börtönben tartotta.¹⁰ Egyébként az illetővel én magam egy börtönépületben voltam, őt személy szerint ismerem. A zsidó hitközség, miután a forradalom eredményeképpen visszanyerte teljes cselekvési szabadságát, az illetőt a zsidó hitközség elnöki tisztségébe visszahelyezte, egyúttal a kormányt a maga részéről a legteljesebb támogatásban részesíti.

10. Forgács valószínűleg Stöckler Lajosra gondol, akit 1950-ben tartóztattak le Raoul Wallenberg „meggyilkolásáért”, és csak 1956-ban szabadult. Wallenberget a szovjet kémelhárítás hurcolta el Budapestről 1945 januárjában. A legutóbbi, de ma is vitatott hivatalos orosz tájékoztatás szerint 1947-ben halt meg egy szovjet börtönben.

„Csak Gerő, Hegedüs és Rákosi személye ellen volt szorosan véve ellenszenv”

Gyimesi Ferenc

Palazzo dei Congressi, Róma, 1957. március 21., 10.00 óra

Gyimesi Ferenc a dunaújvárosi vasútállomás vasúti tisztje volt, a forradalom napjaiban a városi forradalmi bizottság egyik vezetője. A bizottság előtt névvel tett vallomást.

– Gyimesi Ferenc vagyok, 38 éves, a magyarországi Püspökladány községben születtem. Államvasúti állomásfőnöki képesítésem van, a legutóbbi munkahelyem Dunapentele volt, illetve a kommunista rezsim alatt Sztálinváros. Dunapentelén a harcok csak november 3-án kezdődtek meg. A forradalom első terminusában csak tüntetések voltak hősi véráldozatokkal. A forradalom 1956. október 25-én kezdődött meg csendes tüntetéssel. A Vasmű területéről az államvasúti dolgozók, martinászok és egyéb gyárrészlegek dolgozói, kb. egy 800 főnyi tömeg vonult ki magyar Kossuth-címeres zászlókkal, és követelte az orosz haderők Magyarországról való kivonását, és a Gerő, Hegedüs, Rákosi stb. ellen tüntettek. Az ifjúság, a Kohó- és Gépipari Technikum tanulói be voltak zárva. Tapolczai [Jenő], a városi tanács végrehajtó bizottságának titkára, mint vezető kommunista egyén, elrendelte az ifjúság bezárását.¹ Mi kiszabadítottuk [őket], csatlakoztak hozzánk, fölvonultunk a rendőrség elé, és általában követeltük mindenütt a régi címernek a levételét. Ez kb. délután kezdődött fél 4-kor, a tömeg 5 órára több mint 6-7000 főre szaporodott. A Bartók Béla kultúrház elé vonultunk föl, ahol a budapesti egyetemi ifjúság 14 pontját magunkévá tettük. [...] Követeltük, hogy adjanak fegyvert, a helyi tűzérési helyőrség parancsnokai csatlakozzanak hozzánk, és menjünk Pestre segíteni a szabadságharcosoknak. A tömegbe beépített, ott lévő ávéház és kommunista vezetők előre megbeszélt alapon megtévesztették a tömeget, és azt mondták, hogy a helyőrség katonasága velünk van, és menjünk ki a laktanyához fegyverért, fogunk kapni. A vége az lett, hogy este háromnegyed hét körül kivonultunk: ott kézigránát-, géppuska-, illetve géppisztolytűzzel fogadtak, úgyhogy ennek halálos áldozata lett három nő, gyermekes anya, két lány, három férfi, illetve fiatalember, úgyhogy összesen lett 8 halottja és több mint 28 súlyos sebesültje. Természetesen a tömeg megrettent, visszahúzódt. A kivonuló mentőkocsikat sem engedték, és tüzeltek rájuk a laktanyából. Majd csak hosszas tárgyalás után engedték meg azt, hogy a sebesülteket, illetve a halottakat bevigyék, és a kórházban elsősegélyben részesítsék. Ez volt október 25-én.

1. Tapolczai a városi tanács elnöke volt. Talán túlzás, hogy „bezáratta” a diákokat. A forradalom idején számos helyen rendelkeztek úgy helyi vezetők, hogy a tanulók ne hagyják el a kollégiumokat, többek között azért, hogy ne keveredjenek bajba.

Október 26-án a tömeg már nagyon nyugtalankodott az előző esti véres események miatt, lázongott, és a Görbe utcai ÁVH helyiségét, hivatalát megostromolta egy kb. 150 főnyi ifjúság, sajnos kövekkel és bottal, dorongokkal, mert más rendelkezésre még nem állt. Fegyvert akart szerezni, mert tudomásunk szerint ott volt az ávó fegyvertartalék-készlete. Beletüzelt a tömegbe a bent lévő ÁVH, és lett három halott és kb. 6-7-8 sebesült. Megint az történt, hogy a kivonuló mentőautónak megengedték, hogy a színhelyre érkezzen, de amikor szedték össze a halottakat, illetve a sebesülteket, beléjük tüzeltek az ablakból, úgyhogy doktor Árvai, az egyik kórházi segédorvos meg is sebesült. Elszállították a halottakat, ugyanakkor egy másik tömeg már ment a laktanyához, és követelte újból a fegyvereket. Szintén tüzelést kaptak, de már óvatosabb volt a forradalmi tömeg is, úgyhogy halálos áldozat ezen az estén nem lett, csak 2-3 sebesült.

A következő napon, 27-én újabb ehhez hasonló tüntetések, forrongások voltak Dunapentelén, majd 28-án az ávó a Vasmű gyári orosz tanácsadójának a családjával együtt, valamint a néphadsereg tisztjei is családjai[kal] – kivéve három családtagot – a laktanyába vonultak be, és elbarikádozták magukat a további támadások elől. 28-án a kint lévő három családtagot túszként a dunapentelei forradalmi tömeg elfogta. S megüzente azt, hogy tekintettel a véres eseményekre és áldozatokra, szintén hasonlóképpen fog elbánni, ha nem hajlandók egyesülni velünk, és kiadni a vérengzésért felelős egyéneket. Nem válaszoltak. Majd 29-én helikopter jelent meg Dunapentele fölött, leszállt a laktanya udvarára, s ahogy későbbben értesültünk, az orosz tanácsadót és családját, az ÁVH egy pár személyiségét és a tűzérési parancsnokot, a néphadsereg egyik alezredesét elszállította. Délután 3 órakor már küldöttség jött be a laktanyából, amelyet bent, a rendőrségi épületben fogadtunk, és hajlandók voltak tárgyalni és velünk fuzionálni. Meg is történt. 29-én este már beöltöztettük mindazokat, akik önkéntesen jelentkeztek a forradalmi erőkhöz. Kb. 1800 főnyi tömeget fegyvereztünk föl, tekintettel arra, hogy a tűzszünet akkor már el volt rendelve, csak laktanyai kiképzés folyt adandó esetre. Ez november 3-áig tartott.

November 3-án este 10 órakor lövegtüzeket hallottunk Dunaföldvár felől, közben tájékozódunk is arról, hogy már a dunaföldvári helyőrséget és a Dunahidat megszállták az orosz egységek, ugyanakkor már tudtunk arról, hogy megszállták Taszárt, Kaposvárt, Nagykanizsa és Dombóvár környékét is. Illetve az ottani helyőrségeket és reptereket. De támadást nem indítottak az oroszok. November 3-án este 10 órakor Dunaföldvár helyőrségét fölszólították a feladásra, egy része föl is adta magát, egy másik, különösen a legénységi állomány nem voltak hajlandók, úgyhogy az orosz egységek tüzet nyitottak, és a mindössze 15 percig tartó kevés ellenállás után el is foglalták a helyőrséget. A kimekülő fegyveres katonákat magánházakban behúzódvá fogdosták [sic!] – úgy értesültünk róla, hogy bizony elég brutálisan. Volt olyan, akinek a fejét verték széjjel géppisztolyaggyal, puskaggyal és cipősarkukkal.

Mi erre szintén tüzelőállást foglaltunk el, előretolt lövegállásaink, ütegállásaink voltak már akkor, s vártuk a támadást, amely november 4-én délután 4 óra körül meg is történt kisebb erővel. Mindössze 7-8 tankkal és 5-6 páncélautóval jöttek ellenünk Dunaföldvár felől. Ezt visszavertük, halottja részünkről nem lett, az ő részükről sem lett halottjuk, mert meg sem közelítettek, csak 500 méter távolságra.

Majd november 5-én orosz parlamberter küldött érkezett hozzánk, egy szovjet alezredes és egy őrnagy. Azt ki kell emelnem, hogy az orosz őrnagy perfekt beszélt magyarul, sőt Kovács György kárpát-ukrajnai tanítónak mondta magát. Avval, hogy ő is behívott orosz katona, és kénytelen harcolni a magyar testvérei ellen. Exkuzálta magát. Felszólítottak bennünket, hogy adjuk meg magunkat, teljesen céltalannak látják azt, hogy főntartsuk a város védelmét, ne lőjük, ne lövessük széjjel a várost és a vasmű gyárrészlegét, de ennek föltétele az volt, hogy adjuk ki név szerint a horthysta, illetve fasiszta elemeket. Ilyenek miközöttünk nem voltak, tehát nem is voltunk hajlandók, visszautasítottuk ezt a föltételt, úgyhogy tovább is harcállásban voltunk.

Ki kell térnem arra, hogy a dunapentelei harcokban [...] tényleg a széles nép-reteg volt képviselve, Dunapentele 37 000 lakosából 33 000 fő, mind ipari, gyári szakmunkás, segédmunkás, földmunkás, kubikus és kevés entellektüel, tehát ebből adódott össze a dunapentelei erők összetétele.² Sőt, vallási különbség nélkül: több ismert zsidó vallású egyén is volt közöttünk, akik szívvel-lélekkel harcoltak szintén velünk, többek között Klein Izidor és Ungár Salamon nevű bajtársaink. Antiszemita megnyilvánulás a magyar forradalmi elemek részéről – legalábbis Dunapentelén – nem történt, mert szorosan együttműködöttünk, vallási, társadalmi osztálykülönbség nélkül. Itt tulajdonképpen csak Gerő, Hegedüs és aztán Rákosi személye ellen volt szorosan véve ellenszenv.

November 7-én újból kaptunk egy parlamberter küldöttséget a szovjet erők részéről, szintén az alezredes érkezett, a magyar származású Kovács György őrnagy már nem volt velük. Újból felszólítottak a feltétel nélküli feladásra. Nem voltunk hajlandók ezt megadni. [...] Időközben kisebb csatározások voltak, mert mindennap két-háromszor próbálkoztak kisebb erővel, 5-6-8-10-12 stb. tankkal vagy páncélegységgel elfoglalni, legalábbis kilőni az ütegállásainkat, de ez nem sikerült. Mintegy 500 méterre megközelítettek bennünket, úgyhogy csak közvetlen lövegtűzek voltak. November 8-án már délelőtt 11 órakor szovjet repülőgépek jelentek meg Dunapentele fölött, és földerítést végeztek. Lőttük őket. Tudomásom szerint kettőt le is lőttünk, amelyek Rácalmás község területén zuhantak le. Ezt követően, délután 3 órakor légitámadást kaptunk, nyolc repülő jelent meg fölöttünk, öt lökhajtásos gép volt, és gépágyútűzzel és légiaknával árasztották el a külső előretolt ütegállásainkat, illetve az ott lévő személyzetet. Akkor magam is ott voltam közöttük a hármas ütegnél. Halálos áldozatunk is lett

2. A tanú nem a harcolók létszámára utal, hanem azt érzékelteti, hogy lényegében az egész város támogatta a forradalmat.

több. Sajnos arra időnk nem volt, hogy a halottainkat összeszedjük, mert 15.25 órakor, a légítámadás után azonnal föltűntek minden oldalról, páncélos egységek lőttek bennünket, a tűz, a harc tartott este 6 óráig. Este 6 órakor a lövegeink nagy része ki volt löve, a legénység és lövészeink bevonultak, ki-ki levetkezett, és ahova tudott, visszatért a lakására vagy bujkált. Jómagam kb. 300 főnyi egységgel kivonultunk az úgynevezett Szőlődombokra. November 10-ig tartottuk magunkat, illetve bujkáltunk, és ahol lehetett, gerillaharcokat folytattunk.

11-én reggel, amikor már céltalan volt az ellenállás, segítséget nem kaptunk sehonnan, kint lévő harcoló bajtársaimnak azt mondtam, hogy térjenek haza. Félve a számonkéréstől én november 11-én gépkocsival Püspökladányba utaztam, mivel szüleim ott laknak, majd értesülve arról, hogy különösebb számonkérés nem történt Dunapentelén, deportálás ez ideig nem volt, visszatértem. Újszász állomáson, amikor érkezett egy 14 tartálykocsiból plusz két egyéb fedett kocsiból álló szerelvény, az újszászi váltóőr, Botka János telefonált, hogy kocsikban magyar deportáltak vannak. Próbáltuk megközelíteni a szerelvényt, túlságosan nem volt merszünk, pláne ezek után, és akkor tényleg hallottunk bizonyos elhangzó tompa zörejeket, hangokat a tartálykocsiból. Nagyon sürgették az oroszok, úgyhogy 6 perces tartózkodás után már tovább is ment. Botka János váltóőr egy cédulát talált kidobva, amire két név volt felírva: Császár István és Békés, másik nevét nem tudom már. Azt írják benne: „Kiskunlacházaiak vagyunk, [...] mentsetek meg bennünket!”

Dunapentelén november 17-én Budapest felől vonult a dunaföldvári Duna-hídon át Kelet-Magyarországra egy 10 fedett kocsiból álló szerelvény, amelyikben – a saját szememmel láttam – magyar deportáltak voltak, és orosz gépfegyveres, illetve géppisztolyos katonai személyek őrizték, kísérték a vonatot. Később értesültünk, hogy Lőkösházán léptek ki ezek a szerelvények. Mint vasúti vezető egyéniség, módunk volt érintkezni több határállomással, pl. Záhony-nal is, ahol Bodnár Ferenc forgalmi szolgálattevő – személyes ismerősöm is különben – szintén azt közölte, hogy november 11-től kezdődően több szerelvény lépett ki magyar deportáltakkal.

Ugyanakkor november 17-én Dunapentelén is megkezdődtek a deportálások, illetve személyiségeknek ismeretlen helyre való eltűnése. Többek között Katona Géza és Török János, Dunapentele, Kőműves utca 7. szám alatti lakosok; ifj. Széchenyi István, Táncsics Mihály utca 13., Papp Mihály, szintén martinász. Természetesen én is félttem már, úgyhogy igyekeztem már én is bujkálni. November 20-án engem is kerestek a lakásomon, éjjeli ügyeletben voltam, mikor szóltak a külső állomásról, hogy kerestek. November 21-én reggel Zalaegerszeg, Sárvár, Répcevis felé átléptem a magyar határt, és szabad földre érkeztem.

GUNEWARDENE: – *Hány magyar áldozata volt a harcoknak?*

– Ezt csak hozzávetőlegesen tudom fölmérni, illetve közölni önökkel, kb. 210-220 főnyi hallottunk volt.

GUNEWARDENE: – *És hány orosz katona halt meg?*

– Mindössze ötről tudok, mert a november 8-i támadás után már nem volt módom azt [látni], hogy mennyi halott származott. Egyébként a napi támadások és ellenállások alkalmával ők a halottjaikat visszahúzódkor elvitték magukkal. Tehát megállapítani nem volt módunkban.

GUNEWARDENE: – *Hány orosz tankot, illetve harcjárművet semmisítettek meg?*

– November 4-től egészen november 8-án estig bezárólag tudomásom szerint 11-12 tankot és 8 páncélautót lőttünk ki.

GUNEWARDENE: – *Valamilyen külföldi segítséget reméltek?*

– Hazai segítséget is vártunk a budapestiektől, pesti harcoló bajtársainktól, de sajnos nem érkezett. Jelezték is november 5-én este bentről, a főhadiszállásunkról, hogy kb. egy 30 főnyi tankegység fog jönni, ne lőjük, mert ózdi bányászok jönnek vele. Sajnos nem érkezett meg. Hogy mi lett a sorsa, vagy meddig jutott, arról tudomásom nincs.

GUNEWARDENE: – *Hallottak bármilyen, a Szabad Európa Rádióból érkező üzenetet?*

– Igen, hallottunk.

GUNEWARDENE: – *Milyen üzeneteket hallottak?*

– Tartsunk ki még két napig, még estig, vagy 10 óráig, szóval órákról beszéltek, segítség fog érkezni. Bízunk is benne egy ideig, de azután azt láttuk, hogy itt már csak hősi halottak lehetünk vagy menekültek vagy deportáltak. Nem érkezett segítség. Ez rosszul is esett, ezt meg kell említenem. Több magyar bajtársamnak, jómagamnak is rosszul esett. Kár volt. Jobb lett volna nyílt tények elé állítani a magyar forradalmi harcoló egyéneket, és akkor talán lehet, kevesebb vérontás lett volna.

GUNEWARDENE: – *Ha jól értem, egy bizonyos ponton az oroszok a kezükbe vették a vasúti irányítást, nemde?*

– Igen, de a magyar vasutasoknak kellett a forgalmat bonyolítani, ők csak fegyveresen ellenőrizték. Jobban mondván a magyar vasutasság sztrájkba helyezkedett, és nem volt hajlandó dolgozni, úgyhogy pl. dunapentelei, dunaföldvári, újszászi vagy szolnoki vagy püspökladányi vagy pusztaszabolcsi stb. viszonylatokban is a vasutasokat a lakásokról vitték ki az állomásra, és ezért kellett az orosz fegyveresek a vasútállomásra, hogy munkára kényszerítsék a vasutasságot. Maga az értekezés magyar nyelven minden további nélkül történhetett, azt az orosz nem ellenőrizte, hiszen magyar vasutasok dolgoztak a telefonközpontokban, a forgalmi asztaloknál és mindenhol az államvasutaknál.

GUNEWARDENE: – *Hozzávetőlegesen mikortól vették át az oroszok a vasúti irányítást?*

– Országos viszonylatban különböző időpontokban. Azt tudjuk, hogy a Záhony–Szolnok-vonalat már november 3-án ők biztosították maguknak. Dunapentelén november 17-én este szállták meg a külső állomást, ahol egy orosz parancsnok, egy hadnagy, egy orosz törzsőrmester és 24 főnyi fegyveres orosz őrség tartózkodott. Bent a gyárban már november 8-án estétől kezdve orosz fegyveres őrség

volt, amely egyben igyekezett a munkát is ellenőrizni, bár a vasmű dolgozói nem dolgoztak, másrésről pedig a kohót, martint és gyárrészlegeket, épületeket és gyárat védtek, mert fölvetődött, hogy a dolgozók fel akarják robbantani a kohót. Azt mondták, ha dolgozniuk kell, inkább felrobbantják a kohót is és a martint is, de nem veszik fel a munkát. Voltak is kint Csepelről bajtársak, akik ezt szervezték a dunapentelei kohászok között, de az orosz őrség biztosított, így nem sikerült a fölrobbantás. Általában meg kell jegyeznem, hogy a szovjet nagyon vigyázott magára a vasműre, a gyárrészlegre, ez mindössze nyolc belővést kapott a harcok folyamán. Inkább a lakott városrészt lőtte.

[...]

„Éktelen düh és szenvedély volt bennük”

Lengyel Antal (CC tanú)

Bécs, Walnerstrasse 6A, 1957. március 25., 9.45 óra

Lengyel Antal újságíró, a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének elnöke volt, a Szabolcs-Szatmár Népe szerkesztője. A bizottság előtt név nélkül tett vallomást, a CC kódot kapta. A forradalom idején Nyíregyházán tagja volt a helyi munkástanácsnak, november 6-án tartóztatták le, és rövid időre a Szovjetunióba hurcolták. 1956. december végén hagyta el Magyarországot. Kiléteére úgy derült fény, hogy egyik régi bajtársa 2009 októberében a hangfelvétel alapján azonosítani tudta.

– Végtelenül sajnálom, hogy megszabott idő keretében kell beszélnem. [...] Majdnem négy hetet ültem orosz katonai börtönben, két hétig voltam Kádárék karmai között. Szemlélője és szenvedő alanya voltam az ávó kegyetlenkedésének, vallatásainak, módszereinek. Hogy mit tapasztaltam a deportálás, a szállítás alatt, hogy hogyan hallgatták ki a deportáltakat az oroszok, hogy mit hallottunk, mit láttunk az orosz börtönben, hogy milyen volt az egyszerű orosz katonák és tisztek hangulata, ezt nem lehet tíz perc alatt elmondani. [...] Most pedig a rendelkezésemre álló időt kihasználva utólag összefoglalom a következőket. Miután okom van rá, arra kérem önöket, hogy személy szerint ne kérdezzék, hogy ki vagyok. Nem vagyok hős, nem vagyok mártír. Az igazi hős és mártír a szenvedő magyar nép, amely most is szembenéz az önkénnyel, zsarnoksággal, az akasztófával, és a népek önrendelkezési jogának alapján az Egyesült Nemzetektől várja Magyarország mielőbbi felszabadítását. Én Szabolcs-Szatmár és Csonka-Bereg vármegyéek területéről szöktem át szabad földre. A forradalom nálunk a pesti rádióhírek hatására csak október 24-én és 25-én kezdődött. Nem volt megtervezve. A csaknem félmillió lelket számláló terület lakossága összeforrott abban a kívánságban, hogy Magyarországról az orosz csapatokat vonják ki, és a négy párt részvételével...

ELNÖK: – *Ne haragudjon, hogy félbeszakítom, de a bizottság már jól ismeri a magyar forradalom általános menetét, erről nem szükséges beszélnie. Kérem, arról beszéljen, hogyan esett fogságba, és mi történt önnel, amikor kivitték a Szovjetunióba!*

– A letartóztatások november 6-án kezdődtek meg. Négy orosz és négy ávós tört ránk, a munkástanácsok tagjaira, akiket a saját lakásukból hurcoltak el. Ezeket a nyíregyházi ügyészség fogházába vitték, ott két napon át eszméletlenségig ütötték-verték őket, voltak olyanok is, akiket úgy locsoltak fel, és addig tartott az ütés-verés, amíg alá nem írták a jegyzőkönyvet, hogy ellenforradalmárok. Ezután november 9-én éjjel különböző szállítási eszközökkel a letartóztatottakat Kárpát-Ukrajnába, Ungvárra deportálták, a vármegyei katonai börtönbe. November 9-étől december 5-ig voltunk itt. Becslésünk szerint az ungvári katonai börtönben mintegy 2000 magyar polgári és katonai személy lehetett, egyetemi hallgatók,

köztük nők is. Ezt a sétákból állapítottuk meg. A börtönben kopaszra nyírtak bennünket. Minden szőrzetünket eltávolították. Tífusz- és egyéb oltásokat adtak, kartotékoztak, még azt is megkérdezték, hogy kinek van séreve.

Nekünk az volt a benyomásunk, hogy bányamunkára, Szibériába való szállításra készítenek elő bennünket. Az orosz börtönben a kihallgatást egy oroszul beszélő civil ruhás katonai nyomozó és egy magyarul beszélő tolmács végezte. Nem bántalmaztak bennünket, de megjegyezték, hogy ha a családunkat még egyszer látni akarjuk, úgy a tiszta igazat valljuk. Kíváncsiak voltak a forradalom kitörésének okára. Azt kutatták, hogy voltak-e Nyugatról bedobott katonai személyek, meg volt-e előre szervezve a forradalom. A jegyzőkönyveket oroszul vették fel, és nekünk a tolmács megmagyarázta, hogy mi áll benne, majd aláírtuk.

A deportáltak a kihallgatás alatt bátran viselkedtek, őszintén feltártak mindent, összetartottak. December 4-én az a meglepetés ért bennünket, hogy gyűjtőcellákba zártak. Visszaadták értékeinket, majd 5-én reggel teherautóra raktak, és visszahoztak Magyarországra. Itt tudtuk meg, Szabolcsban, hogy négy napig sztrájkolt a munkásság, és követelte, hogy bennünket hozzanak vissza. Először ugyanis titkolták a deportálásokat, azt a hírt terjesztették a Kádár-kormány emberei, hogy bennünket Debrecenbe és Budapestre vittek felelősségre vonásra. A hazugság azonban kiderült, mert a vagonokba zárt pesti forradalmárok százforintosokba csavart cédulákat, S. O. S. kiáltásokat dobtak ki a marhavagonok ablakából Nyíregyházán, és így derült ki, hogy minket is deportáltak. A felháborodás a vármegye területén óriási volt, és az oroszok a sztrájkok nyomásának engedve visszahoztak bennünket. Amikor visszahoztak bennünket, az autón az egyik orosz katona megkérdezte tőlünk: közületek nem deportáltak-e valakit Szibériába? Mert sokat vittek el. Az újabb sztrájkok és tiltakozások után Nyíregyházán 19-én az utolsó embert is kiengedték Kádárék a nyíregyházi ügyészség fogházából, most már azonban az emberek nem hittek, aki tehette, megszökött vagy elbujdosott. Azt is észrevettük számos jelenségből, hogy az orosz tisztek és a katonaság is unja a Sztálin-vonalat, és szimpatizál a magyar forradalommal.

[...]

GUNewardENE: – *Tagja volt valamelyik politikai pártnak?*

– Igen. A Szociáldemokrata Pártnak.

GUNewardENE: – *A forradalom előtt volt bíróság elé állítva?*

– Nem.

GUNewardENE: – *Tehát nem volt börtönben?*

– A Rákosi-rezsim alatt igen. Úgy értettem, hogy az úgynevezett felszabadulás előtti időben, a Horthy-rezsim alatt.

GUNewardENE: – *Mikor szabadult ki a börtönből?*

– Az ávótól? Mivel én a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyához tartoztam, a Kéthly-féle szárnyhoz, amikor a két párt egyesült, a Szociáldemokrata Párt és a kommunista párt, a lapomat betiltották, és utána üzőbe vettek. Egy éjszaka az ávó elvitt a lakásomról. Szememet bekötötték, autó fenekén hurcoltak el az

ávóra, és ott kihallgattak. A kihallgatás után először házi internálást rendeltek el, nem hagyhattam el a lakásomat. Állandó megfigyelés alatt tartottak, hogy kikkel érintkeztem és kikkel beszéltem.

GUNewardENE: – *Ez mikor történt?*

– Pontosán nem emlékszem. 1952 februárjában, ha jól emlékszem, mert a következő héten operálták a feleségemet.

GUNewardENE: – *A forradalom alatt mikor tartóztatták le?*

– A forradalom alatt november 6-án éjszaka hajnali 3 órakor négy ávos és négy orosz tartóztatott le.

GUNewardENE: – *Hova vitték a letartóztatása után?*

– Letartóztatásom után rádobtak egy szalmával teletett, ponyvával letakart teherautóra, és az ügyészség fogházába hurcoltak.

GUNewardENE: – *Kihallgatták?*

– Igen, két napon keresztül ütöttek-verték, süketre vertek, úgyhogy két hétig nem hallottam szót. Csak az ungvári börtönben kértem kihallgatást az orosz orvostól, hogy vizsgálja meg a dobhártyámat, hogy átszakadt-e vagy nem.

GUNewardENE: – *Kik verték meg?*

– A visszaszivárgott ávosok, akik akkor már az orosz páncélosok védelme alatt visszatértek, és mindenütt ők látták el a karhatalmat.¹ Éktelen düh és szenvedély volt bennük. Akármit mondtam, mindenért vertek és ütöttek, egészen addig, amíg be nem ismertették velem azt, hogy ellenforradalmár vagyok.

GUNewardENE: – *Ki hallgatta ki magát?*

– Egy ávos főhadnagy.

GUNewardENE: – *Meddig volt az ügyészség fogházában?*

– Két napig. Egészen addig, míg a kihallgatásom tartott, amíg a jegyzőkönyvet alá nem írtam, mert nem akartam elismerni, hogy ellenforradalmár vagyok. Én nem voltam soha semmiféle szélsőséges alakulásnak a tagja. Én magyar ember vagyok, és hazámat csak szabadnak akarom látni. Mást semmit.

GUNewardENE: – *Aláírta a jegyzőkönyvet?*

– Igen, aláírtam, mikor a kárpát-ukrajnai...

GUNewardENE: – *Elolvasta a jegyzőkönyvet?*

– Igen, elolvastam.

GUNewardENE: – *A jegyzőkönyv híven tükrözte az ön által elmondottakat?*

– Első szótól az utolsóig hazugság volt.

GUNewardENE: – *Mi történt az után, hogy aláírta a jegyzőkönyvet?*

– Hajnali három órakor lerángattak a priccsről, azt hittem, hogy agyonlőni visznek. Két autó állt a fogház előtt. Vöröskeresztes autó.

GUNewardENE: – *Amikor a kocsí elindult, mondták maguknak, hogy hova viszik magukat?*

1. Akkoriban mindközönségesen ávosoknak nevezték a karhatalmistákat és a politikai rendőrség tagjait. A november 4-e után újjászerveződő kádárista karhatalom tagjainak többsége azonban tényszerűen nem volt korábban az ÁVH kötelékében.

– Nem mondták. Mikor beléptem az autóba, azt mondtam a társaimnak, hogy megyünk a halálba. Először öt percig ment a kocsi, azt hittem, hogy tán a kaszárnyájában fognak agyonlőni bennünket.

GUNEWARDENE: – *Hány ember volt a kocsikban?*

– Kilenc. Az egyikben négy, a másikban öt.

GUNEWARDENE: – *Volt azelőtt is Ukrajnában?*

– Soha, soha.

GUNEWARDENE: – *Akkor honnan tudta, hogy Ukrajnában van?*

– Volt közöttünk egy, aki valamikor a családjával együtt Ukrajnában élt, Ungváron lakott. Az ismerte meg a katonai fogházat, amelyet még a csehek építettek. Modernül felszerelt börtön volt, a kor összes követelményeinek megfelelően. A szolgálatot orosz katonák látták el. [...] Többen mondták, és maga a katonai személyzet is mondta, hogy Ungváron vagyunk. Nagyon barátságosan viselkedtek az őrzésünkre kirendelt katonai személyek. Ha csak tehették, sűgva-suttogva beszélgettek velünk, éreztük, hogy szimpatizálnak velünk.

GUNEWARDENE: – *Megverték?*

– Nem.

GUNEWARDENE: – *Maga azt állítja, hogy barátságosak voltak magához az őrk?*

– Nemcsak hozzám, a többiekhez is. [...]

GUNEWARDENE: – *Kérdezték magát a forradalom eseményeiről is?*

– Igen, kutatták a forradalom okát, azt kutatták, hogy meg volt-e szervezve, Nyugatról nem dobtak-e be katonákat vagy tiszteket, vagy fegyvereket nem hoztak-e. Kutatták azt, hogy a magyar nép tulajdonképpen miért csinálta a forradalmat.

GUNEWARDENE: – *Az volt a benyomása, hogy nem tudták a forradalom igazi okát?*

– Az volt a benyomásunk, nemcsak nekem, a többi társaimnak is, hogy őket Rákosiék teljesen félrevezették, egészen mást jelentettek Moszkva felé, mint ami odahaza Magyarországon történt.

GUNEWARDENE: – *Tud valamit arról, hol vannak most a rabtársai?*

– Nem tudom, hogy odahaza már börtönökben, vagy felakasztottak közülük egy párat...

GUNEWARDENE: – *Kapott-e valami információt az alatt az idő alatt, ameddig Ungváron volt? Hallott-e valami újságot? Tudták, hogy önök miatt otthon sztrájkolnak?*

– Ezt csak akkor tudtuk meg, amikor hazamentünk. A börtönben nem tudtuk elképzelni, hogy mi az oka annak, hogy bennünket visszavisznek. Először azt hittük, hogy talán az ENSZ követelte a deportálások megszüntetését, erre következettünk, és talán azért szállítottak bennünket vissza. Odahaza tudtuk meg, hogy a munkásság is sztrájkolt négy napon keresztül.

GUNEWARDENE: – *Említette, hogy kétezer magyar volt ott...*

– Igen, a sétákból állapítottuk meg, mert a csoportok reggel 7 órától kezdtek sétálni, és mindig a számoltuk, hogy hány csoport mehetett ki, és hányan lehetnek egy csoportban.

[...]

SLIM: – *Abban a börtönben voltak nők is?*

– Voltak, nem a táborban, a börtönben voltak a nők. Amint már mondtam, hallottuk mindennap a séta alkalmával, még azt is kihallgattuk, amikor kinyitottuk a börtönajtó ablakát, hogy mit beszélnek az őrtoronyban álló őrral.

SLIM: – *Ezen a helyen, ahol 2000 ember volt, milyen volt az étel, hányszor kaptak egy nap enni?*

– Az ellátásra panasz nem lehetett. Adtak kb. 75 dkg fekete kenyeret, amit nehezen szoktunk meg, gyomorégésünk volt. [...] Két kockacukrot kaptunk reggel, apró halakat, sós halat egy tálba, és utána úgynevezett csáját. A szamo-várt teleöntötték, és a teából mindenki annyit vehetett, amennyit akart. Ebédre leves volt, úgynevezett csí, káposzta, uborka és ehhez hasonló dolgok voltak benne, azután kása, köleskása valami 2-3 dekányi hússal. Este pedig kivétel nélkül mindig kását kaptunk. Az ételek élvezhetők voltak, tisztán tálalták fel, egészen meglepett bennünket, hogy fehér köténybe, fehér kabátba öltözött kiszolgáló nők adták be a börtön kis ajtóablakán az ételt. Sorba álltunk, mindenki megkapta a maga adagját kivétel nélkül, erre panasz nem lehetett. Ha mást mondanék, hazudnék.

SLIM: – *Mindez novemberben vagy decemberben volt, ha nem tévedek. Volt fűtés a cellákban?*

– Igen. Fűtőtest, központi. Teljesen modernül felszerelt katonai börtön volt, amelyet, mint később megtudtuk, a csehek építettek annak idején. Még gombnyomásra működő WC is volt, minden cellában, tehát nem kübli-rendszer volt.

[...]

„A fasiszta szót én is megértettem”

DD tanú

Bécs, Wallnerstrasse 6A, 1957. március 25., 9.45 óra

DD név nélkül tett tanúvallomást, amelyből az derül ki, hogy könyvelő volt Budapesten, és részt vett a harcokban, a Corvin közben és a Práter utcában, illetve a Móricz Zsigmond körtér környékén.

– 29 éves budapesti könyvelő voltam, amikor október 23-án a tüntetések megkezdődtek. A tüntetésnél a Sztálin-szobor ledöntése után a Rádió épületéhez¹ ment a fiatalság, és ott óhajtottuk, hogy a 16 pontot, amit az egyetemi ifjúság követelt először, a rádióba beolvassák. A Rádiónál történt eseményekről, azt hiszem, a bizottság nagyon jól van tájékozódva, ehhez nem is kívánok hozzászólni, csupán azt, hogy különböző csoportok összeálltak, 10-12 ember megbeszélni, hogy valahonnan fegyvert kell szereznünk, s elmentünk különböző laktanyákhoz kérni. Én a volt Károly laktanyába, a Budaörsi úti laktanyába mentem egy barátommal és kb. 8-10 teljesen idegen fiatallal. Ott kértünk fegyvert, amit kaptunk is, géppisztolyokat, lőszert három teherautóra valót. Evvel mentünk át azután Pestre, én magam a Kissalétrom utcában evvel a társasággal és a még hozzánk csatlakozott többi emberrel együtt álltunk be a csatasorba. Mondjuk így. Szervezkedésünk előre megszervezve nem volt. Közülünk, aki volt valaha katona, az állt az élre, és adta a tanácsokat, hogy s mint harcoljunk. A benzines üvegekkel, úgynevezett Molotov-koktéllal való bánást egy kb. 10-11 éves kislánytól láttuk először, és így mentünk mi is benzint szerezni, így csináltuk a benzines üvegeket. A látottakkal kapcsolatban annyit szeretnék még mondani, hogy a későbbi idők folyamán, 25-én és az utána való napokban fölvevük a kapcsolatot a többi szétszórtnak, szervezés nélkül álló csoporttal, majd megalakult, mondjuk így, egy bizonyos fokú vezetés, a Práter utcai iskolában és a Corvin mozinál. Hogy mennyire tapasztalatlanok voltunk, arra jellemző, hogy katonai vezetés nélkül két beszkártos,² egy villamoskalauz és egy autóbuszsofőr kezelte az első zsákmányolt szovjet páncéltörő ágyút. Ott a Corvin közben vontatták be, és ott harcoltunk.

1956. október 25-én a Baross utca és a Nagykörút sarkán lévő közért kinyitott, és adta az embereknek, ami még az üzletben volt. Elég hosszú sor állt, és a tömegre két szovjet páncélos az ágyúiból tüzelt, úgyhogy több sebesülés történt, és eléggé megrongálta a környező házakat. 28-án szintén a Baross utca elején nyitottak tüzet a vöröskeresztes autóra, ahol a vöröskeresztes kocsik vezetője megsebesült, egyik beosztottja pedig meghalt. 29-én a Baross utcai klinikánál az Üllői út felé eső oldalon a klinika tetejéről lőtték le az ávósok egy jó barátomat,

1. A Sztálin-szobor ledöntése egy időben volt a Rádió előtti tüntetéssel.

2. Beszkárt: budapesti tömegközlekedési vállalat, a BKV elődje akkori nevének – Budapesti Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság – rövidítése.

aki olyan súlyos tüdőlövést kapott, hogy az egyik, a bal oldali tüdejét teljesen ki kellett venni. Ezt azért kívánom megemlíteni, mert abban az időben a környéken fegyveres harc nem volt. Teljesen csönd volt.

December³ 4-ről 5-re virradó éjjel kb. 12 óra tájban a XI. kerület Móricz Zsigmond körtér 5. számú házból 5 férfi, akik nem vettek részt a harcban, polgári személyek voltak, lenn ültek az óvóhelyen, ezeket az orosz katonák kihajtották, és ott a helyszínen, az utcán agyonlőtték őket. Azért kívánom hangsúlyozni, mert a polgári lakosság keretéből voltak, tehát nem szabadságharcosok.

November hó 22-én délután 5 és 6 óra körül mentem az Üllői úttól a Petőfi híd felé. A Tompa utca és az Üllői út között az NKVD⁴ egységei elállták az utakat, a házak kapuit bezáratták, és minden embert, nőt, férfit, gyermeket egyaránt összefogdostak, és elvittek bennünket a Nyugati pályaudvarra, ahol már 20 vagon megtöltve állt, kettőbe bennünket zsúfoltak össze. Nem fegyveres emberek voltak itt, abban az időben Budapesten már nem volt fegyveres ellenállás. Volt köztünk például egy fiatalasszony, akit, amikor sírt, hogy engedjék haza a gyermekéhez, haza akar menni, kisgyermek van, akkor félig agyonverték a géppisztoly tusával, és rugdalták. Belezsúfoltak bennünket úgy ebbe a két vagonba, hogy még leülni sem tudtunk. Egyes értéktárgyakat még magán a Nagykörúton elvettek tőlünk, elsősorban a pénztárcákat és az órákat. Majd hajnalban a Nyugati pályaudvarról megindult a szerelvényünk, többen rosszul lettek, elájultak, mert le voltunk plombálva, levegőt nem kaptunk eleget, fuldokoltunk. Irány Cegléd, Szolnok, Debrecen, Záhony, ezen a vonalon vittek volna ki. Egy vasutas, aki az egészet végignézte, előre telefonált végig a vonalon – mint megtudtuk később –, így Ceglédbercel előtt a szabadságharcosok a vasutasokkal és a polgári lakossággal karöltve fölszedték a vasúti síneket, s amikor a vonat megállt, akkor az őrseget megtámadták. Ez az őrség részint ellenállt, ezeket lelőtték, részint pedig elfutott, így mind a 22 vagon, amiből ez a szerelvény állt, kiszabadították. Ezekről az előzőktől hallottam, hogy már a kora reggeli órákban az előző 20 vagon meg volt töltve. A kiszabadításban nemcsak a szabadságharcosok, hanem elsősorban a polgári lakosság volt segítségünkre. Ennyit kívántam elmondani a bizottságnak.

GUNEWARDENE: – *Az a vonat, amelyen Kelet felé szállították, orosz örök felügyelete alatt állott?*

– Kizárólag, még a mozdonyvezető is szovjet volt. Egyetlenegy magyar nem volt köztük. Katonai egyenruhában voltak.

GUNEWARDENE: – *Mikor vonatra rakták, megmondták, hova viszik magukat?*

– Az orosz tiszt azt mondta oroszul – én magam meg nem értettem, mert oroszul nem tudok –, hogy most megtudjátok, büdös fasiszták, hogy mi lesz a sorsotok.

GUNEWARDENE: – *Azt mondta, hogy nem ért oroszul...*

– Köztünk volt nem egy, aki a szláv nyelvek közül elsősorban a csehet beszéli. Ezek értették, és ezek voltak nagyon nekikeseredve. Ezek fordították le, hogy

3. Bizonyára elszólás, a tanú valójában novemberre gondol (ez a későbbiekből is kiderül).

4. 1956-ban már nem NKVD, hanem KGB volt a szovjet belügyi erő elnevezése.

mit mondott ez a szovjet tiszt. A fasiszta szót én is megértettem, mert az, azt hiszem, az internacionális.

[...]

GUNEWARDENE: – *Hány orosz katonatiszt volt a vonaton?*

– Ezt nem tudnám szám szerint megmondani, de nem volt túl nagy őrség. Minden vagonra talán ha kettő jutott, tehát kb. 50-55-60 körüli őrség kísért bennünket. A vagonok le voltak plombálva. Nem tudtuk kinyitni, egyszer próbáltuk, nem jött össze.

GUNEWARDENE: – *Meg tudja mondani, hányan voltak azon a vonaton?*

– Nem tudom, csak a vagonok számát, a huszonkettőt tudom. Őszintén megmondva, annyira meg voltunk ijedve, hogy szaladtunk szanaszét, ki hogy tudott. Engem egy teherautó hozott fel Budapest határáig. Tekintetbe véve, hogy én sebesült voltam, és nem éreztem jól magam ilyen megrázkódtatás után, megkértem egy autóst, hogy vegyen föl, és az hozott be.

GUNEWARDENE: – *Megállt a vonat valahol Budapest és Cegléd között?*

– Nem. A vonat lassan ment, de meg nem álltunk.

GUNEWARDENE: – *Mennyi ideig tartott, amíg Ceglédre érkeztek?*

– Kb. 4 óra. Egész lépésben mentünk. Elvesztette az ember a rettegésben az idő iránti érzékét, fáradtság is, idegesség is.

GUNEWARDENE: – *Amikor a vonat megállt, a szabadságharcosok rögtön ott voltak a vonatnál?*

– Igen. Megtámadták a kísérő személyzetet.

GUNEWARDENE: – *Hány szabadságharcos volt ott? Sokan voltak?*

– Nem, kis csoport volt, a tömeget inkább a polgári lakosság adta. Polgári lakosság elég sok volt, kb. 150-200 főre volt tehető a polgári lakosság csoportja.

GUNEWARDENE: – *Csak néhányan voltak felfegyverezve?*

– Csak páran. Talán 15 rendelkezett fegyverrel, de mind csak könnyű fegyverekkel.

GUNEWARDENE: – *Ezek megtámadták az orosz kísérőket?*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Az oroszok ellenálltak?*

– Összesen tán három lövés volt, utána elfutottak. Nem volt nagy kedvük a harchoz.

GUNEWARDENE: – *Senki sem halt meg?*

– Nem. Nem.

GUNEWARDENE: – *Még csak az orosz tisztek sem?*

– Nem.

GUNEWARDENE: – *Nagyon szelíd visszavonulás lehetett ez...*

– Akik elfogtak, azok nagyon durvák és gorombák voltak, mert ütöttek és rúgtak bennünket, ahol értek. Akik szállítottak, azok nem szóltak hozzánk, így csak azok, akik kísérték a vonatig, azok voltak nagyon kegyetlenek. Miután beplombáltak bennünket, nem is szóltak hozzánk.

GUNEWARDENE: – *Említette azt az incidenst november 4-ről 5-ére virradó éjszaka. Elmondaná részletesen, hogy mi történt?*

– November 4-éről 5-ére virradó éjszaka a Móríc Zsigmond körtéren előzőleg harc volt. Utána, amikor a harc elcsendesedett, az oroszok bementek a körtér 5-ös számú házba, onnan öt férfit kihajtottak, és ott a ház kapuja előtt agyonlőtték őket. Négy közülük azonnal meghalt, az egyik súlyosan megsebesült, további sorsáról, nem tudom, mi lett.⁵

GUNEWARDENE: – *Azelőtt tehát az 5-ös számú házban voltak harcok.*

– Magában a házban nem voltak harcok, csak tüzeltek ki a házból. A Körtéren minden házból lőtték az oroszokat. Csak a ház előtt robbant fel a szovjet páncélos.
[...]

GUNEWARDENE: – *Hány házból lőttek az oroszokra?*

– Egy pillanat türelmet, össze kell számolnom, mert minden házból ott a környéken. Kb. 30-40 házból. Nemcsak a körtéren, hanem a körtérre bevezető utakról és az utcákról is lőtték az oroszokat. Bartók Béla út, Fehérvári út, Verpeléti út [ma Karinthy Frigyes utca]. [...]

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Tehát azt állítja, hogy a harc után, amelyben ön is részt vett, az orosz katonák lelőtték öt embert, akik részt vettek a forradalomban?*

– Abban az időszakban, amikor azt az öt embert lelőtték, harc nem folyt. Később újból kezdődtek a harcok. Ez az az időszak volt, amikor egyik házból átvándoroltunk a másikba. Pontosan ebben az időpontban nem volt harc, hisz ha lett volna, akkor meg tudjuk gátolni azt, hogy a szovjet katonák ezt az öt embert elvigyék. Ez a harc fegyverszünetében történt. A hajnali órákban kezdődött újból a harc.

5. A bizottság Srí Lanka-i tagja ezután hosszasan faggatja a tanút a részletekről. A jelek szerint arra akart kilyukadni, hogy a szovjet katonák joggal gondolhatták, hogy az öt férfi felkelő, hiszen az egész környéken folyamatosan súlyos harcok voltak.

„Ne féljeteK, magyar fiúk, az orosz ifjúság is harcol értetek!”

FF tanúvallomása

Bécs, Wallnerstrasse 6A, 1957. március 25., 15.15 óra

| FF tanú felkelő volt, fogságba esett, és egy szovjet börtönbe szállították.

ELNÖK: – *Mindenekelőtt arra lennének kíváncsiak, hol és milyen körülmények között tartóztatták le.*

– 1956. november 8-án fogtak el az Üllői út és a körút sarkán. Igazoltatás során, akkor már a harcoknak vége volt, és a fegyvert leraktuk, kivéve a kisebb kaliberű fegyvereket. Hárman egy pincében bújtunk meg akkor, amikor az orosz tüzéregységek a Kilián laktanya és a Corvin környékét elfoglalták, és utána, amikor a lövöldözésnek vége volt már, kimentünk az utcára a tömeg közé, ahol a tömeg rettenetesen gúnyolta az orosz hadsereget. Utána a fiatalságot, mert az orosz katonák főleg a fiataloktól félték, nagy igazoltatásokra kényszerítették, úgy, hogy csoportokat körülvettek és igazoltatták őket. Igazoltatás során nagyon sokat megmotoztak, így köztük engemet is, és egy rendőrségi pisztoly volt nálam, amelyet megtaláltak, és fegyveresen elfogtak.

Utána a Kilián laktanyába vittek be, ahol kihallgattak. Jegyzőkönyveket ott nem vettek fel egyáltalán, csak a neveket írták föl. Utána többszöri falhoz állítással próbálták bennünket megfélemlíteni arra, hogy tegyünk vallomást, miben vettünk részt. Természetesen a harcok idején semmitől sem féltünk, így tőlük sem féltünk egyáltalán. Látták, hogy egyáltalán nem mennek velünk semmire, cipeltek ide-oda, többször falhoz állítottak, utána a laktanya pincéjébe zártak be bennünket, abban a kis szobában lehettünk 25-30-an körülbelül. Ott voltunk körülbelül másnap 4 óráig.

Utána páncélgépkocsira raktak bennünket, páncélosokkal körülvették ezt a páncélos oszlopot, és Vecsés és Üllő között egy személyvonat szabad pályán álló szerelvényére raktak fel bennünket. Akkor kb. lehettünk 400-an, 500-an. Utána még álltunk ott körülbelül 2 órát, hogy a szerelvény teljesen megtöltődjön, és 7 óra felé elindították a szerelvényt. Számításom szerint körülbelül 800 és 1000 között volt az a csoport, amelyet avval a szerelvényvel elszállítottak. A vonatból több üzenetet dobáltunk ki kis papírdarabokra haza a szüleinknek és a családnak, hogy visznek Oroszország felé. Én 17-et dobáltam ki. Az ablaknak a hasadékjain dobáltam ki, ebből a család december közepén megkapott nyolcat. A laktanyában, még Budapesten mindent elszedtek tőlünk az orosz katonák: az órát vagy a gyűrűket, pénztárcát, minden értéktárgyat. A vonatban ugyanezt csinálták, már akinek még voltak hasonló dolgai. 10-én éjfél tájban érkezünk Záhony határhoz, ott 10 percnyi állás után továbbítottak Csapra, oroszul Csopra,

ott körülbelül 2 és fél órát álltunk. Utána rabszállító gépkocsikkal, azokat körülvevő fegyveresekkel és vérebekkel az ungvári börtönbe szállítottak bennünket.

Az ungvári börtönben egy 14 személyes szobában 42 személyt raktak be úgy, hogy még a padlón sem tudtunk egymás mellett feküdni rendesen. Ez ment 3 napon keresztül. Sós halat adtak enni, és forró vizet. Három napon keresztül ezt kaptuk, utána újra rabszállító gépkocsira és egy marhavagonba pakoltak be bennünket, és elindultunk. Később tudtam meg, mikor odaérkeztünk, hogy Sztríjbe¹ vittek bennünket. Kb. a börtönnek a felét, amelyik már akkor túlszűfolva volt, odaszállították Sztríjbe.

Nem emlékszem pontosan, hogy mennyit voltunk ott, mert akkor beteg voltam, meg voltam sebesülve, és elmérgesedett a sebesülésem, így a többiektől hallottam, hogy 8-10 napot voltunk körülbelül ott. Ugyanakkor az orosz szakácsok és szakácsnők, akik beadták nekünk a csajkánkba az edelt, a kosztot, a főzelékek alá leveleket csempészték be, és onnan tudtuk meg, hogy mi történik Magyarországon: hogy a magyar sztrájkol, és külföld is nagyon beleavatkozott, hogy a deportáltakat engedjék haza. Azt mondták, hogy Moszkvába visznek, és népítélet elé akarnak állítani bennünket. Ezt egy orosz őr mondta nekünk. Utána, 8-10 napra ott-tartózkodásunktól, újra vagonba szállítottak, vittek bennünket. Ez már egy teljesen vadonatúj rabszállító vagon volt, amelyen teljesen tiszta rács volt, és a politikai rendőrség őrzése mellett elindultunk. Később tudtam meg, amikor megismertem a börtön épületét, hogy visszavittek Ungvárra.

Mikor megérkeztünk, akkor már rendeződtek a dolgok nagyjából. Egy szobában 10-12-16 ember fér be, és kb. 25-30 ember volt már csak. Ungváron, ugyanúgy, mint Sztríjben, az egyszerű orosz emberek szimpatizáltak velünk, már úgy, hogy itt is leveleket csempészték be hozzánk, és mi is tudtunk kicsempészni leveleket, amelyeket Magyarországra több illetőnek továbbítottak is.

Volt a cellánkban egy 62 éves öreg tűzoltó, a jobb karja könyöktől fából volt. Hogy miért fogták el, azt ő maga se tudta egyáltalán. Sok ilyen öreg volt, és diáklányok is voltak az ungvári börtönben. Ezeket kezdték először elszállítani. Ők állítólag azt mondták, hogy hazajönnék. Utána mi is összebeszéltünk, és 4 napos éhségsztrájkot csináltunk, egyáltalán nem vettük be a kosztot, hogy szállítsanak haza bennünket. Több mint valószínű, hogy ennek a nyomására megkezdtek az ott lévő fiatalokat elszállítani. Később tudtam meg, hogy körülbelül a felét hozták csak vissza Magyarországra. A többieket Munkácsra vitték, vagy más határ menti börtönökbe. Azért tudom biztosan, mert találkoztam olyanokkal, akik onnan szöktek vissza.

Az orosz börtönben, amikor leveleket kaptunk az orosz munkásoktól, ők tudatták velünk azt, hogy Leningrádban és Kijevben az orosz ifjúság követeli a saját kormányától, hogy magyarázza meg: hogy létezik az, hogy Magyarország 12 éven keresztül népi demokratikus állam és kommunista ország volt, és most egyszerre, amikor három hónapon keresztül 9 és fél millió ember sztrájkol, és

1. Város a mai Nyugat-Ukrajnában.

mindenki fasiszta bandita. Nem válaszoltak nekik. Erre tüntetni kezdtek. Ezt nem állítom határozottan, de állítólag Leningrádot ugyanúgy lőtték, mint Budapestet.²

Erre a 4 napos éhségsztrájkra megkezdtek a szállításunkat. Engem január 5-én gépkocsira ültettek 37-ed magammal, és Ungvárról gépkocsin hoztak vissza a budapesti börtönbe. [...] Mikor Magyarországra visszahoztak, a magyar börtönben ávós egyének hallgattak ki, akik nagyon durván bántak velünk. A magyar börtönből 1957. február 4-én szabadultam ki. Utána a lakásomon már mindjárt másnap házkutatást tartottak, röpiratot és fegyvert kerestek, és egy rendőr barátom, aki szintén kint volt velem Ungváron, azt ajánlotta, hogy a lakásomon ne tartózkodjak, mert kezdik összeszedni a szabadságharcosokat. Erre bujkáltam, és március 4-én sikerült átlépnem az osztrák határt, és idejutnom a szabad földre.

ELNÖK: – *Ha jól értem, önt az oroszok fogták el?*

– Engem az oroszok fogtak el. Akkor az Üllői út környékén ávósok egyáltalán nem voltak, csak orosz katonák voltak.

ELNÖK: – *Hogyan bántak önnel?*

– Magyarországon többször fejbe akartak löni. Volt, hogy egy párszor puska-tussal bántottak, sőt egyszer annyira fejbe vertek, hogy össze is estem.

ELNÖK: – *Azt mondta, hogy az ávósok nagyon rosszul bántak önnel?*

– Mikor az oroszok visszahoztak bennünket Magyarországra, és átadtak a magyar hatóságnak, a kőbányai Gyűjtőfogházba vittek vissza. Ott ávósok voltak, és akik a kihallgatás során nem akartak vallani és nem ismertek be valamit, azokat verték. Ütötték és verték.

GUNEWARDENE: – *Ezek szerint az ávósok sokkal brutálisabbak voltak, mint az oroszok?*

– Az oroszok addig, amíg elfogtak, és Magyarországon tartózkodtak, nagyon brutálisan bántak velünk, de már kint Oroszországban nem. Kb. egyformán lehet hasonlítani az ávósokat és oroszokat a magyarországi viselkedésükkel kapcsolatban.

[...]

GUNEWARDENE: – *Az orosz börtönben miről kérdezték, amikor kihallgatták?*

– Először is azt akarták megtudni, hogy miben vettem részt, hol tartózkodtam a forradalom alatt. Később, mikor mindent letagadtam, hogy nem vettem semmiben sem részt, arra volt kíváncsi az orosz ezredes, hogy tulajdonképpen miért is tört ki a forradalom. Nem mondtam mást, csupán a keresetemet magyaráztam el, az én munkakörömet: hogy 320 órát dolgoztam, és 1300-1400 forintot kerestem. Mikor ezt elmagyaráztam neki, és hasonlítottam az árakat is hozzá, hogy mit lehet vásárolni ezen a pénzen, a fejét csóválgatta csak. És láttam rajta, hogy gondolja hogy... tetszett neki ez, hogy én megmondtam őszintén, hogy mi

2. Sem Leningrádban, sem Moszkvában nem történt lövöldözés, de 1956 novemberében és decemberében valóban voltak mindkét városban kisebb tiltakozó megmozdulások, röpcédula-terjesztés, miután a szovjet hadsereg leverte a magyar forradalmat. December elején ezek miatt 150 diákot zártak ki a Lomonoszov Egyetemről, másokat, köztük Jurij Anohint és a leningrádi Golikov–Pusztincev-csoport tagjait több év kényszermunkára ítélték. L. legutóbb: Kurcz Béla: Csengetéstől csengetésig. *Népszabadság*, 2010. szeptember 11. (http://nol.hu/lap/hetvege/20100911-csengetestol_csengetesig)

a helyzet Magyarországon. Ez tetszett neki, s úgy vettem észre, hogy nem csodálkozott azon, hogy ez Magyarországon kitört.

GUNEWARDENE: – *Azt mondta, hogy úgy hitték, azért küldték önöket haza, mert tüntetések voltak Leningrádban. Kitől hallotta ezt?*

– Ahogy mondtam, az orosz szakácsok és szakácsnők a csajkákbán csempészték be a leveleket hozzánk, ők tudatták, hogy mi van Magyarországon. Ezeket a híreket mind ötőlük tudtuk csak meg. Bent, a börtönben dolgozó szakácsoktól.

GUNEWARDENE: – *Milyen nyelven voltak ezek a cédulák írva, amiket ezek a szakácsok becsempészték?*

– Attól függ, hogy melyik volt, például egy szakácsnő tudott teljesen perfektül magyarul írni és olvasni, ez magyarul írta a leveleket. De a zöme a leveleknek oroszul volt írva.

GUNEWARDENE: – *Ezekből az üzenetekből értesültek arról, hogy Leningrádban tüntetések voltak?*

– Igen. Többek között az egyik levelet nagyon megfigyeltem, és el tudom mondani két sorban a lényegét. Azt írta a magyar szakácsnő: ne féljete, magyar fiúk, mert az orosz ifjúság is harcol értetek! Eljön rövidesen az idő, hogy hazavisznek, és szabadlábra engednek benneteket.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Tudomása szerint sok diákot és egyetemi oktatót tartanak fogva a börtönökben, amiért részt vettek a forradalomban?*

– Igen, és egész biztos, hogy el fogják őket ítélni. Jellemző a mostani dolgokra Magyarországon, hogy az ávosok röpiratokat csempésznek be az iskolákba, utána razziákat, házkutatást tartanak, lefogják a fiatal tanulókat, egyetemistákat és tanárokat, és megbüntetik őket.³

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Tudomása szerint az oroszok vitték ki szovjet területre egyetemi tanárokat és egyetemi hallgatókat is azért, mert részt vettek a forradalomban?*

– Természetesen. Abban a vagonban, amelyben bennünket vittek ki, a vagonnak a fele egyetemista volt. Egyetemista lány volt 8, a többi fiú. Egy vagonba körülbelül voltunk 80-an, annak a fele egyetemista volt. Ugyanavval a transzporttal hoztak ki két külföldi újságírót is. Hogy tanár, mármint kimondottan tanár volt-e köztük, azt nem tudom. De tudom, hogy az egyetemisták nagyon sokan voltak kinn deportálás alatt, és most a magyar börtönökben is nagyon sok egyetemista van, akit beárulással most elfogtak, mert részt vett a forradalomban. [...]

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Korábban azt mondta, hogy az orosz katonák leginkább a fiataloktól félték. Az egyetemistákat értette rajtuk?*

– Igen, természetesen. A harcok alatt Budapesten és az egész országban az egyetemisták voltak azok, akik tulajdonképpen vezették és kezdték az egészet. De a harcok alatt annyira egybeforrt az ifjúság, hogy nem is nagyon számított, hogy egyetemista vagy munkás. Egynek számítottunk akkor.

3. Ez a provokációs módszer inkább később, 1957 elején a MUK („Márciusban újra kezdjük!”) jelszavának terjedésekor, terjesztésekor fordulhatott elő.

„Elismertük Nagy Imrét a forradalom vezetőjének”

Szöllősy Pál (HH tanú)

Bécs, Wallnerstrasse 6A, 1957. március 25., 15.15 óra

Szöllősy Pál név nélkül tett vallomást, a HH kódot kapta. Vallomása alapján sikerült azonosítani. Szöllősy 1950-ben szerzett diplomát az ELTE Jogtudományi Karán, majd Veszprémbé költözött, ahol ügyvédként dolgozott. A forradalom idején közeli kapcsolatba került az 1958-ban kivégzett Brusznai Árpáddal, a Veszprém Városi Forradalmi Bizottság tagjává választották, a bizottság határozatait jogi szakértőként ő fogalmazta. Veszprém delegáltjaként tagja lett a Győrben székelő Dunántúli Nemzeti Tanácsnak is. 1956. december 4-én hagyta el Magyarországot. 1964-ben Svájcba költözött, ahol jogászai munkája mellett évtizedekig az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem elnöke volt, és aktív részese volt a Nyugat-Európai Magyar Protestáns Gyülekezetek Szövetségének. Jelenleg Svájcban, Bázelen él.

[...]

– 1956. október 22-én délután a veszprémi egyetem egyik tanársegédje, Rozmányik Antal meghívott engem, hogy jelenjek meg az egyetemen egy néhány pontból álló követelés kidolgozása érdekében. Az egyetemen megjelentem, és ott egy programtervezetet mutatott meg nekem ez a fiatal tanársegéd, amelyet másnap, október 23-án a Veszprémi Színházban összeülő egyetemistagyűlésnek kellett volna megvitatnia. Én magam is hozzászóltam ehhez a tervezethez, és alakítottunk, változtattunk rajta. Másnap, október 23-án délután 3 órakor kezdődött a színházban egy gyűlés, amelyen a Veszprémi Vegyipari Egyetemnek a hallgatói és tanárai vettek részt. Továbbá a város intelligenciája, értelmisége részéről néhány meghívott, köztük magam is. Én különben mint ügyvéd dolgoztam a városban, az Ügyvédi Munkaközösség tagjaként. A gyűlés éjjelig tartott, és akkor elfogadtak egy 14 pontból álló követelést, amelyik kb. hasonló volt azokhoz, amelyeket Budapesten az egyetemi ifjúság ugyanaznap a tüntetések, a demonstrációk során hangoztatott és követelt. A lényege volt a szovjet csapatok kivonása, azonnali kivonulása az országból és Magyarország semlegessége. A gyűlés éjjélkor ért véget.

Másnap, szerdán, október 24-én Veszprémben nem történt semmi, döbrent csend fogadta a Budapestről jövő híreket. 25-én este egy nagy tüntetés robbant ki, amelyik azonban fegyvertelenül, véres összezapás nélkül zajlott le. Este 8 órakor zászlókkal felvonult az egyetemi ifjúság, és 11 óráig tartott ez a felvonulás, amelyen különböző jelszavakat hangoztattak. A gyülekezési tilalom ellenére a rendőrség és a katonaság nem avatkozott bele.

Másnap, október 26-án reggel az 1848-as hősök emlékművénél nagygyűlés volt, amelyen elhatározták, hogy délutánra az egyetem nagytermébe összehívják

a megye és a város lakosságának képviselőit oly módon, hogy minden üzem, minden gyár, vállalat, kollektív gazdaság két-két képviselőt küldjön ki erre a gyűlésre, amelyik azután dönteni fog a továbbiak felől. 26-án délelőtt egyébként eltávolították a város középületeiről a vörös csillagokat és a kalapácsos és sarlós vörös csillagos címereket, helyükbe a Kossuth-címert tűzték ki. A pártbizottság székházán maguk a párttisztviselők távolították el a vörös csillagot, és tették ki helyébe a Kossuth-címert.

A délután összeült nagygyűlésen, amelyet a veszprémi egyetem nagytertermében tartottak, Straub Gyula, Kossuth-díjas egyetemi docens elnökölt, és részt vett azon Sánta alezredes, a katonaság városi parancsnoka is. Sánta alezredes bejelentette, hogy a katonaság nem ló a népre, és csatlakozik a gyűlés határozataihoz. Ez a gyűlés elhatározta, hogy forradalmi tanácsot alakít, amelyik kezébe veszi a város és a megye közigazgatásának az irányítását is. A gyűlés kifejezte azt a véleményét, hogy Nagy Imre akadályoztatva van abban, hogy a hatalmat ténylegesen gyakorolja, és bár a gyűlés elfogadja törvényes miniszterelnöknek Nagy Imrét, mindaddig azonban, míg Nagy Imre a hatalom gyakorlásában korlátozva van, a megye területén a forradalmi tanács fogja a hatalmat gyakorolni.

Október 27-én megjelent a Veszprém megyei helyi lapnak az első szabadon nyomtatott száma. Itt van egyébként az újság. Ez eredetileg a Veszprém megyei kommunista párt újságja volt, október 27-én, szombaton reggel azonban már nem a kommunista párt, hanem a Hazafias Népfront lapjaként jelent meg, a kommunista főszerkesztőt eltávolították, és a Veszprém megyei forradalmi tanács engem bízott meg azzal, hogy a szerkesztőség munkáját politikai szempontból irányítsam. A megyei forradalmi tanács ugyanaznap, szombaton délután ülést tartott, amelyen részt vettem. Az ülésen továbbra is az volt az álláspont, hogy nem kívánnak fegyveres lázadást vagy fegyveres összetűzést szervezni, meg kívánják őrizni a megye területén a rendet és a nyugalmat. Elismerik Nagy Imre kormányát, de különféle követelésekkel lépnek fel, és amíg ezeket a követeléseket nem teljesítik, addig sztrájkot rendelnek el a megye egész területére. Ezt a sztrájkot végre is hajtották, és a megye területén az élelmiszeripari és az egészségügyi dolgozók kivételével nem is dolgozott senki.

Vasárnap, október 28-án a városban rémhírek terjedtek el arról, hogy az oroszok, akik a város mellett, a városhoz közel fekvő hajmáskéri katonai táborban igen nagy számban állomásoztak, továbbá a városhoz közel fekvő szentkirályszabadjai repülőteret megszállva tartották, támadásra készülnek a város ellen, abból a célból, hogy a forradalmi tanácsot elmozdítva ismét a régi tanácsi tisztviselőket ültessék vissza helyükre. Azt ugyanis meg kell még említeni, hogy a forradalmi tanács megalakulásával a korábbi városi és megyei közigazgatás vezetőit természetesen eltávolították hivatalukból. De csak néhány vezetőt, és a forradalmi tanács kifejtette azt a véleményét, hogy aki nem bűnös a régi tanácsi tisztviselők közül, aki nem követett el semmi erőszakosságot a nép ellen, az a helyén maradhat. Egyszóval orosz támadásról terjedtek el hírek, és a forradalmi tanács

elhatározta, hogy háromtagú küldöttséget, parlamentereket meneszt a szovjet parancsnoksághoz Hajmáskérre.

Hajmáskéren az orosz parancsnokság udvariasan fogadta a parlamentereket, bár felhozta panaszként, hogy Várpalotán, amely szintén Veszprém megye területén van, az országúton a magyarok megölték három orosz katonát. Ennek ellenére kijelentette, hogy az oroszok semmiféle támadásra nem készülnek Veszprém ellen. Elismerik a magyar népnek azt a jogát, hogy maga válassza meg a kormányformáját, és ha szükséges, a nem megfelelő vezetőit eltávolítsa. Ha a magyarok az orosz csapatokat meg nem támadják, úgy ők beavatkozni, támadást kezdeni nem fognak. Meg kell említeni, hogy a parlamenterek között az egyik tag a város katonai parancsnoka, Sánta alezredes volt.

Azután, vasárnap délután vált ismeretessé, ugyancsak október 28-án, hogy megalakult Budapesten Nagy Imre vezetésével az új nemzeti kormány. A forradalmi tanács álláspontja továbbra is az volt, hogy a nemzeti kormányt elismeri, azonban bizonyos feltételeket és követeléseket támaszt, és személyi kifogásokat is emelt a kormány egyes tagjai ellen. Így különösen kifogásolta Apró Antal részvételét a kormányban, és ennek eltávolítását követelte. Vasárnap délután a forradalmi tanács egyik tisztviselője, titkára, Bordács Tibor telefonon beszélt Kossa István akkori pénzügyminiszterrel, aki a mostani Kádár-kormányban is pénzügyminiszter. Kossa István kijelentette, hogy a forradalmi tanácsra bízza, hogy miként vezeti Veszprém megyében a közigazgatást, csak a rendet, a nyugalmat biztosítsák. Jogunkban áll – mondotta Kossa miniszter –, vagyis jogában áll a forradalmi tanácsnak azokat az intézkedéseket megtenni, amelyeket a demokrácia, a helyesebb gazdaságpolitika érdekében szükségesnek tart, és a kompromitált bűnös vezetőket eltávolítani. Ezt mondta Kossa, és ugyanezt mondta Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettes, akivel szintén sikerült telefonon beszélni.

Október 30-án elterjedt az a hír, hogy Győrben az összes dunántúli megyének a képviselői összeülnek, hogy megalakítsák a Dunántúli Nemzeti Tanácsot. Engem is kiküldött a veszprémi forradalmi tanács, és így gépkocsin mentem Győrbe, ahova este 7 óra körül érkeztem meg. Ekkor a győri Városházán már ülésezett az a gyűlés, amelyik azután kimondta a Dunántúli Nemzeti Tanács megalakulását. A gyűlésen nagyon sok vita folyt többek között arról is, hogy alakítsanak-e ellenkormányt. Nyilvánítsa-e a nemzeti tanács önmagát egy kormánnyá. Azonban azokat, akik ezt az álláspontot képviselték, leszavazták, mert a többség véleménye az volt, hogy egységesnek kell lenni, támogatni kell a Nagy Imre vezetésével megalakult kormányt abban a célkitűzésében, hogy az oroszok mielőbb hagyják el Magyarországot.

A gyűlés egy kb. 14-15 tagból álló bizottságot küldött ki a programnyilatkozat megfogalmazására. Ennek a bizottságnak én is tagja voltam, és részt vettem a program megszövegezésében, melynek lényege az volt, hogy az egyes megyei forradalmi tanácsok munkáját összefogjuk, igyekezzünk egy egységes katonai parancsnokságot a Dunántúlon létrehozni, abból a célból, hogy ha az oroszok

netán megtámadnák Magyarországot, sikeresen védekezhessünk. Elhatároztuk azt is, hogy soron kívül Budapestre, Nagy Imréhez küldöttséget küldünk fel. Ez meg is történt. Egyébként mindezek a tények a birtokomban lévő Veszprém megyei újságban le vannak rögzítve.

A továbbiakban nem kívánnék részletesen foglalkozni az október 30. és november 3. közt eltelt napokkal, elég annyit megemlíteni, hogy rendzavarásra a megyében sehol nem került sor. A régi, kompromittált vezetőket leváltották, az új vezetők kivétel nélkül munkások, értelmiségiek, parasztok voltak, se földbirtokos, se bankár, se volt horthysta tiszt nem került sehol vezető pozícióba, és a hét végén, november 2-án elhatározták azt is, hogy a munkát újra felveszik, vagyis az élet a rendes kerékvágásba visszatért volna. Még azt kellene itt megemlíteni, hogy az ávó, vagyis a titkosrendőrség sem mert semmit sem tenni a forradalmi tanács ellen. Az ávó legénységének tagjai átszöktek Szentkirályszabadjára, az oroszokhoz, néhány nap múlva azonban egy küldöttest küldtek a forradalmi tanács elnökéhez, és kérték, hogy a börtönbe bevonulhassanak. Mert az oroszok, a Szentkirályszabadján lévő orosz hadsereg nem adott nekik menedékjogot. Tartottak a nép haragjától, tehát legbiztosabban a börtönben érezték magukat. Ez meg is történt, bevonultak a börtönbe, de ott semmi bántódásuk nem történt. Nem is volt szándékozva ellenük semmiféle terv vagy egyéb intézkedés lefolytatása.

Vasárnap hajnalban 5 óra körül arra ébredtem fel, hogy ágyúlövések és puskalövések hallatszanak. Aznap egész nap nem tudtam a lakásomból kimozdulni, mert állandó gyalogsági tűz, gépfegyvertűz és ágyúzás zaja hallatszott. Ugyanez volt másnap, november 5-én. November 6-án tudtam először a lakást elhagyni, még akkor is lehetett hallani a puskatűzet és az ágyúdörejt, de már ki lehetett menni azon a környéken, ahol én laktam, az utcára. És azok után elszomorító látványban volt részem. A református templom tornyát átlőtték, a Károly-templom tornyát teljesen lelőtték, minden templomba belelőtték ágyúval, a kórház kapott egy lövést, a Hungária étterembe foszforos lövedéket lőttek be, úgyhogy az étterem kigyulladt és leégett.

Amit idáig elmondtam, azt mindent én magam a saját szemeimmel láttam vagy végigéltem. Amit viszont most mondok, azt nem láttam ugyan, de egy szemtanúval beszéltem: azt a pincért, aki az égő éttermet oltani akarta, az oroszok tankról agyonlőtték. Továbbá, egy mentőautóra, amelyik a kórházból kiindulva sebesültekért akart menni, ugyancsak foszforos lövedéket lőttek, a mentőautó kigyulladt, és bennégett, elpusztult a sofőr. Az egyik ápoló, a kórház egyik ápolója megkísérelte eloltani a mentőautót, mire lőttek rá egy orosz tankból, ő gyorsan a gépkocsi mögé, az égő autó mögé hasalt le, csak így tudta az életét megmenteni. Az oroszok bementek az egyetemre is, ahonnan semmi ellenállás nem volt, és – a Vegyipari Egyetemről van szó – a vegyészeti felszerelését, tehát lombikokat, górcsőveket, üvegeket össze-vissza darabokra törték. Egyébként, ahogy később megtudtam, Veszprémben kb. 20-25, mindössze

puskával és kézi géppisztollyal felszerelt fiatal egyetemista harcolt két és fél napig az orosz tankok, páncélosok és az óriási túlerő ellen.¹ Az oroszok bosszúja az volt, hogy olyan épületeket is rommá lőttek tankágyúval és ágyúval, ahonnan nem is lőttek rájuk.

[...]

GUNewardENE: – *A támadás tehát az után történt, hogy a Kádár-kormány átvette a hatalmat?*

– November 4-én hajnalig nem volt semmilyen összetűzés, kivéve Várpalotát, ahol volt egy kis csetepaté. A bányászok feldúlták a helyi pártközpontot, ahol ott volt néhány szovjet katona, a párttitkár és, ha jól tudom, egy tank. Hárman meghaltak. Ez volt az egyetlen incidens.

[...]

GUNewardENE: – *Merről támadtak az orosz tankok?*

– Hajmáskér felől. Közel lakom a hajmáskéri országúthoz, így láttam a szovjet tankokat közeledni az úton. A város közepe felé tartottak, fel akartak nyomulni a várba. A fegyveres nemzetőrök itt megállították őket.

GUNewardENE: – *A forradalmi bizottság fegyveres nemzetőrsége?*

– Ezek egyetemisták voltak, és a vasmű munkásai, 25-30-nál nem lehettek többen. Csak kézi fegyvereik voltak, és egy-két ágyújuk. A legtöbbjük meghalt, sok polgári személy is áldozatul esett. Például volt egy pincér, aki csak a tüzet akarta eloltani, őt is lelőtték.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *A forradalmi bizottság tagjaként részt vett az üléseken? Például azon, amelyen elhatározták, hogy Nagy Imre elé terjesztik a 16 pontot?*

– Hogyne, minden ülésen részt vettem.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Ezek alapján mit gondol, valóban Nagy Imre volt a forradalom egyik vezetője?*

– Nem hiszem, hogy a forradalom vezetőjének lehet tekinteni, mert ő nem ilyen forradalmat akart. Véleményem szerint Nagy Imre olyan változásokat akart, mint Gomulka Lengyelországban. De a forradalmi bizottság úgy gondolta, hogy a jelen helyzetben nála jobb vezetőt nem tudnánk találni, és ettől függetlenül is, Nagy Imrében személyesen mindannyian teljesen megbíztunk. Mi nem akartunk mást, mint szocializmust, de demokratikus alapon, és a békés megoldás lehetőségét kerestük, hogy az oroszok békében távozzanak, és úgy gondoltuk, ezért politikai okokból velük is fenn kell tartani a baráti viszonyt, és Nagy Imréről úgy hittük, hogy miniszterelnökként ebben hasznos lehet, ezért mindannyian bíztunk benne. Úgy gondoltuk, hogy a nemzeti egység fenntartása érdekében helyes, ha őt támogatjuk, csak a kormány néhány tagja, Apró Antal vagy Kossa István személye ellen emeltünk kifogást.

1. Szöllősy alábecsüli a harcolók számát, nem veszi figyelembe, hogy a veszprémi helyőrség katonái és a munkások is harcoltak két napon át. A szovjet támadást szervezett ellenállás fogadta a városon belül és a környékbeli dombokon is, amelyben több százan vettek részt modern fegyverzetrel. A város súlyos károkat szenvedett, 23 szovjet katona elesett. L. Ständeisky Éva: Veszprém megye. In: Szakolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma, II. kötet.* 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, 2006, 431–432. o.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Az értelmiség állásfoglalása hiteles kommunistának nevezi őt, és ebben a minőségében a forradalom egyik vezetőjének. Egyetért ezzel a megfogalmazással?*

– Hogy Nagy Imre a forradalom vezetője lett volna, szerintem ez nem korrekt, mert nem volt a forradalom vezetője. Ő evolúciót akart, egy megújulási mozgalom vezetője volt, amelyik a párton belül egy független politikát akart képviselni. Szerintem Nagy Imre egy patrióta kommunista volt, aki ugyan elvileg kommunista volt, de önálló nemzeti politikát akart, véget akart vetni annak, hogy az ország a szovjetek gyarmata legyen. Biztos vagyok abban, hogy Nagy Imre Tito Jugoszláviáját tekintette példának.

Ebből a szempontból a forradalmi bizottság többsége nem volt azonos politikai állásponton Nagy Imrével. De voltunk annyira realisták, hogy úgy gondoljuk, hogyha Nagy Imrét támogatjuk, és ezzel a nagyobb függetlenség és szabadság felé tudunk elmozdulni, akkor már elértünk valamit. [...] Ő kommunista volt, de mindenekelőtt magyar. Mi mind együtt voltunk a forradalomban, ezek a politikai nézetkülönbségek nem voltak abban a pillanatban olyan fontosak, csak az, hogy kivívjuk az ország függetlenségét, és ebben a vonatkozásban mondhatjuk, hogy elismertük Nagy Imrét a forradalom vezetőjének.

„Ha szabadon élhetnék, szívesen élnék akár ilyen körülmények között is”

PP tanú

Bécs, Wallnerstrasse 6A, 1957. március 26., 15.15 óra

PP 1957-ben 18 éves diáklány volt, aki középiskolásként résztvevője és szemtanúja volt a diákság mozgalmának. Névtelenül tett vallomást.

– Alulírott,¹ 18 éves gimnáziumi tanuló, aki a forradalom alatt a Forradalmi Diákpárlament² ötagú vezetésének voltam tagja, valamint megszervezője voltam a középiskolások 23-i felvonulásának, a szovjet csapatok és a magyar terroralakulatok visszaéléseiről az Egyesült Nemzetek Szervezetének különbizottsága előtt történő kihallgatásom céljából, a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány kiküldöttje előtt az alábbiakat adom elő. Bizonyítom, hogy a X. hó 23-i felvonulás előkészítésében a szervezőket és résztvevőket semmiféle fegyveres szándék nem vezette. Mindnyájunk törekvése a rendnek és a fegyelemnek a fenntartása volt. Nemzeti követeléseinknek a leghatározottabban, de békés úton akartunk érvényt szerezni. Legnagyobb lelkesedésünk mellett is ügyeltünk arra, hogy semmiféle túlkapás vagy zavarkeltés ne fordulhasson elő. E célkitűzéseink ellenére a X. hó 23-i felvonulást az ávéhás alakulatok és a segítségükre siető szovjet páncélosok vérbe fojtották.

Résztvevője és szemtanúja voltam annak, hogy a Rádió épülete előtt fegyvertelenül egybegyűlt középiskolás és egyetemi fiatalokra, valamint egyéb fegyvertelen tüntetőkre, akiknek egyedüli kívánsága az volt, hogy az egyetemisták 16 pontját is felolvassa a rádió, a Rádió épületében lévő ávéhások indokolatlanul tüzet nyitottak. 1956. X. hó 27-én szemtanúja voltam annak, hogy az ávósok Rákóczi úti kapualjakba a védtelen lakosok megfélemlítése végett kézigránátokat dobáltak. A sebesülteket a Rókus Kórházba szállították.

X. hó 28-án a Petőfi laktanyába, mely egy ávéhás laktanya volt, hívtak sebesültszállítás végett. A laktanyában kb. 50 tatai bányászt láttunk, akiket az ávéhások elfogtak. Ezen a hajnalon 300 tatai bányász sietett segítségére a budapesti felkelőknek. Ezek közül kb. 50 maradt meg, a többi vagy súlyos sebesültként elszállítottuk, vagy halottként kénytelenek voltunk a helyszínen hagyni.

XI. hó 5-én a szovjet csapatok nagy veszteséget szenvedtek a Móricz Zsigmond körtér megtámadása alkalmával. Az oroszok bosszút akartak állni, s ezért a Bartók Béla út 53. számú házzal szemközti épületből azzal az ürüggyel, hogy a ház ég, három férfit hívtak ki, akiket agyonlőttek, s azután a tűzbe lőttek. A novemberi harci cselekmények során több alkalommal szemtanúként tapaszt-

1. A fiatal lány vallomása első részében valószínűleg előre megírt szöveget olvasott fel.

2. A középiskolások szervezete volt 1956-ban.

taltam, hogy a szovjet páncélosok kórházak, klinikák, bölcsődék előtt foglaltak állást, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy ők szabadon tüzelhessenek a szabadságharcosokra, akik viszont a szovjet alakulatok mögötti épületek és az ott tartózkodó betegek kímélése céljából a tüzelést nem viszonzhatták.

Az eddig előadottakon kívül számos esetet tudok részletesen előadni, amelyeknek során a szovjet alakulatok és ávósok minden ok nélkül kergettek, ütlegettek és elhurcoltak magyar fiatalokat. A XII. hó 7-i általános sztrájk után különösen nagy méreteket öltött az egyetemisták elfogatása.³ Több száz diákot és egyetemi hallgatót teherautókra raktak, és előbb gyűjtőhelyekre, majd a Markó utcai fogházba szállították őket. Itt különböző erőszakos és fenyegető módszerekkel igyekeztek őket vallomásra kényszeríteni. Azonban mikor ezek a kísérletek eredménytelenül végződtek, kb. 10 naptól másfél hónapig terjedő idő múlva szabadlábra helyezték őket.

Közvetlen tudomásom van azonban arról is, hogy egyetemi hallgatókat elfogtak, először Vecsésre szállították, majd onnan Ungvárra, ahonnan a Szovjetunió belsejébe deportálták őket. A deportáltak között szerepelt egy jelenleg is Magyarországon élő barátom, aki előadta, hogy a lakosság mindenütt nagy együttérzéssel fogadta őket, de a nagyfokú terror miatt képtelenek voltak érdemleges segítséget nyújtani. Egyes szovjet lakosok kijelentették a deportáltak előtt, hogy bár teljes mértékben gyűlölik a szovjet rendszert, ugyancsak a nagy terror miatt még csak gondolni sem tudnak semmiféle megmozdulásra vagy felkelésre. Ezen említett barátom és a vele együtt elhurcolt egyetemista csoport első hónap⁴ első felében került vissza Magyarországra, és ekkor derült ki, hogy mindaddig semmiféle nyilvántartást nem vezettek róluk.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Amit elmondott, az nagyon fontos a bizottság számára. Azt mondta, hogy részt vett a harcokban, más egyetemi csoportokkal és gimnáziumi diákokkal. Azt is mondotta, hogy részt vett sebesültek szállításában, és hogy az oroszok a maga barátait elhurcolták. Meg tudja nekünk mondani, hogy mi történt ezekkel a barátaival?*

– Fegyveres harcban nem vettem részt. Inkább sebesültszállítással foglalkoztam, és egy kórházban helyezkedtem el, mint mentő. Ez alatt az idő alatt volt alkalmam sebesültekkel találkozni, akik szemtanúként és sérültként elmesélték sebesülésük körülményeit. A forradalom, a felvonulás megszervezésében részt vettem, mint a középiskolás diáktanács egyik vezetője, és az én munkám volt az iskolák felvonulását megszervezni. Ez teljesen illegálisan történt, mert 23-án délelőtt határozott utasítást kaptunk a párttól, hogy semmiféle megmozdulásban részt nem vehetünk. Fegyveres harcokban – mint mondtam már – nem vettem részt, azonban számtalanszor szemtanúja voltam és véletlenül is belekerültem tűzbe, amit legtöbbször ávéhás tisztek és ávéhás katonák nyitottak a

3. A tanú feltehetőleg az 1956. december 11–12-i tömegsztrájkra gondol. 11-én vezették be a statáriumot, és másnap rendeletet hoztak az internálótáborok felállításáról.

4. Nyilván 1957 januárja.

magyarokra. Az orosz katonák nagyon sokszor kímélettel bántak a foglyokkal. Kegyetlenebbek voltak sokkal a magyar honfitársaik velük. Szemtanúja voltam annak, mint az említett Móricz Zsigmond körtéri támadáskor is, hogy az egyetemista diákokat hogyan hurcolták el az ávéház katonák, amiben az oroszok segítséget nem nyújtottak nekik, bár szintén a Móricz Zsigmond körtéren tartózkodtak. Az ávéház tisztek viszont puskatussal ütötték a magyar diákokat, és rugdosták és bántalmazták a legdurvább módon. Ezek után pedig kb. 10 napi fogságuk alatt háromszor-négyszer kaptak enni, és a lehető legrosszabb körülmények között tartották őket. A Szovjetunióba hurcolt diákok sorsáról mindössze annyit tudok, hogy velük sem közölték, hogy miért hurcolják el őket. Nyilvántartás – mint említettem – nem történt róluk, ellátásuk tűrhető volt, bántalmazni nem bántalmazták őket, sőt inkább az örök és a lakosság kedves volt velük szemben. Egyébként semmit nem tudok erről közelebbit.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Ki tudatta önnel, ki adta ki azt a rendeletet, hogy 23-án nem szabad tüntetni, nem szabad részt venni a tüntetésekből?*

– Általában Magyarországon név nélkül adták ki a rendeleteket. Tehát nincs tudomásom arról, hogy az iskolánk és a többi iskolák is kitől kapták ezt a rendelkezést. Annyit tudok, hogy a központi pártvezetőségtől érkezett ez a felhívás.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Milyen szerepet játszott a diákszervezetben? Az iskoláját vagy az osztályát képviselte?*

– A központi diákbizottságba úgy kerültem be, hogy előzőleg egy parlamentáris választás volt, az ország iskoláiból érkeztek ide kiküldöttek, minden iskolából három diák. A diákok itt egymás után hozzászóltak a feltett kérdésekhez, és megjegyzéseket fűztek az előadók mondanivalójához, és a legjobb öt hozzászólás alapján választották meg parlamentárisan és közösen ezt az öttagú diákbizottságot.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Mikor hagyta el Magyarországot?*

– Február 1-jén éjszaka jöttem át a határon. Akkor is amiatt, bár otthon szerettem volna továbbra is tartózkodni, mert lakásomon kerestek, és nem tudtam otthon tartózkodni, sem pedig bármilyen iratomat otthon tartani.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *A forradalom után keresték?*

– Igen. A forradalom után, november 4-e után kerestek, kétszer. Mivel nem tartózkodtam otthon, a további kutatást, úgy látszik, felfüggesztették. Hogy ki keresett, nem tudom, nem igazolták magukat, mint ahogy ez nálunk Magyarországon szokás volt.

SHANN: – *Úgy tudom, beszélt sebesült orosz katonákkal a forradalom ideje alatt, nemde?*

– Beszéltem orosz katonákkal, de valami tévedés lehet, nem sebesült orosz katonákkal, hanem a tankok mellett álló, őrséget álló katonákkal beszélgettem, és tőlük érdeklődtem az iránt, hogy egyáltalában ki küldte őket Magyarországra, milyen utasításokra vannak itt, és miért lövik a magyar polgárokat anélkül, hogy bántalmazták volna előzőleg őket.

SHANN: – *Ezek szerint folyékonyan beszél oroszul?*

– Egy keveset beszéltek oroszul, mert az iskolában tanultunk 6 éven keresztül. Semmi más nyelvet nem tanultam, csak orosz.

SHANN: – *Mit felelték az orosz katonák a kérdésére? Mi volt a véleményük az eseményekről, hogyan éreztek az orosz katonák a magyar néppel szemben? Örültek annak a szerepnek, amit játszottak Magyarországon?*

– Több orosz katonával is próbáltam beszélni, az egyik része a katonáknak azt sem tudta, hogy hol tartózkodik. Az egyik katona saját fülem hallatára mondta azt, hogy ő úgy tudja, hogy a Szuezi-csatornánál vannak. Azonkívül nem tudták, hogy magyar szabadságharcról van szó, és nem az orosz nép és az orosz rendszer ellen lázadunk fel. Ők kizárólag azt látták a magyar felkelésben, hogy ellenük támadtunk, a célunk az volt, hogy a nyugatiakkal szövetkezve majd Oroszországot támadjuk meg. A katonák másik része pedig azt állította, hogy bár tudja, hogy miről van szó, mert a magyarok már megmagyarázták nekik, hogy polgárookra, fegyvertelen emberekre lőnek, mégsem tehetnek mást, mert a terror rendkívül súlyos, és ha ő nem lő, akkor az utána álló katona fogja őt szíven lőni.

SHANN: – *Barátságosak voltak az orosz katonák a magyarokkal, például az utcán?*

– Az orosz katonák barátságosak voltak, sőt inkább mondhatnám, eleinte nagyon féltek a magyaroktól. De nem bántalmazták őket, valószínűleg erre parancsot kaphattak, lakásokba általában nem mentek be, nem vittek el semmit, nem raboltak a magánszemélyektől, és sokkal barátságosabban viselkedtek, mint a magyar katonák.

SHANN: – *Hallgatta a Szabad Európa Rádió adásait?*

– Igen, állandóan hallgattam, mint annyian mások Magyarországon. Ez volt az egyetlen reménységünk, és ezzel próbáltuk magunkat vigasztalni.

SHANN: – *A Szabad Európa Rádió adásai keltettek önben olyan benyomást, miszerint segítség jön vagy várható Nyugatról?*

– Igen, éreztem. Magyarországon az a vélemény terjedt el, hogy a Szabad Európa Rádió a forradalmároknak igenis segítséget ígért állandóan, ellentétben a többi rádióval, az angollal vagy a franciával, amely állandóan ragaszkodott a szilárd tényekhez.

SHANN: – *Milyen segítséget reméltek a magyarok a rádióadások alapján?*

– Reménykedtünk katonai segítségben, bár erre a Szabad Európa Rádió kifejezetten okot és tényt nem adott. Azonban hangulatával, előadásainak módjával ezt a látszatot is felkeltette, és a reménységet bennünk, hogy esetleg az ENSZ-től segítséget fogunk kapni, legalább egy bizonyos erkölcsi támogatást, amennyiben egy ENSZ-hadsereg, egy kisebbfajta ENSZ-csapat Magyarországra fog jönni.

SHANN: – *Ha az ENSZ-csapatok esetleg bejöttek volna Magyarországra, azt várta, hogy harcba keverednek?*

– Nem vártam, hogy harcba keverednek. Az én véleményem és megérzésem az volt, hogy a szovjet kormány politikai helyzete meglehetősen labilis. Tehát ha egy kicsit határozottabban lép a Nyugat közbe, talán ezzel az erkölcsi támogatással is

segítségünkre tudott volna lenni annyiban, hogy a szovjet hadsereg kénytelen lett volna engedelmeskedni a Magyarországra bejövő csapatoknak.

SLIM: – *Azt mondja, hogy segítséget remélt az ENSZ-től. Miért, illetve mihez remélt segítséget? Mit akartak a fiatalok? Mit akartak, mit tegyen az ENSZ?*

– Az Egyesült Nemzetektől általában mi magyarok határozottabb fellépést vártunk. Az Egyesült Nemzetek megmaradt a nyilatkozatok mellett, sajnos, és Magyarországnak szánt erkölcsi segítségét sem vetette súlyosan latba.

SLIM: – *Nem egészen a kérdésemre válaszolt. Az érdekel, miért várták a magyar fiatalok az Egyesült Nemzetek segítségét. Miért volt a fiatalság elégedetlen? Nem voltak szabadok? Mi volt a célja a forradalmuknak?*

– Nem voltunk szabadok. Ezt senki sem állíthatja, még az sem, aki Nyugaton él, és csak részben értesült azokról a dolgokról, amik Magyarországon történtek. A mi véleményünk az volt, hogy a Nyugatnak kötelessége lett volna még fegyveres segítséget is nyújtania, bár a jogi körülmények magyarázzák az álláspontját. Azonban mi szabadságot szerettünk volna, nem csak jólétet. Nem csak a kenyér hiányzott, noha ebben is volt hiány, és hiány volt általában az életszükségleti cikkekben is. Minket, fiatalokat különösen megbénítottak, mert egészen kis korunktól fogva állandóan a hazugságok között és a kételtű élet között nőttünk fel. Állandóan hazudnunk kellett, nem lehetett egy ép gondolatunk, mert mindent belénk fojtottak. A gondolatszabadságot akartuk, és ezt szerettük volna kivívni, és a munkások is ezt akarták. Nagyon sok munkással is beszéltem, aki azt mondta, ha szabadna beszélnem, ha szabadon élhetnék és választhatnék, akkor szívesen élnék akár ilyen körülmények között is, csak érezhetném, hogy szabad vagyok.

SLIM: – *Járt valaha korábban külföldön, Magyarországon kívül?*

– Nem voltam Magyarország területén kívül, bár ez régi vágyam volt, mint nagyon sok magyar fiatalnak, de erre lehetőségünk egyáltalán nem kínálkozott.

SLIM: – *Akkor hogyan tudja összehasonlítani a magyarországi állapotokat a nyugati helyzettel?*

– A külföldi rádiókat állandóan hallgattam. Édesapám járt külföldön, és ő sokat beszélt nekem arról, hogy mennyire más az élet, és lehet másképpen élni, mint Magyarországon. Ennek az alapján tettem az összehasonlítást, és saját belső megérzésem alapján is, mert ahhoz nem kell az embernek Nyugatra mennie, hogy megérezze, hogy nem tud tovább így élni, ilyen körülmények között.

GUNewardENE: – *Nagyjából mióta hallgatja a Szabad Európa Rádiót?*

– Kb. 4 éve.

GUNewardENE: – *Ez idő alatt, a forradalom előtt milyen benyomása alakult ki róla?*

– Amit a legpozitívabbnak éreztem, az, hogy igyekezett általános képet nyújtani a Nyugatról, igyekezett segítségére lenni a magyar fiataloknak is ifjúsági adásaival. Azon kívül részletes tájékoztatót adott a politikai helyzetről, amit mi sajnos nem ismerhettünk meg a mi újságjainkból.

GUNEWARDENE: – *A középiskolás diákok közül sokan hallgatták a Szabad Európa Rádiót?*

– Igen, sokan. Fiúk közül inkább, lányok kevesebben.

GUNEWARDENE: – *A forradalom előtt mi tette önre a legnagyobb hatást a rádió adásaiból?*⁵

– A segítőkészség és buzgalom, amit a Szabad Európa Rádió hangjából éreztem. Nem tartom tehát bűnnek és rossz dolognak a lelkes buzdításait, hiszen ott is magyarok voltak nagyrészt, akik együtt éreztek a forradalommal. Mi is valamilyen, otthon is azt vártuk Nyugattól, hogy segítséget kapunk, tehát nem volt az csoda, hogy akik ismerték a nyugati világot, szintén azt feltételezték, hogy segítségeinkre fognak sietni. A legjobb tehát nézetem szerint a Szabad Európa Rádió adásaiból az volt, hogy állandó biztatást és buzdítást adott a magyaroknak.

[...]

GUNEWARDENE: – *Igaz, hogy a forradalom alatt állandóan azt hangoztatták: Álljatok ellen, jövünk, és segítünk!?*

– Igen, mondotta a Szabad Európa.

GUNEWARDENE: – *Tudta, hogy az önök rádiója segítségért folyamodott: Adjatok katonai segítséget, különben hamarosan elbukunk?*

– Igen, hogyne, tudok róla, amikor lehetett, a győri adást is állandóan hallgattam, és volt még egy-két szabad adás, amely szintén mindig ebben a hangnemben folyt le, hogy állandóan segítséget kértek Nyugattól.

GUNEWARDENE: – *És hallott olyat, hogy „hamarosan, ma vagy holnap jövünk”?*

– Nem, ilyen határozott választ sohasem kaptunk. De különösen a Szabad Európának rendkívül biztató volt a hangja, és állandóan a kitartást hangsúlyozta. Amit ugyan szintén nem tartok hibának, mert mi magyarok egymás között is ez volt az egyetlen jelszavunk [sic!], amit hangoztattunk.

GUNEWARDENE: – *Önök valóban segítséget vártak a Nyugattól?*

– Igen, határozottan vártunk fegyveres segítséget.

GUNEWARDENE: – *És amikor nem jött segítség, elvesztette a reményét?*

– A reményemet nem vesztettem el, még mostanáig sem vesztettem el a reményemet azért, mert úgy látom, hogy a Szovjetunióban rövidesen belső bomlás is meg kell, hogy induljon, és úgy látom, hogy nem tarthatja fenn magát még soká egy ilyen rendszer, amely ennyire labilis és rossz alapokon nyugszik. Azonban sajnos csalódtunk a Nyugatban. Ezt meg kell mondanom, talán rosszul hangzik, hogy ilyen fiatal lány mondja ezt itt, talán nagyképűen is hallatszik, mégis ezt kell mondanom, mert ez a magyar fiatalok véleménye.

5. A tolmács pontatlanul fordította a kérdést, részben a bizottsági tag félreérthető mondatfűzése miatt. A tanú így arra válaszolt, hogy a forradalom alatt mi tette rá a legnagyobb hatást.

„Ha volt ebben szervezés, akkor ezt egyenesen Gerő Ernő szervezte”

SS tanú

Bécs, Wallnerstrasse 6A, 1957. március 27., 9.30 óra

| SS építészmérnök volt, és a forradalom alatt jeles magyar értelmiségiekkel állt kapcsolatban.

– A magyar forradalom, valószínű, ma az egész világ előtt ismeretes, nem volt megszervezve. Nem is indult forradalomnak. Sőt, igen komoly jelek arra mutatnak, hogy ha volt ebben szervezés, akkor ezt egyenesen Gerő Ernő szervezte, illetve készítette elő a kommunisták ismert módszerei szerint, mégpedig azért, hogy egy okot konstruáljanak újabb terrorcselekményekre, mert a nyár folyamán bizonyos liberalizálódás indult meg a sztálini korszak után.¹ Számításaiban tévedett Gerő, mert nem hitte, hogy a felvonulás, amelyet az ifjúság szervezett, át fog csapni egy olyan fellángolásba, amely forradalmat fog előidézni. Másodszor, nem hitte, hogy az orosz páncélosok megjelenése sem fog imponálni a magyar ifjúságnak és a magyar munkásságnak.

Gerő ezen provokációja mellett szól az is, hogy a külügyminiszter nem engedélyezte eredetileg ezt az ifjúsági felvonulást. Időközben Gerő, aki Belgrádból megérkezett, mégis engedélyezte, de nyomban bejelentette azt is, hogy ő rádióban beszélni fog a magyar közvéleményhez. Rádióbeszédére neki feltétlen készülni kellett. Tehát ő már előre tudta azt, hogy milyen nyilatkozatot fog tenni. Ebből feltétlen az következik, hogy az orosz hadsereget már jóval a forradalom kitörése előtt értesítette. Tehát az orosz hadsereg készülődése már az ávéhá első puskalövése előtt feltétlen megtörtént. Emellett szól az is, hogy a legközelebbi orosz páncélos támaszpont Budapesttől 66 km-re volt, Székesfehérváron. Tehát egy ilyen gépezetnek a megmozdulását időben kellett előkészíteni, mert különben nem jelenhetett volna meg 24-én hajnalban 3 órakor az első páncélos Budapest utcáin.

Gerő és társai ott tévedtek a számításaikban, hogy elvakult propagandájukat komolyan vették. Saját propagandájukkal önmagukat fertőzték meg, ezért nem is gondoltak arra, hogy a magyar nép elkeseredése ennyire végső fokon áll. A forradalomba átmenő szabadságharc hősiessége pedig ezt igazolta. Ezek a körülmények fokozták rögtön a startnál olyan rendkívüli magaslatokra a felkelést, bár minden józan magyar ember tudta, hogy az orosz haderővel szemben kilátástalan a harc. Önmagából adódik a kérdés, hogy mégis mi tette olyan kitartóvá és szívóssá a harcot. Főként az ellenállást. [...]

Az első ok az volt, hogy a hosszú hidegháború és hidegháborúval járó propaganda-hadjáratban minden elnyomott nép megtanulta, hogy a szabad világ

1. Ez a spekuláció még ma is népszerű, különösen jellemző a korra, de semmilyen adat nem támasztja alá.

szolidáris kell legyen egy ilyen megmozdulás mellett. A második erősen biztató körülmény volt az, hogy a forradalom kitörése után mindjárt az első napokban a három nagyhatalom, USA, Anglia, Franciaország mindjárt önmaga hívta össze az UNO [United Nations Organization, vagyis az ENSZ] Biztonsági Tanácsát a magyar ügyben. Jóllehet az orosz ezt megvétőzte, de mégis azt kell hinni, hogy az első rész sikerében sokat segített ez is. A harmadik, feltétlen biztató körülmény volt az USA elnökének, Mr. Eisenhowernek az első napokban tett azon nyilatkozata, hogy Magyarország, ha kivívta függetlenségét, olyan anyagi segítséget kap, amely Európa egyik legvirágzóbb államává teszi.

Ez után a nyilatkozat után saját fülemmel hallottam gyermekes apáktól olyan hangokat, hogy most már látom értelmét én is a harcnak, és kész vagyok gyermekem jövőjéért meghalni. Ez érthető, mert hiszen Magyarország gazdaságilag olyan mélyponton volt, hogy a legnagyobb segítségnek azt vélte, hogyha a jövőjét gazdasági megsegítéssel tudja elérni. További erősen biztató körülmény volt az, hogy a második orosz támadás után nyomban az UNO közgyűlésének napirendjére tűzték a magyar ügyet, és nagyon gyors döntést is hoztak, bár nekünk Budapesten a rádió mellett minden perc egy órának tűnt.

Mindezek a körülmények fokozták a magyar nép elszántságát és kitartását addig a határig, hogy mivel a gyakorlati eredmények nem következtek be, egy mindenből kiábrándult életunalom és halál következett. Soha úgy nem vésett a szívébe semmit a magyar nép, mint annak idején McCarthy úr emlékezetes beszédéből azokat a szavakat, hogy a magyar nemzet 99%-a segítséget kért a Nyugattól, és nem kapta meg, 1%-a kért a Kelettől, és megkapta.

[...]

Följegyzéseim² szerint november 8-a és 10-e körül volt, a Kinizsi utca 22. szám alatti ház kapujában álltam többedmagammal, ez a IX. kerület egyik fontos pontja, amikor a házzal szemben lévő térnél orosz páncélosok vonultak fel. A házból puskalövés sem azelőtt, sem azután, sem abban az időben nem hangzott el. Ott ellenállók nem voltak. A lakók azonban a front ablakaiból hátravonultak, és amint később kiderült, két kisgyerek egy óvatlan pillanatban bement játszani az utcai szobába, kíváncsiságból valószínűleg kinéztek az ablakon, abban a pillanatban három nehéztüzérségi lövedék csapott a házra, az egyik az ablak melletti pillért találta el, másik fölötte az ablakot, úgyhogy a két kisgyereket utána apró darabokban szedtük össze és temettük el. Nem volt ok, hogy erre lőjenek az oroszok, és kérdés az, hogy kisgyerekekre, mert ez a repeszdarab mellettem esett le, ilyen tüzérséggel kell lőni. Én ott álltam behúzódván a kapunál, és oda csapódott ez, még meleg volt, amikor a kezembe fogtam.

A második eset a Ferenciek terén történt, 10-e és 15-e között novemberben. Sorban állt kb. 20-25 ember élelemért. A sor vége a szemben lévő utcára kilátott, és onnan, abból az irányból, az Astoria Szálló felől, ahol oroszok voltak,

2. A tanút elsősorban a szovjet katonák által elkövetett atrocitások ügyében hívták be, a följegyzései ezekre az esetekre vonatkoztak.

géppuskasorozatot kapott. Két ember sebesült meg, egy a helyszínen meghalt. Kisgyermekének kenyeret vásárolt.

Harmadik eset: a József körúti sorban álló asszonyok és főként öreg emberek tömegére kapott sortüzet. Élelemre váró magyarok. Fiatalok természetes ebben az időben ilyen formában nem mentek le az utcára. De épp ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni – ennek nem voltam szemtanúja, de hihető szavakból halottam –, hogy ugyanezen a környéken gránáttüzet zúdítottak sorban állókra.

Negyedik eset, amiről be kívánok számolni: a Ferenc krt. és Üllői út sarkától lévő második házban tartózkodtam november 6-án, amikor az üzlethelyiségekből kigyulladt a ház. Az emeleti lakók hátulról próbálták vízzel locsolni a tüzet, hogy át ne terjedjen a lakásokra, és az utcáról az oroszok golyózáppal távolították el az embereket, akadályozták meg a tűzoltást. Hasonló eset történt 7-e és 8-a körül az Erzsébet körút–Wesselényi utca sarkon, az úgynevezett Lyra házban. A szomszéd mellékutca egyik házából láttam, amikor kisebb gyújtólövedéktől kigyulladt a belső üzlethelyiség, az egy bútorüzlet volt. Maguk az oroszok hajtották el a kapuk alól tüzet oltani a népet. Azok bementek, és minden eszközzel vittek vederben homokot, vizet, oltani próbálták a tüzet, és akkor egy másik oldalról géppuskatüzet kaptak a tűzoltók. Időközben egy másik házból értesítették a tűzoltókat, azok is kiszálltak, azokat ugyancsak golyó- és géppuskatűzzel akadályozták meg a tűzoltásban, sebesülések történtek. Azok a tűzoltók visszatértek, és később, mikor már a ház egy része leégett, akkor tudtak kijönni a tűzoltók.

Egy hatodik esetnek voltam szemtanúja a Veres Pálné utca egyik udvari lakásában. Oroszok jöttek be a kapu alatt, mert az udvar az egyetem felől eső oldalon kapcsolja össze azt a házblokkot, és két fiatalember jött, akik fegyver nélkül voltak, bár valószínű, hogy egyetemista harcosok voltak. Azokat fölfedezték az oroszok. Mikor mi megláttuk a fiatalembereket előjönni, azok fegyver nélkül föltartott kézzel álltak az oroszok előtt. Maguk felé intették, és amint feltartott kézzel mentek a fiatalemberek, az egyiknek a lábába lőttek. Falnak dőlt, és arra fegyverrel fenyegetve, kényszerítve, hogy jöjjön tovább, és így egy lábon támaszkodva sántikált oda az orosz, aki átkutatta mind a kettőt: kivitték, és az utcai ablak [előtt] álló teherautóra dobták, és elvitték.

Hetedik eset a központi egyetemnél³ történt, én ott laktam a vele szemben lévő házban. Mikor az oroszok ezt az egyetemet megszállták november 7-8-a körül, ott semmi ellenállás nem volt. A diákok egy része a vele összeépített ún. Papnevelde házba valami módon átszivárgott, de 15 személy ott maradt. Azokat ott helyszínen falnak állították – fegyver nem volt náluk –, és mind a 15-öt agyonlőtték. Ezt az esetet így nem láttam személyesen, de azt láttam, amikor a teherautóra dobálták fel a holttesteket. Utána, mikor eltávoztak, átmertünk a helyszínre megnézni, és akkor került elő egy öreg egyetemi altiszt, aki ott valahol a lépcsőház egyik zugában rejtőzködött, és ő azt mondta, hogy ezt látta, és ezt,

3. Valószínűleg az ELTE Jogi Kara mai épülete az Egyetem téren.

amit az előbb mondtam, közölte velem. Ő maga az ott lévő falra, ahol agyonlőtték őket, mindenütt egy keresztet karcolt. Ezeket még magam is láttam annak idején.

A nyolcadik eset volt november 6-án, amikor a Kálvin tér felé egy keskeny utcán, amelyiken laktam, ott az egyetemmel szemben, közlekedtek a mentőkocsik. Akkor a harcok erősen tartottak. Autóbuszok, teherautók, szabványos mentőkocsik, sőt magánautók, fehér zászlókra festett vöröskeresztekkel ellátva, mint-mind önkéntesen mentőszolgálatra. Mindenik autón a mentők fehér köpenyben vöröskereszttel erősen megjelölve közlekedtek. Az egyik mentőkocsinak átalakított teherautóban a sofőr mellett ült két személy, és hátul a rakodóterületen öt személy. Fehér köpenyben. A kocsí, amikor a Kálvin tér előtti keresztutcára kiért, lelassított. Lövés nem hangzott a közelben. Akkor csendesen megpróbált átmenni azon a részen, abban a pillanatban sortüzet kapott a Duna felől, ahol orosz tankok vártak. Ablakból láttam ezt, két ember mindjárt összeesett, a kocsí vissza, rükkverezett széles utcarészen, megfordult, és jött vissza. Az ablakból, amint kinéztem, lassan ment, lekiáltottunk, hogy mi történt, hát láttuk, két ember halott, sorozatot kapott mind a kettő.

Nagyon érdekes esetnek voltam tanúja, ez október 27-én történt, délután 2 órakor, még ezt is tudom pontosan. Sok szó hangzott el, hogy az ÁVH emberei vel bestiális gyilkosságokat követtek el. Én saját szememmel láttam tényleg egy esetet, amikor az utcán közvetlen a harcok ideje alatt agyonlőttek egy ávóst, akinél nem volt fegyver, de az igazolványait elővették. De ez már a második napon annyira megváltozott, hogy ezt a jellemző esetet kérném meghallgatni: fölfedezték, hogy az egyetem melletti épület tetején ávósok vannak, akik már a harcok idején oda partizánként visszahúzódtak. Körülvették az épületet, és a tetőre lövéseket adtak le, amelyekkel kényszerítették, hogy jöjjenek le. Természetes ezek nem jöttek le. A lövöldözések miatt a környék utcáit karhatalmi őrökkel lezárták. Amikor én a Károlyi utca sarkán mentem át, egy zöld rendőrautó próbált arra bemenni, ahol a kordon lezárta, és egy fegyveres fiatalember megállásra szólította fel. Az autó nem állt meg. Kék egyenruhás rendőr ült benne, erre ő továbbkiáltott az előtte lévő fegyveres őröknek, hogy állítsák le. Azok akkor az autó elé ugrottak, leállították. Rögtön az utcasarkról tömeg jött elő, és követelték, hogy igazoltassák. Azok igazolták magukat egy normális rendes rendőrigazolvánnyal. De a viselkedésük feltűnő volt, és megmotozták őket. Mind a kettőnél pisztolyt találtak, a felső zsebükben és a hátsó zsebükben, tovább motozták, megtalálták náluk az ávós igazolványt. Azon a téren köztudomású volt, hogy két kisgyerek kenyeret és tejet vitt előző napokban át, és az ávósok látták az ablakból, agyonlőtték, ott voltak eltemetve. Magától értetődik, hogy ez a tömeget megfelelően felbőszítette, és a tömeg meg akarta rohanni az ávósokat. Saját szememmel láttam, amint a karhatalmi fiatalok akadályozták meg a lincselést, betették a saját autójukba, ők vették át a vezetést, és elvitték onnan.

[A továbbiakban Gunewardene és Rodriguez-Fabregat keresztkérdésekkel próbálják tisztázni a két kisfiú és az égő Üllői úti ház esetét, majd a tanút elbocsátják.]

„Most már nem súlyos a sebesült állapota, mert agyonlőtték”

TT tanú

Wallnerstrasse 6A, Bécs, 1957. március 27., 9.30 óra

TT tanú ápolónőként vett részt a forradalomban a Péterfy utcai kórházban, majd a Corvin közí csoporthoz csatlakozott.

– 1956. október 26-án mentőszolgálatra és véradásra jelentkeztem. Egész 28-áig voltam a Péterfy Sándor utcai kórházban, mint vöröskeresztes. Ezen a napon a szovjet katonák a Soroksári úti óvodát lőtték, ahonnan a gyermekeket a Péterfy Sándor utcai kórházba szállítottuk. A vöröskeresztes jelzésű kocsit nem engedték közlekedni a Soroksári úton. Igazoltatás után mégis elengedtek, s az elinduló kocsiba lőttek.

28-án sebesültet szállítottunk a Köztársaság téren keresztül. A pártház mellett elhaladva, amelyet szovjet tankok vettek körül, a kocsit megállították, a vezetőt és engem bekísértek igazoltatásra. A sebesült a kocsiban maradt, akit nem akartunk otthagyni, de egy szovjet és egy ávós kényszerített. A sebesültnek nagyon súlyos volt az állapota, tüdőlövéses volt. Mikor bevittek minket, igazoltattak, közben hallottunk egy lövést, mikor kiértünk, az ávós olyan gúnyosan megjegyezte, hogy most már nem súlyos a sebesült állapota, mert agyonlőtték. Akkor én szembeszálltam az ávóssal, és vitatkoztam vele pár percig, és akkor az orosz katona pofon ütött.

Október 28-án kerültem a Corvin közbe a Corvin mozihoz, egész november 6-ig voltam ott, november 6-án fogságba estem. Azt ígérték az oroszok, hogy ha letesszük a fegyvert, akkor elengednek minket, mindenkit hazaengednek. Kénytelenek voltunk letenni, mert az épületben, ahová menekültünk az aknázások elől, sebesültek is tartózkodtak. Arra hivatkoztak, hogy már késő van, estefelé járt az idő, bekísértek minket egy templomba, a Mária Terézia téri templomba. Másnap küldöttséget küldtek ki közlünk, hogy menjünk a Corvinban harcoló fiatalokhoz, és kényszerítsük őket, hogy ők is tegyék le a fegyvert. Ők nem engedtek a közelükbe, mert nem akarták letenni a fegyvert, azért, mert várták az ENSZ-nek a segítségét. Utána nem engedtek minket ki, négy napig voltunk a templomban. Száraz kenyeret és vizet kaptunk. A nőkkel erőszakoskodni akartak, és hasonlók. November 9-én azt mondták, hogy kivisznek minket, és átadnak a magyar hatóságnak, s aki nem bűnös, azt elengedik. Kivittek minket, páncélautón tankkísérettel Vecsés határába, és ott vonatra tettek. De mielőtt vonatra tettek volna, elszedték az értékes értéktárgyainkat, holmijainkat, és aki

1. Ma Horváth Mihály tér.

nem akarta odaadni, azt ütlegeték. Feltettek minket a vonatra. November 10-én hajnalban érkezünk Ungvárra, rabszállító kocsival vittek a börtönig, és az ungvári börtönben voltunk december 1-jéig. December 1-jén vittek haza minket, a 18 éven aluliakat még november közepén. Az összes nőket december 1-jén, a fiúk még kint maradtak. Már nem bántak velünk annyira kegyetlenül, mint a templomban, de mikor bekerültünk a börtönbe, minden értéktárgyunkat elvették. Pl. a nyakamon lévő láncot is úgy tudtam megmenteni, hogy a számba tettem, és nem vették el tőlem. Minden más holminkat elszedték. Száraz kenyeret, orosz kenyeret kaptunk, amit hoztam is, meg is tudnám mutatni, csak sajnos most nincs nálam, és káposztalevest, kölest, uborkalevest, ez volt a napi adagunk.

„Még mindig azt hitték, hogy ki fognak menni”

VV tanú

Bécs, Wallnerstrasse 6A, 1957. március 27., 9.30 óra

VV tanú a vallomása tanúsága szerint nyugalmazott vagy idő előtt leszerelt repülőstiszt volt. Vallomásában hosszasan beszélt a forradalom idején végrehajtott magyar légi felderítésről.

[...]

– Közvetlenül az első nap, a forradalom megkezdése után, reggel szünet állt be a lövöldözésben, és az Astoria Hotel előtt többen magyarok kimentünk az utcára, és ott szemtanúi voltunk, magam is, hogy egy FC 816 számú teherkocsi robogott elöl, és megkísérelte a halottakat és sebesülteket felszedni. A kocsiról egy vöröskeresztes jelzéssel ellátott ápolónő is leszállt, aki az első fekvő sebesülthöz igyekezett, ezt az Astoria Szálló előtt álló szovjet katona egy sorozatlövéllyel agyonlőtte. Ezután a tömeg szétfutott, mi csak egy félóra múlva kerültünk ismét oda, akkor már ott feküdt halottnak, nevére nem emlékszem, de a személyleírását jól megjegyeztük és a kocsinak a rendszámát, amelyről leszállt: ez egy FC 816-os számú tehergépkocsi volt.

Október 25-én 8 és 9 óra között a Kossuth Lajos utcán álltunk a sarkon, mert a Kossuth Lajos utca vonalán lövöldözés folyt, de nem mertünk odamenni. Minden reggel igyekezett a közönség kenyeret vásárolni, amiből egy darab le volt esve a földön. A Kossuth Lajos utca 2-es számú ház előtt egy pincér, akinek később a nevét megtudtuk, kilépett a kapuból, és a túlsó oldalon álló Szép utca sarkán álló szovjet katonának intett, hogy szeretné felvenni a kenyeret. Erre a szovjet katona intett, hogy oké, föl lehet szedni a kenyeret, mire ő kilépett a járda szélére, fölemelte a kenyeret, és be akart menni a kapu alá, erre nyomban az egyik szovjet egy sorozattal lelőtte. Rajta nem tudtunk segíteni, mert nem mehettünk addig a házig. Még aznap a tűzszünetben eltemették a Ferenciek terén, illetve az Apponyi téren lévő emlékmű mellé. Még a mai napig is valószínűleg ott fekszik.

[...]

November 12-én Kispestre mentem ki, ott lakott az édesanyám, és a Határ út előtt, Kispest és Budapest határán a szovjet katonák az úttesten állandóan ellenőrizték a városba ki-be jövő embereket. Elöttem ellenőriztek le egy vasutast, aki kenyeret vitt aktatáskában a fiával együtt. Miután az igazolványát kérték, idegességében rögtön nem tudta elővenni a többi iratai közül, és a hátul álló, a katonák mögött álló szovjet katona, megítélésem szerint egy szovjet tiszt (egy új gyorstűzelő pisztollyal voltak felszerelve a Budapestre bejövő páncélosoknak a tisztjei) ezt a fatokban lévő pisztolyt előrántotta, és rálőtt a még a kezét a zsebében tartó vasutasra. A vasutast torkán találta a lövés, és összeesett. A közönség nagyon méltatlankodott, és ideges hangok hallatszottak, mire a tiszt elment.

A katonák a kenyeret rádobták a halottra, amit később elvittek a Határ út szélén álló házhoz. A nevét meg tudtam jegyezni, Fazekasnak hívták, és Kispesten, a Bocskai utcában lakott.

[...]

Még ezzel kapcsolatban meg kívánom említeni, hogy mint katonák, megfigyeltük, hogy az első forradalmi megmozdulás alatt a páncélosok sorozatszám, amik Magyarországon tartózkodtak, azok százon felül háromszázig terjedtek. A második szovjet beavatkozás után a páncélosok sorozatjelző számai háromszáztól hétszázig terjedtek, és ezek általában mind Ungvárról és Munkácsról tértek Magyarország területére, vagy jöttek. A magyar páncélosok sorozatszámai kizárólag 800-on felül voltak. Ebből, mint régi katonák, mi azt állapítottuk meg, hogy kezdeti időben a szovjet erők nem rendelkeztek a páncélosok olyan tömegével Magyarországon, hogy be tudtak volna avatkozni.¹ Az egyhetes szabad időszakban nyomultak be az ország területére a már új sorozatú páncélosok.

Itt meg kívánom még említeni, hogy bennünket, régi repülőtiszteteket be kívántak vonni a szovjet páncélosok bombázásába, de mi nem fogadtuk el, mert tartottunk attól, hogy a régi repülőtiszteteket fasisztáknak minősítik, és a Nyugat felé ez kellemtelen propagandára ad alkalmat a Szovjetunióra részére. Amit még kívánok befejezésül előadni, hogy a szabad hét első napjaiban a légi felderítések alapján Magyarországon nem volt nagy tömegű páncélos egység. A légi felderítés október 29-én azt mutatta, hogy Budapest környékén, a Népligetben 52 páncélos van. Budapest közvetlen környékén a légi felderítés nem tudott biztosat mondani, kb. 150-220-at számolt, ezekbe bele kell érteni a páncélosokat és a benzin-üzemanyagellátó csoportokat. Ugyanakkor a szabad hét utolsó napján Magyarországon már kb. 4000 egységet számlált meg a légi felderítés. Ezek közé természetesen az üzemanyag- és lőszerutánpótló alakulatokat is be kell számítani. Tehát a szovjet arra használta fel a szabad hetet, azt ígérve, hogy kivonul Magyarországról, hogy a páncélosokat Munkács irányából beözönlötte Magyarországra. Még az volt a megtévesztő, amint a légierő-parancsnokságon velünk közölték, hogy a Záhony, Nyíregyháza, Debrecen irányából jövő páncélosok nagy részét Szeged irányába, Hódmezővásárhely és Szentés irányába vezettették le, míg a másik erőket megállították Szolnok térségében. Erre föl még mindig azt hitték, hogy ki fognak menni Magyarországról.

SHANN: – *Vallomása vége felé olyan információkról beszélt, amelyeket légi felderítés útján szereztek. Meg tudná mondani, ki rendelte el a légi felderítést? A magyar kormány rendelte el, és így mentes volt a szovjet befolyástól?*

– Október 29-én a légierő parancsnoka, Nádor ezredes megkérdezte Fraunhoffer Zoltán őrnagyot, hogy ha az oroszok mégsem vonulnának ki, akkor a légierő korábbi tisztjei hajlandók lennének-e bombázni őket. Nem tudtuk, mit tegyünk, de azt tanácsoltuk, hogy azonnal kezdődjenek légi felderítések. A paran-

1. Ez kissé logikátlan. Az első beavatkozáskor, október 24-én a szovjet hadsereg főleg páncélosokkal vonult fel, gyalogság nélkül, ez tette őket olyan sebezhetővé a felkelőkkel szemben. A sorszámot azért tudták leolvasni, mert bevonultak a városba.

csot a légi felderítés megindítására Nádor Ferenc ezredes, a szabad magyar kormány légierijének parancsnoka adta ki. Még azt is tudom, hogy ki volt a pilótája a gépnek, egy Istenes nevű repülő százados, aki Záhonynál felderített. Ekkor bemondta, hogy 29-én 9 óra és 12 óra között a záhonyi hídnak a magyarországi oldalán kb. 150 páncélos, üzemanyag- és lőszeres gépkocsival, amelyen légvédelmi egység állomásozik, már átjött. Gyalogosokat szállító oszlop halad Miskolc irányába. 11 órakor erős légvédelmi egységek léptek át Záhonynál. A felderítés összesítése jelentette, hogy a Tiszántúlon kb. 500-650 egység mozog, amibe a páncélosok és egyéb járművek is beleértendőek, kevés számú gyalogsággal. Ezek inkább Szeged és a déli határ irányában haladnak. Egy részük, egy kisebb alakulat Vác irányába halad. A kalocsai repülőtér parancsnoka, aki ezt a jelentést beadta, azonnali bombatámadást kért a Budapest felé haladó üzemanyag-szállító gépkocsioszlopra. Ezt azonban a légierő parancsnoka nem engedélyezte. Ezután mi azzal a kéréssel álltunk elő, hogy Nádor ezredes velünk azonnal repüljön ki Münchenbe további utasítások átvétele végett.

SHANN: – *Én csak azt akartam tudni, hogy vajon a magyar kormány megbízásából folyt-e a felderítés. Úgy látszik, igen. De úgy tudom, hogy a reptereket az oroszok ellenőrizték Magyarországon ez idő tájt. Hogyan volt lehetséges, hogy a magyar légierő felderítő repüléseket végezhetett, amikor a repülőtereket oroszok tartották ellenőrzés alatt?*

– Kérem, ez nem állja meg a helyét, mert a szabad héten² a repülőterek nagy része magyar parancsnokság vezetése alatt, függetlenül működött, a repülőterek környékén szovjet erők nem is tartózkodtak. A szovjetek csak a Budapest melletti tököli repülőtéren és a szentkirályszabadjai, azaz a Veszprém–Balaton melletti repülőtéren tevékenykedtek, amennyiben oda időként és nem rendszeresen azokban a napokban szállító repülőgépek érkeztek Csehszlovákia és a Szovjetunió irányából. A kalocsai, a kunmadarasi, a kiskunlacházai, a székesfehérvári, a tatolcai és a pápai repülőtér közelében szovjet alakulatok nem is voltak, csak november 3-án a hajnali órákban jelentette Zsolt ezredes, hogy az összes magyar repülőteret körülfogták. Tehát október 28-tól november 3-ig a repülőterek teljesen magyar irányítás alatt voltak.

[...]

GUNewardene: – *Tudomása szerint hány szovjet páncélos volt Magyarországon az első beavatkozás alkalmával?*

– Az első beavatkozás pillanatában az értesülések szerint a kecskeméti páncélos ezred állt kb. 300 páncélosból. De szervezeti tagozódás szempontjából, mint katonának ezt nem hittük el. Tudniillik Kecskeméten időközben megfordultunk, mint átutazó személyek, és ott nyoma se volt ennyi páncélosnak, maximum 200 páncélos lehetett Kecskeméten, és a különböző városokkal, ahol a szovjet páncélosok állomásoztak, mi nem tartottuk többre a páncélosok számát, mint 500-600. Ezek nem is első vonalbeli páncélosok voltak, hanem csak másodvonalbeliek, mert

2. A tanú az első szovjet beavatkozás utáni tűzszünet és a második beavatkozás közötti időszakot (október 28. – november 4.) nevezi „szabad hétnek”.

ők egyáltalán nem számítottak arra, hogy Magyarországon revolúció történik. A régi katonák véleménye szerint Magyarországon első vonalbeli szovjet páncélos nem volt a forradalom kitörése pillanatában, mert a sorozatjelzéseik számai régi, elavult tankokat mutattak, akkor ez az erő Budapest köré volt vonva. [...] Mint érdekeset említem meg, hogy a szovjet páncélosok a harcolók elmondása alapján Budapestről azért kényszerültek kimenni³, mert se lőszerük, se üzemanyaguk nem volt. Ezt a tényt bizonyították is, amennyiben 29-én Budapest irányába Szolnokról és Debrecenből főleg üzemanyag- és lőszerszállító oszlopok haladtak Budapest irányába. A többi páncélos megállt.

GUNEWARDENE: – *A második orosz beavatkozás alkalmával már nem volt alkalmuk felderítést végezni?*

– A második szovjet beavatkozáskor már nem volt erre lehetőség, mert november 3-án, a hajnali órákban a reptereket már elfoglalták.

GUNEWARDENE: – *Említette, hogy Nádor ezredessel Münchenbe akart menni instrukcióért. Milyen instrukciókat akart, és kitől szerették volna kapni?*

– A légierő parancsnokságán akkor velem együtt kb. négy-öt repülőtiszt jelent meg, akiknek a tanácsát kérték. Ezek között Fraunhofer kapitány, mint rangidős tiszt, azt javasolta, hogy Nádor ezredes és Király vezérőrnagy repüljenek ki Münchenbe, hogy utasításokat kérjenek: egyáltalában van-e értelme a külföldi politikai szempontok szerint a momentán helyzetben annak, hogy a légierő beavatkozzon, mert ez esetleg egy totális nagy háborút jelenthetett volna, amire lehet, hogy még a kellő pillanat nem érkezett el, tehát nem szolgálta volna esetleg a nyugati hatalmak céljait. Tehát mielőtt a légierő beavatkozna, az volt a feltevésünk, ki kell repülni Münchenbe, és a nyugati hatalmaktól kell tanácsot kérni. Ezt javasoltuk, amit azonban nem hajtottak végre.

GUNEWARDENE: – *De azt mondta, hogy instrukciókat akartak kérni. Kitől?*

– Kérem szépen, személyeket mi nem ismertünk Münchenben, tehát külföldi kapcsolataink nem voltak, ellenben az volt az elképzelés, hogy ha Münchenben a gép leszáll, akkor mindenesetre az Egyesült Nemzeteknek a tanácsát fogadjuk el. Mielőtt olyan nagyobb lépéseket tenne a szabad Magyarország, ami nem tanácsos, és aminek nincsen értelme.

GUNEWARDENE: – *Münchenben az ENSZ-nek nincs is semmiféle szervezete, irodája...*

– Ezt mi nagyon jól tudtuk, de Ausztriában nem szállhatunk le, hiszen Ausztria semleges állam, Budapestről nem telefonálhattunk, ellenben az volt az elképzelésünk, hogy Münchenből már szabadon tudunk intézkedni, és összeköttetéseket létesíteni.⁴

3. Az első szovjet beavatkozás után, azaz október 30-án.

4. Elképzelhető, hogy a repülős tisztek körében valóban voltak effajta spekulációk és fölvetések, de az biztos, hogy a legfelső döntéshozó szinteken, a kormányban vagy a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányban egy katonai küldöttség Nyugatra küldése komoly formában nem merült föl. A bizottmány november 2-i ülésén Nádor felvetette, hogy a tudomásuk szerint Pozsonyban tartózkodó ENSZ-képviselőket Budapestre hozzák, hogy állapítsák meg a szovjet csapatok bevonulásának célját. Erre azonban nem került sor. L. Horváth Miklós, i. m. 371–372. o.

„Aki nem tudott elmenekülni, az meghalt”

YY tanú (Pusztai András)¹

Bécs, Wallnerstrasse 6A, 1957. március 27., 9.30

YY tanú, a vallomása alapján valószínűleg dr. Pusztai András, jászberényi illetőségű, a városi forradalmi bizottság tagja volt.

– Jászberény lakossága csak a rádióból értesült arról, hogy mi történt Budapesten október 23-án. Mint ahogy Jászberényben sem volt október 23-a előtt semmiféle szervezkedés vagy irányítás, úgy október 23-a után is minden szervezkedés, irányítás és szervezetség nélkül, egyedül szívünk vágyának és lelkiismeretünk parancsának engedelmeskedve, magatartásunkkal értük el azt, hogy október 25-én már eltűnt az egyensapokról a sarló-kalapácsos szovjet típusú címer, ennek helyére nemzeti színű szalagot tűzött mindenki. Október 26-án pedig egymás után szedték le az épületekről az ötágú csillagot. A két jászberényi gyár kb. 3000 dolgozója, az üzemek és a ktsz-ek munkásai és az értelmiségiek először üléssztrájkot folytattak, majd nyíltan a sztrájkot hangoztatva és valóban gyakorolva is fejezték ki szolidaritásukat a budapesti hősökkel.

Autóbuszsofőrök kezdeményezésére és tevékeny közreműködésével döntötte le, ugyancsak minden előre megszervezés nélkül, az éppen arra haladó kb. 100-150 főnyi jászberényi lakosság a szovjet katonai emlékművet, és határozta el a nemzeti forradalmi bizottmány felállítását október 27-én. Néhány tagból állott először a forradalmi bizottmány. De október 28-án megmozdult Jászberény tanyavilágának a parasztsága. Hajsza, Öregerdő, Újerdő, Homok parasztjai a hajszai iskolában tartott ülésükön elhatározták, hogy Jászberény egész parasztságát mozgósítják a forradalom eszméinek diadalra juttatása érdekében. Másnap, október 29-én, a hetivásár alkalmával a város főterén parasztgyűlést tartanak. Futárok útján üzenetet küldtek Zsombikos, Alsómuszáj, Felsőmuszáj, Teres, Nyék, Jégszállás, Necsó, Rekettyés parasztjainak is, és így október 29-én délelőtt több mint ezerfőnyi paraszt gyűlt össze a jászberényi főtéren. Egy parasztember a városháza erkélyéről tartott beszédében jelentette be, hogy a parasztság szívvel-lélekkel magáénak vallja a forradalom célkitűzéseit, és azok megvalósításában számarányának és erejének megfelelően közreműködik. A forradalmi nemzeti bizottmányban legalább 50%-ban parasztoknak kell lenni. Ennek megfelelően újjáalakították, kibővítették a forradalmi bizottmányt, és annak 28 tagja közül 14-et ott a helyszínen közfelkiáltással választott meg a maga soraiból a gyűlésen részt vevő parasztság.² Ez az 50%-os

1. A tanú a vallomásban egy helyütt Pusztairól harmadik személyben beszél, mint a Jászberényi Forradalmi Munkás, Paraszt és Katona Tanácsba delegált parasztküldöttség egyik vezetőjéről. Ám épp ez alapján gyanítható, hogy ő maga az. L. Cseh Géza: Szolnok megye. In: Szakolczai Attila (szerk.), i. m. 354. o.

2. Cseh Géza másképp rekonstruálja a történetet. A testületnek nem „forradalmi nemzeti bizottmány” volt az elnevezése. „A parasztság vezetői elégedetlenek voltak a forradalmi tanács működésével. Október 31-én... Nagy Pál, dr. Pusztai András és Fridvalszky Béla vezetésével 14-15 tagú parasztküldöttség jelent meg a városházán

arány később nagyobbodott is, miközben a forradalmi bizottmány tagjainak létszáma csaknem változatlan maradt.

A forradalom legfőbb célkitűzése a szovjet csapatok kivonulásának és a szabad választások megtartásának kiharcolása volt. Az első követelmény hangoztatása, a szovjet csapatok kivonulása nem csekély veszedelmet jelentett Jászberényben, hiszen városunkban 1945 óta állandóan 1200-1500 főnyi szovjet katonaság – tankosok és teherautósok – tartózkodik, a forradalom napjaiban ezt a létszámot legalább 6000-re felduzzasztották, és annyi volt a tank és a felderítő páncélkocsi, hogy nem fért el a nagy kiterjedésű laktanya udvarán sem, sem a mellette fekvő vásártéren. Még futotta arra is, hogy az egész várost gyűrűvel a város felé irányított ágyúcsövekkel vegyék körül. Mindezek ellenére Jászberény lakosságának egyöntetű és első számú követelése volt a szovjet csapatok kivonulása.

Az általános sztrájk követelményét is magáévá tette Jászberény parasztsága, és a maga részéről biztosította is ennek előfeltételeit. Mindenekelőtt a nem gazdálkodó lakosság kérésére és megnyugtására azzal akart „sztrájkolni”, hogy az őszi munkát, a búza és a rozs vetését elvégezte, hogy így a jövő évi kenyeret biztosítsa. Erre kifejezetten a nem gazdálkodó lakosság kérte a parasztságot. Vállalta és be is tartotta, hogy a helybeli nem gazdálkodó lakosság ellátására elegendő élelmiszermennyiséget szállít piacra, és ezt az élelmiszert az október 23-a előtti áron bocsátja forgalomba. Nem is volt az ellátásban attól kezdve egy percre sem fennakadás. Ezeken felül egyik legfőbb feladatának tekintette, hogy önkéntes adakozásból minél több élelmiszert juttasson a budapesti szabadság-hősöknek, Budapest hős lakosságának, a budapesti kórházak betegeinek.

Október 28-án volt a tanyai parasztság első ülése a hajszai iskolában. Itt adták ki a jelszót: élelmet a szabadsághősöknek. Már október 30-án három darab négytonnás teherautó szállította Budapestre a kettévágott sertéseket, növevénykmarhát, kenyeret, lisztet, zsírt, szalonnát, krumplit, káposztát, babot, sárgarépát, karalábét, petrezselymet és Jászberény gyöngyét, a jóízű kadart. Benn a városban is megindult a gyűjtés. A volt Úri Kaszinó hatalmas épületében állították fel a gyűjtőhelyet. Itt vették át a forradalmi bizottmány megbízottai a város lakosságának önkéntes adományait. Oly nagy mennyiség gyűlt össze, hogy naponta két-három darab négytonnás teherautónak kellett szállítani a jászberényiek adományait. Ezek a szállítmányok kizárólag szabadságharcos alakulatok, gyárak és kórházak ellátására lettek átadva, vagy az utcasarkokon az igénylőknek ingyen, minden ellenszolgáltatás nélkül kiosztva. Átlagban napi 10 tonna, azaz tízezer kilogramm élelmiszer jutott a forradalom hőseinek a jászberényi parasztoktól.

A Jászberényben lévő szovjet alakulatok parancsnoka, egy százados, egy főhadnagy és egy törzsőrmester kíséretében felkereste a nemzeti forradalmi bizottmányt. Tudomásul vette azt, hogy a nemzeti forradalmi bizottmány a népakarat kifejezője, és a nép kizárólagos rendelkezési joggal ruházta fel. Kőte-

tartott ülésen. A forradalmi tanács vezetői azonban kijelentették, hogy a munkások nem engedik ki a kezükből a vezetést, és távozásra szólították fel azokat, akik nem voltak a tanács megválasztott tagjai...” L. Cseh, i. m. 354. o.

lező ígéretet tett arra, hogy belügyeinkbe nem avatkoznak be, és megígérte azt is, hogy a szovjet alakulatok és egyes szovjet katonák még gyakorlat céljából sem hagyják el a laktanya területét.

Ennek ellenére november 4-én délután 4 és 5 óra között több tank és páncélos felderítő kocsí robogott a szovjet laktanyából a város főterére, azt körülzárta, a tankokból és felderítő kocsikból kiugráló géppisztolyos szovjet katonák tüzelni kezdtek a vasárnap délután békésen sétáló járókelőkre. A halottak száma 25-30 körül lehet. A szovjet katonaság a halottak egy részét elhurcolta, hogy a lakosság minél kevesebb halálesetről szerezhesen tudomást. A jászberényi római katolikus főtemplom műemléknek minősített tornyát a szovjet laktanya udvaráról előre felállított géppágyúval lelőtték, tetejét foszforos lövedékkel felgyújtották.³

A nemzeti forradalmi bizottmány tagjait szovjet katonák ávosok közreműködésével letartóztatták, illetve éjjel lakásukról elhurcolták. Közülük nyolcat, mégpedig dr. Altordai Sándor tisztviselőt, Veszteri Mihály géplakatost, Imre Béla építésvezetőt, dr. Nagy Pál gazdálkodót, volt városi tanácsnokot; dr. Pusztai András gazdálkodót, volt közellátási felügyelőt, Répás István géplakatost, Szigeti István vasesztergályost és Zsák Jenő fényképészt nyitott orosz teherautón Szolnokra szállították. Miután a szovjet laktanyában mindnyájukat embertelenül bántalmazták, ökölrel arcba verték, rugdosták, fülüket csavargatták, a megyei ügyészség börtönébe vitték őket, ahonnan november 9-én négyet, mégpedig dr. Altordai Sándort, Imre Bélát, dr. Nagy Pált, és Répás Istvánt három szolnoki lakossal együtt nyitott teherautón a Szovjetunióba, először Munkács, majd pedig Ungvár börtönébe szállították. Az ungvári börtönből december 10-én hozták őket vissza Magyarországra. Mindegyikkel beszéltem, és egyöntetűen azt állították, hogy a velük való bánásmód napról napra emberségesebbé vált. Ennek oka a magyar származású és magyarul beszélő szovjet katonák állítása szerint kizárólag a szovjet beavatkozás és deportálás tárgyalása volt az ENSZ előtt. Minél élesebben és határozottabban ítélte és megbélyegezte az ENSZ a szovjet beavatkozást és deportálást, annál engedékenyebbek lettek, és csakis ennek köszönhető a deportálások beszüntetése és a deportáltak legalábbis egy részének hazaszállítása.

[...]

SHANN: – *Köszönjük a nagyon értékes vallomását, amely képet ad arról, hogy az önök körzetében hogyan támogatta a parasztság a forradalmat. A kérdésem arra vonatkozna, hogyan szervezte meg önmagát a parasztság. A kisebb településeken jöttek össze és döntöttek a teendőkről, vagy a nagyobb helyi központokba gyűltek össze? Említette a városuk piacterét. Ezeken a nagyobb gyűléseken döntöttek a forradalom támogatásáról?*

3. A szovjet bevonulás előtt a városban már eldöntötték, hogy nem fognak ellenállást tanúsítani, bár erre komoly készülődések voltak. A főtéren kitört lövöldözés kirobbanásának oka nehezen rekonstruálható. A későbbi – meglehetősen elfogulatlan – vizsgálatok szerint két fiatal nemzetőr nyitott tüzet az oroszokra. Az incidensnek 6 magyar áldozata volt, köztük egy 12 éves gyermek és egy fiatal lány, 18-an megsebesültek. Két szovjet katona esett el. L. Cseh, i. m. 373. o.

– Először Hajszán gyűltünk össze, és ott elhatároztuk, hogy a forradalom diadalra juttatása érdekében, ami a mi területünkön van, ami tőlünk telik, mindent megteszünk. Erre a legalkalmasabbnak azt találtuk, hogy nemcsak egy bizonyos rész parasztságát tömörítsük, hanem Jászberény egész parasztlakosságát, és ezért hívtuk gyűlésre, másnapra a hetipiac alkalmával Jászberény minden parasztját, hogy őket is rávegyük arra, hogy a sztrájkolók megsegítésére adjunk minél többet. Az volt az általános felfogásunk, nekünk Jászberényben nem fegyverrel kell harcolni, hanem természetbeli adományokkal kell a harcolókat segíteni, és akik az iparban sztrájkolnak, azoknak az ellátását kell biztosítani. És ezt a feladatot mindaddig, míg erre lehetőség volt, november 4-ig meg is oldottuk.

SHANN: – *Utalt azokra a döntésekre, amelyek a termékekre és az árakra vonatkoztak. Ezeket akkor hozták, mikor vasárnap mindenki összegyűlt a főtéren, vagy szűkebb körben beszéltek meg?*

– Először a hajsza iskolában határoztuk ezt el, ahol kb. 200-an, 250-en voltunk jelen. Másnap, a hetipiac alkalmával, amikor a beszéd elhangzott, ezt az elhatározásunkat közöltük valamennyi részt vevő paraszttal, és kértük az ő hozzájárulásukat is. Ezt valamennyi paraszt egyhangú lelkesedéssel elfogadta.

SHANN: – *Tud-e arról, hogy az ország vagy a megye más térségeiben is hasonlóképpen határoztak az ottaniak?*

– Tudom, határozottan állítom Heves vármegye több községéről – mert a második letartóztatásom után oda menekültem, ahol előzetesen mint közellátási felügyelő működtem –, és mindenütt azt hallottam, hogy a lakosság önkéntesen adakozott, és igen nagy mennyiségű élelmiszert szállított Budapestre.

[...]

GUNewardENE: – *A megye mely városaiban, helységeiben voltak harcok?*

– Szolnok, Jászberény, Mezőtúr, és úgy hiszem, Karcag, de nem vagyok ebben biztos.

GUNewardENE: – *Ezekben a harcokban hányan haltak meg?*

– Jászberényben 25-30, Szolnokon jóval több, mert a katonákat halva találták a laktanyában, pontos számot nem tudok, de úgy hallottam, hogy 200 körül. Mezőtúron vagy 10-15.⁴

GUNewardENE: – *Orosz katonák is meghaltak?*

– Az oroszok ezt mondják. Mi viszont nemigen tudunk arról, hogy lett volna ilyen haláleset.

GUNewardENE: – *Említette, hogy november 4-én tüzet nyitottak a tömegre, és 25-30 ember meghalt. Mekkora volt ez a tömeg?*

– Vasárnap délután sétáltak az emberek békésen az utcákon. Lehetek 200-an vagy 300-an, s aki nem tudott elmenekülni, az mind meghalt.

4. A megyében csak Jászberényben – az említett incidens – és Törökszentmiklóson voltak összecsapások. Szolnokon nem voltak harcok, és a forradalom ideje alatt egyetlen áldozat sem volt, Karcagon készültek az ellenállásra, de fegyveres összetűzésre nem került sor. A mezőtúri katonai parancsnok nem állt át a forradalom oldalára. L. Cseh, i. m. 368–374. o.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Az ön nyilatkozata rendkívül értékes a bizottság számára. Engem a következő dolog érdekelne, mi volt a szándéka a parasztságnak és a gazdálkodóknak, amikor csatlakoztak a forradalomhoz? Egyszerűen csak meg akarták szabadítani Magyarországot a szovjet befolyástól, vagy a gazdasági rendszerben is változásokat akartak?*

– Mindenekelőtt fel akarták szabadítani az országot a szovjet uralom alól, hogy szovjet befolyástól mentesen mi magunk dönthessünk a saját életformánkról. Ez volt az egyik cél, a másik pedig az, hogy ezeket az úgynevezett szocialista elgondolásokat mindenki a saját belátása szerint, tehát békés fejlődés, evolúció útján esetleg elfogadhatja, ha akarja, de ha nem akarja elfogadni, ne erőszakolják a szocialista eszméket a lakosságra. A szocialista eszmék tehát úgy, mint ahogy azt nálunk, Magyarországon megvalósították, a lakosság óriási többsége előtt nem kívánatosak. A lakosság ezeket meg akarta szüntetni.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Lehet azt mondani, hogy a parasztság változásokat akart a földbirtoklás tekintetében?*

– A parasztlakosság azt mondta: ha valaki tagja akar lenni a termelőszövetkezetnek, tehát ennek a szocializált állami földterületnek, vagy állami gazdaságban akar dolgozni, ám tessék. Már aki saját maga jószántából megy oda. De aki nem akarja feladni a szabad, önálló gazdálkodást, azt ne bántsák, azt hagyják meg, és tegyék lehetővé számára, hogy szabadon gazdálkodjék. Ez volt a legfőbb célja a parasztságnak.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Úgy érti, hogy a Magyarországra kényszerített akkori rendszerben a parasztok nem dönthettek szabadon arról, hogy belépnek-e a termelőszövetkezetbe?*

– Először is erőszakolták az embereket arra, hogy lépjenek be az ilyen közös gazdálkodású szövetkezetekbe. Ezeket nevezik magyarul téeszcséknak. Termelőszövetkezeti csoport. Ezekben a termelőszövetkezeti csoportokban nem önállóan gazdálkodnak, nincs senkinek se saját földje, mert együtt szántanak, együtt vetnek, együtt végeznek mindenféle mezőgazdasági munkát. Ez a gazdálkodási mód homlokegyenest ellenkezik a magyar ember nagyon is individualista természetével. És nem is tudták, csak erőszakkal, az embereket ilyen termelőszövetkezeti csoportokba bekényszeríteni. De még ha valaki nem is lépett be termelőszövetkezeti csoportba, akkor se gazdálkodhatott önállóan, mert elő volt írva, hogy a területének bizonyos százalékán milyen ipari növényeket kell termelni. Például gyapotot, amihez nálunk Magyarországon az éghajlat egyáltalán nem kedvező, ennek ellenére erőszakolták.⁵ Kellott termelni napraforgót, ami a földet túlságosan kiszorolja, aztán paradicsomot, s ezeknek az így kötelező terményeknek olyan alacsony árat állapítottak meg, hogy jóval több volt a termelési költsége, mint amit az állam fizetett érte.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *De jelenti ez azt, hogy a parasztság a korábbi birtokrendszer, a nagybirtokok visszaállítását szorgalmazta?*

5. Az egyéni gazdálkodókat gyapottermelésre nem kötelezték.

A parasztok nem a nagybirtokrendszerhez akartak visszatérni. Hanem ahhoz, hogy ami kevés földje van egy-egy parasztembernek, az 5-10 hold, vagy esetleg 15 hold, azt saját maga megművelhesse. De épeszű parasztember nem kívánta azt, hogy az 1945 előtti nagybirtokrendszerre térjenek vissza. Az 1945-ös földbirtokreformot, ha voltak is kilengései és igazságtalanságai, nagy általánosságban az ország lakossága elfogadta és helyeselte. Nem kívánta a magyar parasztság a nagybirtokrendszer visszaállítását. Csak az önálló gazdálkodás lehetővé tételét.

„Nem árulunk zsákbamacskát”

FFF tanú

Bécs, Walnerstrasse 6A, 1957. március 27., 15.00

FFF tanú a csepeli központi munkástanács titkára volt, részt vett a Kádár-kormányval folytatott tárgyalásokban november 4-e után, és tanúja volt a csepeli munkástanács felszámolásának. 1957 januárjában emigrált Ausztriába.

– Azt hiszem, közvetlenül mindannyian ismerik az október 23-i események lefolyását, úgyhogy én kizárólag a Csepelen lejátszódott eseményeket kívánom ismertetni. Október 30-án alakult meg Csepelen a csepeli munkástanács, melyben engem választottak meg a 12 évi ismeretség alapján a munkástanács titkárának. [...] A forradalom lezajlása után, amint be lehetett jutni a gyárba, az első napon a gyár dolgozóinak körülbelül az 50%-a vett részt a munkában, illetve jelent meg a gyárban. Ekkor mindjárt a régi szakszervezet meghirdette az új munkástanácsok megválasztását, amelyeket üzemenként, tekintettel arra, hogy nálunk 35 000 dolgozó dolgozott, és 18 gyáregység lévén a gyárunkban, így gyáranként választották meg az üzemi munkástanácsokat.

A lefolyásuk a következő volt. Tekintettel arra, hogy az üzemekben mindenütt eléggé ismerték egymást, csoportokat alakítottak, és minden csoport kijelölte magának azokat a személyeket, akiket alkalmasnak talált a munkástanácsba, hogy őket képviselje. Utána ezeket a neveket, ha történetesen előírták, hogy 20 főt akarnak munkástanácstagnak választani, ezeket a neveket mind fölírták, bár lehet, hogy 30 név is szerepelt ezen a listán. Utána kiadták a választóknak, és a választók kihúzták belőlük azokat a neveket, amelyek nekik nem tetszettek, illetve hozzáírhattak, hogyha ők mást kívántak a munkástanácsba beválasztani. Legvégén a legtöbb szavazatot kapott első 20 fő került be az üzemi munkástanácsba. Az üzemi munkástanács azután delegált a létszámtól függően 2-3 fő tagot a központi munkástanácsba. Ezek alkották végeredményben az egész gyári, csepeli központi munkástanácsot, melynek végeredményben 59 fő tagja volt, melybe én magam is belekerültem, s amely külön választotta meg a maga elnökségét, amely 12 főből állt, elsősorban megválasztották az elnököt, aki annak idején Illés Béla volt, mint az ideiglenes munkástanács elnöke, én magam a titkára, és még 10 elnökségi tag volt. Nagyjából ezek voltak a munkástanácsnak a választásával kapcsolatos teendők, és úgy gondolom, hogy a legdemokratikusabb úton történtek ezek a választások, valóban a dolgozók akaratának megfelelően.

Ezután a munkástanács a különböző politikai problémákkal kívánt foglalkozni, mivel még mindig nem látta biztosítottnak azt, hogy a forradalom szellemének megfelelően szabadon tudunk élni országunkban. Ezért a Nagy Imre-kormány felé is különböző követeléseket támasztott, hiszen ott voltak még a szovjet csapatok, és nem láttunk elég biztosítékot arra, hogy szabadon, függet-

lenül élhetünk. Így ilyenformán elhúzódott egynéhány napig, míg végül biztosítékot láttunk arra, hogy a Nagy Imre-kormány a nép követelését teljesíti, s elhatároztuk, hogy harmadikán felvesszük a munkát, de ez szombatra esett, és így a hétfői napra készítettük az előkészületeket, mivel a gyár teljesen leállt, egy ilyen nagy gyárat pedig máról holnapra nem lehet egyszerre beindítani.

Sajnos közbejött a november 4-i esemény, amikor újabb szovjet támadást kaptunk, s nem tudtuk bebizonyítani azt, hogy mi ilyenformán szabadon, függetlenül dolgozni akarunk és tudunk. November 4-én megkezdődtek a támadások, én magam akkor reggel elmentem a csepeli nemzeti bizottságra, és az ottani katonai parancsnoksággal együtt összeültünk, hogy most pedig mitévők legyünk, kevesen vagyunk, mit csináljunk. Akkor elhatároztuk az ottani nemzeti bizottság vezetőjével, Ivanics Istvánnal és több katonai parancsnok vezetésével, hogy kimondjuk: semlegesek vagyunk, nem lövünk. Tehát ezt visszük ki az ifjúság és a munkásság körébe, ne áldozunk több vért, mert jelenleg úgy látszik, hogy hiábavaló lenne, ha több vért ontanánk. Ezt megpróbáltuk ki is vinni a dolgozók közé. Ők azonban nem hallgattak ránk, különböző segítséget sejtettek, úgy érezték, hogy külföldi csapatok segítségével esetleg még meg fogjuk tudni akadályozni ezt a szovjet elnyomatást. Fegyvert fogtak, és készek voltak akár életük feláldozásával is a lánctalpak elé vetni magukat, csak hogy ez többé meg ne ismétlődjön, ami idáig nálunk volt. Tehát nem bírtunk sem az ifjúsággal, sem a munkássággal. Néhány maroknyi fegyveres maradt Csepelen, a többiek mind Budapest védelmére siettek. Aki ott maradtak, azok pedig segítséget kapva a honvédségtől, mintegy 6-7 gépágyú védelmezésével Csepelt védelmezték, tekintettel arra, hogy adottsága is olyan, hogy sziget lévén, a csomópontokat elfoglalták, úgy hogy miután Budapest elesett, a szovjetek csak úgy tudták elfoglalni gyárvárosunkat, hogy a keleti, illetve az északi városrészt teljesen rommá lőtték aknavetővel. Rengeteg család, 20-25-ös fő halott maradt egy-egy pincében, tekintettel arra, hogy ez a városrész kizárólagos munkásnegyed volt, és elég gyenge építmények, úgy hogy a pincék sem voltak elég erősek. Pincében meghúzódott családok, gyerekek ott lelték halálukat a szovjet aknavetőtűzben. Miután Budapest elesett, három napig tartó ostrom után elfoglalták Csepelt, és utána már mindenki, akinél még fegyver volt, eldobálta, és megpróbált menekülni, más ruhába öltöztek.

A csepeli munkástanács a továbbiakban a Nagy Imre által követett utat folytatta, illetve a forradalom szellemének megfelelően vezette a további politikai célkitűzéseket. Ugyanazokat a követeléseket támasztottuk továbbra is a kormány elé, Kádár elé, aki kezdetben mint tanácsadó testületet ismerte el a munkástanácsot. Később követelésünkre ismét visszaállította a régi funkciójába, és megadta neki azt a lehetőséget, hogy a gyárat a munkástanács vezesse és irányítsa. Ezek a követelések azonban mind csak papíron maradtak meg, mert olyan problémák elé állították a munkástanácsot, amelyeket kénytelen volt napirenden tartani, és azokat elsősorban megoldani, mert anélkül nem láttunk lehetőséget arra, hogy ezeket a komolyabb eredményeket, amelyeket végeredményben

a forradalom nem tudott kivívni, mi magunk megerősíthessük, illetve mi magunk kivitelezhessük. Elsősorban gondolok itt arra, hogy voltak a gyárban régi pártfunkcionáriusok, igazgatók, akik kizárólag a Rákosi-rezsim tanítványai voltak, és a régi szellemben próbálták a gazdasági életet, illetve a gyár vezetését irányítani. Minden vezető pozícióba a régi, szaktudás nélküli igazgatókat akarták visszahe-lyezni, és minekünk ez ellen fel kellett emelni a szavunkat, már csak azért is, mert próbáltak szövetkezni ellenünk, és megpróbálták a munkástanácsokat minduntalan lehetetlenné tenni. A mi igazgatónk a gépészeti részről, aki volt annak idején, Hegyi [Ferenc] igazgató, ki is nyilvánította ez irányú véleményét, úgyhogy már a forradalom befejezése után röviddel megpróbálta legalábbis kiadni az utasítást, hogy a Csepelen lerombolt szovjet emlékművet helyre kell állítani.

A szovjet parancsnoksággal, a katonai parancsnoksággal szorosan együtt-működve nap mint nap tárgyalásokat folytattunk, a szovjet parancsnokok a mi munkástanácsüleseinkre is rendszeresen eljöttek, illetve az első részvételük alkalmával tiltakoztunk ellene, hogy ők részt vesznek a munkástanácsüléseken. De ők kijelentették, hogy csupán azért kívánnak részt venni a mi értekezletün-kön, mert nem ismerik a munkástanácsok működését, önáluk ilyen nincsen, és szeretnék megismerni. Mi erre kijelentettük nekik, hogy mi nem árulunk zsák-bamacskát, nincsen semmiféle titkunk, meg fogjuk mondani a szovjet parancs-nokok előtt is ugyanazt, mintha ők nem lennének jelen. Nem tudtunk mást tenni, mert ő kijelentette különben azt is, hogy a munkástanácsok csak akkor ülésezhetnek, ha ők erre engedélyt adnak, mivel gyülekezési, csoportosulási tilalom van, s ilyenformán az ő engedélyük szükséges arra, hogy mi működhes-sünk, illetve üléseket tarthassunk.

Legfájóbb pontjuk nekik a munka felvétele volt. Minduntalan azért jöttek hozzánk, hogy miért nem dolgozunk. Mi, munkástanácsstagok vagyunk az aka-dályozói a munka felvételének, mert a dolgozók többsége dolgozni akar. Volt eset több ízben, amikor nem hozzánk jöttek, hanem kihívtak bennünket a parancsnokságra, illetve bejöttek a gépkocsijukkal, és kivittek oda bennünket, többek között az elnököt, Illés Bélát és jómagamat, és értésünkre adták, hogy akik pedig nem fognak dolgozni, illetve akik akadályozzák a munkát, azokat izolálni fogják. Szó szerint ezekkel a szavakkal. A továbbiakban gyakoriak vol-tak a nézeteltérések a szovjet parancsnokok és a munkástanács között. Ők nem akarták megérteni, hogy végeredményben mi mit akarunk, és nap mint nap hangsúlyozták, hogy mi fasiszták vagyunk, legalábbis közöttünk sok a fasiszta, aki akadályozza a munkát, a munka felvételét, mert az igazi munkások azok mind a munka felvétele mellett vannak, hiszen ők beszéltek velük, és értésükre is adták, hogy dolgozni szeretnének.

Persze akikkel ők beszéltek, ezek mind a régi pártfunkcionáriusok és a régi pártemberek voltak, hiszen meggyőződöttünk róla, akkor is, amikor az igazgatók leváltásáról volt szó, és Csergő [János] miniszterhez jutottunk el, mivel törvé-nyes úton szerettük volna eltávolítani a régi, kompromittált rákosista igazgatókat.

Csergő miniszternél ugyanakkor a régi kommunista vezetők, pártfunkcionáriusok mind jelen voltak, illetve ott találkoztunk össze, és ő adta nekünk tudtunkra, mármint Csergő miniszter, hogy hogy követelhetjük mi az igazgatók leváltását akkor, amikor azok közszeretnek örvendenek, hiszen itt volt éppen most is egy küldöttség, amely amellet volt, hogy ezek az igazgatók maradjanak meg. Mondom: mi? Összetalálkoztunk velük, és ismertük őket, a régi pártfunkcionáriusok voltak. Az első tiltakozásunk után a minisztériumban, a sok meddő próbálkozás után Kádárhoz igyekeztünk bejutni, de Apró Antalhoz sikerült csak. Kádár egyéb elfoglaltságára hivatkozott, legalábbis a titkársága ezt mondta, úgyhogy Apró fogadott bennünket. Ugyanúgy követelésként elsőként a szovjet csapatok kivonását helyeztük előtérbe, amire ő saját szavait idézve kijelentette, hogy a szovjet csapatok kivonása Magyarországon a munkáshatalom bukását jelentené. A továbbiakban még azt követeltük, hogy Nagy Imrét helyezzék vissza a minisztérium élére, amire Apró Antal kijelentette, hogy Nagy Imrével próbáltak beszélni, és meghívták a kormányba, de Nagy Imre vonakodott a kormányban részt venni, és így a továbbiakban is csak őrajta fog múlni, hogy részt vesz-e a kormányban vagy nem. További követeléseink, amit általában talán már ismernek is, Maléter Pál és a többi szabadságharcos szabadon bocsátása, sajtószabadság, szólásszabadság s a többi voltak. Amire ő egyértelműen megadta a választ, hogy ezek megvoltak, és meg is lesznek a jövőben is. Tehát minden tárgyalásunk eredménytelen volt.

Utána hiába próbálkoztunk a minisztériumba bejutni, amikor a csepeli munkástanácsról volt szó, azokat mind fasisztáknak nevezték, s nem akartak tárgyalni velünk. Míg végre a karácsony után való első napon, december 27-én, fogadott bennünket Kádár, és nagyon lesújtó véleménnyel kellett, hogy távozzunk a Parlamentből. Az első kérésünk volt, többek között, hogy szeretnénk sajtót a csepeli munkásság részére, tekintettel arra, hogy ez nekünk mindig is volt, és hát a jövőben is, ezúton szeretnénk tájékoztatni a dolgozókat, már csak azért is, hogy rémhírek ne keljenek szárnyra Csepelen. Erre föl Kádár kijelentette: mit gondolnak maguk, hogy mindenkinek fogunk mi sajtót biztosítani? Megmonddjam, hogy mi lenne a sajtónak a vezércikke? A dicső – szóról szóra szeretném idézni –, a mi dicsőséges októberi forradalmunk! Hát ezért nem engedélyezünk önöknek sajtót. Mert önök az ellenforradalmat forradalomnak próbálják nevezni.

Röviden az ez utáni események. Lehet, hogy közben egynéhány dolgot kihagytam, vázlat nélkül mondom el az egészet, úgyhogy a következő fontosabb esemény, amit tudok, január 8-ához fűződik, amikor arra az elhatározásra jutottunk, hogy így a szovjet csapatok fenyegető magatartása és a karhatalomnak a megerősödése folytán nem tudjuk beváltani a munkásoknak belénk helyezett bizalmát, és kénytelenek vagyunk ezt a bizalmat visszaadni a munkásság kezébe, s elhatároztuk lemondásunkat. Ugyanakkor a többi gyár munkástanácsaiból is érkeztek küldöttek már napokon keresztül hozzánk, mivel a Nagy-budapesti Munkástanács feloszlott, és mindenki Csepelhez próbálta magát tartani, és

Csepeltől próbált példát venni, és őket akarta követni. Úgyhogy ezen a napon 8-10 gyár küldötte keresett föl bennünket. Ugyanakkor azonban a főkaput már a karhatalmisták és a szovjet csapatok őrizték, akik értesülést szereztek arról, mivel a küldöttek olyan papírokkal jöttek be hozzánk, ami szerint a különböző munkástanácsoknak a küldöttei, és alibiként bérkérdés volt feltüntetve a papírjukon, és próbálnak bérkérdésben velünk tárgyalni. Ugyanakkor a karhatalmisták értesítették a főkapitányságot, hogy itt a Nagy-budapesti Munkástanács ülésezik. Természetesen ezek az ülésezések egy-két percig tartottak, mert csak megkérdezték, hogy mi is azon a véleményen vagyunk-e, hogy mivel nem bírnak a karhatalommal, és nem bírnak ezzel az erőszakos nyomással és a szovjet beavatkozással, fel kívánják mindenütt oszlatni a munkástanácsot. Tekintettel arra, hogy ily módon a dolgozók bizalmát megnyerik, illetve nem fogják elveszíteni azt, amit beléjük helyeztek a megválasztásukkor. Ez az értekezlet, mint mondtam, egy-két percig tartott, megértettük egymást és távoztak. De a főkapitányságról Sós Károly [helyesen: György], maga a főkapitány éppen a munkástanács ülésére tartott, a csepeli központi munkástanács ülésére, amelyen senki gyáron kívüli küldött nem vett részt, berontott, és kijelentette, hogy itt a Nagy-budapesti Munkástanács illegálisan ülésezik, és ő ezt kívánja tisztázni. Mi tiltakoztunk ellene, hogy itt a saját munkástanácsunk ülésezik, s éppen a következő napirendet tárgyaljuk meg. Amire ő azt a választ adta, hogy őtet értesítették a főkaputól, hogy itt a Nagy-budapesti Munkástanács ülésezik, és ez illegális, és ő ebben az ügyben kíván eljárni. De mivel mi kijelentettük, hogy ez nem igaz, alaptalan, ő továbbiakban részt kíván venni az ülésen. Erre mi tiltakoztunk ellene, és kijelentettük, hogy mivel ilyen gyanúsítás fennáll, követeljük, hogy vizsgálja ki, igazoltasson le mindenkit, hogy itt kizárólag a csepeli munkásságnak a képviselői vannak jelen. Mivel mi ennyire ragaszkodtunk, ő kénytelen volt ezt megcsinálni, és a végén megköszöntük neki a szíves fáradozását, és így kénytelen volt eltávozni. Ezen az ülésen történt azután meg a munkástanácsnak a lemondása. A gyűlésen magán szövegeztük meg a dolgozók felé kiviendő lemondást, amelyet géppel már nem is mertünk leírni, hanem mindenki maga kézzel írta le az ülésen, és odahaza megbízható emberekkel sokszorosították, és adták ki a munkásság körében.

Ez január 8-án történt, két nap múlva történt meg a hatása, miután a munkásság nem volt hajlandó más munkástanáccsal dolgozni, csak azzal, amelyiket eredetileg megválasztott. Úgyhogy 11-ére, január 11-ére a gyár területére tüntetést szerveztek, amely a gépgyárból és a varrógépgyárból indult ki, s amelyhez csatlakoztak a továbbiakban a többi gyárak munkásai is. A tüntetés elsősorban a karhatalom atrocitásai, a gyárból különböző munkásoknak az elvitele és az igazgatók magatartása ellen történt, s ily módon mintegy 5000 főnyi tömeg gyűlt össze, amelyet a karhatalom igyekezett feltartóztatni, mielőtt még a központi épület elé értek volna. Közben riadóztatva lettek a szovjet páncélosok, amelyek páncélgépkocsikkal és harcokocsikkal jöttek Csepel területére. A gyárba ugye

nem tudtak bejönni, mivel azok el lettek torlaszolva, különböző szakkifejezést használva, ilyen bugákkal, gépkocsikkal, dömperekkel, de gyalogosan sikerült a magyar karhatalmisták többségének bejönni a gyár területére, és kezdetben próbálták puskatussal és kordonnal föltartani a tömeget, amely nem tágított, és tovább haladva igyekezett a központi épület felé, ahol annak idején az igazgatók tartózkodtak. Ott azután a munkásság kiválasztott 10 vagy 12 főt, akiknek az lett volna a hivatásuk, hogy bemenjenek a központi épületbe, és kihozzák a két igazgatót, akiket ki akartak vezetni a gyárból, hogy többé a gyár területén nem is akarják őket látni, mert ami Csepelen ezekben a napokban történt, az mind az ő kezdeményezésükre, illetve a karhatalommal összejátszva történt meg. A 12 küldöttet nem akarták beengedni a karhatalmisták, erre föl ők erőszakkal megpróbáltak behatolni az épületbe. Akkor már tele volt karhatalommal a központi épület folyosója is, és mivel ilyen inzultus támadt, az egész tömeg próbált az épületbe betódulni, amire a karhatalmisták fegyverüket használták, és ott a helyszínen egy embert megöltek, és többet megsebesítettek. Utána még több erősítés érkezett, a szovjet páncélosok a gyáron kívül helyezkedtek el, gépágyúikkal és golyósóróikkal, géppuskáikkal. Belülről pedig a karhatalmisták puskatussal és gumibottal próbálták szétverni a tömeget, minek a következménye az lett, hogy egyik-másiktól a munkásság elszedte a puskákat, géppisztolyokat. Használni nem használták, mindegyiket összetörték, és faliújságokra akasztgatták, mondván, hogy így járnak az ávósok, akik velünk kikezdenek.

Mégis a nagy nyomás hatására, és a sok levegőbe lövöldözés hatására a munkásságot megfélemlítették, és egy részük szétszaladt. A többi látta, hogy most már nincs meg az a nagy egység, sikerült a gyár területét kiüríteni, aminek következtében az egész napra leállt a munka, és a régi vezetők, illetve a gyárak vezetői mindenkit a gyár elhagyására szólítottak fel.

Ekkor éjszaka azután a csepeli munkástanács elnökségét megpróbálták letartóztatni. Én magam nem aludtam odahaza ezen éjszaka, csak a feleségem volt odahaza, éjszaka két órakor gépkocsikkal körülvették az épületet, behatoltak a lakásomba, de én magam nem voltam odahaza, és miután másnap ezt megtudtam, hogy mi történt, január 13-án kijöttem Ausztriába.

„Minden egyetemen produkálni kellett jobboldali elhajlót”

III tanú

London, 10 Carlton House Terrace, 1957. március 29., 10.00 óra

III tanú a debreceni egyetem matematika szakos hallgatója volt. Tagja volt a debreceni diákbizottságnak, majd Budapesten diákküldöttként részt vett a központi munkástanács megalakításában. A forradalom leverése után Londonba emigrált, az oxfordi Balliol College matematika szakára járt.

– Eredetileg a budapesti egyetem matematika szakos hallgatója voltam, ahol politikai magatartásom miatt egy évig nem tudtam tanulni, aztán Debrecenbe vettem vissza a múlt akadémiai év kezdetén, ahol újra folytattam tanulmányaimat. Itt ért a forradalom. Jelenleg az Oxfordi Egyetem matematika szakos hallgatója vagyok ismét.

A debreceni forradalmi események 1956. október 23-án délelőtt egy diáktüntetéssel kezdődtek. A tüntetés azért kezdődött el, mert a diákok 20 pontból álló követelését a debreceni sajtó nem akarta közölni. Kb. 5000 diák vonult először a pártbizottság elé, majd pedig a nyomda elé követelni a követelések közlését, és miután erre az engedélyt és ígéretet megkaptuk, kivonultunk az egyik debreceni nagyüzem elé, a munkásokkal is közölni követeléseinket.

Délután 4 órára Debrecen városa – kb. 100 000 lakosa van a városnak – megtelt tüntetőkkal. Kb. 10 000 ember gyűlt össze a piactéren. A tüntetők a nyomda előtt várakoztak, az ottani helyi újság kiadására. Itt incidensre került sor a helyi rendőrséggel, és kb. 6 órára négy halott és nyolc sebesült lett az összetűzésnek az eredménye. Másnapra a várost az orosz tankok megszállták, közlekedési tilalmat és statáriumot hirdettek a város lakói ellen. Aznap délután – szerdán, 24-én – és 25-én délelőtt sikerült az egyetemistáknak megszervezniük a városi munkásságot, és felvenni a kapcsolatot a helybeli helyőrséggel. A szervezkedés annyira haladt, hogy pénteken, 26-án a hatalmat sikerült az újonnan alakult úgynevezett százasközpontnak átvennie. Ugyanaznap délután elkezdődtek a tárgyalások az orosz katonai egységekkel és parancsnokával, akik megígérték, hogy a városból kivonulnak, és engedélyt kértek a saját rokonságuk, ott lakó rokonságuk őrzésére. Ezt az engedélyt megkapták, és így szombattól kezdve Debrecenben oroszok már nem voltak láthatók.

Ezután a debreceni diákbizottság megbízása alapján, amelynek akkor tagja voltam, Pestre mentem felvenni a kapcsolatot a pesti forradalmi diákbizottsággal, és közösen megtalálni a közös feladatok megoldására az utat. Pesten a szervezethez korántsem volt ebben az időben olyan nagy, mint Debrecenben. Ez érthető is, mert Debrecen csak 100 000 lakossal rendelkezett. Pesten meg-

próbáltuk megszervezni az országos diákszövetséget, ezt azonban a második orosz támadás megakadályozta.

A második orosz támadás után mint a diákszövetség, pesti diákszövetség tagja röplapokat és sokszorosított újságot adtunk ki. Rövidesen felismertük, hogy amennyiben egyáltalán lehetséges az ellenállást folytatni, erre csak a szervezett munkásság képes Pesten. Ezért elhatároztuk a diákszövetség több tagjával együtt, hogy meg fogjuk alakítani a budapesti központi munkástanácsot. Az üzemi munkástanácsok ekkor már meg voltak alakítva, és néhány helyen már központi szervezeteket is hoztak létre, de a budapesti központi szervezetet a mi felszólításunkra tudtuk megalakítani.¹ A munkástanácsnak más feladata ekkoriban nem volt, mint a közszájon forgó követeléseket, amelyekben minden magyar teljesen egyetértett, megfogalmaznia, és egy szervezett erőnek a demonstrálása mellett lefektetni az oroszok, illetve a kormánynak az asztalára, s követelni a megvalósítását.

Az első találkozás a munkástanács és az orosz katonai parancsnok között, úgy tudom, Csepelen történt, november 13-án. Egy orosz tábornok és egy valamivel alacsonyabb rendű tiszt és a csepeli munkástanács képviselői vettek részt. Az orosz tábornok a munkások követelésére, hogy hagyják el azonnal a Csepel-szigetet, és vonják ki a csapataikat a városból, semmi választ nem tudott adni, hiszen arra hivatkozott, hogy ők a magyar kormány behívására a rendet jöttek helyreállítani. Ezután a munkások összeállították követeléseiket 6 pontban, amit később, azt hiszem, a sajtóban is közöltek, és a kormánnyal közölték ezeket a követeléseket. A legfontosabb az volt, hogy a kormány mondjon le, adja át helyét az egyedül jogos törvényes magyar kormánynak és miniszterelnöknek, Nagy Imrének. Kezdvék meg a tárgyalásokat közvetlenül az orosz csapatok kivonásáról, először Budapestről, és január 1-jéig az országból. Biztosítsák a munkásoknak az elemi szabadságjogokat, és egyéb nem ilyen fontos, nem országos jelentőségű követelések.

Kádár választ ezekre a követelésekre adni nem tudott. Beszéde meglehetősen zavaros volt, s amikor megkérdezték tőle, hogyan lehetséges az, hogy az oroszokat az ő kormánya hívta be, pedig az oroszok már szerdán bejöttek, 4 nappal a kormánya megalakulása előtt. A kérdést ignorálta, és egyszerűen arról beszélt, hogy már szerdán is voltak ellenforradalmi tevékenységek. De a legnagyobb igyekezettel sem tudott három-négy ellenforradalmi aktusnál többet összegyűjteni, amelyeknek az értéke is meglehetősen kétes volt akkor. A tárgyalásból kiderült az, hogy Kádárnak és minisztertársainak tulajdonképpen jogköre nincsen az orosz katonai parancsnoksággal szemben. Válaszában röviden utalt arra, hogy ő ugyan elismeri, hogy orosz csapatokat látni a gyárak közelében meglehetősen depresszív a munkások számára, mégis a rend helyreállításáig, amely feltétlenül nagyon bizonytalan dátumú, semmit az orosz csapatok kivonása érdekében nem tehet, és utalt arra, hogy amennyiben ő megpróbálná az orosz csapatok kivonását kérni, ez akkor sem biztos, hogy megtörténhetne, tehát neki tulajdonképpen nincsen joga az orosz

1. Önmaguk szerepét nyilvánvalóan túlhangsúlyozó kijelentés, hogy ezt ők határozták volna el.

csapatok helyzetéről nyilatkozni. A munkások lecsendesítése érdekében elismerte annak a követelésnek a jogosságát, hogy az országban szabad választásokat kell tartani, a régi demokratikus pártok részvételével. Azonban az időpontot a bizonytalan jövőben határozta meg. Korántsem volt optimista abban a tekintetben, hogy ezt a választást a kommunista párt megnyerné.²

A másik érdekes pont Kádár beszédében: ekkoriban az országban általános sztrájk volt, és Kádár elismerte azt, hogy a munkásokat kényszerrel a munka felvételére nem lehet biztatni. Részben elismerte azt is, hogy ő nem is akarja ezt tenni. Teljesen tudatában volt annak, hogy ez egy meddő lépés lenne: 30 000 munkás ellen, mondta ő, csak 30 000 rendőrrel lehetne eredményesen harcolni. Később megpróbálták, és meg is tették.

Kádár és a kormány álláspontja ebben az időben, november 10-e és 20-a között a munkástanáccsal szemben nem volt kifejezetten ellenséges. A munkástanácsban részt vevő értelmiségieket és diákfiatlokat a lehető legellenségesebben kezelték, többször megígérték a letartóztatásukat, de a munkásokat, a munkásképviseleket megpróbálták megnyerni. Jellemző módszer, ahogy a munkástanácsot kezelni akarták, a következő. November 16-án az Akácfa utcában a munkástanács értekezletet tartott arról, hogyan módosítsuk a követeléseket az egyszerű visszautasítás után. Az értekezleten kb. 200-an vettek részt, mikor is felnyílt az ajtó, gépfegyverekkel és géppisztolyokkal felfegyverzett orosz katonák jöttek be, és ráfogták a fegyvereiket puskacsörgetés közben a jelenlévőkre. Kb. egy óra múlva az oroszokat kivonták a teremből, megjelent Kádár egyik küldöttje, akit régebben nem engedtek be ugyanerre az értekezletre, mert semmi keresnivalója nem volt ott, és közölte a munkásokkal azt, hogy a Kádár-kormány korrigálta a félreértést, amely valami aljas provokációból keletkezett. Tehát az volt a politikájuk ebben az időben, hogy a munkásküldötteket megpróbálják félrevezetni. Ez nem sikerült természetesen. Azokat, akik egészen tisztán láttak, becsukták, vagy eltávolították a helyükről. Például az egész újpesti munkástanácsot, 30 embert, letartóztatták, úgy tudom, november 12-én. A munkástanáccsal kapcsolatban még egy tényről szeretnék beszélni. Ez nem ennyire általános jellegű. November 8-án az oroszok felgyújtották tankból a Minőség Állami Áruházat. Ez egy nagy állami áruház a Rákóczi úton. A fegyveres felkelők vezetésével a lakosság mentette az áruházban az égő rádiókat és ruhaneműeket. Senki semmit el nem tulajdonított, egy fél pár kesztyűt nem vittek el, én magam is ott voltam. Kb. két hét múlva megjelent a Népszabadságban egy cikk, amelyet már külföldön olvastam, hogy a csőcselék kirabolta és kifosztotta a Minőség Állami Áruházat, amit az oroszok nem tudtak már megmenteni.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Azt mondta, hogy a politikai nézetei miatt zárták ki az egyetemről. Kifejtené ezt részletesebben?*

2. Mint korábban kiderült, Kádár kezdetben engedékenyebb hangnemet ütött meg a munkástanácsokkal, de ilyen önfeladó és önleplező dolgokat tapasztalt politikusként aligha mondhatott. A tanú nyilvánvalóan másodkézből szerezte az értesüléseit erről a tárgyalásról, és vagy ő, vagy az esemény elbeszélője konfabulál. A beszámoló a Kádár-kormány gyengeségét és kiszolgáltatottságát hivatott érzékelteni.

– 1953-ban Magyarországon Nagy Imre miniszterelnökségre került, és új kormányprogramot jelentett be. A terror ebben az időben enyhült, és az embereknek lehetőségük volt szabad véleménynyilvánításra. 1955 márciusában egy új párhatározattal minden eddigi szabadságot megszüntettek. Azok az emberek, akik ebben az időben tiltakoztak ezen új rendelkezés ellen, el lettek távolítva a munkahelyükről vagy egyetemükről. Én akkoriban egyetemi hallgató voltam, és tiltakoztam az új rendelkezés ellen, és ezért távolítottak el akkor az egyetemről. A XX. pártkongresszus után, 1956 februárjában újra bizonyos enyhülés következett be Magyarországon. Ezért 1956 őszén újra módomban lett az egyetemre visszakérülni. Ebben az időszakban ismét a politikai foglyoknak ezreit engedték ki a börtönből.³

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Ki közölte önnel, hogy kizárták az egyetemről, milyen eljárásban hozták ezt a döntést?*

– Az egész ügy azzal kezdődött, hogy az egyetemi lapban egy erőszakos hangú támadást indítottak ellenem, amelyben kb. 12 éve meghalt apám vagyoni helyzetéről írtak. Apám kiskereskedő volt Magyarországon, és politikai véleményemet destruktívnak és ellenségesnek nyilvánították, utána összehívtak egy fegyelmi bizottságot, egyetemi fegyelmi bizottságot, amely előzetesen megkapta már a határozatot arról, hogy ki fognak engem zárni, és aztán ezek közölték velem. Ez egy hivatalos egyetemi szervezet volt. Utólag megtudtuk, hogy volt a párt központi bizottságának egy határozata, hogy minden egyetemen és minden nagyobb értelmiségi szervezetnél, kutatóintézetnél produkálni kell egy-két úgynevezett jobboldali vagy ellenséges elhajlót, azért, mert az értelmiség túlságosan nyugtalan volt ebben az időben. Több barátomat más egyetemről ugyanabban az időben zárták ki, az én egyetememen rám került a sor.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Említette, hogy az egyetemi újságban támadást intéztek ön ellen. Miféle újság volt ez a bizonyos egyetemi újság, ki adta ki? Az egyetem rektora rendelkezett fölötte?*

– Az egyetemi újságot az egyetemi politikai szervek, párt- és DISZ-szervezet – a DISZ az az úgynevezett egyetemi ifjúsági szervezet – publikálta. Az újság különösebb érdekességgel nem rendelkezett, magyar szokás volt, hogy minden egyetemnek van egy újságja, amely többnyire egyetemi problémákkal, tanulási kérdésekkel foglalkozott. Néhány irodalmi próbálkozást közöltek benne, és szükség esetén, amikor politikai változás volt napirenden, akkor az új politikai irányvonalat többek között ebben az újságban szokták az egyetemi hallgatók tudomására hozni. A szerkesztés az egyetemi párttitkár felügyelete alatt folyt.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Az Ön karán ki volt a felelős vezető? A rektor, a dékán vagy valaki más?*

– A hivatalos szervezés szerint az egyetemnek a legfőbb autoritása a rektor és a fakultáson a legtöbb autoritással a dékán rendelkezik. Ellenben bizonyos kér-

3. A tanú eltúlozza a számot, de valóban nagyon sokan szabadultak ekkor, többek között a bizottság több más tanúja.

désekben az ő véleményük sokat nem számított. Például a mi egyetemi fakultásunknak a dékánja szintén matematikus volt, aki közölte velem, hogy ő engem egyáltalán nem óhajtott kizárni, és nagyon sajnálja, hogy semmit nem tehetett ebben az ügyben. De felsőbb utasításra meg kellett ezt tegye. Ezt nem közvetlenül velem, egy másik professzorral közölte, aki meg visszamondta nekem.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *1956-ban újból visszaengedték az egyetemre? Ez hogyan történt?*

– Nem ugyanarra az egyetemre vettek fel, hanem egy vidéki egyetemre, Debrecenben. Ez úgy történt, hogy fellebbeztem a kizárási határozat ellen, háromszor visszautasították az előző évben. Viszont az említett politikai változások miatt a nyáron, illetve tavasszal újra megpróbáltam fellebbezni, s mivel ekkor már egyáltalán nem volt biztos, hogy a politikai vonal milyen irányba fog fejlődni, a minisztérium sokkal készségesebbnek mutatkozott. És elintézte, több matematikaprofesszor támogatásának a segítségével.

GUNewardENE: – *Említette, hogy amikor Kádárral tárgyaltak, ő hivatkozott két-három olyan esetre, amely az ő véleménye szerint bizonyította, hogy ellenforradalom volt. Emlékszik, mely esetekre utalt?*

– Az egyik esemény, amit állandóan emlegetni szoktak, a csepeli tanács elnökének az ellenforradalmárok által történt megölése. Én nem voltam ott, amikor ez az esemény történt. A legvalószínűbb az volt, hogy az illető úriember egy háznak a tetejéről lövöldözött olyan emberekre, akiknél fegyver volt, és azok visszalóttek, és a golyó eltalálta, mivel nem volt sérthetetlen.⁴ Általában, amikor lövöldöztek, akkor mindig mind a két félnél szoktak halottak lenni. Azonkívül megemlítették, hogy Sopronban 20 embert lemészároltak. Útközben, amikor Sopron fele jöttem, mert arra jöttem ki az országból, megérdeklődtem a dolgot, és ott nem tudtak erről az eseményről. Az egyik győri lapban november 20-án cáfolat is megjelent erre a híresztelésre.

4. Kalamár Józsefről van szó. Az eset nem így történt. „Csepelen október 26-án a felkelők Kalamár József tanácselnököt keresték, részint azért, mert elterjedt az a valószínűleg megalapozatlan hír, hogy ő a felelős egy tüntető két nappal korábbi haláláért. A királyerdei Sorn Károly vezette csoport rá is talált egy iskolában a bujkáló tanácselnökre, akit végül Bódi József tarkón lőtt.” L. Eörsi László: 1956 hordaléka. *Beszélő*, 2007. december.

„Magyarországon még egy gyerek sem hinné el ezeket az állításokat”

Pálóczi-Horváth György

London, 10 Carlton House Terrace, 1957. március 30., 10.00 óra
és április 1., 15.15 óra

Pálóczi-Horváth György (1908–1973) újságíró, író, történész, náciellenes publicista. 1941-ben Angliába emigrált, és a második világháború alatt az angol titkosszolgálat, a Különleges Hadműveleti Igazgatóság (Special Operations Executive) szolgálatába lépett, és részt vett az 1943-as isztambuli magyar kiugrási tárgyalásokon. 1945-től a BBC magyar adásának szerkesztője volt. 1947-ben hazatért, belépett a kommunista pártba, és a Magyar ENSZ Társaság főtírkára lett. 1948–49-ben a magyar rádió idegen nyelvű osztályának vezetője volt. 1949-ben az ÁVH kémkedés hamis vádjával letartóztatta, elítélték. 1954-ben szabadult, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa lett. A forradalom leverése után újból emigrált, és végleg Londonba költözött. Az emigrációban újraindított Irodalmi Újság szerkesztője és kiadója volt. A bizottság előtt névvel és rendhagyó módon angol nyelven tett vallomást. A szöveget az angol nyelvű jegyzőkönyvből fordítottuk.

– A nevem Pálóczi-Horváth György, író vagyok, és történész. Magyarországon, Ausztriában és az Egyesült Államokban végeztem tanulmányaimat, majd Magyarországon náciellenes publicistaként dolgoztam 1941-ig, amikor Teleki Pál miniszterelnök öngyilkos lett. Ekkor elmenekültem az országból, és szabad magyarként csatlakoztam az SOE közel-keleti szekciójához. 1947-ben visszatértem Magyarországra, és önként, saját meggyőződésemből beléptem a kommunista pártba. A Magyar ENSZ Társaság főtírkára lettem. 1949-ben letartóztattak, és tizenhárom hónapi vallatás után „beismertem”, hogy az ENSZ Társaságok Nemzetközi Szövetsége számára kémtevékenységet végeztem. Két év magánzárka elegendő volt ahhoz, hogy megszabaduljak a veszedelmes kommunista eszmekör csábításától. További három évet töltöttem börtönben, 1954-ben szabadultam. Felajánlották, hogy a párt rehabilitál, de világnézeti okokból ezt visszautasítottam. Egy történeti kutatóintézetben dolgoztam. 1956 nyarán több cikkem jelent meg az Irodalmi Újságban, amely a forradalom egyik vezető orgánuma volt, és volt némi szerepe a forradalom kirobbanásában. Feleségemmel és lányommal 1956. november 28-án menekültünk el Magyarországról.

Elnézést kérek, ha kicsit szétszórt leszek, de a bizottságot olyan dolgokról szeretném tájékoztatni, amelyekről úgy sejtem, kevés részletet ismer. Én magam is egy koncepció per vádlottja voltam, így részletes beszámolót tudok adni arról, hogyan folyt le egy ilyen per, valamint arról, hogy az összes csatlósállam belbiztonsági szerve közvetlen szovjet irányítás alatt működött.

A Rajk-per, amelyik az egyik legfontosabb koncepció per volt a szovjet táborban, maga Bjelkin tábornok, a szovjet belbiztonsági szerv, az NKVD tábornoka irányította. Az NKVD főnöke, Abakumov tábornok után ő volt a harmadik ember a ranglétrán. A Bécs melletti Baden-Badenben volt a főhadiszállása, és Albániától Lengyelországig ő felügyelte a csatlós államok politikai rendőrségeit. A Tito-ellenes összeesküvés perek kész forgatókönyveivel érkezett Budapestre és a többi csatlósállamba. A Rajk-per tanúi közül Stolte Istvánt Bjelkin tisztjei rabolták el a München melletti Wasserburgban, és vitték Baden-Badenbe, ahonnan Bjelkin saját autójával szállította Budapestre. Bjelkin tábornok emberei tartóztatták le Noel Fieldet Lengyelországban,¹ és hurcolták Budapestre, a politikai rendőrség főhadiszállására. 13 hónapig tartó kihallgatásaim során többször is Bjelkin csapatához tartozó szovjet tisztek hallgattak ki. Személyesen ő engem nem hallgatott ki, de gyakran bejött a kihallgatóhelyiségbe, és utasításokat adott. Cellatársamat, későbbi vádlott-társamat személyesen hallgatta ki.

A szovjet NKVD-nek három háza volt Budapesten, kettő a Sváb-hegyen, ahol a német Gestapo egykori villáit vették át. E két villa pincéjében Bjelkin és emberei hallgatták ki a Rajk-per vádlottjait és a koncepció perek több áldozatát és tanúját. A harmadik ház a Gorkij fasor 2. szám alatt volt, itt pincékben rendszerint 20-25 embert tartottak fogva. A forgatókönyveket általában már Moszkvában megírták, majd megbeszélték a csatlós államok pártvezetőivel, akik közreműködtek a perek lebonyolításában. A párt és a titkosrendőrségek helyi vezetői általában javaslatokat tehettek, kiket is fogjanak perbe a koholt vádak alapján, de végső soron mindenben Moszkvában döntöttek. Egyszer a politikai rendőrség kihallgatóhelyiségében tanúja voltam annak, hogy a szomszéd szobában egy magyar tiszt diktálja a vallomásom orosz nyelvű fordítását Bjelkin számára. Azt hiszem, ennyi elegendő annak illusztrálására, hogy a politikai rendőrség szovjet irányítás alatt működött.

[A tanú a továbbiakban a szovjet „tanácsadók” szerepéről beszél a magyar párt- és állami gépezetben.]

Most pedig néhány szót a forradalomról. Az első, amit ki szeretnék emelni, a forradalom hirtelen kirobbanása, és az a tény, hogy senki nem tervezte előre. Október 29-én találkoztam Maléter tábornokkal, aki elmondta, hogy 23-án délben erősen ellenezte a tüntetést, mert attól tartott, hogy a tüntetés 1848 politikai programját fogja újraéleszteni, a liberális és demokratikus forradalmi eszméket, ami azért veszélyes az adott helyzetben, mert kiprovokálhatja a szovjet beavatkozást.

Október 23-án délelőtt 11 órakor az Írószövetségben is mind azon gondolkodtunk, hogyan lehetne elkerülni a vérontást. Az Írószövetség elnöke és a titkárság ülést tartott, és Erdei Sándor főtitkár engem kért meg arra, hogy szövegezzek meg egy felhívást a párt és a kormány vezetőinek, arra kérve őket, hogy előzzék meg a vérontást. A felhívást 11.30 órakor küldtük el a pártközpontba.

1. Noel Fieldet Prágában tartóztatták le, és onnan hozták Budapestre. Ettől függetlenül Pálóczi-Horváth helyesen ismerteti Bjelkin szerepét.

Szeretnék szólni a fegyveres erők forradalmi bizottságáról, vagyis a Forradalmi Karhatalmi Bizottságról, amely a híres Kilián laktanyában alakult meg október 29-én. Ezen az Írószövetség más küldötteivel együtt magam is részt vettem. Király Béla elnökölt, és Maléter arra tett javaslatot, hogy a forradalmi karhatalomnak kell fenntartania a rendet a szabad választásokig, és a rendőrségnek és a szabadságharcosoknak meg kell akadályozniuk minden lincselést, továbbá minden arra irányuló agitációt, miszerint a gyárakat és a földbirtokokat vissza kell adni régi tulajdonosaiknak. Mellettem ült Szabó ezredes,² a felkelők egyik vezetője, aki egyből felemelte a kezét. Így viselkedett az a „fasiszta”, akit a Kádár-kormány felakasztott. Néhány perccel az után, hogy a javaslatot elfogadták, híre jött, hogy egy nagyobb tömeg Budán ostromgyűrűbe fogta azt a háztömböt, ahol ávéhások laknak. Maléter önként jelentkezőt kért a megvédésükre, és Szabó ezredes vállalta a feladatot. Másfél óra múlva visszajött, és közölte, hogy egy embere megsebesült, de megvédték az ávéhásokat, és hetet közülük be is hoztak. Maléter bejelentette, hogy a nyílt és jogszerű tárgyalásig őrizetben kell őket tartani, nem meglincselni kell őket, hanem tisztességes eljárásban kell ítélni fölöttük.

A következőkben Mindszenty bíboros beszédéről szólnék, amit sokan félreértelmeznek. Mindszenty bíboros kétszer is nagy gonddal utalt rá, hogy nem kéri földbirtokok visszaadását. Először arról beszélt, hogy ma is érvényesnek tartja az 1945-ös pásztorlevelet, amelyben az egyház egyetértését fejezte ki a földreformmal, majd erre később ismét visszautalt. Ezért úgy vélem, félrevezető, amikor néhány író és publicista azt a benyomást igyekszik kelteni, mintha Mindszenty visszakövetelte volna a birtokokat, és ezzel keltett volna feszültséget.

[A tanú e helyütt Kádárnak a Rajk-perben betöltött szerepét taglalja.]

Végül felhívnom a bizottság figyelmét a magyar értelmiség november 14-i és december 7-i állásfoglalásaira. Utóbbiban a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa egyértelműen leszögezi, hogy a magyar forradalom haladó jellegű volt. Bár elöbukkantak fasiszta elemek a forradalom egyes momentumaiban, a forradalom demokratikus volt, és ha sikeres lett volna, az nem jelentette volna a fasizmus visszatérését. De a legfontosabb dokumentum, azt hiszem, az Írószövetség december 28-i állásfoglalása, amely leszögezi, hogy ez egy előre nem tervezett forradalom volt, egy demokratikus forradalom, amelyben fasiszta veszélynek nyoma sem volt. A szöveg a Szovjetuniót agresszorként bélyegzi meg. [...]

SHANN: – *Tudomása szerint Maléter tábornok és a vele együtt letartóztatottak még Budapesten vannak, vagy esetleg már Oroszországba vitték őket?*

– Levélben, de szóban is kaptam értesülést olyanoktól, akik nemrég jöttek ki, hogy december közepén Maléter a politikai rendőrség Fő utcai börtönében volt. Amennyire meg tudom ítélni, december közepe óta senki nem látta őt a börtönben, legalábbis senki, aki azóta kijött, nem mondta, hogy látta volna. A többiek közül néhányat hazaengedtek, mások úgyszintén börtönben vannak.

2. Pálóczi-Horváth nyilván Szabó Jánosra – „Szabó bácsira” –, a Széna tériek parancsnokára gondol, aki persze sosem volt ezredes.

[Az ausztrál küldött ezután arról kérdezi, vajon Maléter valóban ellenezte-e eredetileg az október 23-i tüntetést, illetve arra kéri a tanút, hogy adjon meg neveket a felkelők közül. Pálóczi-Horváth az első kérdésre igennel felelt, a másodikra nem tudott érdemben válaszolni.]

SHANN: – *Vallomásában többször utalt a földbirtokok visszaadásának kérdésére. Ezúttal a véleményére lennék kíváncsi: ha a forradalom győzött volna, és az oroszok nem avatkoztak volna be másodszor is, akkor Magyarország olyasféle rendszerhez tért volna vissza, mint amilyen 1945 előtt volt, vagy az emberek többsége elfogadta a földreformot és a nagyüzemek, alapvető termelőeszközök államosítását?*

– Úgy vélem, a magyar nép teljesen egységes ezekben a kérdésekben. A földreformot szinte az összes Hitler-ellenes párt követelte a második világháború előtt. Együtt voltam börtönben katolikus főpapokkal és egykori földbirtokosokkal. Esterházy herceg, aki pedig tíz évet töltött börtönben, azon a véleményen volt, hogy a földreformot meg kell tartani, és a földet a parasztnak kell megkapniuk. Mindszentynek és a katolikus klérusnak is az volt az álláspontja, hogy a parasztsággal, amelynek 60-70%-a katolikus, nem szabad szembekerülni amiatt, mert az egyház visszaköveteli birtokait. Ami a gyárakat és a nehézipart illeti, azok egy jó része eleve állami tulajdonban volt a századforduló óta, például a vasutak, a mozdonyok és számos ipari üzem. A második világháború nagy pusztítást vitt végbe az iparban, és új gyárak is születtek. A Közgazdaságtudományi Intézet egyik mostani becslése szerint az iparvállalatok 60%-ának sosem volt tulajdonosa, azokat az állam hozta létre, így teljesen valószerűtlen lenne megpróbálni megkeresni a tulajdonosaikat. A legtöbb ember, aki részt vett a forradalomban, vagy a forradalom legtöbb vezetője egy megreformált szocializmushoz akart visszatérni, ahol a könnyűiparban, a bankszektorban, a kereskedelemben szabad a vállalkozás. Az emberek végül is annyi szabadságot akartak, amennyit a Szovjetunió még el tud fogadni, nagyjából úgy, ahogy Gomulkának sikerült. [...]

GUNewardene: – *Említette, hogy a rendszerben a szovjet belügyesek voltak az irányítók. Ez azt jelenti, hogy a magyar rendőrség közvetlen utasításokat kapott tőlük? És minden ügyben vagy csak politikai ügyekben?*

– Igen. Ez attól függ, miről volt szó. A Rajk-ügyet Moszkvában csinálták. A fontosabb pereket Bjelkin és stábja hagyta jóvá. A Rajk-ügyben a szegedi ÁVH-nak például produkálnia kellett 120 összeesküvőt. Bizonyos szabadságot élveztek abban, kikre akarják rálőcsölni az összeesküvés vádját. A listát Budapesten kellett jóváhagyni, és Bjelkin egyik segédjének láttamoznia kellett. A módszerek érzékeltetésére hadd mondjam el, hogy a szegedi politikai rendőrségnek nagyon kevés ideje volt arra, hogy a listát összeállítsa, ezért egyszerűen felütötték a város lakcímnilyvántartását. Találtak egy házat, ahol a hadsereg egyik vezérőrnagya lakott, és ugyanott lakott egy építési vállalkozó. Úgy döntöttek, hogy ők lesznek a szegedi összeesküvés főkolompосai. A tiszt 1945-ben költözött

oda, az építési vállalkozónak pedig volt egy balesete, aminek következtében olyan fejsérülést szenvedett, hogy elmebeteg lett. Már 1943 óta a szegedi elme-gyógyintézet lakója volt. De mivel a listát 1949-ben Bjelkin már jóváhagyta, a tárgyalás idejére kihozták az intézetből, és annak rendje és módja szerint bíróság elé állították. Mind láttuk őt a váci fegyházban, ahol a kórházban tartották őt. Olyan gyerekes volt, szeretett volna egy kis lovat, hogy huszár lehessen. Egy alkalommal azért írta alá a vallomását, mert cserébe egy szép lovat ígértek neki. És mindez csak azért, mert Bjelkin tábornok már szignálta a listát.

Voltak olyan esetek is, amikor az ún. összeesküvőknek meg kellett nevezniük azokat, akiknek kémkedtek, és legalább két felső összekötő nevét meg kellett adniuk. Faludy György költő azt vallotta, hogy a két összekötője Walt Whitman és Edgar Allen Poe volt. Rubeczky Géza, a rádió igazgatója életfogytiglant kapott, amiért Gay-Lussacnak és a Boyle-Marriottnak kémkedett. Francia neveket kellett megadnia, de mivel nem tudta megmondani az összekötői pontos lakcímét, azt mondta, hogy Párizs Père Lachaise negyedében laknak. [...]

SHANN: – *Azt hiszem, alapvetően mind meggyőződöttünk már arról, hogy a forradalom nem volt eltervezve, és hogy sokak meglepődtek, amikor kitört, de érdekelne, hogy ön milyennek látta a forradalmat az első időszakban. Már rögtön az elején megmutatkozott antikommunista és oroszellenes jellege, vagy az emberek egyszerűen csak szabadon akartak élni és a maguk útját járni? Hálás lennék, ha el tudná mondani, hogy a forradalom egyes fázisaiban hogyan jelent meg az antikommunizmus és az oroszellenesség, hogyan viszonyultak az emberek Budapesten és vidéken a kommunizmushoz és az oroszokhoz.*

– A bizottság előtt jól ismert, hogy azok az emberek, akiknek szerepük volt annak a magnetikus légkörnek a kialakításában, amely a forradalom kirobbanásához vezetett, többségükben a kommunista párt tagjai voltak. A Petőfi Kör szervezőinek többsége, de az írók többsége is párttag volt, de a harcolók között is nagyon sokan voltak Budapesten és vidéken is, akik formailag a párthoz tartoztak, volt párttagkönyvük. A forradalom kezdettől antisztálinista volt, és szerintem nagyjából egyenlő arányban oszlottak meg benne azok a párttagok, akik már ekkor tudatos antikommunisták voltak, és azok, akik a forradalom alatt váltak azzá. A munkások az első kategóriába tartoztak. Amint tudják, amikor a csepeli munkások ledöntötték első este a Sztálin-szobrot, eldobálták a párttagkönyveiket. Tehát ők már akkor tudatos antikommunisták voltak.

Az értelmiség és az egyetemi diákság körében a folyamat lassabb volt. Sokakat a szovjetek első négy-öt nap során mutatott viselkedése változtatott meg, ennek hatására kezdték elveszteni a hitüket, hogy a kommunizmust terror nélkül is fel lehet építeni. Vagyis a válaszem az lenne, hogy már kezdettől erősen antikommunista volt, noha sokan vettek részt benne, akik formálisan még a párt tagjai voltak. Végeztünk egy kis felmérést a halottak és sebesültek körében, sajnos csak a pesti oldalon. Kiderült, hogy a sebesültek hatvan százaléka párttag volt. [...]

SHANN: – *Az emberek különbséget tettek az antikommunista attitűd, azaz az őket elnyomó kormány elvetése és az oroszellenesség között? Volt különbség a kommunistaellenesség és az oroszellenesség között?*

– Azt hiszem, igen. A legtöbb tájékozottabb ember meg volt arról győződve, hogy az oroszok éppolyan antikommunisták, mint ők. Nem tudom, hogy ez igaz-e, vagy sem, de a magyarok többsége úgy tudta, hogy a Szovjetunióban közel harmincmillió embert tartanak fogva koncentrációs táborokban, kényszermunkatáborokban és börtönökben. Ezért az emberek nem az oroszokat gyűlölték, hanem szovjetellenesek, Kreml-ellenesek voltak. A harcok közben persze nacionalista elemek is felbukkantak, de a forradalom alapvetően kommunista- és szovjetellenes volt, nem pedig oroszellenes.

SHANN: – *A forradalomban részt vevő kommunistákat következetesen úgy nevezte, hogy formális és jogi értelemben voltak a párt tagjai. Úgy érti, hogy ezek eleve nem meggyőződéses kommunisták voltak, csak amolyan párttagkönyvesek. Azért léptek be a pártba, mert Magyarországon akkor csak így lehetett normális szinten élni és gondoskodni a családjukról?*

– Nos, azt hiszem, a felük ilyen, a felük olyan volt. A hitleri megszállás után sokan csatlakoztak a kommunista párthoz, mert hittek abban, hogy a párt komolyan veszi azt a programot, amelyet 1945-ben meghirdetett, de a legtöbbjük már 1946 és 1949 között kiábrándult. Ekkorra már csak nagyon kevés meggyőződéses kommunista maradt. A többiek csak azért voltak párttagok, mert kényszerítve érezték magukat, és nem mertek kilépni.

SHANN: – *Elég sok bizonyítékunk van arra, hogy a kommunista párt szétesett, és az emberek alig egy-két százaléka lehetett olyan igazi kommunista, aki úgy gondolta, hogy miután szabadon dönthet, melyik párthoz csatlakozzon, a kommunista pártot választja.*

– Valóban, én is így látom. Hadd meséljem el egyik személyes élményemet. Egy irodalmi lap felelős szerkesztője voltam, és a harcok közepette kellett végeznem a szerkesztői munkát, hogy hetente megjelenhessünk. Miközben nagy sietséggel a lapon dolgoztam, felhívott a háború előtti nemzetközi kommunista mozgalom egyik legendás alakja, aki 1945 után visszavonult a politikától. Én azonban úgy tekintettem rá, mint azon dinoszauruszok egyikére, akik még mindig vakon hisznek a kommunizmus ideáljaiban. Szóval ő hívott, és azt mondta, hogy az újságom nagyon sokat tehet a nemzeti egység megteremtéséért. Ne kövessük el azt a hibát, hogy ünnepeljük a forradalom kommunista hőseit. A kommunizmus elveszett, becsstelen ügy, még csak megemlíteni sem szabad. [...]

SHANN: – *De ha jól értem, a kommunizmus elvetése, a kommunista eszmék elutasítása nem jelenti egyben a szocializmus elutasítását...*

– Nem feltétlenül, de ha szabad megjegyezni, erről sokat beszélgettünk egykor volt kommunistákkal az ún. megvilágosodási periódusukban. Sztálintól előbb Leninhez tértek vissza, majd eszükbe idézték, hogy Lenin miket írt, így tőle visszatértek Marxhoz és Engelshez, majd tőlük is eltávolodva a közértelmesség és huma-

nizmus általános elveihez tértek meg, és felismerték, hogy a bajok gyökere a proletariátus diktatúrájában keresendő. A proletárdiktatúra foglalja magában mindazt, amit Hruscsov a titkos beszédében Sztálin fejére olvasott. Vagyis elérkeztek egy olyan ponthoz, amikor már a marxizmust is elvetették, és őszintén gondolom, hogy a Szovjetunióban és a csatlós államokban a legtöbb ember, aki komolyan hitt a kommunizmusban, ezen a folyamaton ment keresztül. A csatlós államokban 1947 és 1949 között, a Szovjetunióban, mint az jól ismert, már 1936 és 1941 között. [...]

SHANN: – *Nyilvánvaló képtelenség az az állítás, amelyet a magyar és a szovjet kormány hangoztat, miszerint a forradalom ellenforradalom volt. Én személy szerint legalábbis annak tartom, és úgy vélem, a bizottság tagjainak többsége, ha nem éppen mindenki, osztozik ezen a véleményen. Önnek mi az elképzelése, miért ragaszkodik mégis ehhez a képtelenséghez olyan makacsul a magyar és a szovjet kormány?*

– A mi elgondolásunk szerint ez a többi csatlós országnak, Kínának és még talán Jugoszláviának is szól. Nem hiszem, hogy a magyaroknak szólna, hiszen Kádár és kompániája és a Kreml urai is pontosan tudják, hogy Magyarországon még egy gyerek sem hinné el ezeket az állításokat. Úgyhogy szerintem ezt belső szovjet fogyasztásra és a csatlós országok félrevezetésére szánják.

SHANN: – *Arra nem gondolt, hogy esetleg azért hangoztatják az ellenforradalom vádját, mert erre hivatkozva lehet igazolni a szovjet beavatkozást? Ugyanis a háború utáni békeszerződést lehet úgy értelmezni, miszerint meg kell akadályozni, hogy Magyarországon újból felüssék a fejüket fasiszta és náci szerveződések. Az én meglátásom szerint egyedül ezzel lehetne igazolni a szovjet intervenciót...*

– Erre nem gondoltunk, de lehetséges. Azonban minden dokumentum azt bizonyítja, hogy ennek sincs semmi köze a tényekhez. [...]

SHANN: – *Már csak egy kérdésem van. Tudjuk, hogy Kádár november 1-jén egyetértett a semlegességi nyilatkozattal és azzal, hogy Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződésből, még azon az áron is, hogy ez véget vet Magyarországon a kommunizmusnak. Azt mondta, hogy magyarként ezt kell tennie. Ez volt délután. Aznap még elhangzott egy beszéde a rádióban, amelyben azt mondta, hogy a forradalom nem volt ellenforradalom, a magyar nép szabadságvágyának volt a kifejeződése. Este tízkor elhagyta a Parlamentet, 4-én Szolnokon bukkant fel, és mindennek homlokegyenest az ellenkezőjét mondta: a kormány ellenforradalmi, ezért új kormányt hoz létre. Ez elég következetlennek mutatja őt, hogy a lehető legenyhébb kifejezést használjam. Viselkedését talán magyarázhatja a félelem, hogy elveszti a pozícióját, megint börtönbe kerül, és ugyanolyan kínzásoknak vetik alá, mint Rákosi idején, amelyek igencsak kegyetlenek voltak.³ Hálás lennék, ha megosztaná velünk a véleményét: ön szerint mi vezetett ehhez a drasztikus pálforduláshoz ilyen rövid idő alatt?*

3. Már utaltunk rá korábban, hogy Kádárt nem kínozták meg.

– Mint említettem, sokat írtam Kádárról, többek közt egy hosszabb esszét is, igaz, ebben az országban nem jelentek meg ezek az írások. [...] Nekem az a véleményem, hogy Kádár hasadt személyiséggént jött ki a börtönből. Egész viselkedése erről árulkodik. Nemcsak november 1-je és 4-e között változtatta meg a véleményét, a szabadulása óta számtalanszor megtörtént ez vele. Egyszer lojálisnak mutatkozik, majd szó nélkül elárulja a társát. De a november 1-jei eltűnése hátterében nem a személyisége áll, hiszen vele ment Münnich, aki teljesen más típus: nagydarab, szilárd, magabiztos és csendes ember, akiben nyoma sincs a belső meghasonlásnak. Biztos, hogy utasítást kaptak, és lehet, hogy más személyes okuk volt az engedelmességre, de mindenesetre aszerint cselekedtek. Tudja, Kádár azon a napon alapította meg az új kommunista pártot. A következő napra számtalan megbeszélést irányzott elő különböző emberekkel a pártközpontba, és este hétkor még bizonyíthatóan a Nagy Imre-kormány tagjának tekintette magát. Tehát a szovjetektől kaphatott parancsot, de nincs teóriám arra, miért engedelmeskedett.

SHANN: – *Pedig engem éppen ez érdekelne. Tény, hogy hónapokkal a forradalom kitörése előtt sokan órá és nem Nagy Imrére tekintettek úgy, mint akinek a kezében Magyarország jövője nyugodni fog, és aki az országot a Szovjetuniótól való nagyobb szabadság felé tudja terelni, amiképpen Gomulka tette.*

– Amennyire tudom, ez az érzés, hogy Kádár lehet a megfelelő ember, csak 1956 májusáig tartott, amikor híre ment annak a bizonyos magnószalagnak,⁴ és még azok is elfordultak tőle, akik korábban a hívei közé számították magukat. Erről sokan értesültek, az értelmiség és az egyetemi diákság is tudott róla, így már nem akadt ember, aki Kádárba vetette volna a reményét. [...]

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Említette, hogy Mindszenty beszédét sokan félremagyarázták, mert a bíboros valójában nem követelte vissza az egyházi birtokokat. Elmondaná nekünk, hogy meglátása szerint hogyan viszonyult a bíboros a forradalomhoz, mi volt a katolikus egyház álláspontja a forradalommal kapcsolatban?*

– A forradalmi nemzetőrség parancsnoksága engem bízott meg azzal, hogy a külföldi sajtóval a kapcsolatot tartsam, és így több olyan külföldi újságíróval beszélgettem, aki négy szemközti interjút készített Mindszentyvel. Cavendish a United Presstől és Mr. Davidson a Daily Heraldtól egyaránt azt mondták nekem, hogy a bíboros alapvetően egyetértését fejezte ki a forradalommal, a nemzeti egységet szorgalmazta, és általában is nagyon pozitív módon viselkedett. Maléter tábornok szintén meglátogatta Mindszentyt. Nem mondta ugyan el nekünk, miről beszélgettek, de láthatóan jó benyomásokkal jött ki tőle, és a Parlamentben Nagy Imre környezetének azt mondta, hogy nincs okunk tartani

4. Pálóczi-Horváth arra a magnófelvételre utal, amelyen a Kádár Rajkkal a börtönben folytatott beszélgetését rögzítették, és amely Rákosi birtokában volt, aki arra akarta használni, hogy bizonyítsa: Kádár vette rá Rajkot, hogy beismerje bűnösségét. Erről Pálóczi-Horváth egy itt most kihagyott részben korábban beszélt a bizottság előtt, de értesülései a felvétel tartalmáról pontatlanok voltak. 1956-ban nyilván számos pletyka keringett erről a felvételtől a párton belül és értelmiségi körökben.

a bíboros szombat esti nyilatkozatától. Vagyis a forradalom vezetői, Nagy és Maléter tudomásom szerint meg voltak arról győződve, hogy Mindszenty pozitívan viszonyul a forradalomhoz. Persze ezt nem hozhatta egyértelműen a kommunista vezetők tudomására, ez érthető. Tegnap újból elolvastam a beszédét, és továbbra is úgy vélem, nincs utalás benne az egyházi birtokok visszavételére.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Mindenesetre van benne egy utalás a földbirtokviszonyokra. Az, hogy nem beszélt erről, azt jelenti, hogy az egyház valóban lemondott korábbi birtokaihoz fűződő jogairól?*

– Az 1945-ös pástorlevélben az egyház elismerte a földreformot, és azok a katolikus főpapok, akikkel a börtönben találkoztam, mindig azt mondták, hogy az egyházi birtokokat nem szabad visszavenni, a parasztság kezén kell hagyni gazdaságaikat. Arról beszéltek, hogy ha az állam pénzügyileg megerősödik, akkor valamilyen kárpótlást kaphatnak az elvett javaikért, de legjobb tudomásom szerint Mindszenty nem akarta vissza a földeket. [...]

ELNÖK: – *Bizonyítékunk van arra, hogy miután Kádár november 4-én megalakította a kormányát, kísérletet tett egy koalíciós kormány felállítására, és ezért tárgyalásokat kezdett más pártokkal is, de az oroszok megakadályozták a tárgyalások folytatását. Tud erről valamit?*

– Csak annyit tudok, hogy november 14–15-ig Kádár tárgyalt a munkástanácsokkal, az Írószövetséggel és más testületekkel, és úgy látszott, van benne hajlandóság bizonyos követelések figyelembevételére. Egy küldöttséget küldtünk a Parlamentbe, ez lehetett november 14-én, 15-én vagy talán 16-án, és láttuk ott Konyev marsallt, a Varsói Szerződés fegyveres erőinek főparancsnokát, amint egy csapat szovjet tiszt kíséretében jött a folyosón. Sokan láttuk őt akkor a Parlamentben, és amikor Kádár magatartásában fordulat állt be, november 17-én vagy 18-án, arra a következtetésre jutottunk, hogy ehhez köze van Konyev jelenlétének. A hivatalos újságok híradásait áttekintve egyébként kitűnik, hogy Kádár már az első héten nagyon ellentmondásos nyilatkozatokat tett, és ezt mi azzal magyaráztuk, hogy a szovjetek rendre közbeavatkoznak.

„Ezekben nem lehet megbízni”

Ignotus Pál (HHH tanú)

London, 10 Carlton House Terrace, 1957. március 30., 10.00 óra

Ignotus Pál (1901–1978) Budapesten született, 18 évesen már aktív politikai szerepet vállalt a Tanácsköztársaság idején. A két világháború között ismert baloldali újságíró és publicista volt, dolgozott a Nyugatnál, alapítója volt a Szép Szó című folyóiratnak. 1938-ban, az első zsidótörvény elfogadása után Angliába emigrált, 1940 és 1947 között a BBC munkatársa volt, 1945-től pedig a londoni magyar követség sajtóattaséja is. 1949-ben hazarendelték, majd letartóztatták, és koholt vádak alapján, kémkedésért 15 év börtönrre ítélték. 1956-ban rehabilitálták, majd az Írószövetség elnökségének tagjává választották. A forradalom leverése után ismét emigrált, és alapító szerkesztője lett a Nyugaton újrainduló Irodalmi Újságnak. Újságírói-szerkesztői munkája mellett számos szépirodalmi művet fordított. Londonban halt meg. A bizottság előtt név nélkül tett vallomást, a HHH kódot kapta. Kivételesen angol nyelven tett vallomást, a fordítás az angol nyelvű átiratból készült.

– 55 éves magyar író és újságíró vagyok. Egy fasizmus ellen küzdő irodalmi folyóirat szerkesztője voltam, 1939-ben Angliába menekültem, és a BBC stábjában dolgoztam. A háború után sajtóattasé lettem, és elsősorban a magyarországi Szociáldemokrata Párttal voltam szoros kapcsolatban, a párt lapjának, a Népszavának tudósítója is voltam. 1949-ben hazatértem, hogy kormányomnak jelentést tegyek. Néhány hónappal később letartóztattak, és koholt vádak alapján sok más szociáldemokrata bajtársammal együtt zárt tárgyaláson elítéltek. Én 15 évet kaptam. A vizsgálat során, ahogy akkoriban gyakorlatilag minden politikai foglyot, engem is megkínoztak. Egy éve engedtek ki, éppen ma van szabadulásom első évfordulója. Úgy tudom, orosz nyomásra engedtek szabadon, miután Bulgaryin és Hruscsov Londonban jártak. Gondolom, jó benyomást akartak tenni a brit Munkáspártra és az értelmiségre, ezért kieszközölték a csatlós államokban fogva tartott szociáldemokraták szabadon bocsátását. Így egyik napról a másikra egyszer csak kiengedtek.

A szabadulásom és a forradalom közti időszakra semmilyen panaszom nem lehet. Úgy éreztem, hogy az emberek, még a kommunisták is, lelkiismeretfurdalást éreztek amiatt, ami történt, és a rehabilitációs perem után, amelyen minden ellenem felhozott vádat visszavontak, visszahelyeztek jogaimba, lehetőséget kaptam arra, hogy dolgozzam, és visszavettek az Írószövetségbe is. Ezt csak azért említem, mert mint bizonyára tudják, ez a szervezet komoly szerepet játszott a magyarországi események alakulásában. Valamikor nyár végén a szövetség kongresszust tartott, már nem emlékszem pontosan, mikor, és ezt úgy emlegették, mint hosszú idő óta az első olyan magyarországi eseményt, amelyen szabad választások zajlottak. Az Írószövetség elnökségét valóban szabadon

választották. A testületbe engem is beválasztottak, ami már önmagában is egyfajta kormányellenességet fejezett ki, miután annak még mindig Rákosi Mátyás volt a vezetője.¹ Ugyanakkor több olyan tagot is beválasztottak, akik korábban a rezsim kedvencének számítottak. [...]

Először néhány olyan eseményről szeretnék beszélni, amelynek magam is tanúja voltam. Nem tagadom, volt olyan érzésem a forradalom kitörésekor, hogy a tüntetés valamiféle terrorisztikus lázadássá fajulhat. Ezért aggodalmakkal telten mentem le a Váci utcába, ahol csatlakoztam a morajló, kiabáló tömeghez. Tudni akartam, mit kiáltoznak, miért tüntetnek. De egyetlen olyan csoportot sem láttam, amely fasiszta vagy terrorista megnyilvánulásként értékelhető jelszavakat kiáltozott volna, és semmiféle antiszemitizmussal sem találkoztam. Sajnos Magyarországon az antiszemitizmusnak komoly múltja van, de a forradalom idején a tömegek részéről nem tapasztaltam ilyesmit. Egyetlen szót sem hallottam, amely a kommunizmus vagy a kommunisták ellen irányult volna. Való igaz, hogy rengeteg gyűlölet halmozódott fel az ÁVH és az ávéhások ellen. Ezt onnan tudom, mert magam is többször közbeléptem, hogy az ávéhások elleni hajtóvadászatot megakadályozzam. Úgy éreztem, annál is inkább jogom van ehhez, hiszen én is szenvedtem a kezük között, és úgy véltem, részemről így fejezhetem ki a legjobban a tiltakozásomat azok ellen a módszerek ellen, amelyeket éppen ők alkalmaztak. De az ÁVH elleni dühöt leszámítva egyetlen olyan jelenséget sem tapasztaltam, amelyet a bosszúvágy fűtött volna.

Szeretnék tárgyilagos lenni, és mindent a maga súlyának megfelelően bemutatni. Hallottam, hogy egyesekről úgy beszéltek, mint a zsidóellenes felkelés hőseiről. Amikor megkíséreltem ellenőrizni ezeket a híreszteléseket, egyetlen helyszínt tudtam azonosítani, nevezetesen Rajkát, ahol állítólag zsidó mivoltuk miatt öltek meg zsidókat. Beszéltem emberekkel, akik jártak arra, de senki sem hallott erről. Egyetlen asszony számolt be arról, hogy saját szemével látta, amint az összes zsidót meggyilkolták, és ennek semmi köze nem volt a politikához.

Olyan híreszteléseket is hallottam, hogy néhány terrorista szervezetet újjáalakítottak, és hogy az osztrák–magyar határon nácik szívárognak be az országba, de erre semmiféle bizonyítékot nem találtam. Arról is hallottam, hogy állítólag Pécsen, az ország délnyugati részén fekvő városban felbukkant egy volt horthysta tábornok, de fogalmam sincs, hogy ez igaz-e, és senkit sem találtam, aki személyesen találkozott volna vele. Azt persze tudtuk, hogy mit tett az a Dudás nevű tiszt² a budapesti Külügyminisztériumnál, de nem hiszem, hogy őt fasisztának lehetne nevezni. Ő amolyan zsoldosvezér volt, aki ki akarta használni a lehetőséget, hogy a Nagy Imre-kormány letartóztatta, amiről mindenki tudott.

1. Ez tévedés. Az Írószövetség közgyűlése, amelyen Ignótust az elnökségbe választották, 1956. szeptember 17-én volt. Ekkor Hegedűs András volt a kormányfő. Rákosit 1956. július 18-án már a párt éléről is leváltották, utána Moszkvába távozott.

2. Dudás Józsefnek sosem volt katonatiszti rangja.

Azt mondhatnám, hogy a tömegek általában, de persze elsősorban a jobboldali pártok támogatói demokratikus eszmékkel keveredő vallásos, katolikus, konzervatív jellegű nézeteket vallottak. Mindenki szabad választásokat akart, a kommunistákat is beleértve, akik belátták, hogy bárhogy is szerették volna a proletariátust maguk mögött tudni, a munkások tőlük függetlenül és egységesen léptek fel.

Az orosz népről mint oroszokról nem beszéltek gyűlölettel. Azokat gyűlölték, akik kiszolgálták az oroszokat és az érdekeiket, miközben magyaroknak nevezték magukat. Még akkor sem hallottam olyan ellenséges hangot, amely orosz-ként bélyegezte volna meg őket, amikor később már katonai erővel támadtak. Sok szabadságharcostól hallottam, akikben támadhatott volna keserű gyűlölet ellenük, hogy igazából sajnálják ezeket a szegény ördögöket, akiknek fogalmuk sincs, mire használják fel őket.

Személy szerint az orosz katonákkal akkor kerültem kapcsolatba, amikor másodszor is elfoglalták az országot, és bevonultak Budapestre, azaz november 4-e után. Éppen egy olyan Duna-parti lakásban tartózkodtam, amelynek az épületét szigorúan őrizték, és csak az léphetett be, aki igazolni tudta, hogy ott lakik, vagy ott van dolga. Nem tudok oroszul, de valami ragadt rám a börtönben, és megpróbáltam szóba elegyedni az ott lévő orosz katonákkal, elmagyaráztam nekik, hogy itt lakom. Sosem éreztem, hogy ezekben a katonákban lett volna valami rosszindulat vagy bosszúvágy. Igazából teljesen meg voltak zavarodva, és pánikban voltak, mert nem tudták, mi történik, és hogy voltaképpen ki ellen is harcolnak. Az egyik megkérdezte tőlem, hogy akarok-e cigarettát, közben a Dunára mutogatott, és azt ismételte: Szuez, Szuez.

Tudomásom szerint ebben az időben másoknak is voltak hasonló élményeik. Egyik barátom – most éppen itt van Londonban, de nem említem a nevét – azt mesélte, hogy az oroszok betörték a lakásába, és németeket kerestek. Mindenhon németek után kutattak, és nagyon meg voltak lepődve, hogy egyet sem találtak. Az embernek az volt az érzése, hogy egyszerűen nem tudják, mit tegyenek, kitől féljenek, egyáltalán hol vannak, de azt nem mondhatom, hogy kegyetlenek lettek volna. Néha kegyetlen dolgokat tettek a pániktól vezéreltetve: szétlőttek házakat, legéppuskáztak ártatlan embereket, de általában nem mutattak rosszindulatot a lakosság iránt.

Nem akarok leragadni a Budapest elleni második támadásnál, ezek az események bizonyára jól ismertek, de annyit mondhatok, hogy mindenkit nagyon meglepett, mert tudtunk róla, hogy az oroszok és Nagy Imre között tárgyalások folynak. Bár személy szerint nem voltam túl optimista a tárgyalások kimenetelét illetően, mégsem tudtam elképzelni, hogy miközben folynak a tárgyalások, az oroszok megtámadják a fővárost. Az embereket sokkolta a támadás, és senki nem tudta, most mi fog történni. Az hamar világossá vált, hogy az orosz támadás elkeszesztő egységet teremtett az emberek között.

Az emberek egyáltalán nem féltek nyilvánosan hangot adni oroszellenes véleményüknek. Lépten-nyomon lehetett hallani ilyen megjegyzéseket, például

sorban állaskor. Ez nem volt valami bölcs dolog, hiszen azt könnyen elvihették az ávóra. Az embereket valóban érték retorziók, de nem sokat törődtek ezzel. A nemzeti egység szellemét a kommunisták is érezték, és azok is, akik az oroszokkal való jó viszony hívei voltak. Ennek érzékeltetésére hadd idézzek fel egy novemberben lezajlott tüntetést. A tényeket könnyű ellenőrizni, hiszen azok jól ismertek, de talán nem a kellő részletességgel. Ezen a demonstráción azok vettek részt, akik otthon maradtak, és egy órán át ki sem mentek az utcára. Fogalmam sincs, kinek az ötlete volt, de egyszer csak elterjedt a hír, hogy aki ki akarja mutatni, hogy szemben áll a fennálló hatalommal, az maradjon otthon. A kormány eleinte rá sem hederített, de a demonstráció olyan egyöntetű volt, hogy a kormánynak azt kellett színlelnie, hogy egyetért a „tüntetőkkal”: bejelentették a rádióban, hogy a demonstráció azok emlékének szólt, akik a forradalomban életüket vesztették, beleértve a forradalmárokat és az orosz katonákat is.³

Az Írószövetség álláspontja érdekesen alakult. Először egyáltalán nem akarunk tárgyalni az oroszokkal, mivel a magyar nép követeléseit teljesen figyelmen kívül hagyták. Nem titok, hogy voltak kisebb véleménykülönbségek, de alapvetően egyetértés volt közöttünk. Közreadtunk egy állásfoglalást – azt hiszem, a dokumentum megtalálható a bizottság anyagai között –, amelyben azt a feltételt szabtuk, hogy álljon fel egy parlamentáris kormány, ahhoz hasonló, mint amilyen Lengyelországban alakult. Ez álljon az önrendelkezés alapján, a munkások, a parasztok, az ifjúság és az értelmiség forradalmi tanácsainak támogatásával. Abban reménykedtünk, hogy a második orosz támadás okozta sokk ellenére meg tudunk egyezni az oroszokkal, akik rájönnek arra, hogy Magyarország brutális eltiprása nekik sem kifizetődő, és hajlandóak lesznek a kompromisszumra.

Ekkor elkezdődtek a deportálások. Az Írószövetség küldöttséget menesztett a magyar kormányhoz és az orosz katonai parancsnoksághoz egyaránt. Nem tudom megmondani, ki volt az, aki fogadott bennünket az orosz parancsnokságon. A megbeszélésünk során elismerte, hogy egy szerelvény valóban vitt deportáltakat Oroszországba, de ez nem fog többet megisméltódni. A deportáltakat vissza fogják hozni, és mindent el fog követni, hogy a deportáltakat mielőbb szabadon engedjék, vagy átadják őket a megfelelő magyar hatóságoknak. [...] A küldöttségünket Veres Péter, a szövetség elnöke, Háy Gyula drámaíró, alelnök – tudomásom szerint jelenleg börtönben van Magyarországon –, Illyés Gyula költő, író, és Hámos [György], az Irodalmi Újság szerkesztője alkotta, utóbbi volt a tolmács. Amikor a küldöttség arra kérte az orosz parancsnokságot, hogy eresszék szabadon a deportáltakat, az oroszok arra akartak bennünket rábírní, hogy vessük latba a befolyásunkat, és vegyük rá a munkásokat, hogy vegyék fel újra a munkát. Igen nehéz helyzetbe kerültünk. Bármely ilyen kérés a munkások felé a forradalom ügyének elárulását jelentette volna. Másfelől a deportáltaknak nyújtott minden segítség az oroszok beleegyezésén múlt. A deportáltak valójában túsok voltak.

3. A Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa és a Központi Munkástanács felhívására 1956. november 23-án 14 és 15 óra között mozdulatlanúságba dermedt Budapest, az utcák elnéptelenedtek.

Nincs semmi titok abban, amit most mondani fogok. Már a deportálások előtt arra jutottunk, hogy alkudni próbálunk az oroszokkal: ha beleegyeznek egy ENSZ-bizottság Magyarországra küldésébe, akkor arra fogjuk kérni a munkásokat, hogy menjenek vissza dolgozni. Végül arra az egyezsége jutottunk, hogy ha konkrét információkat tudunk szerezni a deportáltakról, akkor átadjuk ezeket az információkat az oroszoknak, és ők megpróbálják elintézni a hazahozatalukat. Ha így lesz, akkor hajlandók vagyunk közvetítőként fellépni a munkásság és az oroszok között, és segítünk meggyőzni a munkásokat, hogy vegyék fel a munkát, nem támogatjuk tovább a sztrájkot. Vagyis engedtünk a zsarolásnak. De lehetett volna rosszabb is. Végül is tartoztunk ezeknek az elhurcolt fiataloknak azzal, hogy mindent megteesszünk a megsegítésükre. Abban a helyzetben voltunk, hogy elejét vehettük annak, hogy esetleg további százazrek essenek áldozatul a deportálásoknak.

Hogy rövidre fogjam, az igazi sokk számomra és mindenki számára Nagy Imre elrablása volt. Az ő elhurcolása előtt még lehetett abban reménykedni, hogy valamiféle kompromisszumra lehet jutni, amit az is alátámasztott, hogy Kádár többször nyilvánosan kijelentette, hogy tárgyalni akar Nagy Imrével, amint az elhagyja a jugoszláv követséget. Persze jól tudjuk, mi történt az után, hogy ő és társai kijöttek a követség épületéből. Ami engem illet, ez volt az az esemény, amely után úgy döntöttem, hogy elhagyom Magyarországot, mert addig a pillanatig még reménykedtem abban, hogy folytathatom a munkámat. Ekkor éreztem úgy, hogy mindegy, mit ígért korábban a magyar kormány, és hogy azt jóhiszeműen tette-e vagy sem: ezekben nem lehet megbízni.

ELNÖK: – *A bizottság nevében köszönöm a beszámolóját. Az utolsó megjegyzésével kapcsolatban szeretnék föltenni egy kérdést. Van elképzelése arról, mik voltak Kádár szándékai, miután elfoglalta a kormányfői posztot – ha használhatom egyáltalán ezt a kifejezést? Szerepelt a tervei között egy koalíciós kormány megalakítása, amit aztán az oroszok akadályoztak meg?*

– Igen, úgy tudom, pontosan ez volt a helyzet. Tudom, hogy folytatott ez irányú tárgyalásokat. Kapcsolatban állt a kiscgazdapárt és a szociáldemokrata párt képviselőivel, és más emberekkel is, és erről a lehetőségről is tárgyaltak, és mindenki számított is arra, hogy ez fog történni. Persze ebben a koalícióban Nagy Imre kommunistaként vett volna részt, és azon az alapon tárgyaltak volna, hogy mindketten kommunisták. Ugyanakkor, miközben folytak ezek a koalíciót célzó tárgyalások a nem kommunista politikusokkal és a munkástanácsok meghatározó embereivel, tudomásom szerint Kádár telefonbeszélgetéseket folytatott a jugoszláv követségen tartózkodó Nagy Imrével is.⁴ Legalábbis így tájékoztatott néhány ember, akiről nem tudom elképzelni, hogy hazudnának nekem – nem is lenne erre semmi okuk –, de bizonyítékom erre nincs. De bárhog is volt, küldött és kapott üzeneteket Kádártól, értesült Kádár azon kijelentéseiről, miszerint tárgyalni kíván vele, úgyhogy nagyon is úgy nézett ki, hogy lesznek ilyen tárgyalások.

4. Ez nem igaz, de a „kint” lévők között éppenséggel könnyen lábra kaphatott a reménykeltő hír, hogy folynak ilyen beszélgetések.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Említette, hogy a parasztság elégedetlen volt a földosztással. Meg tudná mondani, hogy ön szerint pontosan miért voltak elégedetlenek?*

– Általánosságban a munkások és a parasztok a nyomor, a nélkülözés és az egyre növekvő adók ellen emeltek panaszt. És valóban volt panasz a földek újraelosztásával kapcsolatban is. Miről is van szó? Amikor 1953-ban Nagy Imre miniszterelnök lett, mondott egy híres beszédet, amelyben kijelentette, hogy azok, akik ki akarnak lépni a termelőszövetkezetekből, ezt megtehetik, sőt a földjüket is visszakapják. Ha valami miatt nem kaphatták vissza az eredeti földjüket, akkor egy azzal egyenértékű birtokot utaltak ki a részükre. Ezzel megkezdődött a termelőszövetkezetek felbomlása. Később, amikor Rákosi visszanyerte abszolút hatalmát, Hegedüs András miniszterelnökön keresztül megpróbálta megnehezíteni a téeszek elhagyását, de a folyamatnak nem tudtak gátat szabni, mivel már nagyon sokan kiléptek. A panaszokra az adott okot, hogy gyakran nem az eredeti földjüket kapták vissza a parasztok, hanem egy sokkal rosszabb minőségű vagy sokkal kisebb földdarabot utaltak ki nekik cserébe, ami gyakran csak feleannyit ért. Magyarul ezt úgy hívták, hogy „tagosítás”.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *És mi van azokkal, akiknek eredetileg nem volt földjük? Ők mit akartak? Saját földbirtokot követeltek, vagy jobb földeket, avagy csak annyit, hogy az életkörülményeik javuljanak? Azt hiszem, külön kell választanunk a parasztság két csoportját: azokat, akiknek volt földjük korábban, és azokat, akiknek nem. Több tanú arról beszélt, hogy a parasztság nem akarta az eredeti földbirtokviszonyok visszaállítását. A követelésük az volt, hogy a föld elosztása és hasznosítása legyen demokratikus és igazságos. El tudná pontosan mondani, mi volt a helyzet?*

– A forradalom nem tartott addig, hogy szabad választásokra kerülhetett volna sor, és kiderülhetett volna, mit is akar a parasztság többsége, ezért nem tudok pontos és kimerítő választ adni a kérdésre. Az én benyomásom az volt, hogy nem volt igazán nagy különbség azok követelései között, akik már az 1945-ös földreform előtt is rendelkeztek földbirtokkal, és azok között, akik csak 1945-ben váltak birtokossá. Mindkét csoport nagy többsége a magánbirtokok visszaállítását követelte, noha valószínűleg azt felismerték, hogy valamiféle szövetkezeti forma megőrzésére szükség van. Azt hiszem, amit akartak, az valamiféle szövetkezés a piacra jutás elősegítése érdekében. De a termelés kooperatív formája rendkívül népszerűtlen volt, noha az is világos volt, hogy ebben sem szabad annyira dogmatikusnak lenni, mert például a jó gabonatermő vidékeken ezek éppenséggel előnyösek lehetnek, de, ahogy ön is említette, csak egy demokratikus szerveződési forma keretében. Vagyis önmaguk irányítják, és az állam nem zsákmányolja ki őket olyan mértékben, ahogyan korábban. [...]

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Azt állította, hogy a forradalom alatt nem találkozott antiszemitizmussal, vallási gyökerű összeütközéssel, zsidóüldözéssel, de ön is, én is olvastam a sajtóban, hogy a magyar menekültek körében itt Nyugaton*

sor került antiszemita megnyilvánulásokra. Tud erről valamit? Ha valóban sor került ilyesfajta megnyilvánulásokra a menekülttáborokban, minek tulajdonítja ezt a jelenséget? Lehetséges, hogy náci elemek provokációja van a háttérben, vagy valami más oka lehet a dolognak?

– Úgy gondolom, ez néhány náci érzelmű egyén hatásának tudható be, például olyanokénak, akik 1947 előtt emigráltak – ilyenek sokan vannak ebben az országban is. Tudok arról, hogy szerkesztenek valamilyen hírlapfélét, de abban nem vagyok biztos, hogy az nyomtatásban is megjelenik, azt hiszem, stencillel sokszorosítják, és az új menekültek némelyike talán ennek a hatása alá került. Nem azt állítom, hogy mindenki, aki 1947 előtt emigrált, szükségképpen náci volt, de lehetek közöttük ilyenek, és amennyire én látom, az új menekülteket, vagy legalábbis azon részüket, amely inkább tanulatlan, ezek az elemek bujtoztatják. Hozzá kell tennem, hogy Magyarországon 1919 után igen erős hajlam volt az antiszemitizmusra, amit a nácizmus aztán felerősített, de megerősítem, hogy a forradalom alatt ilyesfajta megnyilvánulással nem találkoztam. Konkrét eset is csak nagy ritkán jutott a fülembe. Kérdezte, hogy igaznak vélem-e a híradásokat. Nos, valóban tudok esetekről, amikor néhány menekülttáborban elhangzottak egyesek részéről antiszemita kijelentések.

GUNEWARDENE: – Mi a véleménye, a magyarok az elnyomás ellenére továbbra is érdeklődnek a kultúra és a művészetek iránt?

– Ez így van, sőt az érdeklődés nő. Mindenekelőtt el kell mondanom, hogy a magyar kormány, bármi is róla a véleményünk, a maga módján igyekezett fokozni az érdeklődést. A tömegek számára olcsón elérhetővé tették a jó könyveket, de a növekvő érdeklődés egész máshogy sült el, mint ahogy gondolták. A rezsim nagyon szigorúan ellenőrizte, mit bocsát a tömegek rendelkezésére. A sztálinizmus éveiben, például 1953-ban alig adtak közre mást, mint szovjet vagy azt majmoló irodalmat. Más modern irodalom egyáltalán nem jelent meg, viszont meglehetősen liberálisan viszonyultak a klasszikusokhoz. Persze mindegyikhez fűztek valamilyen marxista–leninista magyarázó szöveget, de közreadták őket, és igen nagy volt irántuk az érdeklődés, hiszen semmi mást nem volt érdemes olvasni. De a Sztálin halála utáni enyhülésben elementáris erővel tört föl az érdeklődés a kortárs magyar és nyugati irodalom iránt. Az érdeklődés folyamatosan nőtt, és ennek szerepe volt abban, hogy az írók, és persze a művészek és tudósok, olyan nagy szerepet játszották a nemzeti ellenállásban, hiszen nagyra nőtt a tekintélyük és a népszerűségük, és a műveik iránt is felfokozott volt az érdeklődés. Ahogy mondtam, részben a kommunista rezsimnek volt köszönhető, részben pedig a közönség rezsimmel szembeni reakciójának, hogy a kultúra iránti érdeklődés ennyire megnőtt Magyarországon az elmúlt években.

GUNEWARDENE: – Csökkent a magyarok kötődése az egyházhoz?

– Nem, ez is inkább növekedett. Még azok körében is nőtt az egyház tekintélye, akik politikai okokból vagy ateista meggyőződésből, vagy mert más felekezetet

hívei voltak, nem igazán kedvelték az egyházat. Persze egyes egyházi vezetők kijelentéseiről voltak viták, voltak, akiknek nem tetszett, voltak, akiknek igen, de ez más kérdés.

GUNEWARDENE: – *Jól tudjuk, hogy a fasiszta rezsim mit követett el Magyarországon. De mi volt a forradalom vezéreszméje? Tudom, hogy nemzeti egység volt, de az egykori földtulajdonosok némelyike egyidejűleg nem próbálta kihasználni a forradalmat a maga céljaira?*

– Inkább csak aggódtunk, hogy ez megtörténhet. Ez benne volt a levegőben, sokat beszéltünk is róla, de erre irányuló konkrét erőfeszítéssel nem találkoztam.

GUNEWARDENE: – *Az egyház részéről sem tapasztalt törekvést arra, hogy visszaszerezze a tulajdonukat?*

– Mindszenty bíboros beszéde, amely a Budapest elleni támadás előestéjén hangzott el, valószínűleg a rendelkezésükre áll. Véleményem szerint – persze más értelmezések is lehetségesek – ő valóban tett néhány utalást az egyházi javak visszaszerzése érdekében, de ezen egyértelműen az egyházi intézmények és alapítványok helyreállítását értette, nem pedig az egyházi földbirtokok visszaszerzését. Persze lehetett az embernek olyan érzése, hogy ha ezzel kezdi, akkor vajon mivel fogja folytatni?

GUNEWARDENE: – *Egyetért azzal, hogy az emberek többsége ellenezte a nagybirtokok visszaadását korábbi tulajdonosaiknak?*

– Ebben teljesen biztos vagyok. Az emberek csak kicsiny, elhanyagolható csoportja, sőt, még az egykori mágnásoknak is csak egy elhanyagolható kisebbsége forgathatott ilyesmit a fejében. Nem hiszem, hogy a józanabbak közülük, például Esterházy herceg gondolt volna erre. Személyesen nem ismerem Esterházy herceget, de egy börtönben voltunk, és beszélgettem olyanokkal, akik ismerték, és nem hiszem, hogy akár csak a gondolat is megfordult volna a fejében. A legtöbb, amit hallottam, de ez sem volt általános vélemény, hogy a közepes méretű birtokok egy részét vissza kellene adni, vagy a jelenleg állami tulajdonban lévő erdők az egyházat kellene, hogy illessék. De ez merő spekuláció. A forradalomban részt vevő munkások és parasztok, az értelmiség körében vagy az írók között teljesen egyértelmű volt, hogy a földreformot nem szabad visszacsinálni.

GUNEWARDENE: – *Volt-e olyan kísérlet a Németországba, Angliába vagy máshová kivándorolt egykori földbirtokosok részéről, hogy olyan irányba próbálják fordítani az ország közvéleményét, hogy az elfogadja a régi földbirtokviszonyokat?*

– Semmi ilyesmiről nem hallottam. Néha lehetett olyan érzése az embernek, hogy ebben a zűrzavaros helyzetben az antiszemitizmus esetleges felszínre töréséhez hasonlóan valami ilyesmi is lábra kap, de ismétlem, ez merő spekuláció. A magam részéről egyetlen írással sem találkoztam, amely a földbirtokok visszaállítását népszerűsítette volna.

GUNEWARDENE: – *Hallgatta a Szabad Európa Rádiót?*

– Igen.

GUNEWARDENE: – *Kérem, válaszoljon egyenesen és őszintén! Hatott az ifjúságra a Szabad Európa Rádió, nem az írókra és az értelmiségre gondolok, hanem általában a fiatal emberekre.*

– Bizonyosan, de nagy túlzás lenne azt állítani, hogy ezek az adások bármi-féle szerepet játszottak a forradalom kirobbanásában. Az emberek mindenre szomjúhoztak, ami csak Nyugatról érkezett, és a Szabad Európa Rádió sugárzott a legjobb hullámhosszon, és a nyugati adások közül az ő programjuk volt a leghosszabb. Az is elmondható, hogy ezeknek az adásoknak a hangvétele állt inkább közelebb a széles tömegekhez, ámbár a szocialista munkásokra nem igazán hatott. Általánosságban elmondható, hogy a Szabad Európa Rádió éveken keresztül valami friss levegőt árasztott. Az emberek a forradalom idején is hallgatták, de elég sok panasz volt az adásokkal kapcsolatban. Hangsúlyoznom kell, hogy ez a személyes véleményem, nem készítettem jegyzeteket, és talán nem vagyok elég figyelmes rádióhallgató sem, de úgy véltem, hogy a rádióval szembeni vádak erősen túlzóak, noha volt néhány olyan kommentátor, aki engem is a régi bécsi mondásra emlékeztetett: „Dem Kiebitz ist nichts teuer”. Vagyis: „A kibicnek semmi sem drága”. Néha az volt az ember benyomása, hogy egyes kommentátorok egyetértének avval, hogy a magyarok csak áldozzák vérüket, noha a kinti magyarok nem siettek hasonló áldozatot vállalni. Nem mindig voltak elég megfontoltak, és az sokkoló volt, hogy Nagy Imrét azért támadták, mert kommunista, miközben mindenki úgy érezte, akár kommunista volt, akár nem, hogy fel kell sorakozni mögé, hogy az ország elnyerhesse a függetlenségét. Volt tehát jó néhány panasz a Szabad Európa műsoraira, de véleményem szerint a forradalom második felében, talán éppen a hazulról érkező jelzések miatt is, változtattak a hangvételükön.

GUNEWARDENE: – *Számos bizonyítékunk van arra, hogy azok az orosz csapatok, amelyek az első intervencióban vettek részt, szinte egyáltalán nem harcoltak, és egészen más katonák voltak, mint azok, akiket a második beavatkozás idején dobtak harcba. Utóbbiaknak a jelek szerint fogalmuk sem volt arról, hogy hol vannak, és mit csinálnak. Ön szerint is így volt? Ön is úgy látta, hogy e két csoport teljesen különbözött egymástól?*

– Igen, ez így van. Senki sem tudja pontosan, hogyan is volt, csak azt tudom elmondani, milyen benyomást tettek a lakosságra. Amikor megindult az oroszok elleni támadás, a „Ruszkik haza!” hirtelen az egész városban elterjedt. Megérkeztek az orosz tankok, és attól féltem, hogy mindenkit lemészárolnak, de elég meglepő módon az ellenkezője történt, és a tankok meglehetősen védtelennek bizonyultak a rájuk dobott égő, benzines üvegekkel szemben. Úgy vélem, a magyarokhoz átállt oroszok számát eltúlozzák, de kétségtelen, hogy sok példa volt erre. Nem tudok adatokat mondani, a valóságosnál több esetről beszélni, de előfordultak ilyen esetek, és az oroszok végül visszavonultak. Később nyilvánvalóan új csapatok érkeztek, ők már nem oroszok voltak, hanem Belső-Ázsiából jöttek, és az volt a benyomásunk, hogy azt sem tudják, hol vannak.

Pontos időpontot és neveket nem tudok adni, de több barátom, akiket igazán megbízhatónak tartok, arról mesélt, hogy beszéltek orosz tisztekkel a második támadás alkalmával, akik elmondták, hogy már október 23-a előtt parancsot kaptak, hogy induljanak el Budapestre. Hogy hogyan és miért történt ez, arról csak találgatni lehet, de tény, hogy számos egységet már korábban útnak indítottak, ami azt jelzi, hogy sejtették, hogy valami történni fog, amihez új csapatok bevetésére lesz szükség.⁵

GUNEWARDENE: – *Úgy vélem, elég egyértelmű, hogy a forradalom kitörését egy régóta tartó tömegmozgalom előzte meg, és ez a kormány számára is világos volt. Igen fontosnak tartom, hogy az önhöz hasonló értelmiségieknek mi a benyomása és véleménye az eseményekről. Kérem, mondja el, ön szerint mi célt szolgáltak a deportálások?*

– Kézzelfogható bizonyítékom nincs rá, de érzésem szerint kettős célt szolgáltak. Először is, ennek a sok fiatalnak a lefogásával, hiszen a gyanú szerint nagyrészt ők vettek részt a felkelésben, az ellenállás gerincét akarták összeropantani. Másodszor, bár ezt tagadták, arra számítottak, hogy a deportálásról terjedő hírek és szóbeszéd elrettentő hatású lesz, és túszként is felhasználhatják őket, amint ezt tették abban az esetben is, amit az Írószövetség kapcsán elmondtam. Ugyanakkor az az érzésem, hogy az orosz kormánytagok és katonai vezetők között is nézeteltérés volt, hiszen ha eleve deportálni akarták volna a lefogottakat, akkor miért nem kezdődtek el a deportálások rögtön az után, hogy az ellenállók letették a fegyvert. Mert november 4-e után, illetve az azt követő hetekben a fegyvert letevők kaptak egy pokrócot, talán még valami bort is, és barátságosan megkérték őket, hogy menjenek szépen haza. Majd rá két hétre egyes kerületekben szabályos hajtóvadászatot indítottak az emberek után, tekintet nélkül arra, hogy részt vettek-e a felkelésben vagy sem. Ezért csak arra tudok gondolni, hogy kezdetben olyanok kezében volt az irányítás, akik egyáltalán nem akartak ilyen dolgokat tenni, majd mások vették át a vezetést, vagy felülről érkezett más utasítás.

GUNEWARDENE: – *Azért tettem fel ezt a kérdést, mert tengernyi meggyőző bizonyítékunk van arra, hogy azok, akiket Oroszországba vittek, sokkal jobb bánásmódban részesültek, mint azok, akiket Magyarországon tartottak fogva.*

– Ezt elég valószínűnek tartom. Beszéltem néhány emberrel, akik orosz börtönökben vagy internálótáborokban voltak, és olyanokkal is, akik a Rákosi-rezsim idején megjárták az orosz NKVD börtöneit is, és mindegyikük azt mondta, hogy az oroszok összességében jobban bántak velük, mint az ÁVH. Az orosz táborokban olykor éhínség volt, mert elfeledkeztek róluk, és az élelem nem érkezett meg időben, de miután véget ért a kihallgatásuk, többet nem kínozták őket, és rendesen bántak velük. A viszonyok ugyan nagyon rosszak voltak, de általában nem bántak velük olyan brutálisan, mint ahogy az ÁVH-n szokás volt.

5. Erről már volt szó korábban, lásd a Kéthly-vallomáshoz fűzött 9-es lábjegyzetet.

„Az irodalom nem része a programomnak”

Hódi Sándor

London, 10 Carlton House Terrace, 1957. március 30., 10.00 óra

Hódi Sándor újságíró az Igazság című lap egyik szerkesztője volt. A forradalom előtt több vidéki és fővárosi lapnál dolgozott.

– Hódi Sándor vagyok, 33 éves, értelmiségi származású, egyetemet végeztem a bölcsészettudományi karon, s 1944 óta vagyok újságíró. 13 éves újságírói pályám alatt összesen 12 lapnál dolgoztam. Ebből hat volt magyar vidéki lap, kettő országos lap, kettő budapesti, egy illegális lap, és egy londoni lap, amelynél most dolgozom. Családos vagyok, két gyermekem van. 1956. december utolsó napján kényszerültem elmenekülni hazámból.

Ezek után a magyar sajtó és az újságírók helyzetét szeretném önökkel ismertetni. Hogy érthető legyen a sajtó forradalmi szerepe, röviden szeretném összefoglalni az előzményeket. 1949-ig a különböző pártoknak és szervezeteknek különböző lapjai voltak Magyarországon. Ebben az időben bizonyos mértékig érvényesült a sajtószabadság. Az irányítást az egyes szervek és pártok sajtóosztályai végezték. Az igazmondást csupán a pártokon belül bomlasztó árulók fékeztek, például a kisgazdapártban Dobi István, jelenleg kommunista párttag¹, az államelnök; a Parasztpártban Erdei Ferenc többszörös miniszter és így tovább.

1949-ben a korábban a szavazatok alig 20%-ával rendelkező kommunista párt végleg magához ragadta a hatalmat, és ezzel végleg megváltozott a sajtó helyzete is. Ekkor a Viharsarok című, egyik legnagyobb vidéki tájlapnál dolgoztam mint rovatvezető. Minden héten kaptuk a budapesti pártközponttól az úgynevezett sajtótájékoztatót, ebben rovatonként elő volt írva, hogy mivel foglalkozzunk. Még a címötleleteket is készen kaptuk. Néha kész cikkek is voltak a tájékoztatóban, és ezt minden lap megkapta, nem csak mi. A párt általában nem bízott az értelmiségi újságírókban. Ezért 1952-ig a régi újságírók és értelmiségiek 90%-át elbocsátották, és helyettük munkásokból, parasztokból próbáltak újságírókat faragni. A Viharsaroknál például a 10 munkatársból ketten voltunk értelmiségiek, hatan munkások, ketten parasztok. 1956-ban a Földművelésügyi Minisztérium lapjának gárdájából, ahol szintén dolgoztam, kettő volt értelmiségi, kettő pedig kiemelt káder. Engem például a Viharsaroktól 1951-ben azért bocsátottak el, mert szerintük osztályidegen elemekkel barátkoztam.

A sajtó területén az 1953-as berlini megmozdulás, illetve belföldi viszonylatban Nagy Imre előtérbe engedése hozott változást. Ekkor jelentek meg az első említésre méltó kritikák. Ekkor már a Földművelésügyi Minisztérium szaklapjánál, a Gépállomás című lapnál voltam. Magam is láttam a többi újságíró

1. Dobi csak 1959-ben lépett be az MSZMP-be.

kollégámmal együtt a következőket. Az országban a több százból mindössze 10-15 úgynevezett minta-termelőszövetkezet volt rentábilis, a többi állami segítséggel tartják fenn. A föl-fölszaporodó, és eredetileg úgy tervezett, hogy visszafizetendő állami támogatást évenként általában törölni volt kénytelen a kormány. Az olyan fontos állami gazdaságokban, mint a híres Tokaj-vidéki, a Badacsonyi Állami Gazdaságban, a mezőhegyesiben vagy a bábolnaiban, amelyek világszerte ismertek voltak a háború előtt, a termelékenység a háború előttinek 60-80%-a körül mozgott csupán. A gépállomások kettő kivételével, noha 300 körüli volt a számuk, kivétel nélkül deficitesek voltak. Az építőipar milliőkat herdált el felelőtlenül. Ezek közé tartozott a budapesti földalatti hálózat építése, és még sok egyéb létesítmény, amelyekről később kiderült, hogy vagy nem célszerűek, vagy nem megvalósíthatók. Mindezt próbáltuk megírni. A kiemelt káderek szemellenzős kisebbsége maradt csak ki ebből. Nehéz volt ezt megírni, különösen az után, hogy a párt központi vezetésében mondott beszédében Rákosi félreállította a túlságosan népszerűvé vált Nagy Imrét.

Hogy mit jelentett az irányítás és a cenzúra, arra két esetet mondok el 1956-ból. Mindkettő nem sokkal a forradalom előtt történt. Mezőberényben és Békéscsabán jártam a gépállomásokon. Mindkét helyen közel 2 millió Ft-os beruházással új telephelyet építettek. Az építkezéseket mindkét helyen le kellett állítani, mert a falak a rossz áramszigetelés következtében ráztak, telítve voltak elektromos árammal, az épületek falai a rossz alapozás következtében össze akartak dőlni. Ezt a panamát, amely nem volt egyedülálló, hanem jellemző volt az építőipar munkájára, megírtam. Szőke Mátyás, a földművelésügyi miniszter helyettese, szerkesztőbizottságunk vezetője a cikket a minisztérium két másik osztályvezetőjéhez küldte, akik kihúzták a lényegét. Azután az építésügyi miniszter helyetteséhez, Lux [László] úrhoz küldött, aki érintett volt ebben a kérdésben. Természetesen kihúzta mindazt, ami őket érintette. Ami végül megjelent, az minden volt, csak nem leleplezés, és a panamák tovább folytak.

Vagy a második eset. Divatba jöttek a rehabilitálások. Írtam egy olyan emberről, megbízás alapján természetesen, akit tévedésből, mert kuláknak vélték, a rendőrségen félholtra kínoztak. A szerencsétlen egész életére dadogóssá, beszédhibássá vált. Az ügyében maga a legfelsőbb államügyész, Nonn György adott amnesztiát. Lent járt a helyszínen, az ügyét kivizsgálta. Amit azonban az alsó szervek figyelembe se vettek. Ezt megírtam. Szőke Mátyás miniszterhelyettes letiltotta közlését. Az érdekessége a dolognak az, hogy elvittem az ország egyik legnagyobb lapjához, a Népszavához ezt a cikket, le akartam közzéltetni, mert igaznak tartottam. A szerkesztő nem merte leköszölni, hanem előbb elküldött a legfőbb államügyészhez egy jóváhagyó szignóért. A legfőbb államügyész kihúzta a lényegét. Visszaérve a Népszavához kihúzták azt, amit ő még benne hagyott. És a cikkből egy 30-40 soros kis cikkecske lett csupán. A következő napokban Szőke Mátyás miniszterhelyettes személyesen vont felelősségre azért, mert a cikket, függetlenül attól, hogy igaz volt, vagy nem, leközzölttem.

Nehéz volt az újságírók sorsa. Még a becsületesebb káderek is a rendszer ellen fordultak. Hiába zárták ki a pártból Méray Tibort és társait, az eseményeket nem lehetett megállítani. Az írókkal együtt a Petőfi Körben is készítették elő a forradalmat. Magam is részt vettem a Petőfi Kör időközben híressé vált ülésein. Ezért zárták ki Tardos Tibort és az egyik nagy élő magyar író, Déry Tibort a pártból. Ilyen előzmények után jött a forradalom, amelyet önök is jól ismernek.

Én itt most csak néhány momentumot szeretnék kiragadni. 1956. október 25-én, a forradalom harmadik napján alapítottam ötödmagammal, Obersovszky Gyulával és Gáli Józseffel, akik jelenleg Budapesten bíróság előtt állnak, az Igazság című lapot. Ez volt akkor az egyetlen és első szabad sajtótermék az országban. Hogy hogyan fogadták, arra nézve engedjék meg, hogy elmondjak egy esetet a Kilián laktanyából. A forradalom napjaiban mi magunk, újságszerkesztők is közreműködtünk becsempészni a lapot a forradalom egyik centrumába, a Kilián laktanyába. Csak néhány példányt sikerült egy alkalommal bevinnünk, ezeket a példányokat azonban valósággal véres cafatokká olvasták a sebesültek. A leg-súlyosabb sebesültek pedig, akik nem tudtak már olvasni, kérték, hogy olvassák fel nekik a cikkeket. Maléter Pál maga kért meg engem egy alkalommal, hogy minél több lapot küldjünk, mert többet érnek a lapok, mint a fegyverek. Ezekben az időkben az újrainduló Szabad Népet és a Szabad Ifjúságot az emberek az utcákon máglyán égették el, úgy, ahogy kikerült a nyomdából. Október 29-én már megjelentek a többi forradalmi lapok is, amelyek kimondták az igazságot. November 4-ét követően pedig, amikor az új lapot, a Népszabadságot alapítják, nincs újságíró, aki vállalja írását. Ezért vidékről, a kormány korábbi székhelyéről, Szolnokról hozatnak embereket, a lap élére pedig Friss Istvánt állítják, aki soha nem volt újságíró, hanem pártfunkcionárius.² Az újságírók közül sokat letartóztatnak. Letartóztatják Boldizsár Ivánt is. Őt azonban rövidesen szabadon engedik. Engem november 11-e és november 19-e között csuknak le.

Ez alatt az idő alatt megpróbáltak beszervezni a szovjet titkosszolgálatba. Az orosz őrnagy, aki kihallgatott, elsősorban az iránt érdeklődött, kik voltak azok személy szerint, akik a forradalmat előkészítették, újságírókörökben kik vettek benne részt. Milyen az orosz beavatkozás után az újságírók hangulata? Ezután nekem fedőnevet adott, mondván, hogy semmiképpen nem akarják az oroszok, akik különben a magyar nép barátai, engedni azt, hogy az imperialisták a maguk oldalára ragadják Magyarországot. Ebben úgy segítsek neki, hogy figyeljem meg a helyzetet az újságírók körében, és az ő jelentkezésük alkalmával a tapasztalatokról számoljak be. Ezt a szabadulás érdekében azért voltam kénytelen színélve elvállalni, mert az előző napokban transzportokat állítottak össze a foglyokból, és ezeket kiszállították az országból. Az egyik cellatársam például, Morvai Dénes és felesége, aki szintén itt tartózkodik most már Lon-

2. A Népszabadságot az MSZMP megalakulásával egy időben, azaz november 1-jén alapították. Friss Istvánt Fehér Lajos leváltása után, november 24-én nevezték ki főszerkesztőnek. Egyébként igaz, hogy november 4-e után jó ideig nagy nehézségekbe ütközött a lap szerkesztőségének verbuválása.

donban, bekerült az egyik ilyen kiszállítandó transzportba. És csak úgy sikerült, mint később nekem erről beszámolt, megmenekülnie, hogy Debrecenben a magyar vasutasok fölrobbantották a vasúti síneket. Ennek tudatában kénytelen voltam ezt vállalni, azzal az elhatározással, hogy semmiféleképpen nem fogom teljesíteni. Amint hazamentem, másnap elbúcsúztam a családomtól, és más lakóhelyre költöztem, ha esetleg keresnek, ne találjanak meg.

November 24-én Élünk címmel illegális lapot adtunk ki, mivel a kormány nem engedte az Igazság további megjelenését. A többi lapét sem engedte. Az Élünk című lapot az egyik budapesti kórházban, a Péterfy Sándor utcai kórházban készítettük, ahol a személyzet segített nekünk az előállításban. Ez időben bent jártam a Földművelésügyi Minisztériumban is, beszéltem Szőke Mátyás miniszterhelyetttel, aki az első naptól kezdve, ahogy az oroszok bejöttek, kormányösszekötőként részt vett az új Kádár-kormányban. Ő ekkor felelősségre vont engem, mondván, hogy a megengedettnél bátrabb hangú cikkeim is hozzájárultak a forradalmi hangulat szításához, magához a forradalomhoz. Részeséggel vádolt a forradalom előkészítésében. Jellemző, hogy még kommunista vezető emberek is milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a sajtó szerepének az októberi forradalom felmérése során.

Kádár ez időben a lapengedélyért hozzá menőknek azt mondta, akik között én is ott voltam, hogy az irodalom nem szerepel a programomban. Ezzel tért ki a lapengedélyek megadása elől, különben politikája ezen a téren is a halogatás volt. November 24-én a munkástanács és az értelmiségi csúcsbizottság kiküldötteit az Igazság volt munkatársaival, így velem is, a Fészek kávéházba hívták. Felkértek bennünket, hogy legyünk az ő lapjuk. Indítsuk meg újra az Igazságot. A kormány azonban nem engedélyezte a Nagy-budapesti Munkástanácsnak saját lap indítását. A Nagy-budapesti Munkástanács különben nemcsak ezt, hanem egyéb dolgokat sem tudott kivívni. Kádár hasonló halogató magatartást tanúsított más kérdésekben is. Magam jártam például a Nagy-budapesti Munkástanács Akácfa utcai központjában. Ekkor láttam több kilónyi aktahalmazt kitevő jegyzőkönyveket, amelyeket elhurcoltaknak, deportáltaknak a családtagjaitól vettek fel. Ott egy külön ember volt beállítva arra, hogy számon tartsa ezeket, a kormánnyal tárgyaljon, illetve, mivel a kormánnyal való tárgyalás nem hozott sikert, közvetlenül az orosz parancsnoksághoz fordult a Nagy-budapesti Munkástanács több esetben. A tapasztalat azt bizonyította, hogy az oroszok még inkább igyekeztek kesztyűs kézzel bánni a munkástanáccsal, mint a magyar kormány. Ezekből a jegyzőkönyvekből kb. 15-20 gépelt oldalnyiit kiírtam nevekkal, címekkel, és ezt az egyik külföldi, angol lap tudósítónak átadtam. Azért, hogy a világot tájékoztassák arról, hogy mi történik Magyarországon, kiket és milyen méretekben deportálnak. Időközben az illetővel itt Londonban beszéltem. Hogy mire használta fel az általam adott neveket és címeket, nem tudom.

November 28-án jelen vagyok az újságíró-szövetségben, amikor a volt Nép-hadsereg című lap munkatársai gyülekeztek össze. A munkatársak elhatározták,

hogy inkább nyomdai segéd munkásnak mennek, mint hogy a meginduló sajtóéletben a közeljövőben részt vegyenek. Közülük mindössze kettő írta alá a katonai szolgálatot, amely előfeltétele volt annak, hogy a néphadsereg lapjánál dolgozzanak. A többi kivált a laptól. Természetesen nemcsak az ő álláspontjuk volt ez, nagyon sok újságíróval beszéltem, aki hasonlóképpen más pályát igyekezett választani, mert akkor már nyilvánvalóvá vált, hogy az igazságot semmiképpen nem lehet megírni Magyarországon. November 29-én Obersovszkyt és Gálit, két kollégámat, akik az Igazság alapítói voltak, szintén letartóztatták. Ezzel egy időben kénytelenek voltunk megszüntetni az Élünk című illegális folyóiratot is.

Jellemző egy megható történet arra, hogy maguk az újságírók is mennyire a forradalom mellett álltak. A letartóztatást követő napon bejött az újságírószövetségbe Obersovszky Gyula felesége. Gyűjtést indítottunk az újságírók körében a család támogatása érdekében. Egyetlenegy újságíró nem volt, nézetre való tekintet nélkül, aki erre a gyűjtőívre fel ne iratkozott volna.

November 30-án indítjuk meg a Nagy-budapesti Munkástanács híradóját. Ez volt hivatott helyettesíteni a nem engedélyezett Igazságot, és általában ez helyettesítette a tanácsnak a sajtóját, amit a kormány korábban nem engedélyezett. Ez csak egy stenciles, sokszorosított híradó volt. Kétféle áramlat érvényesült ez időben a Nagy-budapesti Munkástanácson, és ehhez voltunk kénytelenek mi, a híradó szerkesztői is tartani magunkat. A kormány ügynökei ez időben fékezni igyekeztek a becsületeseknek, például Rácz Sándornak, a Nagy-budapesti Munkástanács elnökének és Sebestyén Miklósnak, a munkástanács sajtófőnökének a sztrájkra való törekvését. Mindenki látta, hogy e pillanatban az ellenállás egyetlen formája a sztrájk. Meggyőződésemm, utólag visszatekintve az eseményekre, hogy akik a sztrájk ellen voltak ebben az időben, azok a kormány megbízottai voltak, és szándékosan keltettek zavart. A kormány különben lassan előkészítette, részint a tanács lejáratásával is, magának a tanácsnak a betiltását. De nemcsak a lejáratással, hanem a november 29-ét megelőző két hétben a karhatalom megszervezésével is.

A november 29-ét megelőző két hétben a karhatalom megszervezése és az úgynevezett tiszti karhatalom megszervezése is előkészítés alatt volt. Közben a tanács tagjainak megfélemlítésére Sebestyént és Rácz Sándort több ízben elhurcolták otthonról, egy kis puhításra, gondolom. Közben rendeletet hozott a kormány mindenféle csoportosulás betiltásáról. Azon mérhettük le a kormány törekvéseit, hogy december vége felé a csoportosulást betiltó rendelet megszegői pillanatok alatt a helyszínrre érkező új karhatalmistákkal találták szemközt magukat. Tehát bebizonyosodott, hogy a kormány nem ült tétlenül. Nemcsak a tanácsok ellen harcolt, amelyek kétségtelenül egyetlen képviselői voltak a magyar népnek, hanem előkészítette a módszeres terrort is. December 10-én be is tiltották a Nagy-budapesti Munkástanácsot.³ És ezzel megszűnt a szabad sajtónak még a nyoma is Magyarországon.

3. December 9-én.

A tanács betiltásának közvetlen indoka az volt, hogy négy nappal korábban a tanács egy illegális gyűlést tartott, amelyen két határozatot fogadott el. Lényegében mindkét határozat ugyanazt tartalmazta, az egyik azonban nem beszélt nyíltan, csupán burkolt formában, és ezt a határozatot a kormánynak szánták. Ez a határozat követelte a halogató politika azonnali megszüntetését. A második szigorúbb változat, amit arra az esetre tartogattak – magam is részt vettem ezen a nagyon viharos ülésen –, hogy ha Kádár az első változatot nem akceptálná, figyelmeztető sztrájkok tartását foglalta magába. Amennyiben a figyelmeztető sztrájkok is eredménytelenek maradtak volna, úgy többnapos országos sztrájk gondolatával foglalkozott. A tanácsnak három nappal ez után az illegális ülés után történt betiltása maga is bizonyítja, hogy kormány által beépített emberek működtek a tanácsban, akik erről az ülésről is tájékoztatták a kormányt, amely három nap múltán, félvén a következményektől, azt az utat választotta, hogy betiltotta a munkástanácsot. Én az év utolsó napján, december 31-én jöttem el Magyarországról. Meggyőződésem, hogy jelenleg Magyarországon csak mindenre kész és mindenre elszánt szerencselovagok írnak, akik kiszolgálják a rendszert. Hogy mikor lesz újra szabad szó a szánkban, az még a jövő titka. Nemcsak rajtunk, a világon is múlik.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Ön szerint Rákosi azért küldte el Nagyot, mert túlságosan népszerű volt. Ez volt az egyedüli oka annak, hogy Rákosi eltávolította Nagy Imrét?*

– A népszerűség önmagában véve semmit se mond, hanem inkább azért, aminek ezt a népszerűséget köszönhetette Nagy Imre. Kétségtelen, hogy abban az időben a magyar nép még megelégedett volna bizonyos kompromisszummal, megelégedett volna az engedményekkel, esetleges reformokkal. A Szovjetunió és Rákosiék véleményem szerint ott rontották el a dolgot, amikor nem reformáltak. Ez véleményem szerint ennek a modern diktatúrának hovatovább a tragédiájához fog vezetni. Azonban az októberi események, amikor a magyar nép egy kicsit lélegzethez jutott, túlnőtték már az akkori állapotokat, és a magyar nép októberben nem elégedett meg ezzel a kompromisszummal, hanem követelte a kommunizmus minden formájának, minden rózsaszín árnyalatnak is az abszolút likvidálását.

„Kádárék folyton a magyar állam önállóságát hangoztatták”

Révész László (OOO tanú)

Genf, Palais des Nations, 1957. április 3., 15.00 óra

OOO tanú jogászprofesszor volt a budapesti egyetemen, a kisközpárt tagja. 1956-ban a budapesti egyetem kisközpárti szervezeteinek megalakításában működött közre, és az egyetemi nemzetőrség parancsnoka lett, majd a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsának tagja. 1957. január végén hagyta el Magyarországot. Az adatok alapján bizonyosra vehető, hogy a tanú Révész László,¹ aki Svájcban telepedett le, és a berni Schweizerisches Ost-Institutnál dolgozott kutatóként.

– 1946-ban választottak meg az egyetemes református jogakadémia professzorává, és 1947-ben, amikor a Szovjetunióból 3 évi hadifogság után hazajöttem, akkor foglaltam el a tanszékeket, ahol 1949-ig működtem a magyar és az egyetemes jogtörténeti tanszék tanszékvezetőjeként. Utána 1949-ben megszüntették az akadémiát, és az egyetemre kerültem, ahol beosztott professzorként működtem 1951-ig. 1951-ben lefokoztak docenssé, azaz rendkívüli professzorrá, és az maradtam mai napig. A kisközpártnak voltam tagja egyetemi hallgató korom óta, egészen 1949-ig, amíg a pártot föl nem számolták. És most, 1956. október 30-án megszerveztem a budapesti egyetem kisközpárti szervezetét, amelynek én lettem az elnöke. Decemberben pedig az országos intézőbizottságnak lettem egyik tagja.

A forradalomban mint az ifjúság forradalmi küzdelmének egyik vezetője, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem forradalmi tanácsának és a jogi kar forradalmi tanácsának voltam elnöke. És mint ilyen, parancsnoka az egyetemi nemzetőrségnek. Munkánk főképpen abból állott, hogy a harcok mellett próbáljuk összehozni a különböző diákbizottságokat, amelyek egymástól elszigetelten, Budán és Pesten működtek, amely igyekezet nem járt teljes sikerrel. Október 28-án egy nagy egyetemi gyűlésen Losonczy Géának, későbbi államminiszternek a részvételével próbáltunk rendet csinálni, de még akkor sem ment teljesen. Annál nagyobb eredménnyel járt a nemzetőrség felfegyverkezésére való irányuló törekvésünk, amihez a fegyvereket volt egyetemi hallgatóm, a budapesti rendőrfőkapitány, Kopácsi Sándor ezredes bocsátotta a rendelkezésre.

Az októberi forradalom győzelme után november 4-ig lényegében az esetleges orosz támadásra fölkészültünk, és az egyetemen azt az álláspontot foglaltuk el, hogy az oroszok támadása esetén ne fegyveresen álljunk ellen, hanem passzív nemzeti ellenállást folytassunk. Mint egyetemi küldöttség vezetője voltam november 3-án délután és este ebben az ügyben Tildy Zoltán államminiszternél,

1. L. Argejő Éva: Az 1956-os forradalom és megtorlás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. *Múltunk*, 2010/2. Továbbá: *Nagy Imre és kora, V. kötet*, i. m. 66. o.

akit gyermekkorom óta ismerek, aki azonban ezt az indítványunkat visszaautasította. Ennek az alapján november 4-én mi is az egyetemistákkal egyetemben teljes erővel felvettük a harcot az oroszok ellen.

Miután a harc megszűnt, november 9-e után hozzáfogtunk, hogy amit fegyveresen elvesztettünk, politikailag próbáljuk megnyerni. Sajnos ebben a törekvésünkben a politikai pártok segítséget nem nyújtottak. Először is próbáltuk a forradalmi tanácsokat vagy forradalmi bizottságokat, különböző név alatt szerepeltek, összehozni. Előbb egy csúcsbizottságot szerveztünk, amelyiknek a neve forradalmi bizottságok intéző bizottsága volt. Majd november közepén, miután ez nem jól működött, megszerveztük ismét a november 4-én megszűnt Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsát. Mint az egyetem forradalmi bizottságának elnöke ebben az értelmiségi tanácsban voltam intézőbizottsági tag. Az értelmiségi forradalmi tanács a munkástanáccsal a legszorosabban együttműködött. Kijártunk a munkásküldöttek gyűléseire, és megadtuk a szempontokat nekik ahhoz, hogy a kormánnyal folytatott tárgyalásokon milyen álláspontot képviseljenek. Így választottak be engem is a Nagy-budapesti Munkástanács tagjává az egyik ilyen küldöttgyűlésen, amit én mint professzor visszautasítottam, de tanácsadóként fölkérésükre egész végig mellettük maradtam.

Az értelmiségi forradalmi tanács kidolgozott programot a kibontakozásra nézve, amely programot elfogadta a kisgazdapárt, a parasztpárt, vagyis a Petőfi Párt, és a munkások egyaránt. Ez egy országos indítvány lett volna, amelyet a kormány elé terjesztettünk, és amelynek elkészítője két egyetemi tanár volt, akiknek a neveit nem szeretném, ha nyilvánosságra kerülnének, itt azonban megmondom: egyik jelenleg is működő jogi kari professzor, Nizsalovszky Endre, a másik pedig egy már nyugdíjazott professzor, Varga István. Ha a bizottságot érdekli, akkor ennek a kibontakozási javaslatnak a lényeges pontjait ismertetni fogom.

Közben én, mint az egyetemi bizottság elnöke, tárgyaltam az oroszokkal. Az orosz csapatok központi parancsnokságán, az Ajtósi Dürer sor 21. szám alatt, abból a célból, hogy a kihurcolt egyetemi hallgatókat hozzák vissza. Részt vettünk, én és a velem tartó egyetemi vezetők a december 10-i sztrájk megszervezésében, s a továbbiakban én voltam az értelmiségi forradalmi tanácsnak a Legfőbb Ügyészség felé kiküldött összekötője. Ebben a minőségben módom volt közvetlenül megtudni az oroszoknak a magyar igazságszolgáltatásba való avatlan és jogtalan beavatkozását. Ismertem az egész ÁVH-s tisztkart, mert mint jogi kari professzor tanítottam az ávéhás tiszteket, és nálam kellett vizsgáznuk.

Otthon maradtam Magyarországon egészen január 26-ig. Január 21-én a legfőbb ügyész le akart tartóztatni, mert ellenem a népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés, izgatás és megvesztegetés címén indított vádat az ügyészség. Ezért 22-én eljöttem, és mielőtt még január 26-án átléptem volna a jugoszláv határt, sikerült találkoznom a Mecsek hegységben még mindig működő partizánoknak egyik csoportjával, akik még akkor is rendszeres harcot folytattak az orosz hadsereg egyes szakaszai, csapatai ellen.

Szeretnék még két tényezőre rámutatni, egyik az, hogy a forradalomnak semmiféle antiszemita jellege nem volt. Minket azzal vádoltak egyesek odahaza, a Legfőbb Ügyészségen, hogy a forradalom éle bizonyos szemita–antiszemita célt szolgált. Kiemelem azonban, hogy saját magam láttam a következő jelenetet: október 25-én, a parlamenti mészárlás napján délelőtt 10 órakor, amikor az egyetemi ifjúság a Parlament teréről rohant vissza, és a Vécsey utcán kezébe jutott egy ávéhás százados, akit egy munkásember, aki az egyetemisták között volt, megragadott, letépte a rangjelzését, és azt mondta neki, hogy az előbbi mészárlás miatt mostan téged le kellene lőnünk. Azonban mivel zsidó vagy, nem bántunk, mert azt találnák mondani, hogy antiszemita vagyunk, pedig soha senki közülünk nem volt és nem is lesz az. Az egyetemi vezérkarban szintén igen jelentős arányban voltak képviselve zsidó fiúk. [...]

ELNÖK: – *Említette a diákok deportálását. Tud erről konkrét adatokat mondani?*

– Nemcsak közvetlenül diákokat deportáltak az oroszok, hanem általában az volt a gyakorlat, hogy lezártak egy utcaszakaszt, mégpedig úgy, hogy elől egy páncélkocsi, hátul egy páncélgépkocsi, és akit azon az útszakaszon találtak, azt behajították a páncélkocsiba és elhurcolták. Ilyennek nem egy alkalommal voltam saját magam is szemtanúja. A legtipikusabb és legvéresebb volt, vagy legszörnyűbb volt, mondjuk, november 10-e körül, amikor a Semmelweis utcát zárták le. Fiatait, öreget egyaránt elvitték. Tudok egy másik esetet november 12-éről, amikor az én egyik hallgatómat vitték el az oroszok. Következésképpen: a fiú a Rózsadombon lakott. Egy Öry Mihály nevű ávéhás hozott oroszokat, akikkel megszállták az ávéhás óvodát a Rózsadombon, és az ott találtakat mind elhurcolták Oroszországba.

Az egyetemi forradalmi tanács vagy forradalmi bizottság nevében ketten voltunk tiltakozni az oroszoknak ez ellen az eljárása ellen. Mégpedig a forradalmi bizottság titkára: Garamvölgyi Zoltán tanársegéd, aki jelenleg Jugoszláviában tartózkodik, és én. Itt az orosz csapatok központi parancsnoksága a velünk való tárgyalásra egy Fidorenko nevű politikai alezredest küldött ki. Ő előbb nem akarta elismerni a deportálás tényét, azt mondotta, hogy ők senkinek parancsot nem adtak a deportálásra, és amennyiben történt, az magánakció volt. Én erre mutattam névsorokat, amelyeket úgy dobtak ki a vonatról a már deportáltak, és hivatkoztam több 14-15 éves gyerekekre, akit kopaszra nyírott fejjel az előző napokban hoztak haza Ungvárról, részben pedig Kolomeából. Erre ő maga is elismerte, és azt mondta, hogy a deportálásnak mindössze az volt a célja, hogy az ellenálló fiatalok egy részét kikapcsolják a harcból, kivigyék Oroszországba és utána, amikor a rend helyreáll, akkor visszahozzák őket. Átadják a magyar hatóságoknak további intézkedés végett.

Azután fölhoztam neki azt, hogy az utcákon orosz katonák, orosz járőrök fogdosák össze a polgárokat, viszik be a Fő utcára, ahol az ÁVH börtöne van, és itt az ÁVH-börtönben ők tartják fogva és ők hallgatják ki őket. Először ezt sem akarta elismerni, később azonban, amikor tényekre hivatkoztam, saját hallgatóimra, akkor elismerte, és azt mondotta, hogy a közeljövőben ennek a börtönnek a felülvizsgálatát átadják teljesen az újjászervezett magyar politikai rendőrség kezébe.

Azután megjegyzem még, hogy a deportálásokkal kapcsolatosan nemcsak én voltam az orosz csapatok központi parancsnokságán, hanem volt ott a tudományos akadémia forradalmi bizottságának a titkára, Nizsalovszky Endre jogi kari professzor és az oktatásügyi minisztert akkor helyettesítő oktatásügyi kormánybiztos, Kónya Albert. Ők az ellen tiltakoztak, hogy az oroszok 72 embert hurcoltak el Veszprémből, a veszprémi egyetem hallgatóit és néhány tanársegédet, nekik azonban az oroszok teljesen kitérő választ adtak. Azt mondták, nevezzék meg, kinek a parancsára történt a deportálás, ki hajtotta végre, kik voltak, akiket kivittek, és hová vitték őket. E nélkül a 4 adat nélkül ők nem hajlandók a kérdéssel foglalkozni.

Mint az egyetemnek és főleg a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsának a Legfőbb Ügyészséggel összeköttetést fönntartó vezetője, naponként megjelentem a Legfőbb Ügyészségen a letartóztatott hallgatók, írók kiszabadítása ügyében. Innen tudom a következő adatokat: november derekán, kb. 14-én vagy 15-én letartóztattak két újságíró, többek között, azért, mert benn voltak a jugoszláv követségen. A jugoszláv követséget megfigyelés alatt tartották, és az onnan távozókat lefoglalták, és előbb gyűjtőfogházba vitték, onnan pedig átvitték a Fő utcára, ahol oroszok hallgatták ki őket. Ezeket gyorsan sikerült visszakapunk, azonban saját hallgatóim ügyében még január 21-én is voltam a legfőbb honvéd ügyésznél, de őket nem sikerült az oroszoktól megkapniuk. Elmondotta, hogy ő saját maga beszélt a Fő utca MVD, tehát GPU² parancsnokával szovjet részről, aki mindig csak halogatta az ügyet, és azt mondtotta, hogy amint ők a maguk kihallgatását befejezik, akkor a foglyokat át fogják adni a magyar hatóságoknak. Azonban január 21-ig nem történt meg. Január 21-én még mindig 74 magyart tartottak fogva az oroszok. Egy csomó magyar fiataalt átadtak a magyar politikai rendőrségnek, azzal a céllal, hogy a továbbiakban az őrzésükről ők gondoskodjanak, de még ne bocsássák őket el, mert nekik szükségük van egyes adatoknak az egyeztetése céljából a jelenlétükre. Meg kívánom jegyezni, hogy a Legfőbb Ügyészség részéről az oroszokkal való kapcsolatot egy volt 1919-es, tehát első kommunizmusbeli népbiztosnak a fia, Hamburger Jenő nevű ügyész tartotta, aki nap mint nap járt az orosz parancsnokságra.

Szeretnék beszámolni még arról, hogy az oroszok mennyire kezükben tartották az egész magyar közigazgatást november 4-étől kezdődően. A hirdetményeket a polgári lakossághoz parancs formájában az orosz csapatok bocsátották ki. Budapesten például Grebennyik, majd később Lascsenko aláírással jelentek meg a plakátok, amelyek ismertették azt, hogy a szovjet csapatok parancsnokának rendelete alapján hány óráig szabad a városban kint közlekedni.

Azután vidéki városokban még tovább ment ez a terror. Amikor az értelmiségi forradalmi tanács kiküldöttéként én december 9-én Kecskemét városában megjelentem, és ott egy értelmiségi nagygyűlésnek a december 16-án történő

2. Egész pontosan: KGB.

megtartásáról tárgyaltam, akkor azt a választ kaptam, hogy ezt a kérdést előbb meg kell tárgyalni az orosz csapatok kecskeméti parancsnokával. Ezt a választ nekem Bács-Kiskun megye tanácsának az elnöke, Dallos Ferenc adta, aki másnap, december 10-én valóban kapcsolatba is lépett az orosz csapatok parancsnokságával. Közölték velem pár nap múlva, hogy az orosz csapatok nem engedik a nagygyűlés megtartását.

Azután a statáriummal kapcsolatosan: december 9-én délután hozták, vasárnap, a statáriumra vonatkozó rendeletet, amelyik december 11-én délután 6 órakor lépett volna életbe. Ennek ellenére azonban olyan cselekményben is hozott ítéletet a bíróság, amelyik fél órával a rendelet hatályba lépte előtt történt. Az eset Kecskeméten történt, egy Góbor [Kóbor?]³ nevű embernek az ügyében. Itt a tárgyalást olyanképpen tartották meg, hogy a kecskeméti törvényszék épületét néhány orosz tank körülfogta, senki az épületbe be nem mehetett, a tárgyalás teljesen zárt ajtók mögött folyt, néhány ügyvéd mint védő mehetett csakis be. Ezeket a védőket ismerem, ezekkel beszéltem, onnan tudom az egészet. És így történt, hogy halálra ítélték és utóbb kivégezték ezt a kecskeméti vádlottat. Amint hallottam, a statáriális eljárás másutt is hasonlóképpen orosz csapatoknak a jelenléte, illetőleg fedezete mellett történt. Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan ennyit kívántam elmondani.

SLIM: – *Van a magyar alkotmányjogban olyan rendelkezés, amely lehetővé teszi a deportálást, a fogva tartást, a szabadságtól való megfosztást?*

– A magyar alkotmány nem ismeri a deportálás fogalmát, a szabadságtól való megfosztást szintén nem. A rendőrségnek jogában áll 48 óráig valakit fogságban tartani, előzetes letartóztatásban, ezt úgy hívjuk, de 48 órán túl vagy az ügyészségnek kell átadnia, [vagy] amennyiben alapos indok nincsen a fogva tartására, akkor pedig szabadon kell bocsátani. Ez azonban nem történt meg. Az egyik hallgatómat, Baranyai Lajost – harmadéves budapesti joghallgató, a budapesti Egyetemi Forradalmi Bizottság tagja – november 14-én fogták el, és január 21-én még mindig az oroszok, illetőleg a politikai rendőrség kezén volt. Anélkül, hogy a családja bármit tudott volna róla. Egyszerűen eltűnt, és csak közvetve, az ÁVH és az egyetem közötti szoros kapcsolat útján sikerült megtudnunk, hogy az oroszok őrzik, majd később átadták a magyar politikai rendőrségnek, amelyik azonban nem engedhette szabadon addig, amíg az oroszok végleg le nem vették róla a kezüket. [...]

SLIM: – *Említette, hogy az orosz hatóságok kijárási tilalmat rendeltek el, betiltották a gyülekezést, statáriumot hirdettek, s a többi. Van a magyar alkotmányban olyan passzus, amely mindezek kihirdetését és végrehajtását külföldi állam részére lehetővé teszi?*

– A statáriumot nem az orosz csapatok parancsnoksága adta ki, a magyar kormány bocsátotta közre a statárium rendeletét.⁴ Az oroszok csak egyszerűen

3. A név nem érthető pontosan. Az 1956 után halálra ítélték között sem Góbor, sem Kóbor nevű áldozatról nem tudunk.

4. Pontosabban a törvényerejű rendeletet az Elnöki Tanács bocsátotta ki.

közltek azt a magyar lakossággal, hogy eddig és eddig lehet kijárni az utcán, a gyülekezési tilalmat ők rendelték el, amire azonban a magyar jog alapján egyáltalában joguk nem volt.

SLIM: – *Van-e a statáriumról szóló rendeletben bármiféle utalás arra, hogy a magyar hatóság adott esetben átadhatja az ezzel kapcsolatos eljárás jogát az oroszoknak?*

– Nem, még csak meg sem voltak említve az oroszok. Kifelé minden úgy szerepelt, mint hogyha a magyar állam szuverén jogaiban járna el, és a rendeletet ő saját maga hozná és hajtaná végre.

SLIM: – *Tehát a magyarok semmiféle jogot az oroszoknak át nem adtak?*

– Soha nem történt semmiféle említése annak, hogy bármilyen jogáról is a magyar állam lemond az oroszok javára. Sőt, éppen ellenkezőleg. Kádárék folyton a magyar állam függetlenségét, önálló eljárását hangoztatták.

SLIM: – *Meglátása szerint viszont azon idő alatt, amíg maga Magyarországon volt, az orosz hatóságok gyakorolták a rendőrségi jogosítványokat?*

– Állítom, igen. Saját szemeimmel láttam letartóztatásokat, és a legfőbb katonai ügyésztől saját magától tudom – nekem ő hallgatóm volt, Kispál Pál ezredes –, hogy az oroszok tartották fogva a mi embereinket, és adtak át egyeseket, a többieket pedig saját maguknak tartották vissza. Kispál Pál ezredessel még a Budapestről való menekülésem előtti nap, január 21-én délután is beszéltem. [...]

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *A forradalom alatt ön volt a kisgazdapárt egyetemi szervezeteinek elnöke. A forradalom nyomán a párt egyetemi szervezetei, valamint személy szerint ön elismerte a kommunista Nagy Imrét miniszterelnöknek?*

– A kisgazdapárt, illetőleg az egyetemi szervezet nem ismerte el, mi Kovács Bélát kívántuk miniszterelnöknek. Erre kényszerített bennünket az, hogy Nagy Imre nevében jelent meg az előző napokban a statáriális rendelet. Azonkívül Nagy Imre ingatag volt, a válságos pillanatokban mindig tétovázott, alkalmatlan volt arra, hogy az eseményeket irányítsa, mindig csak mögöttük kullogott. Mi ennek hangot is adtunk, amiért én az Oktatási Minisztérium részéről az október 30-a és november 4-e közötti szakaszban, ha nem is megrovást, de mindenesetre figyelmeztetést kaptam. A vád ellenem az volt, hogy meg akarom bontani a nemzeti egységet.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Mit gondol, Nagy Imre, mint kommunista vezető, valaha is beleegyezett volna a magántulajdon visszaállításába?*

– Nem. Kizártnak tartom. Nagy Imre mint kommunista nem helyezkedhetett elvi okoknál fogva a magántulajdon alapjaira. A kisgazdapárt elejétől végig a magántulajdon alapján állott. Úgyannyira, hogy még az értelmiségi forradalmi tanács és a parasztpárt is elfogadta azt az általunk már előzetesen is akceptált Nizsalovszky–Varga-féle tervet, kibontakozási javaslatot december folyamán, amelyik a nagyüzemeknek, gyáraknak, bányáknak és bankoknak az államosítása

mellett volt, de a kisüzemeket és a földet magántulajdonban kívánta tartani. Annyiban helyesbítem még a gyárakkal kapcsolatosan előbb mondottat, hogy nem tiszta állami tulajdon lett volna a javaslat szerint, hanem részvénytársaság formáját öltötte volna magára. Minden gyár és minden bánya olyan részvénytársaság lett volna, amelyekben az állam a részvények egy bizonyos részét tartja, a másik része pedig a munkásságot illeti meg. A részesedés aránya az állam és a munkások között különböző, aszerint, hogy nehéziparról vagy könnyűiparról van szó. Könnyűiparnál az állam részesedése nyilvánvalóan több, nehéziparban pedig kevesebb. Ezzel akartuk alátámasztani azt, hogy a munkás valóban tulajdonosa, gazdája legyen a gyárnak. Ugyanakkor azonban a földre nézve és a kisüzemekre nézve kategorikusan ragaszkodtunk a magántulajdon rendszerének fenntartásához.

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Mi volt a magyar parasztság álláspontja a földbirtokok tulajdonlásával kapcsolatban? A parasztság harcolt a régi nagybirtokrendszer ellen, de támogatta a kisebb birtokok magántulajdonát? A forradalom a magántulajdon talaján állt?*

– A parasztság, amelyik 1945-ben a fölosztott nagybirtokokat megkapta tulajdonul, jórésztben már ezeket a földeket elveszítette. Mégpedig olyképpen, hogy az 1949-től kezdve megindult kollektivizálás folyamán kényszerítették őket arra, hogy belépjenek a kollektívákba, a kolhozokba, azonban a parasztok nem voltak hajlandók elismerni az erőszakos kollektivizálást, és amikor 1953-ban Nagy Imre megadta a lehetőséget a kolhozból való kilépésre, ezzel a lehetőséggel éltek is. Utána Rákosi ismét visszakényszerítette őket, és a forradalom adott lehetőséget a parasztoknak arra, hogy most végleg szakítani igyekezzenek a kolhozrendszerrel. A parasztok otthagyták a kolhozokat, ismét visszavették régi kis földjeiket, és egyénileg kívántak és kívánnak ma is gazdálkodni. A régi nagybirtokrendszer visszatérését senki sem kívánta.

Állítólag, nem voltam jelen, a klerikális párt, Mindszentyék foglaltak állást október 30-án az egyházi birtokrendszer bizonyos keretek közötti visszaállítása mellett, egyébként azonban mindenki elejétől végig az 1945-ös földreformot kívánta fönntartani.⁵ A december folyamán, 1956. december folyamán a három, illetőleg a két párt és az Értelmiségi Forradalmi Tanács, valamint a munkások által elfogadott Nizsalovszky–Varga-terv a paraszttulajdont olyanképpen kívánta szabályozni, hogy a föld egy bizonyos hozamától függő nagyság maradjon egy-egy paraszt kezén. Ez kb. kitett volna a jobb földeken a Bácskában 18 holdat, azaz 9 hektárt, 9 és fél hektárt mondjuk, ugyanakkor a gyengébb minőségű Duna–Tisza közti területeken fölment volna kb. 60 holdig, azaz kb. olyan 30 hektárig. Az öröklés és a vétel útján azonban ez a vagyon kb. a duplájáig lett volna fokozható az általunk ekkor elfogadott javaslat értelmében.

5. Mindszenty október 31-én szabadították ki a fogságból. November 3-án beszélt a rádióban. A beszédben nem jelentett be igényt a volt egyházi birtokokra: „Mint a magyar római katolikus egyház feje viszont kijelentem, hogy amint azt a püspöki kar 1945-ben közös körlevélben jelentette, hogy nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk. Ha azt a magyar nép természetesnek találja, nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodnunk kell. L. *A forradalom hangja*, 471. o.

„Így kaptuk azt a jelzőt, hogy láthatatlanok vagyunk”

Dr. Horváth Géza

Genf, Palais des Nation, 1957. április 3., 15.00 óra

Dr. Horváth Géza résztvevője és egyik vezetője volt pécsi eseményeknek. A forradalom előtt a komlói SZTK-kórház főorvosa volt, de diplomáját nem tudta igazolni, ezért elbocsátották, és bérelszámolóként dolgozott. November 4-e után a Mecsekbe visszahúzódó legnagyobb ellenálló csoport „Gazda” néven őt választotta parancsnoknak.¹ A bizottság előtt névvel tett vallomást.

– Dr. Horváth Gézának hívnak, magyarországi magyar orvos vagyok. 11 év szörnyű helyzet, amelynek Magyarországon ez a szerencsétlen kimenetelű forradalom vetett aztán véget egy rövid ideig, tette lehetővé, hogy én itt önök előtt most a magyar ügyben egy néhány szót szólhassak. Én voltam a mecseki harcoknak a parancsnoka. Röviden szeretném vázolni ezt a harcot, amelyik ott folyt le a Mecsek környékén, a Dél-Dunántúlon, Pécs székhellyel. 1956. október 23-ától november 1-jéig Pécs területén semmi nem történt.² Mert az egész, ami ez alatt volt, ugyanazoknak az uraknak a kezében maradt, akik előtte is ezt a magyar közeletet Pécs környékén vitték. A közeletben ezalatt, október 23-a és november 1-je között, nagyon sokan nem vettek részt azért, mert nem tekintették még a Nagy Imre-kormányt sem annak a kormánynak, amelyik a magyar ügyet és a magyar forradalmat végeredményben biztosítani tudja majd a jövőben. A szabad választásig nagyon sokan csak egy átmenetnek tekintették ezt a magyar kormányt, az akkori Nagy Imre-kormányt.

A forradalmi tanácsokban, amelyek Pécsen és Pécs környékén alakultak, ezekben szintén ugyanazok a kommunisták ültek, mint akik előtte néhány héttel ott ültek bent. Az államvédelmi hatóság, a rendőrség legszigorúbb terrorja uralkodott ez alatt a 8-9 nap alatt, amíg aztán november 1-jén kezdődött tulajdonképpen Pécs környékén az egész forradalom. Még október 31-én egy tüntető tömeget, amelyik a kijárási tilalom után negyed órával a Széchenyi téren, Pécs egyik legforgalmasabb terén tartózkodott, fegyveres államvédelmi emberek és rendőrök, katonák zavartak széjjel.

1956. október 30-án Szegedről érkezett hozzám egy ismerősöm, aki a szegedi katonai parancsnoktól hozott hozzánk kérdéseket, hogy milyen álláspontra helyezkedjenek az esetben, hogyha a szovjet másodszor is megpróbálja az országot

1. Bán Péter – Rozs András: Baranya megye. In: *A vidék forradalma*, i. m. 77–82. o.

2. Ez nem igaz. Október 25-én nagy tüntetés volt, amit az ÁVH vert le. Már október 27-én megalakult a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa. L. Szokolczai Attila: A dunántúli megyék – Bevezetés; valamint: Bán Péter – Rozs András: Baranya megye. Mindkettő: In: *A vidék forradalma*, i. m. 9–10. és 31–73. o.

megszállni. Erre én azt a választ adtam, nagyon valószínű a szovjetnek az újbóli beavatkozása. Tehát a Duna vonalát kellene megszervezni, mint védelmi álláspontot, és ha egy újabb szovjet beavatkozás esetén a Dunántúlon, amelyik alkalmas terület a harc felvételére egy bizonyos ideig a szovjet csapatok ellen ellenállunk, ez esetben a nyugati világ előtt bebizonyosodott volna az, hogy Magyarországon háború van. Akkor pedig valószínűbb, hogy a nyugati segítség megérkezett volna Magyarország számára.

November 1-jén kezdődött tulajdonképpen a Dél-Dunántúlon, beleszámítok ide egy egész csomó dunántúli nagyvárost is, a tulajdonképpeni komoly tüntetés és a készülődés az ott lévő kommunisták leszerelésére. Pécsen november 1-jén 2 órakor kezdődött ez meg, amikor is délelőtt 10 órakor, illetve 12 órakor egy szövetkezetbe mentem be koszorút rendelni, hogy 2 órakor megkoszorúzzuk a Kossuth-szobrot, és ezzel veszi kezdetét az a hatalmas tüntetés, amelyet mi tervbe vettünk. Én kizárólag az egyetemistákkal álltam akkor még csak összeköttetésben, mert a fiatalság volt az, amelyik a legjobban megértő volt a forradalommal szemben. Sajnos a fegyverzetüket az ávéhások lefoglalták, úgyhogy fegyvereink egyáltalán nem voltak. Kettő órakor megkoszorúztuk a Kossuth-szobrot, körülbelül 5000 ember gyűlt ott össze, de egy fél óra múlva már, amikor a Széchenyi térre vonultunk, körülbelül 15-20 ezer ember vett részt ezen a demonstráción. Itt felolvastuk 20 pontban a követeléseinket, amelyeket a városi és megyei tanácsokhoz intéztünk: az első pont az oroszok azonnali kivonulása az országból. Szabad választások, szabad pártalapítás, vallásszabadság stb., stb. Nagyon fontos pontot képviselt a mi környékünkön ezekben a pontokban az urániumbányának a kérdése, mert hiszen az urániumbánya gazdaságilag az ország számára egy igen jelentős valami. Követeltük, hogy az urániumbányát azonnal vegyék át a szovjet kezéből. [...]

A Széchenyi téren aztán megkezdődött tulajdonképpen az a hatalmas erejű tüntetés, amelyik a Széchenyi téren lévő hatalmas szálloda tetején lévő szovjet csillagnak a ledöntésével kezdődött. Én akkor egy kis dzsip autóval jártam egyik csoporttól a másikhoz, de tulajdonképpen már nem volt szükség különböző jelzavakra, mert hiszen a tömeg, a nép, a lakosság tudta már, hogy mi a teendője. Lehulltak a csillagok, elfoglaltuk a pártházat egy 25 tagú katonai fegyveres alakulattal. A pártházban lefoglaltuk a teljes anyagot, és ott ezek a kommunista vezetők éppen akkor osztozkodtak a magyar népnek a vagyonán.

Este 8 órakor az államvédelmi hatóság épületéhez vonult fel a tömeg, ahol az államvédelmi hatóság parancsnokával, Bradács alezredessel tárgyaltam. Közölte, hogy egyetért a magyar forradalommal, egyetért a mi tüntetésünkkel, és hajlandó a soraink közé állni. Senkit le nem tartóztattunk, senkit el nem fogtunk, csupán igazoltattuk és felírtuk a lakcímeiket. A szovjet uránbányánál (illetve magyar uránbánya szovjet kézben) lévő tisztviselőket felszólítottuk, hogy a személyes holmijukkal azonnal autóbuszokra szálljanak, és az autóbuszokkal Szekszárdra vonuljanak, ahol a szovjet csapatoknak egy ilyen állandó

alakulata tartózkodott. Ezek el is mentek. Az államvédelmi hatóság tisztviselői és katonái pedig az éjszaka folyamán megszőktek. Ezen a napon történt, ugyancsak az esti órákban Kovács Bélának Budapestre való elmenetele, akit ugyan már vasárnap, azaz 28-án hívtak meg Budapestre, a forradalmi bizottmányba vagy a kormányba beválasztották, de Kovács Béla akkor még nem fogadta el, azonban ezt a Pécsen kitörő demonstrációt mégiscsak felhasználta arra, hogy elment Budapestre.

Azután két napig tartott az az átszervezés, amellyel azt a célt akartuk elérni, hogy Pécs városában és általában a megye egész területén úgy alakítsuk át a forradalmi tanácsokat, hogy oda olyan emberek kerüljenek, akik a magyar forradalommal egyetértenek, és ott kommunistákat nem tűrünk. Másodikán és harmadikán Székesfehérvár, Budapest és Szombathely felől a Dunántúlon megindult a szovjet csapatoknak a dunántúli megszállása. Dombóvárra érkezett másodikán 3 szovjet páncélos hadosztály, megfelelő katonasággal, páncélautókkal stb. Ezeknek a legnagyobb része hatalmas T34-es és SZT2-es tank volt. Harmadikán este Csikor [Kálmán] alezredessel, aki Pécs városának a katonai parancsnoka volt, arról tárgyaltam, hogy már biztos volt, hogy a szovjet nem átvonulási szándékkal jön Pécs városába és környékére, mert hiszen azon keresztül nem tud átvonulni vissza az országába. Tehát nyilvánvaló a szovjetnek az újabb fegyveres beavatkozása a magyar forradalomba.

A katonai parancsnok, Csikor alezredes este 7 órakor megígérte, hogy a teljes pécsi katonaságot felhasználja a szovjet csapatoknak a megállítására. 8 órakor viszont kiadta a parancsot, hogy az egész pécsi és Pécs környéki katonaságot fegyverezzék le.³ Ezek a fiatalemberek örültek a szabadságnak, megragadták az alkalmat, hiszen tulajdonképpen nem is voltak tisztában a magyar forradalom jelentőségével, mert a katonai parancsnokok kommunisták voltak, és mindent elkövettek, hogy a katonaság körében ne terjedjen el az a hír, hogy tulajdonképpen itt miről is van szó.

November 4-ére virradó éjjel 2 órakor kezdődött meg a szovjet megszállás Pécsen és Pécs környékén. Az első csoportban 153 tank, 200 páncélautó és körülbelül 3-4000 főnyi gyalogos katona érkezett Pécs városába. A külterületeken és Pécs környékén, beleszámítva Dombóvár, Komló, Vasas és egyéb helyeket, már előző napon is érkeztek szovjet csapatok. Ezek a szovjet csapatok nem a régi, a magyarországi megszállás alatt itt lévő csapatok voltak, hanem egy egészen új garnitúra.⁴ Nagyjából 22-23-25 éves fiatal mongol vagy általában kaukázusi legénység volt a tankokban, a páncélautókban és a gyalogságban. Amikor bevonultak Pécs területére az oroszok, elhatároztam, hogy Pécs városán kívül,

3. Csikor a várost akarta megkímélni. A szovjetek letartóztatták, majd átadták a magyar hatóságoknak, első fokon életfogytiglanra, másodfokon 12 évre ítélték. A tanú sugalmazásával ellentétben tehát nem volt „áruló”. L. Bán Péter – Rozs András, i. m. 83. o.

4. A „Forgószél” hadműveletben nem csak új erők vettek részt. Az ország megszállásában és a forradalom leverésében kulcsszerepet játszó 33. gépesített gárdahadosztály Temesvárról, a 128. gárda-lövészadosztály pedig Munkácsról érkezett.

okulva a budapesti példán, amelyet tönkretettek a szovjet csapatok; kivonulunk a Mecsekbe, amely igen kedvező földrajzi adottságokkal rendelkező, közvetlen a város mellett lévő hatalmas hegység, és itt fogjuk megpróbálni, bár kilátástalan a harcunk a szovjet csapatokkal szemben, hogy a nyugati világnak a tudomására hozzuk, hogy Magyarországon háború folyik.

Reggel 6 órakor indultam el a Mecsekre, és ott egy villában kértem szállást a gyülekezőhely, illetve a főhadiszállás számára. A délelőtti folyamán megindult a lakosságnak az özönlése fel a hegyre. Közben híreket, jelentéseket kaptunk arról, hogy a szovjet katonaság katonai parancsokat ad Magyarországon Pécs városában. Megszűnt a polgári közigazgatás, és a szovjet katonai parancsnok a katonai diktátora a városnak. Az egyetemisták útján terjesztettük el azt a hírt, hogy a Mecsekben gyülekező van, és fegyveresen próbáljuk felvenni a harcot a szovjet csapatok ellen. Az éjszaka folyamán a kiürített laktanyákból kaptuk a fegyvert és lőszert, valamint az élelmiszert. A nap folyamán körülbelül délutáni 3-4 órakor már 1500 főre volt körülbelül tehető azoknak a száma, akik hajlandók voltak fegyverrel harcolni a magyar forradalom érdekében. A délután folyamán aztán hat támadást intéztek a szovjet csapatok a Mecsek hegység ellen, ahova szerpentintutakon lehetett feljönni, ezt a hat támadást gerillacsapataink visszaverték.

Ugyanez nap történt az egyik katonai parancsnok útján egy szomorú áruulás. Tomecskó százados, akiről később kiderült, hogy kommunista volt, jelentkezett délelőtti, és kérte a beosztását a fegyveres csapatba. Meg is kapta, délután azonban megszökött, és másnap már a szovjet csapatokat értesítette a mi állásainkról, úgyszólván addigra a szovjet fel tudott vonulni, és megtette az előkészületeket a tüzéség használatára. Mi akkor már nem voltunk azon a környéken, mert áttettük a főhadiszállást egy másik helyre. És így, az alatt a közel 3 hét alatt [...] állandóan megelőztük egy lépéssel az oroszokat. Mindig tudtuk, nagyjából, hogy ők mire készülnek, és mi mindig megelőztük azt, hogy ők megtámadhasanak bennünket. Így kaptuk azt a jelzót, hogy láthatatlanok vagyunk. Mert a magyar sajtó még mai nap is foglalkozik a mecseki láthatatlanokkal, különösen a vezérkarával, amelyről kiderült, hogy Jugoszláviába ment át, és megpróbálták a kiadatási eljárás megindítását is.

Több támadást intéztünk a szovjet csapatok ellen, az egyik ilyen támadásunk alkalmával, 8-án a Baranya megyei szovjet főparancsnok autóját támadtuk meg, amelyet két páncélausó kísért, és ezt szétlőttük. A szovjet parancsnoknak a halála komoly támadást idézett elő szovjet részéről: nehéztüzérséggel, tankágyúval és aknával lőtték az egész Mecsek területét. Itt kell megemlítenem, hogy a szovjet csapatok a sebesültjeinkkel szemben a legszörnyűbb magavi-seletet tanúsították. Naponta ötször-hatszor razziazták végig a pécsi és Pécs környéki kórházakat, klinikákat, és ahol lőtt vagy szilánk által sérült sebesülteket találtak, azokat kínzások után tarkón lőtték. Egy esetben szemtanúja voltam 13-án Magyaregregy községben, ahol két sebesültünk volt. Ezt a hírszerzőim jelentették, és mivel akkor már orvos a csapatban nem volt rajtam kívül,

én akartam ezeket meglátogatni, és ha lehet, az akkori főhadiszállásunkra elszállíttatni. Mikor a falu közelébe értünk egy kisebb szakasszal, kiderült, hogy a falu körül van véve szovjet gyalogsággal és szovjet páncélautókkal, a falu főterén lévő kisebb térségen pedig egy hatalmas, szovjet és ávosokból és rendőrökből álló tömeg négyszögben helyezkedik el, az egész lakosság pedig ki van vezényelve mint néző. Itt, Magyaregregyen ezt a két sebesültet a tér közepén letérdeltették, az egyiknek comblovése volt, letérdeltették, összetetették a két kezét, és úgy lőtték főbe őket. Sortűzzel. Naponta kaptam a jelentéseket arról, hogy a pécsi egyetem kórbonctani klinikáján hány sérült vagy nem sérült szabadságharcost végeztek ki. Ezeket mind tarkón lőtték, mindegyiken komolyabb sérülések voltak még ezen kívül, amik nem harcból eredtek, hanem nyilván a megkínzások következtében.

Most kell szólnom arról, hogy a rádiónak milyen szerepe volt a forradalom alatt, különösen a Radio Free Europe⁵ szerepéről szeretnék pár szót szólni. [...] A Free Europe különösen, de más nyugati rádióállomások is állandóan közölték a világ nagy sajtóinak a cikkeit. A rádióbeszédeket, Franco generalisszimusznak a nyilatkozatát a néphez és általában mi azt tudtuk és azt hallottuk, hogy az egész világ a magyar forradalommal együtt érez. Az ENSZ közgyűlése naponta egyik határozatot a másik után hozta. Ezekben a határozatokban mindegyikben szerepelt a szovjet csapatoknak az azonnali kivonulása Magyarország területéről. Egy darabig bíztunk is abban, hogy sikere lesz ezeknek a tárgyalásoknak. De aztán később sajnos rájöttünk, hogy Magyarország és a magyarországi forradalom nem válthat ki egy esetleges világháborút. Akkor már csak azért harcoltunk, hogy mégis bebizonyítsuk a világnak, hogy a magyar nép még abban a biztos tudatban is, hogy nem kaphatunk külföldről, vagyis nyugatról segítséget a forradalmunk számára, akkor is ezeket a forradalmi eszméket és a bolsevizmus elleni küzdelmet az utolsó csepp véréig is hajlandó folytatni. Tehát a rádió annyiból ártott a mi szempontunkból, hogy kevesebb lett volna talán a véráldozat, hogyha valamivel tárgyilagosabban közli velünk, különösen a Szabad Európa Rádió, a híreit, és nem annyira lelkesítően, hiszen a forradalmi hangulat különösen a fiatalság körében úgyis elég erős volt ahhoz. Ezek a rádión keresztül szerzett értesülések még jobban megerősítették bennünk azt a tudatot, hogy meg fog jönni ez a külföldi segítség: ahogy a szuezi kérdésben lehetett ENSZ-csapatokat küldeni, ugyanúgy arra gondoltunk, hogy talán Magyarországra is segítség érkezhet. Ez esetben az egész ország vette volna fel a harcot, amint az első ENSZ-csapat átlépte volna a határt. Sajnos ez nem következett be.

Aztán elérkezett november 21-e, amikor már teljesen kilátástalan volt a helyzetünk. Magyarországra és a Dunántúlra is egyre érkeztek a szovjet csapatok. Nekünk akkor már fegyver- és lőszerutánpótlásunk nem volt, hiszen utánpótlást csak a szovjet csapatoktól tudtunk szerezni. A csapat egyre jobban lemorzsoló-

5. Szabad Európa Rádió.

dott, és elhatároztuk, hogy elhagyjuk az ország területét. Mivel az osztrák határ túlzott mértékben meg volt erősítve, és mivel tudomásunkra jutott, hogy Jugoszlávia sem adja vissza a magyarországi emigráltakat, így elhatároztuk, hogy átlépjük a jugoszláv határt, amelyhez nagyon közel voltunk. 22-én léptünk át Jugoszláviába, és Jugoszláviában internáltak bennünket. Három és fél hónapig Gerovóban tartózkodtam, és Gerovóból kerültem aztán át Olaszországba, miután a magyar kormány mindent elkövetett, hogy engem Jugoszláviából visszakérjen Magyarországra. Amikor a magyar kormány ún. visszatelepítési megbízottja, aki egy belügyminiszteri tisztviselő volt, Gerovóban járt azzal a szándékkal, hogy engem elvigyen, az egész tábor egy emberként fellázadt ez ellen.

Másnap érkezett meg az olaszok zágrábi konzulja, én ott előadtam a helyzetemet, és lehetővé tette, hogy én átkerüljek Olaszországba. Így kerültem aztán most a mélyen tisztelt bizottság elé. Szeretném megmagyarázni, hogy a magyarországi forradalom mindenféle izmus-mentes. Vagyis nem kommunizmus, nem szocializmus, nem titoista és nem gomulkaista volt, hanem a magyarországi forradalom az kizárólag a népből spontán fakadt, a gyűlölt bolsevista és kommunista uralmat akarta lerázni magáról. A magyar népnek semmiképpen nem is felel meg a kommunista vagy bármilyen más szélsőbaloldali irányzat, mert a faji jellege nem alkalmas erre. Maximálisan egy polgári demokrácia volna az, amelyik a magyar népnek legjobban megfelelne. Tulajdonképpen ezt is akartuk mi.

A jelenlegi helyzet Magyarországon szörnyű. Ezt önök jobban tudják, mint én, és ne felejtünk el valamit, hogy jelen pillanatban Európában kész van a pánszláv blokk. Sajnos, hogy Magyarország is pillanatnyilag hozzátartozik ehhez. A bolsevizmus óriási veszélyt jelent az egész világra. A bolsevizmus ellen mindent el kell követni, hogy megsemmisítsük. Magyarország ehhez kevés. De talán az igen tisztelt bizottság és az Egyesült Nemzetek Szövetsége, ha bebizonyítja azt, hogy a magyarországi kérdésben a szovjet törvényellenesen, mindenféle nemzetközi joggal ellentétben avatkozott be, akkor talán Magyarországot és talán a többi csatlós államot is ki lehet ragadni a bolsevizmus szörnyű átkából. [...]

„Itt kellett hagyni éhezni és lenni 24 óráig”

Havas Gábor

Genf, Palais des Nations, 1957. április 5., 15.00 óra

Havas Gábor egy textilüzem igazgatója volt 1948 tavaszáig, és a szociáldemokrata párt budapesti szervezetének tisztségviselője. 1950-ben letartóztatták, és a kistarcsai internálótáborba került.

– Mielőtt a forradalomról beszélnék, szeretnék egy pár módszert ismertetni a bizottság előtt, amelynek segítségével a kommunisták a hatalmat átvették, amennyiben ez érdekes. Szeretnék beszélni az 1947-es választásokról, miképpen sikerült akkor a kommunistáknak minden eszköz igénybevételével a hatalmat a kezeikbe szerezni. Illetőleg hatalomról akkor még beszélni nemigen lehetett, mert a megnyert szavazatok száma akkor körülbelül 30%-ot¹ tett ki, de ezt a százalékszámot sem tudták volna elérni, hogyha nem alkalmazták volna a következő eszközöket. A választások előtt minden eljáráságon összeírták, illetőleg kifüggesztették a választásra jogosultak névjegyzékét. Ezen névjegyzékben a választásra jogosult szociáldemokraták és kisgazdák ellen, de kommunisták ellen is lehetett észrevételeket tenni, amely észrevételek elintézéséig ezek nem járulhattak az urnához. Az egyes kerületekben különösen a szociáldemokraták ellen érkeztek be bejelentések a kommunisták részéről. Ezeknek az ügyeknek a kivizsgálását, amely nagyon sok ezerre tehető, a kivizsgálásra hivatott bizottság nem tette meg, minden sürgetés ellenére, és ezek a választásra jogosult, de mindenféle ok felhasználásával megtámadott egyének nem járulhattak az urnához. Rengeteg sok ember elesett a választójogának gyakorlásától.

A másik eszköz az volt, hogy a kommunisták lanszírozták azt, hogy a kommunista párt és a Szociáldemokrata Párt egyesítése a legrövidebb időn belül megtörténik. Az üzemekben dolgozó sok ezer szociáldemokrata nem akarván abba a helyzetbe jönni, hogy később azt a szemrehányást fogják velük szemben használni, hogy nem akartak belépni a kommunista pártba, idő előtt belépett, átlépett. Ugyanezt csinálták más pártállásúak is. A legnagyobb ütőkártyájuk azonban az úgynevezett kék lapoknak, kék választási lapoknak a forgalomba hozása volt. Hoztak egy rendeletet, hogy azok, akik bármi oknál fogva a lakóhelyükhöz tartozó választási körzetben nem tudnak megjelenni, a szavazatukat bármilyen választási körzetben leadhatják. Én ekkor az V. kerület Pannónia utcai választókörzetének voltam a vezetője. Mikor megindult a szavazás, reggel, nem tudom, 8 vagy 9 órakor kezdődtek, tömegesen jöttek emberek ilyen kék cédulával. Előre kell bocsátanom, hogy a választási bizottságban minden pártnak a képviselője részt vett. Akik megállapították az illetők szavazati jogosultságát,

1. Valójában még ennél is kevesebbet, 22%-ot.

és szavazatra engedték őket. Mikor ez a tömeg megjelent a kék cédulákkal, rögtön láttam, hogy itt egy sűrű visszaélésről van szó, amiről azután telefonon más választóközetekből is értesítettek, hogy ilyen kék választási cédulákkal rendelkező embereket teherautókkal szállítanak külső kerületekből és vidékről is Pestre. Előfordult, hogy egy ilyen szavazócédulával 10-15 helyen lesavaztak.

Én, mikor láttam ezt a nagy mozgást, szemmel látható volt, hogy itt egy nagymértékű választási csalásról van szó, nem engedtem szavazni azokat, akik ezekkel a kék cédulákkal jöttek. A kommunista elnök protestált, és felhívta a Belügyminisztériumot. Egész rövid idő múlva előállt egy kocsi, két civil úrral, és kértek, hogy azonnal menjek be velük a belügyminisztériumba, ahol Rajk akkori belügyminiszterhez vittek, aki a leggorombább hangon figyelmeztetett, hogy nekem kötelességem elfogadni a kék választási cédulákat. Akkor közöltem vele, hogy ebben az esetben pedig én lemondok, és nem foglalom el a helyemet a választási bizottság elnöki székében. Ő kilátásba helyezett ellenem további lépéseket, és elbocsátott. Nem is mentem vissza, viszont ugyanez nap ugyan-ezen oknál fogva az akkori szociáldemokrata igazságügyminiszter, Ries István délelőtt beadta a lemondását. Ezt a lemondást nem fogadta el a kormány, úgy-hogy ő délután már ezt a lemondást a szociáldemokrata pártvezetőség hozzájárulásával visszavonta. Ugyanez a Ries István az, akit 1950-ben letartóztattak, és később a cellájában vagy öngyilkosságot követett el, vagy úgy ölték meg, ami máig sincs kiderítve.² Ezt a pár részletet kívántam felhozni jellemzéséül azoknak a kommunista machinációknak, amelyekkel ők a forradalom előtt, illetőleg az ő hatalmuk átvétele előtt dolgoztak.

Még szeretnék egy esetet elmondani, amely nagyon jellemző az ő eszközeikre. Én egy nagy textilgyárnak az egyik igazgatója voltam, amely gyárnak egyik üzeme Újpesten volt. Itt a gyár egyik technikai vezetője egy Paduk nevű textiltechnikus volt, aki egy jobboldali beállítottságú ember volt a háború előtt, azonban igyekezett beleilleszkedni 1945 után az akkori idők szellemébe, kiváló dolgozó volt, kitűnő technikus volt, és egyik oszlopa volt a gyár technikai személyzetének. Ezt a Padukot a kommunisták el akarták távolítani. Törvényes eszközökkel ez nem sikerült nekik, mire a következőt inszинуálták. A kazánházba beszállítandó szén közé egy ilyen szénscillébe egy, amint később a vizsgálat kiderítette, beavatkozásra alkalmatlan kézigránátot helyeztek el. Mielőtt azonban a kocsit a gépházba betolták volna, ezt a kézigránátot felfedezték. Jött az ávó, és kutatást rendezett, amely kutatás eredményeképpen ennek a Paduknak az irodájában az ő szekrényére föltéve találtak két ugyanolyan hasonló kézigránátot, amelyet oda rejtettek el, hogy ezt a Padukot lefogják. Le is fogták, el is vitték. Ezt a pár jellemző esetet szerettem volna elmondani, karakterizálására annak, hogy milyen eszközök voltak alkalmasak ahhoz, hogy az embereket megfélemlítsék, és később azután átvegyék a hatalmat.

2. Ma már ismert, hogy vallatás közben agyonverték.

Ez a hatalomátvétel '48-ban történt. Az utolsó lökést a Szociáldemokrata Párt erőszakos egyesítése adta meg. Ezt az árulást a szociáldemokrata párt felé Szakasits, Marosán, Ries, Schiffer, Justus és még egy pár ember, a Szociáldemokrata Párt úgynevezett baloldali frakciója csinálta. A szociáldemokrata tömegeknek ehhez az egyesüléshez semmi közük nem volt. És hogy nem voltak kommunisták a szociáldemokraták, és nem sikerült őket kommunistává tenni, azt majd a forradalom fogja megmutatni, és a forradalom alatt az a viselkedés, amelyet nemcsak a szociáldemokraták tanúsítottak, hanem a munkásság legnagyobb része.

Engem 1950. június 20-án 200 szociáldemokrata funkcionáriussal együtt letartóztattak. Már ez előtt, 1948-ban ott kellett hagynom igazgatói állásomat a vállalatomnál, mert pártállásom és kommunistaellenes beállítottságom ismeretes volt, és a vállalat államosítása után vezető pozícióban szociáldemokrata nem lehetett. Én kisebb munkahelyeken dolgoztam 1950-ig, és mint egyik szocialista sem, nem végeztem semmiféle politikai munkát. Az egyesülestől 1956-ig szociáldemokrata politika Magyarországon nem létezett. Nem is létezhetett, mert minket nemcsak a politikából zártak ki, hanem kizártak mindenféle érvényesülési lehetőségéből. Képtelenek voltunk emberségesen kenyeret keresni, kénytelenek voltunk a nekünk felajánlott legalacsonyabb munkalehetőséget vállalni csak azért, hogy a mindennapi kenyerünket megkeressük. A kommunisták a legnagyobb ellenségüket a Szociáldemokrata Pártban látták, azért, mert a Szociáldemokrata Párt volt az, amely komoly munkástömegeket tudott maga mögött, és amely munkástömegek mindig megőrizték szociáldemokrataságukat, és ettől a legkönyörtelenebb terror sem tudta őket eltávolítani.

1950. június 20-án éjjel fél 3-kor csöngettek, két ávóst vezetett be a feleségem abba a szobába, ahol aludtam, ők felszólítottak, hogy öltözködjem fel, és kihallgatásra visznek. Mivel június 10-én már egy meglehetősen nagyszámú szociáldemokrata funkcionáriust, köztük Kéthly Annát is letartóztatták, és ismeretlen helyre elvitték, mi a letartóztatásunkat mindennap vártuk, és ez a megjelenése ezen ávósoknak nem volt meglepetés előttem. Ők házkutatást tartottak, amely házkutatás során természetesen nem találhattak semmit, mert fel voltam rájuk készülve, azonban minden irományt, a születési bizonyítványtól kezdve az autóhajtási igazolványon keresztül jelentéktelen fényképekig becsomagoltak és elvittek. Értékeimhez nem nyúltak hozzá. Engem egy fekete személykocsival a Mosonyi utcai volt rendőrlaktanyába vittek.

Mint később kiderült, ezt a Mosonyi utcai épületet abból a célból adaptálták, hogy oda viszik a szociáldemokratákat. Engem egy cellába löktek, ahol körülbelül 50 szociáldemokrata volt, mind ismerős, sok jó barát. A leghetetlenebb egészségügyi körülmények között tartottak ott bennünket addig, amíg egyenként kihallgatásra nem vittek bennünket. Az, akit elvittek, többet abba a cellába nem került vissza. Énrám körülbelül két nap múlva került a sor, amikor futólépésben hajtottak át egy másik épületbe, egy kihallgatóterembe, ahol három ember volt, két fiatalember és egy idősebb. Megkérdezték a nevemet, és hogy tudom-e hogy

miért vagyok ott. Mire azt mondtam, hogy nem tudom, nekem estek és vertek. A legdurvább szavak kíséretében, ezt nem is kell mondanom, gumibottal, ököllel ütöttek, vertek, többször elestem, fölrángattak. Meg kell azonban mondanom, hogy a verés közben fájdalmat nem éreztem, mert nagyon féltem. Mikor látták, hogy már gondolkozni sem tudok, megkezdték a kihallgatást. Azzal vádoltak, hogy Kéthly Annával egy összeesküvést készítettünk elő a népi demokrácia megdöntésére. Azzal vádoltak, hogy kommunistaellenes vagyok, szovjetellenes vagyok, és hogy azokat az abszurdításokat is mondjam, amivel képesek voltak ezek az emberek vádolni embereket, nem is mondom el, nem is érdekes.

Az első vallatás után rám parancsoltak, hogy írjam alá azt a vallomást, amelyet elibém tettek már gépelve. Amikor elkezdtem olvasni ezt a vallomást, nagyjából ugyanazokat a kitételeket láttam benne, amiket ők nekem inszинуáltak, és én megtagadtam az aláírást. Ekkor elvezettek egy egyes cellába, aho[nnan] még másnap elővezettek. Másnap a verést megint kezdték. A verést váltogatták pszichológiai eszközökkel. A kihallgatást vezető ávós – mind a három civilben volt – elhagyta például az íróasztalt, elment a hátam mögé, a másik kettő szintén, egyik a hátam mögé állt, és a fejemet, a vállamat igazgatta pozícióba. Azt kellett hinni, hogy most tarkón fognak lőni. Utána nagy nevetés, volt ott egy gépíró is, aki kitűnően mulatott a helyzeten. Én a következő nap aláírtam ezt a jegyzőkönyvet, aláírtam azért, mert nem bírtam már sem a verést, sem a fenyegetések özönét, mert avval fenyegettek, hogy a feleségemet behozzák, a feleségemet előttem fogják összeszurkálni, minden eszközt kihasználtak, hogy ezt a vallomást aláírjam. Én a vallomást aláírtam azért, hogy ötpercnyi békességem legyen. Ettől a vallatástól vesevérzést kaptam, amikor is elvittek az ugyanabban az épületben lévő rabkórházba. Ebben a rabkórházban nagyon jó ellátás mellett, és mondhatom, figyelmes orvosi kezelés mellett pár hét alatt megint lábra állítottak.

Közben a szociáldemokraták közül azokat, akik még lábon álltak, és dolgozóképesek voltak, Recskre szállították, egy részét elvitték Vácra, és azokat, akik a verések következtében munkaképtelenné váltak, köztük engem is, körülbelül 60 személyt, Kistarcsára szállítottak. Kistarcsán volt az internálótábor, amely körülbelül 1500 férőhelyet nyújtott, azonban volt idő, [amikor] 3-3500-an voltak a táborban. Férfiak és nők. A nők külön. Külön épületben. Azokat, akiket újonnan szállítottak ebbe az internálótáborba, egy úgynevezett szűrőszobában tartották, a legszigorúbb, a leggorombább ellátás mellett és minimális étellel. Itt történt az az eset velem, amely később jellemzője volt ennek az internálótábornak. Itt igyekeztek olyan embereket kiválogatni a rabok közül, akik pozíciójuk vagy értelmességük vagy társadalmi helyzetük következtében tekintéllyel bírtak a többiek előtt. Ezeket az embereket – ezt csak később tudtam meg – igyekeztek beszervezni spicliknek. Ígértek nekik fűt-fát, persze nem tartottak meg semmit, azonban ott egyes esetekben, ahol ez sikerült nekik, nagyon nagy kárt okoztak a többieknek.

Engem hívtak. Én akkor ezt még nem tudtam, hogy miképpen dolgoznak itt, és mit akarnak az emberekkel csinálni. Engem hívtak egy Tóthnak nevezett

főhadnagyhöz, ez a főhadnagy később azután az összes ilyen ávós büntetőintézetnek a parancsnoka lett, egy szadista volt. Elővezettetett magához, először próbált megijeszteni, szidott, elmondott mindennek, később azt mondta, kérem maga szociáldemokrata volt, maga mégsem lehet olyan nagy fasiszta, talán szunnyad magában valami emberi érzés, segítsen a népi demokráciának. Mondom, hogy tudok én ebben a helyzetben segíteni? Erre azt mondta, kérem, maguk közt sok aljas ember van, beszélgessen velük, és jelentkezzen kihallgatásra. Én rögtön láttam, hogy mit akar, amire azt mondtam, kérem, én itt rab vagyok, én le fogom tölteni azt a büntetést, amit rám ki fognak szabni, engem hagyjanak békibe'. Erre nekem esett, és ütött. Utána elvezettetett, és levitettek a börtönpincébe. Tudniillik Kistarcsán van egy modern betonépület, amely kizárólag büntetés céljára szolgál. Ennek az épületnek levittek a pincéjébe. És megvasaltak, a jobb kezemet a bal lábamhoz, és betettek egy egyes sötétcellába. Ez a sötétcella körülbelül 3x1 méter nagyságú volt, ebben egy priccs volt, és semmi más. Tél volt, november vége 1950-ben, semmiféle fűtés nem volt, és rajtam nem volt más, mint egy ing, egy alsónadrág, egy cipő, egy zokni és egy rossz katonakabát, amelyen nem volt gomb. Most a jobb kezem a bal lábamhoz volt vasalva, és itt hagytak ebben a lukban. Kérem, 24 órát voltam lenn, amikor kaptam egy fél kenyeret, körülbelül 20 dekát, ez volt az élelem. Az ember nem tudta, mennyi idő van, mert sötét volt, annyira sötét, hogy az embernek a szeme fájt. Az ember nem tudott mozdulni, mert mikor megmozdult, akkor a kezébe fölvérződött, ahogy össze volt vasalva. Itt kellett hagyni éhezni és lenni 24 óráig. Akkor fölvittek a börtönbe, ahol ugyan kaptam rendesen enni, rendes börtönkosztot kaptam, nem volt sötét és nem voltam vasban. 24 óra után megint levittek, és megint kezdődött a pincében előlről ez. Az ötödik éjszaka egy éjszakai pinceturnus közepette megjelenik Tóth főhadnagy, kigyullad a villany, belöki a lábával az ajtót, és kérdezi, nem volt még elege, nem gondolta meg a dolgot? Mondom, kérem, nekem nincs mit meggondolni.

Másnap fölvittek ismét a börtönbe, a következő nap átdobtak Kistarcsán a táborba, a rendes, az internáltakat megillető helyre, és ott voltam három és fél évig. Ez alatt az idő, szóval a harminc-egynéhány hónap alatt négyszer kaptam csomagot és látogatót. Ugyanígy járt mindenki, akinél nem sikerült elérni azt, amit ők akartak. Elérték Szentpéteri ezredesnél, vezérkari tiszt, magas rangú katonatiszt, aki áruló volt, amiről meggyőződünk, és elérték többnél. Meg kell azonban mondanom, hogy érdekes módon munkásoknál, egyszerű embereknél nem tudtak eredményt elérni. Ez volt az ávó. Így bánt az ávó az emberekkel, így próbálta az embereket megtörni, és nem kell csodálkozni azon, hogy nem volt olyan perc, nem volt olyan kihallgatás, amely rövidebb vagy hosszabb idő alatt a teljes beismeréssel ne zárult volna. Én nem tudok esetet. De tudok olyan esetet, amikor becsületes, tisztességes embereket szembesítettek olyan emberekkel, akiket nem is ismertek, akkor látták először, akikre erre azt kellett mondani, igen, ezt és ezt csinálta velem együtt. Nyíri ezredes, aki velem volt sokáig, sírva

jött vissza egy ilyen kihallgatásról, napokig kétségbe volt esve, kérem, ezt csinálták velem, ezt mondtam, én egy aljas ember vagyok; vigasztaltam. Meg is halt hamarosan. 1954-ben kiengedtek.

A forradalom alatt a munkástanács elnöke lettem abban az üzemben, ahol dolgoztam. [...] Csináltam egy expozét a munkástanácsokról, de mivel a bizottság ideje korlátozott, csak egyes kivonatokat szeretnék belőle felolvasni. [...] Be akarom bizonyítani, hogy ezt a forradalmat nem fasiszták csinálták, hanem ezt a forradalmat azok a fiatalok csinálták, akik a kommunista iskolát járták ki, és azok a munkások csinálták, akik az utolsó 11 év alatt mindent ismertek, csak szabadságot és kenyeret nem. Kérem, az én vállalatomnál, amikor a munkástanács megkezdte a működését, az első munkája az volt, hogy azokat az exponált kommunista és munkásnyűzó elemeket, akik az utolsó 10 évben mindent megtettek ahhoz, hogy denúciáljanak, hogy a munkásokra minél több terhet hárítsanak, eliminálják és kizárják. Annál a vállalatnál, ahol én dolgoztam, 100 tisztviselő és körülbelül 700 munkás dolgozott. Egy rövid statisztikát közlök annak a bizonyítására, hogy milyen kevés kommunista volt Magyarországon. És ez a statisztika jellemző minden üzemre. Három tisztviselőt és két munkást bocsátottunk el 800 közül, akik mint erős kommunista agitátorok, spiclik stb. tűntek ki az utóbbi időkben. Tehát 800 ember közül találunk öt kommunistát, akikkel nem akartunk együtt dolgozni.

Megszüntettük a hírhedt személyzeti osztályt. Jellemző, érdekes, hogyan dolgoztak. Minden alkalmazottnak volt egy úgynevezett káderlapja. Ha itt egy embernek rossz káderlapja, jellemzése volt, az végigkísérte a halála napjáig, attól megszabadulni nem tudott. Amilyen volt ez a dossziéja, olyan volt később a munkahelye, olyan volt a kereseti lehetősége, és nagyon sok esetben ettől függött a szabadsága és talán az élete. A személyzeti vezető minden vállalatnál összeköttetésben volt az ávóval, amely ávómegbízott időszakonként megjelent a vállalatnál, összeült a személyzeti vezetővel, aki mindig egy megbízható kommunista volt. Átvette az értesítéseket. Utána intézkedtek. Ennek a személyzeti vezetőnek viszont az egyes üzemekben, üzembrészekben megvolt az embere, aki őt értesítette, tehát egy lánc volt, egy spicililánc volt, amely spiclirendszerrel tudták az emberek százazzeit féken tartani, és ezért tudták a rendszert fenntartani.

Nem beszélek itt az orosz támogatásról. A szakszervezetek eszközei voltak a kormánynak azért, hogy olyan normarendszereket, olyan munkatörvényeket, olyan bérrendszereket dolgozzanak ki, amelyek az egyes tervek költségvetési részeibe beleillesztve mindig az állam, az úgynevezett szocialista termelés érdekét szolgálták, tekintet nélkül a munkásság munkabírására, tekintet nélkül a munkásság kereseti lehetőségére, és nagyon sokszor tekintet nélkül a munkás egészségére.

Nem csoda, hogy a forradalom kitörése után a munkásság első követelése az volt, hogy egy olyan képviselőt kapjon, amely képviselő személyi összetételénél fogva is képviselni tudja, és képviselni képes legyen az ő érdekeit. Nem akarom ismertetni az akkor már szabad szakszervezet rendeletét a munkástanácsokra vonatkozólag. A választásokkal kapcsolatosan, a munkástanácsok

megválasztásával kapcsolatosan azonban meg kell jegyezni – és ezt azért jegyzem meg, hogy evvel is bizonyítsam azt, hogy a munkásságnak sosem voltak fasiszta elképzelései és jobboldali célkitűzései, hanem mindig szocialista szellemen kívánt dolgozni –, szóval hogy a munkástanácsstagok választásánál nem volt döntő az, hogy az illető tagja volt-e valaha a kommunista pártnak, vagy nem. Nagyon sokszor és nagyon sokat választottak a munkástanács tagok közé kommunistákat is. Kérem, én itt megint alá akarom húzni, hogy Magyarországon, azt hiszem, 8 vagy 900 000 kommunista párttag volt, de kommunista-kommunista nem volt 8-9000-nél több. Itt azokat a kommunistákat értem, akik meg voltak győződve arról, hogy az a hit, az a krédó, az az ideológia, amit ők hirdetnek, az igaz is. A többi vagy karrierista volt, vagy pedig azért tartotta szükségesnek bemenni a kommunista pártba, hogy evvel az állását alátámassza.

A munkástanácsokat megválasztották, és a munkástanácsok megkezdték a működésüket, ez volt 1956. október 25–26-a és 30-a között. A munkásság politikai érettségére jellemző az, hogy ismervén és vallván a forradalom követeléseit, amelyek között szerepelt a szabad választás, a munkásság az elmúlt csalódások és a tapasztalatok tanulsága alapján biztosítani kívánta magának az akciószabadságot, és meg akarta tartani azokat az eredményeket is, amelyekhez az utolsó 10 évben hozzájutott. Nem akarom azt mondani, kivívott, mert kivívni nem tudott magának semmit, de a rendszer, amely magát szocialistának nevezte, kénytelen volt már a termelés érdekében is bizonyos szociális téren tenni valamit a munkásokért.

Tett is, nem is keveset, és ezeket az eredményeket a munkásság meg kívánta magának tartani azért, mert egy következő választások alkalmával, amely választásoknak a munkásság követelése szerint is tisztának és titkosnak kellett lennie, nem tudta, hogy milyen államrendszerrel fogja magát szembetalálni. Arra is el voltak készülve, hogy Magyarországnak a forradalom után és a szabad választások után talán kapitalista jellegű államberendezése lesz. Tehát már most kézbe akarta venni a munkásság a sorsának az intézését, és ezért akart erős munkástanácsot magának. Itt is leszögezem, hogy ezek mindenesetre nem fasiszta célok. A munkásság a szocialista vívmányait kívánta magának kivívni és megtartani a forradalomban.

Úgy vagyok értesülve, hogy a bizottság nem tudott eddig tiszta képet alkotni magáról arra vonatkozólag, hogy Kádár mikor tűnt el Budapestről. Erre vonatkozólag én közölhetem azt, hogy beszéltem Garamvölgyi János volt rendőr alezredessel, aki november 2-án este a Parlamentben Kádárral tárgyalt. Garamvölgyi szerint a tárgyalás közepette Kádárt telefonon keresték, a telefon az asztalán volt, Kádár oroszul beszélt. Ő nem tud oroszul, viszont azt a szót, hogy Andropov, megértette. A beszélgetés után Kádár azt mondta neki, várjon rá, egy fél óra múlva visszajön. Kádár többet nem mutatkozott. Ezek után azt hiszem, hogy Kádár november 2-án este még a Parlamentben tartózkodott.³

3. A tanú föltehetően eltévesztette a napot, amiről beszél, az maximum november 1-jén lehetett. Nem Havas volt az egyetlen, aki úgy tudta, hogy Kádár november 2-án még Budapesten volt. Ezen információknak köszönhetően került a bizottság 1957 őszi leadott jelentésébe, hogy Kádár november 2-án esetleg még Budapesten volt.

„Reggel mentek tovább az oroszokat piszkálni”

Oltványi László

Genf, Palais des Nations, 1957. április 5., 15.00

Oltványi László vegyész-mérnök, hadmérnökként tiszti rangban szolgált a második világháborúban, a Rákosi-korszakban több mint öt évet töltött börtönben koholt vádak alapján. A forradalom idején Pesterzsébet és környéke katonai és nemzetőrség-parancsnoka volt.

– Nevem Oltványi László, 1915-ben születtem Magyarországon, Budafokon. Foglalkozásom vegyész-mérnök. Egyébként mérnöki képzettségem mellett az elmúlt háborúban aktív katonatiszt voltam, mint haditechnikus mérnök. Ezt azért vagyok bátor megemlíteni, mert tanúvallomásom részben, mondjuk, ezen szakképzettségemmel is összefügg. Az elmúlt időszakban börtönben voltam, öt év két hónapra elítélve izgatás büntette miatt, mint politikai elítélt. Pedig én nagyrészt haditechnikai állásokban dolgoztam, a magyarországi gázárcgyártásnak voltam a műszaki vezetője. Hogy elkerüljem azt a színezetet, hogy én mint régi aktív katonatiszt, mondjuk, esetleg fasiszta beállítottságú volnék, megemlíteni szeretném, hogy Szálasi uralkodása alatt én illegalitásban éltem, és nem vettem részt katonai munkában majdnem fél évig. Tehát 1944 novemberétől 1945 áprilisáig illegalitásban a Balaton melletti hegyekben tartózkodtam. Így tehát nem voltam fasiszta. Ugyanakkor, mivel a bolsevisták engem 5 év 2 hónapra ítélték, az talán elég bizonyíték amellel, hogy ugyanakkor kommunista sem voltam.

A tanúvallomásom jelentős része főleg katonai vonatkozású, tekintettel arra, hogy a forradalom kezdetekor Budapest XX. kerületében Pesterzsébet, Soroksár-Újtelep, Soroksár és a Millenniumtelep tartozott hozzám. Mindjárt a forradalom kezdetekor maguk a harcosok választottak meg első ízben parancsnokuknak, amit azután később a hivatalosan megtartott választás megerősített. Működési területem 44 km²-t tett ki Nagy-Budapest területéből, így tehát, mondjuk, mint egységes katonai irányítás alatt levő körzet, ez volt a forradalom alatt a legnagyobb terület. Megemlíteni kívánom azt, hogy a forradalom kezdetekor, valamint az egész forradalom ideje alatt semmilyen felsőbb utasítást nem fogadtam el, és semmilyen felsőbb irányításnak alá nem vettem magamat. Teljes egészében önállóan működött a körzetünk, tehát mondjuk úgy, hogy a forradalom alulról fölfelé épült fel, és így nem az utólag megszületett vezetőknek az utasítására cselekedtünk, hanem a magunk fegyveres erejére támaszkodva. Itt néhány rövid adatot szeretnék megjegyezni csak a XX. kerületi erőről. Kb. 14-15 000¹ fegyveres

1. Ez igen nagy túlzásnak tűnik. Oltványi a vallomás más részeiben is időnként elveti a súlykot.

katonánk, illetve civil nemzetőrünk volt, ami mellé 76 ágyúval ellátott tüzérség csatlakozott, ezen kívül a pesterzsébeti rendőrség, a soroksári rendőrség és a Pesterzsébeten állomásozó 12. honvéd kiegészítő parancsnokság is csatlakozott. Most időrendi sorrendben szeretném elmondani a legjelentősebb és dokumentum-jelleggel bíró cselekményeket.

Október 23-án körzetünkben semmi sem történt. Október 24-én reggel 6 órakor orosz páncélosok vonultak keresztül Pesterzsébeten és Soroksáron. Ez az időpont magában véve igazolja azt a tényt, hogy az oroszok Budapest közelében közvetlenül harckész állapotban voltak ekkor, és már 6 órakor Budapest első területe felé mentek. Ennek az átmenő páncélos erőnek a nagyságát nem tudom meghatározni, én saját magam hat harckocsit, hat T34-est láttam. Ezek Tököl körzetéből kerültek be Budapest területére, ezt a számozásukból tudtam megállapítani, tekintettel arra, hogy körülbelül a 200 és 300-as jelzésű harckocsik állomásoztak Tökölön, ezt véletlenségből tudtam.

Ugyanaznap este, tehát október 24-én este 7 óra körül 150-160 főnyi magyar katonaság vonult keresztül Pesterzsébeten, és átvonulás közben a Nagy Sándor utca és a Soroksári út sarkánál diákok és általában DISZ-es fiatalok gyülekeztek össze, akiknek a katonák felszólítás nélkül minden fegyverüket átadták. Ez volt a XX. kerületi forradalmi erőnek az első fegyverzete, amely körülbelül 140-150 gyalogsági fegyvert jelentett. Emellett három ágyút adtak át. Ugyanevvel a fegyverzettel még aznap éjszaka megpróbálták az újabban érkező orosz harckocsikat feltartani, melyek Soroksár felől Budapest felé tartottak. Sajnos, ez csak mintegy fél óráig sikerült, mert utána az oroszok megkerülték ezt a csoportot, amelyik végső fokon már 300 embert számlált, de nem volt mindenkinek fegyvere. És ezt a 300 embert részben bekerítették, részben szétzavarták. Az összegyűltek nagy része, mint ahogy említettem, diák volt, és legtöbbször munkásember, hiszen Pesterzsébet Budapest legnagyobb munkásnegyede. Október 24-én hajnalban a pesterzsébeti rendőrség még az éjszakai harcokban részt vett fiatalokból többeket elfogott, és bekísérte a pesterzsébeti rendőrségre, ahonnét két nappal később szabadították ki a bevitt fiatalokat.

Tehát ekkor még a rendőrség a forradalmi erők ellen volt. Október 25-ig ezen kívül más a kerületben nem történt, én magam átmentem Budára 25-én reggel, és délután visszaérkezőben a Boráros téri hídnál találkoztam négy orosz harckocsival, melyek az Üllői út felől haladtak a Boráros tér felé. Anélkül, hogy rájuk valaki tüzelt volna, állandóan lötték a körútnak a lakóházait. Én a közelben egyetlen puskalövést nem hallottam, sőt mikor ez a négy harckocsi ráment a Duna-hídra, ahol akkor egyetlen lélek sem tartózkodott, a lövöldözést ott is folytatták. Négy harckocsi volt ez, átvonultak Budára. Estére hazaérve Pesterzsébeten újabb orosz harckocsi-gyülekezést találtam, mégpedig a Határ út és a Soroksári út sarkánál, több mint 80 orosz harckocsi és legnagyobb típusú rohamlőveg sorakozott fel esti, illetve éjszakai bevonulásra Budapest irányába. Ez az óriási szám borzalmas hatással volt a lakosságra. Az emberek, a legnyu-

godtabb emberek is idegesek lettek, izgalomba jöttek, és ez mintegy lélektani alapja volt az elkövetkezendő cselekményeknek. Ez a 80 főnyi orosz páncélos erő még aznap be is vonult Budapest belső területére.

Éjszaka különösebb esemény nem történt. Ellenben 26-án megkezdte Pesterzsébeten, illetve Budapest XX. kerületében a diákság a zászlók melletti fölvonulást a főutcán, a Kossuth Lajos utcán, és fegyvert igyekeztek szerezni, azonkívül megszállták a központi párházat. Ez reggel úgy 9 óra, fél 10 körül lehetett, amikor a kommunista pártszékház előtt megálltak, és onnét a diákság bement a párházba, először az ott lévő röpcédulákat és kommunista könyveket kihordták az utcára, ahol meggyújtották, és ugyanakkor végigkutatva a párházat, fegyvereket találtak, 16 puskát a kommunista párházban. Tehát, mondjuk, ez bizonyítja azt, hogy, úgy látszik, a kommunisták nem érezték biztonságban magukat még a saját rendőrségük, a saját ÁVH-juk mellett sem, és fontosnak tartották azt, hogy saját maguk is puskát tartsanak, meg fegyvert és lőszert a kommunista párházakban. Ugyanakkor jellemző az is, hogy ez a tüntető társaság átvonult a posta elé, a postán is fegyvereket tartottak a kommunisták. Ott úgy emlékszem, hogy 8 vagy 10 puskát találtak, és ezekkel a fegyverekkel felszerelve nekiindultak a rendőrség épülete elé, ahol elénekelték a magyar Himnusz, és utána felszólították a rendőrséget, hogy a rendőrség adja át fegyvereit a forradalmi ifjúságnak. A rendőrség eleinte védelemre rendezkedett be, minden ablakban, minden ajtóban fegyveres rendőrök, de rövid tanácskozás után a rendőrség politikai tisztjének a vezetésével kiszolgáltatták a fegyvereiket, és átadták a forradalmi ifjúságnak.

A legszebb jelenet volt, amikor a kommunista politikai tiszt saját kezében hozta ki elsőnek a fegyverét, és nyújtotta át avval a megjegyzéssel, hogy a pesterzsébeti rendőrség nem lő magyar fiatalokra és magyar munkásokra. Ezt azután követték a többi rendőrök, és ott a helyszínen körülbelül 80-90 gyalogsági fegyvert adták át néhány perc alatt. Hozzáteszem, hogy itt erőszakról szó sem lehetett, mert az utcán tüntető tömeg nem volt úgy fölfegyverezve akkor, hogy megtámadhatta volna a rendőrséget. Tehát itt inkább csak belátva az egyetemisták tüntetéséből származó 12, később 16 pontnak az igazát, itt már a rendőrség maga is ingadozott, és egyszerűen átállt a forradalmi erők mellé, és jellemzően ezt követték azután a többi rendőrörsök is. Ugyanis a rendőrség központja igen messze esett a hozzá tartozó egyéb rendőrörsöktől. Itt, ha km-ben fejezném ki, négy ilyen fontosabb rendőrörs volt a kerületben, egymástól körülbelül 5-6, az egyik körülbelül 10 km távolságban. A rendőrségen azon kívül, hogy átadták a fegyverüket a rendőrök, letépték sapkájukról az ötágú csillagot, és letépték vállukról a rangjelzést, és nemcsak hogy letépték, hanem ott a tömeg előtt elszórták, megtaposták, mintegy megcsúfolták, megköpködték, és utána először félelmükben elhagyták a rendőrség épületét, ahol alig maradt 4 vagy 5 rendőr, közöttük a fent nevezett politikai tiszt, akit egyébként Udvardi Károlynak hívnak, és aki az egész forradalom ideje alatt a nemzetőrség mellett maradt, úgyhogy további munkánkban sok mindenben közösen is tudtunk dolgozni.

A rendőrség épületét ekkor a szabadságharcosok vették birtokba, ott volt az első nemzetőrparancsnok-választás, én lettem a nemzetőrségnek az ottani parancsnoka. Hozzákezdünk a rendőrségen a nemzetőrség megszervezéséhez. Ez kezdetben a diákságból, később a hozzájuk csatlakozó munkásokból állott, valamint a hozzájuk csatlakozott rendőrség tagjaiból, amihez közben csatlakoztak Pesterzsébet területén átmenő katonai csoportok. Ugyanezen a napon, de néhány órával később a XX. kerület Török Flóris utcai rendőrőrs is csatlakozott, és átadta fegyvereit. Teljes létszámmal, parancsnokával együtt. Anélkül, hogy egyáltalán odamentek volna a fiatalok vagy a tüntetők. Mert ez távolságban olyan messze volt a központtól, hogy oda nem ment senki. Ők jöttek be a központba bejelenteni a csatlakozásukat. Tehát itten erőszakra szó sem lehetett. Nem is beszélve, hogy mindvégig a helyükön is maradtak, és ezeket a csoportokat nemhogy meg kellett volna győngíteni, hanem ezeket a csoportokat még létszámban lényegesen megerősítettük a későbbiekben. És ezek végig híven szolgálták a forradalmat, hiszen jellemző a hűségükre az, hogy Budapest területén Pesterzsébet esett el az utolsó, napokig majdnem hiánytalanul ott maradtak. Sőt, ezen időszak alatt Pesterzsébet és Soroksár belső területére szovjet katonai egység vagy katonai csoport betenni a lábát nem volt képes.

Ugyancsak ezen a napon a még távolabb eső soroksári rendőrőrs is csatlakozott, és bejelentette teljesen átállását. Mikor ez az átállás megtörtént, az ÁVH két embere próbálta átvenni a vezetést, de másfél óra alatt leleplezték őket, s amikor a központból gépkocsival kimentünk, a két személyt már nem találtuk ott. Egyszerűen újonnan választottak ott a helyszínen egy csoportparancsnokot, aki a továbbiakban ugyancsak fölerősítette a létszámot, tehát nagyrészt megmaradtak a rendőrség emberei. Teljes fegyverzetüket, azonkívül ruházati készletüket, élelmiszerkészletüket is az új nemzetőrség részére áadták.

Ugyanezen a napon még jelentős esemény volt az, hogy körülbelül 100-120 katonai személy is csatlakozott, ez jelentett 2-3 üteget, tehát körülbelül 10-12 ágyút és ezenkívül rengeteg lőszert. Ezek általában mind Budapestről, az orosz csapatok elől kimenekült katonák voltak. Így lassan elkezdtük szervezni a nemzetőrséget, és ez a szervezés aránylag szűk területre terjedt ki, mert tőlünk függetlenül, de ugyanebben a kerületben még szervezetlenül több mint négy csoport működött, amelyeket csak később vontunk be az ún. nemzetőrségbe. Október 26-án éjszaka az akkor kiadott úgynevezett fegyverhordási tilalmi rendelkezések következtében a kisebb csoportok éjszaka – jellemző ez is – a rendőrségre jöttek be, és kértek éjszakai menedéket és szállást: kialudták magukat, és reggel mentek tovább partizánkodni és az oroszokat piszkálni.

Tehát jellemző, hogy itt nem is volt szükség arra, hogy a rendőrséget erőszakkal féken tartsuk, mert ők maguk nyújtottak még szállást is ezeknek a harcosoknak. Október 27-én egy katonatiszti csoport jelentkezett minden különösebb hívás nélkül, és felajánlották, hogy rádióval látják el a XX. kerületi nemzetőrség parancsnokságát. Ez két századosból, két főhadnagyból és egy hadnagyból állott.

Adtunk részükre egy gépkocsit, és ezek hoztak rádióalkatrészeket, valamint több mint nyolc rádiót, ezenkívül lőszert. A rendőrség épületében rádió-vevő-állomást rendeztünk be. Ugyanakkor egy nagy rádió-adóállomást szerveztünk a volt kommunista pártházban. Ezeknek a rádióknak a segítségével tudtuk a későbbiek folyamán az orosz irányító parancsnoki rádiót fogni, és ezen keresztül értesültünk legtöbbszörre, ha csak néhány perccel is előbb, az orosz parancsokról, és tudtuk meg, hogy például a körzetünkben mikor és hol szándékoznak tüzet nyitni. Ez igen sok emberünk életét mentette meg, hogy mi a parancsokat sok esetben előbb tudtuk kivédeni, mint ahogy azt az ő katonájuk végrehajtani.

Október 27-e volt az a nevezetes nap, amikor a Pesterzsébeten állomásozó úgynevezett 12. honvéd kiegészítő parancsnokság teljes törzskarával önként fölajánlotta segítségét az új nemzetőrség részére, és ez a segítség nemcsak szóban, hanem igen komoly tettekben és cselekedetekben is megnyilvánult. Kiss százados volt ennek a parancsnoka, aki rendelkezésünkre bocsátotta a kiegészítő parancsnokság raktárkészletét. Több mint 700 embert öltöztettek be új egyenruhába, és több mint 700 embert képeztek ki három-négy nap alatt, ilyen egynapos kiképzéssel. Az ő törzskarához tartozó századosok, tehát a demokratikus hadseregből származó aktív tisztek irányításával szerveztük meg a nemzetőrségnek tulajdonképpen a törzsét, a zömét. Amihez azután természetesen a különböző önállóan működő csoportok csatlakoztak a későbbiek folyamán. A katonai raktárak ekkor nyíltak meg teljes egészében részünkre, ekkor jutotunk katonai térképekhez a saját kerületünkről, és ők vállalták a kiképzendő századok élelmezését is. Ez azt jelentette, hogy százával küldtük az embereket a kiegészítő parancsnokság laktanyájába, amely egy nagy iskolaépület volt, és ott kétnaponként beöltöztették, gyalogsági fegyverrel bánni megtanították őket, utána átadták nekem, mint a nemzetőrség ottani főparancsnokának. Újabb emberekkel így ez a kiképzés egészen november 4-ig rendszeresen tartott. Az iskolának a helye a pesterzsébeti Mártírok útjai iskola volt.

Október 27-én kezdte meg a magyar parasztság a budapesti harcosok élelemmel való ellátását és támogatását. Ugyanakkor a rendőrségen nemzetőrfelvételi irodát nyitottunk, és teljesen átszerveztük a rendőrséget. Különböző nyomozócsoportokat állítottunk fel, kicseréltük az ott lévő ávosokat, de ez mind teljesen békésen zajlott le, mert ott senkinek semmiféle bántódása nem történt, egyszerűen közöltük vele, hogy nem tanácsos a jelenléte, hagyja el az épületet, és tartózkodjon a lakásán. Ez különben, mint ahogy később igazolni tudom, mindvégig így is volt, mert Budapest XX. kerületében a forradalom utolsó napjáig semmiféle atrocitás a nemzetőrség részéről elő nem fordult. A XX. kerületben senkit nem akasztottak fel, senkit nem ítéltünk el, tekintettel arra, hogy ügyészség és bíróság akkor a kerületben nem működött, így mi, akik verekedtünk és harcoltunk a törvényességért, nem akartunk abba a hibába esni, hogy mi, mondjuk, törvénytelen módon ítéljünk el embereket. Őrizetbe vettünk, kihallgatásokat folytattunk, de senkit nem ért bántódás hivatalosan, mondjuk,

a nemzetőrség és a rendőrség részéről. Sajnos abban a kritikus 27-i, 28-i napokban – tekintettel arra, hogy Pesterzsébet olyan munkásnegyed volt, ahol rengeteg pártfunkcionárius lakott, akik nem voltak hajlandók jelentkezni, és így a városházát és általában a közügyek intézését a távolmaradásukkal akkor gátolták – kénytelen volt a nemzetőrség intézkedni, és a nemzetőrség vette kézbe a közellátás irányítását: mi nyitattuk meg az üzleteket, mi kezdtük meg az árukiosztást, és szerveztük meg általában a polgári lakosság ellátását. Azt hiszem, ebben a kerületben több mint 180 ezer ember lakott. Ez egy óriási szám, nekünk ezekről gondoskodni kellett, és mindvégig gondoskodni is tudtunk.

27-én második harcunkat vívtuk. A délutáni órákban a pesterzsébeti csepeli Duna-ág, tehát a Duna partja mellett, ávósok és szovjet katonák közösen támadást intéztek a pesterzsébeti téglagyárnál lévő csoportunk ellen. Sikerült ezeket akkor aránylag kis tűzharcban elzavarni, a helyszínen három sebesülés történt. Ellenben a nekibátorodott fiatalok zavarni kezdték az ávósokat és az oroszokat, akiket Soroksár határáig üldöztek, ahol viszont lőszerük elfogyott, s ezt az oroszok észrevették. Bekerítették ezeket a rosszul felszerelt fiatalokat, ezek fölémelt kézzel megadták magukat, és miután az oroszok átvizsgálták, átmotozták őket, egyszerűen sorba állították és legéppuskázták a 13 fiatal diákfiút, mert mind a 13 diákfiú volt, a legidősebb sem volt több 22 évesnél.

Ez a legteljesebb mértékben fölháborította Pesterzsébet lakosságát. És ettől kezdve erősödött meg és növekedett meg a fegyveres ellenállás gondolata, és ettől a perctől kezdve már szinte nehéz volt megfékezni és megszerezni a harcolókat, mert a lakosság olyan méreggel vette föl a küzdelmet minden ávós és minden közelben tartózkodó orosz ellen, hogy ezt már utólag csak néhány szóban tudom regisztrálni, de itt tulajdonképpen parancs nélkül kisebb csoportok harcoltak a kerületünk minden részében. A 13 fiatal mellé ugyanezen a napon még újabb 5 halott került, és ezeknek nagy része hasonlóképpen vesztette életét. 24 halottból egyetlenegy volt, akit tűzharcban lelőttek, és 23 volt, aki megadta magát az oroszoknak, és mikor már elvették tőle a fegyvert és megmotozták, azután lőtték le. Ez különben konkrét tény, ezeket az embereket mi temettük el, és ma is egymás mellett fekszenek a pesterzsébeti temetőben.

Ekkor már olyan mértékben kezdtek hozzánk állni a magyar honvédség tagjai, hogy a tűzérési állományunk több mint 60 ágyú volt. Október 27-én több nem történt. Október 28-án Soroksár határában állomásozó tűzerütegek csatlakoztak még a nemzetőrségünkhöz. Megteremtettük a telefont, megteremtettük a rádiókapcsolatot. Kisebb orosz erők próbálkoztak behatolni Budapest felé, azokat sikerült többé-kevésbé elzavarni. Tehát oly erőssé vált az ellenállásunk, hogy az oroszok akkor már csak kizárólag harcokcsíval voltak képesek a XX. kerület peremén közlekedni. Anélkül, hogy a városba be tudtak volna jutni. Ezután észrevettük az orosz csapatok látszólagos [látható] gyöngülését. Budapesten rengeteg harckocsit pusztítottak. A mi körzetünkben is. És valahogy az volt az érzésünk, hogy az oroszok nemigen mernek támadni. Éjszaka egyáltalán nem közlekedtek, nappal

pedig csak páncélcsovik közlekedtek. Annyira féltek az oroszok, hogy nem mertek a harcokból kijönni, így 2-3 napig egyfolytában étkezés nélkül tartózkodtak a harcokban, egy pillanatra nem merték felnyitni a fedelét.

Ebből később komoly csatáink származtak, mert élelemért kezdtek harcolni az oroszok. Pesterzsébet burgonyakészletének jelentős részéért folytak a legnagyobb harcok. Az oroszok október 28-án és 29-én ki voltak éhezve, utánpótlást nem kaptak élelemben. Ugyanezen a napon kezdte meg működését Pesterzsébet nemzeti rádiója, a Róka Adó, amelyről egyébként a Free Europe által kiadott kis füzet is tanúskodik, amelyben a Róka adásait a későbbiek folyamán pontosan vissza is igazolták, és annak szövegét leközölték.

Ezekben a napokban megkezdtek a rendőrök és a nemzetőrök a Pesterzsébeten bujkáló átvadások összeszedését. Kihangsúlyozom még egyszer, hogy senkit nem tartottunk benn 24 óránál tovább, kihallgattunk, és mindenkinek a kihallgatásáról egy rövid kis cédulát adtunk avval a megjegyzéssel, hogy a pesterzsébeti rendőrségen jelentkezett. Utána azzal a kikötéssel, hogy lakásán köteles tartózkodni, minden átvadást hazaengedtünk. Azt hiszem, ennél nagyobb bizonyítéka nem lehet annak, hogy a mi forradalmunk kimondottan demokratikus volt. Nem a bosszúállás vezetett bennünket, hanem mi, akik harcoltunk az ÁVH és általában az oroszok által elkövetett brutalitások ellen, mi ezt nem bosszúval igyekeztünk megfizetni, hanem föléje igyekeztünk kerekedni a bosszú gondolatának, és mi ott gyakorlatilag több száz esetben bizonyítottuk be azt, hogy mi nem bosszúra gondolunk, hanem egy szabad Magyarországra gondolunk.

Október 29-én, amikor egyébként az ÁVH-t hivatalosan is föloszlatták,² erősen csökkent az oroszok nyomása, és megszületett 30-án reggelre a tűzszünet. Ebben a stádiumban győzelmesen álltuk a sarat, a területünkön sem oroszok, sem átvadások akkor fegyveresen nem álltak. Tehát minden bejövő orosz és minden bejövő fegyveres átvadást sikerült kerületünkéből elűzni. Ez vonatkozott a kerületünk határain túlmenő részére is, egészen Budapest déli részétől Alsónémedi községéig, tehát körülbelül 15 km-re haladtunk kerületünk határán túl, és tisztítottuk meg a terepet. Az oroszok kerületünktől eltávolodtak, és részben Alsónémedi körzetében ásták be magukat. Nagobbik részük még messzebbre vonult el. 30-án az így elvonuló orosz csapatok beásták magukat egyrészt Soroksár és Pestszentlőrinc térségében, és ott várták be a későbbi fegyveres fölerősítésüket.

Itt 30-ától úgyis november 2-án délutánig különösebb esemény nem volt. November 2-án az oroszok ismét elkezdtek Budapestet körülfogni. És kezdtek akadályozni a Budapest élelmezését ellátó gépkocsik bejutását Budapestre. Itt szeretném bizonyítani azt, hogy még mielőtt Maléter Tökölre ment volna tárgyalni az oroszokkal, azt megelőzően 20 órával már Budapestre élelmet beszállítani az oroszok nem engedtek. Határozottan és biztosan állíthatom, hogy

2. Ez 30-án történt.

Budapest november 2-án este, de november 3-án reggel 6 órakor már, nagy körben bár, de körül volt kerítve. És nemcsak hogy körül volt kerítve, hanem az előzőleg kivonult orosz csapatokat fölerősítve újból csoportosították. Megfigyeléseimmel dokumentálni tudom azt, hogy addig, ameddig a tárgyalások folytak Maléter és az oroszok között, hogy ez alatt az idő alatt több mint 30 km-t vonultak az oroszok. De nem a tárgyalás időpontjával vette kezdetét a vonulás Budapest felé, hanem aznap reggel 6 órával.

Tehát november 3-án reggel 6 órakor körülvették Budapestet, és attól elkezdve kétóránként kaptam megfigyelőimtől a jelentést az orosz csapatmozdulatokról. Pontosan tudtuk azt, hogy velünk szemben melyik úton, melyik községben, melyik határban milyen orosz erők állnak. Ebben a térségben az oroszok november 3-án délután 1 óráig, tehát akkor, amikor még Maléterrel tárgyaltak, több mint 400 harcocsit, több mint 400 T34-es tankot, több mint 22 sztálinorgonát és ezenkívül több mint 70 ágyút és több mint 4 ezred gyalogságot vontak össze. Ez minden két órában részleteiben is igazolható, mert pontosan tudjuk azt, hogy az oroszok egyik része a tököli repülőtér közeléből átvonult a csepeli Duna-ágon Alsónémedi községe felé. Az egy olyan félrevezetés akart lenni, hogy először közeledtek Budapesthez, utána eltávolodtak, viszont Alsónémedi község felől egyenesen Budapest határáig vonultak fel. A soroksári sorompónál, tehát Nagy-Budapest határánál álltak már délután 3 órakor. És már akkor felderíthető volt 400 harcocsit. Természetesen távolabbi területekről akkor nem tudtunk. Ugyanakkor, amikor láttuk és a szemünk előtt zajlott le az orosz felvonulás, állandóan jelentettük a Honvédelmi Minisztériumnak, valamint az esti órákban már közvetlenül Nagy Imre miniszterelnök úrnak a helyzetet, és felhívtuk a veszélyre a figyelmet.

Ugyanakkor saját tüzéségünkkel bemértük őket. Mivel tűzkörleten belül voltak, és olyan erővel rendelkeztek, körülbelül másfél-két óra alatt ezt az erőt is harc képtelenné tudtuk volna részben vagy legalábbis nagy részben tenni. Kizárólag azért nem engedtem lövetni őket, mert nem akartam azt, hogy a tárgyalások emiatt szakadjanak félbe. Kerülni akartuk azt, hogy miránk mondassák azt, hogy provokálunk. Mert nyilvánvaló, hogy az a kis és rosszul felfegyverzett magyar forradalmi és nemzetőrcsoport nem bírta volna ki esetleg egy pár nappal vagy pár héttel később újabb tíz-húsz vagy negyven orosz hadosztály támadását kiverni. Tehát mi itt pillanatnyilag védekező harcot folytattunk, és nem támadót. Mi nem lőttünk, csak abban az esetben, hogyha mihozzánk igyekeztek betörni. Mindig sikerült megakadályozni, hogy belső területre nem jutottak, de ugyanakkor viszont sajnos a peremünk mellett Budapest felé, főleg Kispest irányában és főleg a csepeli oldalon igen nagy mértékben sikerült nekik Budapest belső területére vonulni.

Ez az egyik legfontosabb katonai bizonyíték amellest, hogy az oroszoknak eszük ágában sem volt megegyezni a magyar kormánnyal, eszük ágában sem volt kivonulni Magyarországról, hanem a tulajdonképpen már győztesen álló forradalmat

és az újjáéledő polgári életet zavarták meg, és támadtak Magyarországra. Erre legjellemzőbb, hogy az itt felvonult orosz harcckocsikban már Romániából és a Ruszinföldről bevonult harcckocsizók ültek. Tehát nem a Magyarországon állomásozó harcckocsizók, hanem itt már Romániából és Ruszinföldről, tehát Ungvár környékéről hozott orosz harcckocsik vették fel a harcot, és támadták meg Budapestet.

Ezt különben megerősítette az is, hogy közben orosz foglyokat is ejtettünk el, mégpedig orosz őrnagy, orosz kapitány és három főhadnagy volt ekkor a fogságunkban. Mind az ötöt én hallgattam ki személyesen. Az őrnagyot kivéve először is a másik négy azt sem tudta, hogy hol van. Az őrnagy tudta egyedül azt, hogy Magyarországon van, de azt nem tudta, hogy Budapesttől milyen messze. A másik négy azt kérdezte tőlünk, hogy vajon milyen messze van még ide a Szezi-csatorna. Különben az ott jelen lévő pesterzsébeti központi orvosi rendelőintézet orvosai előtt tették ezen vallomásukat az oroszok. Mi ezután közöltük velük azt, hogy Budapesten vannak, és közöltük velük azt, hogy mi nem haragszunk az orosz népre, mi egész egyszerűen a bolsevizmus jármát akarjuk Magyarországról elhárítani, és szabaddá akarjuk tenni Magyarországot. Itt nem fasiszták harcolnak, hanem gyári munkások. Amire fel az egyik kapitány följánlotta a szolgálatait, és később ennek a kapitánynak a segítségével tanultunk meg sztálinorgonát kezelni, és már negyedikén-ötödikén mi löttük az oroszokat a tőlük zsákmányolt sztálinorgonákkal. Ez az orosz kapitány volt, aki bemérte az orosz állásokat, ez mutatta meg nekünk a Népligetben az orosz harcckocsi-gyülekezéseket, ez az orosz kapitány mérte be a tököli repülőteret, amit a birtokunkba esett négy sztálinorgonával löttünk széjjel.³ Ez igen súlyosan érintette az oroszokat, kezdetben arra gyanakodtak, hogy saját erőik lövik őket, és később jöttek csak rá, hogy nálunk vannak sztálinorgonáik. Ez az orosz kapitány egyébként a mi oldalunkon hősi halált halt ötödikén. Pont orosz harcckocsi tiporta széjjel.

Még annyit szeretnék megemlíteni, hogy október 31-én tartottuk Pesterzsébeten a hivatalos választásokat, amire már megalakultak a pártok. S a pártok részvételével, hatalmas tömeg jelenlétében, nyilvános választások alapján itt választottak meg ismét a nemzetőrség főparancsnokának, illetve erősítették meg az addig nem hivatalos megválasztást, és itt alakult meg Pesterzsébet, illetve Budapest déli részének forradalmi tanácsa. Ugyanezen a napon 24 hősi halottunkat temettük ünnepélyesen, és a temetésnek a következménye volt az, hogy este megrohanták a pesterzsébeti rendőrséget az elkeseredett tömegek, és ki akarták kérni a bent kihallgatáson lévő ávosokat. Ezeket mi a saját életünk veszélyeztetésével tudtuk csak megmenteni, mert nem adtuk ki a tömegnek az ávosokat, nem akartuk eltérni azt, hogy a mi körzetünkben embereket akasszanak bírósági ítélet nélkül.

November 4-én olyan óriási orosz erővel kezdték meg a támadást Budapest ellen, hogy akkor mi már kerületünk határai között maradtunk, és a további-

3. Sztálinorgona: a második világháború idején kifejlesztett szovjet rakéta-sorozatvető. Sem a népligeti, sem a tököli repülőtér elleni rakétatámadásról nem szólnak más adatok.

akban kizárólag védekező harcot folytattunk. Ahol lehetett, ott igyekeztünk segíteni, de harcot nem kezdeményeztünk csak abban az esetben, hogyha az oroszok provokálták azt ki.

Még egy fontos eseményt szeretnék megemlíteni: november 3-án, a támadás megkezdése előtt Soroksár határában élelmiszert szállító gépkocsikról leszedett embereket végeztek ki az oroszok. Szám szerint 11 személyről van tudomásom, akik pesterzsébeti lakosok voltak, s vidékről akartak élelmiszert bejuttatni gépkocsival. Ezeket az oroszok egész egyszerűen legéppuskázták, illetve géppisztollyal lelőtték.

A nagy támadást Budapest irányában éjjel 3 órakor kezdték meg a Soroksári úton, de már este 7 órakor Budapest területén álltak az orosz csapatok. November 4-én élelmiszert rohanták meg Pesterzsébetet az oroszok. Hat T34-es harckocsi kíséretében gyalogságot, gépkocsizó gyalogságot hoztak zsákokkal felszerelve. Ez igen nagy meglepetést okozott részünkre, hogy az oroszok zsákokkal rohamoznak bennünket, a végén kiderült, hogy a krumpliért jöttek. Ezek annyira kiéhezett katonák voltak, hogy az első krumplit, úgy, ahogy a veremből kikotorták, ott nyersen elkezdtek enni. Pesterzsébet peremén különben mindennapos dolog volt az, hogy egész egyszerűen egy-két vödör vízért vagy egy-két darab kenyérért kisebb csatákat kezdtek az oroszok csak azért, hogy egy-két házból az egész kis készletet, egy-két kenyeret el tudjanak vinni. Jellemző másik példa ugyanerre, hogy Soroksáron 100 főnyi rendőrségi és nemzetőrtörzsünk volt, és hat darab kenyérért az orosz csapatok ezt a 100 embert szabályszerűen ruházattal és fegyverzettel látták el. Mindenki megkapta a téli ruházatát, és ehhez még kaptunk valami 6 db kerek géppuskát.

ELNÖK: – *Úgy érti, hat darab kenyérért?*

– Hat darab kenyérért. Hat darab kenyeret vittek az oroszoknak, és az oroszok száz darab pufajkát, pufajkanadrágot, rengeteg gyalogsági fegyvert és hat géppuskát adtak.⁴ Különben rendszeresen be szoktak lövöldözni az oroszok az utcákba, akkor, amikor a peremeken elvonultak, anélkül hogy valaki rájuk lőtt volna. November 5-én egy igen furcsa és szomorú esetnek voltam a tanúja: Pesterzsébet Határ út és Nagykőrösi út sarkánál orosz gépkocsik összedrótozott kezű magyarokat szállítottak Budapest területéről kifelé. Négy gépkocsiravalót, összesen 31 embert sikerült kiszabadítani, másik két gépkocsi egérutat nyert, és azokat sajnos az oroszok el tudták szállítani. A 31 főt a pesterzsébeti rendőrségen magam hallgattam ki, ezek között egyetlen harcos sem volt. Nagy része pap, demokratikus katonatiszt, aki fegyvertelenül esett a fogságukba, ezenkívül pedig földművesek, akik Budapestről kifelé hazafelé akartak menni a forradalom zűrzavarából. Brutális módon hátra volt kötve a kezük, mégpedig kemény villanydróttal, amit leszedtünk róluk, és még másnap is erős nyomai voltak. Volt olyan, akinek a keze ennek következtében meg is bénult. Ezt az oroszok le nem tagadhatják, mert erre a pesterzsébeti nemzetőrség sok száz tagja a tanú, akik kiszabadították ezeket az embereket.

4. Ez az elbeszélés nehezen hihető, még akkor is, ha a felkészületlen – mert súlyos harcokra nem számító – orosz csapatoknak az első időszakban lehettek is komoly ellátási nehézségei.

SHANN: – *Az előbb azt állította, hogy teljesen önállóan tevékenykedtek. Ez azt jelenti, hogy sem a kormánytól, sem a Honvédelmi Minisztériumtól nem kaptak parancsot vagy utasítást, és nem is törekedtek arra, hogy kapcsolatba lépjenek velük, hogy megtudják, amit tesznek, az vajon a forradalom érdekét szolgálja-e?*

– Evvel kapcsolatosan szeretném kijelenteni azt, hogy azért nem tartottam fontosnak kapcsolatot tartani a Honvédelmi Minisztériummal, mert akkor a Honvédelmi Minisztériumban, amikor mi megkezdtük a forradalmat, még mindenhol kommunisták ültek. És azoknak a kommunistáknak, ide sorolom Janza [Károly] tábornokot és a többi, azoknak az utasítása egyáltalán nem érdekelt. Mi pont ezekért az emberekért fogtunk fegyvert, mert úgy éreztük, hogy nincs szükség itten ezekre a Moszkvában kiképzett katonatisztekre, és ezeknek mi egy pillanatig sem vetettük alá magunkat. Éppen ezért az egész forradalom alatt egyetlen meghívásukra nem mentem el, és egyetlen gyűlésen nem vettem részt, amin ők jelen voltak, és amit ők tartottak. Később egyedül Király Béla tábornok úr megbízása után vele telefonon keresztül tartottam a kapcsolatot.

SHANN: – *Voltak a harcok vége felé nehézségeik a fegyver- és lőszerutánpótlásban?*

– A forradalom vége felé a fegyveres készlet sajnos még mindig kevés volt ahhoz, amit általában az emberek szerettek volna. Mi nem tudtunk elég fegyvert adni az emberek kezébe, mert több volt a harcolni akaró, mint amennyi fegyverünk volt. Fegyvereket rendszeresen az oroszoktól zsákmányoltunk, és így tudtuk szaporítani. Ezeknek a forradalom vége felé egyetlen hibája volt, hogy nem találtunk hozzá megfelelő lőszert, és ennek hiányában sok esetben nem tudtuk ezeket használni.

SHANN: – *Említette, hogy kétóránként kaptak jelentést az orosz csapatok mozgásáról. Érdekelne, hogyan épült fel és hogyan működött az önök által kiépített megfigyelőrendszer?*

– A központ a Török Flóris utcai rendőrőrs helyiségében volt, és onnét küldöttek ki állandóan és rendszeresen megfigyelőket Budapest déli peremére, különösebb súlyt képezve az alsónémedi, soroksári országútra. Ugyanez a csoport látta el a Soroksárt Pestszentlőrincel összekötő útvonal megfigyelését is. Az itt felemlített megfigyelőkön kívül központilag irányított motoros megfigyelőink futottak állandóan. 10 motorkerékpárral fölváltva éjjel-nappal kint jártak az oroszok közelében. Ezek fegyvertelenül mentek orosz csapatok közé. Sőt, azokon túlmenően Ceglédig is eljutottak, ami Budapesttől több mint 55 km. Tehát átjártak szabályszerűen az orosz csapatokon. Előfordult, hogy elhagyva vagy eldugva motorkerékpárjaikat fél napig az orosz csapatok között töltötték az idejüket, különböző üzleti – mondjuk – sefteléssel. Vittek magukkal kenyeret, vittek magukkal szalonnát, amiért az oroszok nemhogy elzavarták volna őket, hanem szívesen látták ott, elbeszélgettek, és ezeken a megfigyelőkön keresztül tudtuk pontosan földéríteni, hogy a fent említett országutakon és a Budapest

déli részét körülvevő községekben milyen orosz erő állomásozott és készült támadásra november 3-án és 4-én. De a megfigyelésünk már előzőleg meg volt szervezve, mert tábori telefonvezetékek futottak ki az őrökhöz, és az őrökhöz adták be a motorkerékpáros megfigyelők a jelentéseiket. Én nem pont kétóránként, hanem rendszertelenül, de nagyjából kétóránként értékeltem ki a helyzetet, és rajzoltam be térképre az orosz csapatok állását. Szabályszerű katonai térképen vezetve volt. Két-három olyan soroksári emberem volt az oroszok közé beépítve, akik orosz fogságban voltak az elmúlt háború alatt, és így mint oroszul jól beszélő emberek több mint három napot egyfolytában az alsónémedi orosz parancsnokság közelében töltöttek. Tőlük tudtam pontosan meg azt, hogy milyen utánpótlás és milyen orosz erősítés érkezik a támadáshoz.

SHANN: – *Meg tudná mondani, hogy a minisztériumban pontosan kinek továbbította az értesítéseket?*

– November 3-án délután 3 órakor kezdtem meg a jelentések beadását a budapesti Honvédelmi Minisztériumba, ahol általában szinte óránként más-más katona vette át a jelentéseket, tekintettel arra, hogy Király Béla nem tartózkodott egyfolytában a telefon közelében. Este 6 óráig körülbelül félóránként adtam jelentést, 6 órától kezdve a pesterzsébeti városházával kapcsolatosan [sic!], tekintettel arra, hogy a városházának közvetlen vonala volt Nagy Imrével, így én tábori vonalon közöltem értesítéseimet a városházán tartózkodó Várfalvi Lajossal, aki személyesen, illetve telefonon tovább jelentette közvetlenül Nagy Imrének a megfigyeléseink eredményét. Ezek a jelentésadások szinte negyedóránként ismétlődtek, és hajnali 4 óra 30 percre tartottak, tehát fél ötkor adtuk le az utolsó jelentést, amikor megszakadt a távbeszélő-hálózatunk.

GUNEWARDENE: – *Október 23-a és november 4-e között csak két komolyabb összecsapás volt Pesterzsébet környékén, ugye? Becslése szerint hányan haltak meg ezekben az ütközetekben?*

– Nemcsak két harcot folytattunk, de kettő volt az, amelyik jelentősebb volt. Pesterzsébeten november 11-ig, tehát a XX. kerület elesteig 120-122 fő volt az elhalálozottak száma. Ebből körülbelül 80 fő volt a fegyveres nemzetőrség tagja, és körülbelül 40 fő volt a polgári lakosságból származó veszteség.

GUNEWARDENE: – *Hány tankot semmisített meg?*

– Az orosz harckocsik, az orosz tankok megsemmisítésével kapcsolatosan legelőször is le szeretném rögzíteni azt a tényt, hogy a megsemmisítést nemcsak a saját kerületünkön belül, hanem más kerületekre kiterjedően is hajtottuk végre. Mert a zsákmányolt sztálinorgonák, amikkel mi nagyobb szabású megsemmisítő akciót hajtottunk végre, azoknak a legrövidebb hatótávolsága 6 km volt. Tehát csak 6 km-nél messzebbre tudtunk vele lőni. Így körülbelül az általunk megsemmisített harckocsik összes számát 3 csoportban kifejezve T34-es körülbelül 128 volt, T34-esnél kisebb harckocsik vagy páncélos járművek száma meghaladta a 40-et, és a T34-esnél nagyobb, tehát a legmodernebb, nagy orosz harckocsik közül pedig körülbelül 14-et semmisítettünk meg. Tehát

ez így együttvéve körülbelül 150⁵ harckocsinak felel meg. Ezenkívül lökhajtásos repülőgépek megsemmisítése volt a legnagyobb cselekményünk a tököli repülőtéren felszállásra kész lökhajtásos repülőgépekből egyetlen óra alatt több mint 34-et semmisítettünk meg.⁶ A repülőteret is használhatatlanná tettük. A tököli repülőtéren még másnap is égtek az elpusztított repülőgépek. Ezeknek a meghatározása pontos, mert a közelben felderítőink pontosan megszámolták, egyedül ezen a két helyen az oroszok embervesztése a sztálinorgona hatása következtében meghaladta a 700 főt.⁷

RODRIGUEZ-FABREGAT: – *Tényleg előfordult, hogy orosz katonák kicserélték a fegyverüket kenyérért? Ha igen, mi volt ennek az oka? Voltak olyan orosz egységek, amelyek elvesztették a kapcsolatot a főerőkkel, vagy híján voltak a készleteiknek?*

– A Budapest déli részénél lefolyt harcokban nem volt ritka eset az, hogy az oroszok fegyvereket adtak át részünkre. Ez mindennapos eseménynek számított, sőt mindennap előfordult, hogy valamelyik szakaszomnak fegyvereket hoztak az oroszok élelemért, főleg kenyérért. A legkiéhezettebb csoport a Soroksárt és Pestszentlőrincet összekötő országúttól déli irányban, körülbelül 3 km hosszúságban és körülbelül 200 méter mélységben ásta be magát. Ezek el voltak vágva körülbelül 4 napig az utánpótlástól, tehát élelmet nem kaptak. De legjobb tudomásom szerint az egész forradalom ideje alatt az orosz csapatok részére Budapest belső területére élelmet az oroszok nem is szállítottak. Az úzus az volt, hogy az oroszok ki-kimentek esténként Budapestről fölváltva, és Budapest peremén túl vételezték fel az üzemanyagot, a lőszert, és ha volt, élelmiszert. Élelmiszerral annyira rosszul voltak ellátva, hogy képesek voltak a saját fegyverüket átadni élelemért. Erre mást nem tudok bizonyosságul mondani, mint azt, hogy 15 000 emberünkől körülbelül 3000-3500 ember így jutott fegyverhez.⁸

5. Ha így van, akkor 182. Ez nagyon soknak tűnik.

6. A tanú egy későbbi kérdésre pontosítja az adatot: „A 34 repülőgépből nem volt mindegyik lökhajtásos gép tekintettel arra, hogy ott gyakorló repülőgépek is voltak. Az összes repülőgép körülbelül 70%-a volt lökhajtásos repülőgép.”

7. A Forgószél hadműveletben a szovjet hadsereg vesztesége összesen nem volt ennyi.

8. Pesterzsébeten november 1-jén a nemzetőrség taglétszáma 250 fő volt. L. Horváth Miklós, i. m. 280. o.

„Egy államminisztert mégsem illik tolmács útján beszervezni”

Szász Béla (UUU tanú)

Genf, Palais des Nations, 1957. április 10., 10.00 óra

Szász Béla (1910–1999) a bizottság előtt neve elhallgatását kérve tett tanúvallomást, az UUU kódot kapta. A kor egyik ismert alakja, újságíró, író, politikus 1910-ben született, már a háború előtt az illegális kommunista párt tagja volt. Élt Párizsban, ahol Jean Renoir filmrendező asszisztenseként dolgozott. 1939 és 1946 között Argentínában élt, Károlyi Mihály megbízottjaként az ottani magyar emigránsok körében igyekezett baloldali antifasiszta mozgalmat szervezni, és Károlyi mozgalmának a hetilapját főszerkesztette. A háború után hazatért, előbb újságíróként dolgozott, majd különböző minisztériumokban volt sajtófőnök. 1949-ben letartóztatták, kegyetlenül megkínózták, és a Rajk-per egyik mellékperében életfogytiglani börtönre ítélték. Emlékeit a *Minden kényszer nélkül* című memoárjában adta közre, amely először az emigrációban jelent meg. 1956-ban Bécsbe, majd Angliába emigrált, dolgozott a BBC külső munkatársaként, és az Irodalmi Újság egyik szerkesztője volt. Vallomásából most elsősorban azokat a részeket emeltük ki, amelyek 1956-ra vonatkoznak.

[...]

– Főtitkár úr¹ azt mondta, hogy mondjak néhány szót a magam pályafutásáról, majd azután áttérnék a Rajk-ügyre, amit részben a magam életrajzába ágyazok ugyan be, de szándékom ezzel kapcsolatban az, hogy az orosz beavatkozás módszereit illusztráljam.

Jómagam magyar vidéki városból való vagyok. Anyám családja amolyan oszt-rák–magyar katonacsalád. A magyarországi diplomáciai főiskolán kezdtem tanulmányaimat. Ez a papi-katonai környezet azonban meglehetősen hamar polarizált, amikor a párizsi Sorbonne-ra kerültem, ahol két félévet töltöttem el, polarizálódván a környezetemmel, a francia diákmozgalomba kerültem, megismerkedtem kommunistákkal, és be is léptem először a szociáldemokrata, később a kommunista pártba. El is voltam ítélve mint kommunista 1932-ben. Azután nem foglalkoztam pártpolitikával, emigráltam 1937-ben Franciaországba, ahol is filmrendezéssel foglalkoztam, Jean Renoir mellett voltam segédrendező, majd később egy filmszerződéssel Dél-Amerikába kerültem, és a háború kitörése után gróf Károlyi Mihály mozgalmának lettem a dél-amerikai főtitkára, a mozgalom hivatalos hetilapjának főszerkesztője. 1946-ban hazatértem Magyarországra, ahol is egy magyarországi hetilap főszerkesztője lettem, majd a Külügyminisztériumba kerültem, ahol először az Elnöki Osztály, majd

1. Szász Alsing Andersen bizottsági elnököt titulálja főtitkárnak.

a Sajtóosztály vezetője lettem, mint a sajtó- és propagandaügyek vezető államtitkárának a helyettese. Innen a Földművelési Minisztériumba helyeztek át, a sajtó- és propagandaügyek vezetésére, a FAO-ügyek és ilyesmi intézésére.

Már a Földművelésügyi Minisztériumban ellentétbe kerültem a pártemberekkel. Csak egy jellemző esetet akarok elmondani. Behívtak egyszer a kommunista pártba, azt kívánták tőlem, hogy adjak ki egy kommunikét, hogy az északi megyékben a kulákok szabotálják a vetéstervet. Nekem azonban – az osztályomnak – ezer gazdasági tudósítója volt, akik egyértelműen azt jelentették, hogy az északi megyékben hó fedi a vetéseket, nem lehet szántani. Én természetesen visszautasítottam, hogy ilyen kommunikét adjak ki, mert ez egy embervadászatot indított volna el. Természetesen a vita során polarizálódtunk, én kifejtettem azt a nézetemet, hogy még ha egyetértének is az ilyen machiavellista módszerrel, még akkor sem adnék ki hasonló kommunikét, mert kontraproduktívnak tartom, és megjegyeztem, hogy amíg a földművelési minisztériumban vagyok, addig ilyen kommunikét, ilyen hazugságot nem írok. Nem is voltam sokáig a Földművelésügyi Minisztériumban, két hónap múlva ezt követően letartóztattak.

[Szász ezt követően a Rajk-perről beszél hosszabban, ezt könyvében részletesen leírta.]

Kérem szépen, szabadulásom után én természetesen nem vállaltam semmiféle állást, nekem felkínálták, menjek vissza a Külügyminisztériumba, legyek követ, fölkinálták azt, hogy a Népművelési Minisztériumban legyek miniszterhelyettes, nem vállaltam. Hivatkoztam egy magyar írónak ama megjegyzésére, amit Anatole France az *Istenek szomjaznak* című könyvéről írt, mondván, hogy az értelmiségi ember első számú kötelessége a kételkedés. És nyíltan megmondtam még Rákosi idejében, hogy én ezzel a párttal szolidaritást vállalni nem tudok, nem bírom azt a lenini elvet elfogadni, hogy minden, ami az úgynevezett osztálynak hasznos, az egyben erkölcsös is. Nem tudok velük se konkrét szolidaritást vállalni, teljesen alkalmatlan vagyok tehát minden állami funkcióra. Vállaltam állást egy könyvkiadónál, ahol mint lektor dolgoztam, klasszikus műveket fordítottam, mivel spanyolul eléggé tudok, Cervantest fordítottam. [...]

Közben egy-két olyan dolog jutott tudomásomra, amely, azt hiszem, a komissziót feltétlenül érdekelné fogja. A magyar koalíciós kormányral, ennek a nagyimrista szárnyával elég szoros kapcsolatban voltam. Noha nem vállaltam a nacionálkommunizmus szempontjait sem, mint már előbb említettem, nem tudok csoporttal absztrakt szolidaritást vállalni, nem tudok felhatalmazást adni nekik, hogy helyettem cselekedjenek. Azért gyakran megbeszéltek velem dolgokat, és éppen ezért olyasmik jutottak tudomásomra, amelyek az orosz beavatkozás szempontjából érdekesek.

A Nagy Imre-kormány visszahívta azt a delegációt, amelyet Horváth Imre vezetett, és amely az ENSZ magyar küldöttségének volt kiszemelve. Ezt a delegációt emlékezetem szerint október 28-án hívta haza. A delegáció azonban nem tudott átgöngyölni a magyar–osztrák határon, és ezért Pozsony felé vette útját.

A delegáció Pozsonyba ért november 1-jén, ahol is egy pártszállóban helyezték el őket a csehek. Reggel, amikor a delegáció tagjai kinéztek az ablakon, látták, hogy cseh titkosrendőrök vették körül a szállodát. Nem sokkal azután felkereste a delegációt a szlovák párttitkár. A szlovák párttitkár közölte a delegációval, hogy ők egyelőre itt fognak maradni Pozsonyban, biztonságosabb is, ha ott maradnak, mert Magyarországot a szovjet haderők meg fogják támadni. Kérem szépen, a dátumot alá szeretném húzni, ez november 1-jén történt. A delegáció tagjai még néhány napig itt is maradtak Pozsonyban, Horváth Imrét azonban a szlovák párttitkár elkísérte Prágába. Horváth Prágában is eltöltött másfél napot, és november 3-án érkezett Moszkvába.

Hogy ezeket a dolgokat honnan tudom, azt már elmondottam a főtitkár úrnak, és utólag is elmondhatom a részleteket. Hozzá fogom tenni majd az információimhoz, hogy milyen mértékben valószínűek, ezt az információt legalább 95%-os biztonságra merem taksálni. Horváth Imre november 4-én találkozott Kádárral Moszkvában. Kádár november 4-én a nap folyamán mondotta a magnetofonba a beszédét, 5-én közvetítették délután először a Kádár-beszédet, mert utólag repülőgépen hozták a szalagot Magyarországra. Az orosz haderők november 5-én hajnalban támadtak. Ebből, azt hiszem, minden további nélkül nyugodtan lehet azt a következtetést levonni, hogy nem Kádár hívta be az oroszokat, hanem az oroszok hívták be maguk után Kádárt.² A rádióbeszéd után Kádár közölte Horváth Imrével, hogy ők hárman, Horváth Imre, Kádár és Münnich most tehát a rádióbeszéd után megalakítják a magyar kormányt. A kormány 4. tagja Dögei lett, aki ekkor még Moszkvában sem tartózkodott, hanem Prágában. Moszkvát elhagyva Kádárék Prágába mentek, ahol találkoztak Dögeivel. Ez már 6-án, 7-én történt.³ Tehát szó sincs arról, hogy Kádár kivált volna a [Nagy Imre-] kormányból, hiszen ha az ember kiválik egy kormányból, akkor bejelenti, hogy kiválik.

Egyébként a Parlamenttel abban az időben állandó telefonkontaktusban voltam, beteg lévén (hepatitiszem volt), és két hónapig ágyban feküdtem, mellettem volt a telefon és a rádió, és a Parlamentben Losonczy titkárságáról állandóan informáltak engem, hogy mi a helyzet. November 1-jén informáltak arról, hogy Kádár és Münnich eltűnt,⁴ és hogy a sofőr azt mondja, aki őket a Parlamentből kivitte, hogy Kádárt és Münnichet az orosz követség felé vezető úton tette le, ahol is a két ember kiszállt az autóból. Őket erős vitában látta a sofőr, majd beszálltak egy szovjet kocsiba, és elhajtottak. Én akkor mondtam Losonczynak, hogy az ilyesmit azonnal nyilvánosságra kell hozni, mert akár valami machiná-

2. Szásznak a lényegét tekintve igaza volt, de a dátumokat összekeverte. Kádár beszédét november 3-án véglegesítették Moszkvában, valószínűleg ott mondta magnóra, és szovjet katonai adón már november 4-én reggel sugározták, mint a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány proklamációját. Ettől függetlenül tény, hogy nem Kádár hívta be az oroszokat, hanem ők hívták be maguk után Kádárt.

3. Ez téves információ, Kádár nem járt akkor Prágában, november 7-én páncélkocsival hozta föl Budapestre a szovjet hadsereg a Parlamentbe, ahol a kormánya Dobi előtt letette az esküt.

4. Kádár és Münnich eltűnésének híre csak másnap vált bizonyossá és terjedt el.

ció van a dologban, akár pedig elrabolták őket, föltétlenül a nyilvánosság elé tartozik, és preventív okokból is.

Kérem szépen, egy érdekes momentumra szeretném még felhívni a komisszió figyelmét. Egy magyar katonai énekegyüttes turnézott Kínában.

ELNÖK: – *Énekegyüttes?*

– Igen. Énekegyüttes. Művészeti együttes. Október 28-án maga Csou En-laj ereszkedett le ehhez az együtteshez, és egy hosszú párnapot tartott nekik, amelyben megmagyarázta, hogy Magyarországon ellenforradalom van. Ez a momentum azért érdekes számomra, mert az oroszok ebben az időpontban még nem foglaltak határozottan állást. És számomra eléggé valószínűnek látszik, hogy a kínaiak és a románok is foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy a magyar forradalmat megtámadják, letörjék. [...]

A forradalom fegyveresen tulajdonképpen vereséget szenvedett, az oroszok bizonyítékokat kerestek arra, hogy ők valóban fasiszta forradalmat törtek le. Ezért szemtanúk a következő beöltözéseket látták – egyébként a magyar írók ezt az indiai delegációnak, amely annak idején Budapesten járt, elmondták. Budapest VIII. kerületében egy pártházat erős filmezés, fotografálás közepette megrohan egy orosz páncélos egység. Lövöldözés, hősies roham, betörnek a házba, és ott a házban követik őket a filmesek, a fotográfusok. A házban egy asztalnál ott ülnek magyar csendőrök Horthy-időkből származó egyenruhákban, akiket azután feltartott kézzel kísérik ki a kapun a hős oroszok. Amikor ez megtörténik, az elfogott fasiszták levetik az egyenruhát, és odébbállnak.

Ugyanebben a kerületben az történt, hogy egy másik helyiségben, a régi városházában, volt nyilas karszalagos embereket fogtak el ugyanilyen módon, fotografálták és filmezték ezt az elfogatást, ilyen nyilas egyenruhák Magyarországon már rég nem léteztek, legfeljebb a színházak kelléktáraiban.⁵

Kérem szépen, el szeretném mondani Maléter Pál elfogatását, hogy miként történt ez, ez abszolút hiteles, 100%. Az orosz és magyar katonai küldöttek első tárgyalása a Parlamentben folyt le, ezért, mivel a tárgyalás nem fejeződött be, a szokásjog szerint a második tárgyalást az orosz főhadiszálláson, Tökölön folytatták. A magyar küldötteket az oroszok katonai pompával fogadták, díszszázaddal, miegyébbel, majd egy nagyon európai típusú vacsorával látták őket vendégül. Vacsora után leültek egy ovális asztal köré. Az egyik oldalon Maléter, Erdei és a többi magyar tiszti küldött, a másik oldalon pedig Malinyin tábornok és az orosz tisztek. A tárgyalások alapjában véve gyermekes dolgok körül folytak: akörül, hogy az orosz emlékeket állítsák vissza, hogy az oroszokat barátságosan búcsúztassák, ha majd kivonulnak Magyarországról. Egyetlen komoly pontja volt a tárgyalásnak, az oroszok kivonulásának az ütemterve. Ezekben a pontokban már majdnem végigtárgyalták a pontokat, amikor csoszogás hallatszik, és kinyílik egy ajtó. A terembe orosz tisztek lépnek be egy rangjelzés

5. Ilyen filmfelvételek azóta nem kerültek elő sem orosz, sem magyar levéltárakból, a történet igencsak kétséges.

nélküli tiszt vezényletére. Amint később megállapították, ez a rangjelzés nélküli tiszt Szerov tábornok volt. A magyar tisztek mögé két-két orosz tiszt állt, és Szerov kijelenti, hogy letartóztatja a magyar tiszteket. Erre Malinyin fölugrik, odalép a telefonhoz, hogy fölhívja a főhadiszállását, Szerov melléje lép, a vállára teszi a kezét, sűg neki valamit, Malinyin erre lecsapja a kagylót, és kivezenyi az orosz tiszteket. Maga Malinyin sem tudta azt, hogy milyen beavatkozásra készül az orosz titkosrendőrség. Valószínűleg azért titkolták el előle, mert egyrészt akkor nem tudtak volna ilyen jól komédiázni, ha tudják, hogy ennek mi a folytatása, másrészt pedig látszik az, hogy az orosz titkosrendőrség a saját katonai vezetőiben sem bízik. Amikor a magyarokat itt az oroszok letartóztatták, és külön zárkában tartották, Szerov megkísérelte, hogy Erdei volt államminisztert beszervezze az orosz titkosszolgálat számára. Háromszor megjelent a zárkájában, és oroszul beszélt vele. Erdei azonban úgy tett, mintha nem tudna oroszul, és Szerov három kísérlet után feladta ezt a próbálkozását, gondolván arra, hogy egy államminisztert mégsem illik tolmács útján beszervezni.⁶ [...]

A jugoszlávok magatartása az én információim szerint meglehetősen kétes volt ezekben az ügyekben. Említettem, hogy betegen feküdtem odahaza ezekben a napokban, és egy alkalommal a jugoszláv követség tanácsosa megjelent nálam. A jugoszláv követségen lévő Rajk Lászlónétól hozott nekem levelet, akit már nagyon régen ismertem, és a levélben Rajkné megkérdezte tőlem, mi a véleményem, maradjon-e a jugoszláv követségen vagy jöjjön ki. Én nem írtam válaszlevelet, hanem közöltem a tanácsossal, hogy nekem az a véleményem, hogy jöjjön ki. Több oknál fogva gondoltam erre, de ez most nem fontos, hogy miért. Ez a tanácsos közben – politikai dolgokról beszélgettünk természetesen – olyasmit inszинуált, ami nekem akkor föltűnt. Hogy persze, ha az orosz csapatok mégis kivonulnának Magyarországról, jó volna, hogyha baráti csapatok vonulnának be, tehát esetleg jugoszláv csapatok vennék át az oroszok helyét.

Még egy érdekes momentuma van a jugoszlávok magatartásának. Akkor, amikor Nagy Imre elhagyta a jugoszláv követséget, a következő jelenet játszódott le. Két orosz és két magyar tiszt jött be a jugoszláv követségre, hogy a Nagy Imre számára biztosított autóbushoz kísérje őt. Az egyik magyar tiszt odalépett Nagy Imréhez, és a következőket mondta: nem megyünk ám haza. Erre Nagy Imre Soldatic jugoszláv követhoz fordult, és megkérdezte tőle, hogy minek tulajdonítsa ezt a megjegyzést. Soldatic megnyugtatta Nagyot: igenis hazamennek, őnekik megállapodásuk van erre. Noha ők éppen olyan jól ismerhetik az oroszokat, mint mi, Nagy Imre számára lehetetlenné tették a további maradáást.⁷ Érdekes volt azután az is, hogy a jugoszlávok egy olyan személyt, aki ugyancsak

6. Ezt más adat nem erősíti meg. Erdei nem tudott oroszul.

7. A szemtanúk szerint nem így történt, hanem éppenséggel fordítva. A Nagy Imre-csoport tagjai november 22-én este hagyták el a követséget. Amikor a követségről távozók gyanús jeleket észleltek, Soldatic nagykövet felajánlotta, hogy maradjanak, és a szemtanúk egybehangzó állítása szerint Nagy Imre döntött végül a távozás mellett. L. Ember Judit: *Menedékjog – 1956*. Szabad Tér Kiadó, 1989, 145. o. Valamint: Rainer M. János: *Nagy Imre – Politikai életrajz II, 1953–1958*. 1956-os Intézet, Budapest, 1999, 350. o.

a követségen volt ebben az időtájban, de nem Nagyékkel egyetemben, hanem az egyik követségi tisztviselő lakásán, úgyhogy nem velük jött ki, megpróbálták a maguk titkosszolgálatának megnyerni, és igen kényelmetlen helyzetbe hozták a magyar hatóságokkal szemben.⁸ [...]

Néhány szót talán a magyarországi üldözésekről szeretnék mondani. Novemberben világosan látszott az, hogy a rendszer bizonyos terv szerint iparkodik fől számolni az ellenállást, és pedig a menetrend az lett volna, úgy látszott, hogy először a fegyvereseket, utána az értelmiségi és munkásvezetőket, a nagyon gyanúsakat, aztán a possibili s vezetőket távolítják el. Néhány pert is csináltak, de nem ez volt a megtorlásoknak az igazi módja. Az országot karhatalmi különítményekkel félemlítették meg olyan helyeken, ahol jóformán egy puszt a lövés nem volt, mint például Kiskunmajsán, ez megint 100%-os információ. Összefogtak 60-70 fiatal embert, ezeket véresre verték, és közülük hatot kivégeztek. A családok előnyomtatott cédulákon kaptak értesítést, amelybe csak a kivégzettek nevét írták be, hogy XY-t ellenforradalmi tevékenységéért ilyen és ilyen rögtönítélő bíróság halálra ítélte, az ítéletet végrehajtotta. Semmiféle bíróság nem működött. Igenis működött ez az ávéhá, vagy ha úgy tetszik, karhatalmi alakulat, amely azután jól végezve munkáját továbbállt egy másik faluba.⁹

Ugyancsak nagyon megbízható információ van arról, hogy egy ügyvédet, aki valamilyen perben egy szabadságharcost védett, a védencére várakozva a Markó utca fogházban, ahol soha kivégzések nem voltak, olyan folyosóra dirigálták várakozni, ahonnan lelátása volt a fogházudvarra. És fél óra alatt hat kivégzést látott. Ezeket a kivégzéseket sem hozták nyilvánosságra. És pedig 16–24 éves korú fiúkat végeztek ki. Egyes híresztelések szerint ez az információ legfeljebb 60%-os, a terrorhullám utolsó hetében kulminált. És pedig országos viszonylatban 600 kivégzéssel.¹⁰

Nagyékat elvitték először Romániába, de amikor elvitték őket, az első levelekből, amik őket írtak, kiderült: nem tudták, hogy hova vitték őket. Lukács Györgynek a felesége írt egy levelet, amelyből kiderült az, hogy őket fölrakták egy repülőgépre, és nem tudták, hogy milyen cél felé viszik őket. Tehát formálisan sem történt meg a menedékjogkérés, amire a későbbiek során a Kádár-kormány annyira hivatkozik. Lukácsné leírja a repülőgépet, és leírja, hogy milyen szép vidékeken repültek át, és hirtelen egy szép város felett találták magukat, amelyről azután kiderült, hogy Bukarest. Eleinte jobb helyzetben lehettek, normális körülmények között, villákban tartották őket, Nagy Imre, Losonczy Géza

8. Nem tudni, Szász kire utal. Vásárhelyi Miklós ekkor a jugoszláv követség kereskedelmi tanácsosának lakásán volt, de nem tudunk róla, hogy megpróbálták volna beszervezni. Vásárhelyinek az 1956-os forradalom előtti időszakban nagyon jó kapcsolatai voltak jugoszláv diplomatákkal. L. Ember Judit, i. m. 140. o.

9. Az 1956 utáni halálos ítéleteket bíróságok hozták. A kiskunmajsai incidenst más forrás nem erősíti meg. A megyében komolyabb razziák Baján és Kecskeméten voltak, 1957 márciusáig közel 500 embert tartóztattak le, és Baján egy embert le is lőttek. L. Orgoványi István – Tóth Ágnes: Bács-Kiskun megye. In: Szokolczai (szerk.), i. m. 75. o.

10. Az új karhatalom szórványosan valóban követett el atrocitásokat és gyilkosságokat, de a 600 áldozat teljesen légből kapott.

és Donáth Ferenc azonban teljesen el volt különítve a többiektől. Ezek állítólag Doftanába kerültek, majd azután innen – ez az információ nem 100%-os – állítólag börtönbe kerültek.¹¹ Tény azonban az, hogy Nagy Imre, Losonczy és Donáth nem írt haza sohasem levelet.¹² A többiek, kisebbek, írtak, éspedig először decemberben, másodszor pedig március 8-a, 10-e körül. A decemberi levél még optimistább volt, de a márciusi levélben például az asszonyok már nyári holmit kértek, ami egy kulcs akart lenni arra, hogy ők úgy vélik, úgy látják, hogy nem fognak nyáron hazatérni. Azonkívül egy Fazekas [György] nevű újságíró szalonnát kért. Losonczy volt titkárnője, aki szintén a kisebbek között van természetesen, zsírt kért, mert a kislánya, aki ugyancsak vele tartózkodik, zsíros kenyeret szeretne enni. Ami azt mutatja, hogy az élelmezésük is olyan, hogy pótlásra szorulna. Tehát fogház-színvonalon élmezik őket.

[...] ¹³

Az ENSZ-delegáció sorsáról az egyik delegátus maga informált engem, Vajda Imre. Ugyancsak ő informált arról, hogy Horváth Imrének mi volt a sorsa a továbbiakban, mert amikor ez a delegáció, úgy emlékezem, 8-a, 9-e vagy 10-e körül, nem tudok biztos napot, hazatért Magyarországra, akkor Horváth Imre a delegáció többi tagját behívta a Parlamentbe, és Vajdának elmesélte az ügy további sorsát, Prágában és Moszkvában. Akkor még maga Horváth Imre is egy kicsit vizsgyogott attól, hogy vállalja a továbbiakat, mert valahogy nem voltak még bizonyosak abban, hogy az orosz intervenció teljes sikerre fog-e jutni, és ezért féltették az életüket. Vajda maga beteget jelentett, és nem vállalta a továbbiakat, később azután, amikor a rendszer megerősödött, újra vállalta a második ENSZ-delegációban a gazdasági funkciót, és ezután már engem nem informált természetesen. De a közbeeső időben, amikor kvázi szimulált betegeskedésével ellenállást tanúsított, kereste velünk és velem is személy szerint a kapcsolatot, és tájékoztatott arról, hogy mi volt az első Nagy Imre által visszahívott ENSZ-delegációnak a sorsa, és magának Horváth Imrének a helyzete. Amit Horváth Imrétől magától tudott.

A kivégzésekkel kapcsolatos információk pedig egy íróbarátom feleségétől valók, aki maga volt lenni a szűkebb pátriájában, és azokat az embereket, akiket kivégeztek, azokat személyesen ismerte, és a családokat is ismerte. Azt hiszem, ennek a nevének nem kell, hogy kiadjam, vagy ha igen, hát megmondhatom. Avagy annak az ügyvédnek a nevének, aki a fogházban látta...

11. Szász értesülése téves, Nagy Imre és társai Romániában nem kerültek börtönbe, illetve Tánczos Gábor és Fazekas György volt a fogságuk vége felé rövid ideig a bukaresti börtönben. Az egybeesés mégis meglehetősen. Szász vallomása után négy nappal, április 14-én szállítják haza Nagy Imrét Snagovból Magyarországra, a Gyorskocsi utcai börtönbe. L. Baráth Magdolna – Sipos Levente (szerk.): A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Magyar Országos Levéltár – Napvilág Kiadó, Budapest, 2006, 24. o.

12. Írtak levelet, de Nagy Imre leveleit nem továbbították.

13. Az elnök és az ausztrál delegátus, Shann ezen a ponton arról beszélnek, hogy bizonyos információk megbízhatóságának eldöntéséhez szükséges, hogy a tanú megnevezze informátorát, például a magyar ENSZ-delegációra vonatkozó értesülések kapcsán. Szász eleinte vonakodik, majd arra kéri a bizottságot, hogy a neveket kezeljék nagy óvatossággal és bizalmasan, amire bizottság ígéretet tesz. Az írásos jegyzőkönyvből ezért a neveket törölték, így azok csak a hangfelvételen hallhatók.

SHANN: – *Az első, akit említett, tehát ő adta az információt a Szovjetunió szándékairól november 1-jén, amely szerint a Szovjetunió meg akarja támadni Magyarországot. Arról is ő beszélt, hogy mi történt Pozsonyban, Prágában és Moszkvában, ő beszélt Horváth és Kádár találkozásáról Moszkvában, a rádióbeszéd magnófelvételéről és a szolnoki rádióadásról, valamint Horváth, Münnich és Kádár találkozásáról Prágában. Hogyan jutottak el önhez ezek az értesülések? Milyen régóta ismerte az informátort, és milyen kapcsolatban volt vele előzőleg?*

– Vajda Imrével börtönben találkoztam, ahol ő, mint volt államtitkár, ugyancsak a szociáldemokraták ügyében volt elítélve, és itt, a börtönben hosszabb időt töltötünk együtt. Mármost, amikor mi kijöttünk, Vajda Imre eleinte ugyancsak az oppozíció álláspontjára helyezkedett, és ez alatt az idő alatt volt vele folyamatos kontaktus. Ami a delegáció pozsonyi élményeit illeti, ezt Vajda Imre élte meg, és mesélte el nekem. Nem telefonon természetesen, hanem fölkeresett a betegágyamnál, és ott beszélgettünk el. Közel laktunk egymáshoz, egy kis budapesti villanegyedben. A Horváth Imre további sorsával kapcsolatos dolgokat Horváth Imre mesélte el Vajdának, és Vajda nekem. Ugyancsak nem telefonon természetesen. Münnich és Kádár eltűnésével kapcsolatban pedig a miniszterelnökségről informáltak telefonon, ez még november 1-jén volt, az orosz beavatkozás előtt. A magnetofonbeszédrel kapcsolatos dolgokat ugyancsak Vajda mondotta el, aki Horváthtól hallotta.

SHANN: – *De az informátora nem volt ott személyesen, fölteszem, hanem Horváth Imrétől hallotta, miután ő visszatért Budapestre?*

– Nem. Vajda Imre tagja volt annak az ENSZ-delegációnak, amely Pozsonyba érkezett, ott volt a szlovák párttitkárral való találkozáskor, mert a szlovák párttitkár ezt az ENSZ-delegációt kereste fel, és neki és a delegáció többi tagjának mondotta azt, hogy a szovjet haderő Magyarországon rendet fog csinálni, és Magyarországot megtámadják. Ez november 1-jén történt. Innen Pozsonyból a delegáció Prágába ment, de Horváthot már korábban kiemelték ebből a delegációból, tehát Horváth moszkvai élményeit és találkozását Kádárral Horváth mondotta el Vajdának, hazatérésük után Budapesten. Vajdának személyes élménye a szlovák párttitkárral folytatott beszélgetés és mindaz, ami eddig tartott. Horváth informálta őt arról, hogy vele, Münnichhel és Kádárral mi történt Moszkvában.

SHANN: – *Nagyon érdekes, amit Maléter letartóztatásával kapcsolatban mondott. Állítása szerint ez 100%-ban biztos értesülés, úgy történt, ahogy azt leírta. Miért 100%-ban biztos?*

– Egy barátom, aki Erdeivel beszélt erről, akinek Erdei elmondotta ezt a dolgot, adta nekem az információt. Mert Erdeit kiengedték az oroszok, és Erdei azután teljesen visszavonult, egy-két emberrel beszélt. Erdei szintén a Maléter delegációjának a tagja volt.

SHANN: – *Az utolsó kérdésem Nagy Imre csoportjára vonatkozik. Tud-e arról, hol vannak, milyen körülmények között tartják őket fogva, látott-e ezzel kapcsolatos levelezést?*

– Egy levelet láttam, mert a családokkal kontaktusban voltam. A többi levélről olyanoktól hallottam, akik teljesen megbízhatóak, és akik szoros kapcsolatban vannak a családokkal. Nagy Imre maga nem írt, ugyancsak nem írt Donáth, ugyancsak nem írt Losonczy. A helyzetükről az első levelekben még fényképet is küldtek, láttam ilyen fényképet, ahol a gyerekekkel együtt a mama le van fényképezve egy olyan kertben, vagy szabadban valahol, amely civilizált helynek látszott. Az első levél a román követségen keresztül érkezett a családhoz, a második levél a magyar Külügyminisztériumon keresztül. A második levelek már erősen deprimáltak, és amint említettem, élelmiszert és nyári ruhát kérnek, amivel, úgy látszik, az érdekelték családjuk tudomására akarták hozni, hogy nem számítanak arra, hogy hamarosan eljöhetnek onnan, másrészt pedig arra utalnak, hogy az ellátásuk nem nagyon jó. Nem nyugtázzák azokat a csomagokat, amelyeket a családok küldtek. Ebből az következik, hogy nem kapták meg ezeket a csomagokat.¹⁴ Többen például szótárakat, könyveket kértek, és nem nyugtázzák ezeket a könyveket, amiket a családok elvittek a magyar Külügyminisztériumba, ahova irányították őket, tehát nyilvánvaló, hogy nem kapták meg ezeket a könyveket. [...]

GUNEWARDENE: – *Mit gondol, ön a Kádár-kormány szemében gyanús figurának számított?*

– Föltétlenül kellemetlen voltam, mert ugye az ő ellenfelekkel énnekem elég jó kontaktusom volt. A koalíciós kormány idején ajánlatot kaptam, hogy a választásokig legalább legyek az ország párizsi nagykövete. Kádár valószínűleg tudott erről.

GUNEWARDENE: – *Ha gyanús volt Kádár szemében, akkor tartania kellett attól, hogy a telefonját is lehallgatják.*

– Le is hallgatták. Egy telefonszerelő, aki a telefonomat privát alapon javította meg – mert a népi demokráciában úgy van, hogy az ember egy kis borraivalót ad, akkor gyorsabban, jobban megcsinálják –, ez bement a központba, és jelezte is nekem, hogy figyelik a telefonomat. De az a tény, hogy valakivel az ember közömbös dolgokról telefonál, nem jelent semmit. Amellett számomra világos volt az, hogy én a forradalom idejében szerepet nem vállaltam – lévén beteg –, hogy nem az én kategóriám kerül legelőször sorra, hanem először a fegyveresek kategóriája, és ennek a felszámolásával voltak még ebben az időben elfoglalva. Karhatalmuk gyenge volt, szervezetlen volt. Nem volt módjuk arra, hogy mindenre kiterjesszék azt a rendőrhálót, amelyik a népi demokratikus országokat jellemzi.

GUNEWARDENE: – *Vajda már azzal is veszélyben kerülhetett, hogy meglátogatta önt...*

– Ez nem volt olyan veszélyes. A rendőrség a megfigyelését még nem tudta annyira kiterjeszteni, hogy ha a szomszédok átmennek egymáshoz, ebből vádat kovácsolhatott volna.

GUNEWARDENE: – *Az ellenállási mozgalom még most is aktív?*

14. Téves következtetés, kaptak csomagokat. L. Baráth–Sipos, i. m.

– Igen. Az ellenállási mozgalom aktív olyan értelemben, hogy az ellenállás inkább személyek körül csoportosul. Ezek a személyek egyben érintkeznek, és bizonyos közös platformot kialakítottak. A mondjuk baloldalinak mondható katolikusokon, szociáldemokratákon, kispapokon keresztül egészen Nagy Imre volt híveiig, akik már magukat nem vallják kommunistának, hanem független szocialisták. Ha érdekli a delegátus urat, el tudok mondani egy-két ilyen jelenléte még benn az ellenállás...

GUNEWARDENE: – *Kapcsolatban van most az ellenállási mozgalommal?*

– Pillanatnyilag az a helyzet, hogy Magyarország felé kapcsolatot teremteni nagyon nehéz, iparkodunk ilyen kapcsolatokat fölvenni, és megvannak azok a...

GUNEWARDENE: – *Kap-e levelet, információt Magyarországról?*

– Jelenleg csak családít.

GUNEWARDENE: – *Hogyan tudhatott akkor az április első hetében történt kivégzésekről?*

– Nem április első hetében történtek ezek a kivégzések, hanem február utolsó hetében.

GUNEWARDENE: – *Arról beszélek, amelyek egy kis faluban történtek, ahol hat embert lőttek agyon...*

– Igen, ez Kiskunmajsán történt. Egy íróbarátomnak a felesége, aki Kiskunmajsára való, lent volt Kiskunmajsán meglátogatni a szüleit. És visszatérőben ő mesélte el ezt, ismeri az összes embert, akiket kivégeztek, ez egy kis falucska, ahol mindenki ismeri egymást. Itt tévedés nem lehet. [...]

GUNEWARDENE: – *Az ügyvédtől is hallott egy fiatalember kivégzéséről. Ön 600 kivégzésről beszélt, miközben csak ez a két információja van a kivégzésekkel kapcsolatban...*

– Említettem már, hogy ez a hatszáz-as szám onnan származik, hogy az ellenállási mozgalom a különböző kapott adatokból állította ezt, és éppen ezért, mivel több kézen fordult meg, és több informátorra kellett, hogy támaszkodjék, ezért adtam ennek az információnak viszonylag kis valószínűséget, noha én magam őszintén szólva meg vagyok győződve ennek a többé-kevésbé 100%-os voltáról. De nem akartam a bizottságot olyan információval megterhelni, amit nem magam láttam, vagy [amiről nem] közvetlenül általam teljesen megbízhatónak tekintett emberek informáltak, hanem számos emberek adataiból raktak össze.

„Az egyetlen, aki közülük szabadon van: Kádár”

Magos Gábor (XXX tanú)

Palais des Nations, Genf, 1957. április 15.

Magos Gábor (1914–2001) agrármérnök, kommunista politikus, a Nagy Imre-perben később kivégzett Gimes Miklós sógora. A világháború alatt csatlakozott a kommunista ellenálláshoz. 1945–1946-ban a FÉKOSZ-ban tevékenykedett, majd az MDP Központi Vezetősége Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályán dolgozott 1949-ig. Innen a Földművelésügyi Minisztérium Igazgatási Főosztályának élére került. 1951-től az Agrártudományi Egyetemen volt egyetemi tanár. 1955 őszén ő is aláírta Nagy Imre körüli reformkommunista értelmiség által kibocsátott memorandumot, kizárták a pártból. 1956-ban közvetlen kapcsolatban volt a forradalom reformkommunista bázisával, október 29-én részt vett a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításában. 1956 novemberében és decemberében a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom keretében vett részt a Kádár-kormány elleni akciókban. 1956 decemberében családjával együtt elhagyta az országot, Svájcba emigrált, ahol nyugdíjazásáig fizikai munkásként, könyvelőként, pszichológusként dolgozott. Részben neki és feleségének, Gimes Juditnak köszönhető, hogy a párizsi Irodalmi Újság átvészelhette a nehéz időszakokat. Utolsó tanúként lépett a bizottság elé. Nevét az otthon maradtak védelmében nem vállalta, XXX kódnév alatt tett vallomást.

– 40 és 50 év közötti agrármérnök vagyok, hattagú családdal, őseim négy generáció óta szabadfoglalkozású értelmiségiek. 17 évvel ezelőtt a Horthy-hadseregben tettem fasisztaellenessé, amikor az embertelenség és korrupció elleni kiállásért börtönbe zártak, és kiverték a fogaimat. A II. világháború alatt [kommunista] párttag lettem. 1944 szeptemberében a büntetőszázadból átszöktem az oroszokhoz. De mert ott nem tudtam fegyvert kapni a kezembe, átmentem Jugoszláviába partizánnak. 1944–45 telén az ötödik divízió első krajnai brigádjában szolgáltam mint partizán. 1945. január végén tértem haza Budapestre. 1945 végére már országos funkciót viseltem. 1946-ban megkaptam az első kitüntetést. És 1948 tavaszán a pártapparátusba kerültem, olyan beosztásba, amely a kormány minisztereivel volt egyenrangú.¹ Egy év után – elvi összeütközések miatt – áthelyeztek az államapparátusba. Innen két év múlva, 1951-ben, ugyancsak politikai véleményeltérések miatt, átkerültem az egyetemre. Az egyetemen dolgoztam mint tanár, és mint a kísérleti terület igazgatója, öt éven keresztül, míg 1956. december 13-án a minisztériumhoz és az egyetemhez intézett levélben, melyet a hozzám beosztott dolgozók munkástanácsának is elküldtem,

1. Ez túlzás.

lemondtam. 1955 nyarán pártellenes nyilvános fellépés miatt kizártak a pártból. Egyidejűleg az állásomból is kitettek. De az egyetemi tanács, amelynek tagja voltam, megvédett, és két hónap múlva folytathattam munkámat az egyetemen. 1956 nyarán pártviszonylatban rehabilitáltak, de a párttagságot nem fogadtam el. Ennyit magamról.

Mondanivalómat két részben szeretném összefoglalni. Az első részben szeretném bizonyítani azt, amit önök valószínűleg már amúgy is tudnak, hogy a magyar kérdésben a Szovjetunió agresszor, még a Varsói Szerződés szerint is, a második részben pedig szeretném elmondani, hogy véleményem szerint, és azt hiszem, mondhatom, a magyar nép kívánsága szerint is, hogyan lehetne a magyar népnek a legnagyobb segítséget nyújtani ahhoz, hogy szabadságát elnyerje. Mindazt, amit itt elmondok, vagy személyes tapasztalataim támasztják alá, vagy olyan ismert és feltétlenül megbízható személyek első kézből kapott információja, amelyet még külön ellenőriztem is.

Az első ponthoz, hogy a Szovjetunió agresszor. A forradalom kitörésének napján, 1956. október 23-án Debrecenben voltam. Előző nap, még mielőtt Magyarországon bármilyen zavargás lett volna, Debrecenen keresztül ekkor már szovjet páncélos egységek vonultak, amelyek a határon túlról jöttek egy nappal hamarabb. 24-én Debrecenből Szolnok irányában Pestre mentem autón. Útközben két szovjet páncélos egységet előztünk meg, melyek kb. 550 motoros járműből álltak. Egy-egy egység kb. 260–280 járműből állt, melyek között kb. 12 nehéztank, 25-30 páncélcocsi volt, a többi pedig tüzéség és szállító gépkocsik. A kormány ekkor nyilván nem hívhatta még segítségül őket az úgynevezett ellenforradalom leverésére.

Másodszor. Alkotmányjogilag a kormány hívásának csak az lenne felfogható, ha az Elnöki Tanács vagy a minisztertanács határozata, de legalább a miniszterelnök hívta volna őket. A valóság azonban az, hogy Gerő Ernő hívta őket, aki a párt első titkára volt. 24-én, akkor, amikor szovjet csapatok már egy napja lőtték Budapestet, a Szovjetunióknak még semmilyen bizonyítéka nem volt arra, hogy hívták őket. Andropov, a szovjet nagykövet, írásban követelte a hívást. Az irat elkészült, de Nagy Imre, a miniszterelnök nem volt hajlandó aláírni. Az irat bal felső sarkán keresztben kézírással ráírta, „nem fogadom el, nem írom alá, Nagy Imre”. Miután Andropov tovább követelte az írásbeli hívást, 25-én antedatálva Hegedüs András írta alá miniszterelnökként a Szovjetunió csapatainak segítségül hívását, aki akkor már két napja nem volt a magyar kormány miniszterelnöke. Így sikerült utólag igazolni az agresszornak azt, hogy hívták.

Harmadszor. Október 29-én és 30-án, amikor az egész nép nemcsak követelte a szovjet csapatok kivonulását, hanem Budapesten és már az ország más részeiben is fegyverrel harcolt ellenük és verte őket; amikor a törvényes kormány miniszterelnöke és külügyminisztere, Nagy Imre az egész világ előtt kivonulásra szólította föl a Szovjetunió csapatait, és az ENSZ-hez fordult, akkor a Szovjetunió kivonta ugyan csapatait Budapestről, de mert az agresszióról nem akart

lemondani, titokban tárgyalásokat folytatott Romániával és Csehszlovákiával, hogy az előbbi a Tiszántúlt, az utóbbi a Dunántúlt fegyveres erővel támadja meg és szállja meg.² Erre két bizonyítékom van. 31-én közölte velem egy budapesti magas állású gazdasági funkcionárius, akinek a felesége egy éjszakára menedéket adott egy ávos ezredesnek, aki Farkas Mihály személyes testőrségének parancsnoka volt korábban, hogy az ezredes elmondta az asszonynak: felesleges az ellenállás, mert néhány napon belül a románok és a csehek is támadnak.

Ugyanezt megerősítette később Vajda Imrének, a Kádár-klikk jelenlegi ENSZ-küldöttsége tagjának kijelentése, aki Horváth Imrével, az akkori külügyminiszterrel és Sík Endrével, a külügyminiszter-helyettessel útban volt New York felé, de Bécsben utolérte őket a Nagy Imre-kormány visszahívása. Miután a határon át már nem tudtak visszajönni, mert a szovjet csapatok nem engedték be őket Hegyeshalom felől, Csehszlovákián át próbáltak hazajönni, és Bécsből Pozsonyba utaztak. Pozsonyban Vajda Imre beszélt a szlovák kommunista párt egyik titkárával, aki közölte vele, hogy a Szovjetunió megbeszéléseket folytat a csehszlovák kommunista párttal és kormánnyal a Magyarország ellen való fegyveres intervenció érdekében. Az agresszió folytatásáról tehát a Szovjetunió akkor sem mondott le, amikor félve a világközvéleménytől saját maga Magyarországról visszavonult.

Negyedszer. Amikor október 31-e után a szuezi angol–francia beavatkozás megkönnyítette a Szovjetunió helyzetét, elfordítva a világközvéleményt Magyarországról, november 3-áról 4-ére virradó éjjel a szovjet csapatok Magyarországot újra megtámadták. Ez alkalommal sem hívta őket senki. De ők ismét gondoskodtak arról, hogy a támadás utólag igazolva legyen. És azt a valótlanságot állítják, hogy négy magyar: Kádár János, Münnich Ferenc, Apró Antal és Kossa István állítólag november 1-jén úgynevezett munkás-paraszt kormányt alakítottak, és hogy ez az állítólag november 1-jén alakult kormány kérte a szovjet hadsereg segítségét. Arra nem akarok szót vesztegetni, hogy mi a közjogi érvényessége egy ilyen úgynevezett kormányalakításnak. Csak azt akarom bebizonyítani, hogy november 3-áról 4-ére virradó éjjel, amikor a szovjet csapatok ismét támadtak, ez az úgynevezett négytagú kormány sem létezett. Kádár János 4-én állítólag Szolnokon volt. Az mindenesetre biztos, hogy 1-jén nem alakíthatott kormányt, mert bár 2-án éjjel Münnich hívására egyszer már a Parlamentből a szovjet követségre ment, 2-áról 3-ára virradó éjjel egy telefonhívással a Parlamentben ismét ő jelentkezett. November 4-éről 5-ére virradóra szállították repülőgépen Moszkvába. Mindenesetre azt a nyilatkozatot, amely állítólag a november 1-jei, úgynevezett kormányalakítás másnapján született volna meg, Kádár János papírról magnetofonba november 5-én olvasta be Moszkvában.³

2. Ez tévedés, ilyen tárgyalások nem voltak.

3. Az időpontok nem stimmelnek, lásd a korábbi jegyzeteket Kádár eltűnéséről. Továbbá: senki nem állította, még Kádárék sem, hogy az ellenkormány 1-jén megalakult volna. Kossát és Aprót november 5-én vitték le Szolnokra, Horváth Imre november 3-án érkezett Moszkvába a tárgyalásokra. L. Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*, I. Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, Budapest, 2001, 341–348. o.

Kossa Istvánt november 4-én szállították repülőgépen Moszkvába. És Horváth Antal [Imre] csak azért nem szerepel a négytagú kormány tagjai között, mert ő egy fél nappal lekészte az agresszió után egy nappal Moszkvában történt kormányalakítást. Horváth Imre saját maga mondta el, és ezt részben, ameddig tudta, Vajda is megerősítette, hogy míg Vajda Imre és Sík Pozsonyban maradtak, Horváthot repülőgépen előbb Prágába és onnan Moszkvába vitték. Nyilvánvaló tehát, hogy november 3-áról 4-ére virradó éjjel, amikor a második támadás, az agresszió megtörtént, sem kormány nem volt más, mint a törvényes Nagy Imre-kormány, sem pedig kérés a Szovjetunió felé a kormány részéről bármilyen beavatkozásra. A támadást másodszor is csak utólag tudták igazolni.

Ötödször. November 3-án a Nagy Imre-kormánynak az a katonai küldöttsége, amelynek kiküldéséről és tagjai megnevezéséről Nagy Imre táviratban Hamarskjöldöt, az ENSZ főtitkárát értesítette, az a kormányküldöttség, melynek vezetője Erdei Ferenc államminiszter volt. És fontosabb tagjai: Maléter Pál honvédelmi miniszter – hangsúlyoznom kell, honvédelmi miniszter, mert azóta a külföldi sajtó Maléter neve mellől ezt állandóan elhagyja, és csak mint a fegyveres harc hősről beszél róla – és Kovács István vezérkari főnök voltak. Ez a delegáció első ízben szombaton délután a Parlamentben, majd második ízben Tökölön, a támadó szovjet haderők főhadiszállásán, a Malinyin szovjet tábornok vezetése alatt álló szovjet delegációval tárgyalt. Amikor a második tárgyaláson eljutottak odáig, hogy a legfontosabb pontban, a szovjet haderők kivonásában, annak ütemében és módszereiben megegyeztek, a szovjet küldöttség vezetője vacsorára hívta a magyar küldöttséget. Vacsora utánra hátra volt még a megegyezés néhány jelentéktelen pontban, mint a szovjet emlékművek helyreállítása, a kivonuló szovjet csapatok búcsúztatása és hasonlók. Tehát a szovjet kormány illetékes tárgyalóküldöttsége megállapodott a magyar kormány illetékes tárgyalóküldöttségével. Vacsora közben váratlanul belépett több magas rangú szovjet NKVD-tiszt, élén Szerov, az NKVD [helyesen: KGB] hírhedt tábornoka, aki a vele levő tisztekkel a magyar küldöttséget letartóztatta. Malinyin szovjet tábornok látszólag meg volt lepve, felháborodott arkifejezéssel a telefonhoz ment, de amikor Szerov NKVD-tábornok néhány szót a fülébe súgott, dühösen lecsapta a kagylót, és kivezényelte a szovjet küldöttséget a szobából. Semmi kétség nem lehet afelől, hogy az ilyen cselekmény minden nemzetközi megállapodással ellentétes, és az agresszió kiegészítő részét képezi még akkor is, ha több mint egy hónapi fogság után a delegáció vezetőjét, Erdei Ferencet Budapesten december 11-én⁴ szabadon bocsátották. A többi tagok azonban ma is börtönben vannak.

Hatodszor. A törvényes Nagy Imre-kormány, amely soha nem mondott le se együtt mint kormány, se Nagy Imre mint miniszterelnök, se a kormány egyetlen tagja. Legalábbis ilyesmit még Kádárék sem tudtak publikálni. Mind Nagy Imre november 4-i hajnali rádióbeszédével, mind Bibó államminiszternek november

4. Erdeit már december első hetében szabadon engedték.

4-én hajnalban a Parlamentben írt felhívásával, amelynek szövege, azt hiszem, már a bizottság keze között van, ha nem lenne, rendelkezésre bocsáthatom, mondom, e kormány mindkét nyilatkozatával bebizonyította, hogy a Szovjetuniót agresszornak tekinti, és hogy helyesli a magyar nép harcát a betolakodók ellen. Ezt a kormányt részben letartóztatták, részben fegyverrel elkergették a Parlamentből, néhány tagja, így a miniszterelnök is, menedékjogot kértek a jugoszláv követségen, s a menedékjog feladása a Kádár-klikk és az illetékes szovjet hatóságok menlevele után, s Nagy Imre letartóztatása a menlevél ellenére, azt hiszem, szintén bizonyítják, hogy maga a Szovjetunió mennyire érzi jogszerűnek a fegyveres fellépését.

Itt kell hozzátenni, hogy értesülésem szerint Nagy Imre és társai, akik a jugoszláv követségen voltak, nem szanatóriumban üdülnek, hanem foglyok. December második hetében érkeztek levelek a budapesti hozzátartozókhoz, a következő levelek pedig március 10-e és 14-e között három hónapos időközzel, ami börtönviszonyokra jellemző. Míg a decemberi leveleket a budapesti román követség küldte szét, a márciusi leveleket már a magyar Külügyminisztérium, ami szintén a helyzet változására mutat. A levelek általános tartalma úgynevezett közismert börtönlevél. A csoport tagjai szalonnát, zsírt, tehát eltartható élelmiszert, fehérneműt, a nők nyári ruhát kértek. Érkezett egy levél, melyben a csoport egy tagja – nem akarom megnevezni – azt írja, jól érzem itt magam, úgy, mint akkor, amikor XY-nal együtt voltam a szanatóriumban. XY-t szintén nem akarom megnevezni. A Nagy Imre-csoport e levélíró tagja azonban ezzel az XY-nal együtt öt évig börtönben ült. Rákosi Mátyás börtönében, ez volt a szanatórium. Fel kell tételeznem, hogy a levélírónak semmi oka nem volt arra, hogy családjával ezt közölje, ha nem ez a helyzet.

Külön szeretnék rátérni az agresszióval kapcsolatban – hetedszer – a hadviselési módra. Meg kell mondanom, hogy mindaz, egy kivétellel, amit a hadviselési módra vonatkozólag elmondok, nem a szovjet reguláris hadsereg, hanem a szovjet NKVD alakulatai és a magyar ávó cselekedetei. Ezt azért hangsúlyozom, mert később még a szovjet hadsereg magatartására külön rá akarok térni. Az ávó és az NKVD alakulatai október 23-a és 26-a között az ország különböző városaiban fegyvertelen, békés tüntetőkre, főként fiatalokra, de asszonyokra és gyerekekre is sortűzeket nyitottak. A magyar ávó olyan vérengzései, mint a magyaróvári, a miskolci, a debreceni, 23-án este a Rádió előtt, ismereteseek a bizottság előtt. De talán az nem bizonyított még, hogy október 25-én a Parlament előtt a tömegvérengzést nem az ávó kezdte, ahogy általában a legtöbben állítják, hanem az NKVD egy páncélkocsija, amelyiket váltásra a pártközpont Nádor utcai épületéhez hívtak. Ha szükséges, erről részletesen beszámolok, de nem akarom most ezzel az időt feltartani. A Móricz Zsigmond körtéren másfél napi ellenállás után, amikor a reguláris szovjet hadsereg vonakodott már a harcot kíméletlenül folytatni, NKVD-s egységeket vetettek be. S a felkelők zsákmánya is bebizonyította, hogy az NKVD-s csapatok mustárgázt és mustárgáz

elleni védőfelszerelést hoztak magukkal. Felhasználására már nem került sor. A mérges gáz felhasználására már nem kerülhetett sor, mert a felkelők ezt az alakulatot elpusztították.⁵

Számtalan kórházi orvosi lelet és röntgenfelvételek bizonyítják, mind az NKVD, mind az ÁVH részéről robbanó dum-dum golyók használatát, amelyek a testbe hatolva gyógyíthatatlan csontsérüléseket okoztak. Személyesen is tudom ezt, egyik tanártársam húszéves leányát, egyetemi hallgatót, ilyen sorozat érte. Az NKVD és az ÁVH alakulatai budapesti kórházakból kötszert, gyógyszert és vérplazmát koboztak el. Ha ezt csak saját sebesülteik ápolása céljából tették volna, még hagyján. De jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy egy, a Műegyetemre érkezett és ott kirakott külföldi gyógyszer- és vérplazmaszállítmányt tankokkal tönkretiportak. Indokolásul azt hozták fel, hogy ez az imperialista külföldről jött, és meg van mérgezve. Ugyanakkor ők a külföldi gyógyszereket használták, tehát tudniuk kellett, hogy ez szemtelen valótlanúság.

Mind az ÁVH, mind az NKVD alakulatai harc közben magukat megadott foglyokat kivégeztek. Konkrét esetet tudok Miskolcon az ÁVH részéről, az NKVD részéről pedig annak az ifjúsági csoportnak a tagjait végezték ki a Bem laktanyában – régebben Pálffy laktanya –, akiket a budapesti erdőben történt harc után elfogtak. Az ifjúsági csoport néhány tagja a megadás előtt fegyverét eldobva megpróbált elmenekülni, ezeket fegyvertelenül fogták el, ezek négy nap éheztetés után szabadlábra kerültek a laktanyából. Az ifjúsági csoportnak az a része, amely fegyverrel a kezében adta meg magát, a laktanyában el lett pusztítva.

Az ifjúságiak és a harcban részt sem vett civilek deportálásáról a bizottságnak nyilván elég bizonyítéka van. De az talán nem ismeretes, hogy november második hetében az egyetem jogászprofesszoraiból álló delegáció előtt a budapesti szovjet városparancsnokságon Fidorenko szovjet alezredes elismerte a deportálás tényét, és kijelentette, hogy a harc hevében valóban szükségessé vált ifjúsági csoportoknak az országhatáron kívül való szállítása. Fidorenko azt állította, hogy ezeket a fiatalokat hamarosan haza fogják szállítani. Becslés szerint kb. több mint 10 000 fiatal azonban még ma sem tért vissza.⁶

Mind az ÁVH, mind az NKVD alakulatai nőkkal erőszakoskodtak. A budai Vár november 4-től 7-éig tartó elkeseredett védelmének leverése után a Vár megtisztogatására küldött NKVD-s egységek katonái erőszakoskodtak nőkkal. Az osztrák–magyar határon a határzárt ellenőrző NKVD-s alakulatok katonái ugyancsak erőszakoskodtak nőkkal, nem téve kivételt 12–15 éves kislányokkal sem. A bécsi ideg-

5. Ezt senki más nem említi, lehet, hogy rémhír volt, lehet, hogy valamilyen más tartályt véltek mustárgázosnak. A vegyvédelmi felszerelés minden gyalogos katona kötelező felszerelése volt. Nem tudni, a támadásban milyen arányban vettek részt a szovjet belügyi – nem NKVD, hanem KGB! – alakulatok. Ilyenek, mint Szerov jelenléte is mutatja, voltak Magyarországon, de a harcokban túlnyomórészt a szovjet hadsereg reguláris csapatai vettek részt.

6. A deportáltak hazaszállítása 1957 januárjában befejeződött. A legújabb kutatások szerint a Szovjetunióba deportáltak összlétszáma a hivatalos szovjet nyilvántartások szerint 848 fő volt, bár ez nem tekinthető végleges adatnak. Ebből 23 nő, és kb. száz 18 éven aluli, köztük egy 13 éves és négy 14 éves fiú. L. Dr. Váradi Natália: *1956-os deportálások a Szovjetunióba az Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívumában őrzött dokumentumok alapján*. http://kmf.uz.ua/kutatasok/deportaltak56/deportaltak_56.html

gyógyászati és pszichiátriai klinika, melynek igazgatója Hoff professzor, amennyiben az orvosi titoktartás alól felmentést kaphat, bizonyíthatná az Ausztriába átkerült kislányok ezzel kapcsolatos öngyilkossági kísérleteit és idegösszeomlását.

Befejezésül akarok beszélni a talán a legbestiálisabb hadviselési módról, amelyet november 7-én és 8-án követtek el Budapesten, amikor válogatás nélkül a sebesülteket összeszedő mentőautókat, azoknak férfi és női személyzetét – felűnő és félreismerhetetlen jelzések ellenére – percekig géppuskával lőtték, amíg mindenki el nem pusztult. Ez annyira hihetetlen volt, hogy egy esetet személyesen végignyomoztam. Katona Sándor gépkocsivezető Budapest, Szalay utca 3. alatti lakos vezette azt a mentőautót, amelyikben Magyar Katalin 16 éves önkéntes ápolónő, budapesti tanuló, Magyaróvár, Lenin út 113. alatti lakos és Kozák Józsefné Éva, a Pamuttextil munkása voltak az ápolónők. A mentőkocsit, amely a Tétényi úti kórházból indult, és amelyben a felsoroltakon kívül egy haslövéses súlyos sebesült volt, egy szovjet tank ötven méterről teljesen nyílt látási körülmények között délelőtt 11 órakor a Liszt Ferenc téren szitává lőtte, és amikor a súlyosan sebesült Magyar Katalin a már égő gépkocsiból fehér köpenyében négykézláb az úttestre kúszott, egy sorozattal ott is belelőttek. Mind ő, mind a sebesült elpusztultak, a sebesült bennégett a kocsiban.

GUNEWARDENE: – *Hol volt december 16-ig?*

– Budapesten. Október 25-től, amikor reggel Budapestre érkeztem Debrecenből, Budapesten voltam, két napot kivéve: november 23-án, amikor Budapestről Magyaróvárra utaztam, a családomat hoztam át Ausztriába november 23-án, és utána visszamentem.

GUNEWARDENE: – *Részt vett a harcokban személyesen?*

– Nem fegyveresen, de részt vettem.

GUNEWARDENE: – *Milyen munkát végzett a fegyveres fölkelésben, ha nem volt fegyvere?*

– Október 25-én, amikor Budapestre értem, miután mind Kopácsi Sándort, a rendőrségi ellenállás vezetőjét, mind Maléter Pált, a katonai ellenállás vezetőjét korábban személyesen jól ismertem, a közöttük levő összekötő szerepét töltöttem be. Október 29-én kezdeményeztem – miután mindkettőjünkkel megállapodtam ebben – az úgynevezett Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakítását. Nem tudom, hogy a bizottságnak erről van-e tudomása, röviden elmondom. Arról volt szó, hogy az addig szervezetlen fegyveres harc szervezett formát kapjon. Király Bélát október 30-án hoztuk ki a kórházból. A tábornoki kar megbízottait én vittem be október 31-én a Kilián laktanyába. Onnan Maléter Pállal együtt átmertünk a legjelentősebb budapesti civil egység, a Corvin főparancsnokságára, melynek parancsnoka és két helyettese szintén korábbi ismerőseim. Az ottani megállapodás értelmében visszatértünk a Deák térre, a volt budapesti rendőrkapitányság székházába. Miután Maléter Pál a harcban álló Kilián laktanyából nem akart eljönni, engem bízott meg azzal, hogy képviseljem ezeken a tárgyalásokon személyesen őt és a Kilián laktanya védőit. Mint ilyen, tagja

voltam annak a 9 tagú delegációnak, amelyet a fegyveres felkelők 30-án éjszaka a Parlamentbe küldtek Tildy Zoltánnal a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakítását megtárgyalni. Nagy Imre az alapító levelet október 30-án írta alá a Parlamentben. Amennyiben ennek az alapítólevélnek a szövege a bizottság irattárában nem lenne meg, az eredeti példány másolatát át tudom adni. Másnap, október 31-én a Kilián laktanyában választották meg a fegyveres csoportok vezetői a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot, és annak elnökévé Király Bélát.

GUNEWARDENE: – *Beszélt egy november 7-i incidensről, amelyben szörnyű dolgok történtek. Honnan szerezte ezt az információt?*

– November 4-e után a harcok idején állandóan a várost jártam. Akkor más feladatom volt. Láttam, hogy 7-én és 8-án feltűnő módon megváltozott a harcoló orosz alakulatok harcmódora. Ezt az egy ügyet azért nyomoztam ki, mert Magyar Katalin édesapja, Magyar Ferenc kollégám és barátom. A család Magyaróváron lakik, a kislány Pesten tanult. A pap, aki a Tétényi úti kórház kertjében a kislányt eltemette, értesítette a szülőket. Magyar Ferenc barátom megkért engem, miután akkor Magyaróváról Pestre utazni nem lehetett, járjak a dolognak utána, és tudjam meg, mi történt, és hogyan történt. Így nyomoztam ki a sebesült sofőrt, aki november 28-án még mindig súlyos állapotban a Tétényi úti kórházban feküdt. Megkerestem, és megtaláltam a kislány sírját is, és beszéltem az orvosokkal, akikkel a sebesültszállító útra való távozása előtt a kórházban beszélt.

GUNEWARDENE: – *A sofőr látta az ügyet?*

– Ő ott ült a kocsiban, a sofőr vezette a kocsit, súlyosan megsebesült, november 7-én sebesült meg, november 28-án, amikor én a kórház beszéltem vele, még mindig súlyos sebesüléssel az ágyban feküdt. Mind a két lábába több lövést kapott a sofőr. Ő életben maradt.

Arra vonatkozóan, hogy deportálások történtek, és hogy a deportált fiataloktól presszióval a Szovjetunióban aláírásokat szednek ki, amelyek bizonyítják, hogy ők ott politikai menedékjogot kértek, és úgy kerültek oda, az erre vonatkozó dokumentumokat, onnan megszökött ifjakkal készült jegyzőkönyveket, deportáltak névsorait, amelyeket vasutasok juttattak vissza Pestre, december 5-én egy tárgyaláson, amelyet a politikai pártok, a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa és a Nagy-budapesti Központi Munkástanács nevében harmadmagammal folytattam, az indiai diplomatáknak adtunk át, éspedig K. P. S. Menonnak, Kozlav prágai követnek és Rahman budapesti ügyvivőnek.

GUNEWARDENE: – *És azt, amit Fidorenko mondott, személy szerint hallotta? Vagy honnan van róla tudomása?*

– Fidorenko alezredes az egyetem jogászprofesszoraiból álló bizottsággal közölte. A bizottság egyik tagja, egy jogászprofesszor,⁷ az Értelmiség Forradalmi Tanácsában másnap az elnökségi ülésen ezt közölte. Fülelem hallatára. Ugyanez a közlés megjelent az Október huszonharmadika című illegális újság

7. L. Révész László (OOO tanú) vallomását a kötetben.

– ha jól emlékszem – 6. számában. Ennek a lapnak egy példányát, amelyben ez a közlés megjelent, illetve annak egy másolatát a bizottság rendelkezésére tudom bocsátani. Egyébként Grebennyiket, az első szovjet városparancsnokot ismeretlen okokból leváltották. Budapesten az a hír terjedt el, hogy a leváltás oka vagy maga a deportálás ténye, vagy annak beismerése volt.

GUNewardENE: – *És honnan tudja, hogy a fiatalokat kényszeríteni akarták, hogy írják alá, miszerint ők menedékjogot kértek*

– Amikor december 5-én az indiai küldöttekkel való találkozásra indultunk, közvetlenül az indulás előtt az Írószövetségtől hoztak át az Értelmiség Forradalmi Tanácsához néhány jegyzőkönyvet. Azt hiszem, 4 vagy 5 volt, melyet olyan fiatalokkal vettek föl az Írószövetségben, akik ezt bizonyították. Én ezeket a jegyzőkönyveket láttam, erre alapoztam azt, amit itt elmondtam.

GUNewardENE: – *Mi volt a kapcsolat az NKVD és az ÁVH között?*

– Személyes tapasztalatból erre vonatkozóan nem tudok beszámolni, de Budapesten közismert volt az, hogy a Belügyminisztérium biztonsági osztályán, vagyis az ÁVH-n szovjet szakértők irányították a tevékenységet, ahogyan minden más minisztériumban is. Egy konkrétumot erről olyan értelemben tudok, hogy Kopácsi Sándort, a rendőrség parancsnokát november 4-én délelőtt feleségével együtt, amikor útban volt ő is a jugoszláv követség felé, úgy tartóztatták le, hogy az Andrássy úton, amelyet egy ideig Sztálin útnak hívtak, és amelynek a neve Ifjúság útja lett, találkozott egy NKVD-s tiszttel, aki felismerte, mert az illető egy vagy két évvel korábban mint ilyen szakértő a Belügyminisztériumban dolgozott. Ez az NKVD-s tiszt tartóztatta le az Andrássy úton Kopácsi Sándort és feleségét. Miután NKVD-s jelzésekkel és egyenruhában volt az illető november 4-én, korábban pedig a Belügyminisztériumban volt szakértő, ebből is erre lehet következtetni. Ezt Kopácsi felesége mondta el, akit december 10-én, egy nappal Erdei Ferenc előtt eresztettek szabadon a Fő utcai börtönből.

GUNewardENE: – *Az NKVD egységei főleg oroszokból álltak? S miből gondolja, hogy magyarok is részt vettek az atrocitásokban?*

– A Budapesten a forradalom leverésében részt vett NKVD-egységek tagjai között szemmel láthatólag különböző nemzetiségű szovjet állampolgárok voltak. Ami a magyarok részvételét illeti, bizonyíték nélkül ugyan, de szintén megbízható emberektől tudom, hogy november 4-e után az NKVD budapesti főhadiszállásán, az Ajtósi Dürer soron lévő volt pártfőiskola helyiségében orosz NKVD-s egyenruhában bukkant fel Dékány Sándor,⁸ aki korábban a magyar ÁVH-nak volt egy ideig a főnöke, és Végh Béla, aki a magyar kommunista pártnak volt titkára. Ezek november 4-e után magyar létükre NKVD-s egyenruhában jártak.

GUNewardENE: – *Ismeri az NKVD összetételét?*

– Nem. Egyet még szeretnék hozzátenni, és pedig azt, arra vonatkozóan, hogy az NKVD-nek valószínűleg voltak saját beszervezett ügynökei is Magyarorszá-

8. Helyesen: Dékán István

gon, és pedig valószínűleg magas rangú emberek. Erdei Ferencet, a Nagy Imre-kormány államminiszterét fogsága idején személyesen Szerov NKVD-tábornok több ízben megpróbálta négy szemközt beszervezni. Amit Erdei úgy hiúsított meg, hogy úgy tett, mintha nem tudna elég jól oroszul, és folyton tolmácsot kért. Tolmács jelenlétében persze nem lehetett más állam miniszterét beszervezni az NKVD-hez. Ezért Szerov lemondott erről.

GUNEWARDENE: – *Őn azt mondta, hogy hatalmas szovjet erők már azelőtt bejöttek, hogy zavargások törtek volna ki. Nem lehet, hogy a kormány korábban hívta be őket, hiszen a kormánynak meglehetősen jól kiépült információs rendszere volt, és sejthették már korábban, hogy mi fog történni?*

– De a kormány se azelőtt nem közölte, se azóta nem közölte, hogy már korábban hívott segítségül szovjet csapatokat. Tehát ha ezek azért jöttek be korábban, mert írók, újságírók és a diákok nyugtalansága megijesztette őket, az könnyen lehet, de ez akkor is agresszió.

GUNEWARDENE: – *Lehet azt állítani, hogy ezt Gerő tette? Biztos lehet ebben?*

– Nem mondhatom, de egyet szeretnék azért itt elmondani. Éspedig azt, hogy Gerő részéről rendkívül furcsa magatartás volt tapasztalható a forradalom előtti hónapokban. Olyan magatartás, amelyből nemcsak én, hanem nagyon sokan mások arra következtettek, hogy Gerő szándékosan provokálta a magyar népet. Mi volt ez a magatartás? 1956. július 18-án a Szovjetunió végre elfogadta a Magyarországon már harmadszor⁹ megbukott Rákosi Mátyás eltávozását. Gerő lett a főtitkár. Mindenki látta, hogy Rákosi távozása újabb ellenzéki erőket szabadít fel. Gerő ennek ellenére azt csinálta, hogy ebben a feszült helyzetben ő saját maga, azt hiszem, öt hétre elment a Szovjetunióba, otthagyta az országot. Egyidejűleg a második embert, Kádár Jánost elküldték Kínába, és rábízták a párt és az ország ügyét Kovács Istvánra, akiről mindenki tudta, hogy egy teljesen használhatatlan: nemcsak jellemében használhatatlan, hanem képességeiben is használhatatlan ember. Amikor pedig Gerő és Kádár hazajöttek, és a belső erjedés tetőponton volt, akkor Gerő is, Kádár is, de még Kovács is elmentek Jugoszláviába, és otthagyták az egész országot Ács Lajosnak a kezére, aki még Kovács Istvánnál is gyengébb, mert még csak tapasztalata sem volt. Végül, amikor hazatérve Jugoszláviából kirobbanás előtt állt a helyzet, Gerő egyrészt elmondta azt a beszédét 23-án este 8 órakor a rádióban, amely szikra volt a puskaporos hordóban, másrészt egyidejűleg parancsot adott arra, hogy az ÁVH lőjön.

GUNEWARDENE: – *Ki akart provokálni egy szovjet beavatkozást?*

– Meg kell mondanom, hogy nekem, de másoknak is nem az a benyomásunk, hogy ő egy szovjet beavatkozást akart provokálni. Az a benyomásunk, hogy ő lehetőséget akart szerezni arra, hogy leszámoljon az ellenzékkel, a párton belüli ellenzékkel is és a párton kívülivel is. Amikor 1956. július 18-án Mikojan Pestre jött, és beleegyezett, hogy Rákosi Mátyás távozzék, Rákosi a Központi Vezetőség

9. Inkább másodszor: 1953. június végén, amikor nem tudta megakadályozni Nagy Imre első miniszterelnöki kinevezését, és 1956 nyarán.

ülésén éppen ahhoz akart hozzájárulást szerezni, hogy egy tömeges letartóztatást csináljon, és készen álltak erre a névsorok. Az a benyomásunk, hogy Gerőnek ez a provokatív felelőtlensége azt a célt szolgálta volna, hogy amit Rákosi júliusban nem tudott megcsinálni, ezt a tömeges letartóztatást, ezt Gerő megcsinálhassa októberben. Tehát nem a szovjet intervenció reményében provokált ő, hanem azért, hogy belül vaskézpolitikát folytathasson. Ez persze benyomás.

GUNEWARDENE: – *De a vaskézrel folytatandó politikára az egyetlen remény a szovjet erők beavatkozása lett volna?*

– A magyarországi viszonyok ismeretében meg kell mondani, hogy ezek a vezetők annyira el voltak szakadva a valóságtól, annyira nem ismerték nemcsak a nép véleményét, de még a párttagság véleményét sem, hogy Gerő egész biztos azt hitte, hogy minden szovjet segítség nélkül, még a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokat sem véve igénybe, az Államvédelmi Hatósággal meg tudja oldani.

GUNEWARDENE: – *Kinek volt nagyobb hatalma, Hegedüsnek vagy Gerőnek?*

– Össze sem lehet hasonlítani Hegedüs hatalmát a Gerőével. Meg kell mondani, hogy Hegedüsből úgy lett politikus, hogy ő személyi titkára volt Gerőnek, és miután mint személyi titkár Gerő személyéhez kapcsolódott, Gerő csinált belőle miniszterelnököt. Olyan fiatalember egyébként, akit semmi nem presztinált erre a munkakörre.

GUNEWARDENE: – *Hegedüs tehát teljesítette Gerő minden parancsát.*

– Természetesen. Természetesen.

GUNEWARDENE: – *Tehát lehetséges, hogy Gerő Hegedüs nevében hívta be a szovjet csapatokat, és Hegedüs szó nélkül engedelmeskedett...*

– Ezek persze feltételezések. Én feltételezem Hegedüsről, hogy megcsinálja. De ha ezt megcsinálta, akkor semmi szükség nem lett volna arra, hogy utólag még egyszer megcsinálják. Ez pedig bizonyított tény, hogy utólag készült egy ilyen irat. [...]

SHANN: – *Őn azt állította, hogy a szovjet nagykövet volt az, aki behívta a szovjet csapatokat?*

– Nem azt mondtam, hogy a szovjet nagykövet hívta be a csapatokat, félreértett akkor a delegátus úr. Én azt mondtam, hogy a szovjet nagykövet követelte az írásbeli igazolást arról a miniszterelnök aláírásával, hogy a magyar kormány hívta be a csapatokat. Ezt személyesen Nagy Imrétől tudom.

SHANN: – *Tehát ezt Nagy Imrétől tudja személyesen, ahogy azt is, hogy Hegedüs néhány nappal később visszadátumozva írta alá, mert Nagy erre nem volt hajlandó. Azt kérdezném, hogy személy szerint látta-e azt a dokumentumot, amelyre Nagy kézzel azt írta, hogy nem hajlandó aláírni.*

– Én magam nem láttam egyiket sem. Egy öttagú küldöttség látta mind azt a példányt, amelyikre Nagy Imre keresztben ráírta a bal felső sarokban, hogy nem fogadja el, és nem írja alá, mind azt a példányt mellette, amelyet Hegedüs írt alá. Ennek a küldöttségnek két olyan tagjával, aki látta, én személyesen

beszéltem. Az egyiknek a nevét megmondhatom, bár az illető otthon ül börtönben, de miután a Kicker című német folyóirat egyik januári számában az illető fényképe ezzel a ténnyel együtt nyilvánosan megjelent, ezt nyilván Kádárék is tudják. Gimes Miklósnak hívják, újságíró.

SHANN: – *Ha Nagy és követői azt akarják bizonyítani, hogy nem ők hívták be az oroszokat, nem volna-e természetes, hogy ezt a felelősséget igyekeznek áthárítani másokra, hiszen ez nagyon rossz fényt vetne rájuk. Így a követőknek is érdeke lehetett azt terjeszteni, hogy nem ő írta alá...*

– Egyrészt a tanúk látták ugyanazt a szöveget Hegedüs aláírásával. Másrészt, ahhoz persze ismerni kellene azt az egész légkört, ami akkor Magyarországon, Budapesten és a Parlamentben, illetve az első két nap, amikor Nagy Imre nem a Parlamentben volt, hanem mint egy fogoly a pártközpontban, amilyen ott volt. Ismerni is kellene hozzá Nagy Imrét magát. Ez, amit az ausztrál küldött úr kérdezett, az egy ilyen egészen nagy arányú hamisítás lenne, ami ugyan Magyarországon nemegyszer előfordult hasonló arányokban, de Nagy Imrétől az ilyesmi teljesen idegen. És miután ezt a magyar nép tudja is, őt is ismeri, Hegedüst is, Gerőt is, az egész országban semmi kétség nem volt ebben az ügyben. Ellenkezőleg, az első két nap, amikor Gerő azt mondta, hogy a kormány hívta be az orosz csapatokat, és Gerő ugyan nem mondta Nagy Imre nevét, de ebből az következett, hogy akkor Nagy Imre, a magyar nép nem akarta ezt elhinni, és a forradalom első két napjának sajtója, röpcédulái tele vannak azzal a kéréssel, hogy miután ez hihetetlen, mondják meg az igazságot. Utalok itt egyrészt Lőcsei Pálnak a cikkére: *Nyílt levél Nagy Imréhez*. Ez az újságíró most szintén otthon börtönben ül.

SHANN: – *Miért érezte szükségét annak, hogy decemberben elhagyja Magyarországot?*

– November 4-től, a második szovjet támadás napjától mind én magam, mind igen sok munkatársam félig illegalitásban voltunk. November 17-én a lakásomon az NKVD orosz katonái és a magyar ÁVH rendőrei húsz óra hosszat faggatták családom nő- és gyerektagjait, velem és más munkatársaimmal kapcsolatban, és így amikor ők elhagyták a lakást, én a saját családomat és az érintettek családjait, összesen 13 személyt, két nappal később elvittem a határra, és áttettem Ausztriába. Magam pedig visszamentem, mert akkor azt hittem, hogy a forradalom vívmányainak jelentős részét meg lehet védeni. A családomnak megmondtam, hogy ne vándoroljanak ki sehova, maradjanak a közelben. Több ízben kerestek éjszaka később is a lakásomon. December 5-ére virradó éjjel – megint dátumot mondtam – és később egy nap, az Értelmiségi Forradalmi Tanács helyiségeiben igen nehezen tudtam elkerülni a letartóztatást.

December első hetében azokat, akikkel együtt dolgoztam, jelentős részben elfogták. Úgyhogy az én munkám december közepére teljesen lehetetlenné vált. Mind a munkatársaim, azok, akik még szabadlábon voltak, mind bizonyos családi körülmények, amelyekről itt megint nem akarok beszámolni, mert akkor

megint megállapítható az, hogy ki vagyok, azt diktálták, hogy akkor jöjjenek ki, és a családom ügyét, ahol gyerekek, asszonyok voltak férfi nélkül, itt tegyem rendbe. Akkor még mindig azzal jöttem ki, hogy ha ezt itt megtettem, akkor visszamegyek. Mire azonban ez megtörtént, végleg semmi értelme nem lett annak, hogy visszamenjek, mert akikkel együtt dolgoztam, azok mind vagy börtönbe kerültek, vagy szintén kimentek, vagy Ausztria felé, vagy Jugoszlávia felé, úgyhogy teljesen tehetetlenné váltam volna otthon. Az alatt az idő alatt, amíg én otthon voltam, a családom Ausztriából átkerült Svájcba, úgyhogy jelenleg én is Svájc által befogadott magyar menekült vagyok.

Különösen azért kerestek – ez a letartóztatásokból következtethető –, mert december 5-én az illegálisan egymással tárgyalásban levő magyar politikai pártok, az Értelmiség Forradalmi Tanácsa és Nagy-budapesti Központi Munkástanács kibontakozási javaslatot készített, ezt és más dokumentumokat egy szintén nem nyílt tárgyaláson az indiai diplomatáknak átadta, és én tagja voltam annak a háromtagú delegációnak, amelyik velük tárgyalt.

SHANN: – *Említette, hogy a brit és francia beavatkozás a Szezei-csatornánál megkönnyítette az oroszok számára, hogy újra beavatkozzanak Magyarországon. Megmondaná, hogy miért gondolja ezt?*

– Csak az én véleményem. Úgy láttuk Magyarországon, hogy a Szovjetunió azért vonult ki Magyarországról, és azért tette közzé október 30-án azt az emlékeztető nyilatkozatot az új viszonyról a Szovjetunió és a csatlós államok között, mert különben elvesztette volna azokat a szimpátiákat, amelyeket a békés együttélés politikájával megszerzett, vagy amelyekről azt hitte, hogy megszerezte őket, elsősorban az ázsiai és afrikai népeknél. Úgy láttuk, hogy ezeknek a népeknek a közvéleménye nem helyeselheti, hogyha a Szovjetunió egy kis országot ilyen körülmények között eltipor. Úgy láttuk, hogy amikor az Izrael és Egyiptom közötti fegyveres viszályba az angolok és a franciák beavatkoztak, akkor ez ezeknek a népeknek a közvéleményének a figyelmét Szeze felé fordította. Ez közelebb is van hozzájuk, később is történt, Egyiptomot is jobban is ismerik, mint Magyarországot, sok szempontból közelebb is áll hozzájuk, és így sokkal kevésbé forgott már fenn a Szovjetunió számára az a veszély, hogy egy újabb agresszió esetén ezeket a szimpátiákat elveszíti, mert akkor a szimpátiákat éppen az angolok és a franciák kezdték elveszteni. A Szovjetunió pedig ezek felé a népek felé Egyiptom barátját, az arab népek barátját játszotta meg, és kiállt a világ közvéleménye előtt az agresszió ellen szólni. Mi így láttuk Magyarországon a helyzetet. Gyakorlatilag meg kell mondanom, hogy bebizonyosodott az, hogy az ENSZ, amikor egyszerre ezzel a két dologgal kellett foglalkoznia mind a Biztonsági Tanácsban, mind a közgyűlésen, mind a főtitkár személyében és munkájában, nem tudta mind a két kérdést megoldani, hanem miközben a szezei kérdés nagyjából megoldódott, Magyarország a Szovjetunió áldozata lett. Azt gondoljuk, ha csak a magyar ügy lett volna, azt könnyebb lett volna a magyar nép javára megoldani.

SHANN: – *Néhány tanú azt állította, hogy a forradalom után röviddel a kommunista párt Magyarországon majdnem teljesen felbomlott...*

– Teljesen igaz. Tulajdonképpen nem a forradalom után, hanem azt mondhatnám, a forradalom pillanatában. A pártszervezetek, az egyes kerületi szervezetek abban a pillanatban, amikor kitört a fegyveres harc. Egyrészt teljesen tehetetleneknek bizonyultak, ezt én 23-án láttam Debrecenben, ahol, amikor az ÁVH sortűzet nyitott, utána a tömegfelháborodás lecsitítására egész szokatlan módon nem pártember állt ki a tömeg elé, hanem a debreceni polgármester, Ménesi [János]. Amikor 25-én megérkeztem Pestre, ott nyoma sem volt már a pártszervezetek munkájának, de a Központi Vezetőséggel is az történt, hogy az első három napban először átadta a saját kongresszusa által választott hatalmát egy néhány tagú elnökségnek, következő nap ez az elnökség feloszlatta önmagát és ezzel a kommunista pártot, a Magyar Dolgozók Pártját, és egy héttagú új szervezőbizottság keletkezett, amelyik az új pártot, a Magyar Szocialista Munkáspártot kellett, hogy életre hívja. És hogy ez akkor valami egészen más lett volna, mint a megszűnt kommunista párt, tehát nem egyszerűen egy átmázolás, egy átkeresztelés, arra az a legjellemzőbb, hogy a hét tag közül, aki akkor az új párt csúcsára került, ma hatan börtönben ülnek. Mert ez a héttagú elnökség nemcsak hogy a Szovjetuniótól való függetlenség alapján állt, hanem a többpártrendszer alapján állt. És ez olyan alapvető különbség, amit igazán talán csak az érthet meg, aki saját maga valaha egy kommunista párt tagja volt. A héttagú elnökség tagjai: Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Kopácsi Sándor, Lukács György, Szántó Zoltán. És az egyetlen, aki közülük szabadon van: Kádár.

NAGY IMRE
ALAPÍTVÁNY

Kiadja: Nagy Imre Alapítvány

A kiadásért felelős: Kende Péter, a Nagy Imre Alapítvány elnöke

Felelős szerkesztő: Mink András

Borító és tipográfia: Benedek Imre (Gemma Grafika)

Nyomda: AduPrint Kft.

Ügyvezető igazgató: Tóth Béláné

Nyomdai megrendelés törzsszáma: 76355

Példányszám: 700

Budapest, 2010

ISBN 978 963 88382 1 6